

पुनरावेदन अदालतका फैसलाहरूको सँगालो, २०७१

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल
हरिहरभवन, ललितपुर

पुनरावेदन अदालतका फैसलाहरूको सँगालो, २०७१

प्रकाशक

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल
हरिहरभवन, ललितपुर

सम्पादन तथा संयोजन: श्री ज्योति पाण्डे, अनुसन्धान अधिकृत

प्रकाशक : राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान
हरिहरभवन ललितपुर, नेपाल

प्रकाशित : ५०० प्रति

सर्वाधिकार : राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान
आषाढ, २०७२

मुद्रक : फरम्याट प्रिन्टिङ्ग प्रेस, हाँडीगाउँ, काठमाडौं

प्रधान न्यायाधीश

सर्वोच्च अदालत
काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानले विगत वर्षमा भैं यस वर्ष पनि पुनरावेदन अदालतबाट भएका फैसलाहरु मध्येबाट छनौट गरी केही फैसलाहरु प्रकाशन गर्न लागेको कुरा थाहा पाउँदा मलाई खुसी लागेको छ ।

न्यायाधीशहरुमा रहेको ज्ञान, सीप, अनुभव, विश्लेषण क्षमता र सामाजिक परिवेशसँगको तादात्म्यता अभिव्यक्त हुने प्रभावकारी माध्यम सम्बन्धित न्यायाधीशद्वारा लेखिने फैसला नै हो । पुनरावेदकीय अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी शुरु अदालत र अन्य कुनै निकाय वा अधिकारीबाट भएको फैसला मिले नमिलेको परीक्षण गरी न्याय प्रदान गर्ने पुनरावेदन अदालतको फैसलाको गहनता आफैमा महत्वपूर्ण छ । यस प्रकारका फैसलाहरुको प्रकाशनले सम्बन्धित न्यायाधीशलाई स्तरीय फैसला लेखन तर्फ अभिप्रेरित गराउनुका साथै कानून र न्यायको क्षेत्रसँग सम्बन्धित सबैलाई समकालीन न्यायिक विषयमा थप अध्ययन सामग्री उपलब्ध हुनेछ भन्ने मलाई लागेको छ । तसर्थ प्रतिष्ठानले जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतबाट भएका फैसला प्रकाशन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिनेछ भन्ने आशा गर्दछु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत फैसला संग्रह प्रकाशनमा संलग्न प्रतिष्ठानका पदाधिकारीहरु, कर्मचारीहरु लगायत सम्बन्धित सबैमा हार्दिक धन्यवाद दिँदै प्रकाशनको सफलताको शुभकामना दिन चाहन्छु । धन्यवाद ।

२०७२ असार ३०

कल्याण श्रेष्ठ

प्रधान न्यायाधीश

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल

National Judicial Academy, Nepal

(Estd. under the National Judicial Academy Act, 2006)

".....committed to Excellency of Nepalese Law and Justice Sector."

कार्यकारी निर्देशकको तर्फबाट

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानले २०६८ सालदेखि प्रत्येक वर्ष पुनरावेदन अदालतहरूबाट भएका फैसलाहरू मध्ये प्रकाशनार्थ प्रतिष्ठानमा प्राप्त भएका फैसलाहरूको छनौट गरी केही फैसलाहरूको सँगालो प्रकाशन गर्दै आएको छ। यस पटक पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिष्ठानमा प्राप्त भएका फैसलाहरू मध्ये विज्ञ व्यक्तित्वबाट छनौट गरिएका २८ वटा फैसलालाई "पुनरावेदन अदालतका फैसलाहरूको सँगालो २०७१" को रूपमा प्रकाशन गरिएको छ।

यस प्रकाशनबाट प्रतिष्ठानले पुनरावेदन अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूले तयार गर्नु भएका स्तरीय फैसलालाई सरोकारवालाहरू समक्ष सम्प्रेषण गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिने प्रयास गरेको छ। यो प्रकाशनमा नपेरका फैसलाहरू प्रतिष्ठानको अभिलेखमा सुरक्षित राखिएको छ। ती फैसलाहरूलाई आवश्यकता अनुसार प्रतिष्ठानले न्यायिक शिक्षामा सदुपयोग गर्नेछ। यसको निरन्तरता आगामी वर्षहरूमा पनि हुनेछ र धेरै भन्दा धेरै माननीय न्यायाधीशज्यूहरूको सक्रिय सहभागिता, सहयोग, सद्भाव र समर्थन प्राप्त हुनेछ भन्नेमा प्रतिष्ठान विश्वस्त छ। प्रतिनिधिमूलक रूपमा प्रकाशित भएका फैसलाको सँगालोले पुनरावेदन तहबाट हुने निर्णयको स्वरूप, त्यसमा निहित कानूनको प्रयोग र व्याख्या, सम्बन्धित न्यायाधीशको तार्किकता, सृजनशीलता, मेहनत र लगन समेतलाई पाठक समक्ष पुऱ्याउन मद्दत गरेको छ भन्नेमा हामी विश्वस्त छौं।

अन्त्यमा, यस प्रकाशनलाई शुभकामना प्रदान गर्नु हुने सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु। संकलित फैसलाहरू प्रकाशनका लागि छनौट गरिदिनु हुने सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूहरूप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। प्रतिष्ठानको यस प्रयासमा आफ्ना फैसला पठाई सहयोग पुऱ्याउनु हुने माननीय न्यायाधीशज्यूप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। साथै फैसला संकलन गरी सम्पादन/संयोजन गर्ने अनुसन्धान अधिकृत श्री ज्योति पाण्डेप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

२०७२ साल असार ३० गते

(केशरी राज पण्डित)

कार्यकारी निर्देशक

प्राक्कथन

राष्ट्रीय न्यायिक प्रतिष्ठानले विगत वर्षहरू जस्तै यस वर्ष पनि पुनरावेदन अदालतको फैसलाहरूको सँगालो २०७१ प्रकाशित गर्ने क्रममा जिल्ला अदालतहरूबाट प्राप्त भएका ९१ वटा फैसलाहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी विज्ञ व्यक्तित्वबाट अध्ययन भै प्रकाशनयोग्य भनी सिफारिश तथा छनौट गरिएका २८ वटा फैसलाहरू "पुनरावेदन अदालतका फैसलाहरूको सँगालो २०७१" को रूपमा प्रकाशन गरिएको छ।

प्रस्तुत सँगालोको प्रकाशन कार्यमा निर्देशन, हौसला र प्रोत्साहन दिनु हुने कार्यकारी निर्देशक माननीय श्री केशरी राज पण्डितज्यूप्रति म आभार व्यक्त गर्दछु। यी फैसलाहरूको संकलनको प्रारम्भिक चरणदेखि नै आवश्यक निर्देशन, सुझाव र हौसला प्रदान तथा सँगालो प्रकाशनको व्यवस्थापकीय पक्षमा योगदान दिनु भएका प्रतिष्ठानका फ्याकल्टी तथा माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री राजेन्द्र खरेल, तत्कालीन तथा वर्तमान रजिष्ट्रार द्वय श्री लेखनाथ पौडेल र श्री विमल पौडेलप्रति आभारी रहेको छु।

यस प्रकाशनको लेआउट/डिजाइन गरी सँगालोलाई प्रकाशनयोग्य बनाउनु भएकोमा प्रतिष्ठानका प्रकाशन सहायक श्री विष्णुबहादुर बरुवाल र समयमै कम्प्युटर टाइप गरी सँगालोलाई प्रकाशनयोग्य बनाउने प्रतिष्ठानका सहयोगी श्री प्रदिप बोहरा, श्री गजेन्द्र श्रेष्ठ, श्री सौरव भुसाल, प्रतिक्षा श्रेष्ठलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। साथै मुद्रण गर्ने फरम्याट प्रेस हाडीगाँउ र त्यहाँका सबै सहयोगीप्रति समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु।

सम्पादन तथा संयोजन

ज्योति पाण्डे

अनुसन्धान अधिकृत

विषयसूची

सि.नं.	मुद्दा	पक्ष/ विपक्ष	फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीश	पृष्ठ नं.
१	कर्तव्य ज्यान	कृष्णबहादुर शाही विरुद्ध चेत बहादुर बोहरा समेत	श्री ईश्वर प्रसाद खतिवडा श्री भानुभक्त शर्मा न्यौपाने	१-१६
२	कर्तव्य ज्यान	शालिकराम कोहरा विरुद्ध धनश्याम यादव	श्री पुष्पराज कोइराला श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ	१७-२८
३	कर्तव्य ज्यान	मनोज गुरुङ्ग विरुद्ध नेपाल सरकार	श्री पुरुषोत्तम भण्डारी श्री विनोदप्रसाद शर्मा	२९-५४
४	ज्यान मार्ने उद्योग	दिपेन्द्र खड्का विरुद्ध नेपाल सरकार	डा.श्री आनन्द मोहन भट्टराई श्री कृष्णलाल भट्टराई	५५-७०
५	जबरजस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध रमेशप्रसाद कुशवाहा	श्री तिल प्रसाद श्रेष्ठ श्री जीवनहरि अधिकारी	७१-८८
६	जबरजस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध लिला वहादुर पछ्याई	डा.श्री आनन्द मोहन भट्टराई श्री पदमराज भट्ट	८९-१००
७	जबरजस्ती करणी	भैरव बहादुर अधिकारी विरुद्ध नेपाल सरकार	श्री तिल प्रसाद श्रेष्ठ श्री सरोज प्रसाद गौतम	१०१-१०८
८	जबरजस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध मदन साह	श्री जीवनहरि अधिकारी श्री उमेश कुमार सिंह	१०९-११८
९	अपहरण तथा शरीर बन्धक	रामजी यादव विरुद्ध नेपाल सरकार	श्री तेजबहादुर के.सी. श्री अनिता मानन्धर जोशी	११९-१२६
१०	सवारी दुर्घटनाबाट मृत्यु भएका मृतकका हकवालालाई क्षतिपूर्ति लागु औषध	निर्मलकुमार उप्रेती विरुद्ध नेपाल सरकार	श्री गुणराज ढुङ्गेल श्री प्रमोदकुमार श्रेष्ठ वैद्य	१२७-१३८
११	लागु औषध	गुन्जनारायण श्रेष्ठ विरुद्ध नेपाल सरकार	श्री पोषनाथ शर्मा श्री राजेन्द्र कुमार पोखरेल	१३९-१५२
१२	लागु औषध गौजा र चरेस समेत	श्रीराम थापा विरुद्ध नेपाल सरकार	श्री हरिकुमार पोखरेल श्री हेमराज पन्त	१५३-१६४
१३	ठगी	नेपाल सरकार विरुद्ध गणेश देवकोटा	श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ श्री महेशप्रसाद पुडासैनी	१६५-१७८
१४	बहुविवाह	नेपाल सरकार विरुद्ध नरबहादुर गुरुङ्ग समेत	श्री चण्डीराज ढकाल श्री कृष्णलाल भट्टराई	१७९-१९०
१५	जालसाज/विवाह बदर	गितादेवी बानियाँ विरुद्ध गोविन्द बानियाँ	श्री लेखनाथ घिमिरे श्री नन्दलाल महतो (थारु)	१९१-२००
१६	बैङ्किङ कसुर	नेपाल सरकार विरुद्ध किरणकेशरी उपाध्याय	श्री भीमबहादुर बोहरा श्री द्वारिकामान जोशी	२०१-२१२
१७	बैकिङ्ग कसुर	नेपाल सरकार विरुद्ध डम्बर बहादुर तामाङ्ग समेत	श्री थीरबहादुर कार्की श्री श्री हरिप्रसाद बगाले	२१३-२३६

१८	अंश	शुष्मा परियार सुनार विरुद्ध शोभाराम सुनार समेत	श्री चण्डीराज ढकाल श्री मेघनाथ भट्टराई	२३७-२४४
१९	अंश	तुल्सी नारायण भारी विरुद्ध शिवओम भारी	श्री नीता गौतम दीक्षित श्री नन्दलाल महतो (थारु)	२४५-२५६
२०	मध्यस्थको निर्णय बदर गरिपाउँ	टंकमणी शर्मा विरुद्ध रविन्द्र सिंह	श्री थीरबहादुर कार्की श्री रत्नबहादुर बागचन्द	२५७-२६८
२१	उत्प्रेषण/परमादेश	बेकमान डाँगी श्रेत्री विरुद्ध खुसीराम चौधरी	डा.श्री आनन्द मोहन भट्टराई श्री कृष्णलाल भट्टराई	२६९-२७६
२२	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश	शंकरप्रसाद साह विरुद्ध श्री ३ चन्द्र उच्च माध्यामिक विद्यालय, बारा, कलैया समेत	श्री हरिप्रसाद भण्डारी श्री सरोजप्रसाद गौतम	२७७-२८४
२३	परमादेश	विनयराज पाण्डे विरुद्ध नेपाल खानेपानी संस्थान समेत	श्री भीमकुमार ओझा श्री अग्नीप्रसाद थपलिया	२८५-३००
२४	परमादेशयुक्त निषेधाज्ञा	बलराम शर्मा विरुद्ध मुस्ताङ प्रमुख जिल्ला अधिकारी समेत	श्री सारदा प्रसाद घिमिरे श्री लेखनाथ घिमिरे	३०१-३१०
२५	उत्प्रेषण समेत	पूर्णबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध केन्द्रिय अनुसन्धान व्यूरो समेत	श्री थीरबहादुर कार्की श्री रत्नबहादुर बागचन्द	३११-३२२
२६	उत्प्रेषण परमादेश	ओमकुमार दाहाल विरुद्ध उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर काठाण्डौ समेत	श्री शिवराज अधिकारी श्री हरिप्रसाद बगाले	३२३-३३४
२७	निषेधाज्ञायुक्त परमादेश	सुधन गुरुङ्ग विरुद्ध नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय समेत	श्री डम्बरबहादुर शाही श्री द्वारिकामान जोशी	३३५-३४२
२८	बन्दी प्रत्यक्षीकरण	सुमित्रा ठकुरी विरुद्ध राजकुमार श्रेष्ठ समेत	श्री डम्बर बहादुर शाही श्री द्वारिकामान जोशी	३४३-३५०

श्री पुनरावेदन अदालत दिपायल, डोटी
संयुक्त इजलास
माननीय का.मु. मुख्य न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री भानुभक्त शर्मा न्यौपाने
फैसला
नि.नं. ८७
सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं. १३८ .....०७०—CS—००३०

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

कृष्णबहादुर शाहीको जाहेरीले नेपाल सरकार	१	पुनरावेदक/ वादी
विरुद्ध		
जिल्ला डडेल्धुरा मष्टामाडौँ गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने चेतबहादुर बोहरा	१	प्रत्यर्थी/ प्रतिवादी
ऐ.ऐ. बस्ने पूर्णबहादुर बोहरा	१	प्रतिवादी

सुरु फैसला गर्ने : मा.जि.न्या.श्री प्रकाश खरेल

डोटी जिल्ला अदालत

सुरु फैसला मिति : २०७०।३।१०

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

जिल्ला डोटी कपल्लेकी-९ स्थित पूर्वमा सेरीगाढ, पश्चिममा कपल्लेकी जाने बाटो, उत्तरमा पिपलको रूख, दक्षिणमा भीर भएको चार किल्ला स्थित झोलुङ्गे पुलको कपल्लेकी तर्फको झोलुङ्गे पुलको लडातार बाँधेको जमिनको स्थान नजिकै बाटोको छेउबाट सेरीगाढसम्म अन्दाजी २० मिटर भीर, सो भीरको टुप्पोमा माटो खोसिएको जस्तो, भीरमा रहेको सेलपाताको सानो हाँगो भाँचिई खोलामा रहेको, सो रूख तत्काल भाँचिएको जस्तो, सोका पातहरू मृतक बाबुराजा शाहीको लास उठाएको भनिएको स्थानसम्म रहेकाले उक्त स्थानसम्म केही वस्तु खसेको जस्तो देखिएको र उक्त भीरमा मृतकलाई प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहराले धकेली मारेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

जिल्ला डोटी कपल्लेकी-९ स्थित पूर्वमा सेरीगाढको बगर, पश्चिममा भीर तथा पिपलको रूख, उत्तर दक्षिण सेरीगाढ रहेको चारकिल्ला स्थित झोलुङ्गे पुलको मुनि पूर्व टाउको पश्चिम खुट्टा भई सेतो कपडाले छोपी राखेको, मृतक बाबुराजा शाहीको लासको दुबै घुँडा, पिठ्युँ, बायाँ खुट्टाको पैतला, दायाँ हातको कुहिनामा, बायाँ हातको बुढी औँलामा खोसिएको । निधारमा निलो डाम, दायाँ आँखाको परेलीमा सानो घाउ भई रगत निस्केको, टाउको पछाडि दुबै कानका बिचमा १ इन्च चौडा, ३ इन्च लामो गहिरो घाउ भएको र कपालमा रगत लागेको भन्ने लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुका ५ बजे मेरो छोरा बाबुराजा शाहीलाई जिल्ला डडेल्धुरा मष्टामाडौँ-१ बस्ने चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहराले राजपुरदेखि नै पछ्याई, पैसा लुटी खाने नियत

राखी जिल्ला डोटी कपल्लेकी गा.वि.स-९ वरद्वाला भन्ने स्थानमा भीरबाट लडाईं मारेको र पैसा लुटी खाएकाले निजहरू दुबैलाई कारबाही गरिपाउँ भन्ने कृष्णबहादुर शाहीको जाहेरी दरखास्त ।

चेतबहादुर बोहराकी दिदी बिरामी भई डडेल्धुरा अस्पतालमा भर्ना गराएको खबर निजको घरमा छोड्न म र चेतबहादुर बोहरा मिति २०६९।९।११ गते बेलुका जिल्ला डोटी कपल्लेकी ९ सेरी जाने क्रममा वरद्वाला स्थित सेरीगाडको झोलुङ्गे पुलमा पुगेपछि पारीपट्टि मृतक समेत ५ जना अपरिचित व्यक्तिहरू रक्सी खाँदै थिए । हामीले निजहरूलाई सेरी जाने बाटो सोधी जाने क्रममा निजहरू मध्ये एक जनाले अनेकन प्रश्न सोधिराखेको र हामीहरूले उत्तर दिइराखेको अवस्थामा तिनीहरूमध्ये एक जनालाई रक्सी बढी लागेकाले कहिले उठ्ने कहिले बस्ने गरिराखेका थिए । निजसँग हाम्रो कुरा भएन । पछि निजहरूले नै खस्यो खस्यो भनेका हुन् । मान्छे खसे झैं आवाज हामीले पनि सुनेका हौं । सोही क्रममा मृतक बाहेक त्यहाँ भएका ४ जनाले हामी प्रतिवादीहरूलाई नियन्त्रणमा लिई मृतक बाबुराजा शाहीलाई खसालेको आरोप लगाएका हुन् । हामीले मृतकलाई खसालेका होइनौं भन्ने समेत व्यहोराको पूर्णबहादुर बोहराले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६९।९।११ गते पूर्णबहादुर बोहरा र म मेरो दिदी बिरामी भएको खबर गर्न दिदीको घर सेरी गाउँ जाने क्रममा जिल्ला डोटी कपल्लेकी-९ स्थित सेरीगाड झोलुङ्गे पुल नजिकैको भीरमाथि ५ जनाले रक्सी सेवन गरिरहेका अवस्थामा हामीहरूले सेरी जाने बाटो सोधी जाने क्रममा एक जनाले अनेक प्रश्न सोधेको र हामीहरूले उत्तर दिइराखेको अवस्थामा निजहरूबाटै खस्यो खस्यो भन्ने आवाज आएको थियो । हामीले पनि खसेको आवाज सुनेका हौं । पछि निजहरूले हामी प्रतिवादीहरूलाई मृतकलाई खसाले भनी आरोप लगाएका हुन् । हामीले मृतकलाई खसालेका होइनौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चेतबहादुर बोहराले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुका ४:३० बजेतिर म, देव भुल, कृष्ण सार्की, सालिभान सार्कीले २ बोतल भर्जिन खाई मृतक बाबुराजा शाहीले नास्ता गरी पाँचै जना सेरी गाउँतर्फ हिँड्दै गई सिरसिरे डाँडामा बस्यौं । मृतकको फोन आएकाले निजले म त जान्छु भनी अगाडि हिँडेकाले अ.५ मिनेटपछि हामी ४ जना हिँड्यौं । हामी पुल वारी पुग्दा पारी झगडा गरेको आवाज सुनिएको र पुलको बिचमा पुग्दा केही खसेको आवाज आएकाले दौडेर गई बाटोमा उभिएका प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई समातेका हौं । तल नदीमा गएर हेर्दा बाबुराजाको लास देखिएको हो भन्ने मेख शाहीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुका म, मेख शाही, कृष्ण सार्की र सालिभान सार्कीले रक्सी खाएपछि बाबुराजा शाही सहित पाँचै जना सेरी गाउँ जाने क्रममा सिरसिरे डाँडाबाट मृतकको फोन आएकाले निज केही अगाडि गएको र हामी ४ जना केही पछाडि आउने क्रममा सेरीगाड झोलुङ्गे पुल वारी पुग्दा पारी झगडा गरेको आवाज आएकाले हतार गरी त्यहाँ जाने क्रममा हामी पुलको बिचमा पुग्दा केही खसेको आवाज सुनी पुल पारी पुग्दा चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई देखी के खसेको भनी सोधदा मान्छे खसेको छ भनेकाले निजहरूलाई समेत तल लागि हेर्दा मृतक बाबुराजा शाहीको लास देखिएपछि निजहरूलाई सोधपुछ गर्दा चेतबहादुर बोहराले अर्का प्रतिवादी पूर्णबहादुर बोहराले खसालेको हो, मैले होइन भनेको हो भन्ने व्यहोराको देव भुलले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुका ४:३० बजे राजपुरबाट मृतकले अण्डा खाई म, मेख शाही, देव भुल, कृष्ण साकीले रक्सी खाई सेरीगाउँ जाने क्रममा सिरसिरे डाँडाबाट मृतकको फोन आएकोले निज केही अगाडि गएको र हामीहरू ४ जना केही पछाडि आउने क्रममा पुल वारी पुग्दा पारीपट्टि झगडा गरेको आवाज आएकोले छिटो छरितो हिँड्दा हामी पुलको बिचमा पुग्दा केही खसेको आवाज आएको र पारी पुग्दा प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई देखी उनीहरूलाई समेत नदीमा लगी हेर्दा मृतक बाबुराजा शाहीको लास भेटिएको हो । प्रतिवादीहरूले नै मृतकलाई खसालेको हो भन्ने व्यहोराको सालीभान साकीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गतेका दिन म, मेख शाही, देव भुल र सालीभान साकीले राजपुरमा रक्सी खाई बेलुका मृतक बाबुराजा शाही सहित ५ जना सेरी जाने क्रममा सिरसिरे डाँडामा मृतकको फोन आई अघि गएको र हामीहरू पिसाब गरी हिँडेर पुलको वारी पुग्दा झगडा गरेको आवाज आएको, पुलको बिचमा पुग्दा केही खसे जस्तो आवाज आएको र पुल पारी पुगी प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई देखी हाम्रो साथी देख्यौं भनि सोधदा, एउटा मान्छे भीरमा खसेको कुरा निजहरूले गरेकाले निजहरू समेतलाई तल लगी हेर्दा मृतक बाबुराजा शाहीको लास देखिएको र त्यहाँ प्रतिवादी बाहेक अरु कोही नभएकाले मृतकको मृत्यु प्रतिवादीहरूबाट भएको भन्ने व्यहोराको कृष्ण साकीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते दिउँसो २:३० बजेतिर मृतक बाबुराजा शाही र मेख शाहीले भर्जिन र रोयल स्ट्रेग तथा देव भुल, कृष्ण साकी, सालीभान साकीले जेनल र सोफी सबैले सँगै बसी अम्लेटसँग राजपुर स्थित मेरो होटलमा बसी खाएका हुन् भन्ने व्यहोराको नवीन ऐरले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते साँझ ७ बजे म घरमै बसेको समयमा गाउँलेहरूले बाबुराजा शाही वरद्वाला भन्ने स्थानमा मर्यो भनी खबर गरेपछि मैले घटनास्थलमा गई प्रतिवादीहरूलाई किन मारेको भनी सोधदा प्रतिवादी चेतबहादुर बोहराले अर्का प्रतिवादी पूर्णबहादुर बोहराले मृतकलाई लात्ताले हानी भीरमा खसालेको हो । हामी दुबै जनाले मारेका हौं भनि भनेको हो । निज प्रतिवादीहरूले राजपुरबाटै बाबुराजा शाहीको पिछा गरी पैसा समेत लुटी झोलुङ्गे पुलको भीरबाट खसाली टाउकोमा चोट लागी सोही चोटका कारण मरेको हो भन्ने व्यहोराको कृष्ण शाहीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते म राजपुर स्थित डेरामा भएको बेला फोनबाट मृतक बाबुराजा शाहीको मृत्यु भएको सुनी राती नै घटनास्थल पुगी कुरो बुझ्दा सो दिन दिउँसोदेखि नै प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरा नजिकको जङ्गलमा घुमफिर गरिरहेका थिए भनी लोकबहादुर महाराबाट सुनी थाहा पाएको हुँ । मृतकलाई प्रतिवादीहरूले मारेकामा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्ने व्यहोराको शेरबहादुर शाहीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुका फोनबाट मृतक बाबुराजा शाहीलाई मारेको खबर थाहा पाई घटनास्थलमा पुगी बुझ्दा प्रतिवादी पूर्णबहादुर बोहराले लात्ताले हानी भीरमा फाली मारेको हो भन्ने कुरा सँगै रहेका अर्का प्रतिवादी चेतबहादुर बोहराले स्विकारेको हो । त्यसैले निजहरूले मारेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्ने व्यहोराको दिलिपकुमार शाहीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते म आफ्नै घरमा थिए । उक्त दिन बेलुका अँध्यारो भएको अवस्थामा गाउँलेहरू दौडँदै गर्दा के भयो भनी सोध्दा मृतकलाई मारेर वरद्वाला गाडमा फालेको छ भनी सुनी म घटनास्थलमा पुग्दा मृतकको मृत्युको बारेमा दुबै जनालाई कृष्णबहादुर शाहीले सोध्दा चेतबहादुर बोहराले अर्का प्रतिवादी पूर्णबहादुर बोहराले लात्ताले हानी भीरमा फाली मारेको भन्ने कुरा स्वीकार गरेको म समेतले सुनेको हुँ । मृतक बाबुराजा शाहीलाई प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहराले मारेको हो भन्ने ब्यहोराको लोकबहादुर महाराले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते म फुपूको घरमा गएको थिएँ । दोस्रो दिन मृतकको मृत्युको बारेमा सुनी थाहा पाएको हुँ । बिहान निज प्रतिवादीका गाउँबाट फोन मार्फत तपाईंको भाउजू बिरामी छन् भन्ने खबर गरेको र यहाँबाट हामीहरू आउँदैनौँ भन्ने खबर पठाइसकेको अवस्थामा समेत निज प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरा बिरामी दिदीको घरमा खबर गर्ने बहाना बनाई आउनु र निज प्रतिवादीहरूले मृतकलाई लात्ताले कुटपिट गरी हानी भीरमा फालेको कुरा गाउँले समक्ष निजहरूले स्विकारिसकेकाले मृतकको मृत्यु प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट भएको कुरामा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्ने ब्यहोराको प्रेमसिं महाराले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मृतकको मृत्युको कारणमा Blunt trauma, Head Injury भन्ने ब्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय डोटीको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६९।९।११ गते म आफ्नै घरमा थिएँ । उक्त दिनको दिउँसो १२/१ बजेको समयमा झोलुङ्गे पुलको पारीपट्टि कुलोमा एक जना पहेंलो धर्का भएको ज्याकेट लगाएको, होचो जिउ, गोरो वर्णको केटा तथा अर्को कालो ज्याकेट लगाएको, कपाल पालेको, पातलो र अग्लो जिउको गरी दुई जना अपरिचित केटाहरू राजपुरतर्फ जाँदै गरेको देखेकी हुँ । उक्त दिनको राती १२ बजेतिर मृतक बाबुराजा शाहीलाई चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहराले वरद्वाला स्थित झोलुङ्गे पुलको छेउमा भीरबाट खसाली मारेको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएकी हुँ । भोलिपल्ट म समेतले घटनास्थलमा गई मृतकको लास देखेकी हुँ भन्ने समेत ब्यहोराको जमुनादेवी महाराले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते मलाई चन्द्रबहादुर बोहराले फोन गरी चेतबहादुर बोहराको दिदी बिरामी भई जिल्ला अस्पताल डडेल्धुरामा भर्ना गरेको छ खबर गरिदिनु भनेकाले मैले निजको घरमा खबर गरिदिएकी हुँ । पछि बुझ्दा प्रतिवादी चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरा दिदी बिरामी भएको खबर गर्न गएका तथा निजहरूले मृतक बाबुराजा शाहीलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने सुनी थाहा पाएकी हुँ । निजहरूले मारे मारेनन् मलाई थाहा भएन भन्ने ब्यहोराको गौरी महाराले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुका ६ बजे मृतक छोरा घरमा नआउँदा बाबुराजा शाहीलाई फोन गर्दा म वरद्वाला पुगिसके घरमा आउँदै छु भनेको थियो । एक घन्टापछि मृतकको मृत्यु भएको खबर सुनी घटनास्थल पुग्दा गाउँलेहरूले प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई घेरी राखेका र घटनाको बारेमा निजहरूसँग सोध्दा प्रतिवादी मध्येको चेतबहादुर बोहराले पूर्णबहादुर बोहराले लात्ताले हानी भीरमा फाली मृत्यु भएको कुरा स्विकारेको र घटना हुँदा त्यहाँ पुगेका मेख शाही, देव भुल, कृष्ण सार्की, सालीभान सार्की समेतले मान्छे फालेको आवाज सुनी तत्कालै घटनास्थलबाट

प्रतिवादीलाई नियन्त्रणमा लिएकाले मृतकको मृत्यु निज प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट भएको कुरामा पूर्ण विश्वास छ भन्ने ब्यहोराको सरस्वती शाहीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।१० गते म बिरामी भई डडेल्धुरा अस्पतालमा भर्ना भएकी थिएँ । सो खबर पुर्याउन मिति २०६९।९।११ गते मेरो भाइ चेतबहादुर बोहरा र भदैया पूर्णबहादुर बोहरा मेरो घर सेरीतर्फ लागेका हुन् । ऐ.१२ गते प्रतिवादीहरूले बाबुराजा शाहीलाई वरद्वाला भीरबाट फाली मारेको छ भन्ने खबर सुनी थाहा पाएकी हुँ । कहिले नआएको गाउँ र चिनजान तथा रिसइवी समेत नभएको अवस्थामा निजहरूले मारे जस्तो लाग्दैन । प्रतिवादीहरूलाई फसाउने नियतले जाहेरी दिएको हुनु पर्छ । घटनाको बारेमा सुनी थाहा पाएकी हुँ भन्ने ब्यहोराको डम्बरी महाराले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुका म आफ्नै घरमा थिएँ । उक्त बेलुका ६:३० बजेतिर मृतक बाबुराजा शाहीलाई प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहराले वरद्वाला स्थित भीरमा फाली मारेको भन्ने खबर सुनी म घटनास्थलमा जाँदा खोलाको छेउमा मृतकको लास देखेको हुँ । त्यहाँ नियन्त्रणमा लिई राखेका दुबै जना प्रतिवादीहरूलाई कृष्ण शाहीले सोधपुछ गर्दा प्रतिवादीहरूले मृतकसँग वादविवाद भई हामीले मृतकलाई लात्ताले हानी भीरमा खसाली मारेका हौं भनी स्वीकार गरिसकेकाले मृतकको मृत्यु निज प्रतिवादीहरूले हातपात समेत गरी भीरमा खसाली लात्ताले हानी टाउकोमा चोट लागी मृतकको मृत्यु भएको हो भन्ने ब्यहोराको सुरेन्द्रबहादुर शाही, नारायणसिंह महारा, अर्जुन भुल समेत जना ३ ले गरिदिएको करिब एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहराले मृतकलाई लात्ताले हानी भीरबाट फालिदिएका कारण लागेको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको तथ्य पुष्टि भएकाले प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३ (३) नं. विपरीतको कसुर अपराधमा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको १३ (३) नं. बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्ने जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय डोटीको अभियोग मागदाबी ।

मिति २०६९।९।११ गते म डडेल्धुराबाट डोटीको सेरीगाउँ भन्ने ठाउँमा जाने क्रममा बेलुकातिर झोलुङ्गे पुलमा पुग्दा मृतक समेतका ५ जना व्यक्तिहरू रक्सी खाइरहेका थिए । नजिकै गई निजहरूसँग सेरी जाने बाटो सोध्ने क्रममा तीमध्ये १ जनाले अनेकन प्रश्न गरेको र हामीहरूले उत्तर दिइरहेको अवस्थामा मृतकलाई रक्सी लागि सुत्ने, बस्ने, उठ्ने गरिरहेको थियो । एकछिन पछि हामीले केही खसेको आवाज सुन्यौं, तर देखेनौं । अरूले पनि खस्यो खस्यो भन्दै थिए । त्यही समयमा निजहरूले हामीहरूलाई मृतकलाई खसालेको आरोप लगाएका हुन् । हामीले मृतकलाई खोलाबाट निकाली प्रहरीमा खबर गरौं भन्दा हामीलाई गाली गरी दुबैको मोबाइल खोसेर गाउँलेहरूलाई बोलाएपछि गाउँलेहरूले म र चेतबहादुर बोहरालाई कुटेका हुन् । जाहेरीमा मृतकलाई मारेको हो भनी किन लेखाए, निजको मृत्यु के कसरी भयो मलाई थाहा भएन । हामीले मृतकलाई मारेका होइनौं भन्ने ब्यहोराको पूर्णबहादुर बोहराले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६९।९।११ गते म डडेल्धुरादेखि डोटीको सेरीगाउँ जाने क्रममा बेलुकीतिर सेरी नदीको झोलुङ्गे पुलमा पुग्दा मृतक समेतका ५ जना रक्सी खाइ बसिरहेका थिए । म र पूर्णबहादुर बोहरा त्यहाँ पुगी तिनीहरूसँग बाटो सोधी जाने क्रममा निजहरू मध्येका एक जनाले अनेकन प्रश्न गरी

राखेको समयमा केही खसेको आवाज सुनियो, मैले मान्छे देखेन । खस्यो खस्यो भन्ने शब्द हामीले पनि सुनेका हौं । त्यसपछि हामी समेत सबै जना तल खोलामा गई हेर्दा बाबुराजा शाहीको मृत्यु भइसकेकाले पानीबाट बाहिर ल्याई अब प्रहरी र गाउँलेलाई फोन गरौं भन्दा निजहरूले गाउँलेलाई फोन गरी बोलाई हामीलाई गाउँलेहरूले मृतकलाई मारेको आरोप लगाई हातपात गरेका हुन् । मैले जाहेरवालालाई घटनास्थलमा पूर्णबहादुर बोहराले मृतकलाई लात्ताले हानी भीरबाट फालेको हो भनी भनेको होइन । मृतकको मृत्यु के कसरी भयो थाहा भएन । मैले मृतकको पिछ्छा गरेको छैन । हामी दुबैले मृतकलाई पैसा लुटी खाने नियतले मारेका पनि होइनौं । जाहेरवालाले जाहेरीमा किन लेखाए थाहा भएन भन्ने व्यहोराको चेतबहादुर बोहराले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६९।९।११ गतेको बेलुकी ४ बजेतिर म स्कूलबाट घर पुगिसकेको थिएँ । उक्त दिनको ६ बजेको समयमा घटनास्थलमा रहेका मेखबहादुर शाही समेतले गाउँमा फोन गरी २ जनाले मृतकलाई कुटी भीरबाट खसाली मारेको छ भनेकाले म समेत घटनास्थलमा जाँदा दुबै प्रतिवादीलाई घटनाका प्रत्यक्षदर्शी तथा गाउँलेहरूले नियन्त्रणमा लिई राखेका थिए । कालो वर्ण भएको प्रतिवादीले गोरो वर्ण भएको प्रतिवादीलाई देखाउँदै यसले हानेर भीरबाट खसालेको हो । प्रतिवादीहरूले हामीहरूबाट गल्ती भयो, हामी सजाय भोग्न तयार छौं, हामीलाई केही नगर्नु होस् भनी स्वीकार गरेका हुन् । प्रतिवादीहरूले मृतकलाई कुटी भीरबाट फालेर मारेको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका सुरेन्द्रबहादुर शाहीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते म आफ्नै घरमा थिएँ । उक्त दिनको बेलुकी ६ बजेतिर कृष्ण साकी समेतले घटनास्थलबाट फोन गर्दा गाउँमा हल्ला भएर घटना सम्बन्धमा थाहा पाएको हुँ । त्यसपछि उक्त रातीको १०-११ बजेतिर म समेत घटनास्थलमा पुग्दा प्रतिवादीहरूलाई प्रहरीको जिम्मा लगाइसकेको थियो । मैले घटनाका प्रत्यक्षदर्शी कृष्ण साकी समेतसँग बुझ्दा प्रतिवादीहरूले लातले हानेर भीरबाट खसाली मारेका हुन् भनी भनेका थिएँ र प्रतिवादीहरूलाई मृतकको बुवाले सोध्दा हामीहरूले मारेका हौं भनी प्रतिवादीहरूले स्वीकार गरेको कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस नारायणसिंह महराले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते बेलुकी ५.३० बजे म आफ्नै घरमा थिएँ । उक्त बेलुकी सात बजेतिर घटनाका प्रत्यक्षदर्शी मेख शाही समेतले पूर्णबहादुर बोहरा र चेतबहादुर बोहराले मृतक बाबुराजा शाहीलाई मारेर भीरबाट फालेको छ भनेकाले म समेत घटनास्थलमा पुगी प्रतिवादीहरूसँग सोधपुछ गर्दा प्रतिवादीहरूले बाबुराजा शाहीलाई हामीले मारेका हौं भनी भनेका थिएँ । उक्त समयमा लास घटनास्थलमै थियो । त्यहाँ रहेका मेख शाही समेतका व्यक्तिहरूले रक्सी खाएको जस्तो थिएन । प्रतिवादीहरूलाई स्थानीय गाउँले र प्रत्यक्षदर्शीले नियन्त्रणमा लिई राखेका थिएँ । घटनास्थलभन्दा माथितिरको भीरको टुप्पोमा माटो खोसिएको, सेलमाताको हाँगा भाँचिएको थियो । मृतक बाबुराजा शाहीलाई प्रतिवादीहरूले आफैले मारेको भनी स्वीकार गरेको तथा प्रत्यक्षदर्शीको भनाइ अनुसार मृतकलाई प्रतिवादीहरूले नै मारेको हो भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला कृष्णबहादुर शाहीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गतेको दिन म सामान किन्न राजपुर गएको थिएँ । राजपुरमा मेख शाही, सालीभान सार्की र कृष्ण सार्कीसँग भेट भई हामी ४ जना सँगै आई राजपुर ब्यारेकको अगाडि पट्टि बाबुराजा शाहीसँग हाम्रो भेट भई पाँचै जना घर फर्कने क्रममा पुलको छेउमा म समेत ४ जना पिसाब गर्न रौकियोँ । मृतक बाबुराजा पुलभन्दा अगाडि गई प्रतिवादीहरूसँग वादविवाद हुँदा प्रतिवादीहरूले मृतकलाई टाउकोमा हानी फालिदिएका हुन् । हामीले प्रतिवादीहरूलाई समाती घटनाका बारेमा गाउँमा खबर गरेकाले गाउँबाट मृतकका बाबु समेतका ५०/६० जना मानिस आई खोलामा रहेको पानीबाट मीनबहादुर शाही र कृष्ण शाहीले मृतकलाई निकालेका हुन् । मृतकका बुबाले प्रतिवादीहरूलाई किन फाल्यौं भनी सोध्दा जे भयो भयो मृतकलाई हामीले फालेका हौं भनेका थिए । मैले प्रहरीमा कागज गर्दा म र मृतक समेतका पाँच जना नवीन होटलमा बसेका थियोँ भनी भनेको थिएन । उक्त कुरा किन लेखियो थाहा भएन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने देवबहादुर भुलले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते म सामान लिन राजपुर गई बाबुराजा शाहीसँग भेट भई म समेतका ४ जना व्यक्तिहरू ब्यारेक भएर जाँदै गर्दा मृतकसँग भेट भई पाँचै जना पुलसम्म सँगै गयोँ । त्यसपछि मृतकको मोबाइलमा फोन आएकाले उनी अगाडि हिँडे, हामी पछाडि थियोँ । प्रतिवादीहरू पुलको पारीपट्टि बसिरहेका थिए । सोही क्रममा मृतकसँग प्रतिवादीको भनाभन भई प्रतिवादीहरूले मृतकलाई टाउकोमा हानेर फालेको मैले आफ्नै आँखाले देखेको हुँ । हामीले सो घटनाका बारेमा गाउँमा खबर गर्दा प्रतिवादीहरूले हामीलाई नकुट्नु होस्, गाउँलेहरूबाट बचाउनु होस्, हामी सजाय भोग्न तयार छौँ भनी आफै साबित भइसकेकाले निज प्रतिवादीहरूलाई कसैले पनि कुटपिट गरेनौँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने मेखबहादुर शाहीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मैले सुने अनुसार मिति २०६९।९।११ गतेका दिन प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरा, चेतबहादुर बोहराकी दिदी डम्बरी महाराको घर सेरी जाने क्रममा बाटामा प्रतिवादीहरूको मृतक समेतका मानिससँग भेट भई प्रतिवादीले सेरी जाने बाटो कहाँ हो भनी मृतक समेतसँग सोधी प्रतिवादीहरू सेरीगाउँ जान अगाडि गएका अवस्थामा पछाडि मृतकसँग रहेका मानिसहरूले मान्छे खस्यो निकालिदिनु पर्यो भनी खोलामा गई खोलाबाट मृतकलाई निकाल्दा निजको मृत्यु भइसकेको रहेछ । मृतकका साथीहरूले प्रहरीलाई खबर नगरी गाउँमा खबर गरी गाउँलेहरू आई प्रतिवादीहरूलाई कुटपिट गरेका हुन् । प्रतिवादीहरूले मृतकसँग रहेको पैसा लिएका होइनन् भन्ने कुरा प्रतिवादीहरूले मलाई भनेकाले सुनी थाहा पाएको हुँ । प्रतिवादीहरूले मृतकलाई नमारेकाले निजहरूलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी चेतबहादुर बोहराका साक्षी बहादुरसिँ बोहराले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।२९ गते मैले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको कागजको ब्यहोरा र सोमा भएको ल्याप्चे सहीछाप समेत मेरो हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने डम्बरी महाराले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते प्रतिवादी चेतबहादुरकी दिदी डम्बरी महारा डडेल्धुरामा बिरामी भएकीले सोको खबर गर्नका लागि प्रतिवादीहरू जिल्ला डोटी कपल्लेकी स्थित डम्बरी महाराको घर जाने

क्रममा बाटोमा प्रतिवादीहरूसँग को कसको भेट भयो मलाई थाहा भएन । प्रतिवादीहरूको चालचलन खराब थिएन । निजहरू रक्सी नखाने खालका सोझा केटा हुन् । मैले घटनाका बारेमा अरूबाट सुनी थाहा पाएको हुँ । प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मारेका होइनन् भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी पूर्णबहादुर बोहराका साक्षी चन्द्रबहादुर बोहराले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते म आफ्नो घरमा थिएँ । मलाई प्रतिवादीहरूले भने अनुसार प्रतिवादीकी दिदी डम्बरी महारा बिरामी भएकाले डडेल्धुरा अस्पतालमा भर्ना गराई प्रतिवादीहरू डम्बरी महाराको घरतर्फ जाँदै गर्दा सेरीको पुलमा बसिरहेका ४/५ जना मानिसहरूलाई प्रतिवादीहरूले सेरीगाउँ जाने बाटो कता हो भनी सोध्दा निजहरूले यही हो भनी प्रतिवादीहरू ४/५ मिटर अगाडि गइसकेपछि पछाडि रहेका ती मानिसहरूले मान्छे खस्यो भनी भनेको आवाज प्रतिवादीहरूले पनि सुनेका हुन् । त्यसपछि निजहरूले मृतकलाई खसेको स्थानबाट माथि ल्याई मृतकलाई प्रतिवादी र आफुहरूले मारेको होइन निज रक्सी खाएर आफैँ खसी मरेको हो भनी ती ४ जना केटाहरूले भनेका हुन् । मृतकसँग प्रतिवादीको कुनै चिनजान, रिसइबी, लेनदेन नभएकाले मृतकलाई प्रतिवादीहरूले मारुं पर्ने कुनै कारण थिएन । प्रतिवादीहरू रक्सी नखाने राम्रो चालचलन भएका मानिस हुन् । निजहरूले मृतकलाई मारेको कुरामा मलाई विश्वास लाग्दैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी पूर्णबहादुर बोहराका साक्षी प्रसादसिँ बोहराले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते बहिनी डम्बरी महारा बिरामी भएकीले म डडेल्धुरा अस्पतालमा गई निजलाई भर्ना गरिसकेपछि डम्बरी महाराको भाइ चेतबहादुर बोहरा र पूर्ण बोहरा निज बिरामी भएको खबर गर्न डोटीको सेरीगाउँ स्थित डम्बरी महाराको घरतर्फ जाने क्रममा म समेत प्रतिवादीहरूसँग जिपमा चढी मछेला खोलासम्म सँगै आई म आफ्नो घर आएको हुँ । प्रतिवादीहरू सेरी जान भनी उक्त जिपमै गएका हुन् । मैले प्रतिवादीहरूलाई उक्त घटनाका बारेमा सोध्दा हामीले मृतकलाई मारेको होइन । त्यहाँका मानिसहरूले हामीलाई कुटपिट गरी पानीमा समेत डुबाएका हुन् । हाम्रो मृतकसँग लेनदेन ,रिसइबी, चिनजान केही पनि थिएन भनी प्रतिवादीहरूले मलाई भनेका हुन् । प्रतिवादीहरू त्यस्तो खराब काम गर्ने, रक्सी खाने खालका मानिस होइनन् भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी चेतबहादुर बोहराका साक्षी दानबहादुर बोहराले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते मेरो बुबा बिरामी भएकाले निजलाई चेक जाँच गर्न राजपुर लिई आएको थिएँ । उक्त दिनको बेलुकी ५ बजेतिर म समेतका अन्य ४ जना राजपुरबाट सेरी जाने क्रममा राजपुरको ब्यारेक नजिकै मृतकसँग हाम्रो भेट भई हामी पाँचै जना घर जाने क्रममा सेरीको झोलुङ्गे पुलको वारी म समेत पिसाब गर्न लाग्यौं, मृतक बाबुराजा पुलबाट पारी गई मृतक र प्रतिवादीहरूको झगडा भई प्रतिवादीहरूले मृतकलाई लात्ताले हानी खसाली फाली दिएका हुन् । मृतकलाई फाल्दा हामी ४ जना पुलको बिचमा पुगेका थियौं । हामीहरूले प्रतिवादीहरूलाई किन फालेका हौं भनी समाती गाउँमा अर्जुन भुललाई खबर गरेका हौं । मैले प्रहरीमा गरेको कागजमा हामीले नवीन होटलमा रक्सी खाएका हौं भनी मैले भनेको होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने कृष्ण साकीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।९।११ गते म काकाको उपचार गर्न राजपुर गएको थिएँ । त्यसपछि करिब साँझ ५ बजेतिर म समेतका अन्य ४ जना घर फर्कने क्रममा राजपुर ब्यारेकभन्दा अलि अगाडि मृतकसँग भेट भई हामी पाँचै जना अगाडि बढ्यौँ । हामीहरू पुलको नजिकै पुग्दा मृतकको फोन आएकोले मृतक हामीभन्दा अगाडि गइसकेका थिए । हामीहरू पुलको बिचमा पुग्दा प्रतिवादीहरूले मृतकलाई फालेको देखेका हौँ । मैले प्रहरीमा कागज गर्दा मृतकसँग बसी नास्ता खाएको ब्यहोरा भनेको होइन, कागजको अन्य ब्यहोरा साँचो हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने सालीभान सार्कीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरूको आफ्ना साक्षीको बकपत्रद्वारा समर्थित इन्कारी बयान मिसिल सामेल रहेको देखियो । वादी नेपाल सरकारले ठोस र तथ्यमा आधारित शङ्कारहित सबुत प्रमाण पेस गरी प्रतिवादीहरू उपरको अभियोग दाबी पुष्टि गर्न सकेको देखिएन । शङ्कास्पद जाहेरी दरखास्त तथा वादीका साक्षीहरूको विरोधाभासपूर्ण कथनका आधारमा मात्र प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर गरी अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय गर्न मिल्ने नदेखिँदा प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहराएको सुरु डोटी जिल्ला अदालतको मिति २०७०।३।१० को फैसला ।

प्रतिवादीहरूले बाबुराजा शाहीलाई मारेको हो भनी किटानी जाहेरी परेको र सो जाहेरीलाई जाहेरवालाले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत उपस्थित भई थप पुष्ट्याइँ सहित वास्तविक कुरा खुलाई लेखाई दिएका छन् । तत्काल घटनास्थलमा उपस्थित कृष्णबहादुर सार्की समेतका मानिसहरूले पनि आफुले देखे सुनेका सत्य तथ्य कुराहरू खुलाई कागज गरिदिएका र उक्त कागजलाई अदालत समक्ष उपस्थित भई बकपत्र समेत गरिदिएका स्थितिमा जाहेरी दरखास्त र जाहेरवालाको बकपत्र एक आपसमा विरोधाभासपूर्ण भनी गरेको सुरु अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा डोटी जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहराएको मिति २०७०।३।१० को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिदा अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने २०७०।६।८ गतेको आदेश ।

यस अदालतको ठहर

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित नि. सहन्यायाधिवक्ता श्री बाबुराम अधिकारीले प्रतिवादीहरू उपर परेको किटानी जाहेरीको समर्थन हुने गरी जाहेरवालाले अदालतमा बकपत्र गरिदिएको र घटनाका प्रत्यक्षदर्शी देव भुल, कृष्ण भुल, सालीभान सार्की र मेखबहादुर शाहीले गरेको मौकाको कागज र अदालतको बकपत्र समेतबाट बाबुराजा शाही र प्रतिवादीहरू बिच वादविवाद भई प्रतिवादीहरूले लात्ता, मुक्काले प्रहार गरी बाबुराजा शाहीलाई भीरबाट लडाएको पुष्टि भइराखेकाले आरोपित कसुरबाट सफाइ दिने ठहराएको सुरु डोटी जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी

प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय हुनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो । प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री गोविन्द जोशीले जाहेरवाला र प्रतिवादीहरू अलग अलग जिल्लाका भएको, प्रतिवादीहरूले बाबुराजा शाहीलाई मारु पर्ने पूर्व रिसइवी तथा मनसाय नरहेको, प्रतिवादीहरू अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा बयान गर्दा समेत कसुर अपराध गरेकामा इन्कार रहेका र वारदात स्थलमा खोलाबाट मृतकको लास निकाल्नमा समेत मद्दत गरेको अवस्था रहे भएबाट प्रतिवादीहरू निर्दोष रहेको पुष्टि हुँदा सुरु अदालतले प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहराएको फैसला यथावत राखिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मिति २०६९।९।११ गते बेलुकी ५.०० बजेको समयमा मेरो छोरा राजपुरबाट घर आउने क्रममा पैसा लुटी खाने नियत राखी बिच बाटामा हातपात गरी झोलुङ्गे पुल नजिकको भीरमा घोच्याई भीरबाट लडाई छोरोलाई मारेकाले प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई कानुनी कारबाही गरिपाउँ भनी कृष्णबहादुर शाहीले दिएको जाहेरी दरखास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखियो । प्रतिवादीहरूले बाबुराजा शाहीलाई लात्ताले हानी भीरबाट फालेको चोटबाट निजको मृत्यु भएको तथ्य पुष्टि भएकाले प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३ (३) नं. को कसुरमा सोही १३ (३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी रहेको पाइयो । प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहराई सुरु डोटी जिल्ला अदालतले गरेको फैसला उपर वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो ।

उपरोक्त सङ्क्षिप्त तथ्य भएको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु डोटी जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मेरा छोरा बाबुराजा शाही राजपुरबाट घरमा आइरहेको समयमा चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहराले पछ्याई छोरासँग भएको पैसा लुटी खाने नियत राखी हातपात समेत गरी वरद्वाला भन्ने ठाउँको झोलुङ्गे पुल नजिकको भीरमा घोच्याई भीरबाट लडाई मारी निजसँग भएको रकम लुटी खाएकाले निजहरूलाई ज्यान सम्बन्धी महल बमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी जाहेरवाला कृष्णबहादुर शाहीले मिति २०६९।९।१२ मा जाहेरी दरखास्त गरेको पाइन्छ । तद्पश्चात जाहेरवालाले अनुसन्धानका क्रममा गाउँलेहरूले वरद्वाला भन्ने स्थानमा छोरोलाई माऱ्यो भन्ने खबर गरेपछि मैले थाहा पाई म समेत घटनास्थलमा जाँदा लास देखें । प्रतिवादीहरूलाई सबै गाउँलेहरूले घेरा हाली राखेका थिए । मैले प्रतिवादी मध्येको चेतबहादुर बोहरालाई सोधदा मृतकको पूर्णबहादुर बोहरासँग झगडा भई पूर्णबहादुरले मृतकलाई हातपात गरी लात्ताले हानी भीरमा फालेको हो । हामीहरू दुबै जनाले मारेका हौं भनी साबित भएका हुन् भनी मौकामा कागज गरी उक्त मौकाको कागजको व्यहोरा समर्थन गरी जाहेरवालाले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ । घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, लास जाँच मुचुल्काबाट मृतकको शरीर टाउकोमा घाउ चोट लागेको देखिनुका साथै शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकको मृत्यु Head injury बाट भएको पाइन्छ ।

अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका प्रत्यक्षदर्शी मेघ शाही, देव भुल, सालीभान सार्की, कृष्ण सार्कीले मौकाको कागजमा मृतक सिरसिरे डाँडा पुग्दा घरबाट फोन आएकाले उ घरतिर अगाडि गएको हो । हामी चार जना घटना भएको झोलुङ्गे पुलको वारी पुग्दा मानिसहरू कराएको हल्ला सुनियो । पछि हामी चारै जना झगडा भयो कि भनेर दौडेर पुल बिचमा पुग्दा पुल पारी केही खसेको आवाज सुनियो । अँध्यारो भएकाले केही देखिएन । पुल पारी जाँदा प्रतिवादी चेतबहादुर र पूर्णबहादुर उभिएको देखी बाबुराजा शाही अगाडि आएकामा निजसँग झगडा भई फालेको हो कि भन्ने शङ्का लागि समातेका हौं । सो समयमा प्रतिवादीले एक जना व्यक्ति भीरबाट खसेको छ भनेपछि तिनीहरू दुबै जनालाई लिएर गई हेर्दा बाबुराजा शाहीको मृत्यु भइसकेको थियो । घटनास्थलमा प्रतिवादी दुई जना र मृतक गरी तिन जना मात्र भएकाले निजहरू बिच एकआपसमा वादविवाद भई प्रतिवादीहरू दुबै जनाले फालेको हुनु पर्दछ । प्रतिवादीहरूले मृतकलाई पुलबाट भीरमा फाल्दा टाउकोमा चोट लागी मृत्यु भएको हुनु पर्छ भनी एकै मिलानको कागज गरिदिएको पाइन्छ । घटना विवरण कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी मेखबहादुर शाहीले बकपत्रमा प्रतिवादीहरूको मृतकसँग भनाभन भई दुबैले मृतकको टाउकोमा हानेर फालेको मैले देखेको हुँ । त्यसपछि हामीले गाउँमा खबर गऱ्यौं । प्रतिवादीले हामीलाई नकुट्नुोस्, गाउँलेबाट बचाउनुोस्, हामीले सजाय बेहोर्न तयार छौं भनेको भनी बकी लेखाएको पाइन्छ । घटना विवरण कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी देवबहादुर भुलले बकपत्रमा बाबुराजा शाहीसँग भेट भई निज सहित पाँच जना सँगै घर सेरी जानका लागि गएका हौं । हामी जाने क्रममा पुलको छेउमा म समेत चार जना पिसाब फेर्न रोकिएका हौं । मृतक बाबुराजा सोही समयमा पुलभन्दा अगाडि गई प्रतिवादीसँग मृतकको वादविवाद भई प्रतिवादी दुबै जनाले मृतकको टाउकोमा हानी फालिदिएका हुन् । मृतकलाई फालिदिएपछि हामी चारै जनाले प्रतिवादीहरूलाई समाती गाउँको अर्जुन भुललाई खबर गरेको हो । मृतकका बाबु आई प्रतिवादीहरूलाई सोध्दा प्रतिवादीले जे भयो भयो, मृतकलाई हामीले फाल्यौं भनी भनेको कुरा सुनेको हो भनी लेखाएको पाइन्छ । मौकामा कागज गर्ने कृष्ण सार्कीले बकपत्रमा हामी पाँच जना घर जान भनी सँगै गई सेरीको झोलुङ्गे पुल वारी म समेत देव भुल, सालीभान सार्की र मेख शाही पिसाब गर्न लाग्यौं । मृतक बाबुराजा सो समयमा पुलबाट पारी गएका हुन् । पुल पारी पुगेपछि मृतक र प्रतिवादीहरू बिच झगडा भई प्रतिवादी दुबै जनाले मृतकलाई हातले हानी खसाली फालिदिएका हुन् । मृतकलाई प्रतिवादीले फाल्दा हामीहरू चार जना पुलको बिचमा पुगेका थियौं भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । यस्तै मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी सालीभान सार्कीले बकपत्र गर्दा हामीहरू पुल नजिक पुग्ने समयमा मृतकको फोन आएकाले उनी हामीभन्दा केही अगाडि गइसकेका थिए । हामी चारै जना पुल वारी पिसाब गर्न लागेका थियौं । त्यसपछि पुलको आधा भागमा पुग्ने बेलामा सबैभन्दा अगाडि मेख शाही, त्यसपछि देव भुल, त्यसपछि म र अन्तमा कृष्ण सार्की थियौं । सोही समयमा प्रतिवादी दुबैले मृतकलाई फालेको देखेका हौं भनी बकी लेखाइदिएको पाइन्छ ।

वस्तुस्थिति मुचुल्काका अर्जुन भुल, सुरेन्द्र शाही र नारायणसिंह महाराले मृतकको बाबु समेतले प्रतिवादीलाई सोध्दा हामी दुई जना र मृतक बिचमा विवाद भई विवादका क्रममा प्रतिवादी पूर्णबहादुर बोहराले लात्ताले हानी भीरमा फालेको र आफुले पनि कुटपिट गरेको हो भनी स्वीकार गरेको हुँदा उक्त वारदात प्रतिवादी दुबै जनाले घटाएकामा पूर्ण विश्वास लाग्छ भनी कागज गरेको पाइन्छ । निजहरू

मध्येका सुरेन्द्र शाही र नारायणसिंह महाराले अदालतको बकपत्रमा समेत उक्त कुरालाई समर्थन गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले गाउँ समाजका अगाडि बाबुराजा शाहीलाई हात्ताले हानी भीरबाट फालेको कुरा स्वीकार गरेको कारणबाट निजहरूले मारेकामा विश्वास लाग्छ भनी दिलिपकुमार शाही, लोकबहादुर महारा र सरस्वती शाहीले मौकामा कागज गरेको पाइन्छ । मौकामा कागज गर्ने शेरबहादुर शाहीले मृतकलाई प्रतिवादीले मारेकामा विश्वास व्यक्त गरेको देखिन्छ । घटना विवरण कागज गर्ने डम्बरी महाराले म विरामी भएकाले मेरो भाइ चेतबहादुर बोहरा र भदैया पूर्णबहादुर बोहरा मेरो घरमा खबर गरी मेरा श्रीमानको फोन नम्बर र उपचारका लागि रकम माग गर्न सेरी जान भनी आएका हुन् । चिनजानसम्म नभएको ठाउँमा आई ज्यान मारे जस्तो लाग्दैन भनी कागज गरी सोही व्यहोरालाई समर्थन गरी बकपत्र गरेको पाइन्छ ।

प्रतिवादीहरू अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालत समक्षको बयानमा समेत मृतकलाई मारेको कुरामा इन्कार रही बयान गरे तापनि दिदी तथा फुपू नाताकी डम्बरी महारा विरामी भएकामा निजका घरमा खबर गर्न सेरी जाने क्रममा समुह गाडको वरद्वाला भन्ने स्थानमा रहेको झोलुङ्गे पुल पार गरेपछि ५ जना अपरिचित व्यक्तिहरू पुलको छेउमाथि बसी रक्सी खाइरहेका अवस्थामा देखी सेरी जाने बाटो सोधदा बताई परिचय माग्ने र दिने कार्य भएको, सोही कुरा गर्दा निजहरू मध्येको व्यक्तिले खस्यो खस्यो भन्यो, मान्छे खसेको आवज सुनियो । पछि निजहरू चार जनाले हामीहरूलाई समाती तल खोलामा गई सबै मिलेर पानीबाट मृतकलाई बाहिर निकाल्यौं । सो बेला निजको मृत्यु भइसकेको थियो । मृतकलाई हामीले घोच्याई मारी फालेको होइन, पिछ्छा समेत गरेको होइन । हामी उभिएको स्थानदेखि मृतक खसेको स्थान १,२ मिटर जति थियो, मृतकलाई खसेको देखेनौं । मृतकका साथीहरूले खस्यो खस्यो भनेपछि थाहा पाएको र निज खसेको आवाज सुनेका हौं । मृतकको मृत्यु के कसरी को कसको कर्तव्यबाट भएको हो थाहा भएन भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजका साक्षीहरूले प्रतिवादीको व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी कागज गरे तापनि निजहरू प्रत्यक्षदर्शी नभई डडेल्धुरामा नै रहे भएका देखिन्छन् ।

अब प्रस्तुत कसुरमा यी प्रतिवादीहरूको संलग्नता छ वा छैन ? भए यी प्रतिवादीलाई के कति सजाय हुनु पर्ने हो भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त एवं मौकाको कागज, प्रत्यक्षदर्शीहरूको मौकाको कागज, घटनास्थल विवरण कागज गर्ने व्यक्तिहरूको भनाइ, प्रतिवादीहरूको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष र अदालत समक्षको बयान तथा जाहेरवाला एवं प्रत्यक्षदर्शीहरूको अदालत समक्षको बकपत्र लगायतका कागजातहरू समेतका आधारमा निरूपण गर्नु पर्ने हुन आयो । प्रतिवादीहरूले अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत बाबुराजा शाहीलाई मारेको कुरामा इन्कार रही बयान गरे तापनि उक्त दिन प्रतिवादीहरू आफ्नी दिदी तथा फुपूका घरमा दिदी विरामी भएको खबर गरिदिन सेरी गाउँ जान लागेको र बाबुराजा समेतका अन्य व्यक्ति आफ्नो घरमा जाने क्रममा बाटोमा भेट भई बाबुराजा समेतका व्यक्तिहरूभन्दा प्रतिवादीहरू केही अगाडि गएको र सिरसिरे डाँडा भन्ने स्थानमा पुग्दा बाबुराजा शाहीको घरबाट फोन आई निज केही अगाडि बढी साथै गएका देव भुल, मेख शाही, कृष्ण सार्की र शालीभान सार्की समेत सोही समयमा पिसाब गर्न लाग्दा केही पछि परेको देखिन्छ । बाबुराजा शाहीभन्दा पहिले नै गएका प्रतिवादीहरू पुलको पारी भागमा गई बसेको अवस्थामा

मृतक बाबुराजा शाही केही पछि गएको भन्ने कुरा प्रत्यक्षदर्शीहरूको भनाइले पुष्टि गरेको छ । प्रतिवादीहरूले मृतक लगायतका व्यक्तिहरू पहिले नै पुल पारी गई भीरजस्तो ठाउँमा रक्सी सेवन गरी बसिरहेकामा आफुहरूले सेरी जाने बाटो सोधेको, मृतकलाई रक्सीको नसा बढी लागेकाले कहिले उठ्ने कहिले बस्ने गरेको, सोही रक्सीको नसाको कारणले भीरबाट लडी मृत्यु भएको हुनु पर्छ भन्ने भनाइ विश्वासलायक एवं तथ्यसङ्गत देखिँदैन । उक्त दिन मृतकले रक्सी सेवन नगरेको भन्ने कुरा प्रत्यक्षदर्शी देव भुल समेतको कागजबाट पनि खुल्न आएको पाइन्छ । मृतक बाबुराजा शाहीलाई घरबाट फोन आएका कारणले गर्दा साथै आएका मेख शाही समेत भन्दा निज केही अगाडि बढेको अवस्थामा पुल पारी रहेका प्रतिवादीहरूसँग नजिक रहेको कुरामा विवाद देखिँदैन । बाबुराजा शाही प्रतिवादीहरू रहेको ठाउँमा पुग्दा त्यहाँ होहल्ला वादविवाद भएको, सोको आवाज प्रत्यक्षदर्शी देव भुल समेतका साथै गएका मानिसहरूले पुल वारी सुनी अगाडि बढी पुलको बिच भागमा पुग्दा केही खसेको आवाज सुनी प्रतिवादी रहेको स्थानमा पुगी तत्काल प्रतिवादीलाई सोधपुछ गर्दा प्रतिवादीले मानिस खसेको भनेका साथै गएका व्यक्तिहरूले प्रतिवादी समेतलाई साथै लगी खोलामा गई बाबुराजा शाहीलाई पानीबाट बाहिर निकाल्दा मृत्यु भइसकेको देखी गाउँ छिमेकका मानिसहरूलाई मेख शाही समेतले खबर गरी गाउँका जाहेरवाला समेतका मानिसहरू वारदात स्थलमा आई जाहेरवालाले प्रतिवादीलाई सोधपुछ गर्दा प्रतिवादीले मृतकसँग वादविवाद भई कुटपिट गरी लात्ताले हानी खसालेको कुरामा साबित भई सजाय भोग्न तयार छौं, केही नगर्नु होस् भनी गाउँ समाजका अगाडि भनेको भन्ने कुरा जाहेरवाला कृष्णबहादुर शाहीको मौकाको कागज एवं बकपत्र, मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी देव भुल, मेख शाहीको मौकाको कागज र बकपत्र, उक्त वारदातमा तत्काल उपस्थित भई मौकामा कागज गर्ने अर्जुन भुल, सुरेन्द्र शाही, नारायणसिंह महारा, दिलिपकुमार शाही, लोकबहादुर महारा, सरस्वती शाही र गौरसिंह महाराको मौकाको कागज एवं सुरेन्द्र शाही, नारायणसिंह महाराको अदालतको बकपत्र समेतबाट पुष्टि हुन आएको पाइन्छ ।

यसरी प्रतिवादीहरू पुलको पारीपट्टि रहेको र मृतक पनि सोही स्थानमा गएपछि वादविवाद झगडा भई प्रतिवादीले बाबुराजा शाहीलाई कुटपिट गरी पुलबाट फालेका कारणबाट निजको मृत्यु भएको भन्ने कुरा जाहेरवाला लगायत प्रत्यक्षदर्शी देव भुल समेतका मानिसहरूको भनाइबाट खुल्न आउनुका साथै मृतकलाई आफुले कुटपिट गरी पुलबाट खसाली मारेको भन्ने कुरा प्रतिवादीले तत्काल गाउँ समाजका मानिसहरू अगाडि स्वीकार गरेको पाइन्छ । त्यस्तो गाउँ समाजका अगाडि भएको साबिती (Extra judicial confession) लाई प्रमाणका रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ । यसलाई प्रतिवादीहरूका विरुद्धमा प्रमाणमा ग्रहण गर्न कुनै कानुनी बाधा देखिँदैन । प्रतिवादीहरू वारदात स्थलबाटै प्रत्यक्षदर्शी सहितका स्थानीय व्यक्तिहरूबाट पक्राउमा परी प्रहरीलाई बुझाइएको अवस्था विद्यमान रहेको छ । निज प्रतिवादीहरू अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालतको बयानमा समेत मृतक बाबुराम शाहीसँग १,२ मिटर नजिक रहको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । वारदात स्थलमा प्रतिवादी र मृतक बाहेक अन्य व्यक्ति कोही भएको देखिँदैन । प्रतिवादीहरू एकै स्थानमा वादविवाद, झैझगडा भएको केही समय पश्चात मृतक पुलबाट खसेको, सो खसेको आवाज प्रत्यक्षदर्शीहरूले सुनेको, देखेको अवस्था हुँदा घटनाक्रम एवं परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट पनि प्रतिवादीहरूले घटना घटाएको भन्ने देखिएको छ । घटना घटे पश्चात गाउँ समाजका अगाडि प्रतिवादीहरूले बाबुराजा शाहीलाई कुटपिट गरी पुलबाट खसाली मारेको कुरामा प्रतिवादीहरू साबित

रहेको आधारबाट प्रतिवादीहरूले उक्त वारदात घटाएको होइन भनी भन्न सक्ने अवस्था रहँदैन । प्रतिवादीहरूको अगाडि उक्त वारदात घट्टन गएको कुरा तथ्य प्रमाणबाट खुलन आएको छ तर उक्त वारदात के कसरी भयो थाहा छैन, हामीले मारेको होइन भनी प्रतिवादी पन्छिन खोजेको देखिन्छ । प्रत्यक्षदर्शी देव भुल समेतको मौकाको कागज एवं बकपत्र, जाहेरी दरखास्त, जाहेरवालाको मौकाको कागज एवं बकपत्र तथा वस्तुस्थिति मुचुल्काका सुरेन्द्र शाही, नारायणसिंह महारा समेतको कागज एवं बकपत्र समेतका आधारबाट मृतकको मृत्यु प्रतिवादीसँग वादविवाद झैझगडा हुँदा प्रतिवादीले मृतकलाई कुटपिट गरी पुलबाट भीरमा खसाली ठोकिएका कारणबाट मृत्यु भएको देखिन्छ, सो कुरा लास जाँच मुचुल्का एवं शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत पुष्टि हुन आएको छ ।

प्रतिवादीहरू डडेलधुराका मानिस भई दिदीको घरमा खबर गरिदिन आएका, मृतक डोटी कपल्लेकीका मानिस भएको, निजहरू बिच पूर्व रिसइवी एवं चिनजानसम्म पनि नभएको हुँदा मृतकको पैसा लुट्ने नियतले पिछ्छा लागी मृतकलाई मारेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन सकेको पाइँदैन । मृतकलाई मारेको कुरामा प्रतिवादी अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत इन्कार रही बयान गरे तापनि प्रत्यक्षदर्शी देव भुल समेतका मानीसहरूले यी प्रतिवादी र मृतक बिच वादविवाद झैझगडा भई प्रतिवादीहरूलाई तत्काल रिस उठी आवेशमा आई मृतकलाई पुलबाट धकेल्दा भीर हुँदै खोलामा खसी टाउको दुङ्गामा ठोकिई मृतकको मृत्यु भएको कुरा पुष्टि हुँदा प्रस्तुत कसुर ज्यान सम्बन्धी १३(३) नं. बमोजिमको नभई ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. बमोजिमको कसुर अपराध भएको देखियो । सुरु अदालतले प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरेको फैसला मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने देखियो ।

अतः प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसुरको अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको सुरु डोटी जिल्ला अदालतको मिति २०७०।३।१० को फैसला केही उल्टी भई मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातबाट यिनै प्रतिवादीहरूले तत्काल उठेको रिसका कारणबाट बाबुराजा शाहीलाई भीर (खोल्सा) तर्फ धकेली लडाएको हुँदा निजको मृत्यु भएको तथ्य प्रमाणित भएको देखिएकाले प्रतिवादीहरू चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरालाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिम जनही १०(दश) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । ज्यान सम्बन्धीको १३ (३) नं. बमोजिम सजाय हुनु पर्छ भन्ने हदसम्म वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरू तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा सुरु डोटी जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीहरूलाई जनही १० (दश) वर्ष कैद हुने ठहरेकाले निजहरू मिति २०६९।९।१२ देखि २०६९।१०।७ सम्म २५ (पचिस दिन) थुनामा बसी मिति २०६९।१०।८ मा छुटेको देखिँदा बाँकी कैद ९।११।०५ (नौ वर्ष एघार महिना पाँच दिन) लागत कसी असुल गर्नु भनी डोटी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १

यो इन्साफमा चित्त नबुझे सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६ का म्याद ७०(सत्तरी) दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादीद्वय चेतबहादुर बोहरा र पूर्णबहादुर बोहरा तथा वादी नेपाल सरकारको हकमा पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, दिपायललाई समेत पुनरावेदनको म्याद दिनु २

नक्कल माग्ने सरोकारवालाबाट नियमानुसार लाग्ने दस्तुर लिई नक्कल सारी सराइदिनु ३
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख फाँटमा बुझाइदिनु ४

(भानुभक्त शर्मा न्यौपाने)
न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(ईश्वरप्रसाद खतिवडा)

का.मु.मुख्य न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : नेत्रप्रसाद भुसाल

कम्प्युटर टाइप गर्ने : सुनिता माली

इति सम्बत् २०७० साल पौष २३ गते रोज ३ मा शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत बुटवल
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पुष्पराज कोइराला
माननीय न्यायाधीश श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ
फैसला

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान
मुद्दा नं ०६९-cs-०३८२, नि.नं. १

शालिकराम कोहारको जाहेराले जाहेरीले नेपाल सरकार..... १ पुनरावेदक
वादी

विरुद्ध

जिल्ला कपिलवस्तु सोमडिही गा. वि.स. वडा नं. ९ सेमरी बस्ने तिलकराम यादवको छोरा घनश्याम यादव ..... १ प्रत्यर्थी
प्रतिवादी
ऐ ऐ बस्ने गोवर्धन कोहारकी श्रीमती तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहार १

मुद्दा नं. ०६९-cs-०३९३, नि.नं. २

जिल्ला कपिलवस्तु सोमडिही गा.वि.स. वडा नं. ९ सेमरी घर भई हाल क्षेत्रीय कारागार कार्यालय, सनुसरी थुनामा रहेका अम्बिकाका छोरा भगन भन्ने तौलेश्वर यादव ..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी
ऐ ऐ घर भई हाल क्षेत्रीय कारागार कार्यालय, सनुसरी थुनामा रहेका खदेरूको छोरा भारत अहिर..... १

विरुद्ध

शालिकराम कोहारको जाहेराले जाहेरीले नेपाल सरकार..... १ प्रत्यर्थी
वादी

मुद्दा नं. ०६९-cs-०४०५, नि.नं. ३

जिल्ला कपिलवस्तु सोमडिही गा.वि.स. वडा नं. ९ सेमरी बस्ने तिलकराम यादवको छोरा घनश्याम यादव ..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

शालिकराम कोहारको जाहेराले जाहेरीले नेपाल सरकार..... १ प्रत्यर्थी
वादी

मुद्दा नं. ०६९-cs-०४०४, नि.नं. ४

जिल्ला कपिलवस्तु सोमडिही गा.वि.स. वडा नं. ९ सेमरी बस्ने गोवर्धन कोहारकी श्रीमती तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहार ..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

शालिकराम कोहारको जाहेराले जाहेरीले नेपाल सरकार..... १ प्रत्यर्थी
वादी

मुद्दा नं. ०६९-८९-०५९२, नि.नं. ५ (साधक)

शालिकराम कोहारको जाहेराले जाहेरीले नेपाल सरकार.....१	पुनरावेदक प्रतिवादी
विरुद्ध	
जिल्ला कपिलवस्तु सोमडिही गा.वि.स. वडा नं. ९ सेमरी बस्ने रामशरण कोहार १	प्रत्यर्थी प्रतिवादी

सुरु फैसला गर्ने न्यायाधीश — श्री रामकृष्ण खनाल
कपिलवस्तु जिल्ला अदालत
सुरु फैसला मिति : २०६९।६।१७

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदन पत्र सहितको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यस प्रकार छ ।

सङ्क्षिप्त तथ्य :

मिति २०६६।७।५ गतेका दिन जिल्ला कपिलवस्तु सोमडिही गा.वि.स. वडा नं ९ सेमरी बस्ने भारत अहिर यादव समेतले ऐ.ऐ बस्ने घनश्याम कोहारलाई स्थानीय रामशरण कोहारको रू. ४०००।— चोरी आरोपमा छलफलमा बोलाई घनश्याम कोहारलाई हात, लात, मुक्काले निर्मम तरिकाले कुटपिट गरेकामा मिति २०६६।७।८ गतेका दिन करिब १७:०० बजेको समयमा प्रतिवादीहरूको कुटपिटका कारणबाट निज घनश्याम कोहारको मृत्यु भएको भन्ने समेत ब्यहोराको शालिकराम कोहारको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला कपिलवस्तु सोमडिही गाउँ विकास समिति वडा नं. ९ सेमरी स्थित पूर्वमा तिलरैया भन्ने रीता कोहारको घर, पश्चिममा भुलन कोहारको घर, उत्तरमा केशरी यादवको घर र दक्षिणमा मृतक घनश्याम कोहारको घर यति चार किल्लाभिन्न आँगनको उत्तर साइडमा रहेको निमको रुखको फेदमा मृतक घनश्याम कोहारको शव उत्तर टाउको दक्षिण खुट्टा गरी उत्तानो अवस्थामा रहेको भन्ने ब्यहोराको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

भिसेरा परीक्षण प्रतिवेदनका आधारबाट मृतक घनश्याम कोहारको मृत्यु भएको कारण खुल्न सक्ने भन्ने समेत ब्यहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

वारदात मिति २०६६।७।५ गतेका दिन स्थानीय रामशरण कोहारको रू. ४०००।— मृतक घनश्याम कोहारले चोरी गरेको विषयमा वारदात स्थलमा छलफलको लागि म समेत उपस्थित भएकामा घनश्याम कोहारलाई पटक पटक उक्त रकम चोरेको अभियोग स्वीकार गर्न लगाइएकामा निजले सो कार्य स्वीकार नगरेकाले निज मृतकलाई जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित मानिसहरू समेत भई गरेको कुटपिटको चोटका कारण निज घनश्याम कोहारको मिति २०६६।७।८ गते अं १७:०० बजेको समयमा मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाई म समेत वारदात पश्चात भागी फरार रहेकामा स्थिति सामान्य बन्यो होला भनी

गाउँतर्फ घुम्ने क्रममा आउँदा पक्राउ परेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भारत अहिर यादवले अनुसन्धान प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी भारत अहिर यादवको भनाइ बकाइमा पूर्णतया समर्थन जनाउँदै मृतकलाई रामशरण यादव, घनश्याम यादव, तिलरैया भन्ने रीता कोहार र आफु समेत भई कुटपिट गरेकामा साबित भई प्रतिवादी भगन भन्ने तौलेश्वर यादवले अनुसन्धान प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ।

मेरो भतिजा घनश्याम कोहारलाई सिडी, क्यामरा मोबाइल समेतका सामान चोरी गरेको आरोपमा भारत अहिर यादव समेतले कुटपिट गरेको भनी जाहेरी दिएकामा पछि सो वारदात सम्बन्धमा बुझ्दै जाँदा निज भतिजालाई रामशरण कोहार र जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित मानिसहरू लगायत तिलरैया भन्ने रीता कोहार, घनश्याम यादव समेतका मानिसहरूले कुटपिट गरेको कारण निजको मृत्यु भएको भन्ने बुझिन आएको भन्ने समेत व्यहोरामा जाहेरवाला शालिकराम कोहारको कागज ।

जाहेरवाला शालिकराम कोहारको भनाइ बकाइलाई पूर्णतया समर्थन जनाउँदै राधेश्याम कोहारले गरेको कागज ।

मृतक घनश्याम कोहारले स्थानीय रामशरण कोहारको ४०००।— रुपैया चोरेको विषयमा गाउँमा छलफल भएकामा निज घनश्याम कोहारले मैले कोही कसैको रकम चोरेको छैन भन्दा रामशरण कोहारले निज घनश्याम कोहारको हात बाँधिदिई मारौं भनी जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित मानिसहरू र तिलरैया भन्ने रीता कोहार घनश्याम यादव, रामशरण कोहार समेतले निज घनश्याम कोहारलाई निर्मम र निर्घात रूपमा कुटपिट गरेको पीडाबाट निज घनश्याम कोहारको मिति २०६६।७।८ मा मृत्यु भएको थाहा पाई उल्लिखित प्रतिवादीहरू समेत भागी फरार रहेको हुँदा निजहरू उपर कडा कारबाही हुनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका राधेश्याम कोहार, नन्दलाल कोहार, विरला कोहार गरिदिएको कागज र सोही अनुरूपमा भागदार रैदास भुलन कोहार किसोरी समेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

जाहेरी दरखास्त, जाहेरवालाले गरेको कागज, घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, पक्राउ परेका प्रतिवादीहरूले गरेको बयान, अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरूले गरिदिएको कागज र वस्तुस्थिति मुचुल्का समेतका कागज प्रमाणहरूका आधारमा मिति २०६६।७।५ गतेको राती सोमडिही गा.वि.स. वडा नं ९ सेमरी गाउँमा भएको छलफल भेलामा घनश्याम कोहारलाई चोरी गरेको आरोप लगाई प्रतिवादीहरूले गरेको कुटपिटका कारण मिति २०६६।७।८ गतेका दिन निजको मृत्यु भएको पुष्टि भइरहेकाले निज प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव, तौलेश्वर यादव, रामशरण कोहार, घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहारलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं बमोजिमको कसुर अपराधमा सोही महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग पत्र ।

मिति २०६६।७।५ गतेका दिन म मेरै घर परिवारको साथमा थिएँ । जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा झुट्टा हो । मैले घनश्याम कोहारलाई कुटपिट गरेको होइन । म खेतमा काम गरिरहेका बेला प्रहरीले पक्राउ गरेका हुन् । अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान मैले भने बमोजिम लेखिएको होइन । सही गर्न भने पछि सहीछाप गरिदिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भगन भन्ने तौलेश्वर यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६६।७।५ गतेका दिन म मेरो भाइको घर बाँसखोरमा गएको थिएँ । जाहेरी दरखास्तमा मेरो नाम किन राखेका हुन् मलाई थाहा भएन । रामशरण कोहारको नगद रु. ४०००।— चोरी गरेका सम्बन्धमा पञ्चायत बसेको कुरा पछि सुनेको थिएँ । मैले राधेश्याम कोहारलाई कुटपिट गरेको होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी भारत अहिर यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

सुरु अदालतका आदेश अनुसार निज प्रतिवादीहरू भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव र भारत अहिर यादव थुनामा रही प्रस्तुत मुद्दाको पुर्पक्ष भएको ।

केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको भिसेरा परीक्षण प्रतिवेदन जिल्ला प्रहरी कार्यालय कपिलवस्तुको च.नं. २७२८ मिति २०६६।११।२३ को पत्र साथ प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको ।

मिति २०६६।७।५ गतेका दिन म सोमडिही गा.वि.स. अन्तर्गत रहेको स्वावलम्बनको मिटिङमा गएको थिएँ । उक्त दिन साढे चारसम्म सभामा बसी त्यसपछि निम्तो मात्र रजवापुरमा गएको र त्यहाँबाट कार्तिक ९ गते मात्र म आफ्नो घर आएको हुँ । जाहेरी दरखास्तका बारेमा मलाई केही थाहा छैन । के कसरी मृतकको मृत्यु भएको हो मलाई थाहा छैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रामशरण कोहारले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरी दरखास्तको बारेमा मलाई केही थाहा छैन । वारदातको समयमा म घरमा थिइँ । ममाथि लगाइएको आरोप गलत हो । मैले मृतकलाई कुटपिट गरेको होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी घनश्याम यादव अदालतमा गरेको बयान ।

मलाई घटनाका बारेमा थाहा छैन । मैले राधेशरण कोहारलाई चिनेकै पनि छैन र कुटपिट पनि गरेकी होइन । म घटना भएको दिन सलतनावपुरमा थिएँ । मैले घटना घटाएको होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारले अदालतमा गरेको बयान ।

सुरु अदालतको आदेशानुसार प्रतिवादीहरू रामशरण कोहार, घनश्याम यादव र तिलरैया तथा रीता कोहार भन्ने गीता कोहार तारेखमा रही प्रस्तुत मुद्दाको पुर्पक्ष भएको ।

अत्यधिक रक्सी सेवनबाट मृत्यु भएको हुन सक्ने भन्ने समेत ब्यहोराको च.नं. ४२० मिति २०६७।१।८ को जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय कपिलवस्तुको पत्रसाथ प्राप्त जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय कपिलवस्तुको च.नं. ८८४ मिति २०६६।१२।३१ को पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

मिति २०६६।७।५ गते दिनभरि र राती समेत प्रतिवादी भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव आफ्नो गाउँघरमै थिए । सो कार्तिक ६ गते राती कुनै पञ्चायत वा मारपिटको घटना समेत केही भएको छैन । भग्गन भन्ने तौलेश्वरसँग पम्पिङ सेट भएकाले सो ५ गते राती १२ बजेसम्म सिचाई सम्बन्धमा कुरा गर्दै म समेत निज तौलेश्वर यादवको घरमा थियौँ । त्यसपछि म आफ्नो घरमा आएँ । निज तौलेश्वर यादव आफ्नो घरमा गई सुतेका हुन् । यी प्रतिवादी तौलेश्वरलाई ज्यान मुद्दामा झुट्टा फसाइएको छ । निजले सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी तौलेश्वर यादवको साक्षी मुन्ना बरईले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६ साल कार्तिक ५ गते साँझ रामशरण कोहार मेरो घरमा निम्ता मात्र आएका थिए । मेरो घरमा एक साताको भण्डारा थियो । यी रामशरण अन्तिमसम्म भण्डारामा रही सोही ९ गते

आफ्नो घर गएका हुन् । यी प्रतिवादी उपरको दाबी झुट्टा हो । उनी निर्दोष छन् सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रामशरण कोहारको साक्षी गौरीशङ्कर कोहारले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।७।४ गते साँझ मेरा घरमा साधुहरूको भण्डारा भएकाले प्रतिवादी घनश्याम यादव म कहाँ निम्तो मात्र आएका थिए । सो ४ गतेदेखि १० गतेसम्म बसी १२ गते खाना खाई म कहाँबाट आफ्नो घर गएका हुन् । यी प्रतिवादीले कुटपिट गरेका होइनन्, यिनी निर्दोष छन् सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी घनश्याम यादवका साक्षी बहाब अहिरले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।७।५ गतेका दिन गाउँमा घनश्याम कोहारलाई चोरीको आरोप लगाई पञ्चायत भेला भएको र पञ्चायत उठेपछि भारत अहिर, तौलेश्वरले निजलाई छाती पिठ्युँमा लात मुक्काले कुटपिट गरेका हुन् । म पनि घटना हुँदा सोही स्थानमा थिएँ । कुटपिटको चोटले मृतकको २०६६।७।८ गते मृत्यु भएको हो । कुटपिटमा संलग्न भई कसुर गर्ने प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका वादी पक्षका साक्षी भागदार रैदासले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मेरो मूल घर घटना भएको ठाउँ सोमडिही गा.वि.स. वडा नं. ९ मा पर्छ । हाल डुमरा गा.वि.स. वडा नं. ५ मा बसोबास गर्छु । घटना भइसकेपछि थाहा पाएर घटनास्थलमा पुगेँ । त्यहाँ गई सुने अनुसार मृतक घनश्याम कोहारलाई चोरीको आरोप लगाई मिति २०६६।७।४ गतेका राति पञ्चायत बसी भारत अहिर यादव, तौलेश्वर यादव मुख्य भई अरू तिलरैहया कोहार, रामशरण कोहार, समेत मिली लात, हात, मुक्काले छाती, पिठ्यु, पेटमा कुटपिट गरेका हुन् । सोही चोटको पीडाबाट मृतकको मिति २०६६।७।८ गते मृत्यु भएको हो भन्ने समेत ब्यहोराको जाहेरवाला शालिकराम कोहारले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।७।५ का दिन प्रतिवादी रामशरण कोहारको पैसा चोरेको आरोपमा पञ्चायत जम्मा भेला गरी मृतकलाई सोधपुछ गर्दा मृतकले इन्कार गर्दा प्रतिवादीहरू भारत अहिर, तौलेश्वर यादवले लाती मुक्काले हानेका हुन् । त्यही कुटपिटको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको हो । घटना मैले देखेको हुँ भन्ने समेत ब्यहोराको अनुसन्धानमा कागज गर्ने नन्दलाल कोहारले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मेरो घर र तौलेश्वरको एउटै गाउँमा आमने सामने छ । पानी पटाउने पाइप सिइराखेको थिएँ, पानी पटाउने बारेमा प्रतिवादीसँग कुराकानी गर्दा रातको १२ बजेको थियो । कुराकानी हुँदाकै अवस्थामा तौलेश्वर यादव कहाँ मुन्नु बरई पनि आएका थिए । उक्त मिति २०६६।७।५ गतेको कुरा हो । उक्त दिन पञ्चायत भएको होइन, कुटपिटको घटना भएको होइन । निज उपरको कर्तव्य ज्यानको अभियोग दाबी झुट्टा हो । प्रतिवादी निर्दोष छन्, सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी भगगन भन्ने तौलेश्वर अहिर यादवका साक्षी राम मिलन चौधरीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।७।५ गते प्रतिवादी तिलरैया भन्ने रीता कोहारकी आमा बिरामी हुनु भएकाले निज आफ्नी आमाको घरमा गएकी हुन् । २०६६।७।५ गते साँझदेखि आफ्नो माइतीमा गई आफ्नी आमाको स्याहार सम्भार गरी त्यहीं रही बसी १५ दिनपछि फर्की आएकी हुन् । यी प्रतिवादी उपरको कर्तव्य ज्यानको अभियोग दाबी झुट्टा हो । उनी निर्दोष छन् भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी तिलरैया तथा रीता कोहार भन्ने गीता कोहारका साक्षी भेलई चमारले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।७।५मा प्रतिवादी भारत अहिर सिंहखोरको बासखोर गाउँमा निजका भाइका घरमा थिए । घटना भएको भनिएको दिन निज आफ्नो गाँउघरमा थिएनन् । त्यसैले निजले झैझगडा कुटपिट केही गरेका होइनन् । मैले सो दिन दिन र रातभर उनलाई बाँसखोर भाइको घरमा देखेको हुँ । यिनलाई झुट्टा मुट्टा लगाई फसाइएको हो, सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी भारत अहिर यादवका साक्षी पुजारी अहिरले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मृतकको लास जाँच गर्दा २ दिन अगाडि कुटपिटको पृष्ठभूमि रहेको थियो । तत्पश्चात पनि मृत्युको कारण खुलाउन सकिए, मृत्युको कारण खुलाउन भित्री अङ्गहरू जाँचका लागि पठाइएको मृतकका पछाडि पिठ्युँमा २।३ से.मी. लामा घस्त्रेका डामहरू थिए । अत्यधिक रक्सी सेवनका कारण मृत्यु भएको भन्ने कुरा भिसेरा परीक्षण प्रतिवेदनका आधारमा खुलाएकी हुँ भन्ने समेत ब्यहोराको विशेषज्ञ डा. मनिता सुनामले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

सुरु अदालतमा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट विद्वान जिल्ला न्यायाधिवक्ता, जाहेरवालाका तर्फबाट विद्वान कानुन व्यवसायी र प्रतिवादीहरूका तर्फबाट विद्वान कानुन व्यवसायीबाट छुट्टाछुट्टै पेस भएको बहस नोटहरू मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव, भगन भन्ने तौलेश्वर यादव र रामशरण कोहारलाई अभियोग दाबी अनुसार मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जनही जन्मकैद हुने र प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम जनही १ (एक) वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०६९।६।१७ को फैसला ।

मृतक घनश्यामको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको पुष्टि भएकै कारणले प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरेको तथ्य स्थापित भएको र तौलेश्वर अहिर यादव अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रहे पनि सो अनुसन्धान अधिकारी समक्षको बयानका आधारमा निजलाई अभियोग दाबी बमोजिम सजाय भएको र प्रतिवादीहरू तिलरैया तथा रीता भन्ने गीता कोहार र घनश्याम यादवका हकमा सो सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा लिन इन्कार गरी भएको उक्त फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादी घनश्याम यादव र तिलरैया तथा रीता भन्ने गीता कोहारलाई अभियोग दाबीभन्दा कम सजाय गर्ने गरी भएको सुरु फैसला बदर गरी अभियोग दाबी बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

जाहेरवालाले जाहेरीमा उल्लेख गरेको आधार मात्र प्रमाण हुन नसक्ने, मृतकको मृत्युका सम्बन्धमा शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण भिसेरा जाँच भएपछि मात्र थाहा हुने भनी प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेकामा भिसेरामा अल्कोहल देखिएको भनी उल्लेख गरेकोमा निजको मृत्यु कुटपिटबाट नभएको भनी रक्सीको सेवनबाट मृत्यु भएको डाक्टरको राय प्रतिवेदनबाट खुलेको, मृतकको शरीरमा कुनै किसिमको घाउ चोटपटक नरहेका अवस्थामा हामी निर्दोषलाई प्रमाणहरूको उचित मूल्याङ्कन नै नगरी सुरुबाट सजाय गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटियुक्त रहेकाले बदर गरी न्याय इन्साफ पाउँ भन्ने प्रतिवादी तौलेश्वर यादव र प्रतिवादी भारत यादवको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी मध्येका रामशरण कोहारका हकमा मिति २०६९।६।१७ मा प्रस्तुत मुद्दामा जन्मकैद हुने ठहरी फैसला भएको निजका नाममा पुनरावेदनको म्याद मिति २०६९।९।५ मा तामेल भएकामा मिसिल संलग्न तामेली म्यादबाट देखिएको एवं उक्त तामेली मितिले ऐनका म्यादभित्र निजको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको रेकर्ड हेर्दा नदेखिएको भनी सम्बन्धित फाँटबाट लेखी आएको हुँदा निज रामशरण कोहारको हकमा प्रस्तुत मुद्दा सुरु फैसला बमोजिम साधकको रोहबाट हेरिने गरी सम्बन्धित दायरीमा दर्ता गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७०।१।२२ को यस अदालतको आदेश ।

वादी नेपाल सरकारको प्रतिवादी मध्येका घनश्याम यादव एवं गीता कोहार उपर पुनरावेदन दायर भएको र प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव, तौलेश्वर यादव, घनश्याम यादव, गीता कोहारको पनि पुनरावेदन परेको देखियो । दोहोरो पुनरावेदन परेकामा एक अर्कालाई पुनरावेदनको जानकारी गराउन र मृतक घनश्याम कोहारको भिसेरा परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृत्युको कारण खुल्न नसकेको भनी जानिएको हुँदा समग्र प्रमाणको मूल्याङ्कनबाट सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि अ.व. २०२ नं. एवं पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय बुटवललाई पेसीको जानकारी दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७०।३।१० को यस अदालतको आदेश ।

ठहर

नियम बमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट विद्वान का.मु. सहन्यायाधिवक्ता श्री ईश्वरीप्रसाद बन्जाडेले र जाहेरवालाका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री प्रभुप्रसाद मिश्रले प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहार मृतकलाई मार्न संलग्न रहेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट समर्थित भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धका महलको १७(३) नं. बमोजिम सजाय गरेको सुरु अदालतको फैसला मिलेको अवस्था छैन, तौलेश्वर यादव, भारत अहिर र रामशरण कोहारले मृतकलाई कुटपिट गरेको भन्ने तथ्य समर्थित भइरहेको अवस्था हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धीको महलको १३(३) नं. अन्तर्गत सजाय गर्न गरेको सुरु अदालतको फैसला मिलेको देखिएको छ, अतः वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर, अभियोग दाबी अनुरूप सजाय गरिनु पर्छ भनी र पुनरावेदक प्रतिवादीहरू भारत अहिर तौलेश्वर यादव र घनश्याम यादवमा तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कमलराज जोशीले मृतकको मृत्यु कुटपिटका कारणबाट भएको भन्ने पुष्टि हुन सकेको छैन, भिसेराको परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकले मादक पदार्थ सेवन गरेको पाइएको स्थिति छ, मृतकको मृत्यु कुटपिटका कारणबाट नभई मादक पदार्थ सेवन गरेका कारणबाट भएको भन्ने देखिएका स्थितिमा प्रतिवादीहरू भारत अहिर, तौलेश्वर यादव र घनश्याम यादव मृतकलाई मार्न संलग्न रहेको मात्र सकिने अवस्था छैन, त्यसै गरी मृतकलाई मार्न निज प्रतिवादीहरू संलग्न रहेको नदेखिएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो । त्यसै गरी प्रतिवादी तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री सूर्यप्रसाद श्रेष्ठ र श्री ओमप्रसाद पंगेनीले हाम्रा पक्षको नाम सुरुमा जाहेरवालाले दिएको जाहेरीमा उल्लेख

गरेको अवस्था छैन, हाम्रो पक्ष घटनास्थलमा उपस्थित रहेको र मृतकलाई मार्न संलग्न नदेखिएको तथा अन्य प्रमाणबाट समर्थित गरेको नदेखिएको अवस्थामा केवल जाहेरवालाले पछि कागज गर्दा हाम्रा पक्षको नाम उल्लेख गरेका आधारमा मात्र हाम्रो पक्षलाई कसुरदार मात्र मिल्दैन, अतः पुनरावेदक प्रतिवादी गीता कोहारले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भनी र प्रतिवादी रामशरण कोहारका तर्फबाट विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री गोमती सुनारले प्रतिवादी रामशरण कोहार मृतकलाई मार्न संलग्न रहेको भन्ने सम्बन्धमा वादी पक्षबाट तथ्ययुक्त प्रमाण प्रस्तुत हुन सकेको नदेखिएको अवस्थामा सुरु अदालतबाट ज्यान सम्बन्धीको १३(३) नं. अनुसार जन्मकैदको सजाय गर्न गरेको फैसला मिलेको अवस्था छैन, अतः निज प्रतिवादीले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो ।

उल्लिखित बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विषयमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको छ ।

१. मृतकको मृत्यु कुटपिटका कारणबाट भएको हो, होइन ?
२. प्रतिवादीहरू मृतकलाई मार्न संलग्न रहेको अवस्था छ, छैन ?
३. सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ?

यसमा सबै प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी रहेकोमा कपिलवस्तु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरू तौलेश्वर यादव, भारत अहिर र रामशरण कोहारलाई ज्यान सम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जनही एक वर्ष कैद हुने ठहराई मिति २०६९।६।१७ मा फैसला भएको देखिन्छ । मृतकको मृत्यु कुटपिटका कारणबाट नभएको र मृतकलाई मार्न संलग्न नरहेको हुँदा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने प्रतिवादीहरू तौलेश्वर यादव, भारत अहिर, घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारलाई ज्यान सम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम सजाय गर्न गरेको फैसला नमिलेकाले सो हदसम्म फैसला केही उल्टी गरी निज प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबी अनुरूप सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ । त्यसै गरी प्रतिवादी रामशरण कोहारको हकमा साधकको रोहमा पेस भएको देखिन आउँछ ।

प्रथम प्रश्नको हकमा विचार गर्दा, लास जाँच मुचुल्काबाट मृतकको ढाडमा निलडाम देखिएको, दायाँ खुट्टाको पिडौलामा कोतरिएको देखिएको, दायाँ घुँडामा पुरानो चोट रहेको भन्ने देखिन्छ । शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतकको मृत्युको कारण भिसेरा परीक्षणबाट मात्र खुलाउन सकिने भएकाले भनी खुल्न सकेको देखिँदैन । केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको २०६६।८।९ को पत्रसाथ संलग्न भिसेराको परीक्षण प्रतिवेदनमा "The sample no 1-2 has shown Positive test for Alcohol" भन्ने विशेषज्ञको राय रहेको देखिन्छ । अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धान अधिकृत समक्ष कागज गरेका नन्दलाल कोहार र वस्तुस्थिति मुचुल्काका भागदार रैदासले र जाहेरवालाले बकपत्र गर्दा मृतकलाई रकम चोरी गरेको विषयको सम्बन्धमा छलफल हुँदा कुटपिट गरिएको र सोही कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको भनी लेखाएको पाइन्छ । शव परीक्षण गरी राय दिने चिकित्सक डा. मनिता सुनामले मृत्युको कारण खुलाउन भित्री अङ्गहरू जाँचका लागि पठाइएको, मृतकका पछाडि पिठ्युँमा २।३ से.मी. लामा घसेका डामहरू

थिए, अत्यधिक रक्सी सेवनका कारण मृत्यु भएको भन्ने कुरा भिसेरा परीक्षण प्रतिवेदनका आधारमा खुलाएकी हुँ भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ। मृतकको मृत्युको कारण यही हो भन्ने सम्बन्धमा शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट खुल्न सकेको देखिन आउँदैन।

भिसेरा परीक्षणबाट भिसेरा मादक पदार्थ पाइएको भन्ने आधारमा मात्र मादक पदार्थ सेवनको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको मान्न सकिने अवस्था रहँदैन। त्यसमा पनि मृतकको मृत्यु मादक पदार्थ सेवन गरेका कारणबाट नै भएको भन्ने विशेषज्ञको यकिन राय रहेको देखिँदैन। सामान्यतया विशेषज्ञको परीक्षणका आधारमा सम्बन्धित विषयमा रहेको उत्कृष्ट दक्षता एवं क्षमताका आधारमा प्रस्तुत हुने भएकाले मुद्दामा विशेषज्ञको रायले महत्त्वपूर्ण स्थान ओगट्दछ। विशेषज्ञको राय मुद्दामा सङ्कलित विभिन्न प्रमाणहरूमध्ये एक महत्त्वपूर्ण प्रमाण भए पनि इन्साफका निमित्त विशेषज्ञको राय नै अखण्डनीय र निर्णायक प्रमाण बन्न सक्ने अवस्था हुँदैन। विशेषज्ञको राय सङ्कलित अन्य प्रमाणबाट पनि सान्दर्भिक र प्रमाण ग्राह्य हुने कुरालाई मान्नु पर्ने हुन आउँछ। यस स्थितिमा लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, बुझिएका मानिस नन्दलाल कोहार र भागदार रैदासको बकपत्र र जाहेरवालाको बकपत्रबाट मृतकको मृत्यु कुटपिटका कारणबाट भएको कुरा पुष्टि भएको देखिन आयो।

प्रतिवादीहरू तौलेश्वर यादव, भारत अहिर र रामशरण कोहार मृतकलाई मार्न संलग्न रहेको अवस्था छ, छैन ? भन्नेतर्फ विचार गर्दा निज प्रतिवादीहरू अदालतमा बयान गर्दा कसुर गरेको कुरामा इन्कार रहेको पाइन्छ। अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष प्रतिवादी तौलेश्वर यादवले रामशरण कोहारको रू. ४०००।- चोरी गरेको अभियोगमा रामशरण कोहार समेतले घनश्याम कोहारलाई हात, लात्ती, मुक्काले कुटपिट गरेको र म समेतले कुटपिट गरेको पीडाबाट निजको मृत्यु भएको थाहा पाउनासाथ फरार भएका हो भनी र प्रतिवादी भारत अहिरले घनश्याम कोहारलाई पटक पटक उक्त रकम चोरेको अभियोग स्वीकार गर्न लगाइएकामा निजले सो कार्य स्वीकार नगरेकाले म भारत यादव, तौलेश्वर यादव र रामशरण कोहारले मृतक घनश्याम कोहारको शरीरका विभिन्न भागमा हात, लात, मुक्काले कुटपिट गरेको भनी बयान गरेको देखिन्छ। बुझिएका नन्दलाल कोहारले २०६७।७।५ मा रामशरणको पैसा चोरेकामा मृतक घनश्यामलाई बोलाई पञ्चायती गरेकामा चोरेको कुरालाई इन्कार गरेकाले प्रतिवादीहरू भारत अहिर र तौलेश्वर यादवले मृतकलाई कुटपिट गरेको भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ। त्यसै गरी जाहेरवालाले तौलेश्वर यादव, रामशरण कोहार समेतले मृतकलाई लात मुक्काले छाती, पिठ्युँमा कुटपिट गरेको र सोही कारणबाट २०६६।६।८ मा मृतकको मृत्यु भएको भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ। जाहेरवाला एवं उल्लिखित बुझिएका मानिसहरूको बकपत्रलाई अन्यथा मान्न पर्ने अवस्था मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदैन। त्यसै गरी बुझिएका उल्लिखित मानिसहरूको बकपत्र, जाहेरवालाको बकपत्र र लास जाँच मुचुल्काबाट प्रतिवादीहरू तौलेश्वर यादव र भारत अहिरले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयानलाई समर्थित भएको पाइन्छ। यसरी मृतक घनश्याम कोहारलाई प्रतिवादी रामशरण कोहारको रू. ४०००।- चोरी भएको सन्दर्भमा पञ्चायती गर्दाको अवस्थामा प्रतिवादीहरू रामशरण कोहार, भारत अहिर र तौलेश्वर यादवले लात, मुक्काले कुटपिट गरेको तथ्यलाई जाहेरवालाको बकपत्र, बुझिएका उल्लिखित व्यक्तिहरू नन्दलाल कोहार र भागदार रैदासको बकपत्र, लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन र प्रतिवादीहरू भारत

अहिर र तौलेश्वर यादवले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयानबाट समर्थित भएको देखिन आउँछ ।

प्रतिवादीहरू रामशरण कोहार तौलेश्वर यादव र भारत अहिरले मृतकलाई मार्नु पर्ने रिसइवी रहेको कारणबाट जोखिमी हतियारले मृतकलाई प्रहार गरेको भन्ने मिसिलबाट देखिँदैन । त्यसै गरी निज प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मार्न योजना बनाई मृतकलाई मार्नका लागि कुटपिट गरेको भन्ने पनि देखिन आउँदैन । मृतकलाई मार्ने मनसाय राखी निज प्रतिवादीहरूले कुटपिट गरेको भन्ने सम्बन्धमा वादी पक्षबाट प्रमाण प्रस्तुत हुन सकेको देखिँदैन । ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. मा "ज्यान लिनु पर्ने सम्मको इवी पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ, उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रीस थाप्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएकोमा बाहेक साधारण लाठा, ढुंगा, लात, मुक्का इत्यादिले हान्दा सोही चोट पीरले ऐनका म्यादभिन्न ज्यान मरेका दश वर्ष कैद गर्नुपर्छ" भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । प्रतिवादी रामशरण कोहारको रू. ४०००।— चोरी भएको सन्दर्भमा मृतकलाई बोलाई पञ्चायत गर्दा चोरी गरेको भनी मृतकले स्वीकार नगरेकाले मृतकलाई प्रतिवादीहरू रामशरण कोहार, भारत अहिर र तौलेश्वर यादवले लात, मुक्काले कुटपिट गरेको भन्ने मिसिल संलग्न माथि उल्लिखित प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिएको हुँदा प्रतिवादीहरू रामशरण कोहार, भारत अहिर र तौलेश्वर यादवले ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अन्तर्गतको कसुर गरेको देखिन आउँछ । यस स्थितिमा प्रतिवादीहरू तौलेश्वर यादव र भारत अहिरले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताको बहस जिकिर प्रतिवादी रामशरण कोहारले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने विद्वान वैतनिक अधिवक्ताको बहस जिकिर र निज प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धीको विद्वान का.मु. सहन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

प्रतिवादिहरू घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारका हकमा विचार गर्दा, निज प्रतिवादीहरू अदालतमा बयान गर्दा मृतकलाई कुटपिट गरी मार्न संलग्न रहेको कुरामा इन्कार रहेको पाइन्छ । जाहेरवालाले सुरुमा दिएको जाहेरीमा निज प्रतिवादीहरू पनि मृतकलाई कुटपिट गर्न संलग्न रहेको भनी उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । जाहेरवालाले मिति २०६६।७।२५ मा कागज गर्दा प्रतिवादीहरू गीता कोहार र घनश्याम यादव पनि मृतकलाई कुटपिट गरी मार्नमा संलग्न रहेको भनी उल्लेख गरेकामा बकपत्र गर्दा निज प्रतिवादीहरूले यो यस तवरबाट मृतकलाई कुटपिट गरेको तथा निज प्रतिवादीहरू यो यस तवरबाट मतली रहेको भनी उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । बुझिएका नन्दलाल कोहार र भागदार रैदासले बकपत्र गर्दा समेत प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र गीता कोहार मृतकलाई कुटपिट गर्न संलग्न रहेको र निज प्रतिवादीहरू घटनास्थलमा उपस्थिति भएको भनी उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । त्यसै गरी निज प्रतिवादीहरू मृतकलाई कुटपिट गर्न संलग्न रहेको र अन्य किसिमको मतलबी भई घटनास्थलमा उपस्थित रहेको भन्ने सम्बन्धमा वादी पक्षबाट प्रमाण प्रस्तुत हुन सकेको देखिँदैन । यस स्थितिमा प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र गीता कोहारलाई ज्यान सम्बन्धीको १७ (३) नं. बमोजिम जनही एक वर्ष कैद गर्ने गरेको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म मनासिव देखिन आएन ।

त्यसै गरी प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र गीता कोहारलाई अभियोग दाबी अनुरूप सजाय गरिनु पर्दछ भन्ने विद्वान का.मु. सहन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

यस प्रकार, प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव र भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादवले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान, लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, जाहेरवालाको बकपत्र एवं बुझिएका नन्दलाल कोहार र भागदार रैदासको बकपत्रबाट प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव, भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव र रामशरण कोहारको कुटपिटबाट मृतकको मृत्यु भएको समर्थित भएको देखिएको र मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट मृतकलाई उल्लिखित प्रतिवादीहरूले मार्ने मनसाय राखी कुटपिट गरेको भन्ने पुष्टि भएको नदेखिएको तथा मिसिल संलग्न उक्त प्रमाणबाट निज प्रतिवादीहरूले मृतकलाई कुटपिट गरेको देखिएको हुँदा प्रतिवादीहरू भारत अहिर, भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव र रामशरण कोहारले ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अन्तर्गतको कसुर गरेको देखिन आयो । तसर्थ प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव, भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव र रामशरण कोहारलाई ज्यान सम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जनही जन्मकैद गर्न गरेको हदसम्म सुरु अदालतको फैसला केही उल्टी भई निज प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अनुसार जनही १० (दश) वर्ष कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू घनश्याम कोहार र गीता कोहार घटनास्थलमा उपस्थित रहेको र मृतकलाई मार्ने कार्यको मतलबी रहेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट समर्थित हुन सकेको नदेखिएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धीको १७ (३) नं. बमोजिम जनही एक वर्ष कैद गर्न गरेको हदसम्म सुरु अदालतको फैसला केही उल्टी भई निज प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहार उपरको वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी नपुग्ने र निज अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसम्म पुनरावेदक प्रतिवादीहरू भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव र भारत अहिरको पुनरावेदन जिकिर र प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारलाई अभियोग दाबी बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भए बमोजिम सुरु फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव, भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव र रामशरण कोहारलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिम जनही १० (दश) वर्ष कैद हुने ठहरेकाले सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतबाट निज प्रतिवादीहरूबाट जनही जन्मकैद असुल गर्न राखेको लगत कट्टा गरी निजहरूलाई कैदी पुर्जा दिई लागेको उक्त कैदको लगत कसी निम्न अनुसार गरी असुल उपर गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखि पठाउनु.१

(क) प्रतिवादी भारत अहिर यादव प्रस्तुत मुद्दाको रोहबाट मिति २०६६।७।१८ गतेदेखि प्रहरी हिरासतमा तथा सुरु अदालतको आदेश समेतले थनामा बस्दै आएको देखिँदा निजलाई लागेको उक्त १० (दश) वर्ष कैदको हकमा निज प्रहरी हिरासतमा बसेको मिति २०६६।७।१८ गते देखि कट्टा हुने गरी लगत कसी कानुन बमोजिम असुल गर्नु ।

(ख) प्रतिवादी भग्गन भन्ने तौलेश्वर यादव प्रस्तुत मुद्दाको रोहबाट मिति २०६६।८।७ गतेदेखि प्रहरी हिरासत तथा सुरु अदालतको आदेश समेतले थुनामा बस्दै आएको देखिँदा निजलाई

- लागेको उक्त १० (दश) वर्ष कैदको हकमा सोही मिति २०६६।८।७ गतेदेखि कट्टा हुने गरी लगत कसी कानुन बमोजिम असुल गर्नु ।
- (ग) प्रतिवादी रामशरण कोहार बेरुजु देखिँदा निजलाई लागेको उक्त १० (दश) वर्ष कैदको लगत कसी कानुन बमोजिम असुल गर्नु ।
- प्रतिवादीहरू घनश्याम यादव र तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारले सफाइ पाउने ठहरेकाले सुरु अदालतबाट निजहरूका हकमा राखेको कैदको लगत कट्टा गरिदिनु भनी सुरुमा लेखी पठाउनु.....२
- प्रस्तुत फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानू भनी फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय बुटवललाई पुनरावेदन म्याद दिनु ३
- प्रस्तुत फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादीहरू भारत अहिर यादव भगन भन्ने तौलेश्वर यादव र रामशरण कोहारलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु ४
- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम हुने ठहरेकाले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा प्रतिवादी घनश्याम यादवले कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको आदेशानुसार रु. ९०००।— (नौ हजार) नगद धरौट राखेको र निज प्रतिवादी तारेखमा रहेको देखिँदा उक्त धरौट रकम फिर्ता दिनु भनी कानुनको म्यादभित्र दरखास्त दिएमा फैसला अन्तिम भएपछि उक्त धरौटी रकम फिर्ता दिनु भनी सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ५
- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम हुने ठहरेकाले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा प्रतिवादी तिलरैया भन्ने रीता कोहार भन्ने गीता कोहारले कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको आदेशानुसार रु. ९०००।— (नौ हजार) नगद धरौट राखेको र निज प्रतिवादी तारेखमा रहेको देखिँदा उक्त धरौट रकम फिर्ता पाउँ भनी कानुनको म्यादभित्र दरखास्त दिएमा फैसला अन्तिम भएपछि उक्त धरौटी रकम फिर्ता दिनु भनी सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ६
- सरोकारवालाले नक्कल मागे नियमानुसार नक्कल दिनु ७
- प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझादिनु ८

(नारायणप्रसाद श्रेष्ठ)

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

(पुष्पराज कोइराला)

न्यायाधीश

इति सम्बत २०७० साल श्रावण २० गते रोज १ मा शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, हेटौडा
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री विनोद प्रसाद शर्मा
फैसला

मुद्दा नं. ०७०-CS-००३५
रजिष्ट्रेसन नं. ०७०-०७०-००१९८
निर्णय नं. ३९६

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. १ घर भई हाल कारागार कार्यालय भरतपुर
चितवनमा थुनामा रहेको शंकर गुरुङको छोरा मनोज गुरुङ ..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी
विरुद्ध
सुलोचना श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार..... प्रत्यर्थी
वादी

तथा

मुद्दा नं. ०७०-CS-००५३
रजिष्ट्रेसन नं. ०८-०७०-००३०७
निर्णय नं. ३९७

विनोद प्रधानको छोरा चितवन जिल्ला भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ क्षेत्रपुर घर भई
हाल कारागार कार्यालय चितवनमा थुनामा रहेको रिजन प्रधान..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी
विरुद्ध
सुलोचना श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार ..... प्रत्यर्थी
वादी

तथा

मुद्दा नं. ०७०-CS-००५४
रजिष्ट्रेसन नं. ०८-०७०-००३०८
निर्णय नं. ३९८

चितवन जिल्ला भरतपुर नगरपालिका वडा नं. १ घर भई हाल कारागार कार्यालय
चितवनमा थुनामा रहेको चिनबहादुर श्रेष्ठको छोरा महेश श्रेष्ठ ..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी
विरुद्ध
सुलोचना श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार ..... प्रत्यर्थी
वादी

तथा

मुद्दा नं. ०७०-८५-००५५
रजिष्ट्रेसन नं. ०८-०७०-००३०९
निर्णय नं. ३९९

चितवन जिल्ला भरतपुर नगरपालिका नगरपालिका वडा नं. २ मा बस्ने शंकरमान श्रेष्ठको
छोरा विकासमान श्रेष्ठ ..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

सुलोचना श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार ..... प्रत्यर्थी
वादी

तथा

मुद्दा नं. ०७०-८५-००५६
रजिष्ट्रेसन नं. ०८-०७०-००३१०
निर्णय नं. ४००

पूर्णबहादुर लामाको छोरा चितवन जिल्ला भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ घर भई हाल
जिल्ला कारागार शाखा चितवनमा थुनामा रहेको विशाल लामा..... १ पुनरावेदक
प्रतिवादी
राजकुमार श्रेष्ठको छोरा ऐ.ऐ.. घर भई हाल ऐ.ऐ.. मा थुनामा रहेको सुरेश श्रेष्ठ..... १
ऐ. को छोरा ऐ.ऐ. घर भई हाल ऐ.ऐ. मा थुनामा रहेको रवीन श्रेष्ठ १

विरुद्ध

चितवन जिल्ला भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने सुलोचना श्रेष्ठ समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार ..... १ प्रत्यर्थी
वादी

तथा

मुद्दा नं. ०७०-८५-००५६
रजिष्ट्रेसन नं. ०८-०७०-००३१०
निर्णय नं. ४०१

जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने सुलोचना श्रेष्ठ समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार ..... १ पुनरावेदक
वादी

विरुद्ध

शंकरमान श्रेष्ठको छोरा जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने विकासमान
श्रेष्ठ १
राजकुमार श्रेष्ठको छोरा जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने सुरेश
श्रेष्ठ..... १ प्रत्यर्थी
प्रतिवादी
राजकुमार श्रेष्ठको छोरा जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने रवीन
श्रेष्ठ..... १

पूर्णबहादुर लामाको छोरा जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने सुरेश श्रेष्ठ..... १

सुरु फैसला गर्ने अदालत : श्री चितवन जिल्ला अदालत
सुरु फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीश : श्री भोलानाथ चौलागाई
सुरु फैसला मिति : २०७०।२।२९ गते

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ ।

तथ्य खण्ड

१. जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. १ स्थित पूर्वमा नारायणगढ, मुग्लिन सडक खण्ड, प्रश्चिम कलश होटल, उत्तरमा पोखरा बसपार्क कम्पाउन्ड, सामुदायिक वन, दक्षिणमा पोखरा बसपार्कबाट मुग्लिन नारायणगढ सडक निस्कने बाटो यति चार किल्लाभित्र रहेको पोखरा बसपार्कको पूर्वतर्फ नारायणी यातायात व्यवसायी सङ्घको काउन्टर रहेको, सो काउन्टरको अगाडिपट्टि उत्तर दक्षिण हुने गरी १ थान निलो बेन्च रहेको, सो बेन्च वरपर बेन्चको पछाडितर्फ रहेको ढोका नजिक रगत जस्तो रातो पदार्थ लागेको सो सुकेको अवस्थामा रहेको, उक्त बेन्चदेखि अं. १० मिटर दक्षिततर्फ काउन्टरको मेनगेटसम्म भुइँमा रगतजस्तो रातो पदार्थ लागी सुकेको अवस्थामा रहेको, उक्त बेन्चको अगाडितर्फ १ जोर छालाको चप्पलको रहेको, सो चप्पलमा रगतजस्तो रातो पदार्थ लागेको, चप्पल नजिक कालो रौं रहेको, उक्त बेन्चमा बसिरहेको सन्तोष श्रेष्ठलाई रिजन समेतका व्यक्तिहरूले खुँडा, खुकुरी समेतले शरीरका विभिन्न भागमा प्रहार गरी घाइते बनाएको भनी देखाएको, सो स्थानमा रहेको चप्पल १ जोर, रौं, भुइँमा लागेको रगत जस्तो रातो पदार्थ प्रहरीले बरामद गरी लिई आएको भन्ने समेत ब्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।
२. नारायणी यातायात व्यवसायी सङ्घका कर्मचारी मेरो पति सन्तोष श्रेष्ठ मिति २०६८।५।८ गते ०६:३० बजेको समयमा पोखरा बसपार्कस्थित काउन्टरमा बसी बसको टिकट काट्दै गरेको अवस्थामा वाइबा भन्ने धनबहादुर गुरुड समेतका व्यक्तिहरूले पतिलाई मारन भनी धारिलो हतियार खुँडा खुकुरीले प्रहार गरिरहेको अवस्थामा यात्रु तथा सङ्घका कर्मचारीले रोक्ने प्रयास गरी होहल्ला गरेपछि अन्यायीहरू हतियार लिई भागेकाले उपचारार्थ चितवन मेडिकल कलेजमा ल्याएको जानकारी भएको र पतिको अवस्था गम्भीर भएको हुँदा घाउ जाँच केश फाराम गरिपाउँ, पछि छुट्टै जाहेरी दिने छु भन्ने समेत ब्यहोराको सुलोचना श्रेष्ठको निवेदन ।
३. नारायणी यातायात व्यवसायी सङ्घमा काम गर्ने म जाहेरवालाका पति जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने वर्ष ३५ को सन्तोष श्रेष्ठ मिति २०६८।५।८ गते बिहान अं. ०६:३० बजेको समयमा पोखरा बसपार्क स्थित सोही यातायात व्यवसायी सङ्घको काउन्टरमा बसी टिकट काटिरहेका अवस्थामा वाइबा भन्ने धनबहादुर गुरुड, महेशकीर्तन श्रेष्ठ, रिजन श्रेष्ठ, नवीन भन्ने विशाल लामा, सुरेश श्रेष्ठ, विकास श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूले एकासि धारिलो हतियारले

टाउको लगायत शरीरका विभिन्न भागमा प्रहार गरी गम्भीर भाइते बनाएको हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गरी ल्याई कानुन बमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको सुलोचना श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्त ।

४. जिल्ला चितवन गुन्जनगर स्थित गोब्रेनी भन्ने स्थानमा जेसिजको शिविर भएको, म नारायणी जेसिजको उपाध्याक्ष भएको र उक्त गुन्जनगरमा हुने शिविरको संयोजक समेत भएको कारण मिति २०६८।५।८ गते बिहान अं. ०६:३० बजेको समयमा म नारायणी जेसिजमा थिएँ, गुन्जनगरतर्फ जान लाग्दा पोखरा बसपार्कमा सन्तोष श्रेष्ठमाथि खुकुरी प्रहार भयो र निज घाइते भएको छ भन्ने सुनेको हुँ । वारदातमा म गएको थिइनँ । म र निज सन्तोष श्रेष्ठ अलग अलग यातायात व्यवसायी सङ्घमा काम गर्ने कर्मचारी भएका कारण कहिलेकाहीं रुटका विषयमा झगडा हुने गर्थ्यो । सोही कारणबाट जाहेरीमा मेरो नाम किटान भएको हुनु पर्छ । उक्त घटना जाहेरीमा किटान भएका वाइबा भन्ने धनबहादुर गुरुङ, महेश श्रेष्ठ, कीर्तन श्रेष्ठ, रिजन श्रेष्ठ समेतले घटना घटाएको हुनु पर्छ । निजहरूको घटना हुनुभन्दा केही दिन अगाडि सन्तोष श्रेष्ठसँग झगडा भएको थियो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी विकासमान श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ।
५. सुलोचना श्रेष्ठको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी विकासमान श्रेष्ठ समेत भएको ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा वारदातमा घाइते भएका सन्तोष श्रेष्ठलाई चितवन मेडिकल कलेजमा उपचरार्थ ल्याएको जानकारी भई तत्काल घाइतेको घटना विवरण कागज गर्न खोज्दा चिकित्सकहरूले उपचारका क्रममा रहेको र अवस्था गम्भीर रहेकाले कागज गराउने परिस्थिति नभएका कारण निजले घटनाका क्रममा भएको विवरण बताएको अवस्थामा तस्वीर सहित स्पष्ट हुने गरी रेकर्ड गरी भिडियो सि.डी.मा उतार गरेको हुँदा मुचुल्का सहितको भिडियो सि.डी. पेस गरेको छु, मिसिल संलग्न गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्र.ना.नि. सुरेन्द्र धमलाको प्रतिवेदन ।
६. नारायणी यातयात व्यवसायी सङ्घको पोखरा बसपार्कस्थित काउन्टरमा काम गर्दै आउनु भएका मेरा मामा वर्ष ३५ का सन्तोष श्रेष्ठ आफ्नै काउन्टरमा बसी काम गरिरहेका अवस्थामा मामा सन्तोष श्रेष्ठलाई यातायात सम्बन्धी विषयलाई विवादको विषय बनाई मिति २०६८।५।८ गते बिहान अं. ०६।३० बजेको समयमा विपक्षीहरू वाइबा भन्ने धनबहादुर गुरुङ, महेश श्रेष्ठ, राजभण्डारी थर बताउने कीर्तन श्रेष्ठ, रिजन श्रेष्ठ, विशाल भन्ने नवीन लामा, सुरेश श्रेष्ठ, विकास श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूले धारिलो हतियार खुकुरी, तरबार समेतले टाउको लगायत शरीरका विभिन्न भागमा प्रहार गरी गम्भीर घाइते बनाएकामा माइजू सुलोचना श्रेष्ठले जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा जाहेरी दिई मामालाई थप उपचारका लागि काठमाडौँ स्थित त्रि.वि.शिक्षण अस्पतालमा ल्याई उपचार भइरहँदा उपचारकै क्रममा मिति २०६८।५।१३ गते दिउँसो अं. ३ बजेको समयमा मामा सन्तोष श्रेष्ठको मृत्यु भएको हुँदा निज अन्यायीहरूलाई पक्राउ गरी कानुन बमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको विजय गुरुङको जाहेरी दरखास्त ।
७. मृतक लासको शरीरमा भएका ब्यान्डेजहरू सुरक्षित साथ हटाई हेर्दा टाउकाको दायाँ भागमा ३ से.मी. लामो टाँका लगाएको घाउ रहेको, उक्त घाउमुनि दायाँ कानमाथि ८ से.मी. लामो टाँका लगाएको घाउ रहेको, टाउकाको बिच भागमा ७ से.मी. लामो टाँका लगाएको घाउ रहेको, बायाँ

गालामा २ से.मी. लामो घाउ रहेको, दुबै ओठको बिच भागको बायाँ भागमा ५ से.मी. लामो घाउ रहेको, दायाँ हातको नाडीको भित्री भाग हत्केलाको जोर्नीदिखि माथि नाडीमा ६ से.मी. लामो टाँका लगाएको घाउ रहेको, दायाँ हातको बुढी औँलामा फेदमा हत्केलामा १९ से.मी. लामो गोलाकार टाँका लगाएको घाउ रहेको, बुढी औँलामा स्टिलको तारजस्तो खाँदिएको, बायाँ हातको कुहिनामा २२ से.मी. को गोलाकार टाँका लगाएको घाउ रहेको, कुहिनाभन्दा केही माथि स्टिल तार खाँदिएको घाउ रहेको, दाहिने कोखामुनि १ से.मी. लामो घाउ रहेको भन्ने समेत ब्यहोराको लाससँग मुचुल्का ।

८. मिति २०६८।५।८ गते बिहान अं. ०६:३० बजेको समयमा जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. १ पोखरा बसपार्कस्थित नारायणी यातायात सङ्घको काउन्टरमा ड्युटीमा रहेका सन्तोष श्रेष्ठलाई पक्राउ परेको विकासमान श्रेष्ठ र फरार रहेको वाइबा भन्ने धनबहादुर गुरुङ, महेश श्रेष्ठ, कीर्तन राजभण्डारी, रिजन श्रेष्ठ, विशाल भन्ने नवीन लामा, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ समेतले खुँडा खुकुरी लिई कोही मोटरसाइकलमा र कोही पैदल हिँडेर गई उक्त काउन्टरमा घेरा हाली निज सन्तोष श्रेष्ठलाई खुँडा खुकुरी समेतले टाउको लगायत शरीरका विभिन्न भागमा प्रहार गरी गम्भीर घाइते बनाएकामा निजको चितवन मेडिकल कलेजबाट उपचारकै क्रममा मिति २०६८।५।१३ गते मृत्यु भएको हो भन्ने समेत ब्यहोराको बुझिएका मानिसहरू पाल्टेन घलान समेतले गरेको घटना विवरण कागज ।

९. CAUSE OF DEATH – MULTIPLE SHARP FORCE INJURIES TO THE HEAD, BOTH FOREARMS AND RIGHT HAND भन्ने समेत ब्यहोराको मृतक सन्तोष श्रेष्ठको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

१०. प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, वाइबा र धनबहादुर गुरुङ भन्ने मनोज गुरुङ, महेश श्रेष्ठ, कीर्तन राजभण्डारी, रिजन श्रेष्ठ, विशाल भन्ने नवीन लामा, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ समेतको घर खानतलासी गर्दा अपराधमा प्रमाण लाग्ने दसीको सामान फेला नपरेको भन्ने समेत ब्यहोराको खानतलासी मुचुल्का ।

११. सवारी सञ्चालन तथा रुटका विषयमा समेत विगतका समयदेखि नै मृतकसँग विवाद गर्दै आएका विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले मार्ने नै नियतले मिति २०६८।५।८ गते बिहान ६:३० बजेको समयमा पोखरा बसपार्क नारायणगढस्थित टिकट काउन्टरमा घेरा हाली धारिलो हतियार खुँडा, खुकुरी समेतले मृतक सन्तोष श्रेष्ठलाई शरीरका विभिन्न भागमा जथाभावी प्रहार गरी गम्भीर घाइते तुल्याएको र निज सन्तोष श्रेष्ठको मिति २०६८।५।१३ गते शिक्षण अस्पताल महाराजगन्ज, काठमाडौँमा उपचारका क्रममा मृत्यु भएको पुष्टि हुँदा प्रतिवादीहरू वाइबा र धनबहादुर गुरुङ भन्ने मनोज गुरुङ, महेश श्रेष्ठ, कीर्तन श्रेष्ठ भन्ने कीर्तन राजभण्डारी, रिजन श्रेष्ठ (प्रधान), नवीन भन्ने विशाल लामा, सुरेश श्रेष्ठ, विकासमान श्रेष्ठ र रवीन श्रेष्ठलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३(१) नं. को कसुरमा सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको अभियोग पत्र ।

१२. गत भाद्र ८ गतेका दिन जेसिज सप्ताहको कार्यक्रम अन्तर्गत म मूल समितिको संयोजक भएकाले सोही कार्यक्रमका सिलसिलामा गोब्रेनी विजयनगर जाने कार्यक्रम थियो । सोही बखत प्रहरीले फोन गरी बोलाएकाले म आफैँ प्रहरी कार्यालयमा आएकामा अनुसन्धानका लागि भनी मलाई त्यहीं राखेका हुन् । मसँग उक्त दिन बिहान ६:०० बजेदेखि ६:३० बजेसम्म जेसिज भवनमा मसँगै नारायणगढ

जेसिजका अध्यक्ष प्रकाश पौडेल, महासचिव विष्णु लम्साल, शिविर संयोजक निरन्जन न्यौपाने, सम्झना श्रेष्ठ प्रोगाममा जानका लागि २५-३० जना तयार थियौं । प्रहरीले खबर गरेपछि मसँगै प्रकाश पौडेल, खेम भट्टराई, निशेष अधिकारी र म भई प्रहरी कार्यालयमा आएका थियौं । सो घटनाका बारेमा मैले पछि मात्र थाहा पाएको हुँ । म सो घटनामा संलग्न छैन । म उपरको जाहेरी झुट्टा हो । मलाई फसाउने नियतले मेरो नाम उल्लेख गरेका हुन् । सन्तोष श्रेष्ठ साथी हो । कुनै रिसइवी थिएन । मैले कसुर अपराध नगरेको हुँदा मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विकासमान श्रेष्ठले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

१३. उक्त दिन बिहान म आफ्नै घरमा थिएँ, मिति २०६८।५।७ गतेका दिन दिउँसो म काम खोज्न पोखरा बसपार्कको टिकट काउन्टरमा गएकामा सन्तोष श्रेष्ठले तँ टि.भी. एच.आइ.भी. भएको मानिस मेरो ठाउँमा नआइज भनी रिसाएर भनेको र किन यसो भन्नु हुन्छ भन्दा तँ किरा होस्, मेरो छेउमा नआइज भनी रिसाएर भनेकाले म रुँदै घर गएँ । रूपेस श्रेष्ठले समेत सन्तोषले मलाई नराम्रो शब्द भनेको सुनेका थिए । उक्त कुरा मेरो दिमागमा खेलेको र सोही दिनको राती धनबहादुर वाइबा भन्ने मनोज गुरुडले फोन गर्दा मैले भोली बिहान मेरो घरमा आउनु काम छ भनेको र नभनोस् भन्न मैले टुप्पो भाच्चिएको खुर्पा लिई धनबहादुरको मोटरसाइकलको पछाडि बसी जाँदा सिँचाइको ओरालोनेर कीर्तन राजभण्डारी र रिजन भेट भएको, मैले सन्तोषसँग कुरा गर्न जाउँ भनेपछि हामी ४ जना पोखरा बसपार्क काउन्टरमा गयौं । मैले सन्तोषसँग सल्लाह गर्न आएको भनी भन्दा साथीहरूले त्यसो भन्न हुन्न भन्दा म र सन्तोष बिच विवाद भई सन्तोषले आफ्नो पछाडिको दाउ मतिर प्रहार गर्दा दाउले भित्तामा लागि दाउ खसेको र दाउ कीर्तनले टिपी सन्तोषको कन्चटमा प्रहार गर्‍यो । सन्तोषले कुर्ची उचाल्न लाग्दा मैले र कीर्तनले हात, ढाड, टाउकोमा प्रहार गर्‍यौं । उसको शरीरमा धेरै चोट परी रगत बगेको देखेर हामी चारै जना भागेर भोजाडको जङ्गलमा गई दाउ र खुर्पा फालेर हेटाँडा गएका हौं । कीर्तन र रिजन काठमाडौँतर्फ गएका र म र धनबहादुर काकडभित्ता हुँदै भारत सिलगुडी गएका हौं । घटना हुँदा हामी ४ जना गएका हौं । सन्तोषले म, धनबहादुर, कीर्तन र रिजनको नाम उल्लेख गरेको सही हो । अन्य प्रतिवादीहरूको नाम उल्लेख गरेको सही होइन । मैले मान्छे नै मार्ने नियतले गएको होइन । त्यहाँ गएपछि त्यस्तो वातावरण बनेकाले मलाई कानुन बमोजिम हेरेर सजाय हुनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी महेश श्रेष्ठले सुरु अदालतमा निवेदनसाथ उपस्थित भई गरेको बयान ।

१४. मेरो नाम मनोज गुरुड हो, अभियोग पत्रमा धनबहादुर भनिएको रहेछ । मिति २०६८।५।८ गतेका दिन बिहान ५ बजे म आफ्नै घरमा थिएँ । मलाई महेश श्रेष्ठले फोन गरी बसपार्कमा भेटौं भनेकाले मेरो ना.७प. १५७४ नं. को पल्सर मोटरसाइकलमा पोखरा बसपार्कको चौतारानेर जाँदा महेशसँग भेट भयो । उसले सन्तोषले मलाई डोमिनट गर्‍यो भनेकाले बाइक लैजाँदै गर्दा कीर्तन र रिजन आएकाले भेट भयो । त्यसपछि महेश र कीर्तन अफिसभित्र गए, म र रिजन जाली बाहिरबाट हेरेर बस्यौं, उनीहरूले भित्र गफ गर्दै गर्दा सन्तोषले "ए तँले केटाहरू ल्याउने" भनेर दाउले महेशलाई प्रहार गर्दा महेशले छलेको र दाउ भित्तामा लाग्न गई भुइँमा खस्न गयो । त्यसपछि महेशले ल्याएको खुर्पाले सन्तोषको हातमा प्रहार गर्‍यो । रिजन र म आत्तिएर मान्‍यो, मान्‍यो भनी करायौं । कीर्तनले

भुइँको दाउ टिपेर सन्तोषको ढाड, हात, टाउकोमा प्रहार गर्‍यो । सन्तोषले छेक्न खोजेको थियो, सन्तोष भुइँमा लडेको थियो, त्यसपछि हामी चारै जना भागेको हो । म र महेश खगेरी हुँदै हेटौँडा गएका हौं । रिजन र कीर्तन बसपार्कबाट कता लागे थाहा भएन । हामी ४ जना बाहेक कोही गएको छैन । म घटनास्थलमा गएको हुँ । कीर्तन श्रेष्ठ र महेशले प्रहार गरेका हुन् । मैले प्रहार गरेको होइन, घटना देखेको र घटना घटेपछि भागेको हुँ । भागनु गल्ती भयो, कानुनले दिएको सजाय भोग्न तयार छु भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी वाइबा भन्ने मनोज गुरुडले सुरु अदालतमा निवेदनसाथ उपस्थित भई गरेको बयान ।

१५. म यो घटनामा संलग्न छैन । सो घटनाको बारेमा मलाई त्यतिबेला थाहा भएन । घटनास्थलभन्दा २०० मिटर पूर्वतर्फको मेरो होटेलमा म गेस्टहरूका लागि नास्ता चियाको व्यवस्था गर्दै थिएँ । बसपार्कमा यातायात व्यवसायीहरू बिच झगडा भयो रे भन्नेसम्म कुरा उक्त दिन १०:०० बजे सुनेको थिएँ । सो ठाउँमा यातायात व्यवसायीहरू बिच बरोबर झैझगडा हुने गरेकाले मैले खासै वास्ता गरिनँ । म घटनामा भएको छैन । निवेदनमा किन मेरो नाम लेखाए त्यो थाहा भएन । मेरो नाम उल्लेख हुनु झुट्टा हो । मैले कुनै पनि कसुर अपराध गरेको छैन । मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी सुरेश श्रेष्ठले निवेदनसाथ उपस्थित भई सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

१६. म घटनास्थलमा गएको होइन मैले घटना घटाएको होइन । उक्त मिति ०६८।५।८ गतेका दिन बिहान आफुले काम गर्ने रिहाब सेन्टरमै थिएँ । अघिल्लो रातीदेखि नै मैले रिहाब सेन्टरमा थाहा पाएको हुँ । सो घटनाका बारेमा बिहान १० बजेतिर मात्र मैले हल्ला सुनेर थाहा भएन । म उपरको जाहेरी दरखास्तको ब्यहोरा झुट्टा हो । मैले अभियोग मागदाबी अनुसारको कसुर अपराध गरेको छैन । मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रवीनकुमार श्रेष्ठले निवेदनसाथ उपस्थित भई सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

१७. मिति २०६८।५।८ गतेका दिन बिहान म आफ्नै घरमा थिएँ । मेरी आमाको ढाड भाँच्चिएर बिरामी हुनाले आमालाई उठाउने, खान खुवाउने समेत गरी घरमा बसेको थिएँ । मलाई घटनाका बारेमा जानकारी छैन । सो घटनाका बारेमा स्थानीय टि.भी. च्यानलबाट समाचार सुनी थाहा पाएको हुँ । नवीन भन्ने विशाल लामा म होइन । मेरो नाम विशाल लामा हो । घटना घटेको दिन र समयमा मैले आमाको स्याहार गरी बसेका अवस्थामा सानीआमा दिलमाया लामा पनि आमालाई भेट्न आउनु भएको थियो । जाहेरी दरखास्त झुट्टा हो । म घटनास्थलमा उपस्थित नभएको र मैले आरोपित कसुर गरेको नहुँदा मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी नवीन भन्ने विशाल लामाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

१८. मिति २०६८।५।८ गतेका दिन बिहान म घरबाट मर्निङ वाक जान लागेको थिएँ । कीर्तन पनि मसँगै थिए । त्यही बेला महेश र वाइबा मोटरसाइकलमा आई बाइक रोकेर एकछिन काम छ, पोखरा बसपार्क जाउँ भनेकाले कीर्तनको बाइकमा पछाडि बसी चारै जना पोखरा बसपार्क गर्यौं । त्यहाँ पुगेपछि महेश र वाइबा ओर्लेर महेश काउन्टरभित्र गए । हामी बाहिर बसेका थियौं । भित्र विवाद गरेजस्तो आवाज आएकोले हामी तिनै जना भित्र जाँदा महेश र टिकट काउन्टरको सन्तोष

दाइ झगडा गरेकाले झगडा नगरौं दाजुहरू भन्दा महेशले तँ चुप भन्नु भयो । त्यसपछि म बाहिर आएर एकलै हिँडेर घरमा आई २ दिनपछि काठमाडौं गएको हुँ । म हुँदा मारपिट भएको थिएन । निवेदिका सुलोचनाले किन मेरो नाम लेखाउनु भयो थाहा भएन । म घटनामा संलग्न छैन । मैले हानेको भन्ने झुट्टा हो । घटनाभन्दा अगाडि म घटनास्थलमा भएका कारण शङ्का गरेका होलान् । मैले ज्यान मार्ने कार्य गरेको नहुँदा मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रिजन श्रेष्ठ प्रधानले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

१९. प्रतिवादी कीर्तन श्रेष्ठ भन्ने राजभण्डारीका नाँउमा यस अदालतबाट जारी भएको ७० दिने म्यादी पुर्जा मिति २०६८।१०।२६ गते निजका घरमा टाँस भई तामेल भएकामा म्यादभित्र निज प्रतिवादी सुरु अदालतमा हाजिर नभई म्याद गुजारी फरार रहेको ।
२०. मैले सि.एम.सी.. हस्पिटलमा मामा सन्तोष श्रेष्ठलाई भेटी मामालाई को कसले हानेका हुन् भन्दा विकासमान श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ, वाइबा भन्ने धनबहादुर, रिजन श्रेष्ठ, महेश श्रेष्ठ, नवीन भन्ने विशाल लामा, सुरेश श्रेष्ठ समेतको नाम लिनु भएको हो । मामा काउन्टरमा बस्दा पछाडिबाट इयाम्मै हानेको भन्नु भएको थियो । भरतपुरमा उपचार हुन नसकी काठमाडौंमा लगेको र म पनि पछि भेट्न गएको हुँ । मामाको उपचारका क्रममा मृत्यु भएपछि मैले जाहेरी दिएको हुँ, मामालाई कुटपिट गरेको भदौ ८ गते हो । जाहेरी व्यहोरा सत्य हो, सहीछाप मेरै हो भनी जाहेरवाला विजय गुरुङले गरेको बकपत्र ।
२१. म पौने सात बजे अफिसमा पुग्दा सन्तोष रगताम्य भएर उभिएको देखेँ । त्यसपछि मैले सन्तोषलाई बोकेर ट्रकमा राखी सि.एम.सी.. मा ल्याएको र ब्लड चाहियो भनेकाले म ब्लड खोज्न भरतपुर ब्लड बैङ्कमा पुगेको हुँ । म ब्लड लिई आउँदा सन्तोष श्रेष्ठले मलाई हान्ने व्यक्ति भनेर ८ जनाको नाम दिएको रहेछ । त्यही दिन उपचार हुन नसक्ने भनेपछि निजलाई हेलिकप्टरमा काठमाडौं लगेको हो । त्यसपछि म समेत घटनास्थलमा गई बुइदा २ वटा मोटरसाइकलमा ४ जना आएका र हानेर भागेका रहेछन् । हामीलाई घटनास्थल नजिकको मानिसले भनेर थाहा भएको हो । भिडियो सि.डी. हेरेर सन्तोषले बोलेको हो भनी सही गरेको हुँ । सही मेरो हो भनी बुझिएका मानिस सुरज जोशीले गरेको बकपत्र ।
२२. सन्तोष श्रेष्ठ घाइते हुँदा मिति ०६८।५।८ गते बिहान ८ बजे मेडिकल कलेजमा गएको र म जाँदा निजले मलाई काउन्टरमा बस्दा हान्यो तैले नछाड् भनेका थिए । हान्ने मानिसको नाम भनेनन् । ड्रेसिड रूपमा पसेपछि सन्तोषलाई ड्रेसिड गरी रहेका बेला हान्ने मान्छे वाइबा भन्ने धनबहादुर गुरुङ, महेश श्रेष्ठ, रिजन श्रेष्ठ र कीर्तन श्रेष्ठ हुन् भनेका थिए । डाक्टरले मलाई बाहिर जानु होस् भनेकाले म बाहिर गएको हुँ । म बाहिर गएपछि प्रहरी क्यामरा लिई भित्र गई खिचेर मलाई प्रहरी कार्यालयमा बोलाई श्रव्यदृष्य देखाई बोलेको आवाज ठिक हो, होइन भनेको हामीले ठिक हो भनेर सही गरेको हो भनी वादीतर्फका भिडियो सि.डी. मुचुल्काका मानिस राजन कार्कीले गरेको बकपत्र ।
२३. उक्त दिन करिब ७:००-७:३० बजेको समयमा म घाइते भेट्न गएको थिएँ । मैले भेट्न जाँदा उहाँ इमेर्जेन्सी वार्डमा होसमा नै हुनु हुन्थ्यो । अनुहार, हात र टाउकामा चोट थियो । म सो भिडियो सि.डी. तयार हुँदा त्यही हस्पिटलको घाइतेलाई उपचार गराइरहेको कक्षमा थिए । भिडियो क्यामरा प्रहरीले ल्याएका र मलाई बाहिर जानु भनेकामा म त्यहीं बसेर भिडियो खिचेको हेरेर बसेको हुँ ।

प्रहरीले प्रश्न गर्दा घाइतेले उत्तर दिएका थिए । घाइतेले आफु काउन्टरमा बसिरहेको बेला यसरी हान्यो, यो प्रतिवादीले हान्यो भनेर भनेका थिए । सुरुमा घाइतेले महेश श्रेष्ठको नाम लिनु भएको, त्यसपछि वाइबा भन्ने धनबहादुर, रिजन, नवीन लामा, विकास श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ लगायतले भन्नु भएको थियो । उक्त भिडियो सि.डी. म समेतको रोहबरमा तयार भएको हो । मुचुल्कामा प्रहरी कार्यालयमा आई सही गरेको हुँ, मुचुल्का सत्य हो, सही मेरै हो । आज मलाई अदालतबाट देखाइएको भिडियो सोही भिडियो हो भनी भिडियो सि.डी. मुचुल्काका विपिनकुमार श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।

२४. मिति २०६८।५।८ गते म र प्र.ज. विष्णु घाइतेको मौकाको कागज गराउन गएकामा तत्काल कागज गराउने अवस्था नभएको र घाइतेलाई काठमाडौँ लैजाने तयारी भएको तथा अस्पताल बाहिरको माहोल तनावपूर्ण भएकाले डिजिटल क्यामराबाट घाइतेको भिडियो रेकर्ड गरी घटनाका बारेमा प्र.ज. विष्णु पौडेलले प्रश्न गरेका तथा मैले डिजिटल क्यामराले खिचेको हुँ । सो सि.डी. तयार गर्दा डाक्टर, घाइतेका मान्छे समेत थिए । तिनै व्यक्तिलाई मुचुल्कामा राखिएको हो । सो मुचुल्काका र प्रतिवेदनमा उल्लिखित ब्यहोरा र सहीछाप सत्य हो भनी भिडियो सि.डी. मुचुल्काका प्र.ना.नि. सुरेन्द्र धमलाले गरेको बकपत्र ।
२५. मेरो डिउटी बिहान भएकाले डिउटीमा जाँदा सन्तोष श्रेष्ठ उपर घटेको घटना बारे थाहा पाई नेसनल सिटी हस्पिटल, नारायणगढ जाँदा नदेखेपछि साथीलाई फोन गर्दा सि.एम.सी. हस्पिटल भनेकाले बिहान ७:३०-८:०० बजे सि.एम.सी. हस्पिटलमा घाइते भेट्न गएको हुँ । घाइतेलाई भेट्दा हातमा, शरीरमा चोट थियो । निज होसमा थिए । मैले प्रहरी कार्यालयमा गई भिडियो सि.डी. देखाएपछि सही गरेको हुँ भनी भिडियो सि.डी. मुचुल्काका मानिस तेजबहादुर मगरले गरेको बकपत्र ।
२६. मिति २०६८।५।८ गते बिहान ६:३० बजे अनुसन्धान अधिकृत तेमप्रताप सेनले प्र.ना.नि. सुरेन्द्र धमला र मलाई चितवन मेडिकल कलेजमा पोखरा बसपार्कको घटनाका घाइते सन्तोष श्रेष्ठको मौकाको कागज गराउन पठाउनु भएकाले चितवन मेडिकल कलेज जाँदा बाहिरको स्थिति तनावपूर्ण भएकाले जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट खटाइएका प्र.ज. लक्ष्मण वस्तीसँग समन्वय गरी हामी ३ जना म, प्र.ना.नि. सुरेन्द्र धमला र लक्ष्मण वस्ती घाइते भएको कक्षमा गई घाइतेको कागज गराउन खोज्दा घाइतेको कागज गराउन सकिने अवस्था नहुँदा सुरेन्द्र धमलाले क्यामरामा रेकर्ड गर्नु भएको हो । मैले र लक्ष्मण वस्तीले को को थिए भनी सोधेका हौँ । त्यसपछि त्यही हस्पिटलमा भिडियो रेकर्ड गराएको मुचुल्का गरी डाक्टर बलराम न्यौपाने समेतलाई रोहबरमा राखी त्यहाँ उपस्थित व्यक्तिलाई रोहबरमा राखी मुचुल्कामा सही गराएको हो । घाइतेको दुबै हातमा चोट लागेको र पट्टी समेत बाँधेको हुँदा लेख्न सक्ने अवस्था थिएन । भिडियो रेकर्डमा फरक छैन । साबिक बमोजिम नै छ । सो मुचुल्का मैले नै गरेको हो भनी भिडियो सि.डी. मुचुल्का तयार गर्ने प्र.ज. विष्णु पौडेलले गरेको बकपत्र ।
२७. मैले देखिनँ, मिति २०६८।५।८ गते बिहान मैले सन्तोष श्रेष्ठलाई देखेको हुँ । निजले साथीहरूलाई भेट्न आएको भनेर मेरो पसलबाट गएपछि मेरो पसलबाट १५/२० कदम अगाडि झगडा परेछ । गुहार गुहार भनेको सुनी पसलबाट बाहिर निस्कँदा महेश श्रेष्ठ भाग्दै गरेको देखेको हुँ ।

काउन्टरभित्रबाट रगताम्ये भएर बाहिर निस्कंदै गरेको देखें । रगताम्य हुने सन्तोष श्रेष्ठ रहेछन् । महेश श्रेष्ठ भागदैं गरेको देखेको, जम्मा भएका मानिसले महेशले हान्यो रे भनेको सुनेको हुँदा महेश श्रेष्ठको कुटाइबाट सन्तोष श्रेष्ठको मृत्यु भएको होला जस्तो लाग्छ भनी प्रतिवादी महेश श्रेष्ठका साक्षी तीर्थ श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।

२८. घटना घटेको भनिएको समयमा म र रवीन श्रेष्ठ मिराकल फाउन्डेसन क्षेत्रपुरमा नै छौं । मिराकल फाउन्डेसनमा भएको मानिसले कुटपिट गरी मान्यो भन्ने भनाइ झुट्टा हो भनी प्रतिवादी रवीन श्रेष्ठका साक्षी प्रभाकर जोशीले गरेको बकपत्र ।
२९. उक्त काउन्टरमा महेश श्रेष्ठ समेतका मानिसले सन्तोष श्रेष्ठलाई कुटपिट गरी २ वटा मोटरसाइकलमा भागदैं गरेको देखेको हुँ । महेश श्रेष्ठ भागदैं गरेको हुँदा निजको कुटाइबाट सन्तोष श्रेष्ठको मृत्यु भएको जस्तो लाग्छ भनी प्र. महेश श्रेष्ठका साक्षी रवि श्रेष्ठ भन्ने रविकृष्ण अमात्यले गरेको बकपत्र ।
३०. प्र. विकासमान श्रेष्ठ हामीसँगै नारायणगढ जेसिज सचिवालय भवनमा भएकाले विकासमान घटनामा संलग्न नहुँदा निजलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भनी प्रतिवादी विकासमानका साक्षी विष्णु लम्सालले गरेको बकपत्र ।
३१. उक्त समयमा म र प्रतिवादी सुरेश श्रेष्ठ डल्फिन होटलमा सँगै बसेका हुँदा निजको घटनामा संलग्नता छैन, निजले सजाय पाउनु पर्ने होइन भनी प्रतिवादी सुरेश श्रेष्ठका साक्षी किसान श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।
३२. प्रतिवादी रवीन श्रेष्ठ र म सँगै मिराकल फाउन्डेसनमा भएकाले निजलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भनी प्रतिवादी रवीन श्रेष्ठका साक्षी गुञ्जन श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।
३३. उक्त दिन बिहान ५:३० बजे डल्फिन होटलमा रहेको र बिहान ९:३० बजेसम्म सुरेश श्रेष्ठ मसँगै भएकाले निजको वारदातमा संलग्नता छैन भनी प्र. सुरेश श्रेष्ठका साक्षी प्रसन्न श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।
३४. उक्त घटना घटेको दिन र समयमा विकासमान श्रेष्ठ हामीसँगै नारायणगढ जेसिजमा रहेकाले निजको घटनामा संलग्नता छैन भनी प्र. विकासमानका साक्षी प्रकाश पौडेलले गरेको बकपत्र ।
३५. उक्त दिन समयमा विकासमान हामीसँगै रहेकाले निज निर्दोष छन् भनी प्र. विकासमानका साक्षी निरञ्जन न्यौपानेले गरेको बकपत्र ।
३६. प्र. विशाल लामाका साक्षी नारायणी देवी खड्गीले उक्त घटना घटेको दिन र समयमा विशाल लामा घरमा आमाको स्याहार गरी बसेको र घटनामा सामेल भएको नहुँदा निजलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने प्र. विशाल लामाका साक्षी नारायणीदेवी खड्गी र दिपमाया लामाले गरेको बकपत्र ।
३७. मैले नदेखेको हुँदा मृतकको मृत्यु को कस्को प्रहारबाट भयो भन्न सक्तिनँ, मेरो विचारमा रिजन श्रेष्ठ निर्दोष छन् भनी प्रतिवादी रिजन श्रेष्ठ प्रधानका साक्षी नारायण राजभण्डारीले गरेको बकपत्र र रिजन निर्दोष छन् भन्ने लाग्छ भनी साक्षी माया गुरुडले गरेको बकपत्र ।
३८. प्रतिवादी मध्येका कीर्तन श्रेष्ठ भन्ने कीर्तन राजभण्डारी फरार रहेको हुँदा निजका हकमा मुलुकी ऐन, अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा राखिदिने ठहर्छ । प्रतिवादी महेश श्रेष्ठ, धनबहादुर गुरुड भन्ने मनोज गुरुड र रिजन श्रेष्ठ (प्रधान) ले धारिलो हतियार खुकुरीले सामूहिक प्रहार गरी मृतकलाई घाइते

बनाई उपचारका क्रममा मृतक सन्तोष श्रेष्ठको मृत्यु भएको देखिँदा यी प्रतिवादीहरूले वादी नेपाल सरकारको अभियोग मागदाबी बमोजिम आरोपित कसुर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निजहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) बमोजिम सर्वस्व सहित जन्मकैदको सजाय हुन्छ । अन्य प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन भन्ने विशाल लामाले मृतकलाई प्रहार गरेको भन्ने मृतकको भनाइबाट नदेखिए पनि यी प्रतिवादीहरू वारदातस्थलमा उपस्थित रही अन्य प्रतिवादीहरूलाई वारदात घटाउन सहयोग पुऱ्याई मृतकलाई मार्नमा संयोग गरिदिएको मृतकको भिडियो सि.डी.मा व्यक्त भनाइबाट पुष्टि हुन आएको देखिँदा निजहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १७(२) बमोजिम जनही ५(पाँच) वर्ष कैदको सजाय हुन्छ । निजहरूका हकमा सोही महलको १३(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने हदसम्म अभियोग मागदाबी पुग्न सक्दैन भन्ने सुरु चितवन जिल्ला अदालतको मिति २०७०।२।२९ फैसला ।

३९. मृत्युकालीन घोषणामा मृतक सन्तोष श्रेष्ठले मेरो नाम किटानी रूपमा उल्लेख गरेको अवस्था छैन । मृतककी श्रीमती सुलोचना श्रेष्ठले दिएको पहिलो जाहेरी र विजय गुरुडले दिएको दोस्रो जाहेरी दरखास्तमा समेत मेरो नाम किटानी अवस्थामा उल्लेख गरेको अवस्था छैन । मलाई केवल प्रहरीबाट नाम संशोधन गरिएको भन्ने आधारमा मात्र मेरो नाम प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीका रूपमा उल्लेख गरिएको अवस्था हो । प्रतिवादी महेश श्रेष्ठ र कीर्तन श्रेष्ठले खुँडा र खुर्पाले पटक पटक प्रहार गरेको भनी स्वीकार गरेको अवस्थामा म प्रतिवादी मनोज गुरुडले मृतक सन्तोष श्रेष्ठलाई प्रहार गरी मारेको भनी लिएको आधार कानून सम्मत नहुँदा सुरु फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेतको ब्यहोराको प्रतिवादी मनोज गुरुडको पुनरावेदन पत्र ।
४०. जाहेरवाला विजय गुरुड र सि.डी. मुचुल्काका व्यक्तिहरूले एवं बुझिएका व्यक्तिहरूको बकपत्र समेतबाट म पुनरावेदक प्रतिवादीले वादी दाबी बमोजिमको अपराध कसुर गरेको भन्ने तथ्य प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको र म पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रहार गरेको भन्ने तथ्य प्रमाण केही कतैबाट पुष्टि भएको छैन । वारदात हुनुअघि नारायणी यातायात र चौतारी यातायात बिचमा कुनै विवाद भएको भनी उल्लेख गरिएको छैन । म रिजन प्रधान कुनै यातायात समितिमा पनि छैन । घाइतेलाई खुकुरीकै चोटले प्रहार गरेको हो भन्ने तथ्य घा केश फारम शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको छैन । खुकुरी समेत बरामद भएको छैन । घाइतेलाई मैले प्रहार गरेको भन्ने वादी पक्षले पुष्टि गर्न नसकेका अवस्थामा विना आधार प्रमाण अभियोग दाबी बमोजिम सजाय हुने ठहर गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रिजन प्रधानको पुनरावेदन पत्र ।
४१. म प्रतिवादी महेश श्रेष्ठको मृतक सन्तोष श्रेष्ठसँग कुनै किसिमको पूर्व रिसइवी, झैझगडा, लिनुदिनु समेत नभएको र निजलाई मार्नका लागि मैले कुनै किसिमको योजना समेत नबनाएको, मृतकले मलाई मिति २०६८।५।८ गतेको अधिल्लो दिन तँ एड्स पीडित होस्, एच.आइ.भी. सङ्क्रमित होस् भनी मलाई साह्रै हेला र घृणाका शब्दहरू प्रयोग गरेका कारणले गर्दा सो पीडाका कारणले मैले मृतक सन्तोष श्रेष्ठलाई प्रहार गरेको हुँ । मैले सन्तोष श्रेष्ठलाई मार्नेसम्म गरी प्रहार गरेको होइन । म एक एच.आइ.भी. पीडित हुँ । म विगत लामो समयदेखि सुधार केन्द्रमा बसी उपचार गर्दै आएको थिएँ ।

अहिले पनि मेरो स्वास्थ्य स्थिति उपचारको कमीका कारणले दिन प्रतिदिन कमजोर हुँदै गइराखेको छ । चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।२।२९ गते फैसला हुँदा मलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ को प्रयोग गरी सो अनुसारको सजायमा कमी हुनु पर्ने अवस्थामा सोतर्फ ध्यानै नदिई गरेको फैसला कानून सम्मत नहुँदा सुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी मुलुकी ऐन अ.बं. १८८ मा भएको कानुनी व्यवस्था अनुसार इन्साफ गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी महेश श्रेष्ठको पुनरावेदन पत्र ।

४२. मैले अभियोग दाबी बमोजिम कसुर अपराध गरेको छैन । वारदात घट्टाको अवस्थामा म वारदातमा उपस्थित नभएको कुरा मेरा साक्षी विष्णु लम्साल-१ निरञ्जन न्यौपाने-१, प्रकाश पौडेल-१ समेतले अदालतमा आई बकपत्र गरेका छन् । म वारदातको दिन २०६८।५।८ गते बिहान ६:३० बजेदेखि नै नारायणगढ स्थित जेसिजको कार्यालयमा गोब्रेनी विजयनगरमा निःशुल्क स्वास्थ्य शिविर सञ्चालनको तयारीमा लागि रहेको भनी निजहरूले उल्लेख गरेका छन् । सो दिन उक्त कार्यक्रम रहेको र म त्यस कार्यक्रमको संयोजक, सरोकारवाला रहेकाले पनि मेरो त्यहाँ उपस्थिति रहनु स्वाभाविक छ । म त्यहाँ रहेकै समयमा प्रहरीले मलाई बोलाउन आई लगेको भन्ने प्रमाणित भइरहेको छ । उक्त तथ्यलाई वारदात भइसकेपछि पनि सो कार्यक्रममा पुग्न सक्ने भन्ने अर्थ गरी मलाई कसुरदार ठहर गरिएको छ । स्थानको अन्तरले नजिक भए पनि म उक्त घटनामा उपस्थित भई अपराधजन्य कार्य गरेको भन्ने प्रमाणित नहुँदासम्म दुरीको विषयलाई आधार बनाई मलाई कसुरदार ठहर हुन नसक्नेमा मलाई कसुरदार ठहर गरी भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विकासमान श्रेष्ठको पुनरावेदन पत्र ।
४३. हामीले अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा पूर्णतः इन्कार रही बयान गरेको छौं । हामी वारदात स्थलमा नरहेको भनी हाम्रा साक्षीहरूले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरिदिएका छन् । हामीलाई मृतकको भिडियो सि.डी.बाट मार्नमा संयोग पारिदिएको भनी सजाय गरिएको छ । सोही भिडियो सि.डी. तयार हुँदा हामी रोहबरमा थिएनौं भनी बकपत्र गरेका छौं । जाहेरवाला सुलोचना श्रेष्ठले तत्काल जाहेरी दिँदा भिडियो सि.डी. का बारेमा केही कुरा उल्लेख नगरी पछि पेस गरेको विवादित भिडियो सि.डी.का आधारमा हामीलाई सजाय गर्न मिल्दैन । हामी वारदातमा संलग्न रहेको भन्ने प्रमाणित नभएका अवस्थामा हामीलाई सजाय गर्न नमिल्नेमा विना आधार र कारण ज्यानजस्तो गम्भीर कसुरमा हामीलाई सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू विशाल लामा, सुरेश श्रेष्ठ र रवीन श्रेष्ठको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।
४४. अनुसन्धानका क्रममा मृतकले आफ्नो मृत्युका बारेमा र आफुलाई हतियार प्रहार गरी मार्ने व्यक्तिहरूको नामावली उल्लेख गर्दा यी प्रतिवादीहरूको नाम समेत उल्लेख गरेको देखिन आएको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरू वारदात हुँदा वारदात स्थलमा साइड साइडमा उपस्थित रही मार्नलाई संयोग पारिदिएको हो मात्र भन्न मिल्दैन । यी प्रतिवादीहरूले समेत हतियार प्रहार गरेको तथ्य भिडियो सि.डी. तथा सि.डी. मुचुल्काका विपिनकुमार श्रेष्ठ समेतको बकपत्रबाट प्रमाणित हुँदाहुँदै निज प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिमको कसुर ठहर नगरी सोही महलको १७(२) नं. बमोजिमको कसुर कायम गरी सजाय गर्ने गरेको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा

१० र दफा ११ तथा १८ समेतले त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

४५. यसमा सुरेश श्रेष्ठ समेतको र नेपाल सरकारका तर्फबाट दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिएको अवस्था भएकाले सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ, नवीन श्रेष्ठ, विशाल लामा र विकासमान श्रेष्ठ तथा नेपाल सरकारको पुनरावेदन परस्परमा जानकारी गराई महेश श्रेष्ठ, धनबहादुर भन्ने मनोज गुरुङ र रिजन श्रेष्ठको पुनरावेदनका सम्बन्धमा पेसीको सूचना पुनरावेदन सरकारी वकिलको कार्यालय, हेटौँडालाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।७।५ को आदेश ।

ठहर खण्ड

४६. नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्र सहितको सुरु मिसिल समेत अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय हेटौँडाका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री चिरन्जीवी पराजुलीले प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन श्रेष्ठ विकास लामालाई ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३(१) नं. को कसुर अपराधमा सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुन अभियोग मागदाबी लिएकामा निजहरूलाई सोही महलको १७(२) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण छ । अनुसन्धानका क्रममा घाइते सन्तोष श्रेष्ठ कागज गर्ने अवस्थाको नभई निजले बोलेका कुराहरू भिडियो रेकर्ड गरेकामा यी प्रतिवादीहरू समेतले हतियार प्रहार गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सो कुरा पुष्टि हुने गरी सि.डी. मुचुल्काका विपिनकुमार श्रेष्ठ समेतले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरिदिएबाट निजहरू समेत कसुर अपराधमा संलग्न रहेको पुष्टि भइरहेका अवस्थामा निजहरूलाई अभियोग दाबी बमोजिम सजाय हुनु पर्छ भनी बहस गर्नु भएको छ ।
४७. प्रतिवादी मनोज गुरुङका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय सर्वश्री शिवबहादुर कोइराला तथा मीनबहादुर श्रेष्ठले CD मा भएको कुरा मृत्युकालीन घोषणा होइन, मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिले सो CD मुचुल्कामा ५\६ दिनपछि सही गरेको भनी बकपत्र गरेबाट सो CD को विश्वसनीयता संदिग्ध छ, मेरा पक्षले मृतकलाई मार्नमा सहमति देखाएको छैन, साबित हुने प्रतिवादीले पनि २ जनाले हिकार्एको भनेको छ, अन्य दुई जनाको के भूमिका छ फैसलामा विवेचना भएको छैन । यस अवस्थामा मेरा पक्ष निर्दोष देखिएको हुँदा सफाइ पाउनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।
४८. प्रतिवादी महेश श्रेष्ठका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री युवराज ओलीले मृतकले नै दाउले हानेकाबाट मेरा पक्षले आत्मरक्षाका लागि हिकार्एको हुँदा आरोपित कसुरमा सजाय हुनु पर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ । प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री माधव खनियाले मेरा पक्षहरू चौतारी यातायातसँग सम्बद्ध नहुँदा सो वारदात घटाउनु पर्ने कारण नै छैन, त्यसमा पनि मृतकका जेठान विपिनले अदालतमा बकपत्र गर्दा मृतकले चार जनाको नाम उल्लेख गरेको भनी ब्यहोरा लेखाएको र जाहेरवालीले अदालतमा बकपत्र नगरेका हुँदा निजको जाहेरी ब्यहोरा प्रमाणका लागि ग्राहो नहुने भनी तथा निजहरू तर्फबाट नै उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री केशव

कापलेले जाहेरवाली प्रत्यक्षदर्शी नभएको र कुन स्रोतबाट मेरा पक्षहरूको नाम समावेश गरेको हो सो खुल्न नसकेको हुँदा सो जाहेरी प्रमाणमा लिन मिल्ने देखिँदैन, CD ८ गते नै तयार भएको भनिएकामा १४ गते मात्र पेस भएको हुँदा सो CD संदिग्ध छ, त्यस्तो CD लाई प्रमाणमा लिई मेरा पक्षलाई कसुरदार ठहराउन मिल्ने देखिँदैन, प्रतिवेदनले मृतकले ४ जनाको नाम मात्र लिएको भनेको छ, मेरा पक्षहरूको अन्यत्र थियौं भन्ने जिकिर निजका साक्षीहरूले पुष्टि गरेको हुँदा निजहरूले अभियोग दाबीबाट पूर्ण सफाइ पाउनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।

४९. प्रतिवादी विशाल लामाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री मनप्रसाद भट्टराईले मेरा पक्ष आरोपित कसुरमा पूर्ण इन्कार छन्, वारदात स्थलमा नरहेको तथ्य निजका साक्षीहरूले पुष्टि गरिदिएका अवस्थामा निजहरूले मार्न संयोग पारिदिएको भन्ने तथ्य समेत खण्डित भएको अवस्था हुँदा पूर्ण सफाइ पाउनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।
५०. प्रतिवादीहरू सुरेश, रवीन र विकासमानका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता कृष्णप्रसाद पोखरेलले जाहेरवाली प्रत्यक्षदर्शी नभएको र निजको जाहेरी ब्यहोरा अदालतमा आई बकपत्र नगरेसम्म पुष्टि हुन नसक्ने हुँदा सो जाहेरी समेतका आधारमा मेरा पक्षलाई कसुरदार ठहर गरेको नमिलेको हुँदा निजहरूले पूर्ण सफाइ पाउनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।
५१. प्रतिवादी रिजन प्रधानका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री गणेश दाहालले CD मा व्यक्त भएको कुरा प्रमाण ऐनले मृत्युकालीन घोषणाका रूपमा लिन मिल्ने छैन, मेरा पक्षले मृतकलाई मार्नु पर्ने कारण छैन र अभियोग दाबीमा मार्नु पर्ने जुन कारण देखाइएको छ त्यसमा मेरा पक्षको संलग्नता पनि छैन, त्यस कारण मेरा पक्षले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।
५२. यसमा प्रतिवादीहरू वाइबा र धनबहादुर गुरुङ भन्ने मनोज गुरुङ, महेश श्रेष्ठ, कीर्तन श्रेष्ठ भन्ने कीर्तन राजभण्डारी, रिजन श्रेष्ठ (प्रधान), नवीन भन्ने विशाल लामा, सुरज श्रेष्ठ, विकासमान श्रेष्ठ र रवीन श्रेष्ठलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३ (१) नं. को कसुरमा सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको अभियोग मागदाबी भएकामा प्रतिवादीहरू महेश श्रेष्ठ, धनबहादुर गुरुङ भन्ने मनोज गुरुङ र रिजन श्रेष्ठलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्व सहित जन्मकैद हुने ठहर उपर निजहरूको र प्रतिवादीहरूको विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन भन्ने विशाल लामालाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १७(२) नं. बमोजिम ५ वर्ष कैद सजाय हुने ठहरको फैसला उपर निजहरूको र निजहरूलाई अभियोग दाबी बमोजिम सजाय नभए उपर वादी नेपाल सरकारको प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखिँदा सुरु फैसला मिलेको छ वा छैन ? वादी नेपाल सरकार र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।
५३. पुनरावेदन जिकिर तथा विद्वान कानुन व्यवसायीहरूको बहस समेत ध्यानमा राखी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, वारदातका बखत महेश श्रेष्ठ, वाइबा भन्ने धनबहादुर गुरुङ, कीर्तन श्रेष्ठ, नवीन लामा, रिजन श्रेष्ठ, विकास श्रेष्ठ, रमेश श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ र रवीन श्रेष्ठ समेत भई मृतक सन्तोष श्रेष्ठ काउन्टरमा बसी टिकट काट्न लागेका अवस्थामा खुकुरी समेत लिई आई प्रहार गरेका हुन् भनी घाइतेले

बताएको VDO रेकर्डबाट देखिन आएको समेतका आधार प्रमाणबाट सवारी सञ्चालन तथा रुटको विषयमा समेत विगतका समयदेखि नै मृतकसँग विवाद गर्दै प्रतिवादीहरूले माने नै नियतले मिति २०६८।५।८ गते बिहान ६:३० बजेको समयमा नारायणगढ स्थित पोखरा बसपार्क टिकट काउन्टरमा घेरा हाली धारिलो हतियार खुँडा, खुकुरी समेतले मृतक सन्तोष श्रेष्ठलाई शरीरका विभिन्न भागमा जथाभावी प्रहार गरी गम्भीर घाइते तुल्याएको र निज सन्तोष श्रेष्ठको मिति २०६८।५।१३ गते शिक्षण अस्पताल महाराजगंज काठमाडौँमा उपचारका क्रममा मृत्यु भएको पुष्टि हुन आएका प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३(१) नं. को कसुरमा सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुन भन्ने अभियोग मागदावी रहेको देखिन्छ ।

५४. सुरु अदालतले प्रतिवादीहरू महेश श्रेष्ठ, धनबहादुर गुरुङ भन्ने मनोज गुरुङ र रिजन श्रेष्ठ (प्रधान) लाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) बमोजिम सर्वस्व सहित जन्मकैदको सजाय हुने र प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन भन्ने विशाल लामालाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १७(२) बमोजिम जनही ५(पाँच) वर्ष सजाय गर्ने गरी गरेको फैसला उपर वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन भन्ने विशाल लामालाई ज्यान सम्बन्धी महलको १७(२) नं. बमोजिम नभई सोही भन्ने मनोज गुरुङ, रिजन श्रेष्ठ (प्रधान), विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन भन्ने विशाल लामाले आफुहरू निर्दोष भएकाले अभियोग मागदावीबाट पूर्ण रूपमा सफाइ पाउनु पर्दछ भनी र प्रतिवादी महेश श्रेष्ठले मृतकलाई मानेसम्म गरी प्रहार नगरेको र आफु एच.आइ.भी पीडित शारीरिक रोगी व्यक्ति भएकाले मुलुकी ऐन अ.बं. १८८ नं. को सुविधा प्रदान गरी सुरुको भन्दा कम सजाय गरिपाउँ भनी छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन दायर गरेको देखियो ।
५५. मिसिल संलग्न यी प्रमाणहरूबाट देखिएका तथ्यको रोहमा प्रस्तुत मुद्दामा प्रेरित प्रमाणहरूको प्रामाणिक मूल्य र तिनले कसुरदारहरू उपरको आरोपित कसुर पुष्टि गर्छन् गर्दैनन् भन्ने विश्लेषण हुनु पर्ने र सो परिप्रेक्षबाट वादी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुष्टि हुने नहुने के अवस्था छ भनी विचार गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
५६. कुनै पनि तथ्यलाई पुष्टि वा खण्डन गर्न प्रमाणको आवश्यकता हुन्छ । Monir ले The term evidence in its legal and general acceptation includes all means by which any alleged fact is proved or disproved to the satisfaction of the court भनेका छन् । त्यस्तै सर्वोत्तम प्रमाण पेस गर्नु पर्ने प्रमाण कानूनको मान्यता छ । प्रमाण विवादको विषयसँग सम्बन्धीत कुरामा सीमित रहनु पर्ने, सुनी जात्रे प्रमाण, प्रमाण होइन र जसले जुन कुराको दाबी लिन्छ त्यसले नै सो कुराको प्रमाण पुन्याउनु पर्ने पनि प्रमाण कानूनका आधारभूत नियमहरू हुन् । प्रस्तुत मुद्दामा मृतक सन्तोष श्रेष्ठले अस्पतालमा अभिव्यक्त गरेको कथनको CD रेकर्ड प्रस्तुत भएको छ । वादी पक्षले सो कथनलाई भर गरी आरोपित सबैलाई कसुरदार कायम गर्नु पर्ने भन्ने दाबी लिएको देखिन्छ भने प्रतिवादी तर्फबाट सो CD संदिग्ध भएको र सोमा व्यक्त भएको कथन मृतक सन्तोष श्रेष्ठको मृत्युकालीन घोषणाका रूपमा लिन नमिल्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । यस परिप्रेक्षमा मृत्युकालीन घोषणाको कानुनी र सैद्धान्तिक पहल विश्लेषण हुनु पर्ने देखियो ।

५७. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ११ ले "कुनै मरेको व्यक्तिले आफु मर्न लागेका अवस्थामा होस छँदै आफ्नो मृत्युको कारणका सम्बन्धमा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुन्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । मृत्युकालीन घोषणा कुनै व्यक्तिले आफ्नो मृत्युको कारण वा आफ्नो मृत्यु के कुन परिस्थिति वा कार्यको परिमाण स्वरूप भएको भनी दिइएको अभिव्यक्ति हो । यसलाई प्रमाणका रूपमा ग्रहण गर्नु पर्ने मुख्य कारण मृतक वारदातको मुख्य प्रत्यक्षदर्शी हुने र त्यस प्रमाणलाई ग्रहण नगरेमा न्याय पराजय हुने अवस्था आउन नदिनु नै हो । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मृत्युकालीन घोषणाका सम्बन्धमा प्रतिपादित निम्न सिद्धान्तहरू महत्त्वपूर्ण देखिन्छन् :

"मर्नुअघि होस छँदै मृतकले आफ्नो मृत्युको कारणका सम्बन्धमा व्यक्त गरेको कुरा र घटनाका सम्बन्धमा सो घटनाबाट पीडित मानिसले मौकामा व्यक्त गरेका कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० र ११ अनुसार प्रमाणमा लिन मिल्ने" (ने.का.प. २०६६, अङ्क ४, नि.नं. ८१३५)

"कुनै कागज मृत्युकालीन घोषणा हो वा होइन निक्कै गर्नु घोषणाकर्तालाई आफु मृत्युको सन्निकट रहेको आभास भएकै हुनु पर्ने मानेको छ । सिद्धान्ततः आफु पकै मर्ने अवस्थामा पुगेको आभास घोषणाकर्तालाई भएको सम्बन्धीत कागजबाट देखिएको छ भन्ने स्थापित भएपछि मात्र त्यसका अन्तरवस्तुमा प्रवेश गर्न मिल्ने"

"मृतकको कथन मृत्युकालीन घोषणा हुनका लागि घोषणाकर्ता कति समयभित्र मर्नु पर्छ भन्ने सीमारेखा तोकिएको हुँदैन तर, सो कथन र मृतकको मृत्युका बीच मृत्युका अन्य कारण र अवस्था विद्यमान हुन भने नहुने" (ने.का.प. २०६७, अङ्क ४, नि.नं. ८३५४)

यस प्रमाणलाई ग्रहण गर्नु पर्ने मुख्य कारणका सम्बन्धमा एउटा अङ्ग्रेजी मुद्दामा यस प्रकार उल्लेख भएको छ :

The general principle on which this species of evidence admitted is that they are declarations made in extremity, when the party is at the point of death and when every hope of this worked has gone when every motive to falsehood is silenced and the mind is induced by the most powerful consideration to speak the truth, a situations solemn and so awful is considered by law as creating an obligation equal to that which is imposed way appositve oath administered in a court of justice. (R.V. woodcock (1789, leach 500)

यसको प्रामाणिक मूल्य सम्बन्धमा हेर्दा विधायिकाले साक्षी गर्नु पर्ने प्रमाण कानूनको समष्टिगत मान्यताको अपवादका रूपमा राखेको हुँदा यसको प्रामाणिक मूल्य रहेको सहज र स्वाभाविक निष्कर्ष हो ।

Legislature in its wisdom has placed a dying declaration on per with evidence on oath for the reason that at the time when a man is in danger of losing himself it is hot likely that he would speak a falsehood and involve an innocent person. There is no absolute rule of law hot is there any rule of prudence which has ripened into a rule of law that a dying declaration cannot form the sole basis of a conviction unless it is corroborated by independent evidence.

५८. मृत्युकालीन घोषणा भनिएको प्रमाणलाई ग्रहण गर्दा र यसको विवेचना गर्दा अदालत आई बकपत्र गरेका साक्षीको कथन सरहकै मान्यता दिनु पर्ने हुन्छ । यद्यपि साक्षी परीक्षण सरह प्रत्यक्ष हुने अवसर नहुने हुँदा यस सम्बन्धमा विशेष ध्यान दिनु पर्ने नै हुन्छ । मृतक पूर्ण रूपमा होसमा हुनु पर्ने, मृतकको कथन रेकर्ड लिखतको दुरुस्ततामा अदालत विश्वस्त हुनु पर्ने, सो कथन घटनाको यथासम्भव छिटो भएको हुनु पर्ने जस्ता पूर्वशर्तहरू पुरा भएको हुनुपर्छ । यो पूर्वशर्तको सावधानीपूर्वक

परीक्षण गरी यस परीक्षणमा सफल भएको कथनलाई भरपर्दो प्रमाणका रूपमा ग्रहण गर्नु पर्छ । भारतीय सर्वोच्च अदालतले यस्तो कथन भरपर्दो प्रमाण हो भनी निम्नलिखित शब्दमा भनेको छ :

If the statement of dying person passes the test of careful scrutiny applied by the courts, it becomes a most reliable piece of evidence which does not require any corroboration

तर अपूर्ण वा मिसिलमा देखिएका तथ्यहरूसँग inconsistent देखिएका अवस्थामा भने यसको प्रामाणिक मूल्य कम हुने भनिएको छ । आफ्नो कुरा भन्न सक्ने अवस्था संदिग्ध देखिएकामा पनि त्यसलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने हुँदैन । त्यस्तै व्यक्त भएका कथनहरू द्वयार्थी भई दुई व्याख्या हुन सक्ने अवस्था भएमा भने अभियुक्तका पक्षमा हुने व्याख्या नै ग्रहण योग्य हुन्छ । यस सन्दर्भमा हरेक मुद्दाको तथ्यको रोहमा मृत्युकालीन घोषणालाई हेर्नु पर्ने, मृत्युकालीन घोषणालाई सोझै कमजोर प्रमाणका रूपमा मान्न नहुने र अन्य प्रमाण सरह मृत्युकालीन घोषणाको प्रामाणिक मूल्य जाँच गर्नु पर्ने तिन मान्यता स्थापित भएका देखिन्छन् ।

- Each case must be determined on its own facts keeping in view the circumstances in which the dying declaration was made,
- It cannot be laid down as a general proposition that a dying declaration is a weaker kind of evidence,
- A dying declaration stands on the same footing as another piece of evidence and has to be judged in the light of surrounding circumstances and with reference to the principle governing the weighing the evidence.

माथि गरिएको विश्लेषणबाट प्रस्तुत मुद्दामा मृतकले हस्पिटलमा भनेका कुरालाई मृत्युकालीन घोषणाका रूपमा लिन सकिने नै देखिन्छ । निजका कुराहरू श्रव्यदृश्यमा रेकर्ड भएकामा सो श्रव्यदृश्यको रेकर्डिङको विश्वसनीयता स्थापित भएका हदसम्म सो CD लाई प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिन्छ ।

५९. यस रोहमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यहरू हेर्दा प्रतिवादी महेश श्रेष्ठले अदालतमा बयान गर्दा आफु समेत ४ जना पोखरा बस काउन्टरमा गएको र आफु र कीर्तनले हिकाएको भनी बयान गरेका र प्रतिवादी वाइबा भन्ने मनोज गुरुङ तथा रिजन श्रेष्ठले समेत सोही मिलानको बयान गरेका छन् । यसबाट यी प्रतिवादीहरूको घटनास्थलमा उपस्थिति र प्रतिवादी मध्येको महेश श्रेष्ठले धारिलो हतियारले चोट छोडेकामा विवाद छैन । प्रतिवादीहरू सँगै हतियार लिई गएका मृतकका जिउमा जत्रतत्र घाउ भएको सो कुटपिटको अन्तिम चरणसम्म निजहरू सँगै रहेका तथ्यहरू निर्विवाद रूपले स्थापित भइरहेका छन् । प्रतिवादी महेश श्रेष्ठ बाहेक अन्य प्रतिवादीले आफुले चोट नछोडेको भने पनि चोट छोड्नबाट बचाउ गरेको भन्ने पनि देखिन आएको छैन । मृतक सन्तोष श्रेष्ठको मृत्युकालीन घोषणाले समेत यी प्रतिवादीहरूको वारदात स्थलमा उपस्थितिको पुष्टि गरेको छ । मृतकलाई कुटपिट गर्न हतियार लिई ४ जना सँगै आएको, मृतकलाई धेरै पटक चोट प्रहार भएको प्रमाणबाट देखिएको अवस्थामा अन्य प्रतिवादीहरूले पनि चोट छोडेको वा चोट छोड्न संयोग पारेको वा चोट छोड्ने प्रतिवादीहरूले निर्धक्कसँग चोट छोड्ने वातावरण बनाइदिएको सहज, स्वाभाविक र तार्किक निष्कर्ष हो । यस सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट ज्यान सम्बन्धी महलको १३ नं. को व्याख्या गर्दै प्रतिपादन भएको निम्नलिखित सिद्धान्त मननीय देखिन्छ :

"ज्यान सम्बन्धीको १३ नं. अन्तर्गतको अपराधमा ज्यान मार्ने मनसाय निहित हुन्छ । जोखिमी हतियारले प्रहार गरेकामा मनसाय नभए पनि वा तत्काल आवेशमा प्रहार गरेका कारण ज्यान मर्न पुगेका भए पनि उक्त १३ नं. आकर्षित हुने"

माने मनसाय भन्ने कुरा अधिदेखिको हुनु पर्छ भन्ने होइन । जुनसुकै बखत पनि माने उद्देश्यले कुनै कार्य गरिन्छ भने त्यो कर्तव्य गरी मारेको हत्याकै वर्गमा पर्न जाने" (ने.का.प २०६५, अङ्क १०, नि.नं. ८०२२)

"मृतकको असह्य क्रिया उपर अभियुक्तले तत्कालै भावावेशका अवस्थामा प्रतिक्रियात्मक रूपमा मृतक उपर आक्रमण गर्न मद्दतगार बोलाउने वा उपयुक्त र अनुकूल वातावरणको खोजी गरी मृतक उपर आक्रमण गरेको अवस्था छ भने त्यस अवस्थालाई आवेशको अवस्था समाप्त भएको मानिने हुँदा त्यस्तो हत्यालाई आवेश प्रेरित हत्याको संज्ञा नदिई मनसाय प्रेरित हत्या नै मानिने"

"फौजदारी विधिशास्त्रमा मनसाय प्रेरित हत्या हुन प्रतिवादीले माने मनसाय राखेको हुनै पर्ने मान्न पर्ने खास कारण भई त्यसका लागि तयारी र योजना जस्ता कुराहरू रहनु पर्ने मानिए तापनि सबै परिस्थिति र अवस्थामा मनसाय प्रेरित हत्यामा योजना र तयारी हुनै पर्छ भन्ने अवस्था नरहने"

"अवस्था र परिस्थिति अनुरूप अभियुक्तमा तत्काल मृतक उपर ज्यान लिनु पर्ने मनसाय तत्त्व जागृत भएको हुन सक्छ । वारदातमा प्रत्यक्ष प्रमाण भएको अवस्थामा मार्नु पर्ने खास कारणको खोजी गर्नु उपयुक्त नमानिने"

हरेक मनसाय प्रेरित हत्यामा घातक वा जोखिमी हतियारको प्रयोग निर्णायक तत्त्व हुन सक्दैन । साधारण लाठा, ढुङ्गा वा लात मुक्काको निर्घात प्रयोग मृत्युवरण गराउनमा पर्याप्त हुन सक्छ । त्यसैले आवेश प्रेरित हत्यामा कानुनले निर्धारण गरेका सबै तत्त्वहरू एक आपसमा गाँसिएर रहेको अवस्था हुनु अनिवार्य हुने"

"मृतकले प्रतिवादीहरूलाई असह्य उत्तेजित पार्ने कुनै पनि क्रिया वा व्यवहार गरेको भन्ने नदेखिएका अवस्थामा मृतकलाई समूहगत रूपमा कुटपिट गरेको र उपचारका लागि लगेको अवस्थामा सोही कुटपिटको जरियाबाट मृतकको मृत्यु भएका अवस्थामा प्रतिवादीको कार्य आवेश प्रेरित हत्याका रूपमा स्थापित नभई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. अनुरूप मनसाय प्रेरित हत्याकै कोटिमा पर्ने "(ने.का.प. २०६७, अङ्क ७, नि.नं. ८४१५)

"कुनै पनि प्रकारको ज्यान सम्बन्धी अपराध सिद्ध गर्नुपूर्व रिसइवी मनसाय नै स्पष्ट देखिनु पर्ने भन्ने अकाट्य मान्यता रहे पनि सदा सर्वदा सोही मापदण्ड नै हरेक घटना वारदातमा अकाट्य मापदण्डभित्र पर्दछ भनी आश्वस्त र विश्वस्त भई सधैं एउटै निष्कर्ष विन्दुमा पुग्नु कदाचित् सर्वमान्य नहुने"

"घटनाको अवस्था तथा तत्काल विद्यमान परिस्थितिलाई पुनर्मूल्याङ्कन गरी परिस्थितिजन्य प्रमाणको अस्तित्वलाई नकार्न उचित हुन आउँदैन । तसर्थ परिस्थितिजन्य प्रमाणको भूमिका तथा अस्तित्वलाई विश्लेषण र विवेचना गर्नु पनि त्यत्तिकै सान्दर्भिक देखिने" (ने.का.प. २०६८, अङ्क २, नि.नं. ८५५३) ।

६०. यस प्रकार माथि विश्लेषण गरिएका प्रमाणको मूल्याकन तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित सिद्धान्तका रोहमा यी प्रतिवादी महेश श्रेष्ठ, वाइबा भन्ने मनोज गुरुड तथा रिजन श्रेष्ठका हकमा अभियोग दावी बमोजिम आरोपित कसुर ठहर गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन ।

६१. प्रतिवादी मध्येका महेश श्रेष्ठका विद्वान अधिवक्ताले मेरा पक्षले आत्मरक्षाका लागि हिकाएको हुँदा आरोपित कसुर ठहर हुनु पर्ने होइन भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहसतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको ७ नं. को देहाय (१) मा निम्न व्यवस्था भएको देखिन्छ :

"..... कसैले हातहतियार लिई वा नलिई आफ्नो ज्यान लिनासम्मको जोरजुलुम गर्न लागोकामा त्यस्तालाई पक्राउ गर्न वा गुहार मद्दत माग्न नसकिने वा मागे पनि बखतमा मद्दत पुग्न नसक्ने वा त्यस्ताको पन्जाबाट भागी उम्की आफ्नो ज्यान बचाउन समेत फुर्सत नपाउने अवस्थामा आफुले केही नगरे आफ्नो ज्यान रहँदैन भन्ने पुरा विश्वास भई ज्यान बचाउनका खातिर उसै मौकामा केही गर्दा सो जुलुमीको ज्यान मरेको..... ।

यस कानुनी व्यवस्थाबाट आफु भागी उम्की आफ्नो ज्यान बचाउन नसक्ने र आफुले केही नगरे आफ्नो ज्यान समेत जाने अवस्था हुनु पर्छ । सो विश्वास गर्नु पर्ने सम्मको अवस्था आएको भनी देखाउन सक्नु पर्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट ज्यान लिनेसम्मको अवस्था पुगेको र गुहार मद्दत माग्न नसकेका अवस्थामा मात्र आत्मरक्षाको जिकिर लिन पाउने (श्री ५ को सरकार वि. रूपनारायण सिंह ने.का.प. २०४२ पृ.१९०) तथा त्यस्तो अवस्था नदेखिए ज्यान सम्बन्धीको ७(१) नं. अनुसार आत्मरक्षाको जिकिर लिन नसकिने (हरिमाया वि. श्री ५ को सरकार ने.का.प २०५१ पृ.५०) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ ।

त्यस्तै यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित निम्न सिद्धान्त यसमा सान्दर्भिक देखिएका छन् :

"कुनै पनि हत्या औचित्यपूर्ण प्रतिरक्षाको सिद्धान्त अन्तर्गत परी प्रतिवादीले सजायबाट छुट पाउन सो हत्यामा बल अन्तिम विकल्प (last resort) को रूपमा प्रयोग भएको हुनु पर्दछ । कुनै व्यक्तिले ज्यान लिने मनसायले कुनै पनि माध्यमबाट जोरजुलुम गरेका कारण निजको नियन्त्रण वा पञ्जाबाट उम्कन नसक्ने अवस्था सिर्जना भएको वा निजको नियन्त्रणबाट भाग्ने, उम्कने, गुहार मागी सहयोग प्राप्त गर्न सक्ने वा प्रहरीलाई खबर गर्न सक्ने अवस्था नभएबाट त्यस्तो जुलुमीका विरुद्ध केही गर्दा निजको मृत्यु भएको प्रमाणबाट देखिनु औचित्यपूर्ण प्रतिरक्षाको पहिलो आवश्यकता हो । यस्तो कार्य तत्काल नै हुनु पर्दछ । धेरै समयपछि आफुलाई मृतकबाट ज्यानको खतरा थियो भन्ने प्रतिरक्षाको आधार बन्न नसक्ने"

"औचित्यपूर्ण प्रतिरक्षा मानी सजायमा छुट दिनका लागि न्यायकर्ताले हेर्नु पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष वारदातमा न्यूनतम शक्तिको प्रयोग, तत्काल जोखिमको अवस्था परिवर्तित नभएको, समानुपातिक शक्तिको प्रयोग भएको तथा आक्रमणकारीले जोखिमी हतियारको प्रयोग गरेको छैन भने प्रतिरक्षाकर्ताले पनि जोखिमी हतियार प्रयोग गरेको हुन नहुने तथा मृतकको जस्तो शक्तिको प्रयोग प्रतिवादीले पनि गरेको हुनु पर्ने"

"कुनै व्यक्तिले आफुमाथि हातहतियार सहित वा रहित कुनै पनि माध्यमबाट जोरजुलुम गरेको कारण निजको नियन्त्रण वा पञ्जाबाट उम्कन नसक्ने, गुहार मद्दत माग्न नसक्ने वा मागे पनि बखतमा मद्दत पुग्न नसक्ने वा त्यस्तो पञ्जाबाट भागी उम्की आफ्नो ज्यान बचाउन नसक्ने अन्तिम अवस्था सिर्जना भएबाट त्यस्ता जुलुमीका विरुद्ध मनासिब माफिकको उचित बल प्रयोग गर्न नपाइने होइन । तर त्यस्तो बल वा

शक्ति मनासिब किसिमबाट अर्थात औचित्य पुष्टि हुने किसिमबाट प्रयोग भएको हुनु पर्ने" (ने.का.प. २०७०, अङ्क ४, नि.नं. १००२) ।

प्रस्तुत मुद्दामा निज हतियार लिई गएको निजले हतियारले पटक पटक चोट छाडेको सँगै गएका अन्य प्रतिवादीहरू घटनास्थलमा नै मौजुद रहेका, मृतक एकलै भएका अवस्थामा यी प्रतिवादीको ज्यान जाने अवस्था रहेको देखिन आएको छैन ।

६२. त्यसमा पनि आत्मरक्षाकै लागि आवश्यकताभन्दा बढी बल प्रयोग भएको अवस्थामा आत्मरक्षाको जिकिर ग्राह्य नहुने मान्यता कानुनविद्हरूको पनि रहेको छ :

"When the accused used lethal or excessive force than necessary warranted by the situation during the exercise of his/her right, the question of excessive private defense is arisen " (I.D. Elliott, Excusive self defense in common wealth law: A comment 22 Intel (L.P 732)).

छिमेकी मुलुक भारतमा प्रचलित भारतीय अपराध संहिताको दफा १०० मा पनि आत्मरक्षाको अधिकार सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था रहेको छ । यसलाई पनि सशर्त भनिएको छ :

The section 100 of the code permits killing in self defense only when it was to repel on attack causing a reasonable apprehension of death, grievous hurt, rape, gratification of unnatural lust, abduction of kidnapping.

यस व्यवस्थाको भारतीय न्यायिक अभ्यास सम्बन्धमा कानुनविद्हरूमा निम्न धारणा रहेको देखिन्छ :

The joint operation of these general and specific requirements is that in cases involving unlawful homicide, the court initially determines whether the killing was in order to repel any of the kinds of threats mentioned in sec if IPC. If none of these threats are present, the killing is excessive and the general plea of self defense fails. Even if one of these kinds of threats was present, the court must go on to decide whether the killing was reasonably necessary in the circumstances. if it was not, then the killing is likewise excessive and the general plea of self-defense is not made out.

६३. सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पनि आवश्यकताभन्दा बढी बल प्रयोगको अवस्थालाई आत्मरक्षाको परिधिभित्र नमानेको देखिन्छ । श्री ५ को सरकार वि. बालमञ्जरी आचार्य समेत (ने.का.प. २०३९ पृ. २७९) तथा श्री ५ को सरकार वि. हितुराम ओली मगर्नी (ने.का.प. २०४३ पृ. ९२९) को मुद्दामा जबरजस्ती करणीको प्रयास गर्ने व्यक्तिलाई मारेको तथ्य भएका मुद्दाहरूमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले आत्मरक्षाको कानुनी व्यवस्थालाई ग्रहण गरेको देखिँदैन । यी विश्लेषणका परिप्रेक्षमा प्रस्तुत मुद्दाका तथ्यहरूबाट आत्मरक्षाका लागि मृतकलाई मारेको भन्ने विद्वान अधिवक्ताको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६४. प्रतिवादी महेश श्रेष्ठले मृतकलाई मर्नेसम्म गरी प्रहार नगरेको र आफु HIV पीडित शारीरिक रोगी भएकाले अ.बं. १८८ नं. बमोजिमको सुविधा पाउनु पर्ने भन्ने पुनरावेदनमा जिकिर लिएको र सोही अनुरूप निजतर्फका विद्वान अधिवक्ताले बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ । सो सन्दर्भमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको १८८ नं. मा निम्न व्यवस्था रहेको देखिन्छ :

"ऐनले सर्वस्व सहित जन्मकैद वा जन्मकैद गर्नु पर्ने भएका मुद्दामा साबित ठहरे पनि इन्साफ गर्ने हाकिमका चित्तले भवितव्य हो कि भन्नेसम्मको शङ्काले वा अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसुरदारलाई ऐन बमोजिम सजाय दिँदा चर्को हुने भई घटी सजाय हुनु पर्ने चित्तले देखेमा ऐनले गर्नु पर्ने सजाय ठहराई

आफ्ना चित्तले देखेको कारण सहितको खुलासा राय पनि साधक तोकमा लेखी जाहेर गर्न हुन्छ । अन्तिम निर्णय दिनेले पनि त्यस्तो देखेमा ऐनले हुने सजायमा घटाई तोक्न हुन्छ ।"

यस कानुनी व्यवस्थाले वारदात भवितव्य हो कि भन्न हुनेसम्मको शङ्काको वा अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसुरदारलाई ऐन बमोजिमको सजाय दिँदा चर्को हुने देखेमा यस्तो सजाय घटाउने राय दिन सकिने देखिन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग सम्बन्धमा केही मार्ग निर्देशक सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएका छन् ।

"अ.बं.१८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउँदा वा नघटाई हदैसम्मको सजाय तोकदा किन हदैसम्मको सजाय गर्न परेको हो कारण विनाको परम्परागत कैद तोक्ने वा घटाउने प्राणालीको अन्त्य गरी अपराध गर्दाको परिस्थिति, तयारी, षड्यन्त्र, योजना, अभियुक्तको आपराधिक अभिलेख, अपराध गर्दाको बखतको अभियुक्तको सजगता, अपराध गरिसकेपछिको अभियुक्तको क्रियाकलाप, अभियुक्तको आपराधिक गिरोहसँग संलग्नता एवं साँठगाँठ अपराध सङ्गठित अपराध हो होइन, कतिको निर्ममतापूर्वक अपराध भएको हो, अपराध गर्दा प्रयोग गरिएको हातहतियार साधन एवं उपकरण, अभियुक्तको उमेर, चरित्र, पीडितलाई पुगेको क्षति, पीडितको परिवारलाई पुगेको क्षति, क्षति अपुरणीय हो कि आदि विभिन्न कुराहरूलाई ध्यानमा राखेर अभियुक्तले अब पुनः अपराध गर्ने आँट र गल्ती नदोहोर्नाउने भनी अपराध माफिकको उचित कैद सजाय तोकनु पर्ने" (श्री ५ को सरकार विरुद्ध जुगन सदा समेत ने.का.प. २०६३ नि.नं. ७७५२) ।

६५. यसका साथै यस कानुनी व्यवस्थाको प्रयोग सम्बन्धमा तथ्यका आधारमा कस्तो अवस्थामा प्रयोग हुने र कस्तो अवस्थामा प्रयोग नहुने सम्बन्धमा विभिन्न निर्णयहरू भए पनि सैद्धान्तिक र अवधारणागत विवेचना भएका केही प्रतिनिधी निर्णयहरू यस प्रकार रहेका छन् :

"अ.बं.१८८ नं. को प्रयोग अक्सर गरी घटनाको अवस्था र प्रकृति मृतकका क्रियाकलाप वारदात घटाउन अभिप्रेरित गर्ने तत्त्व वारदात घटाउन अपनाएको कार्यशैली, अभियुक्तको मानसिक अवस्था, मृतक र अभियुक्त बिच भएका क्रियाकलाप जस्ता कुराहरूमा अक्सर निर्भर रहने"

"अपराध र सजाय बिच सन्तुलन कायम गर्ने सम्बन्धमा अ.बं.१८८ नं. को प्रयोग मुनासिब आधारबिना आपराधिक मनसाय तयारी र योजनाबद्ध ढङ्गले क्रूर कार्यशैली अपनाई गरिने हत्याका सम्बन्धमा सजाय घटाउने अस्त्रका रूपमा विकसित गर्नु उचित नहुने"

"कसुर स्वीकार गर्नु र प्रायश्चित गर्नुलाई मात्र अ.बं.१८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउने राय व्यक्त गर्ने निरपेक्ष आधार बनाइनु मुनासिब नहुने" (ने.का.प. २०६८ अङ्क ५ नि.नं. ८६१३)

"प्रमाणबाट कर्तव्य ज्यानको कसुर गरेको देखिन आए तापनि अपराध हुँदा र गर्दाको परिस्थिति विचार गर्दा, भवितव्य पर्न गएको अथवा दुर्घटनावश अचानक अपराध हुन गएको हो भन्ने शङ्का उत्पन्न भएका अवस्थामा अ.बं.१८८ नं. को प्रयोग गर्न सकिने"

"तथ्य र प्रमाणको विश्लेषणबाट ज्यान सम्बन्धीको ५ नं. को अवस्था ठहर गर्न नसकिने भए तापनि वारदातभन्दा पहिलाका घटनाक्रमहरू र वारदातको परिस्थितिबाट भवितव्य हो भन्ने लागेका अवस्थामा सजायमा छुट दिने गरी अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग गर्न सकिने" (ने.का.प. २०६५ अङ्क ७ नि.नं. ७९९३)

"चित्तमा लाग्ने भन्ने कुरा मनोगत हुन सक्दैन । सर्वप्रथम आधार र कारणको विश्लेषणबाट नै अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग हुने वा नहुने निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ । न्यायाधीशले गर्ने निर्णय सार्वजनिक

सम्पत्ति हुन पुग्ने भएबाट चित्तमा लाग्यो, तसर्थ सजाय घटाइयो भन्नु नै अ.बं. १८८ नं. का लागि पर्याप्त नहुने" (ने.का.प. २०६९ अङ्क ६ नि.नं. ८८५३)

सम्मानित सर्वोच्च अदालतले "अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग गरी सजाय घटाउने राय व्यक्त गर्ने सामान्य नियम नभई यसको प्रयोग अपवाद हुने" मान्यता राखेको देखिन्छ (ने.का.प. २०६५ अङ्क ११ नि.नं. ८०३९) ।

सो मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले अ.बं.१८८ नं. को प्रयोग गरी सजाय घटाउँदा अदालतले देहायका कुरा र अवस्थाहरू विचार पुऱ्याउनु पर्ने भनी (क) ज्यान मर्न गएको कारण, अवस्था र परिस्थिति (ख) अपराधको तयारी योजना तथा अभियुक्त र पीडितका बिच पूर्व रिसइवी, सम्बन्ध (ग) अपराधमा संलग्न अभियुक्तहरूको सङ्ख्या (घ) प्रयोग गरिएको हतियार (ङ) मर्नेको शरीरमा देखिएको घाउचोट (च) ज्यान मारिएको ठाउँ अवस्था घटनास्थल र समय (छ) अभियुक्तको चरित्र तथा आपराधिक रेकर्ड तथा मर्नेको आपराधिक रेकर्ड, मर्नेको आश्रित परिवार, मर्नेको घरको परिवारको हैसियत र मर्नेको समग्र आर्थिक अवस्था जस्ता कुराहरूलाई समेत अदालतले विचार पुऱ्याउनु पर्ने भनी बृहत् मार्ग निर्देशन गरेको छ ।

६६. सर्वोच्च अदालतको उक्त मार्ग दर्शनका परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दाका तथ्यहरू हेर्दा प्रतिवादी महेश श्रेष्ठ खुकुरी लिई गएको र मृतकलाई पटक पटक चोट प्रहार गरेको, निज फरार रही अनुसन्धानका क्रममा उपस्थित नभएको जस्ता तथ्यहरूको मौजुदगीबाट निजका हकमा अ.बं. १८८ नं. को सुविधा प्रदान गर्नु न्यायसङ्गत नहुने देखिन आएबाट प्रतिवादी र विद्वान अधिवक्ताको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६७. अन्य प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन भन्ने विशाल लामा उपर ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. को सजायको माग दाबी भएकामा निजहरूलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १७(२) नं. बमोजिम सजाय भए उपर १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनु पर्ने भनी नेपाल सरकारको र सफाइ पाउनु पर्ने भनी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेको देखिन्छ । प्रतिवादी मध्येका विकासमान श्रेष्ठ आरोपित कसुरमा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष समेत र अन्य प्रतिवादी अदालतमा आई आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेका छन् । निजहरूका साक्षीले निजहरूको बयान ब्यहोरालाई अदालतमा बकपत्र गरिदिई पुष्टि गरिदिएका छन् । यस अवस्थामा निजहरूको आरोपित कसुरमा संलग्नता देखिने प्रमाणहरू के रहेछन् भनी हेर्नु पर्ने हुन्छ । सुरु अदालतले जाहेरी दरखास्त र मृतकको भिडियो सिडीमा व्यक्त भनाइबाट मृतकलाई प्रहार गरेको भन्ने नदेखिए पनि यी प्रतिवादीहरू वारदात स्थलमा उपस्थित रही अन्य प्रतिवादीहरूलाई वारदात घटाउन सहयोग पुऱ्याई मृतकलाई मार्नमा संयोग पारिदिएको भनी ज्यान सम्बन्धीको १७(२) नं. बमोजिम सजाय गरेको देखिन्छ । यसबाट निजहरूको उपस्थिति वारदात स्थलमा देखिएको भन्ने सुरुको निष्कर्ष रहेको देखिन्छ । जाहेरवाला प्रस्तुत वारदातको प्रत्यक्षदर्शी नभएको तथ्यमा विवाद छैन । यस अवस्थामा निजको कथन अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुनु पर्छ । ज्यान जस्तो गम्भीर फौजदारी अपराधमा कसुरदार कायम गर्न वस्तुनिष्ठ प्रमाणको आवश्यकता हुन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस सम्बन्धमा स्थापित केही प्रतिनिधि सिद्धान्तहरू यस प्रकार रहेका छन् :

“फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादी उपरको कसुर विवाद रहित तवरले प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहने कानुनी व्यवस्था बमोजिम प्रतिवादीहरूले वारदातका क्रममा को को, कसरी कसरी, के कुन तरिकाबाट वारदात घटाएको हो त्यो कुराको पुष्टि मिसिल लिखत प्रमाणबाट देखिनु फौजदारी न्यायको रोहमा महत्त्वपूर्ण पक्ष रहने”

“फौजदारी न्याय प्रशासनमा सरकारी पक्षको कर्तव्य वारदातका बारेमा बयान गराउनु म्याद थप्नु, अभियोग पत्र दायर गर्नु र बहस पैरवी गर्नुमा मात्र सिमित रहनु हुँदैन, अभियोग दावी लिइएका व्यक्तिहरूको उक्त अपराधमा के कुन तरिकाले संलग्न रहेको थियो, निजको भूमिका घटनामा के कस्तो थियो, उक्त कुरा पुष्टि हुने दसी प्रमाण के कस्ता छन् सोको यथार्थ विवरण मिसिलबाट देखिनु पर्ने”

“फौजदारी मुद्दामा जाहेरी दरखास्त आफैमा प्रमाण होइन, प्रमाण हुन सक्दैन, केवल अपराध अनुसन्धानको आधार मात्र हुन सक्छ । त्यसलाई स्वतन्त्र आधार प्रमाणहरूबाट पुष्टि गरिएको हुनु पर्छ । स्वतन्त्र र निर्विवाद सबुद प्रमाणहरूबाट आरोपित कसुरको पुष्टि हुनु पर्छ । जाहेरी दरखास्त र प्रहरीमा भएको साबिती बयानका आधारमा मात्र कसुरको ठहर गर्नु न्याय कानुन समेतबाट नमिल्ने” (ने.का.प. २०६० अङ्क ९/१० नि.नं. ७२८५) ।

“जाहेरी, घटनाका विषयमा दिइने सूचनाको एक माध्यम हो । यसले प्रमाण सङ्कलनमा सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ, स्वयंले सार्थकता प्राप्त गर्दैन । यो आफैमा अकाट्य र स्वतन्त्र प्रमाण नहुने”

“जाहेरी दरखास्तमा लेखिएका कुराहरूलाई आधार बनाई अनुसन्धानकर्ताले अपराधका सम्बन्धमा महत्त्वपूर्ण सूचना सङ्कलन गरी सम्भाव्य अपराधीको पहिचान गर्न र अपराध पुष्टि गर्न सक्ने” (ने.का.प. २०६९ अङ्क १ नि.नं. ८७६०)

“जाहेरी दरखास्तलाई अदालतले अन्य सङ्कलित प्रमाणका रोहमा परीक्षण नगरेसम्म वा अन्य प्रमाणहरूले समर्थन (Corroborate) नगरेसम्म त्यस्तो जाहेरी दरखास्त आफैमा स्वतन्त्र प्रमाण हुन सक्तैन । अन्य प्रमाणबाट समर्थित नगरेसम्म जाहेरी दरखास्त केवल अपराध अनुसन्धानका क्रममा मात्र सहयोगी हुन सक्तछ । त्यसैले जाहेरी दरखास्तलाई अभियोग लगाइएको कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्ध प्रमाणका रूपमा ग्रहण गर्नुपूर्व सो जाहेरी दरखास्तको न्यायिक परीक्षण त्यत्तिकै आवश्यक हुने”

“जाहेरी दरखास्तको मूल्याङ्कन गर्ने महत्त्वपूर्ण आधारका रूपमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम त्यस्तो जाहेरी दिने व्यक्ति अर्थात जाहेरवाला स्वयं साक्षीका रूपमा अदालतमा उपस्थित भई आफुले जाहेरी दरखास्तमा लेखाएको जनाई अदालतमा बकपत्र गरी समर्थन गरेको स्थिति विद्यमान हुनु पर्दछ । अन्यथा कुनै पनि जाहेरीको ब्यहोराले अपराध पुष्टि गर्ने प्रमाणित महत्त्व ग्रहण गर्न नसक्ने” (प्रकरण नं. ६) (ने.का.प. २०६९ अङ्क नि.नं. ८७६४) ।

“कुनै वारदात स्थलमा कसैको भौतिक उपस्थिति (Physical Presence) हुँदा वारदातमा संलग्नता थियो भनी ठहर्‍याउन न्यायसङ्गत नहुने” (ने.का.प. २०६९, अङ्क १ नि.नं. ८७५८)

“केवल अभियोग लगाउनु मात्र कसुर स्थापित गर्ने आधार हुन सक्दैन, अभियोग प्रमाणित गर्ने दायित्व पनि वादी पक्षले बहन गर्नु पर्छ । फौजदारी मुद्दामा शङ्काका भरमा कसैलाई कसुरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने” (ने.का.प. २०६६, अङ्क ४ नि.नं. ८११५) ।

"न्याय निरूपण गर्ने निकायबाट परीक्षण गरिएका प्रमाणहरूबाट वारदातमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता पुष्टि नभएका स्थितिमा आफुले परीक्षण नगरेका प्रमाणका आधारमा मात्रै कसैलाई दोषी करार गर्नु फौजदारी न्याय व्यवस्थाको प्रतिकूल हुन जाने"

"परिस्थितिजन्य प्रमाण जहिले पनि प्रत्यक्ष हुनु पर्छ, अनुमानबाट समर्थित हुने विषय होइन । के कस्तो परिस्थितिजन्य प्रमाण हो भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा खुलाउनु पर्छ, घटनासँग सम्बन्धित विभिन्न कडीहरू मालाकार रूपमा एक अर्कासँग जोडिएका र त्यसबाट परिणामको स्वाभाविक निष्कर्ष आउनु पर्ने" (ने.का.प. २०६४, अङ्क १२ नि.नं. ७९०८)

६८. यी सिद्धान्तहरूका रोहमा हेर्दा कसुरदार कायम हुन आरोपित कसुर वस्तुनिष्ठ प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुनु पर्ने देखिन्छ । निजहरूका हकमा त्यस्तो प्रमाण के रहेछ भनी हेर्दा प्रतिवादीहरू वारदात स्थलमा उपस्थित रही अन्य प्रतिवादीहरूलाई वारदात घटाउन सहयोग पुऱ्याएको भन्ने मृतकको भनाइ रहेको भन्ने सुरु अदालतको आधार लिएको देखियो । सोतर्फ हेर्दा मृतकले ४ जनाले हानेको भनी अन्य प्रतिवादीको नाम लिएकामा अरू पनि कोही थिए कि भन्ने प्रश्नमा यी प्रतिवादीहरूको नाम लिएको देखिन्छ । यसबाट यी प्रतिवादीहरूले चोट नछाडी वारदात स्थलमा उपस्थित रहेको भन्ने मृतकको भनाइ रहेको देखियो । मृतकबाट वारदात स्थलको के कुन ठाउँमा रहेको र चोट छाड्ने प्रतिवादीहरूसँग के कुन कार्य वा सम्वाद मार्फत अन्य प्रतिवादीहरूसँग जोडिएको भन्ने निष्कर्ष निकालेको हो सोको विवरण आउन सकेको छैन । यस अवस्थामा निज मृतकको सो कथन घटनाका अन्य तथ्यहरू सुसङ्गत हुनु वा रहनु पर्ने हुन्छ । मृत्युकालीन घोषणा अनुरूपका सन्दर्भमाथि विश्लेषण गरिए अनुरूप यसलाई अन्य प्रमाण अनुरूप हेर्नु पर्ने हुन्छ । यसलाई निम्न सिद्धान्तका परिप्रेक्षमा हेर्नु पर्ने हुन्छ :

A dying declaration stands on the same footing another piece of evidence and has to be judged in the light of surrounding circumstances and with reference to the principle governing the weighing of evidence.

६९. यस मान्यतालाई आत्मसात गरी हेर्दा, मृतकको कथनको सो पाटोलाई अन्य प्रमाणले समर्थन गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा वारदात स्थलमा जानेर चोट छाड्ने प्रतिवादीहरूले यी प्रतिवादीहरूले वारदात स्थलमा छैनन् भनी बयान गरेका छन् । कसुरदार ठहर भएका प्रतिवादीहरूसँग यी प्रतिवादीहरूको यस सन्दर्भमा कुनै सम्बन्ध देखिने प्रमाणहरू प्रस्तुत हुन सकेका छैनन् । अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका व्यक्ति सुरज जोशीले "घटनास्थलमा बुझ्दा २ वटा मोटरसाइकलमा आएका ४ जनाले हानेर भागेको जानकारी पाएको" भनी बकपत्रमा गरेका छन् । भिडियो सि.डि. मुचुल्का व्यक्ति राजन कार्कीले घाइते सन्तोष श्रेष्ठको ट्रेसिङ्ग गरिरहेको बेला ४ जनाले हानेको भनी बकपत्र गरी दिएको देखिन्छ । यसबाट मृतक सन्तोष श्रेष्ठले नाम लिएको भनी कसुर आरोपित गरिएका यी प्रतिवादीहरूको उक्त वारदात स्थलमा उपस्थित कसुरदार ठहर भएका महेश श्रेष्ठ समेतको बयानबाट उपस्थित हुन आएको छैन । सो भिडियो रेकर्ड गर्नु अघिसम्म ४ जनाले हानेको भनी मृतकले भनेको मुचुल्कामा सही गर्ने व्यक्ति राजन कार्कीको कथन छ । वादी पक्षको गवाह सुरज जोशीको समेत सही गर्ने व्यक्ति राजन कार्कीको कथन छ । मिसिल संलग्न यी प्रमाणको मौजुदगीमा निजहरूका हकमा विस्तृत विवरण नआएको तथा अरू पनि कोही छ कि भन्ने प्रश्नको जवाफमा मृतकले नाम

लिएका यी प्रतिवादीहरूका हकमा मृतकको कथन inconsistent देखिन आएको छ । यसबाट सो कथनलाई यी प्रतिवादीहरूका हकमा कसुर प्रमाणित हुन सक्नेसम्मको प्रमाणका रूपमा ग्रहण गर्न सकिने देखिएन । सो कथन बाहेक यी प्रतिवादीहरूको कसुरमा संलग्नता देखिने प्रमाणको अभाव रहेको छ । प्रतिवादीहरू आरोपित कसुरमा इन्कार रहेका र निजहरूको इन्कारी निजहरूका साक्षीहरूले पुष्टि गरिदिएको अवस्था छ ।

७०. यस प्रकार माथि उल्लिखित आधार र कारणहरूले गर्दा निज सुरज जोशीको बकपत्रबाट वारदात स्थलमा २ वटा मोटरसाइकलमा ४ जना मात्र आई मृतक सन्तोष श्रेष्ठलाई हतियार प्रहार गरी मरणासन्न बनाएको भन्ने अभिव्यक्तिले प्रतिवादीहरू नवीन भन्ने विशाल लामा, रवीन श्रेष्ठ र विकासमान श्रेष्ठको वारदातमा आफ्नो संलग्नता छैन भन्ने इन्कारीलाई पुष्टि गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीका आ-आफ्ना साक्षीहरूले समेत वारदातको दिन प्रतिवादीहरू वारदातस्थलमा नभइ अन्यत्रै आ-आफ्नो काममा रहेका थिए भनी सुरु अदालतमा आई बकपत्र गरेको देखिए समेतबाट वारदातमा निज प्रतिवादीहरूको उपस्थिति नभएको अवस्थालाई पुष्टि गरेको देखिन्छ । यसबाट प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ र नवीन भन्ने विशाल लामालाई ज्यान सम्बन्धी महलको १७(२) नं. को कसूर ठहर गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको देखिएन ।

७१. तसर्थ, मिसिल संलग्न प्रमाण तथा माथि विवेचित आधारहरूबाट प्रतिवादीहरू महेश श्रेष्ठ वाइबा भन्ने धनबहादुर भन्ने मनोज गुरुङ, रिजन श्रेष्ठ समेत भई मृतक भएका ठाउँमा पुगी वादविवाद गरेको तथ्यमा निजहरू अदालतमा समेत साबिति रहेका र मृतकले निजहरूले हतियार प्रयोग गरेको भनेको भनी बुझिएका सुरज जोशी समेतको बकपत्रबाट समर्थित भएका अवस्थामा निजहरूले आरोपित कसुर गरेको ठहर गरी ज्यान सम्बन्धी महलको १३ (१) बमोजिमको सजाय गरेको सुरुको सजाय मिलेकै देखियो । अन्य प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ तथा नवीन भन्ने विशाल वारदात स्थलमा रहेको भनी मृतकले नभनेको तथ्य सुरज जोशीको बकपत्रबाट देखिएको, कसुरमा ठहर भएका प्रतिवादीहरूले वारदात स्थलमा आफ्नो मात्र उपस्थिति भएको, यी प्रतिवादीहरूको उपस्थिति नभएको भनी बयान गरेको, प्रतिवादी विकासमान श्रेष्ठको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष समेत र अन्य प्रतिवादीहरू अदालत समक्ष आरोपित कसुरमा इन्कार रहेको, निजहरूको इन्कारी निजहरूका साक्षीहरूबाट समेत समर्थित भएको देखिँदा निजहरू उपरको आरोपित कसुर पुष्टि हुन आएको नदेखिँदा निजहरूका हकमा ज्यान सम्बन्धीको १७ (२) नं. बमोजिम सजाय गरेको सुरुको फैसला मिलेको नदेखिँदा निजहरूका हकमा सुरु फैसला उल्टी भई प्रतिवादी विकासमान श्रेष्ठ, सुरज श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ, नवीन भन्ने विशाल लामाले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । सुरु चितवन जिल्ला अदालतको मिति २०७०।२।२९ को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी महेश श्रेष्ठ, वाइबा भन्ने धनबहादुर भन्ने मनोज गुरुङ, रिजन श्रेष्ठ तथा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल खण्ड

माथि ठहर खण्डमा लेखिए बमोजिम सुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीहरू विकासमान श्रेष्ठ, सुरेश श्रेष्ठ, रवीन श्रेष्ठ, नवीन भन्ने विशाल लामा आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहरी फैसला भएकाले सुरु फैसलाको तपसिल खण्डको देहाय ४ मा निज प्रतिवादीहरूलाई कैदमा राख्ने भनी ठेकिएकफ लगत पुनरावेदनको अवस्था नाघेपछि वा प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा लागेपछि कट्टा गर्नु भनी सुरु चितवन जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १

प्रस्तुत मुद्दा साधक सदरका लागि पुनरावेदन परे पुनरावेदनको रोहमा हेर्ने गरी र पुनरावेदन नपरे पुनरावेदनको अवधि नाघेपछि सकल मिसिल श्री सर्वोच्च अदालतमा पठाइदिनु २
यस इन्साफमा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी प्रतिवादीहरू महेश श्रेष्ठ, धनबहादुर भन्ने मनोज गुरुङ र रिजन श्रेष्ठ (प्रधान) लाई यस इन्साफमा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा जानु भनी म्याद दिनु र फैसलाको जानकारी सरकारी वकिलको कार्यालय, हेटौँडालाई जानकारी दिनु..... ३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ४

(विनोदप्रसाद शर्मा)

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(पुरुषोत्तम भण्डारी)

न्यायाधीश

फैसला तयार पार्न सहयोग गर्ने

शाखा अधिकृतद्वय : ज्ञानेन्द्र इट्टेनी, केशरनाथ अर्याल

कम्प्युटर टाइप गर्ने : क. शक्तिमान कुमाल, .अ. वाड लामा लुमी

इति सम्बत् २०७० साल चैत्र महिना ११ गते रोज ३ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर, दाङ
संयुक्त इजलास
माननीय का.मु. मुख्य न्यायाधीश डा.श्री आनन्द मोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णलाल भट्टराई
फैसला
सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं.-----०७०-८५-००३९

मुद्दा : ज्यान मार्ने उद्योग
नि.नं.----८१

जिल्ला सल्यान, ढाकाडम गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने वर्ष ३० को दिपेन्द्र खड्का..... पुनरावेदक/
प्रतिवादी
विरुद्ध
रतिभान खड्काको जाहेरीले नेपाल सरकार..... प्रत्यर्थी/
वादी

सुरु फैसला गर्ने मा.जि.न्या. : श्री यज्ञराज भट्ट
सुरु फैसला गर्ने अदालत : रुकुम जिल्ला अदालत
सुरु फैसला भएको मिति : २०७०/३/२३

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त
तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

मेरो छोरा शेरबहादुर खड्कासँग जिल्ला सल्यान, ढाकाडाम गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने दिपेन्द्र
खड्काले उधारो सामान लिएका थिए र छोराले पटक पटक उधारो सामानको रूपैया माग्दा दिएका
थिएनन्। सोही रिसइबी राखी मिति ०६९/६/२६ गतेको बिहान अं.१०.३० बजेको समयमा शेरबहादुर
खड्कालाई लेनदेनको विषयलाई विवाद बनाई प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले आफ्ना साथमा रहेको खुकुरी
निकाली एक्कासी घाँटीमा प्रहार गरी गम्भीर घाइते बनाएको अवस्थामा नजिकका मानिसहरू गई घाइते
शेरबहादुर खड्काको ज्यान बचेको हो। निज प्रतिवादीले घाइतेलाई ज्यानै लिने उद्देश्यले उक्त घटना
घटाएका हुन्। निज प्रतिवादीलाई कानून बमोजिम गरिपाउँ भन्ने ब्यहोराको रतिभान खड्काको जाहेरी
दरखास्त।

घाइते शेरबहादुर खड्काको घाँटीको बायाँतर्फ गम्भीर चोट लागेको भन्ने ब्यहोरा उल्लेख भएको
जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय रुकुमको घाउ जाँच केस फाराम प्रतिवेदन।

जिल्ला रुकुम खारा गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित झुल्लेटा भन्ने स्थानमा जिल्ला सल्यान ढाकाडाम गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने दिपेन्द्र खड्काले रुकुम शेरबहादुर खड्कालाई खुकुरी प्रहार गरी गम्भीर घाइते बनाएको चार किल्ला सहितको घटनास्थल मुचुल्का।

प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले घाइते शेरबहादुर खड्कालाई प्रहार गरेको खुकुरी वारदात स्थानदेखि ५ मिटरको दुरीमा रहेको १ फिट १ इन्च लामो खुकुरी थान १ र सोको कालो दाव थान १ समेत प्रहरीले बरामद गरेको चार किल्ला सहितको बरामदी खान तलासी मुचुल्का।

मिति २०६९/६/२६ गतेको बिहान अन्दाजी १०.३० बजेको समयमा मैले शेरबहादुर खड्कासँग लेनदेनको विषयलाई विवाद बनाई आफ्नो झोलाभिन्न रहेको दाव सहितको खुकुरी निकाली प्रहार गरेको हो। पहिलो प्रहार गर्दा घाइतेको घाँटीको बायाँतर्फ लागेको थियो र दोस्रो प्रहार गर्दा पैन्टको प्याकेटभिन्न राखेको मोबाइलमाथि लागेको थियो। मैले उक्त वारदात घटाएको देखी वारदात स्थान नजिक रहेका मानिसहरू आएपछि घाइतेको ज्यान बचेको हो। मानिसहरू धेरै आई मलाई वारदात घटाउनबाट रोकेपछि मैले वारदातमा प्रयोग गरेको खुकुरी वारदात स्थानदेखि करिब ५ मिटरको दुरीमा फाली फरार भएको हुँ। मैले उक्त वारदात ज्यानै लिने उद्देश्य राखी घटाएको हुँ भन्ने ब्यहोराको प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काको साबिती बयान कागज।

मिति २०६९/६/२६ गतेको बिहान अं.१०.३० बजेको समयमा म वारदात स्थान नजिकै थिएँ। प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्का र घाइते शेरबहादुर खड्काले लेनदेनको विषयमा कुराकानी गरेका थिए। सोही लेनदेनको विषयमा कुराकानी गर्ने क्रममा मसँग पनि खाता छ भनी शेरबहादुर खड्का घोप्टो परेको अवस्थामा मौका छोपी प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले आफ्नो झोलाभिन्न लुकाई राखेको दाव सहितको खुकुरी निकाली पहिलो प्रहार घाँटीको बायाँतर्फ गरेका थिए र तुरुन्तै दोस्रो प्रहार पनि गर्दा पैन्टभिन्न रहेको मोबाइलमा लागी चोट लाग्न पाएन। घाइतेको ज्यान म समेतको उपस्थितिले गर्दा बचेको हो। प्रतिवादीले घटना घटाई वारदात स्थान नजिकै प्रयोग गरेको खुकुरी फाली फरार भएका हुन्। उक्त वारदात प्रतिवादीले ज्यानै लिने उद्देश्य राखी घटाएकोमा विश्वास छ, निजलाई कानुन बमोजिम हुनु पर्छ भन्ने ब्यहोराको दिपेन्द्र ओलीको घटना विवरण कागज।

मिति २०६९/६/२६ गतेको अं.१०.३० बजेको समयमा म वारदात स्थानदेखि केही टाढा थिएँ। प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले घाइते शेरबहादुर खड्कालाई खुकुरी प्रहार गरी गम्भीर घाइते बनाएको भन्ने जानकारी पाएपछि म पनि वारदात स्थानतर्फ गएको थिएँ। घाइते शेरबहादुर खड्काको घाँटीको बायाँतर्फ गम्भीर चोट लागेको थियो। प्रतिवादीले वारदातमा प्रयोग गरेको खुकुरी वारदात स्थानदेखि करिब ५ मिटरको दुरीमा फाली फरार भइसकेका थिए। घाइते बेहोस अवस्थामा थिए। म समेतको सहयोगमा घाइतेलाई उद्धार गरी उपचारको लागि जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय रुकुमतर्फ लगेको हो। प्रतिवादीले उक्त वारदात घाइतेको ज्यानै लिने उद्देश्यले घटाएका हुन्। निजलाई कानुन बमोजिम हुनु पर्छ भन्ने ब्यहोराको महेन्द्र ओलीको घटना विवरण कागज।

मिति २०६९/६/२६ गतेको अं. १०.३० बजेको समयमा जिल्ला रुकुम खारा गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित झुल्लेटा बजारमा प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले शेरबहादुर खड्कालाई खुकुरी प्रहार गरी गम्भीर घाइते

बनाएको भन्ने सुनेपछि म पनि घटनास्थलमा गएको थिएँ। म घटनास्थलमा पुग्दा प्रतिवादीको घाँटीमा खुकुरी प्रहार गरेको गम्भीर घाउचोट थियो। घाइते बेहोस अवस्थामा थिए। प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्का वारदात घटाई फरार भइसकेका थिए। प्रतिवादीले पुरानो लेनदेनको रिसइवीको कारणले गर्दा घाइतेलाई खुकुरी प्रहार गरी घटना घटाएका हुन्। प्रतिवादीले उक्त घटना घाइतेको ज्यानै लिने उद्देश्यले गरेकामा विश्वास छ। वारदातको समयमा मानिसहरूको उपस्थित नभएको भए मार्न सक्ने भएकाले निजलाई कानुन बमोजिम हुनु पर्छ भन्ने व्यहोराको प्रेम खड्काको कागज।

मिति २०६९/६/२६ गतेको अं.१०.३० बजेको समयमा शेरबहादुर खड्का र प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्का समेत मेरो पसल अगाडि आई बसेका थिए र निज प्रतिवादी र घाइते बिचमा पुरानो हिसाब बारेमा कुराकानी गर्दै गरेका अवस्थामा मौका छोपी प्रतिवादीले आफ्नो साथमा रहेको खुकुरी निकाली शेरबहादुर खड्काको घाँटीको बायाँतर्फ खुकुरी प्रहार गरेको देखी म समेत गई घाइतेको ज्यान बचाएका हौं। त्यसपछि प्रतिवादी वारदात स्थानदेखि करिब ५ मिटरको दुरीमा वारदातमा प्रयोग गरेको खुकुरी र दाव समेत फाली फरार भएका हुन्। उक्त घटना प्रतिवादीले घाइतेको ज्यानै मार्ने उद्देश्य राखी घटाएका हुन्। म समेतको उपस्थित नभएको भए घाइतेको ज्यान मार्न सक्थे। निज प्रतिवादीलाई कानुन बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने व्यहोराको जितबहादुर खड्काको कागज।

मिति २०६९/६/२६ गते अं.१०.३० बजेको समयमा म र धनबहादुर ओली जितबहादुर खड्काको पसल अगाडि चिया पिउन बसिरहेको अवस्थामा के कुन ठाउँबाट प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्का पनि म भएको स्थानमा आइपुगे। हामीहरू बिच केही कुराकानी हुने क्रममा प्रतिवादीले हामी बिच भएको लेनदेनको हिसाब गरौं भने र मैले तपाईंलाई दिनु पर्ने केही पनि छैन र तपाईंसँग लिनु पर्ने सम्पूर्ण रुपैया पाइसकेको छु भन्ने कुराकानी हुँदाहुँदै प्रतिवादीले मलाई मौका छोपी आफ्नो झोलाभित्र लुकाई राखेको खुकुरी निकाली एक्कासी मेरो घाँटीको बायाँतर्फ पछाडिको भागमा प्रहार गरे। सो प्रहारबाट म गम्भीर घाइते भएँ र मेरा साथमा रहेका धनबहादुर ओली, जितबहादुर खड्का समेतले मेरो ज्यान बचाएकोसम्म थाहा छ। त्यसपछि म बेहोस भई मेडिकल कलेज नेपालगञ्जमा उपचार हुँदा मिति २०६९।६।२८ गतेको दिन मात्र होसमा आएको थिएँ। मेरो अवस्था हालसम्म पनि बोलन, राम्रोसँग हिँड्न र खाना खान समेत मिल्न नसक्ने छ। औषधी सेवन गरिरहेको छु। वारदातको समयमा मानिसहरूको उपस्थित नभएको भए मलाई प्रतिवादीले मार्ने उद्देश्य राखी उक्त वारदात घटाएका हुन्। मलाई मार्ने उद्देश्य राखी खुकुरी साथमा लिई हिँडेका रहेछन्। निजलाई कानुन बमोजिम हुनु पर्छ भन्ने व्यहोराको घाइते शेरबहादुर खड्काको कागज।

मिति २०६९/६/२६ गतेको अं.१०.३० बजेको समयमा म र शेरबहादुर खड्का, जितबहादुर खड्काको पसल अगाडि चिया पिउन बसेको अवस्थामा प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्का के कुन ठाउँबाट गई बसेर शेरबहादुर खड्कासँग पुरानो लेनदेनका बारेमा हिसाब गर्दै थिए। सोही अवस्थामा मौका छोपी प्रतिवादीले आफ्नो झोलाभित्र राखेको खुकुरी निकाली घाँटीको बायाँतर्फ प्रहार गरी गम्भीर घाइते बनाएका हुन्। म र जितबहादुर खड्का समेतले घाइतेलाई बचाएका हौं। त्यसपछि प्रतिवादीले वारदातमा प्रयोग गरेको खुकुरी र दाव वारदात स्थानदेखि करिब ५ मिटरको दुरीमा फाली फरार भएका हुन्। अनि घाइतेलाई उपचारका लागि जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय रुकुमतर्फ पठाएको हो। उक्त वारदात प्रतिवादीले घाइतेको ज्यानै लिने

उद्देश्य राखी घटाएकामा विश्वास छ। म समेतको उपस्थितिको कारणले गर्दा घाइतेको ज्यान बचेको हो। निज प्रतिवादीलाई कानून बमोजिम हुनु पर्छ भन्ने ब्यहोराको धन बहादुर ओलीको कागज।

प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले घाइते शेरबहादुर खड्कालाई ज्यानै लिने उद्देश्यले घाँटी जस्तो संवेदनशील स्थानमा प्रहार गरी घाइते पारेकाले निजको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. विपरीतको भई सोही महलको १५ नं. को कसुर अपराध गरेकाले निज प्र. दिपेन्द्र खड्कालाई ऐ. ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम हुने हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको अभियोग पत्र।

पीडितबाट मैले रू. २५,०००।- लिनु पर्ने थियो। सो पैसा माग्दा निजले तँलाई मैले पैसा दिनु पर्ने छैन, जहाँ जान्छस् जा भनेपछि विवाद बढ्न गयो। सो समयमा मलाई र पीडितलाई बजारका मानिसहरूले समाते। सो समयमा पीडित शेरबहादुर खड्काको हातमा खुकुरी थियो, सो खुकुरी निजले कहाँबाट ल्याएका हुन् सो मलाई थाहा छैन। बजारका मानिसहरूले समातेपछि मलाई मार्छन् भन्ने डरले फुत्किएर इलाका प्रहरी कार्यालय झुल्नेटामा गएको हुँ। पीडितलाई ज्यान मार्ने उद्देश्य लिई खुकुरी प्रहार गरेको होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले सुरु अदालत समक्ष गरेको बयान।

२०६९/६/२६ गते शेरबहादुर खड्कालाई प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले सल्यानी खुकुरीले ज्यान मार्ने उद्देश्यले घाँटीमा हानेका हुन् र निजलाई दिपेन्द्र ओली र धनबहादुर ओलीले बचाएका हुन् भन्ने समेत ब्यहोराको वादीका साक्षी महेन्द्र ओलीले गरेको बकपत्र।

२०६९/६/२६ गते शेरबहादुर खड्कालाई प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले ज्यान मार्ने उद्देश्यले घाँटीमा हानेका हुन् र निजलाई मैले र धनबहादुर ओली भन्ने व्यक्तिले बचाएका हौं भन्ने समेत ब्यहोराको वादीका साक्षी दिपेन्द्र ओलीले गरेको बकपत्र।

मिति २०६९/६/२६ गते ऊ र म बसिरहेको अवस्थामा मैले प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्कासँग केही पैसाको कारोबार भएकाले मैले पैसा माग्दा एक्कासि दिपेन्द्र खड्काले मलाई मार्ने उद्देश्यले खुकुरी प्रहार गरी पहिलो पल्ट टाउकोमा, दोस्रो पल्ट हातमा र तेस्रो पल्ट खुट्टामा हानी घाइते बनाएका हुन्। त्यसपछि मैले हार गुहार गर्दा दिपेन्द्र ओली र धनबहादुर ओलीले त्यहाँ आएर बचाएका हुन्। मैले काठमाडौं, नेपालगञ्ज र दाङमा उपचार गरेको हुँ। अहिले पनि स्वास्थ्य अवस्था गम्भीर छ भन्ने समेत ब्यहोराको पीडित शेरबहादुर खड्काले गरेको बकपत्र।

प्रतिवादीले शेरबहादुर खड्कालाई खुकुरी प्रहार गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेका होइनन्। अभियोग पत्र र जाहेरी दरखास्त झुट्टा हो। प्रतिवादीले कसुरबाट सफाइ पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी थलबहादुर के.सी.ले गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले अभियोग माग्दाबी बमोजिम मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत १५ नं. को कसुर अपराध गरेकाले निजलाई सोही महलको १५ नं. बमोजिम ७ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ भन्ने रुकुम जिल्ला अदालतको मिति २०७०/३/२३ को फैसला।

किटानी जाहेरी दिने जाहेरवाला घटनास्थलमा उपस्थित नभएका र निज प्रत्यक्षदर्शी समेत होइनन्। निजले मौकाको जाहेरी ब्यहोरा अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरी प्रमाणित गर्न सकेको अवस्था छैन भने जाहेरीको ब्यहोरामा तेस्रो पक्षको उपस्थिति समेत देखिएको छैन। खुकुरी बरामद भएको

भनिए पनि बरामदी मुचुल्कामा मलाई रोहबरमा नराखिएको र मैले सो खुकुरीलाई सनाखत गरेको अवस्था पनि छैन। मैले प्रहरीमा बयान गर्दा मार्ने उद्देश्यले हानेको भनी साबिती बयान गरेको छैन। भनाभन हुँदा घाइतेसम्म बनाएको हुँ। पूर्व रिसइवी थिएन भनी बयान गरेको छु। मार्ने उद्देश्यले हानेको भए कसले बचायो, कसले हात समात्यो, खुकुरी कसले लियो केही खुलेको छैन भने तेस्रो पक्षको अप्रत्यासित हस्तक्षेप समेत देखिँदैन। पीडितकै भनाइ अनुसार सो वारदातको प्रत्यक्षदर्शी को हो भन्ने कुरा नै विरोधाभासपूर्ण रहेको छ। उल्लिखित तथ्यहरूबाट म निर्दोष रहेको तथ्य पुष्टि हुँदाहुँदै विश्वासिलो आधार विना कसुरदार ठहर गरी सजाय गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट छुटकारा दिलाइपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन।

यसमा पीडितलाई पर्न गएको घाउ चोट र घटनाको परिस्थिति समेतको आधारमा रुकुम जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०/३/२३ मा भएको फैसला विचारणीय देखिएकाले अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय तुलसीपुरलाई छलफलका निमित्त सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

ठहर खण्ड

नियम बमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरियो। पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री पदमप्रसाद वैदिक र श्री मदन पोखेलले ज्यान मार्ने उद्योग ठहर्न तेस्रो पक्षबाट हस्तक्षेप गरी ज्यान बचेको हुनु पर्नेमा सो छैन। जसको पसलअघि घटना भएको भनिएको छ, उसको बकपत्र छैन। लागेको भनिएको चोट गम्भीर छैन। तसर्थ ज्यान मार्ने उद्योगमा कारबाही गर्ने आधार नहुँदा सुरु फैसला उल्टी हुनु पर्छ भन्ने र वैकल्पिक जिकिरका रूपमा कारबाही नै हुने भएमा मुद्दा कुटपिटमा परिणत हुनु पर्छ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो। प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री धर्मानन्द नाथले घाँटीमा ताकेर खुकुरीले चोट छाडिएको छ, तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपबाट ज्यान बचेको कुरा पीडित र मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूको बकपत्र समेतबाट पुष्टि हुन्छ। तसर्थ उद्योग कायम गरेको सुरु इन्साफ सदर हुनु पर्छ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो।

पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी र विपक्षी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट गरिएको बहस समेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गर्नु पर्ने देखिन आयो।

- (क) पीडित उपर भएको कार्य ज्यान मार्ने उद्योगको परिभाषाभित्र पर्छ वा पर्दैन र प्रस्तुत मुद्दामा ज्यान मार्ने उद्योगको अभियोग स्थापित हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- (ख) निजलाई सजाय गरेको सुरु रुकुम जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन, पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन ?

सर्वप्रथम पहिलो पश्नतर्फ हेर्दा यहाँ केही तथ्यहरू बारे प्रकाश पाउँ उठाइएको प्रश्नमा प्रवेश गर्नु उपयुक्त देखिन आयो। प्रस्तुत मुद्दाको उठान पीडित शेरबहादुर खड्काका बाबु रतिभान खड्काको जाहेरीबाट भएको छ। जाहेरीमा दिपेन्द्र खड्काले लेनदेनको विषयबाट उत्पन्न रिसइवीका कारण छोरा

शेरबहादुरलाई ज्यान मार्ने योजना बनाई २०६९/६/२९ गते बिहान १०.३० बजे रुकुमको झुल्लेटा बजारमा ज्यान मार्ने उद्देश्यले घाँटीमा हान्दा छोरा सख्त घाइते भएको कुरा जाहेरीमा उल्लेख भएको छ। पीडितलाई तत्काल उपचारका लागि सल्ले बजार लिएकामा त्यहाँ उपचार हुन नसकी जहाजबाट नेपालगञ्ज लगी नर्सिङ होम र मेडिकल कलेजमा राखी उपचार गरिएको भन्ने कुरा पनि मिसिलमा उल्लेख भएको छ। पीडितको घाउ जाँच प्रतिवेदनमा Lacerated injury of posterior aspect of neck 8×1×2.5cm (from posterior border of left sternocleidomastoid to right occipital region) भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ भने चोटको प्रकार (type of injury) मा injuries to veins, arterioles on posterior aspect of neck, injury to sternocleidomastoid भन्ने उल्लेख भएको छ। घाँटीमा नै खुकुरी प्रहार भएको हो भन्ने पीडित शेरबहादुर खड्का र घटनाको प्रत्यक्षदर्शी भनिएका दिपेन्द्र ओली तथा धनबहादुर वलीको कागजबाट समेत देखिन्छ। त्यस्तै गरी जुन खुकुरीबाट चोट प्रहार गरिएको भनिएको छ सो खुकुरी वारदात घटेको भनिएको स्थानदेखि ५ मिटरको दुरीमा बरामद भएको भन्ने पनि बरामदी मुचुल्काबाट देखिन्छ।

मिसिल संलग्न यी तथ्यहरूका पृष्ठभूमिमा अब पीडित उपर भएको कार्य ज्यान मार्ने उद्योगको परिभाषाभित्र पर्छ वा पर्दैन ? अर्थात् अभियोग पत्रमा दाबी लिइए बमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगको अभियोग स्थापित हुन सक्छ वा सक्दैन भन्नेतर्फ हेर्दा उद्योगको सैद्धान्तिक पक्ष, मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. मा उल्लिखित कसुर कायम हुनका लागि आवश्यक पर्ने तत्त्वहरू र ज्यान मार्ने उद्योगको कसुरमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतको सन्दर्भमा यस इजलास समक्ष प्रस्तुत मुद्दामा ती तत्त्वहरू विद्यमान छन् वा छैनन् भनी हेर्नु पर्ने हुन आयो।

प्रारम्भमा नै के कुरा स्पष्ट गर्न जरुरी छ भने "ज्यान मार्ने उद्योग" बारे अहिलेसम्मको हाम्रो दृष्टिकोण अधुरो, अपुरो र सङ्कीर्ण छ। यस्ता मुद्दामा अपराधिक कार्य (Actus reus) लाई हामी परम्परागत रूपमा बुझ्न अभ्यस्त छौं। जब कि उद्योगको अपराध हुनका लागि हातहतियार नै प्रयोग हुन वा शारीरिक आक्रमण हुन अनिवार्य हुँदैन तर यस्ता विवाद हामी समक्ष आउँदा हाम्रो प्रथम दृष्टि के कस्तो हतियार प्रयोग भएको छ, त्यस्तै गरी के कुन स्थानमा चोट परेको छ भन्दा पनि चोट कति गम्भीर छ भन्नेतर्फ जान्छ। हतियार पनि महत्त्वपूर्ण होला, चोटको गाम्भीर्य पनि सान्दर्भिक होला तर घटनाक्रमको समग्रताको सन्दर्भमा के मनसाय राखी गर्न खोजिएको हो र के भएको छ भन्ने कुरालाई पनि उत्तिकै महत्त्वका साथ हेरिनु पर्छ। यो कुरालाई हामीले कदापि भुल्न मिल्दैन।

वस्तुतः उद्योगको अपराध "असफल अपराध" हो। अर्थात् जुन कार्य गर्ने सोच, समझ एवम् मनसाय राखी पूर्ण अपराध घटाउने कार्य गरिएको हुन्छ, उद्योगमा सो कार्य पूर्ण हुन पाएको हुँदैन। यसलाई स्पष्ट पार्दै विधिशास्त्री George Fletcher ले उद्योगलाई "असफल अपराध" भनेका छन्। असफल अपराधको दृष्टान्त दिँदै उनी भन्छन् : घटना यस्तो पनि हुन सक्छ, हत्याराले बन्दुक हानिसकेको हुन सक्छ तर सही निसाना लगाउनमा ऊ चुक्छ। बैंक लुट्न गएको व्यक्ति बैंकमा प्रवेश गरी बन्दुक पनि सोझ्याउँछ, तर रकम लुटनुभन्दा पहिले ऊ पक्राउ पर्छ; बलत्कारीले बलात्कार गर्ने प्रयास गर्छ तर पीडितले आफु गर्भवती भएको भन्दै ऊबाट बच्दछिन्; हत्याराले कफीमा विष हालिसकेको हुन्छ तर जसलाई विष दिन खोजिएको

हो उसले कफी पिउनु अगाडि सो कफी पोख्छ। यी सबै पूर्ण हुन नसकेका कार्यहरूले उद्योगको कसुरमा दायित्व सिर्जना गर्न सक्छन्: उनकै शब्दमा भन्दा :

Attempts are cases of failure. A would-be killer shoots, but his aim is off. A woman sent on robbery enters a bank and pulls a gun, but is arrested before she gets the money. A man tries to rape a woman, but she dissuades by telling him that she is pregnant. A man puts poison into his intended victim's coffee cup, but the latter spills the coffee before drinking it. All of these frustrated crimes are candidates for liability as criminal attempt.^१

माथिका सबै दृष्टान्तहरूमा आपराधिक कार्य र आपराधिक मनसाय दुबै तत्त्वको उपस्थिति हुँदाहुँदै पनि जुन मनसाय वा नियत राखेर कार्य गर्न खोजिएको छ, सो कुरालाई विशेष महत्त्वका साथ हेरिन्छ। उद्योगमा गर्न खोजिएको कार्य पुरा नहुने भएकै कारणबाट प्रसिद्ध अपराध शास्त्रीद्वय स्मिथ र होगन (Smith & Hogan) ले यसलाई "अपूर्ण अपराध" (inchoate offence) भनेका छन्^२। अपूर्ण अपराध भएकै कारणले उद्योगको प्रकृति एवम् स्वरूप विशिष्ट हुन्छ। यही विशिष्टतालाई मध्यनजर गर्दै उद्योग भन्न नमिल्ने कसुरहरू यसमा नपस्कन भन्नका लागि यसमा मनसाय तत्त्वलाई विशेष सतर्कतापूर्वक हेरिन्छ। उदाहरणार्थ हत्याको पूर्ण अपराध आवेशमा आई, होस नपुर्याई वा हेलचक्र्याइँ गरे पनि घटन सक्छ भने उद्योग आपराधिक मनसाय नराखी घट्दैन^३। यस कुरालाई हाम्रो न्यायिक परिपाटिमा हामीले पनि स्वीकार गरेका छौँ। उद्योग सम्बन्धी कसुरमा आपराधिक कार्य र मनसाय बिच रहेको यही सम्बन्धलाई स्पष्ट गर्दै अपराध शास्त्री C. S. Kenny ले भनेका छन् :

Essence of attempt lies in the intention rather than in the acts done in furtherance thereof. In other words, the criminality is constituted more by mens rea than by the actus reus. Yet mens rea alone is not a crime, the court requires physical evidence; but so much as necessary to establish mens rea .

त्यसो भए आपराधिक कार्य (actus reus) को कुन चरणमा उद्योगको अपराध हुन जान्छ त भन्ने अर्को प्रश्न यसै सन्दर्भमा हाम्रा सामु उत्पन्न हुन्छ। यस बारे विभिन्न मुलुकमा अपनाइएको न्यायिक व्यवहार र दृष्टिकोणमा सामान्य रूपको विविधता पाइन्छ। उदाहरणार्थ अमेरिकी अदालतहरूका दृष्टिमा उद्योग ठहर्नका लागि अभियुक्त तयारीको चरणबाट सारभूत रूपमा अघि बढ्दै (Taking substantial steps) खतरनाक रूपले आफ्नो उद्देश्यको नजिक (In dangerous proximity to the end) पुग्नु पर्छ भनिएको छ। यस बारेमा एउटा मुद्दामा भनिएको पनि छ :

The crux of determination of whether the acts are sufficient to constitute an attempt is whether, when given the specific intent to commit an offense, the acts taken in furtherance thereof are such that there is dangerous proximity to success in carrying out the attempt.^४

अध्ययनले के पनि देखाउँछ भने अमेरिकी अदालतहरूले आपराधिक कार्य (Actus reus) को जुन मानक खडा गर्न खोजेका छन्, त्यही मानक संयुक्त अधिराज्यमा खडा गर्न खोजिएको छैन। अर्थात् संयुक्त अधिराज्यमा उद्योगको अपराध कायम हुनका लागि अमेरिकामा जस्तो "खतरनाक रूपले आफ्नो उद्देश्यको

^१ George Fletcher, RETHINKING CRIMINAL LAW, Oxford University Press, 2000 at P.3

^२ J.C. Smith and B. Hogan, CRIMINAL LAW (12 Ed, David Ormerod ed; 2008, OUP) at p 379

^३ Kenny's OUTLINE OF CRIMINAL LAW (9th ed. J.W. (cecil Turner 1966) at p.102

^४ People V. Paluch 222 N.E. 2d 508, 510 (Ill. App.ct. 1966)

नजिक" रहनु आवश्यक हुँदैन, तयारीको चरणबाट अघि बढी आपराधिक कार्य गर्न थाल्नु नै उद्योगको कसुर कायम गर्न पर्याप्त हुन्छ। संयुक्त अधिराज्यको फौजदारी उद्योग ऐन, (Criminal Attempt Act) १९८१ को दफा १ को उपदफा (१) मा उद्योगलाई परिभाषा गर्दै भनिएको छ :

"If with intent to commit an offence to which this section applies, a person does an act which is more than merely preparatory to the commission of the offence, he is guilty of attempting to commit the offence."

यो कुरा स्पष्टै छ कि माथिको परिभाषामा कतिपय अमेरिकी राज्यहरूका कानूनमा भए जस्तो अपराध घटाउने सन्दर्भमा गम्भीर प्रयास गरेको मानिने कुनै कार्य "Conduct constituting substantial step toward the commission of the offence"^५ वा अमेरिकी अदालतहरूले भनेजस्तो खतरनाक रूपले आपराधिक उद्देश्यको नजिक पुगेको (within dangerous proximity to the criminal end) हुनु आवश्यक देखाइएको छैन। तयारीभन्दा अघि बढेर अपराध घटाउन चालिएको सामान्य कदम (Slightest conduct towards commission of an offence) पनि आपराधिक कार्यको वर्गभित्र पर्न सक्छ^६। उद्योगको अपराधमा अपराधीको मनसाय र आपराधिक कार्य दुबै विद्यमान हुनु पर्ने आवश्यकतालाई भने माथिको परिभाषामा स्पष्टैसँग राखिएको छ।

बेलायतको जस्तै भारतीय कानूनमा पनि उद्योगको कसुरमा कार्य (actus reus) लाई भन्दा मनसाय (intention) र ज्ञान (knowledge) लाई महत्त्वपूर्ण मानिएको छ^७। जहाँ तयारीभन्दा अघि बढेर हत्याको कसुर गर्न अभियुक्तले केही कार्य गर्छ र सो कार्य पुरा हुँदा हत्या गरेको मानिन्छ भने अपूर्ण कसुर चाहिँ हत्याको उद्योग मानिन्छ भन्ने भारतीय कानूनको मत छ। उद्योग बारे भारतीय दण्ड संहिता (Indian Penal Code) १८६० को दफा ३०७ मा देहायको व्यवस्था गरिएको छ :

307. Attempt to murder.-- Whoever does any act with such intention or knowledge, and under such circumstances that, if he by that act caused death, he would be guilty of murder, shall be punished with imprisonment of either description for a term which may extend to ten years, and shall also be liable to fine; and, if hurt is caused to any person by such act, the offender shall be liable either to 1[imprisonment for life], or to such punishment as is hereinbefore mentioned.

माथिको व्यवस्थामा उद्योगको कसुरमा पीडितलाई चोट लागेको र नलागेको स्थितिलाई सजायको सन्दर्भमा दुई वर्गमा राखिएको छ। यसको अर्थ के पनि हो भने तयारीको चरणबाट अघि बढेर अभियुक्तले केही कुरा गरेको छ तर जुन परिणाम निस्कनु पर्ने हो सो निस्केको छैन, जस्तो बन्दुक फायर गरिएको छ तर पीडितलाई लागेको छैन, विष खुवाउने नियतले विष किनी खानामा मिसाइएको छ र पीडितको टेबलमा राखिएको छ वा उसको नोकरलाई दिइएको छ तर पीडितले खाइसकेको छैन भने पनि उद्योगको कसुर कायम हुन्छ। यस्तोमा अभियुक्तलाई १० वर्षसम्म कैद र जरिवाना समेत हुन सक्छ^८। यदि पीडितलाई चोट लागेको वा अन्य किसिमको शारीरिक वा मानसिक क्षति पुगेको छ भने सजाय जन्मकैदसम्म पनि हुन

^५ For e.g. Colorado Penal Code 6-18-2-101(1)

^६ J.C. Smith & B Hogan, Supra note 2 at p. 38

^७ जहाँ हत्या गर्ने स्पष्ट मनसाय राखि कार्य गरिएको छ, त्यस्तै गरी यस्तो शारीरिक वा मानसिक क्षति पुर्याइएको छ जसमा कर्तालाई यस्तो कार्यबाट पीडितको मृत्यु हुन सक्छ भन्ने जानकारी छ, यस्तो चोट जसको कारण सामान्य अवस्थामा पीडितको मृत्यु हुन सक्छ, यी सबै कार्यले बुझ्नलाई मद्दत गर्छन। अभियुक्तले प्रयोग गरेको हतियार, कसुर गर्दा बोलेको कुरा, नियत, शरीरको कुन भागमा चोट छाड्यो भन्ने आदि कुराबाट मनसाय खोज्न सकिन्छ।

^८ हेर्नु होस् दफा ३०७ को स्पष्टीकरण क, ग, घ।

सक्छ। यसरी हेर्दा भारतीय कानूनले तयारी र उद्योगको बिचमा झिनो विभाजन रेखा मात्र कायम राखेको छ। दण्ड विधानमा आपराधिक कार्यको गाम्भीर्यलाई मनसाय वा ज्ञानलाई जति जोड दिइएको छैन^९। भारतीय कानूनमा उद्योगका सम्बन्धमा रहेको व्यवस्थाको बारेमा यसो पनि भनिने गरिएको छ :

Attempt to commit an offence can be said to begin when the preparation are complete and the culprit commences to do something with the intention of committing the offence, and which is a step towards the commission of the offence. The moment he commences to do an act with the necessary intention, he commences his attempt to commit the offence.

त्यसो भए कस्तो छ त हाम्रो कानुनी व्यवस्था ? यहाँ सान्दर्भिक प्रश्न उठ्छ। स्पष्टै छ, हामी कहाँ उद्योग बारे सर्वस्वीकृत दृष्टिकोणको विकास हुन अझै बाँकी छ। मुलुकी ऐनको विभिन्न महल र अन्य विशेष ऐनहरूमा उद्योगको कसुरमा सजायको व्यवस्था गरिए पनि उद्योगलाई स्पष्टसँग परिभाषा गरिएको छैन^{१०}। यहाँ सन्दर्भ ज्यान मार्ने उद्योगको हुँदा सो सम्बन्धमा ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. मा गरिएको व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नु पर्ने हुन आएको छ। उक्त १५ नं. मा देहायको व्यवस्था रहेको पाइन्छ :

“ज्यान मार्ने मनसायले गोली चलाउने वा बम हान्ने वा घातक हतियारले काट्ने वा मार्नका लागि अरू जुनसुकै कुराको उद्योग गरी मर्नेसम्मको काम गरेकामा कुनै कारणले ज्यान मर्न पाएको रहेनछ भने त्यस्तो काम गर्ने र गर्न लगाउने तथा सो ठाउँमा गई बचन दिने वा मद्दत गर्नेलाई पाँच वर्षदिखि बाह्र वर्षसम्म कैद गर्नु पर्छ।”

उपर्युक्त व्यवस्थामा ज्यान मार्ने उद्योगको परिष्कृत परिभाषा नदिइए पनि परिभाषाजन्य व्यवस्थाहरू विद्यमान रहेका छन्। उक्त व्यवस्थाको विश्लेषण गर्दा उद्योग ठहर्नका लागि देहायका तत्त्वहरू विद्यमान हुनु पर्ने देखाइएको छ :

- अपराधिक कार्य वा वारदात मनसायपूर्वक घटाइएको हुनु पर्ने।
- त्यस्तो अपराधिक कार्य अन्तर्गत गोली चलाउने वा बम हान्ने वा घातक
- हतियारले काट्ने वा मार्नको लागि अरू जुनसुकै कार्य गरिएको हुनसक्ने।
- कार्य गम्भीर हुनु पर्ने अर्थात् “मर्नेसम्मको” भए पनि कुनै कारणले ज्यान मर्न नपाएको अवस्था हुनु पर्ने।

ज्यान सम्बन्धीको माथि वर्णित १५ नं. मा स्पष्टसँग उल्लेख भएको तत्त्व “मनसाय” हो जसले उद्योगको सैद्धान्तिक पक्षसँग तादाम्य राख्दछ। अर्थात् उद्योगमा पनि त्यही अपराधिक मनसाय रहनु पर्छ, जुन कर्तव्य ज्यानको कसुरका लागि आवश्यक हुन्छ। यहाँ कुत्सित मनसाय, निर्ममता, दयाहीनता त्यही श्रेणीको हुनु पर्छ जुन कर्तव्य ज्यानमा हुन्छ। यस बारेमा विधिशास्त्री यच.यल.ए. हार्ट (H.L.A. Hart) ले

९. State of Maharashtra v Balram Bama Pate AIR 1983 SC 305 मा मर्नेसम्मको चोट छान्ने हुन जरुरी छैन भनिएको छ। त्यस्तै गरी Sarju Prasad v State of Bihar AIR 1965 SC 843 मा अभियुक्तले छान्ने चोटले कुनै भाइटल अङ्ग काटेन भनेर उद्योग नहुने होइन भनियो। त्यस्तै गरी Vasant Virthu Jadhav v. State of Maharashtra, (1997) 2 Crimes 539 (Bom). को मुद्दामा The important thing to be borne in mind in determining the question whether an offence under section 307, is made out is the intention and not the injury (even if simple or minor);

१०. हालै मस्यौदा भएको अपराध संहिताले “आपराधिक षडयन्त्र, उद्योग, प्रोत्साहन र मतियार” शीर्षकमा छुट्टै परिच्छेदको व्यवस्था गरे पनि उद्योगको राम्रोसँग परिभाषा गरेको छैन।

कसैको संयोगिक हस्तक्षेपका कारण उद्योग सफल हुँदैन, अपराध घटाउने सिपमा कमी भए पनि क्रूरतामा भने पूर्ण अपराध र उद्योगमा केही फरक हुँदैन धरणा राख्छन्। यस कुरालाई स्पष्ट गर्दै उनी भन्छन् :

"... There seems to be no difference in wickedness, though there may be in skill, between the successful and the unsuccessful attempt..... Very often an unsuccessful attempt is merely the accidental failure to commit the crime because somebody unexpectedly intervenes and frustrates the attempt."^{११}

अपराध घटाउन मनसाय तत्त्व आवश्यक पर्छ भने यसलाई कहाँबाट खोज्ने भन्ने अर्को सान्दर्भिक प्रश्न पनि यहीनिर उठ्छ। वस्तुतः मनसाय तत्त्व आपराधिक कार्यबाट नै खोजिने र हेरिने विषय हो; त्यसैले यो सधैं मुखरित अवस्थामा हुँदैन। कार्यको प्रकृति, सम्भावित परिणाम र सो परिणाम ल्याउन अभियुक्तले चालेका कदमहरूबाट नै मनसाय तत्त्वको खोजी गरिनु पर्छ। यही सन्दर्भमा अभियुक्तले आफ्ना कार्यको सम्भावित परिणाम यस्तो हुन सक्छ भन्ने जानकारी वा ज्ञान (Knowledge about possible consequence) राखेको थियो वा थिएन, कार्यलाई हेरी यस्तो कार्यबाट यस्तो परिणाम निस्कन्छ भनी सामान्य समझको व्यक्तिले पनि भन्न सक्ने अवस्था अमुक वारदातमा थियो वा थिएन भन्ने कुरा हेरी मनसाय तत्त्व बारे यकिन गरिनु पर्छ। अर्थात् प्रतिवादीले कसुर गर्ने मनसाय राखेको भन्ने स्पष्ट रूपमा भन्न नसकिए पनि सम्भावित परिणाम बारे जानकारी राखेको थियो वा सामान्य समझको व्यक्तिले यस्तो परिणाम बारे जानकारी राख्दछ भन्न सकिने अवस्था थियो भने कसुरदारले मनसाय रहेकै मान्नु पर्छ यहाँ सम्मानित सर्वोच्च अदालतले इस्लामुद्दिन जोलाहाको मुद्दामा व्यक्त गरेको धारणा सान्दर्भिक देखिन्छ। सो मुद्दामा भनिएको छ :

“ज्यान मार्ने उद्योगका मुद्दाहरूमा ज्यान मार्ने मनसाय कुनैमा स्पष्ट नै देखिने हुन्छ, कुनैमा अभियुक्तले गरेको आपराधिक क्रियाबाट उसको मनसाय पत्ता लगाउनु पर्छ ”^{१२}

त्यस्तै गरी अपराधीको कार्यबाट नै मनसाय तत्त्वको खोजी गरिनु पर्ने भन्ने बारे सम्मानित सर्वोच्च अदालतले राधेश्याम तेलीको मुद्दामा अझ स्पष्ट गर्दै भनेको छ :

“कुनै व्यक्तिले गरेको कार्य कस्तो छ भनी हेरी निजले गरेको अपराधजन्य कार्यबाट नै मनसाय तत्त्व पहिलाउन सकिने हुन्छ। अपराधजन्य कार्यका अलावा अन्य आधारबाट निकाल्न खोजिने मनसाय तत्त्व वस्तुगत परीक्षणमा आधारित रहँदैन। यस्तो माध्यम असम्भव नभए पनि जोखिमपूर्ण भने अवश्य हुन्छ। अपराधजन्य कार्य नै मनसाय तत्त्व पहिल्याउने सशक्त एवं भरपर्दो माध्यम हो। वस्तुगत परीक्षणमा आधारित भएर निकालिने निष्कर्ष हुँदा यस्तो निष्कर्ष सधैं कसी लगाएर जाँचन सकिने हुन्छ^{१३}।”

मनसाय तत्त्व बारेमा यति भनेर अब आपराधिक कार्यतर्फ हेरौं : ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. मा आपराधिक कार्यहरूको एउटा सूची दिइएको छ, जस्तो “गोली चलाउने, बम हान्ने वा घातक हतियारले काट्ने आदि”। स्पष्ट नै छ यी अपराधिक कार्यका दृष्टान्त मात्र हुन्। उद्योगमा यस्ता कार्यको सूची लामै हुन सक्छ। उदाहरणार्थ मार्छु नै भन्ने मनसायले वा मर्छु भन्ने जान्दाजान्दै कुनै ठाउँमा कैयौं दिनसम्म थुनु, विष हाल्नु, शरीरमा आगो लगाउनु वा ढोका थुनी घरमा आगो लगाउनु वा कोठाभित्र अक्सिजन सकिने स्थिति

^{११} H.L.A. HART, PUNISHMENT & RESPONSIBILITY : ESSAYS IN THE PHILOSOPHY OF LAW (1968) 129-130

^{१२} इस्लामुद्दिन जोलाहा वि. श्री ५ को सरकार, ने.का.प. २०४३, नि.नं. २६२६, पृ.८१०, डिल्लिप्रसाद सिम्खडा वि. श्री ५ को सरकार, ने.का.प. २०३७, पृ. १३९२, पृ. १४८ मा पनि मनसायको खोजि यसरी नै गरिनु पर्ने अदालतको दृष्टिकोण छ।

^{१३} राधेश्याम साहु तेली वि.श्री ५ को सरकार, ने.का.प.२०४३ नि.नं २६१७ पृष्ठ १०६

पार्नु वा तेजाव खन्याउनु, जाडोमा कठाङ्ग्रिएर मर्छ भनी नाबालक वा अशक्त व्यक्तिलाई चिसो निर्जन ठाउँमा छाडिदिनु आदि आदि। यसरी हेर्दा ज्यान मार्ने उद्योग ठहर्नको लागि सो गर्ने मनसाय राखी गरिने जुनसुकै कार्य पनि अपराधिक कार्यको वर्गीभित्र पर्न सक्छ। सम्भवतः यही कुरालाई दृष्टिगत गरी विधिकर्ताले “ज्यान मार्नको लागि अरू जुनसुकै कुराको उद्योग गरी” भन्ने शब्द समूहको प्रयोग पनि ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. मा गरेको हुनु पर्छ। यस इजलासको दृष्टिमा उद्योगमा अपराधिक कार्य (Actus reus) हुनका लागि “मर्नेसम्मको काम गरेको” हुनु पर्छ तर सो कार्य जे पनि हुन सक्छ, यसको सूची अनन्त बन्न सक्छ। त्यसैले के कार्य गर्यो भन्ने भन्दा पनि के कस्तो परिस्थितिमा के कति गम्भीर कार्य गर्यो र सो कार्य पूर्ण अपराधको कति नजिक छ, वस्तुतः उद्योगमा हेरिनु पर्ने कुरा यही हो। यस पक्षलाई ध्यान नदिई कस्तो हतियार प्रयोग गर्यो भन्ने वा एकाकी रूपमा चोट मात्र हेरी वा प्रयोग भएको हतियार मात्र हेरी अमूक कार्य उद्योग हो वा होइन भनी ठहर्याउन खोज्यौं भने हामी एउटा अन्यायपूर्ण स्थितिमा पुग्दछौं। कहिले बन्दुक फायर भएको वा खुकुरीले गर्धनमा नै हान्दा पनि उद्योग ठहर्याउँदैनौं^{१४} भने कहिले छुरा प्रहार गरेकामा पनि उद्योग ठहर्याउँदछौं^{१५}।

सङ्क्षेपमा, उद्योग ठहर्नको लागि केवल तयारी मात्र नभई अभियुक्तले वारदात घटाउने मनसायका साथ सोतर्फ गम्भीर प्रयास गरेको र सो कार्य माथि भनिए झैं खतरनाक रूपले पूर्ण अपराधको नजिक (Dangerous proximity to the end) हुनु पर्छ। अर्थात् ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. मा उल्लिखित भाषामा भन्ने हो भने “मर्नेसम्मको काम” गर्दा पनि “कुनै कारणले” ज्यान मर्न नपाएको हुनु पर्छ।

अब यहाँ ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. मा “कुनै कारणले” भन्ने उल्लेख भएकाले सो कारण के हुन सक्ला भन्ने जिज्ञासा उत्पन्न हुन सक्छ। यसलाई हाम्रो सर्वोच्च अदालतले पटक पटक व्याख्या गरेको छ। यद्यपि ती सबै व्याख्याहरू उद्योगको विधिशास्त्रलाई स्पष्ट गर्ने वा यस विषयमा मातहतका अदालतहरूलाई मार्गदर्शन गर्ने किसिमका छैनन्। सम्मानित सर्वोच्च अदालतले सजिलोसँग व्यक्त गर्ने गरेको धारणा तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपको विद्यमानता हो^{१६}। “अभियुक्तले ज्यान मार्न भनी गरेको कार्य तेस्रो तत्त्वको अप्रत्यासित रूपमा अपर्झट उपस्थिति हुन गएका कारणले सम्पन्न हुन नपाएको हुन्छ”^{१७} भन्ने सम्मानित सर्वोच्च अदालतको दृष्टिकोण छ। तर यहाँ स्पष्ट हुनु पर्ने कुरा के छ भने तेस्रो तत्त्वको उपस्थिति भनेको सधैं त्यस्तो तत्त्वको भौतिक उपस्थिति मात्र नहुन सक्छ। यसो भन्नु ज्यान सम्बन्धी १५ नं. मा प्रयुक्त “कुनै कारणले” भन्ने शब्दावलीको साङ्गोपाङ्गो अर्थ हुन सक्दैन। “कुनै कारण” भनेको यथार्थमा जुनसुकै कारण हुन सक्छ। जस्तो, अपराधीसँग सो कार्य सम्पन्न गर्ने सीप वा समय, स्रोत र साधनको अभाव हुनु, पक्राउ पर्छु भन्ने डरले भाग्नु, मर्यो भनी छाडेकामा तत्काल मद्दत पुगी अस्पताल लगी उपचार हुन सक्नु आदि आदि; अर्थात् कारण अनेक हुन सक्छन्। अझ कतिसम्म भने पूर्ण अपराध हुन असम्भव स्थितिमा पनि उद्योग

^{१४} ने.का.प. २०६६ नि.नं. ८१३६, पृ. ३०८, ने.का.प. २०५५, नि.नं. ६६०९, पृ. ५७२

^{१५} ने.का.प. २०४६ नि.नं. ३८१४, पृ. ८६०

^{१६} श्री ५ को सरकार वि. रामबहादुर पौडेल, ने.का.प. २०६५, नि.नं. ७९३६, पृ. २४१

^{१७} महेन्द्रराज बम वि. श्री ५ को सरकार, ने.का.प. २०५१, नि.नं. ४८९०, पृ. २२६

कसुर कायम हुन सक्छ^{१६}। कुरा यति मात्र हो कि कुनै तेस्रो पक्षको उपस्थिति वा हस्तक्षेपकारी परिस्थितिका कारण मनसाय राखी गरिएको कार्य पुरा हुन पाएको हुँदैन।

सङ्क्षेपमा ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. वा अन्य कुनै अपराधको उद्योगबारे विधिसम्मत व्याख्या गर्दा यो व्यवस्थाको उद्देश्य र समाजमा पार्ने प्रभावबारे पनि हामी सबैको ध्यान जानु आवश्यक छ। उद्योगलाई कसुरको रूपमा परिभाषित गरेर राज्यले अपराधको रोकथाममा सकारात्मक योगदान दिन सक्छ भने पूर्ण अपराध र तयारीका बिचमा एउटा निश्चित वर्गको अपराधलाई स्वीकार गर्दै उपयुक्त दण्ड प्रदान गरी दण्डहीनतालाई रोक्ने प्रयास पनि गरेको हुन्छ। ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. को व्याख्या गर्दा हामीले यी कुराहरूलाई बिर्सन मिल्दैन। उद्योगको अपराधलाई अलगगै वर्गको अपराधको रूपमा स्वीकार गर्नुको उद्देश्य बारेमा बेलायतको कानून सुधार आयोगले भनेको छ :

"The present offense of attempt is the product of a delicate balancing exercise between two needs. On the one hand there is a need to allow effective intervention to prevent harm. On the other, there is a need to ensure that only sufficiently culpable individuals, whose conduct brings with it a clear threat of harm, are labeled and punished as 'attempters'."^{१७}

उपर्युक्त सैद्धान्तिक सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा पीडित उपरको कार्य ज्यान मार्ने उद्योगको परिभाषाभित्र पर्छ वा पर्दैन भनी हेर्दा यहाँ प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले शेरबहादुर खड्कालाई घाँटीमा खुकुरीले प्रहार गरेको कुरा स्पष्ट देखिएको छ। स्वयं दिपेन्द्र खड्काले नै अनुसन्धान अधिकारी समक्ष यसो भनी बयान गरेका छन् :

"मिति २०६९/६/२६ गतेको अन्दाजी १०.३० बजेको समयमा मैले घाइते शेरबहादुर खड्कालाई खुकुरी प्रहार गरी गम्भीर घाइते बनाई घट्टन गएको हो।... लेनदेनको हिसाब गर्दाको अवस्थामा विवाद हुँदा ... मैले मेरा साथमा रहेको खुकुरी दापबाट निकाली प्रहार गरी घाइते बनाएको हुँ।... पहिलो प्रहार घाँटीको बायाँतर्फ गरेर दोस्रो प्रहार गर्दा मोबाइलमा लागेको थियो, कुन खुट्टामा प्रहार गरें रिसको आवेगमा थाहा पाइन र पुनः प्रहार गर्न लाग्दा स्थानीय मानिसहरू आई प्रहार गर्नबाट बचाएकाले निज घाइतेको ज्यान बचेको हो।"

यद्यपि अदालतमा बयान गर्दा आफुले शेरबहादुरलाई खुकुरी प्रहार गरेको कुरामा निजले इन्कारी बयान गरेका छन् तर वारदात स्थलमा पीडितसँग लेनदेन विषयमा विवाद भएको, सो विवाद हुँदा पीडितको हातमा खुकुरी भएको, आफु र पीडितलाई झुल्नेटा बजारका मानिसहरूले समातेको कुरालाई स्वीकार गरेका छन्। विवाद बढ्दै गर्दा आफु ज्यान बचाउन फुत्किएर इलाका प्रहरी कार्यालयमा गएको भन्ने पनि निजको बयान छ। उनी भन्छन् :

"मिति २०६९।६।२६ गते बिहान १०।३० बजेको समयमा म काम विशेषले झुल्नेटा बजारमा गएको थिएँ। सो समयमा... शेरबहादुर झुल्नेटा बजारमा रहेछन्। सो समयमा मेरो र निज शेरबहादुर खड्काको बिचमा कुरा उठ्यो। निज..बाट मैले केही समय पहिले नै ... २५,०००। रूपैया लिनु पर्ने थियो। सो पैसा माग्दा निजले मलाई मैले पैसा दिनु पर्ने छैन जहाँ जान्छस् जा

^{१६} Kenney's, Supra note 3 at P. 106 यसबारे उदाहरण दिदै उनी भन्छन्स् चोरी गर्न खोजिएकोमा घर रित्तो भएको कारणले चोरी हुन नसक्नु।

^{१७} Smith & Hogan, Supra note 2 at P. 387

भनेपछि विवाद बढ्न गयो। सो समयमा मलाई र पीडितलाई बजारका मानिसहरूले समाते। सो समयमा ... शेरबहादुर खड्काको हातमा खुकुरी थियो। सो खुकुरी निजले कहाँबाट ल्याएका हुन् मलाई थाहा छैन। बजारका मानिसहरूले समातेपछि मलाई मार्छन् भन्ने डरले म फुत्किएर इ.प्र.का. झुल्नेटामा गएको हुँ।"

प्रतिवादीको अदालतको उक्त बयान सरसर्ती पढ्दा खुकुरी प्रहार आफुले गरेको नभई पीडितले नै आफुलाई गर्न खोजेको भनी निजले जिकिर लिन खोजेको जस्तो देखिन्छ। यदि प्रतिवादीलाई नै पीडितले प्रहार गर्न खोजेको भए निजलाई नभई शेरबहादुरलाई नै नियन्त्रण गरिनु पर्ने हो। फेरि निज नै किन त्यहाँ जम्मा भएका मानिसहरूबाट फुत्किएर इलाका प्रहरी कार्यालयमा जानु पर्‍यो त ? त्यस्तै गरी पीडितले नै लिएको खुकुरीबाट निजकै घाँटीमा कसरी चोट लाग्न पुग्यो त ? सो केही कुरा प्रतिवादीले खुलाउन सकेको देखिँदैन। प्रतिवादीको अदालतको बयान विरोधाभासजन्य त छँदैछ मिसिल संलग्न अन्य प्रमाण कागजहरूले पनि निजको भनाइको पुष्टि गर्दैनन्।

अनुसन्धान अधिकारी समक्ष स्वयं पीडितले देहायको कुरा व्यक्त गरेको निजको कागजबाट देखिन्छ।

"मिति २०६९।६।२६ गते अन्दाजी १०।३० बजे ... झुल्नेटा बजारमा ...जितबहादुर खड्काको पसलमा प्रतिवादीसँग भेट भएपछि निजले हामीहरू बिच विगत समयमा भएको लेनदेनको कारोबारको हिसाब किताब गरौं भनेका थिए... निजले आफ्नो झोला खोले र सो झोलाभित्र खुकुरी राखेका रहेछन्। सोही खुकुरीले मलाई घाटीको बायाँतर्फ प्रहार गरे। सो प्रहार गर्दा मलाई घाटीमा गम्भीर चोट लागी भुइँमा ढलें। मलाई पुनः प्रहार गर्दै थिए मेरो साथमा रहेका धनबहादुर वली... समेतका व्यक्तिहरूले आई छुटाएका थिए।...म तत्कालै बेहोस भएँ...मिति २०६९।६।२८ गतेको दिन मेडिकल कलेज नेपालगञ्जमा उपचार भइरहेका अवस्थामा होसमा आएँ... "

पीडितले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको यही कागजलाई समर्थन गरी अदालतमा बकपत्र गरेका छन् भने घटनास्थलमा रहेका मध्ये दिपेन्द्र ओलीले अदालतमा बकपत्र गर्दा पीडितलाई मैले र धनबहादुर वली भन्ने व्यक्तिले बचाएका हौं भनेका छन्। त्यस्तै गरी अनुसन्धान अधिकारी समक्ष कागज गर्ने धनबहादुर वली, जितबहादुर खड्का, प्रेमबहादुर खड्का, महेन्द्र वली समेतको कागजबाट पनि प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले नै शेरबहादुरलाई खुकुरी प्रहार गरेको र निजहरू समेतको हस्तक्षेपबाट पीडितको ज्यान बचेको कुराको पुष्टि हुन आउँछ।

मिसिल संलग्न उपयुक्त तथ्यहरूको पृष्ठभूमिमा अब प्रतिवादीको कार्य ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. ले परिभाषित गरे बमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगको परिभाषाभित्र पर्छ वा पर्दैन भनी हेर्दा प्रतिवादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताले घाउ जाँच प्रतिवेदनमा "Laceration" भन्ने शब्द उल्लेख भएबाट सामान्य चोटसम्म हुँदा उद्योग नठहरी कुटपिटमा परिणत हुनु पर्छ भन्ने जिकिर लिनु भएको छ। तर उक्त घाउ जाँच प्रतिवेदनमा "Laceration" मात्र नभनी Lacerated injury of posterior aspect of neck 8×1×2.5cm from posterior border of left sternocleidomastoid to right occipital region पनि भनिएको, चोटको प्रकार (type of injury) मा injuries to veins, arterioles on posterior aspect of neck, injury to sternocleidomastoid र प्रतिवेदनमा मर्न

सक्ने वा नसक्ने भन्ने खण्डमा मर्न सक्ने अर्थात "Fatal" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। घाउ जाँच प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका दुई वटा प्राविधिक शब्दहरू बारे स्पष्ट भई चोटको लम्बाइ, चौडाइ र गहिराइ बारे स्पष्ट हुन सक्यौं भने हामी घाउको प्रकृति र वारदातको गाम्भीर्य बारेमा स्पष्ट हुन सक्छौं। प्रतिवेदनमा sternocleidomastoid भन्ने शब्द प्रयोग भएको छ। यो भनेको घाँटीको साइडमा बाहिरी भागबाट छाम्दा दरो देखिने मांशपेसी हो। त्यस्तै गरी arterioles भनेको सानो खालको आर्टरी अर्थात मुटुबाट आउने सानो नसा हो भने veins भनेको मुटुतर्फ जाने नसा हो। तसर्थ veins, arterioles र sternocleidomastoid मा समेत चोट लाग्नु भनेको गम्भीर कुरा हो। यो सामान्य छाला खुइलिएको विषय होइन। पीडितलाई यस प्रकारको चोट लागेको र घाउको लम्बाइ, चौडाइ र गहिराइ 8x1x2.5cm रहेको भनिएबाट यो केवल छाला खोसिएको (laceration) विषयसम्म हो भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन। विचार गर्नु पर्ने कुरा के पनि छ भने घाँटीमा नै ताकेर खुकुरीले प्रहार गरी सकेपछि मार्ने मनसायबाट चोट छाडेको भन्ने नै अर्थ लाग्ने हुँदा सामान्य अवस्थामा त चोट के कति लाग्यो भन्ने कुरा नै गौण विषय बन्न जान्छ। त्यसमाथि मिसिल संलग्न पीडित तथा चस्मदिद साक्षीहरूको बकपत्र, कागज तथा वस्तुस्थिति मुचुल्काबाट पीडित र प्रतिवादीका बिचमा लेनदेन सम्बन्धी विवाद रहेको, प्रतिवादी झोलामा खुकुरी राखी वारदात स्थलमा गएको र पीडितको गर्धनमा नै ताकेर प्रहार गरेको, बिहानको समय झुलेटा बजारको घटना भई तत्काल उपस्थित व्यक्तिहरूको हस्तक्षेप र पीडितको स्याहार उपचार तदारुकता साथ भएको कारण ज्यान बच्न पाएको भन्ने स्पष्ट देखिन आएको छ। लेनदेन सम्बन्धी विवादको छलफल गर्न जाँदा खुकुरी लिएर जानु र विवादकै क्रममा खुकुरी झिकी घाँटीमा ताकेर प्रहार गर्नुले मार्ने मनसाय थिएन भन्न मिल्ने स्थिति यहाँ देखिएन। घटनाको समष्टिमा मूल्याङ्कन गर्दा यो माथि विवेचना गरिए जस्तै ज्यान मार्ने "असफल अपराध" वा "अपूर्ण अपराध" घटेको देखिँदा यस्तोमा घाउको साइज नापी यो त कुटपिटमा परिणत हुने घटना हो भन्नु न्यायको उपहास हुन जाने देखिन्छ। तसर्थ कुटपिटमा परिणत हुनु पर्छ भन्ने प्रतिवादी तर्फका विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

अब सुरु रुकुम जिल्ला अदालतले गरेको फैसला मिलेको छ वा छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा यहाँ सुरु जिल्ला अदालतको फैसलाका दुई पक्षहरू मध्ये ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर ठहराएको हदसम्म प्रतिवादीको कार्य गम्भीर देखिएको र सो कार्य मनसाय रहित थियो भन्न मिल्ने नदेखिएबाट कसुर कायम गरेको हदसम्म सुरु फैसलालाई अन्यथा भन्नु पर्ने देखिएन। अब जहाँसम्म प्रतिवादिलाई सात वर्ष कैदको सजाय गरेको पक्ष छ, ज्यान सम्बन्धीको १५ नं.मा "पाँच वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद" को व्यवस्था गरिएको सन्दर्भमा किन न्यूनतम कैदभन्दा बढी कैद गर्नु आवश्यक छ, सो बारेमा सुरु जिल्ला अदालतले कुनै कारण खुलाएको पाइएन। न्यूनतमभन्दा बढी सजाय गर्दा कसुरको गाम्भीर्य बढाउने तत्त्वहरू के हुन् सो कुराको विवेचना गर्नु पर्ने हुन्छ। तर यहाँ सुरु जिल्ला अदालतले सो केही नगरी सोझै सात वर्ष कैद गरेको देखिँदा सो हदसम्म न्यायिक मनको प्रयोग गरेको देखिएन। पीडित र प्रतिवादी बिच पहिलेदेखि कारोबार भएको र सोही सन्दर्भमा लेनदेनको विवाद रहेको देखिन्छ। सोही जरियाबाट विवाद बढ्न गएको अवस्था यहाँ देखिन्छ। सजाय निर्धारणका क्रममा यस पक्षबारे पनि मनन गर्नु पर्ने हुन्छ। अर्कातर्फ प्रतिवादिले यो वारदातभन्दा पहिले कुनै फौजदारी कसुर गरेको भन्ने केही देखिँदैन। वारदात सङ्गठित रूपमा भएको भन्ने

पनि देखिँदैन, प्रतिवादीको व्यवहारका कारणले निज सामाजिक रूपमा नै खतरा पैदा गर्ने व्यक्ति भन्ने पनि देखिँदैन। पीडित र प्रतिवादी करिब करिब समान उमेर समूहका, दुबै ग्रामीण पृष्ठभूमिका सामान्य व्यक्ति देखिन्छन्। यस स्थितिमा ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. मा उल्लेख भएको न्यूनतम कैद पाँच वर्ष कैद गरे पनि न्यायको उद्देश्य पुरा हुनेमा सुरु जिल्ला अदालतले यी कुराहरू तर्फ दृष्टि नपुर्याई सात वर्ष कैदको सजाय गरेको देखिँदा सजाय तोकेको हदसम्म सो फैसला नमिलेको देखियो।

परिणाम स्वरूप सङ्क्षेपमा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्काले पीडित शेरबहादुर खड्काको घाँटीमा खुकुरी प्रहार गरी घाइते बनाएको र वारदात स्थलमा तत्काल हारगुहार पुगी समयमा औषधोपचार हुन पाई पीडितको ज्यान बचेको देखिँदा निज प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धीको १ र १५ नं. को कसुर गरेको ठहराएको हदसम्म सुरु रुकुम जिल्ला अदालतको मिति २०७०/३/२३ को फैसला सदर हुने। तर सजायको हकमा वारदातको परिस्थितिलाई समग्रमा विश्लेषण गर्दा ७ (सात) वर्ष कैदको सजाय गरेको हदसम्म उक्त फैसला नमिलेकाले केही उल्टी भई निज प्रतिवादी दिपेन्द्र खड्कालाई ज्यान सम्बन्धीको १५ नं. बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्छ। अरू तपसिल बमोजिम गर्नु।

तपसिल खण्ड

सुरु फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीलाई ५ वर्ष कैद सजाय हुने ठहरेकाले सुरु फैसला बमोजिमको मिति २०७०/५/७ को लगत नं. ४९४ कैद सजायको लगत कट्टा गरी प्रस्तुत फैसला बमोजिमको कैद सजायको लगत राखी असुल उपर गर्नु भनी सुरु अदालतमा लेखी पठाइदिनु..... १

प्रस्तुत फैसलाको जानकारी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई तथा पुनरावेदन सरकारी बकिल कार्यालय तुलसीपुरलाई दिनु..... २

नक्कल माग्ने सरोकारवालालाई नियमानुसार नक्कल दिनु..... ३

दायरीको लगत काटी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु..... ४

(आनन्दमोहन भट्टराई)

का.मु.न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु

(कृष्णलाल भट्टराई)

न्यायाधीश

फैसला तयार पार्नमा सहयोग गर्ने

इजलास अधिकृतद्वय : भूपाल भण्डारी, कमल कुमार आचार्य

कम्प्युटर गर्ने : टा.ना.सु. यादवबहादुर डाँगी

इति सम्बत् २०७० साल माघ १२ गते रोज १ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत हेटौडा
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तिलप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री जीवनहरि अधिकारी
फैसला
डायरी नं. ०६८ -CS-०४७९
मुद्दा रजिष्ट्रेशन नं. ०८-०६८-०२२६२
निर्णय नं. २३४

मुद्दा : जबरजस्ती करणी ।

प्र.ना.नि. सुरेन्द्र यादवको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार.....१ पुनरावेदक
वादी

विरुद्ध

जिल्ला पर्सा पर्सौनी बिर्ता गा.वि.स. वडा नं. १ घर भई हाल जिल्ला पर्सा वीरगंज प्रत्यर्थी
उ.म.न.पा.वडा नं. १६ बस्ने रामचन्द्र महतोको छोरा रमेशप्रसाद कुशवाहा .....१ प्रतिवादी

सुरु फैसला गर्ने अदालत : पर्सा जिल्ला अदालत
सुरु फैसला गर्ने न्यायाधीश : श्री वैद्यनाथ गुप्ता
सुरु फैसला भएको मिति : २०६८।०७।०६

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने भई
दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. जिल्ला पर्सा वीरगंज उपमहानगरपालिका वडा नं. १० स्थित उत्तर घण्टाघर लिंकरोड, दक्षिण खाली जग्गा, पूर्व सयपत्री होटल लज, पश्चिम ब्याट्री पसल यति चार किल्लाभित्र उत्तर सडकतिर ढोका भएको ५ तलाको पक्की घरमा होटल रेडरोज सञ्चालन गरेको, सो होटलको भुइँबाट पहिलो तल्लाको कोठा नं. २०२ निज रमेशप्रसाद कुशवाहाले जबरजस्ती करणी गरेको कोठा रहेको, सो कोठाको ढोका पूर्व फर्केको, कोठाको दक्षिणपट्टि सिङ्गल बेडको विस्तार भएको, बेडको उत्तरपट्टि ढोका छेउमा फोहोर जम्मा गर्ने डस्टबिन रहेको, सो डस्टबिनभित्र जोडी प्रिन्ट भएको ढाल राख्ने खोल रहेको र सोही बाल्टीमा खोल नजिकै विर्य जस्तो तरल पदार्थ भएको ढाल समेत रहेकाले सो समेत प्रहरीले बरामद गरी निज रमेशप्रसाद कुशवाहालाई पक्राउ गरी ल्याएको भन्ने समेत ब्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

२. मिति २०६८।४।१८ गते राती अ.प्र.पो. बसपार्क वीरगंजबाट गस्ती खटिई इलाकाका विभिन्न होटल लजहरू चेक जाँच गर्दै जाँदा रातको २२:०० बजेको समयमा जिल्ला पर्सा वीरगंज उपमहानगरपालिका वडा नं. १० स्थित घण्टाघर लिँकरोडमा रहेको होटेल रेडरोजमा पुगी चेक जाँच गर्दै जाँदा सो होटलको २०२ नं. को कोठामा १ जना पुरुष व्यक्ति र १ जना नाबालिका केटी रहेको र निज केटी पीडा परेकाले आत्तिको जस्तो अवस्थामा रहेकाले निजहरूको नाम थर र वतन सोधपुछ गर्दा पुरुष व्यक्ति आफ्नो घर जिल्ला पर्सा गा.वि.स. प्रसौनी बिर्ता वडा नं. १ घर भई हाल ऐ. वीरगंज-१५ मा औषधि पसल गरी बस्छु, यी केटी मेरो साथीकी बहिनी हुन् भनेकोमा निज केटीले इन्कार गर्दै १ जना चिनजानको आन्टी भन्ने महिलाले आफ्नो छोराहरूलाई भेट्न भारत जाउँ भनी मिति २०६८।४।१८ गते बिहान बुटवलबाट वीरगंज आउने बस चढी आउँदा बसमा भिडभाड भएको, आन्टी भन्ने महिला बसको पछाडि बसेको, म बसको अगाडि बसेकामा सो दिनको ११:०० बजे वीरगंज आइपुगी बसबाट ओर्लिँदा आन्टीलाई नदेखी खोज्दा समेत नभेटेकाले आफुसँग पैसा समेत नभएको हुँदा काम खोज्दै वीरगंज एरियामा हिँड्दा यी रमेशप्रसाद कुशवाहाको औषधि पसलमा पुगेकी र आफ्नो विलौना भन्दा निजले मेरो साथीले वीरगंज भन्सारतिर काम लगाइदिन्छु, आज रात पर्न लाग्यो, तिमीलाई म एउटा लजमा राखिदिन्छु भनी भनेकाले मेरो पीरमर्का बुझ्ने राम्रो मानिस रहेछ, मलाई घर फर्किने भाडा रु.५००।— दिनुहोस्, पछि हजुरको साथीले लगाएको काम गरी हजुरको पैसा तिरिदिन्छु भनेकामा निजले मलाई रु.५००।— समेत दिएको र पसल बन्द गरी वीरगंज घण्टाघरसम्म लगी होटलमा खाना खुवाई कोठामा राखेकामा मैले निजलाई अब तपाईं जानुहोस् भन्दा तिमीलाई काम लगाइदिने साथी आउँदै छ भनी आलटाल गरी बस्दै निज रमेशप्रसाद कुशवाहाले जोर जुलुममा पारी जबरजस्ती करणी समेत गर्‍यो, यसले झुठ बोल्दै छ, मलाई उद्धार गरी दिनुहोस् भनी विलाप गरेकीले तत्काल सो कोठामा घटनास्थल मुचुल्का गरी सो कोठाको उत्तरपट्टि ढोका छेउमा फोहोर जम्मा गर्ने डस्टबिनभित्र जोडी प्रिन्ट भएको ढाल राख्ने खोल कागज र सोही बाल्टीमा खोल नजिकै विर्य जस्तो तरल पदार्थ भएको ढाल समेत बरामद गरी निज रमेशप्रसाद कुशवाहालाई पक्राउ गरी निज पीडित वर्ष १४ की नाबालिका भएकी र गम्भीर प्रकृतीको मुद्दा भएकाले नाम समेत गोप्य राखी पीडित पीडक तथा दसी समेत आवश्यक कारबाहीका लागि दाखिला गराएको भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन ।
३. मेरी आमाको म २ वर्षको हुँदा मृत्यु भएको र मेरो बुबाले सानीआमा ल्याएकामा सानीआमा पनि १ भाइलाई जन्म दिई पोइल गएका कारण बुबाले म तथा भाइलाई साथमा लिई ज्याला मजदुरी गर्दै विभिन्न ठाउँमा हिँड्ने, बुबा प्रायः रक्सी सेवन गरी पाटी पौवामा सुत्ने गरेको, म समय समयमा निज नाम थाहा नभएकी आन्टीको घरमा जाने बस्ने गरी आएकामा निज आन्टीको दाजुभाइ र छोराहरू भारतको आम्दावाद भन्ने ठाउँतिर मजदुरी गरी बस्ने हुँदा म पनि ३।४ महिना अगाडि निज आन्टीसँग भारतमा गई आन्टीको भाइ छोरा समेतलाई भेटघाट गरी करिब २० दिनजति बसी आएकीमा यसै क्रममा अं. २० दिन अगाडि म आन्टीको घर गई आन्टीसँगै बस्दै गरेकामा आन्टीले फेरि पनि मेरो दाजुभाइ र छोराहरूलाई भेट्न भारत जाउँ भनेकीले म निज आन्टीसँग मिति २०६८।४।१८ गते बिहान बुटवलबाट वीरगंज आउने बसमा चढेकामा सो दिनको ११:०० बजे

- वीरगंज आइपुगी बसबाट ओर्लिँदा आन्टीलाई नदेखी खोज्दा समेत नभेटेकाले आफूसँग पैसा समेत नभएको हुँदा काम खोज्दै वीरगंज एरियामा हिँड्दा यी रमेशप्रसाद कुशवाहाको औषधि पसलमा पुगेकी र आफ्नो विलौना भन्दा निजले मेरो साथीले वीरगंज भंसारतिर काम लगाइदिन्छु, आज रात पर्न लाग्यो, तिमीलाई म एउटा लजमा राखिदिन्छु भनी र मलाई घर फर्किने भाडा रु. ५००।— दिनुहोस् पछि हजुरको साथीले लगाएको काम गरी हजुरको पैसा तिरिदिन्छु भनेकामा निजले मलाई रु. ५००।— समेत दिएको र पसल बन्द गरी वीरगंज घण्टाघरसम्म लगी होटलमा खाना खुवाई कोठामा राखेकामा मैले निजलाई अब तपाईं जानुहोस् भन्दा तिमीलाई काम लगाइदिने साथी आउँदै छु भनी आलटाल गरी बस्दै निज रमेशप्रसाद कुशवाहा ट्वाइलेटतिर गएकामा निज ट्वाइलेटबाट निस्की एक्कासि आपराधिक बल प्रयोग गरी मलाई खाटमा लडाईं हल्ला गरिस् कराइस् भने मारिदिन्छु भनी धम्की दिई जोर जुलुममा पारी जबरजस्ती करणी गरेको, निजले सो आपराधिक कार्य गर्दा ढाल प्रयोग गरेको, नगरेको यौन सम्पर्क सम्बन्धी पूर्व जानकारी नभएको तथा पीडित भएको कारण मलाई थाहा नभएको, प्रहरी पुगी सो कोठाको घटनास्थल मुचुल्का गरी सो कोठाको उत्तरपट्टि ढोका छेउमा फोहोर जम्मा गर्ने डस्टबिनभित्र जोडी प्रिन्ट भएको ढाल राख्ने खोल कागज र सोही बाल्टीमा खोल नजिकै विर्य जस्तो तरल पदार्थ भएको ढाल समेत बरामद गरी निज रमेशप्रसाद कुशवाहालाई पक्राउ गरी म समेतलाई यस कार्यालयमा ल्याएको हो भन्ने समेत व्यहोराको पीडित नाम थर परिवर्तित जिल्ला पर्सा वीरगंज-१५ बस्ने वर्ष १४ की रमिता कुमारीले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।
४. मिति २०६८।४।१८ गते दिनको अं. ४ बजेतिर पीडित केटी नाम थर परिवर्तित रमिता कुमारी मेरो जिल्ला पर्सा वीरगंज-१६ स्थित रमेश मेडिकल हल नामक औषधि पसलमा आई आफ्नो परिचय दिँदै १ जना आन्टीसँग आएका आन्टीसँग बिछोड भई अलपत्र परें, घर जाने पैसा छैन, काम गर्न पाए पनि हुन्थ्यो भनी अनेक विलौना गरी मैले काम छैन भन्दा पनि दिनको ४ बजेदेखि साँझको ७:३० बजेसम्म बसेकीले निजसँग कुराकानी हुँदा निजले करणी गर्न पनि दिन्छु रु. ५००।— दिनुहोस्, रातभरि मसँगै सुत्नु, बिहान उठी म घर जान्छु भनेकीले मैले पनि हुन्छु भनी औषधि पसल बन्द गरी घण्टाघरसम्म रिक्सामा गई रिक्साबाट ओर्ली लज खोज्दै जाँदा रेडरोज होटलमा पुगी रु. ४००।— मा २०२ नं. को कोठा बुक गरी होटल बाहिरको अर्को होटलमा खाना खाई हामी दुबै जना लजमा गई रातको १० बजे भन्दा १०।१५ मिनेट अगाडि निज पीडित केटीसँग सहमतिले आफुले आफ्नै पसलबाट लगेको जोडी नामक ढाल प्रयोग गरी १ पटक करणी गरी ढाल र ढालको खोल समेत कोठाको डस्टबिनमा फाली हामी दुबै जना सुतिरहेकामा प्रहरी पुगी सोधपुछ गर्दा पीडित केटीले प्रहरीको प्रतिवेदन अनुसारको व्यहोरा बताएकीले प्रहरीले सो डस्टबिनमा भएको जोडी नामक ढालको खोल, प्रयोग गरेको ढाल र मेरो साथबाट प्रयोग नभएको ढाल थान ३ समेत बरामद गरी मलाई पक्राउ गरी लिई आएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाको अनुसन्धान अधिकारी समक्षको बयान कागज ।
५. मैले श्री राजा महात्मा पूर्णभद्र मा.वि. पंचनगर २ भुताहा नवलपरासीको स्कूलमा ६ कक्षासम्म पढेर २०६७ सालको वार्षिक परीक्षा हुनुभन्दा करिब १ हप्ता अगाडिबाट पढाइ छाडेको हो । मेरो आमा म सानै हुँदा मृत्यु भएको र बुबा पनि रक्सी खाई हिँडी ठेगानको कुरा नगर्ने हुँदा मलाई मेरो एकिन

- जन्म मिति थाहा छैन, मेरो जन्म मितिको अभिलेख मैले पढेको स्कुलमा छ । सो अभिलेख झिकाई प्रमाण लगाइपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको नाम थर परिवर्तित रमिता कुमारीको कागज ।
६. नाम, थर, वतन परिवर्तित रमिता कुमारीको करणी भएको छ, छैन एकिन भन्न नसकिने तर निजको योनीको हाइमन च्यातिएको अवस्था भएको र निजको योनी तथा शरीरको अन्य भागमा चोट घाउ नभएको तथा पीडक रमेशप्रसाद कुशवाहाको लिङ्ग वरिपरी तथा शरीरको अन्य भागमा कुनै चोट घाउ नभएको र स्त्रीको यौनरस समेत नभएको भन्ने समेत ब्यहोराको ना.उ.क्षे. अस्पतालको स्वास्थ्य परीक्षण गरी पठाएको पत्र तथा सोही अस्पतालको प्रयोगशालाको रिपोर्ट ।
७. मैले २०६७ साल फाल्गुन महिनाबाट होटल रेडरोज सञ्चालन गरी आएकोमा मिति २०६८।४।१८ गते साँझ अं. ७.२५ बजेको समयमा यी प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहा र पीडित केटी समेत मेरो होटलमा आई हामी मेडिकल चेकअपको लागि आएको आज ढिलो भयो, आज यहीं बस्नु पर्‍यो भनी घर सबैठवा पर्सा नाम रमेशप्रसाद भनी लेखाई कोठा नं. २०२ सिङ्गल बेडवाला बुक गरी रु. ४००।— समेत दिई कोठामा झोला सामान राखी दुबै जना बाहिर गई केही समयपछि कोठामा आएको राती ९.३० बजेसम्म निज रमेशप्रसाद कुशवाहा र केटी पनि सामान्य रूपमा रहेका थिए । अं. १०:०० बजेतिर प्रहरीहरू आई होटल कोठा चेक गर्दा २०२ नं. को कोठामा पुगी सोधपुछ गर्दा निज केटी नर्भस अवस्थामा भएकी र आत्तिकी जस्ती रहेकीले सोधखोज गर्दा प्रहरीलाई प्रतिवेदनमा उल्लेख गरे अनुसारको विवरण बताएकीले प्रहरीले निज रमेशप्रसाद कुशवाहालाई पक्राउ गरी लिई गएको हो भन्ने समेत ब्यहोराको होटल रेडरोज सञ्चालक सागर लम्सालले गरिदिएको कागज ।
८. मिति २०६८।४।१८ गते राती २२:०० बजेको समयमा जिल्ला पर्सा वीरगंज उ.म.नपा. वडा नं. १० स्थित रहेको रेडरोज होटलमा परिवन्धबाट बेसहारा भएकी नाबालिका केटीलाई ललाई फकाई लिई गई होटलमा नाम थर समेत गलत लेखाई नाबालिका केटीलाई जोरजुलुममा पारी जबरजस्ती करणी जस्तो जघन्य अपराध गर्ने प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहालाई कडाभन्दा कडा कारबाही हुनु पर्दछ भन्ने समेत ब्यहोराको विद्यालाल प्रसाद, मनोजकुमार सर्राफ र सुनिल थापा समेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।
९. प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले गरेको कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुर अपराध हुँदा निज उपर सोही महलको ३(२) नं. बमोजिम सजाय हुन र सोही महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाबाट पीडित रमिता कुमारीलाई मनासिव क्षतिपूर्ति समेत भराइपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी ।
१०. मेरो साथबाट ढाल बरामद भएको छैन । होटलबाट मलाई पक्राउ गरेको होइन । पीडित भनिएको केटीलाई म चिन्दिन । बरामदी मुचुल्कामा देखाइएको ढालभित्र रहेको विर्य कस्को हो, मलाई थाहा छैन । उक्त मितिमा म आफ्नो घरमा सुतेको थिएँ । मिति २०६८।४।१९ गतेका दिन बिहान ७.०० बजेको समयमा मैरै घरबाट मलाई पक्राउ गरी बरामदी मुचुल्काको कागजमा समेत मलाई जबरजस्ती सहीछाप गराउन लगाएका हुन् । अभियोग दाबी बमोजिम अपराध नगरेको हुँदा मलाई

- सजाय र पीडितलाई क्षतीपूर्ति दिलाई भराइदिनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले पर्सा जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।
११. प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीसँग चिनजान छैन । देखाइएको कागजमा लागेको सहीछाप मेरै हो । प्रहरीहरूले कागज लेखिसकेपछि सही गर भनेकामा मैले सही छाप गरिदिएको हो । कागज ब्यहोरा झुट्टा हो । रमेशले करणी गरेको होइन । यो घटनाभन्दा पहिला विवाह भई आफ्नो लोग्नेसँग बसेका कारण मेरो योनीको हाइमन च्यातिएको होला । मौकाको ब्यहोरा झुट्टा हो भन्ने समेत ब्यहोराको पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीले पर्सा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।
१२. मैले मेरो आफ्नो आँखाले देखेको होइन । पीडित केटीले निज रमेशप्रसाद कुशवाहा भन्ने व्यक्तिले मलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा मलाई उद्धार गर्नु पन्यो भनेकीले दुबै जनालाई पक्राउ गरी आवश्यक कारबाहीका लागि मैले निवेदन दिएको हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवेदक प्र.ना.नि. सुरेन्द्र यादवले पर्सा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।
१३. प्रतिवादी रमेश कुशवाहा राम्रो चालचलनका मान्छे हुन् । निजले जबरजस्ती करणी जस्तो घृणित कार्य गर्ने खालको मान्छे होइन । निजले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी हिरा गिरीले पर्सा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।
१४. प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा ऐ. को ३ (२) अनुसार सजाय गरी ऐ. को १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न सक्दैन भन्ने समेत ब्यहोराको पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।७।६ मा भएको फैसला ।
१५. प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही बयान गरे पनि मौकामा बयान गर्दा आरोपित कसुर गरेकामा साबित भई बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले पीडितको उमेरका सम्बन्धमा कुनै विवाद देखाउन सकेको देखिँदैन । पीडितको अदालतमा बकपत्र हुँदा उमेर सच्याई डबल राइटिङ गरेको देखिएबाट उक्त बकपत्रमा उल्लेख गरिएको उमेरका आधारमा पीडित उमेर पुगेकी मात्र विश्वास गर्न सकिने अवस्था छैन । प्रतिवादीले पीडितलाई करणी गर्दा ढाल प्रयोग गरेको र प्रयोग गरेको ढाल समेत बरामद भएको अवस्था रहेबाट प्रतिवादीको लिङ्गमा यौन रस नपाइनु तथा पीडितको योनीमा विर्य नदेखिनु स्वाभाविक हो । सामान्य सुझबुझको मानिसले होटल कोठामा प्रयोग गरेका ढाल त्यत्तिकै छाडेर हिँड्ने र सोही कोठामा अन्य मानिस कोठा स्वीकार गरी बस्ने भन्ने कुरा स्वाभाविक देखिँदैन । होटलको एक कोठामा केटा मानिस र केटी सहित फेला पर्नु, निजहरू बसेकै कोठामा ढाल बरामद भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्नु, प्रयोग भएको र प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाको पैसा राख्ने ब्यागबाट बरामद एकै नाम प्रकृतिको ३ थान ढाल बरामद भएको देखिँदा पीडितले अदालतमा गरेको अमिल्दो बकपत्रलाई आधार बनाई अन्य मिसिल संलग्न प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नै नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरी सुरु अभियोग माग दाबी बमोजिम कसुरदार ठहर गरी सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्र.ना.नि. सुरेन्द्र यादवको प्रतिवेदनले वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।
१६. प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकृत समक्ष सहमतिले करणी गरेको भनी बयान गरे पनि पीडित वर्ष १४ की नाबालिका रहेकी र निजले अनुसन्धान अधिकृत समक्ष कागज गर्दा प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी

- गरेको भनी किटान गरेको देखिँदा प्रतिवादीलाई अभियोगबाट सफाइ पाउने गरी मिति २०६८।७।६ मा भएको सुरु फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनका आधारमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थीलाई झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६९।०७।१४ मा भएको आदेश ।
१७. प्रतिवादीको वतन जिल्ला पर्सा गा.वि.स. प्रसौनी विर्ता वडा नं. १ भई वीरगंज उपमहानगरपालिका वडा नं. १६ मा रमेश मेडिकल हल नामको औषधि पसल सञ्चालन गरी बसेको भन्ने उल्लेख भएको, यस अदालतबाट जारी भएको म्याद सो वतनमा जारी नभई वडा नं. १९ मा जारी भई तामेल भएको देखिँदा रीतपूर्वक तामेल भएको भन्न मिलेन । अतः सो म्याद बदर गरिदिएको छ । अब प्रतिवादीको बाबु बाजेको नाम समेत खुलाई निजको स्थायी वतनमा म्याद जारी गरी तामेल भई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६९।१२।४ मा भएको आदेश ।
१८. स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्टबाट जबरजस्ती करणी वा कुनै किसिमको करणी नभएको कुरा पुष्टि छ । बरामद भनी देखाइएको ढालमा भएको विर्य म प्रतिवादीको हो भन्ने कुरा पनि पुष्टि प्रमाणित छैन । मैले अदालत समक्ष इन्कारी बयान गरेको छु भने सो मेरो इन्कारी बयानलाई मेरो साक्षी हिरा गिरीले गरेको बकपत्र र पीडित भनिएकी नाम परिवर्तित रमिता कुमारीले गरेको बकपत्रबाट पुष्टि प्रमाणित छ । मेरो इन्कारी स्वयम पीडित भनिएकी नाम परिवर्तित रमिता कुमारीको बकपत्र समेतबाट पुष्टि प्रमाणित भएकाले मलाई सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाको लिखित प्रतिवाद ।
१९. पीडितको जन्म मितिका सम्बन्धमा विद्यालयको अभिलेख उतार मगाएकामा विद्यालयको च.नं. ३६ मिति २०६८।५।५ को पत्रानुसार भनी प्रहरी सञ्चार पत्रबाट देखिएकामा विद्यालयको उक्त च.नं. को पत्र सक्कलै प्रति सम्बन्धित कार्यालयबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७०।०६।१५ मा भएको आदेश ।
२०. जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्साको च.नं. ५१३९ मिति २०७०।८।२७ को पत्रानुसार प्राप्त श्री राजा पूर्णभद्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, पञ्चनगर, नवलपरासीको च नं ३६ मिति २०६८।५।५ को पत्रबाट पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीको जन्म मिति २०५४।५।६ रहेको व्यहोरा खुली आएको ।

ठहर खण्ड

२१. नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौँडाका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री चिरन्जीवी पराजुलीले प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही बयान गरे पनि मौकामा बयान गर्दा आरोपित कसुर गरेकामा साबित भई बयान गरेको, प्रतिवादीले पीडितको उमेरको सम्बन्धमा कुनै विवाद देखाउन सकेको नदेखिएको, होटलको एक कोठामा केटा मानिस केटी सहित फेला पर्नु, निजहरू बसेकै कोठाबाट ढाल बरामद भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्नु, प्रयोग भएको र प्रयोग नभएको प्रतिवादी

रमेशप्रसाद कुशवाहाको पैसा राख्ने ब्यागबाट बरामद एकै नाम प्रकृतिको ३ थान ढाल बरामद भएको देखिँदा पीडितले अदालतमा गरेको अमिल्दो बकपत्रलाई आधार बनाई अन्य मिसिल संलग्न प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नै नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले निजलाई सफाइ दिने गरी भएको सुरुको फैसला उल्टी गरी अभियोग दाबी अनुसार प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्दछ भनी र प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री ईश्वरराज ढकालले पीडित र प्रतिवादीको स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्टबाट जबरजस्ती करणी वा कुनै किसिमको करणी नभएको कुरा पुष्टि छ, बरामद भनी देखाइएको ढालमा भएको विर्य प्रतिवादीको नै हो भन्ने कुरा पनि पुष्टि प्रमाणित छैन । प्रतिवादीले अदालत समक्ष इन्कारी बयान गरेको र सो इन्कारी बयानलाई निजका साक्षी हिरा गिरीले र पीडित भनिएकी नाम परिवर्तित रमिता कुमारीले गरेको बकपत्र समेतबाट पुष्टि प्रमाणित भएकाले प्रतिवादी रमेश कुशवाहालाई सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर हुनु पर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

२२. यसमा प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले गरेको कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुर अपराध हुँदा निज उपर सोही महलको ३(२) नं. बमोजिम सजाय हुन र सोही महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडित रमिता कुमारीलाई मनासिव क्षतीपूर्ति समेत भराइपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी भएको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीलाई मु. ऐ. जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा ऐ. को ३ (२) अनुसार सजाय गरी ऐ. को १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति भराइपाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न सक्दैन भनी मिति २०६८।७।६ मा फैसला भएकामा प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले सफाइ पाउने ठहराई भएको उक्त फैसलामा चित्त नबुझाई अभियोग मागदाबी बमोजिम प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहालाई सजाय हुनु पर्दछ भन्ने जिकिर लिँदै वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।
२३. उपर्युक्त ब्यहोराको पुनरावेदन जिकिर, बहस बुँदा र प्रस्तुत मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले जबरजस्ती करणीको आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहराई सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।७।६ मा भएको फैसला मिलेको छ छैन ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ? सोही सम्बन्धमा नै निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो । सुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबाट सफाइ दिने गरी फैसला गर्दा मुख्यतः पीडित भनिएकी रमिता कुमारीले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीलाई सफाइ दिई बकपत्र गरेको र प्रतिवादी पनि अदालतमा बयान गर्दा इन्कारी बयान गरेको तथा निजको सो इन्कारी साक्षीको बकपत्रबाट पुष्टि भएको कुरालाई आधार बनाइएको पाइन्छ । सुरु अदालतबाट फैसला गर्दा लिइएका आधारहरू, वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पुनरावेदन पत्रमा लिइएका जिकिरहरू तथा प्रतिवादीले लिखित प्रतिवादमा उल्लेख गरेका बुँदाहरू समेतलाई ध्यानमा राख्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूमा ठहर गर्नु पर्ने देखिन आयो :
- क. प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले पीडित रमिता कुमारीलाई करणीजन्य कार्य गरेको हो या होइन ?

- ख. प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले पीडित रमिता कुमारीलाई करणीजन्य कार्य गरेको हो भने निजले गरेको उक्त कार्य जबरजस्ती करणीको अपराध हो या होइन ?
- ग. पीडित रमिता कुमारीले अदालतमा पहिले व्यक्त गरेको बनाइका विपरीत बकपत्र गरेको अवस्थामा त्यस्तो बनाइको प्रामाणिक महत्त्व के हुने ?
- घ. प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहालाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ?
२४. यसमा प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले पीडित रमिता कुमारीलाई करणीजन्य कार्य गरेको हो या होइन भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मिति २०६८।४।१८ गते राति नियमित गस्तीका सिल्लिसलामा होटेल रेडरोजमा पुगी चेकजाँच गर्दा कोठा नं २०२ मा एक पुरुष र नाबालिका केटी फेला परेको र सोधपुछ गर्दा केटीले आफुलाई जोरजुलुममा पारी जबरजस्ती करणी गरेको भनी बताएकी, तत्काल उक्त कोठामा रहेको फोहोर फाल्ने बाल्टिनमा हेर्दा वीर्य जस्तो तरल पदार्थ रहेको प्रयोग भएको जोडी कम्पनीको प्रिन्ट भएको ढाल पनि भेटिएको तथा निज रमेशप्रसाद कुशवाहाको शरीर खानतलासी लीँदा पनि निजको मनी ब्यागबाट प्रयोग नभएको जोडी प्रिन्टकै ढाल फेला परेकोले कारबाही गरिपाउँ भनी प्र.ना.नि. सुरेन्द्र यादव समेतको प्रतिवेदन परेपछि प्रस्तुत मुद्दाको कारबाही सुरु भएको पाइन्छ । पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीको कागज हुँदा मेरो आमाको म २ वर्षको हुँदा मृत्यु भएको र मेरो बुबाले सानीआमा ल्याएकोमा सानीआमा पनि १ भाइलाई जन्म दिई पोइल गएको कारण बुबाले म तथा भाइलाई साथमा लिई ज्याला मजदुरी गर्दै विभिन्न ठाउँमा हिँड्ने, बुबा प्रायः रक्सी सेवन गरी पाटी पौवामा सुत्ने गरेको, म समय समयमा नाम थाहा नभएकी आन्टीको घरमा जाने बस्ने गरी आएकोमा निज आन्टीको दाजु भाइ र छोराहरू भारतको आम्दावाद भन्ने ठाउँतिर मजदुरी गरी बस्ने हुँदा म पनि ३।४ महिना अगाडि निज आन्टीसँग भारतमा गई आन्टीको भाइ छोरा समेतलाई भेटघाट गरी करिब २० दिनजति बसी आएकी थिएँ । यसै क्रममा अं. २० दिन अगाडि म आन्टीको घर गई आन्टीसँगै बस्दै गरेकामा आन्टीले फेरि पनि मेरो दाजु भाइ र छोराहरूलाई भेट्न भारत जाउँ भनेकीले म निज आन्टीसँग मिति २०६८।४।१८ गते विहान बुटवलबाट वीरगंज आउने बसमा चढेकामा सो दिनको ११:०० बजे वीरगंज आइपुगी बसबाट ओर्लिँदा आन्टीलाई देखिन र खोजी गर्दा समेत नभेटेकाले आफुसँग पैसा समेत नभएको हुँदा काम खोज्दै वीरगंज एरियामा हिँड्दा यी रमेशप्रसाद कुशवाहाको औषधि पसलमा पुगेकी र आफ्नो विलौना सुनाउँदा निजले मेरो साथीले वीरगंज भन्सारतिर काम लगाइदिन्छ, आज रात पर्न लाग्यो, तिमीलाई म एउटा लजमा राखिदिन्छु भनी र मलाई घर फर्किने भाडा रु. ५००।- दिनुहोस् पछि हजुरको साथीले लगाएको काम गरी हजुरको पैसा तिरिदिन्छु भनेकामा निजले मलाई रु. ५००।- समेत दिएको र पसल बन्द गरी वीरगंज घण्टाघरसम्म लगी होटलमा खाना खुवाई कोठामा राखेकामा मैले निजलाई अब तपाईं जानुहोस् भन्दा तिमीलाई काम लगाइदिने साथी आउँदै छ भनी आलटाल गरी बस्दै निज रमेशप्रसाद कुशवाहा ट्वाइलेटतिर गएकोमा निज ट्वाइलेटबाट निस्की एक्कासि आपराधिक बल प्रयोग गरी मलाई खाटमा लडाईं हल्ला गरिस् कराइस् भने मारिदिन्छु भनी धम्की दिई जोरजुलुममा पारी जबरजस्ती करणी गरेको, निजले

सो आपराधिक कार्य गर्दा ढाल प्रयोग गरे नगरेको यौन सम्पर्क सम्बन्धी पूर्व जानकारी नभएको तथा पीडित भएको कारण मलाई थाहा नभएको, प्रहरी पुगी सो कोठाको घटनास्थल मुचुल्का गरी सो कोठाको उत्तरपट्टि ढोका छेउमा फोहोर जम्मा गर्ने डस्टबिनभित्र जोडी प्रिन्ट भएको ढाल राख्ने खोल कागज र सोही बाल्टीमा विर्य जस्तो तरल पदार्थ भएको ढाल समेत भेटिएकाले बरामद गरी निज रमेशप्रसाद कुशवाहालाई पक्राउ गरी म समेतलाई यस कार्यालयमा ल्याएको हो भन्ने समेतको विस्तृत ब्यहोरा खुलाई प्रतिवादीले आफुलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी लेखाइदिएको पाइन्छ । अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा प्रतिवादीले निज पीडितलाई करणी गरेकामा साबित भई बयान गरेको अवस्था छ । अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा निज प्रतिवादीले पीडितको राजीखुसी सहमतिले नै करणी गरेको भन्दै केवल जबरजस्ती गरेकामा सम्म इन्कार रही बयान गरेको पाइन्छ । पीडित रमिता कुमारीको नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा योनी परीक्षण हुँदा sperm not found भनी उल्लेख भई आए पनि बरामदी ढालमा रहेको वीर्य जस्तो तरल पदार्थ जाँचन पठाएकामा केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट मानिसको वीर्य भनी प्रतिवेदन प्राप्त भएको देखिन्छ । होटल रेडरोजका म्यानेजर सागर लम्सालको कागज हुँदा प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहा र पीडित रमिता कुमारी आफ्नो होटलबाट पक्राउ परेका र बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित ढालहरू बरामद भएको भनी पुष्टि गरी कागज गरिदिएको अवस्था छ । प्रतिवेदक प्र.ना.नि. सुरेन्द्र यादवले आफ्नो प्रतिवेदन ब्यहोरालाई समर्थन गरी अदालतमा आई बकपत्र गरेको अवस्था पनि छ । रातीको समयमा केटा र केटी होटलको कोठामा फेला पर्नु, केटीले प्रतिवादी उपर जबरजस्ती करणी गरेको भनी पोल गर्नु, प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा निज पीडित रमिता कुमारीलाई करणी गरेकामा साबित भई बयान गर्नु, तत्काल सोही कोठाबाट प्रयोग भएको ढाल भेटिनु, प्रतिवादीको शरीर खानतलासी लिँदा बरामद भएको र प्रयोग भएको कम्पनीकै ढालसँग मिल्दो जोडी प्रिन्टको प्रयोग हुन बाँकी ढाल निजको मनी ब्यागबाट बरामद हुनु आदि प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले पीडित रमिता कुमारीलाई करणीजन्य कार्य गरेको पुष्टि हुन आएको देखिएको छ ।

२५. प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा वारदात भयो भनिएको रात आफ्नै घरमा सुतेको भनी बयान गरेको र निजका साक्षी हिरा गिरीले पनि प्रतिवादीको बयान मिलान हुने गरी आफ्नै घरमा सुतेको थियो भनी बकपत्र गरेको देखिए पनि घटनास्थल मुचुल्का र प्र.ना.नि. सुरेन्द्र यादवको प्रतिवेदनबाट निज प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहालाई वारदात घटेकै रात तत्कालै वारदात स्थलबाट पक्राउ गरेको देखिएको र यो ब्यहोरा होटेल म्यानेजर सागर लम्सालको कागज ब्यहोराबाट पनि प्रमाणित भएको तथा पीडित रमिता कुमारीको मौकाको कागज र प्रतिवादीको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको साबिति बयानमा सामन्जस्यता रहेको स्थिति हुँदा निज प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाको अदालतमा भएको बयान र निजको साक्षी हिरा गिरीको बकपत्र ब्यहोरा प्रतीत लायक मान्न मिल्ने देखिएन ।

२६. प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा सवाल ८ को जवाफमा सुरुको वाक्यांशमा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयानलाई पढ्न नदिई सही गर्न लगाएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ भने पछिल्लो वाक्यांशमा प्रहरीले कुटपिट गरी जबरजस्ती सहीछाप गर्न लगाएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीको यो बयान ब्यहोरालाई नै अध्ययन गर्दा पनि निजको भनाइ विरोधाभासयुक्त

देखिन्छ । पढ्न नदिई सही गर्न लगाएको र कुटपिट गरी सहीछाप गराएको कुरा एउटै होइन । कुटपिट गरी सहीछाप गराएको भए के कुन तरहसँग कसरी शरीरको कुन भागमा कुटपिट गरेको हो सो खुलाउन सक्नु पर्नेमा सो बमोजिमको कुनै कुरा खुलाउन सकेको पनि देखिँदैन । अनुसन्धान अधिकारी स्वयं मुद्दाको वादी हुने हुनाले मुद्दाको एउटा पक्षका समक्ष भएको बयानलाई प्रमाणमा लिनु पर्दा धेरै होसियारी अपनाउनु पर्ने हुन्छ । डर, धाक, धम्की, त्रास वा अनुचित प्रभावमा पारेर पनि अभियोगमा साबित गराउने सम्भावनालाई नकार्न सकिन्न तर यसको अर्थ अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयानको कुनै महत्त्व नै नहुने भन्ने चाँहि होइन । अभियुक्तको बयान नै पनि प्रहरी कार्यालयमा नगरेर जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयमा जिल्ला न्यायाधिवक्ताका समक्ष हुने व्यवस्था भएको हुँदा यो अवस्थालाई पनि मनन गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले अनुसन्धान अधिकारी समक्षको बयान स्वेच्छा विरुद्धको हो भने कम से कम यो यसरी स्वेच्छा विरुद्ध बयान दिन वा सहीछाप गर्न बाध्य पारियो भनेर त भन्न सक्नु पर्ने हुन्छ । सो केही नभनी केवल जबरजस्ती सहीछाप गराएको भनेकै भरमा अन्य तथ्यगत प्रमाणहरूबाट निजको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयान ब्यहोरा समर्थित भइरहेको अवस्थामा स्वतः अमान्य गर्न मनासिव हुने देखिँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) को खण्ड (क) मा उल्लेख भए अनुसार इच्छा विरुद्ध बयान गर्ने स्थितिमा पारी व्यक्त गरेको होइन भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्थामा निजको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पनि अदालत समक्ष प्रतिवादीले डर त्रास र कुटपिट गरी साबित रहेको भनी जिकिर लिए तापनि सो कुराको पुष्टि गर्न नसकेका आधारमा अदालत समक्षको बयानलाई प्रमाणमा नलिइएका उदाहरणहरू छन् (हेर्नुहोस्, सुकबहादुर कुमाल वि. नेपाल सरकार, मुद्दा: जबरजस्ती करणी, नेकाप २०६५, अङ्क ५, नि. नं. ७९६८, पृष्ठ ६२१) । यसै गरी मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष वारदातको क्रमबद्ध रूपमा उल्लेख गरी आरोपित कसुरमा साबित रही बयान गरेको अवस्थामा यसलाई स्वेच्छाको होइन भनी निजले जिकिर लिएको भए पनि अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट प्रमाणित गराउन सकेको नहुँदा सो साबिती बयान प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ९(२)(क) ले निजका विरुद्ध प्रमाण ग्राह्य हुने भनी अर्को मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ (हेर्नुहोस्, गोकर्ण खनाल वि. नेपाल सरकार, मुद्दा : जबरजस्ती करणी, नेकाप २०६५, अङ्क ११, नि. नं. ८०४२, पृष्ठ १३९६) । प्रतिवादीले अदालतमा आफु विरुद्धको अभयोगलाई इन्कार गरेदेखि बाहेक मौकामा सङ्कलित निज विरुद्धका प्रमाणहरूलाई खण्डन गर्न सकेको अवस्था पनि छैन । फौजदारी मुद्दामा शङ्काको सुविधा अभियुक्तले पाउने सर्वमान्य सिद्धान्त रही आएको छ तर यस प्रकारको शङ्काको सुविधा पाउन शङ्का पनि मनासिव आधारमा आधारित हुनु पर्छ । केवल शङ्काका लागि शङ्का सफाइको आधार बन्न सक्दैन । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट नेपाल सरकार वि. वीरबहादुर टमटा भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा प्रतिवादीले मौकामा सङ्कलित प्रमाणहरू अन्यथा हुन् भनी खण्डन हुने गरी पुष्टि गर्न नसकेको, करणी गरेको तथ्य शङ्का रहित तबरबाट पुष्टि नभएको भनी शङ्काको सुविधा प्रतिवादीले पाउँछ भन्ने सिद्धान्तको गलत व्याख्या एवं प्रयोग गरी आरोपित कसुरबाट सफाइ दिन नमिल्ने भनी

- सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पनि पाइन्छ (हेर्नुहोस्, नेपाल सरकार वि. वीरबहादुर टमटा, मुद्दा : जबरजस्ती करणी, नेकाप २०६६, अङ्क ४, नि. नं. ८१२७, पृष्ठ ६३२) ।
२७. जहाँसम्म पीडित रमिता कुमारीको योनी परीक्षण हुँदा वीर्य नभेटिएको भनी अस्पतालबाट प्राप्त प्रतिवेदनलाई आधार बनाई प्रतिवादीले करणी नभएको तथ्य स्थापित भएको भनी लिएको जिकिर छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा पनि महिलाको योनी परीक्षण हुँदा पुरुष वीर्य फेला परे करणी भएको हुने र फेला नपरे करणी भएको नहुने भन्ने कुरा अकाट्य प्रमाण हुँदैन । करणीको अपराधमा पीडित महिलाको योनी परीक्षण हुँदा योनीमा पुरुष वीर्य फेला परेमा करणीको कार्य भएको प्रमाणित हुने कुरा आउँछ तर पुरुष वीर्य फेला नपरेको कारणले मात्र करणीको कार्य नभएको प्रमाणित गर्दैन । करणीको कार्य गर्दा पुरुष वीर्य स्थलन नभएको अवस्था छ वा कण्डमको प्रयोग भएको अवस्था छ भने पुरुष वीर्य फेला नपर्नु अस्वाभाविक हुँदैन । यसका अतिरिक्त वारदातको कति समयपछि योनी परीक्षण गरिएको छ भन्ने कुरामा पनि यो आधारित हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा मौकाको घटनास्थल मुचुल्का र प्रतिवादीको मौकाको बयानबाट समेत कण्डमको प्रयोग गरी करणी गरेको कुरा देखिइरहेको र वारदातको तत्काल पछाडि वीर्य सहितको ढाल बरामद भएकोबाट सो कुरा प्रमाणित भएको अवस्था छ । उक्त बरामदी मुचुल्कामा प्रतिवादी समेत रोहबरमा बसेको अवस्था छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पनि सबै जबरजस्ती करणीको कसुरमा पीडित महिलाको योनीमा वीर्य फेला पर्नु पर्छ भनी मात्र नमिल्ने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ (हेर्नुहोस्, राजु बस्नेत वि. नेपाल सरकार, मुद्दा : जबरजस्ती करणी, नेकाप २०६३, अङ्क ३, नि.नं. ७६६६, पृष्ठ ३४३) । तसर्थ योनी परीक्षण हुँदा वीर्य फेला नपरेको कुरा प्रस्तुत मुद्दामा करणी नभएको प्रमाणित हुने आधार बन्न सक्ने अवस्था छैन ।
२८. माथिका प्रकरणहरूमा उल्लेख भए अनुसार प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीलाई करणीजन्य कार्य गरेको प्रमाणित भएको अवस्थामा अब निजले गरेको उक्त करणीजन्य कार्य जबरजस्ती करणीको अपराध हो या होइन भन्ने दोस्रो पश्चतर्फ विचार गर्नु पर्ने भएको छ । सामान्यतया जबरजस्ती करणीको कार्य भन्नाले पीडित महिलालाई निजको इच्छा विपरीत करणीको कार्य गर्नु भन्ने बुझिन्छ । जबरजस्ती शब्द आफैमा इच्छा विरुद्धको कार्यबोधक छ । कुनै कार्य इच्छा विरुद्धको हो या होइन भन्ने कुरा विभिन्न तथ्य र प्रमाणहरूबाट प्रमाणित हुनु पर्ने विषय हो । पीडितको शरीरमा देखिने घाउ चोट लगायतका प्रतिरोधका चिन्हहरू यसका प्रमाणहरू हुन सक्दछन् तर सबै अवस्थामा प्रतिरोधका चिन्हहरू देखिने घाउ चोटहरू प्रष्टसँग देखिन्छन् नै भन्ने पनि हुँदैन । कतिपय अवस्थामा मञ्जुरी लिइएकै स्थिति भए पनि जबरजस्ती मान्नु पर्ने हुन सक्दछ, जस्तो डर, त्रास, धाक देखाएर वा करकापमा पारेर वा अनुचित प्रभावमा पारेर वा झुक्यानमा पारेर वा जोरजुलुममा पारेर पनि मञ्जुरी लिइएको त हुन सक्दछ तथापि यस प्रकारसँग लिइएको मञ्जुरीलाई सही अर्थमा मञ्जुरी मान्न नसकिने हुन्छ । यही स्थितिलाई ध्यानमा राखेर मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. मा कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ भनी व्यवस्था गर्नुका अतिरिक्त सोही १ नं को स्पष्टीकरणमा डर, त्रास, धाक देखाई वा करकाप, अनुचित प्रभाव, झुक्यानमा पारी वा जोरजुलुम

गरी वा अपहरण गरी वा शरीर बन्धक राखी लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन भनेर थप व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा जबरजस्ती करणी गरेको मानिने एउटा अवस्था हो । यसका साथै केही यस्ता अवस्थाहरू हुन्छन् जुन अवस्थामा पीडितको सहमति वा मञ्जुरी हुँदाहुँदै पनि र यो प्रमाणित हुँदाहुँदै पनि मञ्जुरी नमानिने र जबरजस्ती मानिने अवस्था हुन्छ । खास गरेर सभ्य र न्यायपूर्ण समाजको स्थापनाका खातिर राज्यले समाजका विशेष वर्गको हित संरक्षणका लागि कानूनद्वारा नै यस्तो व्यवस्था गरेको हुन्छ । जस्तो : होस ठेगानमा नरहेको अवस्थाका व्यक्तिबाट मञ्जुरी लिएको स्थितिलाई के भन्ने ? बालिग भइसकेका कलिला उमेरका बालबालिकाबाट मञ्जुरी लिएको स्थितिलाई के भन्ने ? यी अवस्थाहरू भनेको यस्तो अवस्था हो जुन अवस्थाका व्यक्तिहरू आफुले दिएको मञ्जुरीको प्रकृति र परिणाम बुझ्न नसक्ने हुन्छन् । तर यो अवस्थाको मञ्जुरीलाई मान्यता दिएर त्यस आधारमा गरिने काम व्यवहारलाई पनि मान्यता दिने हो भने पछिसम्म त्यसबाट उत्पन्न हुने दुष्परिणामहरू भोगिरहनु पर्ने हुन सक्दछ । यसैले विभिन्न काम कुराका लागि कसैले सहमति दिएकोमा पनि कानुनी प्रयोजनका लागि ती सहमतिको मान्यता हुने वा नहुने भन्ने कुरा सहमति दिने व्यक्तिको उमेर र अवस्थामा आधारित हुने गरी कानूनमा नै व्यवस्था गर्ने प्रचलन कायम रही आएको छ । जस्तो : करार ऐन, २०५६ को दफा ३ बमोजिम सोह्र वर्ष उमेर पुरा नभएको र होस ठेगानमा नभएको व्यक्ति करार गर्न अयोग्य हुने व्यवस्था छ । मुलुकी ऐन, जमानी गर्नेको महलको ८ नं. मा १६ वर्ष नपुगेका मानिसलाई कसैले जमानी लिन हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको १८ नं. मा सोह्र वर्ष नपुगेका नाबालकले गरेको लेनदेन व्यवहार सदर हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । जबरजस्ती करणीको अपराधका सन्दर्भमा पनि सहमति दिनसक्ने न्यूनतम उमेर (age of consent) को व्यवस्था गरी तोकिएको उमेर भन्दा कम उमेरका बालिकाले करणीका लागि सहमति दिएको भए पनि सहमति नमानिने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । त्यसैले कानूनले नै यौनकार्यका लागि सहमति दिन असक्षम मानेको उमेर र अवस्थाका बालिकाले सहमति दिएको भन्ने कुराले त्यस्तो उमेर अवस्थाका बालिकासँग भएको करणीलाई जबरजस्ती करणी ठहराउने वा नठहराउने विषयमा कुनै महत्त्व राख्दैन । यौन कार्यका लागि सहमति दिनसक्ने उमेर विभिन्न मुलुकका कानूनहरूमा फरक फरक तोकिएका हुन सक्छन् । जस्तो अमेरिकाको क्यालिफोर्निया राज्यमा १८ वर्ष र इलिनोयस राज्यमा १७ वर्ष तोकिएको पाइन्छ भने भारतमा १६ वर्ष तोकिएको पाइन्छ । भारतमा भारतीय दण्ड संहिताको दफा ३७५ मा १६ वर्ष भन्दा कम उमेरकी केटीसँग निजको मञ्जुरीले करणी गरे पनि जबरजस्ती करणी मानिने व्यवस्था भएको पाइन्छ । यस्तो व्यवस्था गर्नुको पछाडि राज्यले निश्चित उमेर भन्दा कम उमेरका बालिकाहरूमा रहने उमेरजन्य अपरिपक्वता तथा आर्थिक, सामाजिक र कानुनी दृष्टिले बालिगहरूको तुलनामा नाबालिकाहरूमा रहने शक्ति सन्तुलनको असमान अवस्थाका कारण निजहरू माथि हुनसक्ने सम्भावित शोषणजन्य कार्यहरूबाट संरक्षण गर्ने उद्देश्य रहेको हुन्छ । अपरिपक्वताका कारण बालिकाहरू करणीजन्य कार्यको प्रकृति र परिणाम नबुझिकनै वा सानै कुराको लोभमा परेर सहमति जनाउन सक्दछन् जसबाट सानै उमेरमा गर्भवती हुन गएमा आमाको हैसियतले वहन गर्नु पर्ने दायित्व वहन गर्न नसक्ने अथवा अनिच्छुक रूपमा गर्भवती हुनु

पर्ने अवस्था आइपर्न पनि सक्दछ । यसै गरी कलिलो उमेरका कारण एउटा बालिग व्यक्तिलाई शारीरिक रूपमा प्रतिकार गर्न नसकेको वा निजले सिर्जना गरेको बाध्यात्मकताको प्रतिरोध गर्न नसकेको अवस्था हुने तर त्यसलाई प्रमाणित गर्न नसकिने अवस्था पनि हुन सक्दछ । स्वास्थ्यकै कारणले पनि नाबालिका अवस्थामा गर्भाधान उचित मानिँदैन । यही कारण विवाहकै लागि पनि कानूनमा न्यूनतम उमेरको हद तोकिएको हुन्छ । वास्तवमा मञ्जुरीलाई हामीले यान्त्रिक रूपमा मात्र बुझ्नु पनि हुँदैन । मञ्जुरीले इच्छाको स्वतन्त्र प्रयोगको अवस्थालाई बुझाउँछ जब कि नाबालिका अवस्था भनेको नै इच्छाको स्वतन्त्र प्रयोग गर्न नसक्ने अवस्था हो । इच्छाको स्वतन्त्र प्रयोग गर्न नसक्ने भएकै कारण १६ वर्षभन्दा मुनिको बालकले कुनै अपराध गरे पनि निजलाई सजायमा छुट हुने व्यवस्था बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ मा गरिएको छ । यसैले मञ्जुरी भन्नाले अर्थपूर्ण सहमति भन्ने बुझ्नु पर्दछ र नाबालिका अवस्था भनेको अर्थपूर्ण सहमति दिन अक्षम अवस्था हो । यही मान्यताका आधारमा नाबालिकाको सहमतिले नै करणी गरेको भए पनि त्यस्तो सहमतिलाई कानूनले वैधता नदिई दण्डित तुल्याउने व्यवस्था गरेको हुन्छ । सोही बमोजिम हाम्रो मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं मा पनि "कसैले कुनै ..... सोह वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ" भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

२९. प्रस्तुत मुद्दामा माथिका प्रकरणहरूमा उल्लेख भए बमोजिम सङ्कलित प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीलाई करणी गरेको कुरा प्रमाणित भएको छ । जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्साको च नं ५१३९ मिति २०७०।८।२७ को पत्रसाथ प्राप्त श्री राजा महात्मा पूर्णभद्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, पञ्चनगर, नवलपरासीको च नं ३६ मिति २०६८।५।५ को पत्रबाट पीडित रमिता कुमारीको जन्म मिति २०५४।५।६ रहेको देखिएको छ र निज उपरको यो करणीको कार्य मिति २०६८।४।१८ मा भएको देखिएको छ । यसरी हेर्दा करणी हुँदाका बखत पीडित रमिता कुमारीको उमेर १४ वर्षभन्दा पनि कम देखिएको र मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं मा १६ वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मञ्जुरीले नै करणी गरे पनि जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्ने भनी व्यवस्था भएको देखिँदा प्रतिवादीले पीडित रमिता कुमारीको सहमतिले नै करणी गरेको हुँदा सजाय हुनु पर्ने होइन भनी गरेको बयान ब्यहोरा र लिएको जिकिरलाई आधार मानी अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिन मिल्ने देखिएन ।
३०. अब पीडित रमिता कुमारीले अदालतमा पहिले व्यक्त गरेको भनाइको विपरीत बकपत्र गरेका अवस्थामा त्यस्तो भनाइको प्रामाणिक महत्त्व के हुने ? भन्ने प्रश्नतर्फ पनि विचार गर्नु पर्ने भएको छ किनभने प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष मौकामा कागज गर्दा पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीले आफुलाई प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको भनी लेखाएकी र अदालतमा बकपत्र गर्दा मलाई प्रतिवादीले करणी गरेको होइन, मौकाको ब्यहोरा झुट्टा हो भनी लेखाएको पाइन्छ । योनी परीक्षण गर्दा कन्याजाली च्यातिएको (hymen rupture) देखिन्छ नी भनी सोधनी हुँदा यो घटनाभन्दा पहिले नै मेरो विवाह भई आफ्नो लोग्नेसँग बसेका कारण मेरो योनीको हाइमन

च्यातिएको होला भनी जवाफ दिएको देखिन्छ । पीडित रमिता कुमारीको यही बकपत्र ब्यहोरालाई आधार बनाई प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानुन व्यवसायीले प्रतिवादीको अदालत समक्षको इन्कारी बयान पुष्टि भएकाले सफाई दिएको सुरु अदालतको फैसला सदर हुनु पर्छ भनी बहसको सिलसिलामा उठाउनु भएको छ ।

३१. फौजदारी मुद्दामा साक्षी त्यसमा पनि पीडित साक्षीको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । हाम्रो जस्तो प्रतिद्वन्दात्मक प्रणाली अपनाएको र अनुसन्धान प्रक्रियालाई पूर्णतः भौतिक प्रमाणमा आधारित तुल्याउन नसकिएको मुलुकमा मौखिक प्रमाणमै बढी भर पर्नु पर्ने हुँदा यस्ता साक्षीहरू अझ बढी महत्त्वपूर्ण ठानिन्छन् । वास्तवमा अपराधीहरूलाई न्यायको कठघरामा ल्याई दण्डित तुल्याउने कार्यमा साक्षीको भूमिका अदालतका लागि आँखा र कानको रूपमा रहेको हुन्छ । तर आजकल साक्षीहरू प्रतिकूल (hostile) बन्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ र यो प्रवृत्ति सामान्य जस्तै भएको छ । यही समस्यालाई सम्बोधन गर्नका लागि धेरै मुलुकहरूमा साक्षी संरक्षण कार्यक्रम लागु गरिएको छ जसको उद्देश्य अनुसन्धानका बखत सङ्कलित प्रमाणहरू अन्यथा हुन नदिई अदालती परीक्षणबाट प्रमाणित नभएसम्म संरक्षित भइरहने सुनिश्चितता दिलाउनु र साक्षीहरूको भौतिक सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउनु रहेको हुन्छ । यस सम्बन्धमा भारतीय सर्वोच्च अदालतको भनाइ मार्मिक छ । भनिएको छ- "If ultimately truth is to be arrived at, the eyes and ears of justice have to be protected so that the interests of justice do not get incapacitated in the sense of making the proceedings before courts mere mock trials as are usually seen in movies. - Himanshu Singh v State of M P (2008) 4 SCR783, para 14) । हामीकहाँ यस प्रकारको साक्षी संरक्षण कार्यक्रम लागु हुन सकेको छैन जसको कारणबाट साक्षी उपर डर, धाक, धम्की, त्रास, दबाव, अनुचित प्रभाव र लोभलालचमा पारेर सही कुरा बोल्न नसक्ने वा नचाहने अवस्थामा पुर्याउने सम्भावना प्रबल छ । पीडित बालबालिकाको हकमा त झन निजहरूको संरक्षणको प्रश्न अझ बढी महत्त्वपूर्ण छ । पीडितको असहायता र संवेदनशील अवस्था एवं न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग गरे बापत उठाउनु पर्ने जोखिमको प्रकृति र मात्राको तुलनामा अभियुक्त पक्षबाट प्रयोग हुन सक्ने दबाव र प्रभावको सहजताका कारण अदालतमा प्रतिकूल बकपत्र गर्ने सम्भावना बढी छ । खासमा नेपालमा पीडित बालबालिकालाई न्यायिक प्रक्रियामा तिनीहरूको भूमिका र महत्त्वका बारे बुझाउने कुनै प्रणाली नै स्थापना गरिएको छैन । न्यायिक प्रक्रियामा तिनीहरूको कर्तव्य र दायित्व के हुने, अदालतमा तिनीहरूले के बकपत्र गर्दा त्यसको परिणाम के हुन्छ, अपराधीले सफाई पाउँदा समाजमा त्यसको असर के पर्छ भन्ने जस्ता प्रश्नमा जानकारी प्रवाह गराउने कुनै प्रणाली छैन । यसका साथै न्यायिक प्रक्रियालाई पुरा रूपमा पीडित बालमैत्री बनाउन पनि सकिएको छैन । यसले गर्दा पीडित बालिका सिद्धान्ततः सरकारी साक्षी हुने भए पनि व्यवहारतः प्रतिवादीकै प्रभाव र संरक्षणमा रही अदालतमा पनि प्रतिवादीले नै ल्याउने प्रवृत्ति बढी देखिएको छ । यस्तो अवस्थामा पीडित साक्षीले प्रतिवादीको हित प्रतिकूल बकपत्र गर्ने आशा राख्न स्वाभाविक हुँदैन । जब अवस्था यस्तो छ भने अदालतले पनि साक्षीको बकपत्रलाई यान्त्रिक रूपमा मूल्याङ्कन गरी अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिकूल बकपत्र गरेको कुरालाई मात्र आधार बनाएर अन्यथा निष्कर्षमा पुग्नु निश्चय नै न्यायसङ्गत हुँदैन ।

३२. प्रस्तुत मुद्दाका पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारी १४ वर्ष पनि नपुगेकी नाबालिका देखिएकी छिन् । निजकी आमा नभएको, बाबुले पनि हेरचाह नगरेको, कुनै स्थायी अभिभावक पनि नभएको अवस्थामा नाम पनि खुलाउन नसक्ने एकजना अन्टीसँग भारततिर जान भनी वीरगञ्ज आइपुग्दा छलिएर अलपत्र परेको अवस्थामा प्रतिवादीको सम्पर्कमा पुगेकी र सोही अलपत्र अवस्थाको फाइदा लिई प्रतिवादीले निज उपर यौन शोषण गरेको देखिन्छ । अपराध घटेको घटनास्थलमा तत्कालै यी पीडित रमिता कुमारीले आफुलाई प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको भनी बताएकी र प्रहरीमा कागज गर्दा पनि सोही ब्यहोराको कागज गरेको तथा प्रतिवादीले पनि अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा करणी गरेकामा साबित भई जबरजस्ती गरेकामा सम्म इन्कार रहेकामा पछि अदालतमा बयान गर्दा करणी गरेकामा समेत इन्कार रहेको र पीडित रमिता कुमारीले पनि प्रतिवादीले आफुलाई करणी गरेको होइन भनी सुरु कागज ब्यहोराको प्रतिकूल ब्यहोरा लेखाएको पाइन्छ । निज पीडित बालिकाको असहाय अवस्था हेर्दा प्रतिवादीको डर, धाक, धक्की वा अनुचित प्रभावमा नपरेको भनी कल्पना गर्न सकिने अवस्था छैन । त्यसमाथि हाम्रो जस्तो समाजमा जबरजस्ती करणीका पीडित बालिकाले सहन गर्नु पर्ने जीवनभरिको मनोवैज्ञानिक चोट र कुण्ठा एवं सामाजिक बदनामी सम्बन्धी कुराहरू पनि महत्त्वपूर्ण छन् । जबरजस्ती करणीको पीडित ठहरिनुमा प्रतिवादीलाई सजाय गराउने कुरा मात्र महत्त्वपूर्ण छैन, आफ्नो इज्जत, प्रतिष्ठा र चरित्रमा सुदूर भविष्यसम्म आघात पर्ने अवस्था पनि प्रबल छ । त्यसैले जबरजस्ती करणी मुद्दामा अन्य मुद्दामा जस्तो अङ्क गणितीय हिसाबबाट हेर्नुभन्दा पनि नारीको अस्मितामा गम्भीर आँच आउने विषय भएकाले अदालतले सम्वेदनशील रूपमा विचार गर्नु पर्ने हुन्छ (हेर्नुहोस्, बमबहादुर कठायत वि. श्री ५ को सरकार, मुद्दा : जबरजस्ती करणी, नेकाप २०६२, अङ्क १०, नि नं ७६११, पृष्ठ १२५१) ।
३३. वस्तुतः फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तले अपराध गरेको हो या होइन भनी निष्कर्षमा पुग्नु पर्दा मिसिल संलग्न सबै प्रमाणहरूलाई सम्पूर्णतामा हेरिने कुरालाई नै उपयुक्त अभ्यास मान्नु पर्ने हुन्छ । अपराधीलाई बचाउने नियतले स्वयं पीडित लगायत कसैले बकपत्र गरिदिएकै भरमा अपराधीलाई निरपराधी ठहर गर्ने वा कसैले अभियुक्त विरुद्ध बकपत्र गर्दा अपराधी ठहराउनु पर्ने जस्तो यान्त्रिक प्रणाली प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा अपनाउनु सही दृष्टिकोण हुन सक्दैन । बयान वा बकपत्र एउटा प्रमाण हुन सक्छ तर अकाट्य प्रमाण होइन (हेर्नुहोस्, श्री ५ को सरकार वि. श्याम माली, मुद्दा : जबरजस्ती करणी, नेकाप २०६१, अङ्क ७, नि नं ७४११ पृष्ठ ८९३) । फेरि अदालतमा आएर सुरुको भनाइ विपरीतको बकपत्र गरेकामा पछिल्लो भनाइ सही र पहिलेको भनाइ झुठो भनी सिधा अनुमान गर्न सकिने कुरा पनि होइन । तसर्थ अदालतमा विपरीत बकपत्र गरे पनि सोही आधारमा मात्र पहिलेको भनाइलाई अस्वीकार गर्न नहुने मान्यताहरू विकसित भई आएका छन् । जस्तो सर्वोच्च अदालतबाट “पहिला अनुसन्धान अधिकारी समक्ष जबरजस्ती करणी भएको हो भनी कागज गरिदिएको र सो कुरा प्रतिवादीको बयान लगायतका अन्य प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा पछि अदालतमा आएर जबरजस्ती करणी भएको होइन भनी पीडित तथा अन्य व्यक्तिले बकपत्र गरेको आधारमा मात्र प्रतिवादीको स्वीकारोक्ति तथा चिकित्सकीय प्रतिवेदनको प्रतिकूल हुने

गरी जबरजस्ती करणी भएको होइन भन्ने निष्कर्षमा पुग्न नसकिने । अन्य प्रमाणबाट कसुर गरेको भन्ने पुष्टि भइरहेका अवस्थामा केवल पीडित तथा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष कागज गर्ने व्यक्तिहरूले पहिला आफुले भनेको भनाइको विपरीत हुने गरी गरेको बकपत्रको आधारमा मात्र प्रतिवादीलाई सफाइ दिँदै जाने हो भने पीडित तथा अन्य व्यक्ति उपर अनुचित प्रभाव पार्न सक्ने र अपराधीहरूले कहिल्यै पनि सजाय पाउने अवस्था नआई दण्डहीनताको स्थिति सिर्जना भई अन्ततः समाज नै अराजकतातर्फ जाने" भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ (हेर्नुहोस्, नेपाल सरकार वि. नारायणबहादुर राउत, मुद्दा: जबरजस्ती करणी, नेकाप २०६६, अङ्क ६, नि नं ८१७९, पृष्ठ १०३८) । नेपालमा मात्र होइन, छिमेकी मुलुक भारतमा पनि यो मान्यता विकसित भई आएको छ । जस्तो राधामोहन सिंह वि. उत्तरप्रदेश राज्यको मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले साक्षी प्रतिकूल हुँदा उसका पूर्व भनाइहरू पूर्णतः अस्वीकार गरिने होइन, मूल्याङ्कनको रोहमा विश्वासलायक हदसम्म ग्रहण गर्न सकिन्छ भनी फैसलामा बोलेको पाइन्छ (हेर्नुहोस्, (2006) 2 SCC 450) । यसै गरी राजेन्द्र समेत वि. उत्तरप्रदेश राज्य कै अर्को मुद्दामा सुरुको ब्यहोराबाट फरक बकपत्र गर्दा पछिल्लो ब्यहोरालाई पूर्णतः अविश्वसनीय मान्न मिल्दैन भनी फैसला गरिएको पाइन्छ (हेर्नुहोस्, (2009) 13 SCC 480) ।

३४. यसका अतिरिक्त फौजदारी मुद्दामा तथ्यगत प्रमाणहरू उपलब्ध छन् भने ती प्रमाणहरूले सर्वोत्तम प्रमाणको स्थान ग्रहण गरेका हुन्छन् किनभने व्यक्ति झुठो बोलन सक्छ तर तथ्य झुठो बोलन सक्दैन । तथ्य आफै बोल्छ, अरूबाट बोलाउन पर्दैन । त्यसैले यदि तथ्यबाट देखिएको कुरा र व्यक्तिको भनाइ बिच विरोधाभास छ भने तथ्यबाट देखिएको कुराले प्राथमिकता पाउनु स्वाभाविक हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी र पीडित दुवै घटनास्थल भनिएको होटलबाट पक्राउ परेको एउटा तथ्य छ, होटलमा वीर्य सहितको ढाल फेला परेको अर्को तथ्य छ, वीर्य परीक्षणका लागि पठाइएकामा मानिसको वीर्य हो भनी परीक्षण भई आएको अर्को तथ्य छ र पीडित बालिकाको योनी परीक्षण हुँदा कन्याजाली च्यातिएको अर्को तथ्य पनि छ । मौकामा प्रतिवादीले गरेको बयान र पीडित रमिता कुमारीले गरेको कागज ब्यहोरा यी तथ्यगत प्रमाणहरूबाट पुष्टि भइरहेको अवस्था छ । यसरी अदालतमा प्रतिकूल बकपत्र गरे पनि मौकामा गरेको कागज ब्यहोरा अन्य तथ्यगत प्रमाणहरूबाट पुष्टि भएको अवस्था छ भने मौकाको कागज ब्यहोरालाई प्रमाणमा लिन हुने मान्यताहरू कायम भएका छन्, जस्तो : रविन्द्रकुमार वि. ओरिसा राज्य भएको मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले भनेको छ - "It is well settled that the mere fact that a witness is declared hostile ... does not make him an unreliable witness so as to exclude his evidence from consideration altogether. The evidence remains admissible in the trial and there is no legal bar to base a conviction upon his testimony if corroborated by other reliable evidence." (हेर्नुहोस्, AIR 1977 SC 170; see also Podyami Sukada v State of M P, AIR 2010 SC 2977; Balu Sonba Shinde v State of Maharashtra, AIR 2002 SC 3137; Ram Swaroop v State of Rajasthan, AIR 2004 SC 2943; Bhajju@ Karan Singh v State of M P (2012) SCC 327; Haradhan Das v State of U P (2013 (2) SCC 197) । हुन त यो मुद्दाका पीडितले आफ्नो कन्याजाली यो घटनाभन्दा पहिले नै विवाह भई आफ्नो लोग्नेसँग बसेका कारण च्यातिएको होला भनी बकपत्र गरेको देखिएको छ तापनि कोसँग विवाह भएको हो निजको नाम खुलाउन सकेको देखिँदैन । घटना घट्टाका अवस्था

१४ वर्ष पनि नपुगेकी बालिकाको पहिले नै विवाह भएको भनी बताएको कुरा प्रतीतलायक पनि छैन । अदालतमा बकपत्र गर्दा पनि आफुलाई प्रहरीले होटलबाट ल्याएको कुरा स्वीकारेकै छिन् र होटलमा अन्य कामका लागि गएको कुनै कुरा बताउन सकेकी छैनन् । पीडितले अदालतको बकपत्रमा भने जस्तै प्रहरीले आफुखुसी व्यहोरा लेखी सही मात्र गराएका हुन् कि भनेर विचार गर्दा पनि प्रहरीमा कागज गर्दा जुन विद्यालयमा अध्ययन गरेको भनी लेखाएकी छिन् त्यो व्यहोरा सही प्रमाणित भइरहेकोबाट उक्त भनाइ पनि विश्वासयोग्य देखिँदैन । बरामदी मुचुल्कामा लागेको सहीछापलाई पनि अन्यथा भनेको अवस्था छैन । प्रहरीमा कागज गराउँदा माइती नेपाल शाखा, वीरगञ्जका प्रमुख संगिता पुरीको रोहवरमा भएको देखिएबाट पनि निज रमिता कुमारीको बकपत्र व्यहोरा विश्वासलायक नभएको पुष्टि भएको छ ।

३५. अब प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहालाई आरोपित कसुरबाट सफाइ दिने गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा उल्लेख भए बमोजिम प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीलाई करणी गरेको पुष्टि भएको र मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं मा उल्लेख भए बमोजिम सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई करणी गरे पनि जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्ने व्यवस्था भइरहेको तथा निज पीडित रमिता कुमारीको उमेर वारदात हुँदाका अवस्थामा सोह्र वर्ष पुगेको नदेखिएका सन्दर्भमा निज प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको कसुरदार ठहराउनु पर्नेमा नठहराई अभियोग मागदाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसला मिलेको देखिएन ।
३६. यस प्रकार प्रतिवादी अदालतमा इन्कार रहे पनि प्र.ना.नि. सुरेन्द्र यादवको मौकाको प्रतिवेदन र अदालतमा आई गरेको बकपत्र, घटनास्थल तथा बरामदी मुचुल्का, स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन, पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीले मौकामा गरेको कागज, प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयान, होटल म्यानेजर सागर लम्सालले गरिदिएको कागज, केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनबाट प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाले वर्ष १४ की नाम परिवर्तित रमिता कुमारीलाई मु. ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. बमोजिमको कसुर गरेको प्रमाणित भएका अवस्थामा निज प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय गरी निजबाट क्षतिपूर्ति समेत भराउनु पर्नेमा सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट अभियोग मागदाबी नपुग्ने ठहर्‍याई मिति २०६८।७।६ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ । सो ठहर्नाले निज प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३ को (२) नं. बमोजिम ८ (आठ) वर्ष कैद हुने ठहर्छ र सोही महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाबाट पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीले रु. १,००,०००।- (एक लाख रुपैया) क्षतिपूर्ति समेत भराई पाउने ठहर्छ । अरू तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम सुरु फैसला उल्टी भई प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३ को (२) नं. बमोजिम ८ (आठ) वर्ष कैद हुने र सोही महलको १० नं बमोजिम प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाबाट पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीले रु.

१,००,०००।- (एक लाख रुपैया) क्षतिपूर्ति समेत भराई पाउने ठहरेकाले प्रतिवादी रमेश कुशवाहाका नाँउमा सोही ब्यहोराको लगत कसी लागेको कैद असुल गर्नु र प्रतिवादी रमेशप्रसाद कुशवाहाबाट पीडित नाम परिवर्तित रमिता कुमारीलाई रू. १,००,०००।- (एक लाख रुपैया) क्षतिपूर्ति समेत कानुनको रीत पुन्याई भराइदिनु भनी सुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु..... १

यी फैसलामा चित्त नबुझे ऐनका म्यादभिन्न श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी फैसलाको प्रतिलिपि सहित प्रतिवादीलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु २

फैसलाको प्रतिलिपि समेत साथै राखी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय हेटौँडालाई फैसलाको जानकारी दिनु..... ३

प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु..... ४

(तिलप्रसाद श्रेष्ठ)

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(जीवनहरि अधिकारी)

न्यायाधीश

फैसला तयार पार्न सहयोग गर्ने

शाखा अधिकृत : धनीप्रसाद चपाई

ना.सु : राजकुमार लामिछाने

क.अ. : शक्ति ठाकुर

इति सम्बत् २०७० माघ २७ गते रोज २ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर, दाङ
संयुक्त इजलास
माननीय का.मु. मुख्य न्यायाधीश डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री पदमराज भट्ट
फैसला
सम्बत् २०६८ सालको स.फौ.पु.नं.----०६८-CS-०१६७

मुद्दा : जबरजस्ती करणी /
नि.नं.-----११५

परिवर्तित नाम प्रकृतिदेवीको जाहेरीले नेपाल सरकार.....१ पुनरावेदक/वादी
विरुद्ध
जिल्ला दाङ, घोराही न.पा. वडा नं.११ बस्ने भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाई.....१ प्रत्यर्थी/
प्रतिवादी

सुरु फैसला गर्ने मा.जि.न्या. : श्री दयानाथ खरेल
सुरु फैसला गर्ने अदालत: दाङ देउखुरी जिल्ला अदालत
सुरु फैसला भएको मिति : २०६८/०९/२४

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त
तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

म जाहेरवालीलाई अन्यायी भोला पछाईले २ वर्ष पहिलादेखि गैरकानुनी रूपमा कमलरी राखेका थिए । निज भोला पछाईले मदिरा सेवन गर्ने र निजले मदिरा सेवन गरेको राती निजका लोग्ने स्वास्नी अलग अलग कोठामा सुत्ने गर्दथे । म जाहेरवाली सुत्ने गरेको कोठामा रातको समयमा भित्रबाट चुक्कुल लगाएर सुत्ने गर्दथे र निज भोला पछाई रातीको अवस्थामा श्रीमतीसँग सुत्न नपाएको दिन तैले रातीमा किन ढोकाको चुक्कुल लगाउँछेस् ? रातीमा तेरो कोही पोइ आउँदैन भनी हप्काउने गर्दथे । म लाटी केटीलाई कोठाको चुक्कुल नलगाई सुत्न बाध्य पारी राती राती म सुतेको कोठामा आई जबरजस्ती करणी गरेका र मिति २०६७/११/२२ गते निजकी श्रीमती माइतमा गएको अवस्थामा उक्त दिन पनि जबरजस्ती करणी गरेको, मिति २०६७/१२/२९ गते पनि जबरजस्ती करणी गरेको र मिति २०६८/१/२ गते बिहान ८ बजेको समयमा मैले बैठक कोठामा झाडु लगाउन लागेको अवस्थामा निज भोला पछाई उक्त बैठक कोठामा आई बैठक कोठाको चुक्कुल लगाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् । निजले घरको गेटको ताला समेत लगाई त्यहाँबाट भाग्न उम्कन समेत नदिएको र निजले करणी गरेको कुरा कहिँ कतै हल्ला गरेमा ज्यान मारी ट्वाइलेटको सेप्टी ट्याङ्कीमा हालिदिने धम्की समेत दिएकामा मिति २०६८/१/३ गते मेरो आमा दिदी र दाजु समेतले निजको घरबाट उद्धार गरेकाले जाहेरी

दिन आएकी हुँ । निज भोला पछाईलाई कारबाही गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको परिवर्तित नाम प्रकृतिदेवीको मिति २०६८/१/६ मा दर्ता भएको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला दाङ, घोराही नगरपालिका वडा नं. ११ काठेकोल स्थित पूर्वमा भोला पछाईको मिल, पश्चिममा दिपशिखा रोड, दक्षिणमा यज्ञबहादुर वलीको घर, उत्तरमा डिलबहादुर गिरीको घर यति चार किल्लाभिन्न भोला पछाईको घर, सो घरको बिच तल्लाको बैठक कोठामा प्रकृतिदेवीलाई भोला पछाईले जबरजस्ती करणी गरेको भनिएको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

राप्ती उपक्षेत्रीय अस्पताल, दाङमा परीक्षण गराउँदा निज पीडित प्रकृतिदेवीको कन्याजाली च्यातिएको छ भन्ने योनी परीक्षण रिपोर्ट ।

जाहेरवाली प्रकृतिदेवी आफ्नो छोरी समानको घरको सदस्य जस्तो भएकाले निजलाई मैले जबरजस्ती करणी गर्ने सोचनसम्म सकेको होइन । निजलाई जबरजस्ती करणी गर्ने कुरै आउँदैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान कागज ।

निज पीडित प्रकृतिदेवीको जन्म मिति २०५२/७/७ उल्लेख भएको जन्म दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि ।

निज पीडित मेरी बहिनी हुन् । निजलाई २ वर्ष पहिलादेखि भोला पछाईको घरमा काम गर्न राखेका थियौं । निज प्रकृतिदेवीलाई भोला पछाईले जबरजस्ती करणी गरी उम्कन नदिई राखेको अवस्थामा म समेतले निज बहिनीलाई प्रतिवादीको घरबाट उद्धार गरी ल्याएका हौं । निज पीडितलाई भोला पछाईले जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भन्ने समेत ब्यहोराको पीडितको दाजु चित्रबहादुर चौधरीको घटना विवरण कागज ।

पीडित जाहेरवाली मेरो छोरी हुन् । निजलाई २ वर्ष पहिला भोला पछाईको घरमा काम गर्न राखेका थियौं । निज भोला पछाईले छोरी प्रकृतिदेवीलाई जबरजस्ती करणी गरेको मिना चौधरी निज भोलाको घरमा गएको अवस्थामा थाहा पाई निज मिना चौधरी घरमा आई बहिनीलाई निजको घरबाट फिर्ता बोलाउनु पर्यो भनेकीले फोनबाट पटक पटक निज छोरीलाई घरमा फिर्ता पठाइदेऊ भन्दा समेत नपठाएकाले मिति २०६८/१/३ गते म समेत घर परिवार निज प्रतिवादीको घरमा जाँदा निजले उल्टै छोरीलाई चोरीको आरोप लगाई कुटपिट गरेको हो । २०६८/१/२ गते पनि जबरजस्ती करणी गरेका रहेछन् । पछि निज छोरीलाई म समेतले उद्धार गरी ल्याएकी हुँ भन्ने ब्यहोराको पीडितकी आमा आसकुमारी चौधरीले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मेरो बहिनी प्रकृतिदेवीलाई भोला पछाईको घरमा काम गर्नको लागि राखेका थियौं । मैले निज भोलाबाट ऋण ल्याएकी थिएँ । २०६७/१२/१६ गते उक्त ऋण बुझाउन म भोलाको घरमा गएकी थिएँ । त्यहाँ जाँदा बहिनी प्रकृतिदेवी रोएको देखी के भयो भनी सोधदा निजले आफूलाई घर मालिक भोला पछाईले जबरजस्ती करणी गरेको कुरा बताएकी र त्यसपछि म घरमा आई उक्त कुरा आमाबाबु समेतलाई भनेपछि निज बहिनीलाई घरमा बोलाउने सल्लाह भई भोला पछाईलाई बहिनीलाई फिर्ता पठाइदिनु होस् भन्दा निजले नपठाइदिएकाले मिति २०६८/१/३ गते निज प्रतिवादीको घरबाट बहिनी

प्रकृतिलाई उद्धार गरी ल्याएको हो । निज बहिनीलाई मिति २०६८/१/२ गते पनि निज भोला पछाईले जबरजस्ती करणी गरेका रहेछन् भन्ने ब्यहोराको पीडितको दिदी मिना चौधरीको घटना विवरण कागज ।

भोला पछाई मेरा छिमेकी हुन् । निजले नाम परिवर्तित प्रकृतिदेवीलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने मलाई थाहा छैन भन्ने ब्यहोराको पुष्पा शर्माले गरेको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादी भोला पछाईले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरे नगरेको मलाई थाहा छैन भन्ने ब्यहोराको कमलबहादुर डाँगीले गरेको घटना विवरण कागज ।

भोला पछाईले प्रकृतिदेवीलाई जबरजस्ती करणी गरेकामा विश्वास लाग्दैन भन्ने डिलबहादुर गिरीले गरेको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादीले नाम परिवर्तित प्रकृतिदेवीलाई जबरजस्ती करणी गरेकामा विश्वास लाग्दैन भन्ने ब्यहोराको मन्जु बुढाको घटना विवरण कागज ।

जाहेरवालीलाई निजका बाबु र काकाले लगी प्रतिवादीको घरमा राखिदिएका हुन् । निज भोला पछाईले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेकामा विश्वास लाग्दैन भन्ने समेत ब्यहोराको भोला पछाईका ससुरा यज्ञबहादुर सिंह बलीले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिसिल संलग्न प्रकृतिदेवी (परिवर्तित नाम) को जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईको बयान, अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने मिना चौधरी समेतका मानिसहरूको कागजको ब्यहोरा समेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईले पीडित जाहेरवालीलाई २ वर्षदिखि घरमा कम्लरी राखेकामा निज प्रतिवादीकी श्रीमती माइत गएको अवस्थामा मिति २०६७/११/२२ गते, ऐ. १२/२९ गते र मिति २०६८/१/२ गते बिहान जबरजस्ती करणी गरी सो कुरा कहिँ कसैलाई भनेमा ज्यान मारी फालिदिने धम्की दिएको समेत देखिएकाले वर्ष १५ की नाबालिकालाई जबरजस्ती करणी गर्ने प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा सोही महलको ३ नं. को देहाय ३ बमोजिम सजाय हुन र सोही महलको १०ग नं. बमोजिम निज प्रतिवादीको अंश लगायतका अन्य सम्पत्ति रोक्का राखी ऐ. जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्ति भराइपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको वादी नेपाल सरकारको अभियोग पत्र ।

पीडितका बाबुले धेरै छोराछोरी भएकाले खान लाउन मुस्किल पन्यो छोरीलाई कम्लरी राखिदिनु पन्यो भनी भनेकाले रु. २० हजार वार्षिक दिई कम्लरी राखेको हो । मैले निज पीडितलाई आफ्नै छोरी सरह पालेर राखेको छु । जाहेरवाली र मेरी छोरी सँगसँगै एउटै कोठामा सुत्ने गर्दथे । मिति २०६८/१/२ गते बिहान म पाहुनालाई काठमाडौँ जाने बसमा छोड्नका लागि घोराहीको तुलसीपुर चोकमा आई पाहुनालाई विदा गरी सो ७ बजेतिर व्याडमिन्टन खेलन भनी इन्द्र योगी, देवराज कँडेल समेतका साथीहरूसँग गएको र ९.५० बजेतिर घरमा आएको हुँ । घरमा आई खाना खाई बजारतर्फ जाउँ भनी पाइन्ट लगाउन खोज्दा पाइन्टमा राखेको रु. ५,०००।— हराएको देखी खोजतलास गर्ने क्रममा निज जाहेरवालीको झोला खोली हेर्दा फेला परेकाले तत्काल निजको घरमा फोन गर्न लगाई पीडितकी दिदी, आमा, दाइ आउँदा निजहरूका सामुन्ने यसलाई अब यस घरमा राखिदिन भनी पीडितलाई १ थप्पडसम्म हानेको हुँ । सोही थप्पड हानेका कारण यो झुट्टा मुट्टा लगाएका हुन् । मैले वारदात मिति

एवं सोभन्दा अघि पनि पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन । झुट्टा अभियोग दाबीबाट सफाइ दिलाइपाउँ भन्ने प्रतिवादीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी भोला पछाईले मेरी बहिनीलाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भन्ने समेत ब्यहोराको वादीका साक्षी मिनाकुमारी चौधरीले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी भोला पछाईले मलाई पौष महिनादेखि जबरजस्ती करणी गर्न लागेका हुन् । बोलिस् र अन्यत्र कतै भनिस् भने माछु भनी धम्की दिने गर्दथे भन्ने समेत ब्यहोराको जाहेरवाली प्रकृतिदेवीले गरेको बकपत्र ।

जाहेरवाली प्रकृतिदेवीलाई प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईले जबरजस्ती करणी गरेको होइन । जाहेरी दरखास्त रिसइबीले दिएको हो । अभियोग दाबी झुट्टा भएकाले सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी मनोजकुमार न्यौपाने, देवीराम बुढाथोकी, सुशीला पौडेल, विनबहादुरसिं वली, सुब्बा चौधरी र इन्द्र योगीको करिब एकै मिलानको बकपत्र ।

जाहेरी उचित समयमा दर्ता नभएको, जाहेरी अ.व.१२४ नं. को बाध्यात्मक कार्यविधि पुरा नगरेको, मौकामा हारगुहार नगरेको, Hymen rapture करणीको निर्णायक प्रमाण मात्र नसकिने, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा करणीजन्य कार्यको सकारात्मक प्रमाण नभेटिएको, प्रतिवादी अनुसन्धान र अदालतमा बयान गर्दा कारण सहितको इन्कारी बयान गरेको, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूमा पीडितको परिवारको बाहुल्य भई घरमा पीडितलाई ३ दिन राखी आपसी मिलोमतोमा भएको जाहेरी कागज भन्ने प्रतिवादीको बयानलाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था नभएको तथा पीडितको किटानी बनाइ अन्य प्रमाणबाट पुष्टि हुन पर्नेमा अभियोग दाबी पुष्टि गर्ने दायित्व भएको वादीबाटै पेस भएका प्रमाणहरूले शृङ्खलाबद्ध मालाकडीका रूपमा कसुर प्रमाणित गर्न नसकेका हुनाले प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी लिलाबहादुर पछाई उपरको जबरजस्ती करणीको कसुर कायम हुन आएन तसर्थ प्रतिवादीले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको सुरु दाड देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०६८/१/२४ को फैसला ।

पीडितले म नाबालिका प्रतिवादीको घरमा कम्मलरी बसेकी केटीलाई डर त्रासमा पारी जबरजस्ती पटक पटक करणी गर्ने गरेको भनी प्रतिवादी उपर किटानी जाहेरी दिई सोही बमोजिम अदालतमा समेत किटानी बकपत्र गरेकी, मौकामा कागज गर्ने मिनाकुमारीले मौकामा कागज गर्दा तथा अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादी भोला पछाईले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी किटानी रूपमा उल्लेख गरेकी, प्रतिवादीले वारदात मितिमा आफु घरमा नभएको भनी जिकिर लिन नसकेको, चोरीको कसुरमा मैले कुटपिट गरेको हुँदा करणीको बात लगाएकी हुन् भन्ने बयान गरे पनि सो चोरीका सम्बन्धमा कहिँ कतै जाहेरी दिएको नदेखिएको र सो चोरीको कसुर पीडितले गरेको भन्ने पुष्टि हुन नसकेको, मौकामा बुझिएका पीडितका आमा र दाजुको कागज ब्यहोरा, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा योनीभिन्नको झिल्ली च्यातिएको भनी उल्लेख रहेको अवस्था तथा जबरजस्ती करणीमा प्रत्यक्षदर्शी नहुनु स्वभाविक नै रहेको अवस्था समेतका मिसिल संलग्न आधार प्रमाणहरूबाट यी प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईले आरोपित कसुर गरेको कुरा पुष्टि हुँदाहुँदै जबरजस्ती करणी गरेको कुरा कहिँ कतै भनेमा मारी फालिदिने भनी प्रतिवादीले पीडितलाई धम्की दिएका कारण पीडितले वारदातका बारेमा तत्काल कहिँ कतै कोही कसैलाई भन्न नसकी घर परिवारका सदस्य भेट्न आएको समयमा सो बारे बताएकीले सो २ गतेको

वारदातका सम्बन्धमा ६ गते जाहेरी दर्ता भएकामा ढिलो दर्ता भएको भन्ने गलत अर्थ लगाई तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित (ने.का.प. २०६५, अङ्क १, नि.नं. ७९२३, पृ.११०, मुद्दा-जबरजस्ती करणी) सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल हुने गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबी बमोजिम सजाय गरी पीडितलाई क्षतिपूर्ति समेत भराइपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा नाबालक पीडितले अदालत समक्ष गरेको बकपत्र तथा निजको शारीरिक परीक्षण समेतका प्रमाणहरूको मूल्याङ्कनका परिप्रेक्ष्यमा सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९/२/१६ को आदेश ।

जाहेरवाली प्रकृतिदेवीलाई जाँच गर्ने चिकित्सकलाई ७ दिनभित्र झिकाई बुझी पेस गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०७०/३/९ को आदेश ।

मिति २०७०/३/९ को आदेश बमोजिम चिकित्सक नर्मन लामिछानेको करार अवधि समाप्त भएकाले निजलाई त्यहाँ हाजिर गराउन नमिल्ने भनी राप्ति उपक्षेत्रीय अस्पतालबाट लेखी आएकोले उक्त प्रयोजनका लागि अन्य चिकित्सक उक्त अस्पतालबाट झिकाई बुझी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०/३/१६ को आदेश ।

पीडित प्रकृतिदेवीको स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्ट अनुसार निजको योनी सुन्निएको छैन, च्यातिएको छैन र योनीमा घर्षण भएको घाउ देखिँदैन । शरीरको संवेदनशील एवं अरू कुनै अङ्गमा चिथोरिएको कोतरिएको घाउ पाइँदैन । निजको योनीभित्रको झिल्ली च्यातिएको छ र निजको योनीबाट पठाइएको स्वाब परीक्षणमा शुक्रकिट देखिएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको चिकित्सक सन्देश पौडेलले गरेको बकपत्र ।

ठहर खण्ड

नियम बमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल कागज अध्ययन गरियो । पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री धर्मानन्द नाथ तथा जाहेरवालाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बामदेव शर्मा र विद्वान अधिवक्ता श्री पुष्करबहादुर भण्डारीले नाबालिका पीडितलाई कम्लरीका रूपमा घरमा राखेको कुरा प्रतिवादीले स्वीकार गरेका छन् । स्वास्थ्य परीक्षणमा कन्याजाली च्यातिएको भन्ने देखिएको छ, पीडितले किटानी जाहेरी तथा बकपत्र गरेकी छन् । पीडितलाई प्रतिवादीको घरबाट उद्धार गरिएको भन्ने पीडितका परिवारको भनाइ छ, सो कुरा पीडितकी दिदी मिना चौधरीको बकपत्रबाट पुष्टि हुन्छ । यस स्थितिमा प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको मिलेको छैन, अभियोग दाबी अनुसार सजाय हुनु पर्छ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो । त्यस्तै गरी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पदमप्रसाद वैदिक, श्री गोकर्ण डाँगी, श्री मदन पोखेल तथा श्री रवीन्द्रकुमार धितालले प्रतिवादी इन्कार छ, समयमा जाहेरी परेको छैन, जाहेरीभन्दा पहिले घटनास्थल मुचुल्का गरिएको छ । आमा र दाजुको बकपत्र छैन, जबरजस्ती करणी भनिएको छ, सङ्घर्षका चिन्हहरू छैनन्, पीडितका काका सुब्बा चौधरीले नै अदालतमा बकपत्र गर्दा पीडित कम्लरी बस्नु पहिले ट्रक ड्राइभरसँग पोइल गएको र आफु समेतले फर्काई ल्याएको भनेको छ । यस स्थितिमा कन्याजाली

प्रतिवादीको कार्यबाट च्यातिएको भन्न मिल्ने अवस्था छैन । तसर्थ प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको भन्ने शङ्का रहित तवरबाट पुष्टि नभएको हुँदा प्रतिवादीलाई सफाइ दिन गरेको सुरु इन्साफ सदर हुनु पर्छ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो ।

निर्णयतर्फ हेर्दा पीडित परिवर्तित नाम प्रकृतिदेवीको जाहेरीबाट अनुसन्धान प्रारम्भ भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईले प्रकृतिदेवी उपर जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं को कसुर गरेको हुँदा निजलाई सोही महलको ३ (३) नं. बमोजिम सजाय हुन र सोही महलको १० नं बमोजिम पीडितलाई प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्ति भराइदिने समेत मागदावी लिई अभियोग पत्र पेस भएकामा सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने ठहराई फैसला भएको रहेछ र सो फैसला नमिलेकाले उल्टी भई प्रतिवादीलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय हुनु पर्छ भन्ने जिकिर लिई वादी नेपाल सरकारको यस अदालत समक्ष पुनरावेदन परेको अवस्था छ ।

मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन पश्चात जाहेरवाला समेत वादी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वानहरूबाट लिइएको बहस जिकिर समेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नु पर्ने देखिन आयो ।

- (१) प्रतिवादी उपर लगाइएको जबरजस्ती करणीको अभियोग दावी स्थापित हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- (२) प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने ठहराएको सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको इन्साफ मिलेको छ वा छैन ?

उक्त दुई प्रश्नहरूमध्ये पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा, यहाँ केही विवाद रहित तथ्यहरूको उल्लेख गरी विवादग्रस्त तथ्यहरूको विद्यमान कानूनको परिप्रेक्ष्यमा निरूपण गर्नु आवश्यक देखिन आएको छ । यी पीडित १५ वर्षीय नाबालिका हुन् । वारदात हुनुभन्दा दुई वर्ष पहिलेदेखि निज पीडित प्रतिवादीका घरमा कम्लरी बसेकी थिइन् र निजलाई २०६८/१/३ मा निजका आमा, दिदी र दाजु समेतले प्रतिवादीको घरबाट छुटाई लगेका हुन् । यी कुराहरूमा यहाँ कुनै विवाद छैन ।

अब जहाँसम्म प्रतिवादीले पीडित उपर जबरजस्ती करणी गरेको भनी लगाइएको आरोप स्थापित हुन्छ वा हुँदैन भन्ने पहिलो प्रश्न छ । प्रतिवादी आरोपित कसुरमा अनुसन्धान अधिकारी र अदालत दुवैमा इन्कार रही बयान गरेका छन् । तर प्रतिवादी उपर निजकै घरमा कम्लरीका रूपमा काममा राखिएकी नाबालिकाबाट निजलाई एक पटक मात्र नभई पटक पटक करणी गरेको भनी किटानी जाहेरी परेको छ । पीडितलाई ढोकाको चुक्कुल नलगाई सुत्न बाध्य पारिने गरेको, श्रीमती माइत गएको मौका पारी २०६७/११/२२ गते राती, त्यसपछि २०६८/१/२ गते बिहान जबरजस्ती करणी गरेको कुरा जाहेरीमा उल्लेख भएको छ । मिति २०६८/१/२ गतेको घटना बारे जाहेरीमा "२०६८/१/२ गते बिहान अन्दाजी ८ बजेको समयमा अन्यायीको घरको बैठक कोठामा कुचो लगाउन लागेको र निजकी पत्नी माथिल्लो तलामा भात पकाउन गएको मौका छोपी बैठक कोठामै आई कोठाको चुक्कुल लगाई भुईँमा लडाई जबरजस्ती करणी गरेको" भनिएको छ । जाहेरीमा पीडितले प्रतिवादीको पन्जाबाट भाग्ने प्रयास गरेको तर नसकेकाले नारकीय जीवन व्यतित गरेको अवस्थामा २०६८/१/३ गते आमा, दिदी र दाजु आई आफुलाई उद्धार

गरिएको भन्ने कुरा पनि उल्लेख भएको छ । जाहेरीको यो ब्यहोरालाई समर्थन गर्दै पीडितले अदालतमा बकपत्र गरेकी छन् । मिसिल संलग्न बकपत्र हेर्दा मिति २०६८/०४/०६ र २०६८/०४/०८ गरी दुई दिनसम्म पीडितलाई लगातार ५६ वटा प्रश्नहरू सोधी बकपत्र गराइएको छ र प्रतिवादीतर्फबाट तिन जना कानुन व्यवसायीहरूले पीडितलाई जिरह गर्नु भएको छ । त्यति हुँदा पनि आफू उपर प्रतिवादीबाट जबरजस्ती करणी गरिएको मूल भनाइमा पीडित अविचलित रहेको बकपत्रको अध्ययनबाट देखिन्छ । जबरजस्ती करणीको मुद्दामा पीडित नै घटनाको आधारभूत गवाह हो (अर्जुनबहादुर पाण्डे वि. श्री ५ को सरकार ने.का.प. २०६५ नि.नं. ७९२३ पृष्ठ ११०) भन्ने कुरालाई हामीले बिर्सन मिल्दैन । यहाँ पीडितको बकपत्रको ब्यहोरा उनकी दिदी मिना चौधरी, आमा आसकुमारी चौधरी र दाजु चित्रबहादुर चौधरीको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको कागज र मिनाकुमारीको अदालतमा भएको बकपत्र समेतबाट समर्थित भएको अवस्था छ । प्रतिवादीले आफू उपर ज्यादती गरेको कुरा पीडितले निजलाई भेट्न आएकी दिदी मिनाकुमारीलाई २०६७/१२/१६ मा भनेको र मिनाकुमारीले घर परिवारलाई पीडितको स्थिति बारे अवगत गराएपछि पहिला फोनबाट बहिनीलाई पठाइदेउ भनी भोलालाई भनेको र नपठाएपछि मिति २०६८/१/३ मा पीडितलाई उद्धार गरिएको भन्ने मिनाकुमारीको कागज र निजको बकपत्र (स.ज.१३,१४) र अन्य आमा आसकुमारी र दाजु चित्रबहादुरको कागजबाट देखिन्छ । यसरी समग्रमा हेर्दा आर्थिक बिपन्नताको कारण यी पीडितलाई निजको परिवारले कम्लरीका रूपमा दुई वर्षदेखि प्रतिवादीको घरमा काम गर्न राखेको र यही अवधिमा पटक पटक यी प्रतिवादीले पीडित उपर करणी गरेको देखिन आउँछ । सो कुरा पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा "पीडितको कन्याजाली च्यातिएको छ" भनिएबाट पनि पुष्टि हुन आउँछ ।

यहाँ प्रतिवादीतर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको सुरु इन्साफ सदर हुनु पर्छ भनी बहस गर्ने क्रममा जाहेरी समयमा नपरेको, निजको पहिले नै अर्कै व्यक्तिसँग विवाह भएको भन्ने आदि तर्कहरू उठाउनु भएको छ । जहाँसम्म जाहेरी समयमा नपरेको भन्ने प्रश्न छ, यी पीडित कम्लरीका रूपमा कार्य गर्ने निरक्षर नाबालिका हुन्, निजको परिवारले आर्थिक बिपन्नताकै कारण केही रकम पाउने लोभमा प्रतिवादीकहाँ काम गर्न पठाएको अवस्था हो । यी पीडितलाई प्रतिवादीको पन्जाबाट मिति २०६८/१/३ मा परिवारले छुटाई लगेको, २०६८/१/५ मा जाहेरी लेखी प्रहरीमा बुझाइएको र सो जाहेरी २०६८/०१/०६ को मिति पारी दर्ता गरिएको मिसिलबाट देखिन्छ । तसर्थ यसरी प्रतिवादीको कब्जा नियन्त्रणबाट छुटेको दुई दिनभित्रै परेको जाहेरीलाई समयमा नपरेको भन्न मिल्ने देखिँदैन । मिति २०६८/१/५ मा नै जाहेरी परेको देखिँदा सोही मितिमा गरिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का, स्वास्थ्य परीक्षण गर्न लेखिएको पत्रलाई जाहेरी पूर्व नै लेखिएको भन्न नमिलेको हुँदा गैरकानुनी भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

अब जहाँसम्म कन्याजाली च्यातिएको प्रसङ्ग र परिवेशको कुरा छ, सामान्यतः कन्याजाली च्यातिँदैमा वा नच्यातिँदैमा करणी भएको वा नभएको भनी एकिनन् भन्न सकिँदैन तर जब आफ्नो कब्जा नियन्त्रणमा दुई वर्षदेखि लगातार रहेको, आफैले संरक्षण गर्नु पर्ने र कानुनको पनि संरक्षण प्राप्त नाबालिकाले करणीको आरोप लगाउँछिन् र निजको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा कन्याजाली च्यातिएको पाइन्छ भने त्यो संवेदनशील विषय बन्छ । अदालतले यो संवेदनशीलतालाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन । कन्याजाली च्यातिएको प्रसङ्गलाई प्रतिवादीतर्फका कानुन व्यवसायीहरूले पीडित पहिले नै टूट झुइभरसँग

पोइल गई फर्काई ल्याइएको, त्यसपछि निजले अर्को व्यक्तिसँग विवाह गरेको भन्ने पीडितकै काका सुब्बा चौधरीले बकपत्र (स.ज.६) गरेकोबाट कन्याजाली सोही प्रसङ्गहरूमा च्यातिएको हुन सक्छ भन्ने कुरा उठाउनु भएको छ । तर यहाँ बुझ्नु पर्ने कुरा के छ भने सुब्बा चौधरी अनुसन्धानमा कागज गर्ने व्यक्ति होइनन्, उनी प्रतिवादीका साक्षी हुन् । निजले प्रतिवादीले लिएको जिकिर पुष्टि हुने गरी आफुले देखे जानेको कुरा अदालतलाई विश्वास हुने गरी व्यक्त गरेमा सम्म अदालतले विचार गर्ने हो । तर यहाँ सुब्बा चौधरीले जे कुरा बकपत्रमा व्यक्त गरेका छन्, जे कुराको जिकिर लिएका छन्, सो जिकिरहरू प्रतिवादी स्वयंले लिन सकेको छैन । प्रतिवादी स्वयंले लिन नसकेको जिकिर निजका साक्षीले लिएको अवस्थामा त्यस्तो जिकिर प्रमाणको रोहमा स्वीकार योग्य हुन सक्दैन । यी पीडित जाहेरी दिँदा १५ वर्षकी छन् र जाहेरी पुर्णपूर्व लगातार दुई वर्ष प्रतिवादीको घरमा कम्मली छन् । यस स्थितिमा निज कहिले ट्रक ड्राईभरसँग पोइल गइन्? यो कुरा बारे प्रतिवादी स्वयं मौन रहेको अवस्था छ । तसर्थ प्रतिवादीले नै जिकिर नलिएको कुराको पछि अदालत लाग्नु पर्ने देखिँदैन । त्यसमाथि त्यस्तो बकपत्र गर्ने व्यक्ति सुब्बा चौधरी उपर पीडितले गाली बेइज्जती मुद्दा दिएकामा अदालतले दुबै मुद्दा एकैसाथ राखी निजको बनाइको समेत सत्यासत्यको छानबिन गरी न्याय निरूपण गर्नु पर्नेमा सुरु जिल्ला अदालतले जबरजस्ती करणी मुद्दा मिति २०६८/०९/२४ मा फैसला गरेको र गाली बेइज्जती मुद्दा सो मितिमा फैसला नगरी मिति २०६९/५/१३ मा मात्र फैसला गरेको देखिन आएको छ र जबरजस्ती करणी मुद्दामा पहिले फैसला गरी पछि गाली बेइज्जती मुद्दामा फैसला गर्ने र सो फैसला गर्दा "प्रतिवादी सुब्बा चौधरीले जबरजस्ती करणी मुद्दामा लिला पछ्याईको साक्षी भई यस अदालतमा बकपत्र गर्दा उल्लेख भएको ब्यहोरा झुट्टा भए सोही मुद्दाबाट झुट्टा बके बापत सुब्बा चौधरीलाई सजाय हुने नै हुनाले प्रस्तुत लिखित बेइज्जतीको दाबी नपुग्ने ठहर्छ" भन्ने उल्लेख गरेको पनि न्यायको रोहमा उचित देखिँदैन ।

पीडितका आमा र दाजुले बकपत्र नगरेको कुरालाई प्रतिवादीका तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूले जोडदार रूपमा उठाउनु भएको छ । पीडितलाई प्रतिवादीको कब्जाबाट छुटाउन निजकी दिदी मिना चौधरी, आमा आसकुमारी र दाजु चित्रबहादुर सँगै गई कब्जाबाट छुटाई घरमा ल्याएको कुरा माथि परेकै छ । मिना कुमारीले लिएको ऋण बापत पीडितलाई कम्मलीका रूपमा राखिएको हो भन्ने मिनाकुमारीको बकपत्र (स.ज.१४) बाट देखिएको छ । अदालतले बकपत्र गर्न बोलाएपछि मिति २०६८/२/३१ मा पीडित र निजकी दिदी, आमा र दाजु गाउँमा नभेटिएको र कामका सिलसिलामा नेपालगन्ज गएको भनी प्रहरीले दिएको प्रतिवेदन पनि मिसिलमा भेटिन्छ (फा.नं.६७) । तर पुनः बकपत्रका लागि जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयबाट समय मागेपछि जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयको मिति २०६८/४/५ को पत्रबाट जाहेरवाली पीडित, निजकी आमा आसकुमारी चौधरी, दाजु चित्रबहादुर चौधरी र दिदी मिनाकुमारी मिति २०६८/४/५ गते अदालतमा उपस्थित भएको देखिन्छ (फा.नं.८३) । तर सो दिन मिनाकुमारीको मात्र बकपत्र गराइएको, २०६८/४/६ देखि ८ गतेसम्म पीडित प्रकृतिदेवीको बकपत्र गराई मिति २०६८/४/८ गते हाजिर हुन आसकुमारी र चित्रबहादुरलाई तारेख तोकिएको तारेख पर्चा (फा.नं.८५) बाट देखिन्छ । साथै पीडितको मिति २०६८/४/८ मा टुङ्गिएको बकपत्रमा आमा आशकुमारी रोहबरमा बसी सही गरेको समेत देखिएको छ । यसरी चार चार दिनसम्म अदालतमा उपस्थित रहेका साक्षीको बकपत्र हुन नसकेको स्थिति यहाँ देखिँदा पीडितहरूलाई नै स्वच्छ सुनुवाइ प्रदान गर्ने सन्दर्भमा सुरु जिल्ला

अदालत चुक्न गएको देखिन आयो । अदालतले खोजेको समयमा उपस्थित भइरहेको व्यक्तिलाई तदारुकतापूर्वक बकपत्र नगराउने, फेरि पीडितको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक अवस्था समेतबारे निरपेक्ष रही उल्टै बकपत्र गर्न नसकेको भनी दोष लगाउनु न्यायपूर्ण हुँदैन । अदालतमा न्याय माग्न आउने पक्षहरू सबै समान हुँदैनन्, कोही धनी कोही गरिब, कोही शिक्षित र कोही अशिक्षित, कोही अरूलाई श्रममा लगाउन सक्ने र कोही श्रम बेचन बाध्य, कोही सामाजिक रूपमा आभिजात्य वर्ग कोही सामाजिक रूपमा हेपिएको वर्ग आदि आदि । अदालतले यी असमानताहरूलाई असान्दर्भिक मान्दै सबैलाई समान न्याय प्रदान गर्न सक्नु पर्दछ । यही नै स्वच्छ सुनुवाइ अन्तर्गतको "अदालत समक्ष पक्षहरूको समानता" (Equality of the parties before the court) भन्ने सिद्धान्तको मर्म हो । चार चार दिनसम्म न्यायको याचना गर्दै अदालतमा उपस्थित मध्ये केही व्यक्तिहरूको बकपत्र हुन सकेन भन्दैमा विद्यमान प्रमाणहरूको प्रासङ्गिक व्याख्या गरी न्याय दिने दायित्वबाट अदालत पन्छिन मिल्दैन ।

जबरजस्ती करणीको मुद्दामा अदालतहरूले विचार गर्नु पर्ने अर्को पक्ष पनि छ । जबरजस्ती करणी फौजदारी अपराध मात्र होइन यो सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने महिलाहरूको आधारभूत मानव अधिकारको उल्लङ्घन पनि हो । "अपराधीको पाशविक मनोवृत्ति र वर्वरतापूर्ण शारीरिक एवं मानसिक आक्रमणले पीडित महिलाले सहनु पर्ने जीवनभरिको मनोवैज्ञानिक चोट र कुण्ठा एवं पीडित परिवारले ब्यहोर्नु पर्ने सामाजिक बदनामी सम्बन्धी तथ्यगत कुराहरू" (मधुकर राजभण्डारी विरुद्ध श्री ५ को सरकार ने.का.प. २०५७ नि.नं. ६९४९ पृ. ७५०) लाई अदालतले नजर अन्दाज गर्न मिल्दैन ।

यसै सन्दर्भमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले State of Karnataka V. Krishnappa(2000) 4SCC 75, मा व्यक्त गरेको राय यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ । सो मुद्दामा भनिएको छ : Sexual violence apart from being a dehumanizing act, is an intrusion on the right to privacy and sanctity of a female. It is a serious blow to her supreme honour and offends her self-esteem and dignity. It degrades and humiliates the victim, and where the victim is a helpless innocent child, it leaves behind her a traumatic experience. ...Rape is not merely a physical assault- it is often destructive of the whole personality of the victim, a rapist degrades the very soul of the helpless female... The courts, therefore, shoulder a greater responsibility while trying an accused on charges of rape. They must deal with such cases with utmost sensitivity"(per A.S. Anand CJ)

जबरजस्ती करणीको कसुरको गाम्भीर्य बारे यति भनेर पुनः प्रस्तुत मुद्दामा उठाइएका कुराहरूतर्फ नै फर्कौं । यहाँ जबरजस्ती करणी भनिएको छ तर सङ्घर्षका चिन्हहरू छैनन् भन्ने प्रतिवादीतर्फबाट जिकिर लिइएको छ । तर जब पीडित र प्रतिवादी असमान अवस्था (Asymmetrical relation) मा रहन्छन्, त्यस्तोमा उनीहरू प्रतिरोध गर्न सक्ने अवस्थामा नरहन पनि सक्छन् । निरुपाय उनीहरू प्रतिवादीको कार्यमा लाचार रूपमा समर्पण गर्छन् । यो आम परिस्थिति हो, त्यसैले सबै अवस्थामा सङ्घर्षका चिन्हहरू मिसिलमा भेटिँदैनन् । यो मुद्दाको विशिष्ट परिस्थितिको सन्दर्भमा थप के बुझ्न जरूरी छ भने पीडित कानूनद्वारा संरक्षित उमेरकी नाबालिका व्यक्ति हुन् । निजको हकमा करणी भएको तथ्य स्थापित हुनु नै पर्याप्त हुन्छ । त्यसमाथि यी पीडित दुई वर्षदेखि लगातार प्रतिवादीको नियन्त्रणमा रहेकी छन् र सो अवधिमा पटक पटक करणी भएको भन्ने किटानी आरोप छ । कम्लरी जस्तो एक प्रकारको दासत्वमा रहेकी नाबालिकाले प्रतिवादी उपर निजकै घरमा प्रतिकार गर्न सक्छ भनी सहज अनुमान गर्न नमिल्ने र निजको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा कन्याजाली च्यातिएको भेटिएको अवस्थामा किटानी जाहेरी, बकपत्र, निजकी दिदीको

बकपत्र तथा आमा र दाजुका कागजहरू लगायतका प्रत्यक्ष तथा परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूको सन्दर्भ सहित विश्लेषण नगरी सङ्घर्षका चिन्हहरू नपाइएको भन्ने तर्कका आधारमा करणी नै भएको रहेनछ भन्नु तर्क तथा विवेक सम्मत हुने देखिँदैन ।

यहाँ सान्दर्भिक प्रश्न अर्को पनि छ, के पन्यो त प्रतिवादी उपर जबरजस्ती करणीको आरोप लगाउनु पर्ने कारण ? प्रतिवादीको बनाइ अनुसार यी पीडितले २०६८/१/२ मा रू. ५०००।- चोरेको र निजको झोला खोली हेर्दा फेला परेको, त्यसपछि निजको घरमा फोन गरी अब मैले घरमा राखिदिन तिमीहरूले लैजाउ भनेकाले निजहरूले म उपर किटानी जाहेरी दिएका, पहिले पनि ५०/१०० चोर्ने आदत थियो भनी जिकिर लिएको (अनुसन्धानको बयान स.ज.१२) देखिन्छ । यो कुरालाई पीडितले अस्वीकार गरेकी छन् भने चोरी विषयमा प्रतिवादीको कही कतै उजुर परेको पनि मिसिलबाट देखिँदैन । चोरी गरेको २०६८/१/२ मा भनिएको छ, सो दिन पीडितकी आमा सहित परिवारका सदस्यहरू प्रतिवादीको घरमा नआई वैशाख ३ गते मात्र आएका र छोरीलाई लिई गएका छन् । आफुले कम्लरी राखेकी व्यक्तिलाई फिर्ता गन्यो भन्ने सामान्य कुरामा नभए नगरेको कुरा गरी आफैँ उपर दाग लाग्ने करणीको आरोप पीडितले लगायो होला भनी मान्न सकिने अवस्था यहाँ देखिँदैन ।

सङ्क्षेपमा पीडितले दिएको किटानी जाहेरी, निजको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन, निजले अदालतमा गरेको बकपत्र, निजकी दिदी मिना चौधरीले गरेको कागज र बकपत्र एवं आमा आशकुमारी चौधरी र दाजु चित्रबहादुरले गरेको मौकाको कागज समेतका प्रत्यक्ष तथा परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले आफुले कम्लरीका रूपमा आफ्नो संरक्षणमा घरमा राखेकी परिवर्तित नाम प्रकृतिदेवी उपर जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने आरोप स्थापित हुन आएको पाइयो । सुरु जिल्ला अदालतले पीडितको उमेर, आर्थिक, सामाजिक अवस्था प्रतिवादीसँगको सम्बन्ध, निजको नियन्त्रण तथा कब्जामा रहेको अवस्था समेतलाई बेवास्ता गरी अभियोग स्थापित हुन नसक्ने ठहराएको मिलेको देखिएन ।

परिणामतः अब सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला वा मिलेको छ वा छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट प्रतिवादी लिलाबहादुर पछाईले आफ्नै घरमा कामका लागि राखिएकी नाबालिका परिवर्तित नाम प्रकृतिदेवी उपर जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ र ३ नं. को कसुर गरेको देखिँदा निजलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८/९/२४ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिएकाले उक्त फैसला उल्टी भई निज प्रतिवादी लिलाबहादुर पछाईलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय ३ बमोजिम ६ वर्ष कैदको सजाय हुने र सोही महलको १० नं. बमोजिम रू. ५०,०००।- (पचास हजार रुपैया) क्षतिपूर्ति बापत प्रतिवादीबाट पीडितलाई भराइदिने ठहर्छ । अरू तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल खण्ड

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भए बमोजिम सुरु फैसला उल्टी भई प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछाईलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय ३ बमोजिम ६ वर्ष कैद सजाय र सोही महलको १० नं. बमोजिम रू. ५०,०००।- (पचास हजार रुपैया) क्षतिपूर्ति बापत प्रतिवादीले पीडितलाई

भराइदिनु पर्ने ठहरेकाले निज प्रतिवादी बेरुजु हुँदा कैद सजायको लगत कसी असुल उपर गर्नु भनी सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु..... १

पीडितले प्रतिवादीबाट रू. ५०,०००।- (पचास हजार रुपैया) क्षतिपूर्ति बापत भराई पाउने ठहरेकाले प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो लागेपछि उक्त रकम दिलाई भराइपाउँ भनी जाहेरवाली पीडितले दर्खास्त दिए नियमानुसार दिलाई भराइदिनु भनी सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु.... २

प्रस्तुत फैसलाको जानकारी पुनरावेदन सरकारी बकिल कार्यालय, तुलसीपुर र जाहेरवाली समेतलाई दिनु..... ३

यस फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादी भोला भन्ने लिलाबहादुर पछ्याईलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु..... ४

नक्कल माग्ने सरोकारवालालाई नियमानुसार नक्कल दिनु..... ५

दायरीको लगत काटी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु..... ६

(आनन्दमोहन भट्टराई)
का.मु. मुख्य न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु

(पदमराज भट्ट)

न्यायाधीश

फैसला तयार पार्नमा सहयोग गर्ने
इजलास अधिकृत : भूपाल भण्डारी
कम्प्युटर गर्ने : टा.ना.सु. यादवबहादुर डाँगी

इति सम्बत २०७० साल चैत्र ५ गते रोज ४ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, हेटौँडा
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तिलप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सरोजप्रसाद गौतम
फैसला
डायरी नं. ०६९-CS-०६९४
मुद्दा रजिस्ट्रेसन नं. ०८-०६९-०२२५५
निर्णय नं. ९७

मुद्दा : जबरजस्ती करणी ।

हुकबहादुर अधिकारीको छोरा जिल्ला मकवानपुर हेटौँडा नगरपालिका वडा नं. ९ लामासुरे घरभई हाल क्षेत्रीय कारागार भीमफेदी, मकवानपुरमा थुनामा रहेको भैरे भन्ने भैरवबहादुर अधिकारी..... १

**पुनरावेदक
प्रतिवादी**

विरुद्ध

एस.एम.टी को जाहेरीले नेपाल सरकार..... १

**प्रत्यर्थी
वादी**

सुरु फैसला गर्ने अदालत : मकवानपुर जिल्ला अदालत
सुरु फैसला गर्ने न्यायाधीश : श्री टेकनारायण कुँवर
सुरु फैसला भएको मिति : २०६९।०९।०९

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. म जाहेरवाला पति रहित एकल महिला एवं बौद्धिक अपाङ्ग भएकी वृद्धा मिति २०६८।७।२६ गते साँझ १८:०० बजेको समयमा जिल्ला मकवानपुर चुरियामाई-२ वदेल्धापमा बस्ने मेरी बहिनीको घरबाट हेटौँडा नगरपालिका वडा नं.९ लामासुरेमा मेरी अर्की बहिनीका घरमा पूजा भएको हुँदा प्रतिवादी सूर्यबहादुर थिङ्गले चलाएको ना.१ ज. १६१२ नं. को सवारीबाट पशुपतिनगरतर्फ आउँदा आउँदै मलाई चुरियामाई-२ वन चेकपोष्ट पछ्याडि जङ्गलमा लगी सवारीबाट हात समातेर ओराली डराई धम्काई जबरजस्ती करणी गरी निजका अन्य साथीहरूलाई पनि फोनबाट बोलाई ६।७ जनाले पालैपालोसँग बलात्कार गरी म बेहोस हुँदा मलाई छाडी गएछन् । बिहानपख होस खुलेपछि सकिनसकी घरगाउँमा पुगी जानकारी गराई सङ्घ संस्था समेतको सहयोगबाट जाहेरी दिन आएकी छु । विपक्षी सूर्यबहादुर थिङ्गलाई पक्राउ गरी अन्य को को हुन् निजैबाट खुलाई कानून बमोजिम हदैसम्म दण्ड सजाय

- दिलाइपाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको नाम परिवर्तित पीडित एस.एम.टी.को २०६८।७।२७ को जाहेरी दरखास्त ।
२. पीडितको योनीको कन्याजाली च्यातिएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको पीडितको स्वास्थ्य जाँच परीक्षण प्रतिवेदन ।
  ३. म ना. १ ज. १६१२ नं. को माइक्रो बस चलाउने काम गर्ने गर्छु । मिति २०६८।७।२६ गते साँझ १८:०० बजेको समयमा बदेलधापबाट हेटौँडा आउनको लागि चढी चुरियामाई गा.वि.स. वडा नं. २ वन चेकपोष्ट नजिक आउँदा गाडीमा जाहेरवालालाई एकलै देखी करणी गर्न मन लागी गाडीबाट हात समाती ओराली डराई धम्काई वन चेकपोष्ट पछाडि लगी निजलाई जबरजस्ती करणी गरी आफ्नो मोबाइल फोनबाट भैरव अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गर्न बोलाउँदा निजका साथ अन्य दुईजना केटाहरू आई पालैपालो जबरजस्ती करणी गरी निजलाई सोही स्थानमा छाडी हामी फरार भएका हौँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको मिति २०६८।७।२९ को बयान ।
  ४. जबरजस्ती करणी मुद्दामा भैरव अधिकारीलाई खोजतलास गर्दा फेला नपरेको र सो वारदातमा निजसँग साथमा गएका गोपाल मिजार र विनोद अधिकारी समेत सोही दिनदेखि फरार रहेको बुझिएकोले यो प्रतिवेदन पेस गरेको छु भन्ने समेत ब्यहोराको प्र.ज. विकास थापाको मिति २०६८।८।१३ को प्रतिवेदन ।
  ५. मिति २०६८।७।२६ गते साँझ जिल्ला सूर्यबहादुर लामाले चलाउने गरेको माइक्रो बसमा चढी हेटौँडा आउदै गरेकी जाहेरवालालाई चुरियामाई-२ वन चेकपोष्टमा आएपछि हात तानी जङ्गलमा लगी जबरजस्ती करणी गरी मोबाइलबाट भैरव अधिकारीलाई बोलाई निजसँग अन्य २ जना समेत आई जाहेरवालालाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भन्ने समेत ब्यहोराको घटना विवरणमा कागज गर्ने नन्दुमाया नेगी समेतको मिति २०६८।८।१४ को कागज ।
  ६. मिति २०६८।७।२६ गते हेटौँडा लामासुरेमा बहिनीको घरमा पूजा भएको हुँदा प्रतिवादी सूर्यबहादुरले चलाएको ना.१ज. १६१२ नं. को माइक्रो बसमा चढी हेटौँडा आउने क्रममा चुरियामाई-२ वन चेकपोष्टमा आएपछि मादक पदार्थ सेवन गरी गाडी चलाएका प्रतिवादीले जङ्गलमा गाडी रोकी डर त्रास भयमा पारी जबरजस्ती करणी गरी फोनबाट अन्य साथी समेत बोलाई ६/७ जनाले पालैपालो जबरजस्ती करणी गर्दा म बेहोस भएँ । म वृद्ध भएका कारण र रात परेका कारण चालक बाहेक अरूलाई चिन्न सकिन भन्ने समेत ब्यहोराको जाहेरवाला एस.टि.सी. को मिति २०६८।८।२० को कागज ।
  ७. प्रतिवादीहरू सूर्यबहादुर लामा, भैरे अधिकारी, गोपाल मिजार र विनोद अधिकारी समेत भई जाहेरवालालाई सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेकाले निजहरू उपर सोही ऐनको दफा ३(५) बमोजिम सजाय गरी सोही महलको ३क बमोजिम थप सजाय हुन र सोही महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको मिति २०६८।८।२१ को अभियोग मागदाबी ।

८. मिति २०६८।७।२६ गते बेलुका ८:०० बजेको समयमा ना.१ज. १६१२ नं. को माइक्रो बस चलाई जिल्ला मकवानपुर चुरियामाई गा.वि.स. वडा नं. १ बदेल्धापबाट हेटौँडा आउन भनी लाग्दा जाहेरवाला हेटौँडा आउन भनी आएकोमा वन चेकपोष्ट नजिक जङ्गलमा आइपुग्दा मेरो गाडी अचानक स्टार्ट नभई बिग्रिएको हुँदा मैले जाहेरवालालाई आउनुहोस् म हाइवेसम्म पुऱ्याइदिन्छु, तपाईं अर्कै गाडी चढी हेटौँडा जानुहोस्, मेरो गाडी बिग्रियो भन्दा निजले मलाई डर लाग्छ जान्न यहीं गाडीमै सुत्छु भनेकी हुँदा निज जाहेरवाला मैले चलाएको गाडीको अगाडि सिटमा सुतिन् र म पछाडि सिटमा सुतेँ । म निदाएको हुँदा एक्कासि महिला कराएको आवाज सुनी उठ्दा महिलाले रु.३,०००।- हरायो भनी कराएको देखी के भयो भन्दा भैरै अधिकारी, गोपाल मिजार, विनोद अधिकारी गाडीभन्दा अगाडि गएको देखेको हो । मैले जाहेरवालालाई जबरजस्ती करणी गरेको नहुँदा मलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा मिति २०६८।८।२२ मा गरेको बयान ।
१०. थप प्रमाणहरू बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामालाई मुद्दा पुर्पक्षका लागि मुलुकी ऐन, अ.व.११८ को देहाय २ नं. बमोजिम थुनामा राख्न पठाइदिने भन्ने मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।८।२२ मा भएको आदेश ।
११. त्यस्तै सात आठ महिना अगाडि जस्तो कुरा हुनु पर्छ प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले दिउँसो ४ बजेको समयतिर गाउँबाट म्याजिक बसमा पेसिन्जर लोड गरी हेटौँडा बजारतिर आउँदै थिए । सो समयमा म कुखरेनी खोला बगरमा थिएँ । निज सूर्यबहादुरले चलाएको गाडी मेरो छेउमा रोकी मेरो गोडामा पर्ने गरी पिसाब गरिदियो । सोही कुरामा विवाद भई मैले एक थप्पड पनि हानिदिएको थिएँ । सो झगडा भएको दुई दिनपछि पुलिस केस मलाई पनि गरेको छ भन्ने सुनेको थिएँ । यही २०६९ साल वैशाख महिनामा मात्र जबरजस्ती करणीको केसमा मेरो पनि नाम परेको छ भन्ने कुरा थाहा पाएको हुँ । २०६९ साल असार २० गते साँझको समयमा घर नजिकैबाट प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मैले जाहेरवालालाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन । निजलाई चिनेको पनि छैन । मैले जबरजस्ती करणी गरेको नहुँदा सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी भैरै भन्ने भैरवबहादुर अधिकारीले मिति २०६९।३।२२ मा मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।
१२. प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीलाई मुद्दा पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्ने भन्ने मिति २०६९।३।२४ को सुरु अदालतको आदेश ।
१३. प्रतिवादीहरू गोपाल मिजार र विनोद अधिकारी मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजिर नभई म्याद गुजारी फरार रहेको ।
१४. म ड्राइभरलाई मात्र चिन्दछु । सामूहिक रूपमा ६ जनाले जबरजस्ती करणी गरे । निजहरूले डर धाक धम्की देखाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् । घटना राती ७ बजेको समयमा भएको हुँदा अँध्यारोमा केही खुट्टाउन सकिन । निज ड्राइभरले मोबाइल गरी बोलाएका सबै जनाले मलाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् । ड्राइभरसँग सहमतिबाट करणी भएको हो । अन्यसँग होइन भन्ने समेत ब्यहोराको जाहेरवाला पीडित एस.एम.टी.०६८।०६९ ले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको वकपत्र ।

१५. पीडित एच.आइ.डी. तिर बहिनीको घरमा आउने क्रममा म्याजिक गाडीका ड्राइभरले कुखरेनी खोलाको बगरबाट माथि जङ्गलतर्फ लगी ड्राइभर लगायत अन्य ६ जना गरी ७ जना भई निजलाई अनुचित कार्य गरेका हुन् भनी मलाई निज पीडितले भनेकी थिइन् भन्ने समेत ब्यहोराको घटना विवरणका मानिस नन्दुमाया नेगीले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको वकपत्र ।
१६. प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामासँग प्रतिवादी भैरव अधिकारीको झगडा भएको हुँदा सो झगडाको रिसइवी साँध्न भैरव अधिकारी उपर झुट्टा कुरा लेखाएका हुन् । निज भैरव अधिकारीले त्यस्तो कार्य नगरेको हुँदा निज उपरको अभियोग दाबी झुट्टा हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका साक्षी नवराज कार्कीले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको वकपत्र ।
१७. प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले पीडित जाहेरवालालाई आफ्नो गाडीमा चढाई ल्याएको अवस्थामा चुरियामाई स्थित जङ्गलमा गाडी बिग्रिएकाले त्यहीं बस्यो र ३ जना मान्छे आएर जाहेरवालालाई लगेर जबरजस्ती करणी गरेका हुन् । निज सूर्यबहादुरले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाको साक्षी गणेश बलले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको वकपत्र ।
१८. फरार रहेका प्रतिवादीहरू गोपाल मिजार र विनोद अधिकारीका हकमा अ.वं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा राखिदिएको छ । प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ र ३ नं. को कसुरमा सोही ऐनको दफा ३(५) बमोजिम ५ वर्ष कैद हुने ठहर्छ । यसका अतिरिक्त सामूहिक रूपमा करणी गरेकामा प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीलाई जबरजस्ती करणीको ३क नं. अनुसार थप पाँच वर्ष कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामालाई अरूलाई बोलाई जबरजस्ती करणी गर्न लगाएकामा २ वर्ष ६ महिना र सामूहिक रूपमा सो कार्य गरे गराएकामा थप २ वर्ष ६ महिना समेत गरी जम्मा ५ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । क्षतिपूर्तिका हकमा प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीबाट जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. अनुसार एक लाख रुपैयाँ र प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाबाट रु.५०,०००।- क्षतिपूर्ति बापत पीडितलाई भराइदिने ठहर्छ भन्ने मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट २०६९।९।९ मा भएको फैसला ।
१९. म विरुद्ध किटानी जाहेरी रहेको छैन । जाहेरवालाले ड्राइभरलाई मात्र चिन्दछु, अरूलाई चिन्दैन भनी लेखाएकी छिन् । जाहेरवालाले वकपत्र गर्दा म अदालतमा उपस्थित छु, म करणीमा संलग्न भएको भए मलाई चिन्नु पर्ने थियो । थप यकिन गर्न अ.वं. १७३ नं बमोजिम सनाखत गराउनु पर्ने थियो । घटना विवरणका नन्दुमाया नेगीले समेत मैले जबरजस्ती करणी गरेको भनी लेखाउन सकेकी छैनन् । मेरो निर्दोषिता पुष्टि हुने गरी साक्षीले वकपत्र गरिदिएका हुनाले सुरु फैसला बदर गरी पाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको भैरवबहादुर अधिकारीको पुनरावेदन पत्र ।
२०. यसमा पुनरावेदक प्रतिवादीका विरुद्धमा किटानी जाहेरी नभएको र जाहेरवालाले अदालत समक्ष वकपत्र गर्दा समेत यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई पोल गर्न नसकेको परिप्रेक्ष्यमा मकवानपुर जिल्ला अदालतको २०६९।९।९ को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा विचारणीय भई फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.वं.२०२ नं. को प्रयोजनका लागि पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय हेटौँडालाई पुनरावेदन पत्रको

प्रतिलिपि साथै राखी जानकारी गराई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट २०७०।६।१ मा भएको आदेश ।

ठहर खण्ड

२१. नियम बमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक/प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री गणेशप्रसाद दाहालले जाहेरवालाको मौकामा जाहेरी र अदालतमा गरेको वकपत्र बाझिएको, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काले घटना घटेका कुराको प्रमाण दिन सकेको नदेखिएको, जाहेरीमा ७ जनाले जबरजस्ती करणी गरेको उल्लेख गरिएकामा अदालतमा वकपत्र गर्दा ६ जनाले गरेको भनी विरोधाभासपूर्ण कुरा गरेको, सहअभियुक्त सूर्यबहादुर लामाले पोल गरेको भनिएकामा निजले बताएको सङ्ख्या र जाहेरवालाले खुलाएको सङ्ख्या पनि मिल्न आएको नदेखिएको, शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनबाट विर्य फेला परेको नदेखिएको, जबरजस्ती गरेको देखिने प्रतिरोधका कुनै चिन्हहरू नदेखिएको हुँदा सुरु फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीले सफाइ पाउनु पर्छ भनी र निज प्रतिवादीकै तर्फबाट उपस्थित अर्का विद्वान अधिवक्ता श्री मदनकुमार दाहालले जाहेरवालाले प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीको नाम किटान गर्न नसकेको, मौकामा नचिनेको अवस्था हो भने पनि पछि सनाखत गराउनु पर्नेमा सो बमोजिम सनाखत गराउन सकेको पनि नदेखिएको, प्रतिवादी भैरवबहादुरलाई अर्का प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले फोन गरी बोलाएको भनिएकामा फोन गरेको प्रमाणित गर्न सकेको पनि नदेखिएको समेतका हचुवा अनुसन्धान एवं शङ्काका आधारमा प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर गरेको सुरु फैसला उल्टी हुनु पर्छ भनी तथा प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौँडाका विद्वान उप-न्यायाधिवक्ता श्री खडानन्द गौतमले जाहेरवालाको किटानी जाहेरी र अदालतमा आई गरेको वकपत्र, प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले गरेको पोल, शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदन, मौकामा बुझिएका नन्दुमायाको कागज ब्यहोरा र वकपत्र समेतका प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारी कसुरदार भएको प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा सुरु फैसला कानून र न्याय सङ्गत हुँदा सदर हुनु पर्छ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।
२२. उपर्युक्त बहस जिकिर र प्रस्तुत मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका हकमा अभियोग दाबी बमोजिमको कसुरदार ठहराई भएको सुरु फैसला मिलेको छ छैन ? र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।
२३. प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६८।७।२६ गते बेलुका १८:०० बजेतिर प्रतिवादीमध्येका सूर्यबहादुर लामाले चलाई ल्याएको ना.१ज. १६१२ नं. को गाडीमा चढी आएको पीडित जाहेरवालालाई प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामा र भैरवबहादुर अधिकारी समेतका ४ जनाले जबरजस्ती करणी गरेको भनी अभियोग लगाइएकामा प्रतिवादीमध्येका फरार प्रतिवादीहरू गोपाल मिजार र विनोद अधिकारीका हकमा मुलुकी ऐन, अ.व. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा राख्ने, प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाका हकमा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ६ नं. र ३क नं. बमोजिम कैद सजाय तथा १० नं. बमोजिम रू.५०,०००।- क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्ने गरी र प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका हकमा मुलुकी ऐन,

जबरजस्ती करणीको महलको ३ को देहाय (५) नं. बमोजिम ५ वर्ष कैद, ऐ. ३क नं. बमोजिम थप ५ वर्ष कैद र ऐ. १० नं. बमोजिम पीडितलाई रु.१ लाख क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्ने गरी सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट २०६९।९।९ मा फैसला भएकामा आफ्ना हकमा भएको सो फैसला उपर चित्त नबुझाई प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीको प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र पर्न आएको देखिन्छ ।

२४. प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीले पुनरावेदन पत्रमा उठाएका पुनरावेदन जिकिरहरूका सम्बन्धमा मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी विचार गर्दा जाहेरवालाले मिति २०६८।७।२७ गते जाहेरी दिँदा प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले चलाई ल्याएको ना.१ज. १६१२ को गाडीमा चढी आउँदा आफू एकलै रहेको र हेटौंटाको एच.आइ.डी. नजिक वनको चेकपोष्टनिर आइपुग्दा गाडी रोकी हात समातेर ओराली डर, धाक, धम्की देखाई चेकपोष्ट पछाडिको जङ्गलमा लगी निज सूर्यबहादुर लामाले जबरजस्ती करणी गरेको तथा निजले गरिसकेपछि फोनबाट अरू साथीहरूलाई समेत बोलाई जबरजस्ती करणी गराएको भन्दै जबरजस्ती करणी गर्नेहरूमा चिनेका प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामा र नचिनेका अन्य गरी जम्मा ७ जना रहेका र जबरजस्ती करणी गरी त्यहीं छोडी गएछन्, भोलिपल्ट बिहान होस् खुलेपछि घर गाउँमा पुगी अन्य व्यक्ति र सङ्घसंस्थालाई जानकारी गराई जाहेरी दिएको भनी लेखाएको पाइन्छ । मिति २०६८।८।२० मा गरेको कागजमा समेत करिब जाहेरी मिलानकै व्यहोरा लेखाएकी जाहेरवालाले अदालतमा आई वकपत्र गर्दा प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामासँग सहमतिमा करणी गरेको भन्दै जम्मा ६ जनाले करणी गरेको भनी लेखाएको, करणी भइसकेपछि ड्राइभर सूर्यबहादुर लामा र आफू गाडीमै बसेको र भोलिपल्ट बिहान बहिनीको घरतिर गएँ भनी लेखाई सुरु व्यहोराभन्दा फरक कथन लेखाएको पाइन्छ । समयको अन्तरालमा सानातिना सबै कुरा जस्ताको तस्तै सम्झनामा नरहन पनि सक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिँदैन तर आफू उपर जबरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर र अमानुषिक अपराध गर्ने प्रतिवादीहरूको सङ्ख्या, अपराधपछि जङ्गलमै बसेको वा बसमा बसेको भन्ने कुरा तथा भोलिपल्ट आफ्नो घर गाउँमा गएको वा बहिनीको घरमा गएको भन्ने जस्ता कुराहरू बिसेको मात्र स्वाभाविक देखिन आउँदैन । वस्तुतः निज जाहेरवालाले आफू उपर जबरजस्ती करणी गरेको भनी लेखाएको भए पनि के कस्तो किसिमको शब्द र तरिका अपानएर डर, धाक, धम्की दिएको हो सो केही खुलाउन सकेको पाइँदैन । मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. अनुसार कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्ने हो । प्रस्तुत मुद्दाका पीडित जाहेरवाला ५५ वर्ष उमेरकी छोरा छोरी र नाति नातिना समेत भएकी महिला भएको देखिएकोमा यदि निजको मञ्जुरी बेगर जबरजस्ती करणी गरिएको भए जबरजस्ती गरिएको वा प्रतिरोध गर्दाका कुनै चिन्ह वा संकेत देखिनु पर्नेमा सो केही देखिएको र खुलाइएको पाइँदैन । भाग्न उम्कन खोजेको भन्ने पनि देखिँदैन । उल्टो प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले हात समातेर बसबाट ओराली लगेको भनी जाहेरीमा उल्लेख गरेकी छिन् भने अदालतमा वकपत्र गर्दा निज सूर्यबहादुर लामासँग सहमति भई करणी लिनु दिनु गरेको भनी वकपत्र गरी अन्य प्रतिवादीका हकमा सम्म सहमति नरहेको लेखाएकी छिन् ।

२५. पुनरावेदक प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका हकमा जाहेरवालाले मौकाको जाहेरी दरखास्त, अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको कागज र अदालतमा गरेको वकपत्र समेत कहीं पनि किटानी नाम उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । जाहेरीमा नचिनेका व्यक्तिहरू पनि रहेको उल्लेख गरेको हुँदा नाम किटान गर्न

नसकेको अनुमान गर्न सकिए पनि पछि कारवाहीको चरणमा सनाखत गराई यकिन गराइएको अवस्था पनि देखिँदैन । पीडित जाहेरवालाले अदालतमा वकपत्र गर्दासम्म पनि निज प्रतिवादी भैरवबहादुरलाई चिन्दिन भनी वकपत्र गरेको देखिएको छ । बुझिएकी नन्दुमाया नेगी, विमला घलान र कौशिला स्याङ्तानले पनि पीडितको भनाईको आधारमा जबरजस्ती गरेको भनी लेखाएको भए पनि निजहरूको भनाइ आफैले देखे जानेको तथ्यमा आधारित प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा मात्र सकिने अवस्था छैन । प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका हकमा सुरु जिल्ला अदालतबाट कसुरदार ठहर गर्दा लिइएको मुख्य प्रमाणमा प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामा आफूले जबरजस्ती करणी गरेपछि फोनबाट अरू साथीहरूलाई बोलाई करणी गराएको भनी जाहेरवालाले जाहेरीमा उल्लेख गरेको र प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा सोही जाहेरी मिलान हुने गरी फोनबाट भैरवबहादुर अधिकारी समेतलाई बोलाएको र निज समेतले जाहेरवालालाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी पोल गरी बयान गरेको कुरालाई आधार बनाएको पाइन्छ । फोनबाट बोलाई जबरजस्ती करणी गरे गराएको भन्ने पोलको आधारमा अभियोग लगाइएकामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट फोन गरे नगरेको कुराको यकिन गर्ने प्रयाससम्म पनि भएको पाइँदैन । अदालतमा बयान गर्दा प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामा आफू कसुरमा इन्कार रही बयान गर्दै प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीले गरेको पनि देखिन भनी बयान गरेका छन् । प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीले बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको र निजका साक्षी नवराज कार्कीले सफाइ दिई वकपत्र गरेको देखिन्छ ।

२६. यस प्रकार प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारी कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको, जाहेरवालाका भनाइहरू एक आपसमा बाझिएको देखिएको, सहअभियुक्त प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दासम्म प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीलाई पोल गरेको भए पनि अदालतमा बयान गर्दा पोल गरेको नदेखिएको, अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको पोललाई नै आधार मान्ने हो भने पनि जाहेरी ब्यहोरा र निजको बयान ब्यहोरामा सङ्गति नदेखिएको, अन्य कुनै स्वतन्त्र र प्रत्यक्ष प्रमाणबाट सहअभियुक्तको पोल पुष्टि हुन सकेको नदेखिएको, प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीले जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा वादी पक्षबाट शङ्का रहित तवरले प्रमाणित गर्न सकेको पनि नदेखिएको, केवल सहअभियुक्त प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा पोलेकै भरमा मात्र जबरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर फौजदारी अपराधमा कसुरदार ठहर्‍याउन न्याय सङ्गत हुने नदेखिएकाले निज प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका हकमा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय (५) बमोजिम ५ वर्ष कैद हुने र ऐ. ३क नं. बमोजिम थप ५ वर्ष कैद हुने तथा ऐ. १० नं. बमोजिम निजबाट पीडितलाई रु.१ लाख क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्‍याई सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।९।९ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ । सो ठहर्नाले निज प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ ।

२७. यस मुद्दामा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादी सूर्यबहादुर लामाका हकमा मुलुकी ऐन, अ.व. २०५ नं. बमोजिम विचार गर्नु पर्छ कि भन्नलाई प्रतिवादीहरू गोपाल मिजार र विनोद अधिकारीका हकमा कारवाही मुलतबी रहेको र निजहरू हाजिर भई कारवाही चल्दाका बखत अन्यथा निर्णय हुन सक्ने सम्भावना

कायमै रहेको स्थिति हुँदा अहिले यो मुद्दाबाट त्यसतर्फ बोलिरहनु पर्ने देखिएन । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिए बमोजिम मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।९।९ मा भएको फैसला उल्टी हुने ठहरी प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीले अभियोग मागदाबीबाट सफाई पाउने ठहरेकाले निज प्रतिवादी सुरु अदालतको फैसला बमोजिम कैदमा रहेको देखिँदा अन्य मुद्दामा थुना/कैदमा राख्न नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाबाट आजै कैदबाट मुक्त गरिदिनु भनी कारागार कार्यालय भीमफेदी मकवानपुरमा लेखी पठाइदिनु..... १

माथि ठहर खण्डमा लेखिए बमोजिम मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट २०६९।९।९ मा भएको फैसला उल्टी हुने ठहरेकाले प्रतिवादी भैरवबहादुर अधिकारीका हकमा सुरु फैसला बमोजिम राखिएको कैद तथा क्षतिपूर्तिको लगत कायम नरहने हुँदा भैरवबहादुर अधिकारीका हकमा राखिएको उक्त लगत कट्टा ब्यहोरा जनाई कट्टा गर्नु भनी सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु..... २

यस अदालतको फैसलामा चित्त नबुझे न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु होला भनी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय हेटौँडालाई फैसलाको प्रतिलिपि समेत साथै राखी ७० दिने पुनरावेदनको म्याद दिनु..... ३

पुनरावेदन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु..... ४

(तिलप्रसाद श्रेष्ठ)

न्यायाधीश

उपर्युक्त रायमा म सहमत छु ।

(सरोजप्रसाद गौतम)

न्यायाधीश

फैसला तयार पार्न सहयोग गर्ने
इजलास अधिकृत: उत्तम सिलवाल
ना.सु: राजकुमार लामिछाने
कम्प्युटर गर्ने क.अ: शक्ति ठाकुर

इति सम्बत् २०७० मंसिर २५ गते रोज ३ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, हेटौडा
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री जीवनहरि अधिकारी
माननीय न्यायाधीश श्री उमेशकुमार सिंह
फैसला
दायरी नं. : ०६९-CS-०६५३
रजिष्ट्रेशन नं. : ०८-०६९-०२१४९
निर्णय नं. : १६३

मुद्दा : जबरजस्ती करणी ।

ममतादेवी श्रीवास्तवको जाहेरीले नेपाल सरकार..... १ पुनरावेदक
वादी
विरुद्ध
जिल्ला बारा भवानीपुर जितपुर गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने मदन साहा..... १ प्रत्यर्थी
प्रतिवादी

सुरु आदेश गर्ने अदालत : श्री बारा जिल्ला अदालत
सुरु आदेश गर्ने न्यायाधीश : श्री निलकण्ठ उपाध्याय
सुरु आदेश भएको मिति : २०६९।१०।८ (सुरुको ०६९-CR-००९८)

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने भई दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. पीडितको नाम गोप्य राख्ने निर्देशिका, २०६४ बमोजिम पीडितको नाम ABC परिवर्तित गरिएको भन्ने मुचुल्का ।
२. मिति २०६७।५।३ गतेका दिन मैले छोरी ABC लाई रू. ३०।— दिई दिउँसो बजारमा गई आलु, सोयाबिन, तेल लिएर आउनु भनी म आफ्नो स्कुलतर्फ काम गर्न गएको बेलामा काम सकी घरमा आउँदा छोरीलाई रोएको देखी निजलाई सोधपुछ गर्दा सामान लिन भनी विपक्षी मदन साहाको किराना पसलमा गएका अवस्थामा निजले ललाई फकाई सामान लिने बहानामा आफ्नो सुत्ने कोठामा लगी मेरो कपडा खोली चाउचाउ खान दिई जबरजस्ती करणी गरेको भनी छोरीको मुखबाट सुनी थाहा पाएकाले कानून बमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको ममतादेवीको जाहेरी दरखास्त ।

३. जिल्ला बारा भवानीपुर जितपुर गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित प्रतिवादी मदन साहाको घर कोठामा भुइँमा कालो र फिका रातो रङ्गका चुराका ३ वटा टुक्रा रहेको सोही कोठा पलडमा निज ABC लाई प्रतिवादी मदन साहाले जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।
४. घटनास्थलबाट बरामद भएको चुराहरूको टुक्रा देखाउँदा उक्त चुराहरूको टुक्रा मध्येका कालो रङ्गको २ वटा चुरामध्ये एउटा चुरा फुटी टुक्रा भएको मेरो हातमा भएको चुराको टुक्रा हो भन्ने ब्यहोराको पीडितले गरेकी सनाखत कागज ।
५. मिति २०६७।५।३ गतेको दिउँसो ३/४ बजेको समयमा सामान लिन भनी प्रतिवादी मदन साहाको पसलमा जाँदा निज मदन साहा एकलै पसलमा थिए । रू. ३० मा आलु, तेल सोयाबिन मागेकाले आलु र तेल दिई सोयाबिन घरमा छ, मसँग मेरो घरमा हिँड भनी मलाई आफ्नो घरमा लिई गई घरमा कोही नभएको आफ्नो सुत्ने कोठाको पलडमा लगी सुताई चाउचाउ खान दिई मेरो कपडा खोली जबरजस्ती करणी गरी यो कुरा कसैलाई नभन्नु भनी मलाई पठाएको हो भन्ने समेत ब्यहोराको पीडित ABC को कागज ।
६. पीडित ABC को जबरजस्ती करणी भएको छ, छैन यकिन गर्न नसकिने भन्ने ब्यहोराको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन ।
७. मिति २०६७।५।३ गते अं. १६:०० बजेको समयमा जितपुर बजारतर्फ गइरहेको अवस्थामा प्रतिवादी मदन साहाको घर अगाडि बाटोमा पीडित ABC प्रतिवादीको घरबाट रुँदै कराउँदै बाटोमा आएको देखी निजसँग सोध्दा मलाई मदन साहाले आफ्नो घरभित्र लगी जबरजस्ती करणी गरेको बताएकी थिइन् भन्ने समेत ब्यहोराको राजेन्द्रलाल श्रीवास्तव समेतले गरेको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।
८. यसमा जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल प्रकृति विवरण मुचुल्का, पीडित ABC को कागज, दसी सनाखत कागज, घाउ जाँच केस फारम, वस्तुस्थिति मुचुल्का समेतबाट मिति २०६७।५।३ गते अं. १६:०० बजेको समयमा प्रतिवादी मदन साहाले वर्ष ११ की पीडित ABC लाई जबरजस्ती करणी गरेको वारदात पुष्टि हुन आएकाले प्रतिवादी मदन साहाको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं. मा परिभाषित कसुर अपराध गरेकामा सोही महलको ३(२)नं. बमोजिम सजाय गरी पीडितलाई सोही महलको १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति समेत दिलाई भराइपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको अभियोग पत्र ।
९. यसमा फरार रहेका प्रतिवादी मदन साहाका नाउँमा जारी भएको वारेन्ट म्याद पुर्जी निजका घर दैलामा टाँस गरेको मिति २०६७।८।१० को तामेली म्याद मिसिल सामेल रहेको ।
१०. मिति २०६७।५।३ गते आमाले दिनु भएको रू.३०।— लिई मदन साहाको पसलमा जाँदा तेलको डब्बा मेरो कोठामा पुन्याइदेउ भनी निजले भनेको हुँदा पुन्याई फर्कन लागदा सँगै रहेका मदन साहाले ढोकाको चुक्कुल लगाई मलाई चाउचाउ खान दिई फर्काई मेरो छातीमा सुमसुम्याई मैले लगाएको कपडा खोली फ्रक माथि सारी मलाई ओछ्यानमा उत्तानो पारी सुताई आफ्नो लिङ्ग बाहिर निकाली मेरो तिघ्रा र योनीमा दलन लाग्दा मलाई दुखी छटपटाई रुन लाग्दा निजले छोडी नरोउ घर जाउ कसैलाई नभन्नु भनेकामा पीडा सहन नसकी घर आई आमा र दिदीलाई सबै कुरा बताएकी हुँ,

- घटना विवरण कागज र सोमा भएको ब्यहोरा सहीछाप समेत मेरै हो भनी पीडित परिवर्तित नाम ABC ले अदालतमा गरेको बकपत्र ।
११. मिति २०६७।५।३ गते मैले छोरीलाई आलु तेल समेत किनी ल्याउनु भनी रु.३०।— दिई आफु काममा गएकामा साँझ घर फर्की आउँदा दुबै छोरी रोइरहेको देखि सोधदा बैनी पसलमा सामान किन्न जाँदा पसले मदन साहाले बैनीलाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा बताई गाउँ समाज समेत भई निज मदन साहाको घर जाँदा निज फरार भएका हुन् । जाहेरी दरखास्तमा भएको सहीछाप र ब्यहोरा समेत मेरो हो भनी जाहेरवाली ममतादेवी श्रीवास्तवले अदालतमा गरेको बकपत्र ।
१२. यसमा प्रतिवादी मदन साहा अदालतबाट जारी भएको वारेन्ट र म्याद पुर्जीमा हाजिर नभई फरार रहेको हुँदा निजका नाममा मुलुकी ऐन, १९० नं. अनुसार मुलतवीमा राखिदिने ठहर्छ भन्ने सुरु बारा जिल्ला अदालतको मिति २०६८।८।५ को मुलतवी आदेश । यसमा निववेदक प्रतिवादी मदन साहा प्रस्तुत मुद्दामा फरारी रही मुलुकी ऐन, अ.व. १९० नं. बमोजिम मुलतवी रहेकोमा आज निज प्रतिवादी उपस्थित भै निवेदन दिइ हाजिर हुन आएको हुँदा मुलतवीबाट जगाइदिएको छ । सरकारवादी फौजदारी दायरीमा दर्ता गरी नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०६९।१०।८ मा सुरु बारा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश ।
१३. अभियोग दाबी पढी वाची सुनें, पीडितको बाबुलाई मैले खेत कमाउन दिएको थिएँ, सो खेत पछि निजलाई कमाउन नदिएर खोसेको थिएँ, सोही रिसइवीबाट झुट्टा उजुर दिई मुद्दा चलाएको हो, जाहेरी ब्यहोरा झुट्टा हो, घटनास्थल मुचुल्कामा उल्लेख भएका चुराका टुक्रा मेरी श्रीमतीका हुन्, पीडित भनिएकी व्यक्ति मेरो पसलमा सामान खरिद गर्न आएकी हुन् र सामान खरिद गरी आफ्नो घर गएकी हुन् । मैले केही गरेको होइन, वारदातको मितिदेखि आजसम्म म आफ्नै पसल घरमा बसी आएको छु भनी प्रतिवादी मदन साहाले मिति २०६९।१०।८ मा अदालतमा गरेको बयान ।
१४. पीडित ABC लाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने अभियोग दाबी रहेछ । घा केश फारममा कुनै चिन्ह देखिएको छैन, पसलमा गएको अवस्थामा सुत्ने कोठामा लगी पलङ्गमा सुताई पीडितले लगाएको फ्रक फर्काएको भन्ने रहेछ । यो घटना करणी गर्ने आसयले त्यसो गरेको देखिन्छ । करणीको आसयले घरभित्र लगी सुताएकोसम्म देखिँदा जबरजस्ती करणी वा करणी उद्योग भन्न नसकिने भई मुलुकी ऐन, आशय करणीको १ नं. को परिभाषाभित्र पर्ने देखिन्छ । आशय करणी स.मु.स. ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र पर्ने नदेखिँदा उक्त ऐनको दफा २७ ले दुनियावादी फौजदारी दायरीमा दर्ता गरी कानुन बमोजिम कारबाही गर्नु होला भनी सुरु अदालतबाट मिति २०६९।१०।८ मा भएको आदेश ।
१५. किराना पसलमा तेल किन्न गएकी बालिकालाई प्रतिवादीले भित्र लगी जबरजस्ती करणी गरेको कुरा पीडितकी आमा घरमा आउँदा छोरी रोएको देखी सोधपुछ गर्दा करणी भएको तथ्य खुली जाहेरी परेको देखिन्छ । करणीका कारणबाट मानसिक वा शारीरिक चोट नपरी विना कारण बालिका रुनु पर्ने र आमालाई नभएको कुरा भन्नु पर्ने वा किटानी जाहेरी दिनु पर्ने कुनै कारण छैन । मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को देहाय (ग) ले करणी हुनलाई योनीमा लिङ्ग केही मात्र

प्रवेश भए पनि करणी भएको मान्नु पर्ने गरी परिभाषा गरेको छ । जबरजस्ती करणीको वारदात हुनलाई योनी वरपर घाउ चोट हुनु पर्ने गरी परिभाषित गरेको छैन र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तबाट पनि जबरजस्ती करणी ठहर हुनलाई पीडितको योनी वा शरीरमा घाउ चोट हुनु पर्ने, विर्य स्खलन भएको देखिनु पर्ने जस्ता अवस्था प्रत्यक्ष देखिनु पर्दछ भनेर सबै अवस्थामा अपेक्षा गर्न मिल्दैन भनी जबरजस्ती करणी मुद्दामा (तेजकुमार बुढाचोकी विरुद्ध नेपाल सरकार बुलेटिन २०६७, वर्ष १९ अङ्क ५, पृष्ठ १५) नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि मौकामा किटानी जाहेरी परेको छ । पीडितको किटानी कागज छ, अदालतमा जाहेरवाला र पीडित समेतले किटानी बकपत्र गरेका छन् । साथै पीडितको मौकाको घाउ जाँच केश फाराममा Sexual assault pain or suprapubia region समेतको ब्यहोरा उल्लेख भएको छ भने विशेषज्ञको छुट्टै रिपोर्टमा जबरजस्ती करणी भएको छ छैन एकिन गर्न नसकिने भनी उल्लेख भएको छ । पीडितको उमेर ११ वर्ष मात्र रहेको अवस्थामा करणी भएको छैन भनी विशेषज्ञले भन्न लेखन नसकेको अवस्थामा जबरजस्ती करणी भएको नभएकोसम्म एकिन भएन भन्ने आधारमा पीडित समेतको किटानी बकपत्र समेतका सबुत प्रमाणलाई नजरअन्दाज गरी मुद्दा नै आसय करणीतर्फ परिणत गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । किटानी जाहेरी पीडितको कागज, मौकाको घाउ जाँच रिपोर्ट, अदालतमा भएको किटानी बकपत्र समेतबाट जबरजस्ती करणीको वारदात पुष्टि हुँदा हुँदै मौकामा प्रतिवादी फरार रहेको कारणबाट मुद्दा मुलतवीमा रहेको अवस्थामा प्रतिवादी निवेदन सहित हाजिर हुन आई बयान गरेकै दिन मुद्दा आसय करणीमा परिणत गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग मागदात्री बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारका तर्फबाट परेको पुनरावेदन पत्र ।

१६. पीडितले अदालतमा आई किटानी बकपत्र गरिदिएको तथा पीडितको घाउ जाँच केश फाराम समेतका मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको समुचित मूल्याङ्कन नभइरहेको र तेजकुमारी बुढाथोकी वि. नेपाल सरकार भएको मुद्दा (स.अ.बुलेटिन २०६७ वर्ष १९ अङ्क ५ पृष्ठ १५) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तका सन्दर्भमा सुरुको फैसला विचारणीय भई फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि मुलुकी ऐन, अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७०।५।२६ मा भएको आदेश ।

१७. यसमा जाहेरी पर्नु, जाहेरवालीले बकपत्र गर्नु मात्रै कसुर स्थापित हुनु होइन, जाहेरवाली घटनाका प्रत्यक्षदर्शी होइनन् । स्कुलबाट फर्की आएपछि मात्र छोरी रोएर सुनाएपछि थाहा पाई जाहेरी परेको भनिएको छ, पीडितलाई करणी भएको भए रुने कराउने गर्दा तत्काल अन्य व्यक्तिहरूले समेत सुन्ने थाहा पाउने अवस्था रहन्थ्यो, जाहेरवाली र पीडितको भनाई तत्काल गरिएको शारीरिक परिक्षणबाट पुष्टि भएको छैन, वादी नेपाल सरकारले मौकाको तहकिकातमा गरेको कागज, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काका व्यक्ति वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरू उपस्थित गराई बकपत्र गराई अभियोग दावी पुष्टि प्रमाणित गर्न सकेको छैन, विपक्षी झिकाउने आदेशमा आधार लिएको नजिर प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यसँग फरक छ, तसर्थ यी उल्लेखित आधारबाट वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पर्न आएको

पुनरावेदन खारेज गरी सुरु बारा जिल्ला अदालतको आदेश सदर गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादीको लिखित प्रतिवाद ।

ठहर खण्ड

१८. पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ५२ बमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक पेसी सुचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत जबरजस्ती करणी मुद्दामा पुनरावेदन पत्र सहितको सुरु मिसिल कागजातहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित पुनरावेदन सरकारी बकिल कार्यालय हेटौँडाका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री षडानन्द गौतमले पीडित वर्ष ११ की नाम परिवर्तित ABC लाई प्रतिवादीले आफ्नो पसलमा कोही नभएको मौका छोपी ललाई फकाई डर धम्की देखाई घरभित्र लागि पलङ्गमा सुताई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा घटनास्थलमा बरामद भएका पीडितका चुरा, मौकाको जाहेरी र जाहेरीलाई समर्थित गर्ने गरी अदालतमा जाहेरवाली र पीडितले गरेको बकपत्र समेतका आधारमा अभियोग मागदाबी बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गर्नु पर्नेमा आसय करणीतर्फ परिणत गर्ने गरेको सुरुको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी र प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री ईश्वरराज ढकालले पीडितको मेडिकल रिपोर्ट, प्रतिवादीको इन्कारी बयान, वादीले आफ्ना साक्षीहरूलाई उपस्थित गराई बकपत्र समेत गर्न नसकेको अवस्था समेतका आधारमा सुरु अदालतको आदेशमा परिवर्तन गर्नु पर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा सुरुको आदेश सदर गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।
१९. यसमा प्रतिवादी मदन साहाले वर्ष ११ कि परिवर्तित नाम ABC लाई ललाई फकाई, डर धम्की देखाई घरको ढोकाको चुक्कुल लगाई जबरजस्ती करणी गरेको मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं. मा परिभाषित कसुर स्थापित भएकाले सोही ऐनको ३(२) नं. बमोजिम सजाय र १० नं. बमोजिम क्षतीपूर्ति समेत दिलाई भराइपाउँ भन्ने ब्यहोराको अभियोग पत्र र मैले जबरजस्ती करणीको कुनै कसुर अपराध गरेको छैन मलाई अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन भनी प्रतिवादीले आरोपित कसुरमा इन्कारी बयान गरेको प्रस्तुत मुद्दामा प्रस्तुत वारदात जबरजस्ती करणीको वारदात नभई आसय करणीको १ नं. को परिभाषाभित्र पर्ने भई दुनियावादी फौजदारीमा परिवर्तन गरिदिएको छ भन्ने सुरु जिल्ला अदालतको आदेश उपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परी प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश समेत भएको देखियो ।
२०. यसमा मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी वादी तथा प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस समेत सुनी सुरु बारा जिल्ला अदालतको आदेश मिलेको छ वा छैन ? र पुनरावेदन जिकिर अनुसार प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय हुनु पर्ने हो, होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आयो ।
२१. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, पीडित वर्ष ११ की परिवर्तित नाम ABC की आमा ममतादेवी श्रीवास्तवले मिति २०६७।५।३ गते छोरी वर्ष ११ की ABC लाई रु.३०।- दिई आलु, सोयाबिन र तेल

किनेर ल्याउनु भनी म स्कुल गएकोमा बेलुकी घर फर्की आउँदा छोरी रोइरहेकी र के भयो भनी सोधदा दिउँसो सामान लिन मदन साहाको पसलमा जाँदा निज मदन साहाले ललाई फकाई घरमा कोही नभएको मौका पारी घरमा आफ्नो सुत्ने कोठामा लगी सुताई लगाएको कपडा खोली जबरजस्ती करणी गरी सो कुरा कसैलाई नभन्न भनी फकाई घरमा पठाएको भनी छोरीले भनेको हुँदा जाहेरी दरखास्त दिन आएकी छु । कारवाही गरिपाउँ भनी मिति २०६७।५।४ गते जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ । उक्त जाहेरी दरखास्त समर्थन गर्दै सामान किन्न जाँदा पसले मदन साहाले ABC लाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा छोरीले भनेबाट थाहा पाई जाहेरी दरखास्त दिएकी हुँ । सो पश्चात मदन साहा भागी फरार भएका छन् भनी किटानी गरी अदालतमा आई बकपत्र गरेकी देखिन्छ । पीडित वर्ष ११ की ABC ले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष कागज गर्दा घरमा दिदी बहिनी मात्र थियौं, आमाले मलाई रू.३०।- दिई दोकानमा गएर आलु, सोयाबिन र तेल लिएर आउनु भन्नु भएकाले दिउँसो ३/४ बजेतिर हामीले सधैं सामान ल्याउने मदन साहाको पसलमा गई सामान माग्दा आलु र तेल त्यही पसलबाट दिई सोयाबिन घरमा छ त्यहीबाट दिन्छु भनी घर लगे, घरमा कोही नभएको अवस्थामा मलाई निजको सुत्ने कोठामा लगी चाउचाउ खान दिई मेरो शरीर छातीमा सुमसुम्याई मैले लगाएको कट्टु खोली फ्रक माथि सारी मलाई बिस्तारामा उत्तानो पारेर सुताई तिमिले केही हुँदैन हल्ला नगर भनी निजको आफ्नो लिङ्ग निकाली मेरो तिघ्रा तथा योनीमा दली घुमाउन लाग्दा के गरेको भन्दा केही हुँदैन भन्दै निजले आफ्नो लिङ्ग मेरो योनीभित्र छिराउन खोज्दा मलाई दुखी छटपटाई रुन लाग्दा निजले मलाई छोडी नरोई घर जाउ कसैलाई नभन्नु भनी छाडिदिएको हुँदा सामान लिई घरमा आई पछि आमालाई भनेकी हुँ भनी कागज गरिदिएकी छन् भने अदालतमा आई बकपत्र गर्दा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको कागजलाई समर्थन गर्दै घटनाको सविस्तार वर्णन गरी मदन साहाले जबरजस्ती करणी गर्दा दुखी छटपटाई रुन लाग्दा छोडेका हुन् भन्ने लेखाइदिएको छ । जबरजस्ती करणीको वारदात भएको भनिएको प्रतिवादी मदन साहाको सुत्ने कोठाको खानतलासी गर्दा चुरा फुटेका टुक्राहरू बरामद भएको र पीडित ABC ले कालो रङ्गको मैले लगाएको चुरा फुटेका टुक्राहरू हुन् भनी बरामद भएका चुराका टुक्राहरूको सनाखत गरिदिएको मिसिल संलग्न कागजबाट देखिन्छ । प्रतिवादी मदन साहा फरार भई सम्पूर्ण प्रमाणहरू बुझी अंश रोक्का समेत गरी मुलतवी रहिसकेपछि जाहेरवाला र पीडित समेतलाई प्रभावमा पारी निर्दोष हुन् भन्ने निवेदन पारी अदालतमा निवेदन साथ हाजिर भई बयान गरेको देखिन्छ । आफु निर्दोष भएको र जग्गाको रिसइवीबाट जाहेरी दिएको र पिडितले कागज गरिदिएका हुन् भनी आफु फरार नभई दोकानमा नै काम गरेर बसेको थिएँ भनी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी मदन साहाका नाउँमा वारेन्ट जारी भई प्रहरीले खोजतलास गरिरहेको अवस्थामा जाहेरवाला तथा पीडितकै घर छिमेकमा रहेको निजको घर दोकानमा बसी काम गरिरहेको अवस्था भए जाहेरवाला समेतका व्यक्तिले प्रहरीलाई खबर गर्न सक्ने स्थिति हुने थियो । यसरी जाहेरवाला समेतका व्यक्तिले देख्ने गरी वारेन्ट जारी भई प्रहरीले खोजतलास गरिरहेको व्यक्ति केही नभएको जस्तो गरी आफ्नो घर दोकानमा काम गरी बसिरहेको थिएँ भन्ने प्रतिवादीको कथनलाई विश्वास गर्न सकिने स्थिति देखिएन । यसरी विश्वास नै गर्न नसकिने कुराको जिकिर लिई प्रतिवादी मदन साहाले गरेको

इन्कारी बयानलाई पनि विश्वासयोग्य मान्न सक्ने अवस्था देखिएन । पीडितको नारायणी उपक्षेत्रीय स्वास्थ्य विकास समितिमा मिति २०६७।५।९ मा जाँच भएको देखिन्छ । घाउ जाँच केश फारममा Sexual assault pain or suprapubia region भन्ने ब्यहोरा उल्लेख गरी जबरजस्ती करणी भएको छु छैन एकिन गर्न नसकिने भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । पीडित नाबालिकाको भनाइ समेतबाट पनि प्रतिवादीले आफ्नो लिङ्ग योनीमा पसाउन खोज्दा दुखी रुने र छटपटाउने गर्दा छोडेको भन्ने कथनबाट योनीभिन्न प्रतिवादीको सम्पूर्ण लिङ्ग पसेको भन्ने अवस्था छैन । लिङ्गको घर्षणबाट योनीको ओठमा दबाव परी पीडा भएकै अवस्थामा पनि मिति २०६७।५।३ मा भएको घटना ६ दिनपछि जाँच गर्दा निको भई सामान्य अवस्थामा आएको देखिनु स्वाभाविक हुने हुँदा स्वास्थ्य परिक्षण प्रतिवेदनमा एकिन गर्न नसकिने स्थिति देखिनु उपयुक्त नै देखिन्छ ।

२२. उपरोक्त बमोजिम घटनाबाट पीडित बालिकाले आफुप्रति भएको घृणित र दुर्व्यवहारपूर्ण कार्यको सविस्तार खुलाई अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा बकपत्र गर्दै दुखेका कारणले छटपटाई रोएको कारणबाट प्रतिवादीले छोडेको भनी लेखाइदिएको देखिन्छ र सोही कुरा जाहेरवाला समेतले प्रहरी र अदालतमा बकपत्र समेत गरेको छ। यसबाट पीडितको छटपटाहट र रुवाइबाट प्रतिवादीले आफ्नो लिङ्ग योनीमा दलदाल पारी पस्न नपाउँदै छोड्नु पर्ने परिस्थितिको सिर्जना भएको पाइन्छ । प्रतिवादीले त्यस प्रकार करणी गरेपछि दुखेकाले छटपटाई रोएको भन्ने उल्लेख गरेकी छन् । यसरी उमेर नपुगेकी अवोध बालिकाले छटपटाई रुनु सिवाए उसँग कुनै उपाय पनि भएन ।
२३. विधिशास्त्री मोदीले पुरुष लिङ्गले स्त्रीको योनी भागलाई छुनु मात्र पनि जबरजस्ती करणी हुनको पर्याप्त हुने कुरा बताएका छन् ।

उनले आफ्नो शब्दमा To constitute the offence of rape it is not necessary that there should be complete penetration of the penis with the emission of semen and the rupture of the hymen. Partial penetration of the penis within the labia major or the vulva or pudendum with or without emission of semen or even an attempt at penetration is quite sufficient for the purpose of the law भनेका छन् । (Medical jurisprudence and toxicology 23rd edition p.897)

२४. विधिशास्त्री मोदीको उपरोक्त दृष्टिकोणलाई अङ्गीकार गर्दै

"मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं. अनुसार जबरजस्ती करणीको वारदात कायम हुनको लागि योनीभिन्न लिङ्ग प्रवेश हुनु पर्ने वा योनीभिन्न विर्य स्खलन भएको हुनु पर्ने, कन्याजाली च्यातिएको वा योनीको वरिपरि घाउचोट हुनु पर्ने भन्ने कुरा उल्लेख नभएका अवस्थामा लिङ्ग र योनी बिच सामान्य घर्षण पर्याप्त देखिने, घटनासँग सम्बद्ध अन्य तथ्यहरूबाट जबरजस्ती करणीको आपराधिक कार्य गरेको कुरा पुष्टि हुन आएको अवस्थामा योनीभिन्न लिङ्गको पूर्ण प्रवेश नभएको कन्याजाली नच्यातिएको, विर्य स्खलित नभएको भन्ने आधारमा अभियुक्तलाई आरोपित कसुरबाट मुक्त गर्न नमिल्ने" भनी ने.का.प.२०६३ नि.नं. ७६८२ पृष्ठ ४६२ मा र

यसै गरी जबरजस्ती करणीको कसुर खास गरी महिलाको शरीर र इज्जतमाथि यौनेच्छा पुरा गर्ने उद्देश्यबाट गरिने आक्रमणको रूपमा लिनु पर्ने । अवोध अवस्थाकी बालिकालाई आफ्नो लिङ्ग चलाउन लगाउने र निजको योनीद्वारसम्म लिङ्ग पुऱ्याई विर्य स्खलन गराई आफ्नो यौन सन्तुष्टि लिने कार्यलाई

केवल करणीको उद्योग मात्र हो भनी ब्याख्या गर्नु जबरजस्ती करणी सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाको भावना अनुकूल नहुने । योनीमा लिङ्ग प्रवेश नगरेसम्म जबरजस्ती करणीको कसुर हुँदैन भनी सबै अवस्थामा ब्याख्या गर्ने हो भने शारीरिक रूपमा कमजोर महिलामाथि हुने यौनजन्य अपराधबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउने अवस्था आउन सक्ने" भनी ने.का.प.२०६३ नि.नं. ७६५२ पृष्ठ २३२ मा सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ ।

२५. त्यसै गरी जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडितको भनाइ र बकाइले महत्त्वपूर्ण प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्दछ । सामान उमेरका पुरुष र महिला बिच पनि जबरजस्ती करणीको अपराध हुन पुरुषको लिङ्ग घुसेकै हुनु पर्छ भन्ने नभई सामान्य Penetration कार्य नै जबरजस्ती करणीको अपराधलाई पर्याप्त हुन्छ । पीडितको योनीको वरिपरी घाउ चोट हुनु पर्ने, विर्य स्खलन भएको देखिनु पर्ने जस्ता अवस्था प्रत्यक्ष देखिनु पर्छ भनेर सबै अवस्थामा अपेक्षा गर्न मिल्दैन । घटनाको परिस्थिति जन्य अवस्थाहरूबाट जबरजस्ती करणी भएको पुष्टि हुन्छ भने जबरजस्ती करणी भएको मानिने भनी सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट तेजबहादुर बुढाथोकी विरुद्ध नेपाल सरकार भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा फैसला भएको देखिन्छ (सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १९ अङ्क ५ २०६७ असार १-१५ पूर्णाङ्क ४३१) ।

२६. पीडित बालीकाले प्रतिवादीले आफुलाई जबरजस्ती करणी गर्यो भनी घटनाको सविस्तार प्रहरी र अदालतमा लेखाई दिएको छन् । पीडित नाबालिका जस उपर अपराध भएको छ उसले कुनै झुटो बक्नु पर्ने कारण छैन । प्रहरी र अदालतमा एकै मिलानको कुरा व्यक्त गर्नुका साथै जाहेरवाली आमालाई पनि सोही कुरा भनेको छ सोका आधारमा आमाले जाहेरी दिई सोही मिलानको बकपत्र गरेको छ । अपराधबाट पीडित नाबालक र निजकी आमाले कुनै रिसइवी बेगर आफ्नो र आफ्नी छोरीको सामाजिक इज्जत र प्रतिष्ठा समेतलाई लत्याइदिएको जाहेरी दरखास्त र पीडितको कागज तथा बकपत्रहरू भन्दा बढी महत्त्वपूर्ण प्रमाण के हुन सक्छ ? यही कारणले गर्दा हाम्रो प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) मा पीडितलाई विशेष महत्त्वको साक्षीको रूपमा राखेको छ । पीडितलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) ले साक्षीका रूपमा राख्नुको पछाडि पीडित आफै अपराधको सिकार भएको कारण झुटो बक्दैन । पीडितको एउटै लक्ष्य आफु उपर अन्याय गर्नेलाई सजाय गराउनु नै हुन्छ । पीडितले वास्तविक दोषीलाई उन्मुक्ति दिएर अरूलाई सजाय गराउन चाहँदैन । यही आधारबाट हेर्दा पीडित तथा निजकी आमाले अभियुक्तलाई बिना कारण पोल गर्नु पर्ने अवस्था देखिँदैन । यिनीहरूले गरेको किटानीलाई अभियुक्तको सुत्ने कोठा जहाँ अपराधिक कार्य भएको थियो सो ठाउँबाट पीडित बालिकाको फुटेको चुरा बरामद हुनु र सोको सनाखत पीडितले गरेबाट घटनालाई खम्बीर गरेको स्थिति छ । पीडितको घाउ जाँच केश फारम हेर्दा Sexual assault pain or suprapulvin rigion ब्यहोरा उल्लेख गरी जबरजस्ती करणी भएको छ छैन एकिन गर्न नसकिने भन्ने देखिन्छ । ३ गते भएको घटनामा ९ गते पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गरेको छ । ६/६ दिनपछि गरिएको परीक्षणमा एकिन गर्न नसकिने भन्नु स्वाभाविकै देखिन्छ । ६ दिनपछि भएको परीक्षणकै आधारमा अन्य प्रमाणलाई बेवास्ता गरी घटना भएको होइन भन्न सकिने अवस्था भएन । आफु घर दोकानमा नै काम गरेर बसेको थिएँ, फरार भएको होइन भनी अदालतमा

मुद्दाको सम्पूर्ण प्रमाण बुझिसकेपछि हाजिर भई इन्कारी बयान गर्दै पीडित र जाहेरवालासँग रिसइवी थियो भन्ने जिकिर लिए पनि उक्त कुराको पुष्टि गर्ने प्रमाण प्रतिवादीले पेस गरी आफ्नो भनाइलाई खम्बीर गराउन सकेको छैन । पीडित र जाहेरवाला निम्न वर्गीय गरिब परिवारका व्यक्तिलाई प्रभावमा पारी अदालतमा आई बकपत्र गरिसकेपछि प्रतिवादीले अपराध गरेको होइन भनी निवेदन पार्न लगाई फरार प्रतिवादी अदालतमा उपस्थित भई इन्कारी बयान गरेबाट प्रतिवादी जसरी भए पनि अपराध गरेको कुराबाट मुक्त पाउन भरमगदुर कोशिस गरेको प्रस्ट हुन्छ । यसरी पीडित नाबालिका र निजकी आमा जाहेरवालीलाई प्रभावमा पारेर प्रमाण निर्माण गरी आफु अदालतमा हाजिर हुन गएको कुरा मिसिलबाट प्रस्ट देखिएको हुँदा प्रतिवादीले गरेको इन्कारी बयानका आधारमा मात्र उपरोक्त बमोजिमका विश्वसनीय र शृङ्खलाबद्ध मालाकार रूपमा आएका प्रमाणलाई बेवास्ता गरी प्रतिवादीले अपराध गरेका होइनन् भन्न सक्ने अवस्था देखिएन ।

२७. अतः जाहेरवालाको किटानी जाहेरी दरखास्त र सोही मिलानको अदालतमा आई गरेको बकपत्र, वर्ष ११ की पीडित परिवर्तित नाम ABC ले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष आफुलाई प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको कुरा सविस्तार लेखाइदिएको र अदालतमा आई सोही मिलानको बकपत्र गरिदिएको, घटनास्थलमा चुराका टुक्राहरू बरामद भएको र ती चुराका टुक्राहरू पीडितका चुरा फुटेका हुन् भनी पीडितबाट सनाखत भइराखेको स्थिति देखिन्छ । जाहेरवाला तथा पीडितको भनाइलाई समर्थन गरी कागज गर्ने व्यक्तिहरूले पनि प्रतिवादी मदन साहाले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा पक्राउ गर्न खोज्दा फरार भएका हुन् भनी लेखाइदिएको सो कुराको पुष्टि प्रतिवादी समयमा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष उपस्थित भई अनुसन्धान कार्यमा सहयोग नगरी फरार रहेबाट पुष्टिभएको स्थिति छ । पीडितको घाउ जाँच केश फारममा समेत Sexual assault pain or suprapubia rigion भन्ने ब्यहोरा उल्लेख भएको र नारायणी उपक्षेत्रीय स्वास्थ्य विकास समितिको मिति २०६७।५।९ को पत्रबाट पीडितको जबरजस्ती करणी भएको छु छैन एकिन गर्न नसकिने भन्ने उल्लेख भएको स्थितिमा प्रतिवादीले उपरोक्त बमोजिमका प्रमाणहरूलाई खण्डन गर्न सकेको स्थिति नदेखिँदा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६७ वर्ष १९ अङ्क ५ पृष्ठ ७ ने.का.प. २०६३, नि.नं. ७६८२ पृष्ठ ४६२ र ने.का.प. २०६३ नि.नं. ७६५२ पृष्ठ २३२ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलाले निर्दिष्ट गरेका सिद्धान्त समेतबाट प्रतिवादी मदन साहाले पीडित परिवर्तित नाम ABC लाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ । पीडितको उमेर वर्ष ११ को देखिँदा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम कैद वर्ष ८ (आठ) हुन्छ साथै पीडित वर्ष ११ की नाबालिकाको गिरेको सामाजिक प्रतिष्ठा समेतको पुनर्स्थापना गर्न सम्भव नभए पनि निजको स्वास्थ्य, शिक्षा तथा पालनपोषण गरी सक्षम भई आत्मनिर्भर गराउने उद्देश्यले नै क्षतिपूर्तिको व्यवस्था कानुनले गरेको हुँदा प्रतिवादी व्यापार व्यवसाय गर्ने आर्थिक हैसियत समेत भएको व्यक्ति भएको हुँदा ऐ. को १० नं. बमोजिम पीडितलाई रु. ५,००,०००।- (पाँच लाख) क्षतिपूर्ति प्रतिवादी मदन साहाबाट भराइदिने समेत ठहर्छ । प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको सुरु बारा जिल्ला अदालतको फैसला (आदेश) उल्टी हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिए अनुसार प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम कैद वर्ष ८ (आठ) हुने ठहरेकाले सो बमोजिम लगत कसी असुल उपर गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लगत दिनु १

माथि ठहर खण्डमा लेखिए बमोजिम मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई रू. ५,००,०००।- (पाँच लाख मात्र) क्षतिपूर्ति भराइदिने ठहरेकाले सो भराइपाउँ भनी मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ नं. मा निर्दिष्ट म्यादभित्र प्रतिवादीको यसै सरहदको जेथा देखाई पीडितको दरखास्त परे कानुन बमोजिम भरिभराउ दस्तुर लिई प्रतिवादीबाट भराइदिनु भनी सुरुमा लगत दिनु..... २

यो फैसलामा चित्त नबुझे सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६(१) मा निर्दिष्ट म्याद ७० दिनभित्र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) को खण्ड (ग) बमोजिम श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु होला भनी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका नाउँमा पुनरावेदको म्याद जारी गर्नु ३

फैसलाको प्रतिलिपि सहितको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय हेटौँडामा पठाइदिनु..... ४

प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी फैसला सहितको मिसिल नियमानुसार यस अदालतको अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ५

(जीवनहरि अधिकारी)
न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु

(उमेश कुमार सिंह)
न्यायाधीश

फैसला तयार पार्न सहयोग गर्ने

इजलास अधिकृत : गोपी विश्वकर्मा र वसन्तराज कोइराला

ना.सु. : प्रमोद मैनाली, कृष्णप्रसाद बराल

टाइप गर्ने क.अ. : टार्जन कुँवर

इति सम्बत् २०७० साल पुष २२ गते रोज २ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत जनकपुर
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री अनिता मानन्धर जोशी
फैसला
सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं. ०६-०७०-०१३३२
नि.नं. : २०० ०७०-CS-०२४१

मुद्दा : अपहरण तथा शरीर बन्धक ।

जिल्ला सर्लाही हजरिया गा.वि.स. वडा नं.९ घर भई हाल कारागार शाखा कार्यालय रौतहट पुनरावेदक
गौरमा थुनामा बस्ने रामजी यादव ..... १ प्रतिवादी

विरुद्ध

जिल्ला प्रहरी कार्यालय रौतहटको जाहेरीले नेपाल सरकार ..... १ प्रत्यर्थी
प्रतिवादी

सुरु फैसला गर्ने : मा. न्यायाधीश : श्री अच्युत विष्ट (सर्लाही जिल्ला अदालत)

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षेप विवरण यस प्रकार रहेको छ :

मिति २०६६/१०/१ गते सतामढी ग्राम पञ्चायत कराहवा घर भई ऐ. सतामढी प्रताप नगर महल्ला बस्ने दयानन्द महतोको छोरा वर्ष १३ को उमाकान्त महतोलाई जिल्ला सर्लाही हजरिया ९ बस्ने रामजी यादव समेतले अपहरण गरी घरमा ल्याई राखेको अवस्थामा निज रामजी यादवको घर खानतलासी गर्दा प्रतिवादी रामजी यादवका साथमा नलकटुवा बन्दुक २ थान र रामप्रवेश पासवान, सुनिलकुमार यादव समेतको साथबाट गोली राउन्ड ४ थान बरामद भएको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६६/१०/१ गते भारत सितामढी बस्ने दयानन्द महतोको छोरा वर्ष १४ को उमाकान्त महतोलाई अपहरण गरी नेपालमा ल्याई राखेको भन्ने खबर प्राप्त हुन आएकोमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय रौतहटबाट प्रहरी गस्ती टोली खटिई निज अपहरणकारीहरूलाई खोज तलास गर्दै जाँदा मिति २०६६/१०/९ गते राती २०:०० बजेको समयमा जिल्ला रौतहट पिपरा रजवाडा ९ स्थित वागमती नदीमा आइपुग्दा अपहरणकारीले प्रहरी गस्ती टोलीलाई देखी अन्धाधुन्ध गोली फायर गर्दा प्रहरीद्वारा आत्मरक्षाका लागि फायर गरी अपहरणकारीहरूमध्ये रामजीकुमार यादव, नवीनकुमार यादव, सुनिलकुमार यादव, रामप्रवेश पासवान समेतलाई पक्राउ गर्न सफल भएको र अन्य अपहरणकारीहरू भागेको र पक्राउ प्रतिवादीहरूको शरीर तलास गर्दा हातहतियार गोली गट्टा समेत बरामद भएको र निजहरूको बयानका आधारमा अपहरित बालक उमाकान्त महतोलाई प्रतिवादी रामप्रवेश पासवानको घरबाट अपहरण मुक्त गरिएकोमा निज अपहरणकारीहरू

उपर अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दा जिल्ला प्रहरी कार्यालय सर्लाहीमा दर्ता गरी कारबाही हुनु भन्ने प्र.नि. किरणकुमार सिंह समेतको प्रतवेदन ।

मिति २०६६/१०/१ गते, भारत सितामढी बस्ने दयानन्द महतोको छोरा वर्ष १३ को उमाकान्त महतोलाई हामी प्रतिवादी रामप्रवेश पासवान, रामजी यादव समेतले अपहरण गरी ल्याई फोनबाट फिरौती माग गरिरहेका अवस्थामा प्रहरीले थाहा पाई खोज तलास गर्ने क्रममा प्रहरीद्वारा दोहोरो भिडन्त भई रामजीकुमार यादव, नवीनकुमार समेतका केही साथीहरूलाई प्रहरीले पक्राउ गरी शरीर तलासी गर्दा हातहतियार गोली समेत बरामद भएको हो भन्ने एकामिलानका पक्राउ प्रतिवादी नवीनकुमार यादव समेतको बयान कागज ।

मिति २०६६/१०/१ गते, भारत सितामढी बस्ने दयानन्द महतोको छोरा वर्ष १३ को उमाकान्त महतोलाई अपहरण गरी नेपालमा ल्याई लुकाई राखेको भन्ने खबर प्राप्त भए पश्चात प्रहरीको गस्ती टोली खटिई निज अपहरणकारीहरूलाई खोज तलास गर्दै जाँदा मिति २०६६/१०/९ गते राती १०:०० बजेको समयमा निज रौतहट पिपरा राजवाडा ९ स्थित वागमती नदीमा आइपुग्दा अपहरणकारीहरूले प्रहरी गस्ती टोलीलाई देखी अन्धाधुन्ध गोली फायर गर्दा प्रहरीद्वारा आत्मरक्षाका लागि फायर गरी अपहरणकारीमध्ये रामजीकुमार यादव, नवीनकुमार यादव, सुनिलकुमार यादव, रामप्रवेश पासवान समेतलाई पक्राउ गर्न सफल भएको र अन्य अपहरणकारीहरू भागेको र पक्राउ प्रतिवादीहरूले शरीर तलास गर्दा हातहतियार गोली गठ्ठा समेत बरामद भएको र निजहरूको बयानको आधारमा अपहरित बालक उमाकान्त महतोलाई प्रतिवादी रामप्रवेश पासवानको घरबाट उद्धार गरी पक्राउ प्रतिवादीहरूलाई यस कार्यालयबाट हातहतियार खरखजाना मुद्दा चलाइएको अपहरित बच्चा जि.प्र.का. सर्लाही अन्तर्गतबाट मुद्दा चलाइएकामा घटनास्थल तथा जि.प्र.का. सर्लाही अन्तर्गत पर्ने भएकाले अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दा दर्ता गरी अनुसन्धानका लागि जि.प्र.का. रौतहटको पत्र साथ प्राप्त हुन आएको मिसिल कागजात ।

जिल्ला सर्लाही सुन्दरपुर चुहडवा ९ स्थित सितारम पासवानको घर खानतलासी गर्दा अपहरित उमाकान्त महतोलाई खाटमा सुताई राखेको अवस्थामा फेला पारेको भन्ने व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

अपहरणकारीमध्येका प्रतिवादी रामजीकुमार यादव, सुनिलकुमार यादव र नवीनकुमार यादव समेत पक्राउ गरी अनुसन्धानका क्रममा राखिएका प्रतिवादीहरूलाई अपहरित उमाकान्त महतोले चिनी सनाखत गरी दिएको भन्ने व्यहोराको कागज ।

मिति २०६६/१०/०९ गते राती अन्दाजी २०:०० बजेको समयमा प्र.नि. किष्णकुमार सिंह समेतको टोलीले गस्ती गर्दै जाँदा जिल्ला रौतहट पिपरा रजवाडा ९ स्थित वागमती नदीमा आइपुग्दा अपहरणकारीहरू रामजीकुमार यादव, नवीनकुमार यादव, सुनिलकुमार यादव, रामप्रवेश पासवान समेतलाई पक्राउ गर्न सफल भएको र अन्य अपहरणकारीहरू भागेको र पक्राउ प्रतिवादीहरूको शरीर तलास गर्दा हातहतियार गोली गठ्ठा समेत बरामद भएको र निजहरूको बयानका आधारमा अपहरित बाल उमाकान्त महतोलाई प्रतिवादी रामप्रवेश पासवानको घरबाट अपहरण मुक्त गराएको हो भन्ने व्यहोराको बुझिएका मानिसहरूको कागज ।

मिति २०६६/१०/१ गते, मेरो छोरा वर्ष १३ उमाकान्त महतोलाई विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादी रामप्रवेश समेतले अपहरण गरी आफ्नो घरमा ल्याई फोन मार्फत पचास हजार रुपैया फिरौती माग

गरेकामा सोही रुपैया लिई प्रहरीलाई जानकारी गराई प्रहरी मार्फत अपहरणकारीहरू नवीनकुमार यादव समेतलाई पक्राउ गरी मेरो छोरा सकुशल मुक्त गराएकामा कानुन बमोजिम कारबाही गरी पाऊँ भन्ने ब्यहोराको दयानन्द महतोको जाहेरी दरखास्त ।

फरार प्रतिवादीहरूलाई खोजतलास गर्दा फेला नपरेको भन्ने ब्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

माथि उल्लिखित प्रतिवादीहरू रामप्रवेश पासवान, रामजी यादव, सुनिलकुमार यादव, नवीनकुमार यादव र रमाकान्त ठाकुर समेत मिति २०६६/१०/१ गतेका दिन जाहेरवालाको छोरा उमाकान्त महतोलाई भारत जिल्ला सितामढी प्रतापनगर स्थित आफ्नै घरबाट अपहरण गरी प्रतिवादी रामप्रवेश पासवानको घरमा बनाई राखेको अवस्थामा जि.प्र.का. रौतहटको प्रहरी गस्ती टोलीले मुक्त गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरू रामप्रवेश पासवान, रामजी यादव, सुनिलकुमार यादव र नवीनकुमार यादव र रमाकान्त ठाकुर समेतको उक्त कार्य मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ नं. र २ नं. विपरीतको कसुर अपराधमा निज प्रतिवादीहरू रामप्रवेश पासवान, रामजीकुमार यादव, नवीनकुमार यादव, सुनिलकुमार यादव र रमाकान्त ठाकुर समेत उपर ऐ. महलको ३ नं. बमोजिम सजाय हुनका साथै निज अपहरित उमाकान्त महतो नाबालक हुनुका साथै प्रतिवादीहरू २ जना भन्दा बढी संलग्न भई उक्त वारदात घटाउन पुगेका हुनाले निज प्रतिवादीहरू रामप्रवेश पासवान, रामजी यादव, सुनिलकुमार यादव र नवीनकुमार यादव र रमाकान्त ठाकुर शर्मा समेतलाई ऐ. महलको ७ नं. र ९ नं. बमोजिम थप सजाय हुन र ऐ. महलको १२ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिन भन्ने समेतको मागदावी लिई सकल अनुसन्धान मिसिल यसै अभियोग पत्र साथ पेस गरिएको छ । साथै पक्राउ प्रतिवादीहरू रामप्रवेश पासवान, रामजी यादव, सुनिलकुमार यादव र नवीनकुमार यादव समेत जिल्ला प्रहरी कार्यालय रौतहटबाट दायर भएको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा जिल्ला कारागार रौतहटमा पुर्पक्षका लागि थानामा रहेको हुँदा सोही कारागारमा बुझी पाउन अनुरोध छ । एकिन ठेगाना नखुलेका प्रतिवादी असलम मिया, दिनेश ठाकुर, रामचन्द्र यादव, लालु पासवान, सन्जय, पंकज समेतका हकमा एकिन वतन खुल्ला आएका बखत कानुन बमोजिम हुन अनुरोध छ । फरार प्रतिवादी रमाकान्त ठाकुरको नाममा म्याद जारी हुन अनुरोध छ भन्ने समेतको अभियोग दाबी ।

जाहेर पत्र सुनाउँदा सुनिपाएँ । मैले कुनै पनि कसुर अपराध गरेको छैन । मलाई २०६६/१०/९ गते प्रहरीले एक्कासी समाती सर्लाहीमा पक्राउ गरी झुट्टा मुद्दा लगाई थुनेका मात्र हुन् । मैले उमाकान्त महतोलाई चिनेको पनि छैन । मैले अपहरण गरेको बन्धक बनाएको पनि हैन । मप्रतिको उजुरी सबै झुट्टा हो । मलाई सजाय हुने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी नवीनकुमार यादवले गरेको बयान ।

सो अभियोग पत्र सुनाउँदा सुनिपाएँ । मैले कुनै कसुर अपराध गरेको छैन । म उपर पोल उजुरी झुट्टा हुँदा मलाई सजाय हुने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रामजी यादवले गरेको बयान ।

सो बयान सुनाउँदा सुनिपाएँ । निजहरूले के कसो गरे मलाई थाहा भएन । म उपर पोल झुट्टा हो । मैले अपहरण गरे गराएको होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी सुनिलकुमार यादवले गरेको बयान ।

अभियोग पत्र सुनाउँदा सुनिपाएँ । मैले कसुर अपराध गरेको छैन । म उपर पोल उजुरी झुट्टा हुन् । मलाई सजाय हुने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको रामप्रवेश पासवानले गरेको बयान ।

प्रतिवादी रमाकान्त ठाकुर शर्माले सुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

मिति २०६६/१०/९ गते गस्तीको क्रममा पिपरा रजवाडा वडा नं. ९ को वागमती छेउमा पुग्दा अचानक हामीमाथि फायरिड भयो, हामीले पनि प्रतिकार गर्यौं । हामी अगाडि बढ्दै जाँदा रामजी यादव समेत ४ जनालाई समात्यौं । साथै उनीहरूसँग भएको कटुवा पेस्तोल र गोली समेत बरामद गरेका हौं भन्ने समेत ब्यहोराको प्र.ना.नि.राजकुमार साहले यस अदालतमा बकेको बकपत्र ।

प्रतिवादी रामप्रवेश पासवानको घरमा बच्चा उमाकान्त महतोलाई लुकाई छिपाई राखेको होइन र बरामद उद्धार पनि गरेको हैन भन्ने समेत ब्यहोराको घटनास्थल मुचुल्काका व्यक्ति रामप्रवेश पासवानले बकेको कागज ।

सो जाहेरी प्रतिवेदन सबै झुट्टा हो किनकि मिति २०६६/१०/९/१ गतेका दिन प्रतिवादी रामप्रवेश पासवान मसँगै छ भन्ने समेत ब्यहोराको रामप्रवेश पासवानको साक्षी हरिन्द्र पासवानले बकेको बकपत्र ।

मिति २०६६/१०/१ गतेका दिन प्रतिवादी रामप्रवेश आफ्नै गाउँमा छ अरू कुरो मलाई थाहा छैन भन्ने समेत ब्यहोराको घटनास्थल मुचुल्काका व्यक्ति गफुर पासवानले बकेको बकपत्र ।

यी सम्पूर्ण ब्यहोरा झुट्टा हुन् निज प्रतिवादी नवीनकुमार यादव मिति २०६६/१०/१ गतेका दिन गाउँमै मसँगै रही बसेका छन् भन्ने समेत ब्यहोराको नवीनकुमार यादवको साक्षी रामनरेश रायले बकेको बकपत्र ।

यी सबै प्रतिवेदन कागज झुट्टा हुन् यी प्रतिवादी गाउँमै छन् । यी प्रतिवादी घटनामा संलग्न छैनन् भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रामजी यादवका साक्षी रामउजीन रायले बकेको बकपत्र ।

यी सम्पूर्ण कागज बयान झुट्टा हुन् । हजरीयाबाट पिपरीया २१/२२ कि.मी. टाढा छ । उक्त समयमा प्रतिवादी सुनिल आफ्नै गाउँघरमा रहेकाले प्रहरीमा भएको बयान पनि झुट्टा हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी सुनिलकुमारको साक्षी विहारी रायले बकेको बकपत्र ।

निज प्रतिवादीहरू अदालत समक्ष आरोपित कसुरप्रति इन्कार रही बयान गरेको र अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा आरोपित कसुरप्रति साबित भई अभियोग पत्रमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूप्रति एक आपसमा पोल समेत गरेको देखिन्छ । अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान कुटपिट गरी गराएको हो भनी अदालतको बयानमा खुलाएको भए पनि कुटपिट भएको भन्ने पुष्टि भएको पाइँदैन । संलग्न खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भए बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट गोली तथा बन्दुक बरामद भई हातहतियार खरखजाना मुद्दा दायर भएको भने अभियोग पत्रबाट देखिएको र उक्त मुद्दाबाट ३ वर्ष कैद भुक्तान गरिएको भन्ने आधारबाट पनि प्रतिवादीहरूको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको साबिती बयान पुष्टि भएको पाइयो । प्रतिवादी रमाकान्त ठाकुर जारी म्यादमा हाजिर नभई आफ्नो सफाइको कुनै प्रमाण निजले पेस गर्न सकेको पनि छैन । पीडितलाई यो यति मितिदेखि नेपालभित्र प्रवेश गराई राखेको भन्ने स्पष्ट उल्लेख गरी क्षतिपूर्तिर्तर्फको दावी अभियोग पत्रमा लिएको नदेखिँदा प्रतिवादी रामप्रवेश पासवानले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा मिति २०६६/१०/२ देखि नै घरमा लुकाई पीडितलाई राखेको भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा सोही मितिदेखिको क्षतिपूर्ति पीडितले भरी पाउने देखिन आयो । तसर्थ उपरोक्त आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी रामप्रवेश पासवान, रामजी यादव, सुनिलकुमार यादव, नवीन कुमार यादव, रमाकान्त ठाकुर शर्माले अभियोग पत्र मागदावी बमोजिम कसुर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निज

प्रतिवादीहरूलाई अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. बमोजिम जनही सात वर्ष कैद र पचास हजार रुपैया जरिवाना हुन्छ । साथै निज प्रतिवादीहरूलाई सङ्गठित रूपमा दुईभन्दा बढी व्यक्ति मिली कसुर गरेमा ऐ. को ७ नं. बमोजिम जनही थप दुई वर्ष कैद र पीडित नाबालक हुँदा ऐ. को ९. नं. बमोजिम जनही थप दुई वर्ष कैद हुन्छ । साथै पीडितले ऐ. को १२ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले क्षतिपूर्ति समेत भरी पाउँछ भन्ने समेत व्यहोराको सुरु सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०६९/९/८ को फैसला ।

अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको बयान मेरो स्वच्छापूर्वक भएको होइन प्रहरीले डर त्रास कुटपिट गरी सहीछाप गराएको हुँदा सो साबिती बयानबाट दोषी ठहर गर्न मिल्दैन । मैले अदालतमा गरेको इन्कारी बयानलाई मेरो साक्षी राम उजैन रायले समर्थन गर्दै निर्दोष रहेको भनी प्रमाणित भएको छ । प्रहरी प्रतिवेदन र घटना स्थल प्रकृति मुचुल्का एवम् बरामदी मुचुल्काको व्यहोरा मिति एक आपसमा मेल नखाई बाझिएको विरोधाभास कागजलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने होइन । पीडित भनिएको उमाकान्त महतो वा पीडितको बुबा दयानन्द महतोलाई अदालत समक्ष बकपत्र गराउनु पर्नेमा, अ.वं. ११५ नं. बमोजिम पीडितलाई बुझ्नु पर्नेमा पीडितलाई बुझ्दै नबुझी गरिएका सुरु फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ तथा अ.वं. ११५ नं. समेत विपरीत हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग दाबिबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत प्रतिवादी रामजी यादवको पुनरावेदन पत्र ।

अन्य प्रतिवादी रामप्रवेश पासमान, सुनिलकुमार यादव र नवीनकुमार यादव समेतले पुनरावेदन नगरी पुनरावेदनको म्यादै गुजारी बसेको ।

यस अदालतको ठहर

नियम बमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु मिसिल अभियोग दाबी, प्रतिवादीहरूको बयान, मिसिल संलग्न तथ्यगत आधार प्रमाण, पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी प्रतिवादीहरूलाई दोषी ठहर्याई सजाय गरी भएको सुरु फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

यसमा तथ्यावलोकन गरी हेर्दा, प्रतिवादीहरू रामप्रवेश पासमान, रामजी यादव, सुनिलकुमार यादव, नवीन कुमार यादव र रमाकान्त ठाकुर समेत मिति २०६६/१०/१ गतेका दिन जाहेरवालाको छोरा उमाकान्त महतोलाई भारत जिल्ला सितामढी प्रतापनगर स्थित आफ्नै घरबाट अपहरण गरी प्रतिवादी रामप्रवेश पासमानको घरमा बन्धक बनाई राखेको अवस्थामा जिल्ला प्रहरी कार्यालय रौतहटको प्रहरी गस्ती टोलीले मुक्त गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरू रामप्रवेश पासमान, रामजी यादव, नवीन कुमार, रमाकान्त ठाकुर समेतको उक्त कार्य मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ नं. २ नं. विपरीतको कसुर अपराधमा निज प्रतिवादीहरू समेत उपर ऐ. मलहको ३ नं. बमोजिम सजाय हुनुका साथै निज अपहरित उमाकान्त महतो नाबालक हुनुका साथै प्रतिवादीहरू २ जनाभन्दा बढी संलग्न भई उक्त वारदात घटाउन पुगेका हुनाले निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. महलको ७ नं. र ९ नं. बमोजिम थप सजाय हुन र ऐ. महलको १२ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइदिन भन्ने समेतको अभियोग मागदाबी । प्रतिवादी

रामप्रवेश पासमान, रामजी यादव, सुनिलकुमार यादव, नवीनकुमार यादव, रमाकान्त ठाकुर शर्माले अभियोग पत्र मागदाबी बमोजिम कसुर गरेको ठहर्छ भनी गरेको सुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीहरूमध्ये प्रतिवादी रामजी यादवको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो । अन्य प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन नपरी म्याद गुजारी बसेको ।

मूलतः मिति २०६६/१०/१ का दिन जाहेरवाला दयानन्द महतोको छोरा वर्ष १३ को उमाकान्त महतोलाई प्रतिवादीहरूले अपहरण गरेको भन्ने अभियोग दाबी पुष्टि हुन आएको अवस्था छ, छैन ? सोही सम्बन्धमा यकिन विश्लेषण गर्न पर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, अपहरण भएको भनिएको तथ्यतर्फ दृष्टिगत गर्दा मिति २०६६/१०/१ गते छोरा वर्ष १३ को उमाकान्त महतोलाई विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादी रामप्रवेश समेतले अपहरण गरी आफ्नो घरमा ल्याई फोन मार्फत पचास हजार रुपैया फिरोती माग गरेकामा सोही रुपैया लिई प्रहरीलाई जानकारी गराई प्रहरी मार्फत अपहरणकारीहरू नवीनकुमार यादव समेतलाई पक्राउ गरी मेरो छोरा सकुशल मुक्त गराएकामा कानुन बमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी जाहेरी विवरण लेखाएको देखिन्छ । सो जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी मिति २०६६/१०/१ गते सितामढी गाउँ पन्चायत कराहवा घर भई ऐ. सितामढी प्रतापनगर महल्ला बस्ने दयानन्द महतोको वर्ष १३ को उमाकान्त महतोलाई जिल्ला सर्लाही हजरिया ९ बस्ने रामजी यादव समेतले अपहरण गरी घरमा ल्याई राखेको अवस्थामा निज यादवको घर खानतलासी गर्दा प्रतिवादी रामजी यादवको साथमा नलकटुवा बन्दुक २ थान, रामप्रवेश पासवान, सुनिलकुमार यादव समेतको साथबाट गोली राउन्ड ४ थान बरामद भएको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का, सिताराम पासमानको घर खानतलासी गर्दा उमाकान्त महतोलाई फेला पारेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का, वारदातमा पक्राउ परेका प्रतिवादीहरूको शरीर तलास गर्दा हातहतियार गोलीगठ्ठा समेत बरामद भएको र निजहरूको बयानका आधारमा अपहरित उमाकान्त महतोलाई प्रतिवादी रामप्रवेश पासमानको घरबाट उपहरण मुक्त गरिएको हो भन्ने प्र.ना.नि. समेतको प्रतिवेदन र सो प्रतिवेदन समेतलाई समर्थन गर्दै अदालत समक्ष आई बकपत्र समेत गरेको देखियो ।

सो तथ्य एमव् प्रमाणबाट बालक उमाकान्त महतोको अपहरण भएको रहेछ र त्यस वारदातमा यी प्रतिवादीहरूको समेत संलग्नता रहेछ भनी सम्बन्ध एवम् परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट पुष्टि भएको देखियो ।

मिति २०६६/१०/१ गते गस्तीका क्रममा पिपरा रजवाडा वडा नं. ९ को वागमती छेउमा पुग्दा अचानक हामीमाथि फायरिड भयो हामीले प्रतिकार गर्यौं, रामजी यादव समेत ४ जनालाई समात्यौं साथै उनीहरूसँग भएको कटुवा पेस्तोल र गोली समेत बरामद गरेका छौं भन्ने प्र.ना.नि. हरूको अदालतमा समेत बकपत्र भएको अवस्थामा उजुरी झुट्टा हो मलाई सजाय हुने होइन भन्ने पुनरावेदकको जिकिरलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७ अनुसार सो कुराको प्रमाण पुर्याउने भार निजको हुने छ भन्ने कानुनी व्यवस्था अनुसार प्रतिवादीले कुनै मनासिव आधार प्रमाण देखाउन सकेको पाइदैन ।

सजाय हुनु नपर्ने कुराको प्रमाण प्रतिवादीले पुर्याउनु पर्छ (ने.का.प. २०५४, नि.नं. ६५१, डालु भन्ने बाटुलीमाया विरुद्ध श्री ५ को सरकार) भन्ने सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त समेत प्रतिपादित भइसकेको छ ।

सिद्धान्ततः अपहरण सङ्गठित अपहरण हो, भारतमा Indian penal code, को ३६० को परिभाषा अनुसार "Whatever takes or entices any minor under sixteen years of age if a male, or under eighteen years of age if a Female, or any person of unsound mind, out of the keeping of the lawful guardian of such minor or person of unsound mind, without consent of such guardian, is said to kidnap such minor or person from lawful guardianship, यसरी कसैले १६ वर्षमुनिको नाबालकबाट १८ वर्षमुनिको नाबालिका वा कुनै मानिस अस्वस्थ व्यक्तिलाई निजको कानुनी संरक्षणबाट अलग गर्ने नियतले लगेमा कानुनी संरक्षकत्वबाट अपहरण गरेको मानिन्छ ।

नेपालमा मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ नं. अनुसार "कसैले कुनै व्यक्तिलाई बल प्रयोग गरी वा प्रयोग गर्ने धम्की दिई, डरत्रास देखाई, जोर जुलुम गरी, हातहतियार देखाई, छलकपट गरी, झुक्यानमा पारी वा नशालु वा मादक पदार्थ सेवन गराई वा कुनै यातायातको साधन कुनै किसिमले कब्जा वा नियन्त्रणमा लिई कुनै ठाउँमा जान बाध्य गराउन वा कुनै व्यक्तिलाई निजको मञ्जुरी विना वा नाबालक र मानसिक रूपमा अस्वस्थ व्यक्तिलाई निजको हितका निमित्त निजको बाबु, आमा वा संरक्षकको मञ्जुरी बाहेक कुनै ठाउँमा लैजान हुँदैन । सो गरे अपहरण गरेको मानिने छ ।

अर्थात् दुबै परिभाषाबाट के देखिन्छ भने यो अपराधको वारदात पुरा हुनका लागि सो अपराधको परिभाषाले निर्धारण गरेको निश्चित परिणाम निस्केका अवस्थामा सो अपराध पुरा रूपमा गरेको मानिन्छ । फौजदारी कानुनमा परिणामयुक्त अपराध (Result crime) प्रमाणित हुनका लागि सो अपराधको आपराधिक कार्य (Actus Reus) आचरण (Conduct), परिस्थितिहरू (Circumstances) र परिणाम (Consequences) अर्थात् स्थापित वा प्रमाणित भएको हुनु पर्दछ ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू विरुद्ध १३ वर्षको उमाकान्त महतोलाई घेरैबाट अपहरण गरी प्रतिवादी रामप्रवेश पासमानको घरमा बन्धक बनाई राखेको भन्ने आधारमा अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं., ७ नं., ९ नं. बमोजिमको सजायको र ऐ. को १२ नं. बमोजिम क्षतिपूर्तिको मागदावी अभियोग दावी लिएकामा निज प्रतिवादीहरू अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको बयानमा कसुरमा साबिती रहेको र प्रतिवादीहरूले एक आपसमा पोल समेत गरेको देखिन्छ । अदालतमा आई बयान गर्दा आरोपित कसुरमा इन्कार रहेको देखियो ।

अदालतमा इन्कारी बयान गर्दैमा आरोपित कसुर गरेको होइन भनी मात्र मिल्ने सकिने देखिएन ।

यी प्रतिवादीहरूको वारदातमा संलग्नता रहेको भन्ने तथ्य प्र.ना. किरणकुमार सिंह र प्र.ना.नि. राजकुमार साहले गरेको प्रतिवेदन, सो प्रतिवेदन व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी अदालत समक्ष उपस्थित भई गरेको बकपत्र, प्रतिवेदन साथ संलग्न खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का अनुसार यी प्रतिवादीहरूबाट गोली तथा बन्दुक बरामद भई हातहतियार तथा खरखजाना मुद्दा दायर भएको भन्ने अभियोग पत्रबाट देखिएको र प्रतिवादी रामप्रवेश पासमानले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयानमा २०६६/१०/२ देखि नै घरमा लुकाई पीडित उमाकान्त महतोलाई राखेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख देखिएबाट र प्रतवादीहरूले अदालत समक्ष गरेको बयानमा हातहतियार तथा खरखजाना मुद्दाबाट ३ वर्ष कैद भुक्तान गरिरहेको भन्ने आधार कारणबाट समेत प्रतिवादीहरूको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको साबिती बयानबाट सप्रमाण पुष्टि भएको देखिँदा त्यसलाई अन्यथा भन्न सकिएन । पुनरावेदक प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको बयान स्वेच्छापूर्वक गरेको होइन प्रहरीले डरत्रास देखाई, कुटपिट गरी सहीछाप गराएको भनिएको सो कुटपिटको घाउ जाँच गराएको

प्रतिवेदन मिसिल साथ देखिएन । प्रहरीले कुटपिट गरी बयान गराएको भनेर मात्र हुँदैन त्यसलाई पुष्टि समेत गर्नु पर्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ अनुसार उक्त बयान प्रतिवादीहरूको इच्छा विरुद्ध भएको भन्ने पुष्टि भएको नदेखिँदा प्रमाणका रूपमा ग्रहण योग्य नै देखिन्छ । सो आधारमा यी प्रतिवादीको अदालत समक्षको बयानको ब्यहोरा पत्यार लायक देखिएन ।

अतः माथि उल्लिखित प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन, सम्बन्ध कानूनको व्यवस्था तत्सम्बन्धी कानुनी सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रतिवादीको सफाइ पाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर औचित्यपूर्ण एवम् तर्क सङ्गत देखिन नआएको हुँदा यी प्रतिवादी रामजी यादव समेतले अभियोग पत्र मागदाबी बमोजिम कसुर गरेको ठहर्याई सो ठहर्नाले निज प्रतिवादीलाई अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. बमोजिम जनही सात वर्ष कैद र पचास हजार रुपैया जरिवाना हुने साथै निजहरूले सङ्गठित रूपमा मिली कसुर गरेमा ऐ. को ७ नं. बमोजिम जनही थप दुई वर्ष कैद र पीडित नाबालक हुँदा ऐ. को ९ नं. बमोजिम जनही थप दुई वर्ष कैद समेत हुने ठहर्याई पीडितले ऐ. को १२ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट दामासाही क्षतिपूर्ति समेत भरी पाउँछ भनी ठहराएको सुरु सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०६९/१/८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

१. फैसलाको जानकारी पुनरावेदकलाई दिनु ।
२. सरोकारवालाले नक्कल माग्न आए नियमानुसार दस्तुर लिई नक्कल सारी सराइदिनु ।
३. डायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा पठाइदिनु ।

(अनिता मानन्धर जोशी)

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(तेजबहादुर के.सी.)

न्यायाधीश

इ.स. कृष्णबहादुर कार्की

निमिसः

इति सम्बत २०७१ साल माघ २९ गते रोज ४ मा शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, इलाम
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गुणराज दुङ्गेल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रमोदकुमार श्रेष्ठ वैद्य
फैसला
सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं.२७२
कोड नं.०२-०७०-००२२४
०७०-अक-०१६६
निर्णय नं.१००

मुद्दा : सवारी दुर्घटनाबाट मृत्यु भएका मृतकका हकवालालाई क्षतिपूर्ति ।

जिल्ला पाँचथर सुभाङ गा.वि.स.वडा नं. ८ बस्ने मोहनप्रसाद शिवाकोटी	१	पुनरावेदक
मे.१.त १७१२ नं. को ट्याक्टर व्यवस्थापक सञ्चालक महालक्ष्मी सिंह एन्ड ब्रदर्स प्रा.लि.		प्रतिवादी
ललितपुर १५, हाल मध्य पहाडी राजमार्ग निर्माण ठेकदार निर्मलकुमार उप्रेती.....	१	
विरुद्ध		
निर्मलकुमार उप्रेतीको जाहेरीले नेपाल सरकार	१	प्रत्यर्थी
		वादी

सुरु फैसला गर्ने : प्र.जि.अ.कोषहरि निरौला

सुरु कार्यालय : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पाँचथर

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :

जिल्ला पाँचथर ओयाम गा.वि.स. वडा नं.३ स्थित पूर्वमा अलैंची बारी, पश्चिममा बाँस झ्याङ, उत्तरमा ठाडो खोला र दक्षिणमा ओलिभिर यति चार किल्लाभित्र अवस्थित मध्य पहाडी लोकमार्गको थर्पु च्याङथापु सडक खण्डको ओलिभिर स्थितमा मे. १ त. १७१२ नं. को ट्याक्टर सडक खण्डबाट अं. ४०० मिटर तल खसी दुर्घटना हुँदा जिल्ला ओखलढुङ्गा मूलखर्क गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ, जिल्ला सिन्धुपाल्चोक गुन्सा गा.वि.स.वडा नं. ३ बस्ने विजय बमजन, ऐ.वडा नं. २ बस्ने सम्बरे थिङ समेतको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको र चालक मिलन शिवाकोटी, लेबर जिल्ला सिन्धुपाल्चोक गुन्सा ६ बस्ने कार्बो बमजन समेत घाइते भएकामा उपचारार्थ लगेको साथै ट्याक्टर क्षतिग्रस्त अवस्थामा रहेको देखिएको घटनास्थल चारकिल्ला सहितको विवरण ।

जिल्ला पाँचथर ओयाम गा.वि.स.वडा नं. ३ स्थित पूर्वमा अलैंचीबारी, पश्चिममा बाँस झ्याङ, उत्तरमा ठाडो खोला र दक्षिणमा ओलिभिर यति चारकिल्लाभित्र अवस्थित मध्य पहाडी लोकमार्गको थर्पु च्याङथापु सडक खण्डको ओलिभिर स्थितमा मे. १ त. १७१२ नं.को ट्याक्टर दुर्घटना हुँदा सोही

ट्याक्टरमा रहेका लेबर सम्बरे थिङको मृतक लास उत्तर टाउको दक्षिण खुट्टा रही घोण्टो अवस्थामा रहेको देखिएको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

जिल्ला पाँचथर ओयाम गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित पूर्वमा अलैंचीबारी, पश्चिममा बाँस झ्याङ, उत्तरमा ठाडो खोला र दक्षिणमा ओलिभिर यति चार किल्लाभिन्न अवस्थित मध्यपहाडी लोकमार्गको थर्पु च्याङथापु सडक खण्डको ओलिभिर स्थितमा मे. १ त. १७१२ नं. को ट्याक्टर दुर्घटना हुँदा सोही ट्याक्टरमा रहेका लेबर कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङको मृत लास पश्चिम टाउको पूर्व खुट्टा रही उत्तानो अवस्थामा रहेको देखिएको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

जिल्ला पाँचथर ओयाम गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित पूर्वमा अलैंचीबारी, पश्चिममा बाँस झ्याङ, उत्तरमा ठाडो खोला र दक्षिणमा ओलिभिर यति चार किल्लाभिन्न अवस्थित मध्य पहाडी लोकमार्गको थर्पु च्याङथापु सडक खण्डको ओलिभिर स्थितमा मे. १ त. १७१२ नं. को ट्याक्टर दुर्घटना हुँदा सोही ट्याक्टरमा रहेका लेबर विजय बमजनको मृत लास दक्षिण टाउको उत्तर खुट्टा रही उत्तानो अवस्थामा रहेको देखिएको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

मिति २०६८।७।३० गते बेलुकी अं. ६:३० बजेको समयमा जिल्ला पाँचथर ओयाम गा.वि.स. वडा नं. ३ ओलिभिर स्थित सडक खण्डमा मे. १ त १७१२ नं.को ट्याक्टर दुर्घटना हुँदा सोही ट्याक्टरमा रहेका कामदार (लेबर) हरू डम्बरबहादुर तामाङ, विजय बमजन, सम्बरे थिङ समेतको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएकामा उक्त मृतक लासको पोष्टमार्टम समेतको कार्य सम्पन्न भइसकेको हुँदा लास सदगत गर्नका लागि जिम्मा बुझिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको पुङ्के गोले, विरसिंह लामा, मानबहादुर तामाङ समेतको संयुक्त निवेदन पत्र ।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय पाँचथरको च.नं. ११३ मिति २०६८।८।५ गतेको पत्रसाथ प्राप्त विजय बमजन, सम्बरे थिङ, कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ समेतको शव परीक्षण फाराम प्रतिवेदन ।

मिति २०६८।७।३० गते बेलुकी अं. ६:०० बजेको समयमा जिल्ला पाँचथर ओयाम गा.वि.स. वडा नं. ३ मध्य पहाडी लोकमार्गमा सिंह एन्ड ब्रदर्स कम्पनीले भाडामा लिएको मे.१त. १७१२ नं.को ट्याक्टरमा कम्पनीका लेबरहरूले ग्याबिड तार लोड गरी चालक मिलन शिवाकोटीले चलाएको ट्याक्टर सडक खण्डबाट झरी दुर्घटना हुँदा लेबरहरू कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ, विजय बमजन र सम्बरे थिङ समेतको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको हुँदा चालकलाई पक्राउ गरी मृतकका आफन्त परिवारलाई किरिया खर्च तथा क्षतिपूर्ति समेत दिलाइपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको निर्मलकुमार उप्रेतीको जाहेरी दरखास्त ।

मे. १ त १७१२ नं. को ट्याक्टर सिंह एन्ड ब्रदर्स कम्पनीले भाडामा लिई सञ्चालन गर्दै आएको थियो । चालक म थिएँ भने लेबरहरू सोही कम्पनीका थिए । मिति २०६८।७।३० गते दिनको अं. ४:०० बजेको समयमा पाँचथर थर्पु स्थितबाट ग्याबिड तार लोड गरी च्याङथापुतर्फ जान भनी मैले ट्याक्टर चलाई चार जना लेबरहरू कार्बो बमजन, कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ, सम्बरे थिङ, विजय बमजन समेत ट्याक्टरको अगाडि चालकको सिट छेउमा रहेको मडगाडमाथि बसेका थिए । ऐ. बेलुकी अं. ६:३० बजेको थियो होला, हामी ओयाम-३ ओलिभिर स्थित सडक खण्डमा पुगेका थियौँ । उक्त सडक खण्डमा खाल्डाखुल्डी भएको र ट्याक्टरमा ग्याबिड तार समेतको लोड

अलि बढी रहेका कारण ट्याक्टरलाई खाल्डाबाट जोगाई लानु पन्यो भनी जोगाउन खोज्दाखोज्दै ट्याक्टर खाल्डोमा पस्न लागेका कारण ब्रेक लगाउन खोज्दा ब्रेक लक खुस्कन गई ट्याक्टरको बिचको ठुलो चक्का खाल्डोभित्र पसी ट्याक्टर उफ्रिएकाले ट्याक्टरको अगाडि इन्जिनको भाग सोरिन गई ट्याक्टर अनियन्त्रित भई भिरबाट खसेको थियो । भिरबाट म समेत चारै जना लेबरहरू झरेका थियौं । म र लेबर कार्बो बमजन घाइते भएकामा उपचार पश्चात ठिक भएका हौं भने अन्य तिन जना लेबरहरूको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको थियो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मिलन शिवाकोटीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान कागज ।

मिति २०६८।७।३० गते बेलुकीको समयमा म आफ्नै घरमा थिएँ । ऐ. बेलुकी अं. ६:३० बजेको समयमा ओलिभिर स्थित सडक खण्डबाट मे. १ त १७१२ नं. को ट्याक्टर खस्दा सम्बरे थिड, विजय बमजन, डम्बरबहादुर तामाङ समेतको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको र चालक मिलन शिवाकोटी, लेबर कार्बो बमजन समेत घाइते भएको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ । उक्त कुरा सुनी घटनास्थलमा जाँदा मृत्यु भएका तिनै जनाको लास देखेको हुँ । घाइतेहरूलाई भने उपचारका लागि लगिसकेको रहेछ । मृतक दुई वटा लास चाहिँ सडक खण्डबाट लगभग ३०० मिटर तल थिए भने एउटा लास चाहिँ ट्याक्टरले थिचिराखेको अवस्थामा थियो । घटना सम्बन्धमा बुझ्दा ट्याक्टरको ब्रेक लक खुस्कन गई खाल्डोमा ट्याक्टर पसी उफ्रिएकाले सडकबाट तल खसी दुर्घटना भएको रहेछ भन्ने समेत प्रायः एकै मिलान व्यहोराको सृजना राई, सर्मिला राई, श्रीप्रसाद योडया, विलास योडया समेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिति २०६८।७।३० गते बेलुकीको समयमा म समेतले मे. १ त १७१२ नं.को ट्याक्टरमा थर्पुबाट सिंह एन्ड ब्रदर्स कम्पनीको ग्याबिड तार लोड गरी च्याडथापुतर्फ गइरहेका थियौं । ऐ. बेलुकी अं. ६:३० बजेको थियो होला । ओयाम गा.वि.स. वडा नं. ३ ओलिभिर स्थित सडक खण्डमा पुगेका थियौं । सडक खण्डमा खाल्डाखुल्डी भएका कारण चालकले जोगाउन खोज्दाखोज्दै ट्याक्टर उफ्रिएकोले सडक खण्डबाट ट्याक्टरको अगाडिको इन्जिनको भाग पहिले झरी ट्याक्टर खसेको थियो । ट्याक्टर खस्दा म चालक मिलन शिवाकोटी, लेबर सम्बरे थिड, विजय भन्ने देशबहादुर बमजन, कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ समेत खसेका थियौं । म ट्याक्टरसँगै खसी शरीरका विभिन्न भागमा चोटपटक लागी घाइते हुनुका साथै चक्कर लागी बेहोस भएँ । उपचार पश्चात म होसमा आउँदा चालक र म घाइते भएका र अन्य तिन जनाको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको भन्ने कुरा थाहा पाएँ । मेरो सम्पूर्ण औषधी उपचार खर्च पाइसकेको छु । हाल मेरो स्वास्थ्य स्थिति सामान्य छ भन्ने समेत व्यहोराको कार्बो बमजनसँग बुझिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८।७।३० गतेका दिन जिल्ला पाँचथर सुभाड-८ बस्ने मोहन शिवाकोटीसँग महालक्ष्मी सिंह एन्ड ब्रदर्स जे.भि. ललितपुरले भाडामा लिएर सञ्चालन गरेको मे. १ त १७१२ नं. को ट्याक्टरमा जिल्ला पाँचथर थर्पु गा.वि.स. वडा नं. २ बाट सोही ट्याक्टरका लेबर (हेल्पर) हरूले महालक्ष्मी सिंह एन्ड ब्रदर्सको तार लोड गरी लैजाँदै गर्दा बेलुका अं. ६:३० बजेको समयमा उक्त ट्याक्टर जिल्ला पाँचथर ओयाम गा.वि.स. वडा नं. ३ ओलिभिर स्थित सडक खण्डबाट झरी दुर्घटना हुँदा सोही ट्याक्टरमा सवार भई आएका ट्याक्टरका लेबरहरू जिल्ला ओखलढुङ्गा मूलखर्क गा.वि.स.

वडा नं. ४ बस्ने कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ, जिल्ला सिन्धुपाल्चोक गुन्सा गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने सोम्बरे थिङ र ऐ. वडा नं. ३ बस्ने विजय भन्ने देशबहादुर बमजन समेत जना तिनको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको हुँदा सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली (संशोधन सहित) २०५४ को नियम ५२ बमोजिम सवारी चालक, परिचालक, चेकर, हेल्पर सुरक्षाकर्मी र वा अन्य कर्मचारीको मृत्युका लागि रू. ५,००,०००।- (पाँच लाख रूपैया) को बिमा गराउनु पर्ने छ भन्ने उल्लेख भएको र ऐनको दफा १६३(६) ले बिमा कम्पनीले व्यहोर्नु पर्ने क्षतिपूर्ति बापतको बिमा रकम समेत सम्मानित कार्यालयबाटै भराइदिनु पर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । बिमा नगराइएको वा बिमा कच्चा ठहरेमा समेत मृतकले पाउने उक्त क्षतिपूर्तिको रकम सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(१) बमोजिम भराई दिनु पर्ने कानुनी व्यवस्था भएकामा मिति २०६८।९।११ मा सम्मानित कार्यालयमा मे. १ त १७१२ नं.को ट्याक्टरका धनी मोहनप्रसाद शिवाकोटी र सो ट्याक्टर व्यवस्थापक सञ्जालक सिंह एन्ड ब्रदर्स कम्पनी प्रा.लि.का निर्मलकुमार उप्रेतीका तर्फबाट मृतकहरू उक्त ट्याक्टरका लेबरहरू भएको तथ्य स्वीकार गरी मृतकहरूका हकवाला तिनै जनालाई जनही रू. १,००,०००।- (एक लाख रूपैया) भुक्तानी गरेको र पछि बिमा बापत प्राप्त हुने रकम समेत निजै हकवालाहरूलाई बुझाउने गरी गरेको भरपाई गरेको अवस्था छ । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(६) बमोजिम र बिमा गराएको नभए प्रतिवादीहरूबाटै सोही ऐनको दफा १६३(१) बमोजिम मृतक कान्छा भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ, सोम्बरे थिङ र विजय भन्ने देशबहादुर बमजनका हकवालाहरू क्रमशः मृतक डम्बरबहादुर तामाङ, सोम्बरे थिङ र विजय भन्ने देशबहादुर बमजन लामालाई जनही रू. ४,००,०००।- (चार लाख रूपैया) का दरले क्षतिपूर्ति बापतको रकम दिलाई भराई पाउन मागदाबी लिई पाँचथर जिल्ला अदालत पाँचथरमा प्रस्तुत अभियोग पत्रको प्रमाणित छायाप्रति यसैसाथ संलग्न राखी अभियोजन गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

हामीले बिमा बापतको रकम रू. १,००,०००।- का दरले बुझाइसकेको हुँदा हामीले क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने होइन भन्ने समेत एकै मिलन व्यहोराको प्रतिवादीहरू मिलन शिवाकोटी, मोहनप्रसाद शिवाकोटी, निर्मलकुमार उप्रेतीले सुरु कार्यालयमा गरेको बयान ।

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा हुने गरी हाल प्रतिवादीहरू निर्मलकुमार उप्रेती, मोहनप्रसाद शिवाकोटी, मिलन शिवाकोटीलाई तारेखमा राख्नु भन्ने सुरु कार्यालयको आदेश ।

मिति २०६८।७।३० गते भएको ट्याक्टर दुर्घटनामा ट्याक्टर चालक प्रतिवादी मिलन शिवाकोटी कसुरदार ठहरी १ महिना कैद र रू. ११००।- जरिवाना भई मिति २०६९।२।३ गते सम्मानित पाँचथर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाको प्रतिलिपि मिसिल संलग्न रहेको ।

ट्याक्टर दुर्घटनामा २ जना लेबरहरूको मृत्यु भएको हुँदा निजहरूले के कति क्षतिपूर्ति बापतको रकम पाउनु पर्ने हो, बिमा बापत के कति पाउने हो खुलाई पठाइदिन सुरु कार्यालयको च.नं.३२० मिति २०६९।५।५ च.नं. १०२७ मिति २०६९।७।१७ च.नं. १६६२ मिति २०६९।९।१६ को पत्रबाट लेखी पठाइएकामा बिमा सम्बन्धमा बिमा गर्ने एवम् क्षतिपूर्ति मागदाबी गर्ने दायित्व सवारी धनीको नै हुने हुँदा बिमा कम्पनी र सवारी धनी बिच बिमा सम्बन्धी सम्झौता अनुसार र सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ८ र नियमावली, २०५४ को परिच्छेद

७ मा उल्लेख भएको भनी यातायात व्यवस्था कार्यालयको च.नं. २०५९ मिति २०६९।१०।२ को पत्रबाट लेखिआएको ।

प्रतिवादीहरूले २०६९ असोज ७ गते सुरु कार्यालयमा हाजिर हुन तोकिएको तारेख गुजारी बसेको मिसिलबाट देखिएको ।

यातायात व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीमा यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने सवारी धनी वा व्यवस्थापकले ऐनको दफा १४९ बमोजिम दुर्घटना बिमा गराउँदा सो यातायात सेवामा संलग्न सवारी चालक, परिचालक, चेकर, हेल्पर, सुरक्षाकर्मी वा अन्य कर्मचारीहरूको सवारी दुर्घटनाको कारणबाट मृत्यु भएमा रु. ५,००,०००।- बिमा गराउनु पर्ने भनी नियमको परिच्छेद ७ दफा ५२ उपदफा २ मा व्यवस्था भएको र मृतकको परिवारलाई क्षतिपूर्ति बापत धनी वा व्यवस्थापकले किरिया खर्च बापत रु. २५,०००।- समेत उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था भएकामा प्रतिवादीहरूले सो गरेको भनी सबुद प्रमाण पेस गर्न सकेको नदेखिएको र प्रतिवादीहरूले सुरु कार्यालयमा तारेख समेत गुजारी बसेको देखिँदा अभियोग मागदावी अनुसार प्रतिवादीहरू मृतकको हकदार रामसाली माया तामाङ, बामन थिङ, चापुल बमजन लामालाई जनही रु. ४,००,०००।- का दरले क्षतिपूर्ति दिने ठहर्छ भन्ने सुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय पाँचथरको मिति २०७०।२।२४ को फैसला ।

मृतक मानिसहरू सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १४९ र नियमावलीको नियम ५२ मा उल्लिखित व्यक्तिहरू उक्त दुर्घटनाग्रस्त ट्याक्टरका चालक, परिचालक, सुरक्षाकर्मी, चेकर, हेल्पर तथा कर्मचारी केही पनि होइनन् । उल्लिखित व्यक्ति मध्ये मिलन शिवाकोटी मात्र चालक हुन् । मृतकहरू तिनै जना म ठेकदार निर्मलकुमार उप्रेतीको ठेकामा काम गर्ने लेबरहरू मात्र हुन् । यस्तो अवस्थामा निजहरूका हकवालाले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १५० र नियमावली, २०५४ को नियम ५३ बमोजिमको सुविधा मात्र पाउने हुन् । सो कुरामा मृतकका हकवालालाहरूसँग सहमति भई निजहरूले ऐनले पाउने सुविधा हामीले दिइसकेको छौं र निजहरूले जि.प्र.का.को रोहबरमा रु. १,००,०००।- का दरले र बिमा कम्पनीबाट रु. १,००,०००।- का दरले बुझी लिइसकेका छन् । सो कुरा अभियोग पत्रमा उल्लेख भएकै छ । यदि निजहरू उक्त ऐनको दफा १४९ र नियमावलीको नियम ५२ बमोजिमका व्यक्ति भएका भए दफा १५० र नियम ५९ बमोजिमको सुविधा नबुझ्नु पर्ने हो । यसरी मृतकका हकवालालाहरूसँग मृतकको हैसियतका विषयमा सहमति भई क्षतिपूर्ति रु. २,००,०००।- का दरले समेत बुझी लिइदिइसकेका अवस्थामा हाम्रा उपर मुद्दा नै दायर नहुनु पर्नेमा हामीलाई दुःख दिने नियतले मुद्दा दायर गरी ऐन नियममा नै नभएको व्यवस्था चालकबाट समेत क्षतिपूर्ति भराउने गरी गरिएको फैसला उक्त ऐनको दफा १४९ र नियमावलीको नियम ५२ विपरीत र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ समेत विपरीत भएकाले त्रुटिपूर्ण सुरु फैसला बदर गरी हामी पुनरावेदक मोहनप्रसाद शिवाकोटी र निर्मलकुमार उप्रेतीलाई अभियोग दाबीबाट फुर्सद गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन पत्र ।

यसमा के कुन प्रतिवादीले कानून बमोजिम के कति दायित्व बेहोर्नु पर्ने हो भन्ने यकिन नै नगरी एकमुष्ट रूपमा सबै प्रतिवादीहरूबाट सवारी दुर्घटनामा मृत्यु भएको मृतकका हकवालालाई जनही रु. ४,००,०००।- (चार लाख) का दरले क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहराई सुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय

पाँचथरबाट मिति २०७०।२।२४।६ मा भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ नं. बमोजिम छलफलका लागि पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय इलामलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने मिति २०७०।११।१२।२ को यस अदालतको आदेश ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलास समक्ष पेस भएको प्रस्तुत पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक, प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय तारानाथ पराजुली र मदन खड्काले, मृतकका हकवालाहरूले पाउने रकम पाइसकेका छन्, निजहरू सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १४९ र ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५२ अन्तर्गतका व्यक्ति नै होइनन्, निजहरू ऐ. ऐनको दफा १५० र ऐ. नियमावलीको नियम ५३ अन्तर्गतका व्यक्ति हुन् सो अनुरूप रकम लिइसकेको सुरु इन्साफ बदर गरी अभियोग दाबीबाट फुर्सद दिलाइपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

प्रत्यर्थी, वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, इलामका विद्वान शाखा अधिकृत निर्मला योड्याले, मृतकहरू यात्रु होइनन् लेबर हुन्, लेबर भएकाले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(१) र ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५२ बमोजिम पाउनु पर्ने हो । लेबर हुन् भन्ने कुरा जिल्ला प्रशासन कार्यालयको भरपाईबाट पुष्टि हुन्छ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

यसमा मृतकका हकवालाहरूले रू. १,००,०००।- प्रतिवादीबाट पाइसकेकाले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(६) बमोजिम र बिमा नगराएको भए प्रतिवादीहरूबाट सोही ऐनको दफा १६३(१) बमोजिम मृतकका हकवालालाई जनही रू. ४,००,०००।- (चार लाख) का दरले क्षतिपूर्ति बापत रकम दिलाई भराइपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी रहेकामा, मृतकका हकदार रामसाली माया तामाङ, बामन थिङ र चापुल बमजन लामालाई जनही रू. ४,००,०००।- का दरले क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने ठहर्छ भनी सुरु पाँचथर जिल्ला प्रशासन कार्यालयको मिति २०७०।२।२४।६ गतेको फैसला रहेछ ।

पाँचथर जिल्ला प्रशासन कार्यालयको फैसलामा चित्त बुझेन, मृतकका हकवालाहरूसँग सहमति भई क्षतिपूर्ति बापत रू. २,००,०००।- का दरले रकम बुझी लिइदिइसकेका अवस्थामा, क्षतिपूर्ति भराउने गरिएको फैसला सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १४९ र ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५२ विपरीत भएकाले सो फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट फुर्सद पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको यस अदालत समक्ष पुनरावेदन परी, मुलकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी वादीलाई छलफलमा झिकाउने आदेश समेत भएको रहेछ ।

उल्लिखित पुनरावेदन जिकिर एवं दुबै पक्षका विद्वानहरूको बहस जिकिर तथा मिसिल कागजात समेतलाई दृष्टिगत गरी सुरु कार्यालयको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने, नसक्ने के हो ? यिनै सान्दर्भिक प्रश्नहरूको निरूपण गर्नु पर्ने देखिन आयो ।

इन्साफतर्फ विचार गर्दा, मिति २०६८।७।३० गते बेलुकी अं. ६ बजेको समयमा जिल्ला पाँचथर ओयाम-३ स्थित मध्य पहाडी लोकमार्गमा सिंह एन्ड ब्रदर्स कम्पनीले भाडामा लिएको मे. १ त १७१२ नं. को ट्याक्टर सडक खण्डबाट झरी दुर्घटना हुँदा ट्याक्टर चालक मिलन शिवाकोटी रहेका र निजले चलाएको उक्त ट्याक्टरमा लेबरहरू कार्बो बमजन, डम्बरबहादुर तामाङ, सम्बरे थिङ र विजय बमजन रहेकामा, ट्याक्टर दुर्घटनाबाट ट्याक्टर चालक मिलन शिवाकोटी र लेबरमध्ये कार्बो बमजन घाइते भएको र डम्बरबहादुर तामाङ, सम्बरे थिङ र विजय बमजनको घटनास्थलमै मृत्यु भएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का, जाहेरी दरखास्त, लास जाँच मुचुल्का, घटना विवरण कागज गर्ने व्यक्तिहरू तथा चालक मिलन शिवाकोटीको मौकाको कागज एवं अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको बयान तथा लेबर कार्बो बमजनको कागजबाट समेत पुष्टि भइरहेको पाइयो । ट्याक्टर चालक मिलन शिवाकोटी उपर सवारी ज्यान मुद्दा चली चालक मिलन शिवाकोटी कसुरदार ठहर भई निजलाई सजाय समेत हुने गरी पाँचथर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।२।३ गते फैसला भई अन्तिम रहेको समेत देखियो ।

मे. १ त १७१२ नं. को ट्याक्टर धनी मोहनप्रसाद शिवाकोटी देखिएको र निजबाट सो ट्याक्टर भाडामा सिंह एन्ड ब्रदर्स कम्पनी प्रा.लि.ले सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरी आएको अवस्था मध्य पहाडी लोकमार्गको थर्पु च्याङथापु सडक खण्डमा ट्याक्टर दुर्घटना भई ट्याक्टरमा रहेको ३ जना लेबर घटनास्थलमै मृत्यु भएको देखियो । ट्याक्टर दुर्घटना गराउने ट्याक्टर चालक मिलन शिवाकोटीलाई पाँचथर जिल्ला अदालतबाट सजाय भइसकेकाले तत्पश्चात सो दुर्घटनामा मृत्यु हुने व्यक्तिहरूका हकवालाहरूलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति दिलाई पाउन प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही चलेकामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय पाँचथरले प्रतिवादीहरूबाट रु. ४,००,०००।- का दरले मृतकका हकवालाहरूलाई क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने ठहर गरेको देखियो ।

मे.१ त १७१२ नं. को ट्याक्टर धनी प्रतिवादी मध्येका मोहनप्रसाद शिवाकोटी रहेका र निजको सो ट्याक्टर व्यवस्थापक र सञ्चालक सिंह एन्ड ब्रदर्स प्रा.लि. मध्य पहाडी राजमार्गका ठेकेदार प्रतिवादी निर्मलकुमार उप्रेती रहेकामा, मिति २०६८।७।३० गते पाँचथर थर्पुबाट ट्याक्टरमा ठेकेदारको सामान ग्याबिड तार मृत्यु हुने लेबरहरू समेतले लोड गरी सोही ट्याक्टरमा निजहरू समेत सवार भई गन्तव्य स्थलतर्फ जाँदै गर्दा सडकबाट ट्याक्टर झरी दुर्घटना भई ट्याक्टरमा सवार लेबर ४ जना मध्ये ३ जनाको घटनास्थल मै मृत्यु भएको देखिन्छ । प्रतिवादी मोहन शिवाकोटीको मे. १ त १७१२ नं.को ट्याक्टरमा ठेकेदारको ग्याबिड तार मृत्यु हुने लेबरहरू समेत भई लोड गरी गन्तव्य स्थानमा सामान अनलोड गर्न निजहरू समेत ट्याक्टरमा सवार भई गइरहेका अवस्थामा ट्याक्टर दुर्घटना भएकोबाट ठेकेदारको कामका सिलसिलामै जाँदै गर्दा ट्याक्टर दुर्घटना भएको देखिँदा सो दुर्घटनाबाट आई पर्ने दायित्वबाट प्रतिवादीहरू सवारी धनी र सवारी व्यवस्थापक एवं सञ्चालक समेतले उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहेन ।

प्रतिवादीहरूले सुरु कार्यालयमै मृतकका हकवालाहरूलाई रु. १,००,०००।- का दरले क्षतिपूर्ति दिइसकेको र बिमा बापत पनि रु. १,००,०००।- का दरले गरी जम्मा रु. २,००,०००।- का दरले मृतकका हकवालाहरूले पाइसकेका छन् । त्यस अतिरिक्तका दायित्व हामीले बहन गर्नु पर्ने होइन भन्ने नै पुनरावेदन जिकिर रहेको हकमा हेर्दा, ट्याक्टर व्यवस्थापक र सञ्चालक सिंह एन्ड ब्रदर्स

प्रा.लि. मध्य पहाडी राजमार्गका ठेकदार प्रतिवादी निर्मलकुमार उप्रेती छन्, निजले आफ्ना लेबरहरूलाई ठेक्काकै सामान ग्याबिड तार ट्याक्टरबाट ओसारने कार्यमा प्रयोग गरेको देखिन्छ । मध्य पहाडी राजमार्गको सडक खण्ड निर्माण गर्ने क्रममा यो दुर्घटना भएको नभई ट्याक्टरमा मृतकहरू लेबरका रूपमा प्रयोग भई ट्याक्टरको लेबरको कार्य गर्दागर्दै ट्याक्टर दुर्घटनामा परी लेबरहरूको मृत्यु भएको देखिन्छ ।

सवारी धनी प्रतिवादी मोहन शिवाकोटीले ट्याक्टरको लेबर बिमा गराएको छु भनी निजको बयानमा उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । ठेकदार प्रतिवादी निर्मलकुमार उप्रेतीले ठेक्काको काममा भएको दुर्घटना बापत लेबरको बिमा के कति रकम को र के कस्तो प्रकृतिको बिमा गरेका हुन् ? बिमा कम्पनी र ठेकदार कम्पनी बिच भएको बिमा प्रमाण पत्र एवं बिमा लेखको कागज प्रतिवादीहरूद्वारा पेस गरे, भएको देखिँदैन । बिमित रकम अझ कति हो ? सोसम्म निजहरूले खुलाएको पाइँदैन । बिमा कम्पनीबाट दुर्घटना बापत रु. १,००,०००।- का दरले रकम मृतकका हकवालाहरूले बुझ्नेसम्म देखिन्छ तर ठेकदारले सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली २०५४ को नियम ५५(ख) बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष बिमा प्रमाण पत्र र बिमा लेख कागज दुर्घटना लगत्तै पेस गर्नु पर्ने कानुनी दायित्व रहेकामा सो कागजात समेत पेस नगरेको र ऐ. नियमावलीको नियम ५५(ग) को समयावधिभित्र बिमा रकम मृतकका हकवालालाई बुझाउनु पर्नेमा सो बुझाएको अवस्था पनि देखिएन ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(१) मा “सवारी दुर्घटनाबाट कुनै पक्षलाई कुनै पनि किसिमको हानी नोक्सानि पुग्न गएमा पीडित पक्षलाई देहाय बमोजिम घा खर्च र क्षतिपूर्तिको रकम चालक, सवारी धनी वा व्यवस्थापकबाट भराई दिनु पर्छ” भनिएको र ऐ.ऐ.दफा १६३ (१) को देहाय ‘क’ मा “ज्यान मरेमा तेस्रो पक्ष बिमा नगराएको भए तेस्रो पक्षले पाउने दुर्घटना बिमाको रकम क्षतिपूर्ति दिनु पर्नेछ” भन्ने कानुनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ भने ऐ.नियमावली, २०५४ को नियम ५२ (१)(२) मा “सवारी चालक, परिचालक, चेकर, हेलपर, सुरक्षाकर्मी र अन्य कर्मचारीको दुर्घटनाबाट भएको मृत्युको लागि रु. ५,००,०००।- को बिमा गराउनु पर्नेछ” भन्ने कानुनी प्रावधान रहेको अवस्थामा ट्याक्टर सवारी धनी वा सञ्चालक, व्यवस्थापकले सो बमोजिम बिमा गराउनु पर्ने बाध्यात्मक कानुनी व्यवस्थाको परिपालना गरेको पाइएन । कानुनले सवारी धनी वा सञ्चालक, व्यवस्थापकलाई दायित्व सुम्पिएको देख्दादेख्दै त्यसरी सवारी धनी वा सञ्चालक, व्यवस्थापकले विद्यमान कानुनलाई नजरअन्दाज गरी सो बमोजिम बिमा गराएको देखिएन । ट्याक्टर सञ्चालक र सवारी धनी समेतबाट संयुक्त रूपमा क्षतिपूर्ति बापत जम्मा रु. १,००,०००।- दिएकोलाई र सिंह एन्ड ब्रदर्स प्रा.लि.ले बिमा बापतको रु. १,००,०००।- दिएकोलाई नै ट्याक्टरको सवारी धनी र सञ्चालक व्यवस्थापकले ट्याक्टरको लेबरको बिमा गराउनु पर्ने सवारी दुर्घटना बापतको उल्लिखित कानुनी व्यवस्था बमोजिम बिमा रकम क्षतिपूर्ति दिएको भनी मान्न कदापि मिल्दैन । कानुनले तोकेको अझ बराबरको रकम बिमा, क्षतिपूर्ति बापत मृतकका हकवालाहरूले प्राप्त गर्न पाउनु पर्नेमा क्षतिपूर्तिको रकम सवारी धनी र सञ्चालकबाट संयुक्त रूपमा रु. एक लाख र ठेकदारका तर्फबाट गरेको बिमा बापत रु. एकलाख गरी रु. २,००,०००।- मृतकका हकवालाहरूले प्राप्त गरेकोलाई नै उल्लिखित कानुन बमोजिमको रु.

५,००,०००।- बिमा रकम क्षतिपूर्ति बापत प्रतिवादीहरूले दिइसकेको मात्र कानून एवं न्याय सम्मत हुने देखिएन ।

मृतकहरू सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १५० र ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५३ अन्तर्गतका व्यक्ति हुन् भन्ने पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा, सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १५० मा यात्री बिमा सम्बन्धी व्यवस्था रही सो दफा १५०(१) मा “**तोकिएको बाटोमा यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने सवारी धनी वा व्यवस्थापकले यात्रा गर्ने प्रत्येक यात्रीको तोकिएको रकम दुर्घटना बिमा गराउनु पर्छ**” भन्ने रहेको र ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५३ (१) मा यात्री बाहक सवारी साधनको हकमा सो सवारी साधनको सिट सङ्ख्या बराबर र माल बाहक सवारी साधनका हकमा सो सवारी साधनको ब्लु बुकमा उल्लेख भए बमोजिम सिट सङ्ख्या बराबरको बिमा गराउनु पर्ने व्यवस्था रहेको र ऐ. नियम ५३(२) ले उपनियम (१) बमोजिम बिमा गराउँदा सवारी दुर्घटनाबाट मृत्यु भएकामा पाँच वर्षमाथिका यात्रीका लागि एक लाखको बिमा गराउनु पर्ने भन्ने प्रावधान रहेको छ भने ऐ. ऐनको दफा ६(२) मा “**सार्वजनिक सवारीलाई यात्री बाहेक र माल बाहक गरी जम्मा दुई किसिममा विभाजन गरिने छ**” भनिएको तथा ऐ. दफा ६(३) मा यात्री बाहक सार्वजनिक सवारीलाई दिवा तथा रात्री सेवामा विभाजन गरिएको समेत देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा ऐ. ऐनको दफा ६(२) अन्तर्गत यात्री बाहक नभई माल बाहक देखिएको र ऐ. ऐनको दफा ३ बमोजिम अनुसूची १ अन्तर्गतको ट्याक्टर माल बाहक ठुलो सवारी साधन हो भन्ने देखिन आयो । ऐ. ऐनको दफा १५०(१) मा यात्रा गर्ने यात्रीको तोकिएको रकमको दुर्घटना बिमा गराउनु पर्छ भन्ने व्यवस्था रहेकाले ट्याक्टर यात्री बाहक सवारी साधन होइन माल बाहक हो भन्ने उल्लिखित कानुनी व्यवस्थाले देखाएको र यात्री बाहक सवारी साधनले मात्र यात्री ओसारपसार गर्ने र माल बाहक ट्याक्टर जस्ता सवारी साधनले यात्री ओसारपसार नगरी माल सामान ढुवानी गर्ने सवारी साधन भएको हुँदा मृतकहरू ऐ. ऐनको दफा १५० अन्तर्गतको यात्री बाहक सवारी साधनमा यात्रा गर्ने यात्री हुन् भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिन आएन । यसरी ट्याक्टर यात्री बाहक सवारी साधन नभई माल बाहक सवारी साधन भई माल बाहक सवारीले ब्लु बुकमा उल्लिखित सिट सङ्ख्या बराबरको बिमा गराउनु पर्ने व्यवस्था ऐ. नियमावलीको नियम ५३(१) मा भएकाले मृतकहरू ट्याक्टरमा यात्रा गर्ने यात्री हुन् भन्ने समेत नदेखिई लेबर कामदार देखिएको स्थितिमा प्रस्तुत विवादमा दुर्घटनाग्रस्त मे. १ त १७१२ नं. को ट्याक्टरको कामदार लेबरको बिमा गराएको भन्न नसकेको र लेबर बिमाको बिमा प्रमाण पत्र एवं बिमा लेख लगायतका कागजात समेत निजहरूले पेस नगरेकोबाट ट्याक्टर धनी र सञ्चालक, व्यवस्थापकले लेबर कामदार बिमा समेत नगराएका स्थितिमा ऐ. ऐनको दफाहरू १५० र ऐ. नियमावली ५३ अन्तर्गत मृतकहरू ट्याक्टरका यात्री हुन् भन्ने पुनरावेदन जिकिर मान्य हुने देखिएन ।

प्रतिवादी निर्मलकुमार उप्रेतीले सुरु कार्यालयमा बयान गर्दा स.ज.३ मा “किरिया खर्च तथा क्षतिपूर्ति दिई दुवै पक्षको रू. ४,०५,०००।- मा सहमति भएको र बिमा रकम समेत लेबरले पाउने रू. १,००,०००।- का दरले मृतकका हकदारले पाइसकेका छन्” भन्ने बयान गरेको भए तापनि क्षतिपूर्ति रू. ४,०५,०००।- दिएको भन्ने नदेखिएको र लेबरले बिमा रकम रू. १,००,०००।- मात्र

पाउने भन्ने कानुनी व्यवस्थाको अभावमा लेबरले बिमा रकम रु. १,००,०००।- मात्र पाउने अर्थ गरी सो रकम दिएको भन्ने निजको बयान जिकिर समेत कानून सम्मत मात्र सकिएन ।

यसरी प्रतिवादी मोहन शिवाकोटी सवारी धनी र प्रतिवादी निर्मलकुमार उप्रेती सञ्चालक एवं व्यवस्थापक रहेको मे. १ त १७१२ नं. ट्याक्टर गन्तव्यतर्फ जाँदै गर्दा सडकबाट झरी दुर्घटनाग्रस्त हुँदा त्यस ट्याक्टरमा सवार लेबरहरू डम्बरबहादुर तामाङ, विजय बमजन र सम्बरे थिङको घटनास्थलमै मृत्यु भएकामा विवाद नरहेको र मृतकहरू लेबर रहेको निज प्रतिवादीहरूले सुरु कार्यालयमा कागज गर्दा समेत स्वीकारै गरेको, मृतकहरू यात्री समेत नदेखिएको स्थितिमा ट्याक्टर सवारी धनीले ट्याक्टरको कामदार, लेबरको बिमा गरेको समेत नदेखिँदा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(१) र ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५२ आकृष्ट हुने देखिएकाले, सो कानुनी प्रावधान बमोजिम निर्धारित बिमा रकम रु. ५,००,०००।- बराबर क्षतिपूर्ति बापत मृतकका हकवालाहरूले पाउनु पर्नेमा निजहरूले रु. २,००,०००।- का दरले मात्र प्राप्त गरेको र रु. ३,००,०००।- का दरले पाउन बाँकी नै देखिएको परिप्रेक्ष्यमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १५० र ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५३ अन्तर्गतको सुविधा मात्र मृतकका हकवालाले पाउनेमा अन्य दायित्व बहन गराउने ठहर्‍याएको सुरु फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर एवं त्यसको समर्थनमा बहस गर्ने विद्वान अधिवक्ताहरूको जिकिरसँग समेत सहमत हुन सकिएन ।

अतः सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १४९, १६३ (१) र ऐ.ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५२ बमोजिम सवारी दुर्घटनामा रु. ५,००,०००।- (पाँच लाख) को बिमा गराउनु पर्नेमा प्रतिवादीहरूबाट क्षतिपूर्ति र बिमा समेत गरी जनही रु. २,००,०००।- (दुई लाख) का दरले बुझी लिइसकेको र बाँकी रु. ३,००,०००।- (तिन लाख) का दरले बुझाउन बाँकी देखिँदा सो बमोजिम मात्र दिलाउने ठहर गर्नु पर्नेमा रु. ४,००,०००।- (चार लाख) जनही भराउने गरेको हदसम्म सुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय पाँचथरको मिति २०७०।२।२४ गतेको फैसला नमिलेकाले केही उल्टी भई प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले मृतकका हकदारलाई जनही रु. ३,००,०००।- (तिन लाख) क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्ने ठहर्छ । अभियोग दाबीबाट फुर्सद गराइपाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिए बमोजिम सुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय पाँचथरको मिति २०७०।२।२४ गतेको फैसला नमिलेकाले केही उल्टी भई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १४९, १६३ (१) र ऐ. ऐ. नियमावली, २०५४ को नियम ५२ बमोजिम सवारी दुर्घटनामा रु. ५,००,०००।- (पाँच लाख) को बिमा गराउनु पर्नेमा प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले मृतकका हकदारले रु. २,००,०००।- (दुई लाख) बुझी बाँकी रहेको क्षतिपूर्ति रकम जनही रु. ३,००,०००।- (तिन लाख) भराइदिनु पर्ने ठहरेकाले ऐनका म्यादभित्र दरखास्त दिए प्रतिवादीहरूबाट मृतकको हकदारलाई उक्त बमोजिम रकम दिलाई भराइदिनु भनी सुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय पाँचथरमा लेखी पठाउनु १

यो फैसला उपर चित्त नबुझे न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) (ग) बमोजिम सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६(१) नं. अनुसारको म्याद ७० दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादीहरूलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु २

फैसला भएको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय इलामलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ३

(प्रमोदकुमार श्रेष्ठ वैद्य)
न्यायाधीश

उक्त रायमा मेरो सहमति छ ।

(गुणराज ढुङ्गेल)
न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : श्री उषा श्रेष्ठ
कम्प्युटर गर्ने : हरिकुमार थापा मगर

इति सम्बत् २०७१ साल वैशाख ३० गते रोज ३ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, जनकपुर
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पोषनाथ शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार पोखरेल
फैसला

नि.नं. ४५
२०६९ सालको सं.फौ.पु क.नं.०६-०६९-०१७०३
०६९-अक-०२३७

मुद्दा : लागु औषध ।

जिल्ला महोत्तरी धमौरा गा.वि.स. वार्ड नं.१ मा बस्ने केवलनारायण श्रेष्ठको छोरा हाल कारागार कार्यालय महोत्तरीमा थुनामा रहेको वर्ष २५ को अजय भन्ने गुन्जनारायण श्रेष्ठ..... १ पुनरावेदक प्रतिवादी

विरुद्ध

इलाका प्रहरी कार्यालय वर्दिवास महोत्तरीका प्र.स.नि. मधु देउजाको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार..... १ विपक्षी वादी

सुरु फैसला गर्ने अदालत : महोत्तरी जिल्ला अदालत
सुरु फैसला गर्ने न्यायाधीश: मा.न्या.ऋषिराम निरौला
सुरु फैसला मिति : २०६९।९।३
सुरु मुद्दा नं.२०६८ सालको सं.फौ.नं.०१४२

महोत्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६९।९।३ को फैसला उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम प्रतिवादी अजय भन्ने गुन्जनारायण श्रेष्ठको पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार देखिन्छ

तथ्य खण्ड

- मिति २०६७।१२।३० गते शिवहरि भन्ने कमलराज न्यौपानेको घर तलासी गर्दा Corex १६ बोतल Spasmoproxyvon १६२ क्यापसुल, Nitratvet ६ टेबलेट बरामद भएको निजलाई सोधपुछ गर्दा गुन्जनारायण श्रेष्ठ बस्दै आएको घर देखाई उक्त घर तलासी लिँदा Corex100 ml ३८ बोतल, Spasmoproxyvon २६४ क्यापसुल बरामद भएको निजहरूले बिक्री गरी नाफा गर्ने उद्देश्यले घरमा राखेको, निजहरू लागु औषधको व्यापारी भएको हुँदा कानुन बमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने प्र.स.नि. मधु देउजाको प्रतिवेदन ।
- प्रतिवादी कमराज न्यौपानेको घर तलासी हुँदा Corex १६ बोतल Spasmo proxyvon १६२ क्यापसुल, Nitratvet ६ टेबलेट तथा प्रतिवादी गुन्जनारायण श्रेष्ठको कोठा तलासी हुँदा Corex100 ml

- ३८ बोतल, Spasmoproxyvon २६४ क्यापसुल समेत प्रहरीले बरामद गरी लगेको ठिक साँचो हो भन्ने बरामदी मुचुल्का ।
३. मिति २०६७।१२।३० गते प्रहरीले मेरो घर तलासी लिँदा Corex100 ml १६ बोतल, Spasmoproxyvon १६२ क्यापसुल, Nitravet ६ टेबलेट बरामद भएको, उक्त लागु पदार्थ मैले भारतबाट खरिद गरी ल्याएको हो उक्त पदार्थ बेच्ने गरेको छु, नेपालमा Corex cough syrup प्रति १ बोतलको रू.२००।२५०, Spasmoproxyvon र Nitravet प्रति १ को रू.४।५ को दरले बिक्री हुन्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी कमलराज न्यौपानेको बयान ।
४. मिति २०६७।१२।३० गते प्रहरीले मेरो कोठाको तलासी लिँदा Corex 100 ml ३८ बोतल, Spasmoproxyvon २६४ क्यापसुल बरामद भएको हो, जस मध्ये १८ वटा Corex मेरो दिदी भारतको मधवापुर बस्ने रामु श्रेष्ठले बेचनका लागि पठाई दिएको हो आर्थिक फाईदाका लागि लागु औषध खरिद गरी सञ्चय गरेको र बिक्री गर्ने गरेको छु नेपालमा Corex प्रति बोतलको रू.२००।२५०, Spasmoproxyvon प्रति क्यापसुल रू.४।५ को दरले बिक्री हुन्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी गुन्जनारायण श्रेष्ठको बयान ।
५. बरामद भएको अवैध औषधी जाँचका लागि पठाउँदा codine र Nitrazepam पाइएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको परिक्षण प्रतिवेदन ।
६. प्रतिवादी कमलराज न्यौपाने र गुन्जनारायण श्रेष्ठको घर कोठामा भारी मात्रामा बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भए अनुसारको लागु पदार्थ बरामद भएको हो । उक्त लागु पदार्थ भारतबाट खरिद गरी सञ्चय गरेको हो भन्ने समेत ब्यहोराको बुझिएका मानिसहरूको कागज ।
७. यसमा अनुसन्धानको क्रममा सङ्कलित प्र.स.नि. मधु देउजाको प्रतिवेदन, बरामदी मुचुल्का, प्रतिवादीहरूको बयान, केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन, घटना विवरण समेतका आधार प्रमाणबाट प्र.कमलराज न्यौपाने तथा गुन्जनारायण श्रेष्ठ समेतका साथबाट लागु औषध बरामद भएकामा निज प्रतिवादीहरूले लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को परिच्छेद २ दफा ४(घ) (ङ) र (च) को कसुर गरेको देखिँदा निजहरूलाई ऐ.को ३ को दफा १४(१)(झ) बमोजिम दुईदेखि दस वर्षसम्म कैद र एक लाखदेखि बिस लाखसम्म सजाय हुन र प्र.कमलराज न्यौपानेले दोस्रो पटक कसुर अपराध गरेकामा ऐ.को दफा १६ बमोजिम थप सजाय समेत हुन र फरार रहेका प्र.रामु श्रेष्ठलाई नेपाल सरहदभिन्न फेला परेका बखत कानुन बमोजिम सजाय हुन प्रस्तुत गरिने भन्ने अभियोग मागदाबी ।
८. बरामदी मुचुल्का अनुसार लागु औषध मेरा साथबाट बरामद भएको होइन, प्रहरीले आफै लेखी ल्याएकामा जबरजस्ती सहीछाप गराएको हो । प्रहरीले म उपर झुठो प्रतिवेदन दिएका हुन् । मैले लागु औषध सेवन गर्ने गरेको थिएँ, हाल सेवन गरेको छैन । लागु औषध मेरा कोठाबाट बरामद गरेको छैन । प्रहरीले कहाँबाट बरामद गरे थाहा भएन । प्र. गुन्जनारायण श्रेष्ठले गरेको बयान ब्यहोरा निजलाई नै थाहा होला र बुझिएका ईश्वर नारायणको कागज ब्यहोरा झुट्टा हुन् साथै अभियोग दाबी अनुसार लागु औषध मेरा साथबाट बरामद नभएकाले सजाय हुनु पर्ने होइन, म निर्दोष छु भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी कमलराज न्यौपानेले अदालतमा गरेको बयान ।

९. लागु औषध मेरा साथबाट बरामद भएको होइन, प्रहरीले आफैँ के लेखी ल्याएकामा बल जबरजस्ती सहीछाप गराएको हो । प्रहरीले मेरो गंगा होटलमा विवाद भएका कारण म उपर झुट्टो प्रतिवेदन दिएका हुन् । मैले लागु औषध सेवन गर्ने गरेको थिएँ, हाल सेवन गरेको छैन र बिक्री वितरण गर्ने गरेको छैन । लागु औषध मेरो कोठाबाट बरामद गरेको छैन । प्रहरीले कहाँबाट बरामद गरे थाहा भएन । प्र.कमलराज न्यौपानेले गरेको बयान ब्यहोरा निजलाई नै थाहा होला र बुझिएका ईश्वरनारायणको कागज ब्यहोरा झुट्टा हुन् साथै अभियोग दाबी अनुसार लागु औषध मेरा साथबाट बरामद नभएकाले सजाय हुनु पर्ने होइन, म निर्दोष छु भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी अजय भन्ने गुन्जनारायण श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बयान ।
१०. मिति २०६७।१२।३० गतेका दिन कमलराज न्यौपानेको घरबाट १६ बोतल कोडियन झोल १७२ ट्याबलेट हरियो साइटाभेट चक्री ६ बटा र गुन्जनारायण श्रेष्ठको घरबाट बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित लागु औषध बरामद भई सहीछाप गरी प्रतिवेदन दिएको छु भन्ने समेत ब्यहोराको खानतलास गरी बरामदी तयार गर्ने प्र.स.नि. प्रतिवेदक मधुबहादुर देउजाले अदालतमा गरेको बकपत्र ।
११. प्रतिवादी कमलराज न्यौपाने राम्रै चाल चलनका मानिस हुन् निजलाई बसपार्कबाट पक्राउ गरी लिएको हो । अभियोग दाबी बमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्र.कमलराज न्यौपानेका साक्षी गंगा श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बकपत्र ।
१२. प्र. गुन्जनारायण श्रेष्ठलाई प्रहरीले बसपार्कबाट पक्राउ गरी लगेका हुन् निज राम्रै चालचलनका व्यक्ति भएकाले अभियोग मागदाबी झुट्टा हुन् निजले लागु औषध सेवन र बिक्री गर्ने गरेको मलाई थाहा छैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्र.गुन्जनारायण श्रेष्ठका साक्षी प्रकाश न्यौपानेले अदालतमा गरेको बकपत्र ।
१३. 100 MI को Corex ३८ बोतल Spasmaproxyvon २६४ क्याप्सुल प्र. गुन्जनारायणको डेरा कोठाबाट बरामद भएको देखिएको र उक्त औषधिमा Codine र Nitrazepam पाइएको भन्ने Central police Forensic laboraloty को परीक्षण प्रतिवेदन तथा आफुले डेढ दुई वर्षअघिदेखि बरामद लागु औषध सेवन गर्ने गरेको तथ्यसम्म स्वीकार गरी अदालत समक्ष बयान गरेको एवं अनुसन्धान अधिकारी समक्षको मौकाको बयानमा भने आरोपित कसुर गरेकामा साबिती बयान गरेकामा सो साबित बयानलाई बरामदी मुचुल्का तयार गरी प्रतिवेदन पेस गर्ने प्र.स.नि. मधुबहादुर देउजाको बकपत्रले समर्थन गरिरहेको समेतका आधारमा लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ द्वारा प्रतिबन्धित लागु औषध सञ्चय तथा ओसारपसार गर्ने गरेको प्रमाणित भएको देखिँदा प्र.मध्येका गुन्जनारायण श्रेष्ठलाई ऐनको दफा १४(ड) र (च) को कसुरमा सोही ऐनको १४(१)(झ) अनुरूप कसुरको मात्रा अनुसार रु.१ लाख ५० हजार जरिवाना र अढाई वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने समेतको सुरु अदालतको फैसला ।
१४. बरामदी मुचुल्कामा लागेको सहीछाप मेरो हो तर ब्यहोरामा भने प्रहरीले बलजपती सहीछाप गराएको हो । मौकाको बयान स्वेच्छाको होइन । कानुन विपरीत तयार गरिएको बरामदी मुचुल्काको कुनै औचित्य रहँदैन । प्रस्तुत बरामदी कानुन अनुकूलको छैन र बरामदी मुचुल्काका गवाहको बकपत्र हुन नसकी अदालतमा अनुपस्थित रहेका अवस्थामा स्वेच्छाले गरेको अदालतको बयानमा इन्कार

रहेको स्थितिमा कसुर कायम गरी सजाय गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो उल्टी गरी सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने प्रतिवादी गुन्जनारायण श्रेष्ठको पुनरावेदन पत्र ।

१५. लागु औषधको परिमाणको आधारमा सुरु फैसला विचारणीय देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलका लागि पेसीको सूचना पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालयलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।६।२ को झ.झि. आदेश ।

ठहर खण्ड

१६. नियमानुसार साप्ताहिक तथा आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी अजय भन्ने गुन्जनारायण श्रेष्ठका तर्फबाट उपस्थित वैतनिक कानून व्यवसायी विद्वान अधिवक्ता श्री मनोजकुमार ठाकुरले मेरो पक्ष अदालतको बयानमा आरोपित कसुर आफुले नगरेको भनी इन्कार रहेकामा निजको सो इन्कारी निजको साक्षी मार्फत प्रमाणित भएको र गा.वि.स.का प्रतिनिधि वा सदस्य रोहबरमा नराखी गैरकानुनी तरिकाले तयार भएको बरामदी मुचुल्काका आधारमा अभियोग दायर गरी बरामदी मुचुल्काका व्यक्तिको बकपत्र हुन नसकेका अवस्थामा केवल स्वेच्छा विरुद्धको मौकाको साबिती बयानलाई आधार मानी कसुर कायम गरी सजाय कायम गरेको सुरु फैसला कानून र न्यायको रोहमा नमिलेकाले सो फैसला उल्टी गरी मेरो पक्षले सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नु भयो भने प्रत्यर्थी वादीतर्फबाट उपस्थित पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालयका उपन्यायाधिवक्ता श्री प्रकाश श्रेष्ठले बरामदी मुचुल्का तयार गर्ने प्रतिवेदक प्र.स.नि. मधुबहादुर देउजाले आफुले प्रतिवादीको डेरा कोठाबाट लागु औषध बरामद गरेको भनी बकपत्र गरेको र बरामदी मुचुल्कामा देखे जानेको भनी दुई जना स्थानीय व्यक्ति साक्षी राखी निजहरूको सहीछाप भएको तथा प्रतिवादीको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा बरामद भई निजले सहीछाप समेत गरी कानूनको रीतपूर्वक बरामदी मुचुल्का तयार भएको अवस्था छ भने बरामदी मुचुल्का तयार गर्ने प्रतिवेदक प्र.स.नि. मधुबहादुर देउजा अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरी बरामदी ब्यहोरालाई प्रमाणित गरेको अवस्था छ । प्रतिवादी मौकाको आफ्नो बयानमा आरोपित कसुर गरेकामा पूर्ण साबित रहेको यस स्थितिमा अभियोग दाबी बमोजिमको कसुर कायम गरी सजाय गरेको सुरु फैसला कानूनतः मिलेकै देखिँदा सुरु सदर हुनु पर्छ भन्ने समेतको बहस पेस गर्नु भयो ।
१७. प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यावलोकन गर्दा आरोपित प्रतिवादीहरूले लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को परिच्छेद-२ दफा ४(घ) (ङ) र (च) को कसुर गरेको देखिँदा निज प्रतिवादीहरू कमलराज न्यौपाने, गुन्जनारायण श्रेष्ठ तथा रामु श्रेष्ठलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को परिच्छेद-३ को दफा १४(१)(झ) बमोजिम (दुई वर्षदिखि दश वर्षसम्म कैद र एक लाख रूपैयादेखि बिस लाख रूपैयासम्म जरिवाना) सजाय हुन तथा कमलराज न्यौपाने सशस्त्र प्रहरी गण छिन्नमस्ता र्दिवासको पत्र जहेरीले वादी नेपाल सरकार भएको लागु औषध मुद्दामा समेत प्रतिवादी रहेको र उक्त मुद्दा समेत यसै अदालत समक्ष विचाराधीन रहेकाले निज प्रतिवादीलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन २०३३ को दफा १६ बमोजिम थप (५ वर्ष कैद र एक लाख रूपैयासम्म जरिवाना) सजाय हुन मागदाबी लिई

अभियोग पत्र प्रस्तुत भएको देखिन्छ भने फरार प्रतिवादी रामु श्रेष्ठ भारतीय नागरिक देखिँदा निज नेपाल सरहदभित्र फेला परेका बखत वा पक्राउ परेका बखत उपस्थित गराइने भन्ने ब्यहोरा समेत अभियोग पत्रमा उल्लेख गरी अदालत समक्ष प्रस्तुत भएकामा मुद्दामा ठहर गर्नु पर्ने कुरा र सोसँग सम्बद्ध कुराको प्रमाण बुझी सुरु अदालतले ठहर ब्यहोरामा प्रतिवादी मध्येका गुन्जनारायण श्रेष्ठ र कमलराज न्यौपानेको हकमा निजहरूको घर/डेरा कोठा खानतलासी हुँदाको मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्काबाट यी प्रतिवादीहरूको घर/डेरा कोठाबाट लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ द्वारा प्रतिबन्धित लागु औषध फेला परी सो बरामदी लागु पदार्थ **परीक्षण गर्दा Codeine र Nitrazepam पाइएको** भन्ने प्रतिवेदन प्राप्त भएको र प्रतिवादीहरू मौकामा कसुरमा साबित रहेकामा सो साबितीलाई बरामदी मुचुल्का तथा सो बरामदी मुचुल्का तयार गरी प्रतिवेदन पेस गर्ने प्रतिवेदकको बकपत्रले प्रमाणित गरिरहेका आधारमा प्रतिवादीहरू कमलराज न्यौपाने र गुन्जनारायण श्रेष्ठ समेतले अभियोग दाबी अनुरूपको कसुर गरेको ठहर गरी प्र.मध्येका गुन्जनारायण श्रेष्ठलाई १ लाख ५० हजार जरिवाना र २ वर्ष ६ महिना कैद तथा अर्का प्रतिवादी कमलराज न्यौपानेको हकमा एक लाख जरिवाना र दुई वर्ष कैद हुने र यसै लगाउको स.फौ.नं.७४० को मुद्दामा आजै फैसला भई निजले यसै अनुरूपको सजाय पाएको परिप्रेक्ष्यमा ऐनको दफा १६ बमोजिम थप ५० हजार जरिवाना र ६ महिना थप कैद समेत गरी जम्मा १,५०,०००।- जरिवाना र २ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहर गरी सुरु अदालतबाट फैसला भएकामा प्र.मध्येका कमलराज न्यौपानेले आफ्नो नामको पुनरावेदनको म्याद मिति २०६९।१०।१८ मा आफैले बुझी म्यादभित्र पुनरावेदन नगरी सुरु फैसलामा चित्त बुझाई बसेको अवस्था देखिँदा निजको हकमा तथा अभियोग पत्र साथ प्रस्तुत नगरिएका प्रतिवादी रामु श्रेष्ठ फरार रहेका र भारतीय नागरिक भएको हुँदा नेपाल सरहदभित्र फेला परेका बखत दाखिला गर्ने गरी भनी अभियोग पत्रमा ब्यहोरा उल्लेख गरिएको र हालसम्म बादी पक्षले प्रस्तुत गरेको नदेखिँदा म्याद नै जारी हुन नसक्ने निज फरारीलाई उपस्थित गराउने विषयमा अनिश्चितता रहेकाले निजको हकमा समेत पुनरावेदनको रोहमा थप बोलिरहनु जरुरी देखिएन ।

१८. प्रतिवादी मध्येका गुन्जनारायण श्रेष्ठले भने सुरु फैसला उपर चित्त नबुझाई प्रस्तुत पुनरावेदन गरेको देखिँदा निजका हकमा सुरु फैसला मिले नमिलेको के छ ? र निजको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने नसक्ने हो ? भन्ने सन्दर्भमा निम्न प्रश्नको न्यायिक निरोपण गरी निष्कर्षमा पुगनु वाञ्छनीय देखिन्छ :

- (१) लागु औषध भन्नाले के बुझिन्छ ?
- (२) प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक प्रतिवादीको हकमा कसुर र सजायको दाबी लिइएको सम्बद्ध कानुनको दफाले के भन्छ ?
- (३) दाबी प्रमाणित हुन वा अप्रमाणित हुनमा निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्ने बरामदी लागु पदार्थ कसबाट, कहाँ के कति परिमाणमा बरामद भएको अवस्था छ ? बरामदी लागु पदार्थको प्रकृति, परिमाणका सम्बन्धमा बरामदी मुचुल्काले के भन्छ ? र सो बरामदी पदार्थको नमुना परीक्षण गरी प्राप्त विशेषज्ञको प्रतिवेदन ब्यहोराबाट बरामदी पदार्थ लागु औषधको परिभाषाभित्र पर्छ पदैन ?

- (४) सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण भन्ने पुनरावेदकले पुनरावेदन गर्दा के कस्ता आधार खुलाई सफाइको माग गरेको अवस्था छ ? र ती माग युक्तियुक्त र कानूनसम्मत छन् छैनन् ?
- (५) तजबिजी सजाय तोक्नु पर्दा अपनाउनु पर्ने मापदण्डको कानुनी व्यवस्था के छ ? र त्यसमा व्यावहारिक कमजोरी कस्ता छन् ? दाबीको कानुनी दफा अनुसार प्रतिवादीले कसुर गरेको ठहर गरी बरामदी परिमाणको आधारमा तजबिजी सजाय कायम गरेको सुरु फैसला विवेक सम्मत र औचित्यपूर्ण छ छैन ?
१९. लागु औषध भन्नाले के बुझिन्छ ? भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रथमतः राज्यले लागु औषध नियन्त्रण गर्नु पर्नाको उद्देश्यतर्फ जानकारी लिनु वाञ्छनीय देखिन्छ । वस्तुतः सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हितमा प्रतिकूल असर पर्न दिनबाट नियन्त्रण गर्ने पुनित उद्देश्यले विधायिकाले लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ जारी गरी सो ऐनको दफा ३ ले लागु औषधको परिभाषा गरी परिभाषित लागु औषधको तौल वा गन्ती वा परिमाणका आधारमा कसुर र सजायको मात्रा निर्धारण गरेको देखिन्छ । उक्त ऐनद्वारा निर्धारित लागु औषधको-
- खेती गर्न,
  - उत्पादन गर्न,
  - तैयारी गर्न,
  - खरिद गर्न,
  - बिक्री वितरण गर्न,
  - निकासी वा पैठारी गर्न,
  - ओसारपसार गर्न,
  - सञ्चय गर्न वा
  - सेवन गर्नबाट निषेध र नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले विशेष ऐनका रूपमा यो ऐन लागु गर्नु परेको भन्ने कुरा उक्त ऐनको प्रस्तावना र परिभाषाको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ ।
२०. मूलतः “लागु औषध” भन्नाले उक्त ऐनको दफा ३ परिभाषा शीर्षक अन्तर्गत उल्लिखित १ देखि ६ क सम्मका पदार्थ र सोही शीर्षक अन्तर्गत ७ मा उल्लिखित नेपाल सरकारले समय समयमा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागु औषध तथा मनोद्विपक पदार्थ (Psychotropics substance) तिनका लवणहरू तथा अन्य पदार्थ समेत सम्झनु पर्छ” भनी परिभाषित गरिएको देखिन्छ भने नेपाल सरकारले ऐनको सो अधिकार प्रयोग गरी ०५१।२।२ सङ्ख्या ५ मा सूचना प्रकाशित गरी लागु औषध सम्बन्धी वस्तुको फेहरिस्त तोकिएको अवस्था छ ।
२१. सुरुमा उठाइएको दोश्रो प्रश्न पुनरावेदक प्रतिवादी उपर लिइएको दाबीको सम्बद्ध दफाले गरेको कानुनी व्यवस्थातर्फ हेर्दा:
- लागु औषध (नियन्त्रण ऐन, २०३३ को परिच्छेद-२ दफा ४ निषेध गरिएका कार्यहरू शीर्षक अन्तर्गत कुनै पनि व्यक्तिले देहायका कार्यहरू गर्नु हुँदैन :
- दफा ४(घ) लागु औषधको बिक्री वितरण गर्न,
- दफा ४(ङ) लागु औषधको निकासी पैठारी गर्न,

दफा ४(च) लागु औषध खरिद गर्ने, सञ्चय गर्ने, राख्ने वा ओसार पसार गर्ने,

दफा १४ दण्ड सजाय शीर्षक अन्तर्गत दफा ४ अन्तर्गत निषेध गरिएका कार्य गर्ने व्यक्तिलाई अपराधको मात्रा अनुसार देहाय बमोजिम सजाय हुने छ भनिएको छ भने दफा १४(१)(झ) मा माथि खण्ड (ज) मा लेखिएदेखि बाहेक अन्य निषेधित कार्य गर्ने व्यक्तिलाई दुई वर्षदेखि १० वर्षसम्म कैद र एक लाख रूपैयादेखि २० लाख रूपैयासम्म जरिवाना हुने छ” भन्ने कानुनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

२२. कसबाट ? कहाँ ? र, के ? बरामद भएको भन्ने तेश्रो प्रश्न सम्बन्धमा बरामदी मुचुल्काको ब्यहोरा तथा बरामदी पदार्थको नमुना परीक्षण प्रतिवेदनको ब्यहोराले के भन्छ सो हेर्दा :

बरामदी मुचुल्कामा “— यति ४ किल्लाभिन्न अवस्थित पक्की घर गंगा श्रेष्ठको रहेको सो घरमा ४ कोठा रहेको सो ४ कोठामध्ये दक्षिण मोहडा भएको पूर्व साइडको कोठामा निज गंगा श्रेष्ठको भाइ गुन्जनारायण श्रेष्ठ भाडामा बस्दै आएको उक्त कोठा तलासी गर्दा प्रतिबन्धित औषधि Cores-100 ML सिलबन्दी प्लाष्टिकको बोत्तल थान ३८, Spasmoproxyvon cap २६४ बरामद भएकाले उक्त औषधि सहित गुन्जनारायण श्रेष्ठलाई प्रहरीले पक्राउ एवं बरामद गरी लगेको ठिक साँचो हो” भन्ने ब्यहोरा लेखी सो मुनी देखे बमोजिम सहीछाप गर्ने स्थानीय व्यक्ति भनी रहमत पासवान र राजिव खड्का भनी निजहरूको हस्ताक्षर र ल्याप्चे सहीछाप गरिएको छ सोभन्दा मुनि “म भाडामा बस्दै आएको कोठा तलासी गर्दा रीतपूर्वक तलासी लिएको र मेरो कोठा तलासी हुँदा मुचुल्कामा उल्लिखित औषधि बरामद भएको ठिक साँचो हो भनी सहीछाप गर्ने गुन्जनारायण श्रेष्ठ” लेखी सो ब्यहोरा लेखिएको कागजको बायापट्टिको किनारामा निज गुन्जनारायण श्रेष्ठको हस्ताक्षर र ल्याप्चे लागेको देखिन्छ भने “काम तामेल गर्नेमा” प्र.स.नि. मधुबहादुर देउजा-ई.प्र.का.वर्दिवास महोत्तरी समेत लेखी २०६७ साल चैत्र ३० गतेको मिति जनाइएको बरामदी मुचुल्काको ब्यहोरा छ । यसबाट :

- पहिलो कुरा - प्रतिवादी गुन्जनारायणको रोहबरमा लागु औषध बरामद भएको छ ।
- दोस्रो कुरा - प्रतिवादी गुन्जनारायण भाडामा बस्दै आएको डेरा कोठाबाट बरामद भएको छ ।
- तेश्रो कुरा - बरामदी पदार्थ Cores-100 ML ३८ बोत्तल छ भने Spasmo proxyvon cap २६४ भन्ने देखिन्छ । बरामदी पदार्थ र परिमाण खुलेको छ ।
- चौथो कुरा - बरामदी मुचुल्का गर्दा देखेको भनी बरामदी मुचुल्कामा २ जना स्थानीय व्यक्ति साक्षी बसी सहीछाप गरेको अवस्था छ ।
- पाँचो कुरा - तलासी हुँदा र बरामदी हुँदा प्रतिवादी रोहबरमा बसी रही सो मुचुल्कामा निजको सहीछाप भएको छ ।
- छैठौँ कुरा - प्र.स.नि. मधुबहादुर देउजा, इ.प्र.का. वर्दिवास महोत्तरीले खानतलासी गरी बरामद गरी काम तामेल गर्ने व्यक्ति भनी निजको हस्ताक्षर भएको छ ।

२३. बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वकको नहुँदा सफाइ पाउनु पर्छ भनी पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो पुनरावेदन पत्रमा मुख्य जिकिरका रूपमा फोकस गरेको देखिन्छ । तर सो मुचुल्का मा दुई जना स्थानीय व्यक्ति साक्षी राखी कानुनले अख्तियार दिएको प्र.स.नि.बाट तलासी गरी अ.व.१७२ नं. ले निर्दिष्ट गरेको

प्रक्रिया र कार्यविधि अनुरूप तयार भएको देखिँदा उक्त पुनरावेदन जिकिर अप्रमाणित र खण्डित भएको अवस्था छ ।

२४. अब बरामदी पदार्थको नमुना निकाली विशेषज्ञबाट परीक्षण गराई प्राप्त प्रतिवेदनको ब्यहोरामा Codein र Nitrazepam पाइएको भन्दै Test Results अन्तर्गतको ब्यहोरामा:

१. भौतिक सबुत नं. १ को प्रति ५ एम.एल.मा ९.५ मिलिग्राम कोडिन फस्फेट वा ६.९९ मिलिग्राम कोडिन (१०० एम.एल. बोत्तलमा १९० मिलिग्राम कोडिन फस्फेट वा १३९.९७ मिलिग्राम कोडिन) पाइएको छ ।
  २. भौतिक सबुद नं.४ को प्रति ५ एम.एल. मा ९.४ मिलिग्राम कोडिन फस्फेट वा ६.९२ मिलिग्राम कोडिन (६० एम.एल. बोत्तलमा ११२.८ मिलिग्राम कोडिन फस्फेट वा ८३.०४ मिलिग्राम कोडिन) पाइएको छ ।
  ३. भौतिक सबुत नं.२ मा नाइट्रोजेपाम पाइएको छ.....आदि । यसबाट :
लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड ७ को प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारले २०५१।२।२ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएका लागु औषधको वस्तुहरूको सूचीको २० नं. मा उल्लिखित वाक्यांशले उक्त परीक्षण प्रतिवेदनले औँल्याएको प्रति ५ एल.एम मा ९.५ मिलिग्राम कोडिन फस्फेट वा ६.९९ मिलिग्राम कोडिन भएको पदार्थ लागु औषधको उक्त परिभाषाभित्र परेको छ भने उक्त सूचीको (ख) को देहाय (३) मा Nitrazepam पनि निषेधित लागु औषधको परिभाषाभित्र परेको देखिँदा बरामदी पदार्थ अवैध लागु औषध भएको भन्ने विषयमा विवाद देखिएन ।
२५. सुरु अदालतले कसुर कायम गरी सजाय गरे उपर असहमति व्यक्त गरी पुनरावेदन गर्न पाउने वैधानिक बाटो अन्तर्गत परेको पुनरावेदन पत्रको ब्यहोरामा लिइएका आधारलाई गम्भीर र सम्मानजनक दृष्टिले हेर्नु र ती आधार कानुनसम्मत देखिन्छ, देखिँदैन भन्ने विषयमा न्यायिक विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नु पुनरावेदन सुन्ने अदालतको कर्तव्य हुन्छ । यसका लागि पहिलो कुरा, सुरुले सजाय गरेको मिलेन सफाइ पाउनु पर्छ भनी पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रस्तुत गरेको पुनरावेदन पत्रको अध्ययन मजबुनबाट देखाएका आधारको पहिचान गर्नु पर्ने हुन्छ भने दोस्रो कुरा, ती आधार कानुनसम्मत भए नभएको कुरामा मिसिल संलग्न तथ्य, प्रमाण, कानुन तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस्तै तथ्य भएको मुद्दाको रोहमा व्याख्या गरी मार्ग दर्शन गरेको न्यायिक सिद्धान्त समेतको अध्ययन गरी सो सबैको सुसङ्गत व्याख्या र विश्लेषणका आधारमा निष्कर्षमा पुगी पुनरावेदक स्वयंको आँखामा पनि आफुले न्याय पाएको र न्याय भएको अनुभूतिको सन्चार दिलाउन सक्नु पर्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा सुरुमा उठाइएको चौथो प्रश्न सजाय कायम गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले सफाइ पाउनु पर्छ भनी प्रतिवादीबाट लिइएका पुनरावेदन जिकिरमध्ये माथि उल्लिखित जिकिरका अतिरिक्त निम्न थप दुई जिकिर लिएको देखिन्छ :

(१) बरामदी मुचुल्का प्रहरीले नै तयार गरी बलजपती सहीछाप गराएको हो । मबाट बरामद भएको होइन ।

- (२) बरामदी मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिलाई वादीले बकपत्र गराई कानूनतः बरामद स्थापित गर्न सकेको अवस्था छैन ।
२६. उक्त पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने, नसक्ने, तथा मनासिव बेमनासिव के देखिन्छ भन्ने सम्बन्धमा निष्कर्षमा विश्लेषण गर्नुपूर्व प्रस्तुत विवादका तथ्यसँग मेल खाने प्रकृतिका सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित भई मार्गदर्शन गरेका निम्न न्यायिक सिद्धान्तको जानकारी लिनु सान्दर्भिक देखिन्छ :
- (१) “अदालतमा प्रतिवादीहरू इन्कार रहे पनि यी प्रतिवादीहरूलाई प्रहरीले अन्य कुन के कारणले आफुलाई पोलेको, त्यसरी आरोपित गर्न अनुसन्धान अधिकारी उद्दत हुनु पर्ने अवस्था किन आयो सो लागु औषध निजबाट बरामद नभएको भए को कहाँबाट कसरी बरामद भयो भन्ने कुरा नदेखाइएकामा प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहराई यस ऐनको दफा ४ को खण्ड (घ) (ङ) र (च) मा वर्णित कार्य गरेकामा सोही ऐनको दफा १४(१) (३) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र पाँच लाख रूपैया जरिवाना हुने ठहर्छ” (सुबोधकुमार उर्फ पप्पु विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मुद्दा लागु औषध ने.का.प. ०६१ पृष्ठ १०७)
- (२) “प्रतिवादीबाट २१० वटा टिडिजेसिक व्रुपिनोफिन इन्जेक्सन बरामद भएकामा सो लागु औषधकै परिभाषाभित्र परेकाले लागु औषध ओसारपसार गरेको मानी ऐनको १४(१) (झ) बमोजिम २ वर्ष कैद र रू.एक लाख जरिवाना हुने” (विमलकुमार झा विरुद्ध श्री ५ को सरकार मुद्दा लागु औषध ने.का.प.०६० पृष्ठ १०७)
- (३) प्रहरीमा गराइएको कागज कुटपिट गरी सही गराएको हो भनी लेखाए पनि बरामद मुचुल्का, बरामदी मुचुल्काको काम तामेल गर्ने मध्येका एक जना अदालत समक्ष उपस्थित भई बरामदीलाई पुष्टि हुने गरी बकपत्र गरेको देखिएकामा कसुर मानी फेन्सिडिलको मात्रा समेतलाई विचार गरी यस ऐनको दफा ३(क) ७ अन्तर्गतको कसुर गरेका आधारमा दफा १४(१) (झ) बमोजिम कैद वर्ष २ र जरिवाना रू. एक लाख सजाय हुने (फुलमाया तामाड विरुद्ध श्री ५ को सरकार मुद्दा लागु औषध ने.का.प. ०५८ पृष्ठ २१६)
- (४) “प्रतिवादीले अदालतमा आई बयान गर्दा देखाएको फेन्सिडिल आफुबाट बरामद नभएको र आफुले उक्त कसुर नगरेको भनी बयान गरेको भए तापनि सोको पुष्टि समर्थन हुने गरी कुनै ठोस प्रमाण प्रस्तुत गर्न नसकेकामा कसुर कायम हुने” (सुरेन्द्रसिंह विरुद्ध श्री ५ को सरकार ने.का.प.०५६ पृष्ठ ३६८)

उपर्युक्त उल्लिखित सिद्धान्तको परिप्रेक्ष्यमा-

उक्त १ नं. पुनरावेदन जिकिरको सम्बन्धमा विचार गर्दा जसले जे कुरा भन्छ सो कुरा सप्रमाण स्थापित र प्रमाणित गर्ने दायित्व सो कुरा भन्ने पक्षमा निहित हुने प्रमाण कानूनको सामान्य सिद्धान्त हो । तर प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीले आफुलाई प्रहरीले बरामदी मुचुल्कामा बलजपती सहीछाप गराएको हो भन्ने कुरा आधारभूत तथ्य र प्रमाणबाट प्रमाणित गर्न सकेको देखिँदैन । विना आधार र कारण कसैले केही भनेकै भरमा सो कुरा सत्य तथ्य भन्न सकिँदैन । प्रहरीले किन बलजपती बरामदी मुचुल्का तयार गरी

प्रतिवादीलाई सहीछाप गराउनु परेको हो ? त्यसो हो भने म्याद थप गर्न अदालतमा प्रस्तुत गर्दा सो को जनाउ प्रतिवादीले अदालतलाई किन दिन सक्नु भएन ? आफुले अदालतको बयानमा भनेको उक्त कुरा आफुले अनुकूल ठानी राखेका आफ्ना साक्षी मार्फतसम्म पनि किन प्रमाणित गराउन सक्नु भएन ? त्यसको सन्दर्भ सहितको युक्तियुक्त जवाफ प्रतिवादीले दिन सक्नु भएको देखिँदैन । जब कि यी प्रतिवादीका साक्षी प्रकाश न्यौपानेले आफ्नो बकपत्रको सवाल १८ मा प्रतिवादीको डेरा कोठाबाट लागु औषध बरामद गरी प्रतिवादीको रोहबरमा बरामदी मुचुल्का भएको हो होइन भनी सोधिएको प्रश्नको जवाफमा सो कुरा मलाई थाहा छैन भनी बकपत्र गरेको अवस्था छ भने निज प्रतिवादीको लागु औषध ओसार पसार गर्ने काममा संलग्नता छ छैन भनी सोधिएको सवाल १९ को जवाफमा पनि मलाई थाहा छैन भनी अनभिज्ञता प्रकट गरेको अवस्था छ । प्रतिवादी स्वयं अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको मौकाको बयानमा कसुरमा साबित बनी अदालतको बयानको स.ज.६ मा मैले दुई अठ्ठाई वर्ष अघिदेखि लागु औषध सेवन गर्दै आएका थिए भन्ने कुरासम्म स्वीकार गरी बयान गरेबाट आफु लागु औषधको दुव्र्यसनी भएको भन्ने कुरा भने अदालतमा पनि अस्वीकार नगरेको अवस्था छ । मौकाको कसुरको पूर्ण साबिती र अदालतको आंशिक साबिती बयान व्यहोराले निजको दुव्र्यसनी आचरण तथा तथा ओसार पसार तथा खरिद सञ्चयको क्रियामा संलग्नताको परिपुष्टि गर्छ । आफ्नो डेरा कोठाबाट बरामद भएको भनी बरामदी मुचुल्काको व्यहोरालाई प्रतिवादीले आफ्नो मौकाको बयानमा स्वीकार गरेको र सो मौकाको बयान अन्यथा भनी आफ्ना साक्षी मार्फत प्रमाणित गराउन सकेकोसम्म अवस्था छैन । मलाई थाहा छैन भन्ने साक्षीको भनाइले प्रतिवादीको अदालतको इन्कारी जिकिर प्रमाणित भएको भन्न मात्र मिल्दैन । जब कि लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १२ ले आफ्नो इन्कारी ठोस प्रमाणबाट प्रतिवादी स्वयंले प्रमाणित गर्नु पर्ने बाध्यात्मक कानुनी व्यवस्था गरेको छ । सो कानुनी व्यवस्था अनुसारको ठोस प्रमाण प्रतिवादीबाट प्रस्तुत हुन सकेको छैन । भाषिक इन्कारीसम्मको पुनरावेदन जिकिर कसुर अप्रमाणितको आधार बन्न सक्दैन । कसुर कायम गरेको सुरु फैसला मनासिव नै देखिन्छ ।

२८. जहाँसम्म बरामदी मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिलाई वादी पक्षले उपस्थित गराउन र बकपत्रसम्म गराउन नसकेका स्थितिमा सो मुचुल्कालाई आधार मानी सुरुले कसुर कायम गरी सजाय गरेको नमिलेको भन्ने उक्त २ नं. पुनरावेदन जिकिरको प्रश्न छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा बरामदी क्रिया सम्पन्न गर्ने प्र.स.नि. मधुबहादुर देउजाको बकपत्र भई प्रतिवादीको रोहबरमा निजकै डेरा कोठाबाट बरामद भएको हो भनी निजले बकपत्र गरी बरामदी व्यहोरालाई प्रमाणित गरिरहेकाले सो कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम ग्राह्य प्रमाणको श्रेणीमा पर्ने हुँदा साक्षीको उपस्थिति र बकपत्र नभएको भनी सो बरामदी मुचुल्कालाई कानूनतः अमान्य भन्न मात्र मिल्दैन । काम तामेल गर्ने व्यक्तिलाई प्रत्यक्षदर्शी उच्च ग्राह्य प्रमाण मान्नु पर्ने हुन्छ । “बरामदी मुचुल्कामा काम तामेल गर्ने व्यक्तिले बकेको कुरा पनि प्रमाण ऐनको दफा १८ ले प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्छ” १हेमराज विरुद्ध श्री ५ को सरकार ने.का.प. ०४९ पृष्ठ ४६८) भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त समेत प्रतिपादित भई मार्गदर्शन गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा बरामदी मुचुल्काका काम तामेल गर्ने व्यक्ति बाहेक अन्य साक्षीको अनुपस्थिति भएको भन्ने कुराले सफाइको मार्ग प्रशस्त गर्न सक्दैन । यस परिप्रेक्ष्यमा

प्रतिवादीलाई ऐनको दफा ४ को देहाय (ड) र (च) अनुसारको कसुर कायम गरेको सुरु फैसला कानूनतः मनासिव नै देखिन्छ । कानून असम्मत देखिँदैन ।

२९. सुरुमा उठाइएको पाँचौँ प्रश्न सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नु पर्दा कुनै पनि राष्ट्र दण्ड निर्धारणको उद्देश्य र नीतिमा सुस्पष्ट र पारदर्शी हुनु पर्छ । कानूनद्वारा निर्धारित तजबिजी सजायको तल्लो र माथिल्लो हदभित्र रही के आधारमा सो हदभित्रको कति सजाय निर्धारण गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ भन्ने कुरामा सामान्य ऐन र विषय विषयमा बनेका प्रत्येक विशेष ऐनको उद्देश्य, त्यसले समाजमा पार्ने प्रभाव र असर समेतको अपराधको गाम्भीर्यका आधारमा विधायिकाद्वारा नै केही निश्चित मापदण्ड निर्धारण हुनु वाञ्छनीय हुन्छ । जस्तो धरौट वा जमानत तोक्दा विचार गर्नु पर्ने कुरा भनी अ.व.११८ को देहाय १० मा खुलाइएको छ । तर कतिपय अपराध र सजायको हकमा भने सामान्य ऐन र विशेष ऐन समेतमा मापदण्ड खुलाइएको छैन । उदाहरणका लागि अ.व.१८८ नं.को प्रयोगमा तथा अन्य अधिकांश विशेष ऐन समेतमा । यस्तोमा अदालत निर्मित कानूनको मान्य सिद्धान्त अनुरूप सम्मानित सर्वोच्च अदालतले मुद्दाको रोहमा व्याख्याद्वारा केही मापदण्ड तोकी मार्ग दर्शन गरेको अवस्था भने विद्यमान छ ।

३०. अपराध र सजायको तजबिजी अधिकार अन्तर्गत सजाय तोकी भएको फैसलामा यदाकदा समाजमा सन्तुष्टिको मात्रा कम हुने गरेको देखिन्छ । त्यसरी जनमानसमा सन्तुष्टि कम हुनुमा अनुभव गरिएका केही व्यावहारिक तथ्यमा :

पहिलो कुरा हो अनुसन्धान पक्ष । अनौपचारिक छलफलको क्रममा स्वयं अनुसन्धान अधिकारीद्वारा व्यक्त हुने गरेको लुकेको सत्यमा अदृश्य तर बलवान राजनैतिक नेतृत्व तथा पदीय दबाव जो औपचारिक रूपमा अव्यक्त छ तर धेरै बलियो रूपमा जरा गाडेको छ जसका कारण अनुसन्धान प्रभावित बनेको छ भने विशेषज्ञता र साधन स्रोतको कमी छ जसका कारण अनुसन्धान सबल र प्रभावकारी बन्न सकेको छैन कमजोर छ । अनुसन्धान कमजोर तर विद्यमान निर्मित कानून, अन्तर्राष्ट्रिय मान्य सिद्धान्त अनुरूपका हुँदा पीडितमुखी न्याय कम हुने गरेको छ भन्ने जनगुनासो पनि पूर्ण असत्य छ भन्न सकिँदैन ।

दोस्रो कुरा अनुसन्धानमा उचित निर्देश दिन सक्ने कानुनी कर्तव्य बोकेका सरकारी वकिलमा निर्देशन दिने अभ्यास (Exercise) र साहसीपन (Boldness) को कमी छ । अनुसन्धानबाट जस्तो मिसिल आफुकहाँ प्राप्त हुन्छ आँखा चिम्लेर त्यही मिसिलका आधारमा अभियोग पत्र अदालत प्रस्तुत हुने प्रचलन छ ।

तेस्रो कुरा न्यायाधीश स्वयं पनि विवेकी र विश्लेषणपरक हुन नसक्दा यदाकदा तजबिजी अधिकारको प्रयोगको सदुपयोग हुन नसकेको कुरालाई पनि नकार्न मिल्दैन ।

३१. उक्त सबै पक्ष सक्षम र प्रभावकारी बनी इच्छित सुधार हुनका लागि पारदर्शी मूल्याङ्कन पद्धति र आआफ्नो सङ्गठनभित्र इमानदार र कुशल नेतृत्वको निरन्तरको दृढ इच्छा शक्ति र तत्परताको जरूरी देखिन्छ । भनसुन र चाकडीको पराजयमा नै न्यायको जित सम्भव हुन्छ ।

३२. सुरुमा उठाइएको पाँचौँ पूरक प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा आरोपित कसुर कायम भएका पुनरावेदक प्रतिवादी गुन्जनारायण श्रेष्ठलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(झ) अनुसार

दुई वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद र एक लाख रूपैयाँदेखि बिस लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना हुने कानुनी प्रावधान भएकामा निज कसुरदार प्रतिवादीलाई सुरुले तजबिजी अधिकार प्रयोग गरी कैद २ वर्ष ६ महिना र जरिवाना एक लाख ५० हजार हुने ठहर गरेकामा सो ठहर फैसलामा सुरु न्यायकर्ताबाट तथ्य र प्रमाणको रोहमा अन्तःकरणको क्षमता प्रयोग गरी विवेक सम्मत रूपमा तजबिजी कैद र जरिवाना तोकिएको अवस्था छ छैन सो पनि पुनरावेदनको रोहमा जाँचिनु र सो तजबिजी कैद जरिवानामा थपघट गर्नु पर्ने देखिएमा सुधार गरी ठहर बोल्नु वाञ्छनीय हुन्छ ।

३३. तजबिजी अधिकारको प्रयोग गर्दा मूलतः निम्न कुराको समग्रताबाट विवेक सम्मत रूपमा हेरी विधायिकी मनसाय अनुरूप निर्धारण गरिनु उपयुक्त हुने हुन्छ :

१. अपराधको प्रकृति, अवस्था र स्वरूप,
२. बरामदी परिमाणको तौल, गन्ती वा मात्रा,
३. कसुरदारको आर्थिक औकात तथा पारिवारिक अवस्था,
४. अपराधको गाम्भीर्य र त्यसबाट समाजमा पर्ने प्रभाव र असर ।

३४. यस सन्दर्भबाट प्रस्तुत मुद्दाको सिंहावलोकन गर्दा- पुनरावेदक प्रतिवादीको मौकाको बयानको स.ज.१ लाई आधार मान्दा निज पुनरावेदक प्रतिवादी जग्गा जमिन नभएको, व्यक्ति हो भन्ने देखिन्छ भने बस काउन्टरमा टिकट काट्ने पेसा गरी आमा, १ छोरा, १ छोरी श्रीमती र आफु समेत ५ जनाको परिवार सहित कोठा भाडामा लिई बसी दैनिक गुजारा चलाउँदै आएको भन्ने देखिन्छ । निजको सोही मौकाको बयानको स.ज. ९ मा केही आर्थिक फाइदा र सेवन गर्ने बानी लागेको कारण लागु औषध खरिद गरी सञ्चय बिक्री गर्ने गरेको हुँ भनी स्वीकार गरेको उक्त संवेदनशील कसुरको स्वीकारोक्ति ब्यहोरा समेतको रोहबाट विचार गर्दा तथा मिसिलको तथ्यले निज कुनै गिरोह वा सङ्गठनको सदस्य भएको भन्ने नदेखिएको, निज कुनै बल वा हातहतियारको प्रयोगद्वारा लागु औषधको कार्यमा संलग्न रहे भएको भन्ने पनि नदेखिएको, नाबालकलाई लागु औषधको आपराधिक कार्यमा संलग्न गराएको अवस्था पनि नभएको, शैक्षिक, सामाजिक र सांस्कृतिक सङ्गठन जस्ता संस्थालाई माध्यम बनाई लागु औषधको कारोबार गरेको भन्ने पनि नदेखिएको र निज सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेको व्यक्ति भएको भन्ने पनि नदेखिँदा तथा भूमिहीन नेपाली नागरिकले जीविका चलाउने उद्देश्यले लागु औषध खरिद गरी ओसारपसार सेवन तथा सञ्चय गरेको Corex 100 m.l. ३८ बोत्तल र Spasmoproxyvon २६४ क्याप्सुल परिमाणसम्म निजको डेरा कोठामा राखेको अवस्थामा बरामद भएको देखिँदा उक्त बरामदी लागु औषधको परिमाण वा मात्रा समेतको माथि वर्णित तथ्यको विश्लेषण तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस्तै तथ्यसँग मेल खाने मुद्दाको रोहमा तजबिजी सजायको मात्रा निर्धारण सम्बन्धमा मार्गदर्शन गरेका मापदण्ड समेतलाई विवेकपरक आँखाले सुसङ्गत रूपमा दृष्टिगत गर्दा निज प्रतिवादी अजय भन्ने गुन्जनारायण श्रेष्ठलाई सुरुले २ वर्ष ६ महिना कैद र एक लाख पचास हजार जरिवाना गर्ने गरी तोकेको तजबिजी सजायको मात्रालाई अनौचित्यपूर्ण भन्न मात्रा मिलेन नदेखिँदा लागु औषधको परिमाणको आधारमा सुरु फैसला विचारणीय भन्ने एकपक्षीय सुनुवाइका भरमा भएको झ.झि. आदेशसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन । बरामदी लागु औषधको परिमाण (volume) र मिसिलले देखाएको सबै प्रकृति र अवस्थाको समग्रतामा तजबिजी अधिकारको प्रयोग गरी

सुरुले कायम गरेको सजाय कानूनसम्मत र विवेकपरक नै देखिँदा उक्त कायमी सजायलाई थपघट गरी परिवर्तन गरिरहनु परेन । मनासिव नै देखियो ।

अतः प्रतिवादी अजय भन्ने गुन्जनारायण श्रेष्ठलाई अभियोग दावी अनुसार कसुर कायम गरी २ वर्ष ६ महिना कैद र १ लाख पचास हजार जरिवाना हुने गरी तजबिजी सजाय तोकेको सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६९।९।३ को फैसला कानूनतः मिलेकै देखिँदा सुरु सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

१। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी अरूमा नियमानुसार गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(पोषनाथ शर्मा)

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

(राजेन्द्रकुमार पोखरेल)

न्यायाधीश

इजलाश अधिकृत दीपेन्द्रकुमार तिवारी

टा.ना.सु. महमुद राइन

इति सम्बत् २०७० साल कार्तिक ६ गते रोज ४ मा शुभम्-----

श्री पुनरावेदन अदालत, जनकपुर
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल
माननीय न्यायाधीश श्री हेमराज पन्त
फैसला
सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं. ०७०-CS-०३९०
नि. नं. - ३०३

मुद्दा : लागु औषध गाँजा र चरेस समेत ।

जिल्ला सिन्धुपाल्चोक, पिपल डाँडा गा.वि.स. वा.नं.४ मा घर भई हाल कारागार शाखा
जलेश्वरमा थुनामा रहेका रामबहादुर थापाको छोरा श्रीराम थापा १

पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

इलाका प्रहरी कार्यालय बर्दibasमा कार्यरत प्र.स.नि. फणिन्द्रबहादुर श्रेष्ठको प्रतिवेदन
जाहेरीले नेपाल सरकार १

प्रत्यर्थी
वादी

सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं. ०७०-CS-०१५८

नि. नं. - ३०४

मुद्दा : लागु औषध गाँजा र चरेस समेत ।

इलाका प्रहरी कार्यालय बर्दibasमा कार्यरत प्र.स.नि. फणिन्द्रबहादुर श्रेष्ठको प्रतिवेदन
जाहेरीले नेपाल सरकार १

पुनरावेदक
वादी

विरुद्ध

जिल्ला मकवानपुर, हर्नीमाडी गा.वि.स. वडा नं.५ मा घर भई हाल कारागार शाखा
जलेश्वरमा थुनामा रहेका लालबहादुर तामाङको छोरा प्रदिप तामाङ १

प्रत्यर्थी
प्रतिवादी

जिल्ला धादिङ, केवलपुर गा.वि.स. वडा नं.३ मा बस्ने तारानाथ बास्कोटाको छोरा
रणकुमार बास्कोटा १

जिल्ला काठमाण्डौ, नैकाप गा.वि.स.वडा नं.६ मा बस्ने विनोद खत्री १

सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं. ०७०-CS-०१५२

नि. नं. - ३०४

मुद्दा : लागु औषध गाँजा र चरेस समेत ।

जिल्ला कैलाली, धनगढी न.पा. वार्ड नं.२ मा घर भई हाल कारागार शाखा इलाममा
बस्ने प्रवीण बस्नेत..... १

पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

इलाका प्रहरी कार्यालय बर्दिवासमा कार्यरत प्र.स.नि. फणिन्द्रबहादुर श्रेष्ठको प्रतिवेदन
जाहेरीले नेपाल सरकार .....

प्रत्यर्थी
वादी

सुरु फैसला गर्ने माननीय जि. न्यायाधीश : श्री नरीश्वर भण्डारी सुरु जिल्ला अदालत : महोत्तरी जिल्ला अदालत

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ (१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :

मिति २०६८।१।२४ गते जिल्ला महोत्तरी बर्दिवास-७ स्थित राजमार्गमा ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रकमा शङ्का लागी चेकजाँच गर्दा चिजबलको कार्टुनले छोपी लुकाई राखेको अवस्थामा प्लाष्टिकको बोरामा प्याक गरी राखिएको २९ पोका (८ क्विन्टल ९५ किलोग्राम) गाँजा बरामद भएको र उक्त ट्रकका चालक श्रीराम थापा, सहचालक प्रवीण बस्नेत र ट्रकमा सवार प्रदीप तामाङ समेत पक्राउ परेकाले उक्त ट्रक सहित निजहरूलाई प्रहरीले पक्राउ एवं बरामद गरी लगेको ठिक साँचो हो भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का।

मेरो कमान्डमा खटेको प्रहरी गस्ती टोलीले मिति २०६८।१।२४ गते जिल्ला महोत्तरी बर्दिवास-७ स्थित पूर्व पश्चिम राजमार्गमा पश्चिमबाट पूर्वतर्फ जाँदै गरेको ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रकमा शङ्का लागी चेकजाँच गर्दा चिजबलको कार्टुनले छोपी लुकाई राखेको अवस्थामा प्लाष्टिकको बोरामा प्याक गरी राखिएको २९ पोका (८ क्विन्टल ९५ किलो ग्राम) गाँजा बरामद भएको र उक्त ट्रकका चालक श्रीराम थापा, सहचालक प्रवीण बस्नेत र ट्रकमा सवार प्रदीप तामाङ समेत पक्राउ परेको हुँदा उक्त ट्रक, बरामद भएको गाँजा र निज पक्राउ परेका व्यक्तिहरूलाई यसै प्रतिवेदन साथ दाखिला गरेको छु, कानुन बमोजिम गरिपाउँ भन्ने प्र.स.नि. फणिन्द्रबहादुर श्रेष्ठ समेतको प्रहरी प्रतिवेदन।

म ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रकको चालक हुँ। मिति २०६८।१।२३ गते काभ्रेपलाञ्चोकबाट बिर्तामोडका लागि चिजबलहरू लिई हिँडेको थिएँ। बाटोमा धादिङको नौबिसे भन्ने ठाउँमा पुग्दा साथी प्रदीप तामाङसँग भेट भयो। निजले बाइरोडको बाटो हुँदै जाउँ पैसा आउने कुरो छ, भनेको थियो। सो बाटो हुँदै मकवानपुर जिल्लाको पालुङ भन्ने ठाउँमा खाना खाने क्रममा गाँजा व्यापारी कान्छा भन्ने व्यक्तिसँग प्रदीप र मेरो भेट भई रु. ३०,०००।— रुपैयाँमा चुनिया भन्ने ठाउँबाट बिर्तामोडका लागि २९ पोका गाँजा लाने कुरा भएको हो। सो ठाउँमा पुगी कान्छाले लेबरबाट गाँजा लोड गराएको हो। गाँजा लिई आउने क्रममा मिति २०६८।१।२४ गते बर्दिवास-७ मा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो। आर्थिक फाइदाको लागि गाँजा लोड गरेको हो। ट्रक धनीलाई गाँजा सम्बन्धी जानकारी र संलग्नता छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीराम थापाको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयान।

म ना.२ख ८८६३ नं.को ट्रकको सहचालकको काम गर्दै आएको थिएँ। मिति २०६८।१।२३ गते काभ्रेपलाञ्चोकबाट बिर्तामोडका लागि चिजबलहरू लिई आउने क्रममा बाटोमा धादिङ जिल्लाको नौबिसे भन्ने ठाउँमा प्रदीप तामाङ ट्रकमा चढेको हो। हामी बाइरोडको बाटो हुँदै मकवानपुरको पालुङमा आई खाना खाई बसेका थियौँ। सो ठाउँमा गाँजा व्यापारी कान्छा लामासँग भेट भई रु.३०,०००।—

रुपैयामा गाँजा लाने कुराकानी भयो । चुनिया भन्ने ठाउँमा लेबरहरूले गाँजा लोड गरिदिएका हुन् । गाँजा लिई आउने क्रममा मिति २०६८।१।२४ गते जिल्ला महोत्तरी बर्दिवास-७ मा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । आर्थिक फाइदाका लागि यस्तो कार्य गरेको हो भन्ने ब्यहोराको प्रतिवादी प्रवीण बस्नेतको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयान ।

मिति २०६८।१।२३ गते घुम्न भनी धादिङ जिल्लाको नौबिसेतिर गएको थिएँ । सो ठाउँमा साथी श्रीराम थापाले चलाई ल्याएको ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रक रोक्न लगाई चढेर आउने क्रममा गाँजा व्यापारी कान्छा लामासँग भेट भई रु. ३०,०००।— मा चुनियाबाट बिर्तामोडका लागि २९ गाँजा लाने कुरा भयो । चिजबलको कार्टुनहरू साइड गरी लेबरहरूले गाँजा लोड गरेका हुन् । निज कान्छा लामाले म तिमीहरूसँग ढल्केवरमा भेट्छु भनेको थियो । गाँजा पुगेपछि पैसा लिने दिने कुरा भएको थियो । हामीबाट भएको कारोबार सम्बन्धमा ट्रक धनीलाई र चिजबल धनीलाई थाहा छैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी प्रदीप तामाङको अनुसन्धान समक्ष भएको बयान ।

परीक्षणका लागि पठाइएको भौतिक सबुद नं. १ देखि २९ मा गाँजा पाइएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६८।२।८ गते गाँजा नष्ट गर्न आयोजित कार्यक्रममा बरामद भएको गाँजाको डल्लो फुटाउँदा प्लाष्टिकको प्याकेटमा प्याक गरिएको १२ प्याकेट (३ किलो ग्राम) चरेस जस्तो देखिने चिज बरामद भएको ठिक साँचो हो भन्ने समेत ब्यहोराको इलाका प्रहरी कार्यालय बर्दिवासको कम्पाउन्डमा खडा गरेको बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६८।१।२४ गते बरामद भएको गाँजालाई मिति २०६८।२।८ गते नष्ट गर्न आयोजित कार्यक्रममा सो गाँजाको डल्लो फुटाउँदा प्लाष्टिकको प्याकेटमा प्याक गरिएको १२ प्याकेट (३ किलो ग्राम) चरेस जस्तो देखिने चिज बरामद भएकाले सो चिजको कानुन बमोजिम मुचुल्का गरी आवश्यक कारबाहीका लागि पेस गरेको छु भन्ने समेत ब्यहोराको अनुसन्धान अधिकृत भवीन्द्र बुढाथोकीको प्रतिवेदन ।

परीक्षणका लागि पठाइएको लागि भौतिक सबुद १ देखि १२ मा चरेस पाइएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६८।१।२४ गते जिल्ला महोत्तरी बर्दिवास-७ मा प्रहरी टोलीले ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रकमा चिजबलको कार्टुनले छोपी लुकाई राखेको अवस्थामा २९ पोका (८ क्विन्टल ९५ किलो ग्राम) गाँजा बरामद भएको र उक्त ट्रकका चालक श्रीराम थापा, सहचालक प्रवीण बस्नेत र ट्रकमा सवार प्रदीप तामाङ पक्राउ परेकाले उक्त ट्रक, बरामदी गाँजा र प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ एवम् बरामद गरी लगेको ठिक साँचो हो । उक्त गाँजा मिति २०६८।२।८ गते नष्ट गर्ने क्रममा गाँजाका डल्लाबाट १२ प्याकेट (३ किलो ग्राम) चरेस समेत बरामद भएको सुनेको छु भन्ने समेत ब्यहोराको २०६८।३।४ को वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

माथि उल्लिखित प्रहरी प्रतिवेदन, बरामदी मुचुल्का, परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादीहरूको बयान समेतका प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी श्रीराम थापा, प्रदीप तामाङ, प्रवीण बस्नेत, कान्छा लामाको कार्य लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को परिच्छेद २ को दफा ४ (क) को कसुर अपराध देखिँदा निज

प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको परिच्छेद ३ दफा १४ (१) (घ) (५) बमोजिम २ वर्षदिखि १० वर्षसम्म कैद र १५०००।— देखि १,००,०००।— रुपैयासम्म जरिवानाको सजाय हुन, प्रतिवादी रणकुमार बास्कोटा सवारी धनी र सो सवारी भोगकर्ता विनोद खत्री रही उक्त सवारीमा ऐ. ऐनको दफा ४ ले निषेध गरेको वस्तु ओसारपसार भएबाट निजहरूले ऐ. ऐनको दफा १५ को कसुर गरेकाले सोही उक्त अवैध लागु औषध गाँजा कारोबारमा प्रयोग भएको ट्रकका धनी रणकुमार बास्कोटा भएको ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रक ऐ. ऐनको दफा १८ बमोजिम जफत हुन तथा ऐ. ऐनको दफा १७ बमोजिम प्रतिवादी रामबहादुर नेगी मतियार देखिँदा निजलाई समेत सोही दफा बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग मागदाबी।

म इटहरीको लागि हेटौँडाबाट हिँडेकोमा बर्दिवास चेक जाँचका क्रममा गाँजा सहित पक्राउ परेको हो । सो ट्रकमा सवार मान्छेहरू मध्ये ड्राइभर, खलासी र म समेत थियौँ । एक जना मान्छे को थियो मैले चिनिँँ । अरू केही थाहा छैन । बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएको गाँजा कसको हो मलाई थाहा छैन । अभियोग पत्र अनुसार मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन, म निर्दोष छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रदीप तामाडले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६८।१।२३ गतेका दिन बनेपाबाट चिजबल लोड गरी ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रकबाट विर्तामोड जाने क्रममा पालुङ भन्ने ठाउँमा आइपुग्दा ५-६ जना मान्छे आएर पेस्तोल देखाई यो सामान लैजाउ भनेपछि मैले डरले उसको सामान राखेको हुँ, पछि बर्दिवास प्रहरीले समातेपछि गाँजा हो भनेर थाहा भयो । प्रदीप तामाड हेटौँडाबाट इटहरीका लागि हिँडेको हो । निजसँग गाँजा पुन्याउने विषयमा कुराकानी भएको छैन । प्रहरीमा लेखिएको सो सम्बन्धी मेरो बयान झुट्टा हो । ट्रक धनीलाई गाँजा सम्बन्धी जानकारी छैन । अभियोग पत्र अनुसार मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन, छैन म निर्दोष छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीराम थापाले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६८।१।२३ गतेका दिन बनेपाबाट चिजबल लोड गरी ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रकबाट विर्तामोड जाने क्रममा पालुङ भन्ने ठाउँमा आइपुग्दा ५-६ जना मान्छे आएर पेस्तोल देखाई यो सामान लैजाउ भनेपछि मैले डरले उसको सामान राखेको हो । गाडी श्रीराम थापाले चलाएका थिए, सामान के हो थाहा भएन । बर्दिवास प्रहरीले समातेपछि गाँजा हो भनेर थाहा भयो । प्रदीप तामाड हेटौँडाबाट इटहरी जानु छ भनी चढेको हो । प्रदीप तामाडको चालकसँग भेट भई कुरा भएको होइन, छैन । ट्रक धनीलाई गाँजा सम्बन्धी जानकारी छैन। अभियोग पत्र अनुसार मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन, छैन म निर्दोष छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रवीण बस्नेतले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६८।१।२३ गते काठमाडौँबाट बालाजु ढुवानी सेवासँग रू. १२,५००।— मा विर्तामोडसम्मको एकतर्फी भाडामा रहेको मेरो ना.२ख. ८८६३ नं. को ट्रक भाडामा दिएको हो । दुबै पक्षको हस्ताक्षर भई ट्रक जिम्मा दिएको हो । अवैध गाँजा र चरेस समेत राख्न मैले गाडी दिएको होइन । ड्राइभरले बिच बाटोमा कहाँ के गरे, थाहा छैन । सो सवारी प्रतिवादी रणकुमार बास्कोटाको नाउँमा दर्ता रहेको र मैले रू. ५,७०,०००।— दिई करारबाट बाँकी रकम तिर्ने गरी लिएको हो । अभियोग दाबी अनुसार मैले जानाजानी अवैध गाँजा चरेस ओसारपसार गर्न गाडी दिएको नहुँदा अभियोग

दाबी बमोजिम मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी विनोद खत्रीले अदालतमा निवेदन साथ हाजिर भई गरेको बयान।

मेरो नाउँमा दर्ता रहेको ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रक प्रतिवादी मध्येको विनोद खत्रीलाई सम्झौता कागजबाट मैले रु. ५,७०,०००।— लिई करारबाट बाँकी प्रति महिना रु. २५,०००।— तिर्ने गरी बिक्री गरी सकेको छु । मेरो रूपैया बाँकी रहेको कारणले नामसारी नगराएको हो । उक्त ट्रक (हाल बरामद भएको) विनोद खत्रीको हो । प्रतिवादी प्रदीप तामाङ, प्रवीण बस्नेत, श्रीराम थापासँग मेरो चिनजान छैन । सो ट्रक बिक्री गरिसकेकाले के ओसारपसार गरे मलाई थाहा छैन । अभियोग दाबी बमोजिम मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रणकुमार बास्कोटाले अदालतमा गरेको बयान।

सुरु अदालतबाट प्रतिवादी रामबहादुर नेगीको नाउँमा जारी भएको ७० दिने म्यादमा प्रतिवादीले हाजिर नभई म्याद गुजारी बसेको ।

प्रतिवादी कान्छा लामाको नाउँमा अदालतबाट जारी भएको ७० दिने म्याद बेपत्ते तामेल भई मिसिल सामेल रहेको र अदालतबाट भएको आदेश बमोजिम निज कान्छा लामाको वास्तविक वतन खुलाउन जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय मार्फत पत्राचार हुँदा यकिन वतन खुल्न नसकेको भन्ने प्रहरी चौकी भैसे मकवानपुरले इलाका प्रहरी कार्यालय बर्दिवासलाई पठाएको च.नं. ३७३ को पत्र संलग्न गरी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय महोत्तरीले अदालतलाई च.नं. ७२० मिति २०६९।३।१२ को पठाएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी रणकुमार बास्कोटाले अदालतबाट तोकिएको २०६९।१।३० गतेदेखिको तारेख गुजारी बसेको र थाम्ने थमाउने अवस्था समेत बाँकी नरहेको ।

मिति २०६८।१।२४ गते बिहान म प्रदीप तामाङ हेटौँडामा सँगै थियौँ । ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रकमा हेटौँडाबाट इटहरी जान चढेको हो, प्रदीप तामाङसँग कुनै सामान थिएन, प्रदीप तामाङले सजाय पाउने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रदीप तामाङका साक्षी सूर्य बहादुर तामाङले अदालत समक्ष गरेको बकपत्र।

मिति २०६८।१।२३ गते राती काठमाडौँबाट चढेर हेटौँडा आई पुग्यौँ । हामी प्रतिवादीसँग साथै छौँ । काठमाडौँबाट आउँदै गर्दा पालुडमा आइपुगेपछि एक जना ट्रकमा चढनु भयो । तल आएपछि ४-५ जना आई पेस्तोल देखाई केही सामान छ लोड गर्नु पर्‍यो भने । उनीहरूले नै ट्रकमा लोड गरेका थिए । ट्रक हेटौँडा आएपछि एच.आइ.डी. चोकमा ओर्ली म आफ्नो बाटो लागें । अरू मलाई केही थाहा छैन । ट्रकमा जबरजस्ती गाँजा लोड गर्न लगाएको हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतका साक्षी हिराबहादुर थापाले अदालत समक्ष गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।१।२४ गतेको दिन रात म र विनोद खत्री काठमाडौँमै थियौँ । ट्रकमा नुडल्स र चिजबल्स लोड गरी बिर्तामोड झापा पुन्याउनलाई ट्रक दिएको हो । लागु औषध बरामद भएको विषयमा यी प्रतिवादी विनोद खत्रीको कुनै दोष अपराध छैन, विनोद खत्री उपरको अभियोग दाबी झुट्टा हो, अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी विनोद खत्रीका साक्षी मनोजकुमार राउत र रामेश्वर बस्नेतले अदालत समक्ष गरेको बकपत्र।

मिति २०६८।१।२४ गतेको प्रतिवेदन ब्यहोरा र बरामदी मुचुल्कामा भएको सहीद्वाप मेरो हो । सो प्रतिवेदन र मुचुल्का मैले तयार पारेको हुँ । ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रक बर्दिवास वार्ड नं. ७ राजमार्गमा फेला पारी तलासी लीँदा चिजबलमाथि २९ पोकामा ८ क्विन्टल ९५ किलो ग्राम गाँजा बरामद गरेको हुँ । चालक श्रीराम थापा, सहचालक प्रवीण बस्नेत र प्रदीप तामाङ समेतलाई नियन्त्रणमा लिई पक्राउ गरेको हुँ । अर्का प्रतिवादी प्रदीप तामाङ सोही गाडीमा रहेका कारण निजलाई पक्राउ गरेको हुँ । प्रदीप तामाङ निर्दोष हुन् भन्ने समेत ब्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस विकास कोइराला र वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस भुवन शाही ठकुरीले गरेको बकपत्र ।

वतन खुलन नआएपछि वतन खुलेका बखत जगाई कारबाही गर्ने गरी निज कान्छा लामाको हकमा तामेलीमा रहने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी रामबहादुर नेगीको हकमा मुलतबी रहने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू मध्ये चाकल श्रीराम थापा र सहचालक प्रवीण बस्नेतले आरोपित कसुरलाई स्वीकार गरेकै देखिँदा र निजहरूले अरू कसैको अवैध मागदाबी अनुरूप लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ (१) (घ) ५ बमोजिम निज दुवै जना प्रतिवादीहरूलाई जनही ४ (चार) वर्ष कैद र रु. २५,०००।—(पच्चीस हजार) जरीवाना हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी प्रदीप तामाङका हकमा विचार गर्दा, बरामदी मुचुल्का गर्ने र प्रतिवेदक समेत रहेका प्र.स.नि. फणिन्द्रबहादुर श्रेष्ठले बकपत्र गर्दा निज प्रदीप तामाङ पेसेन्जरका रूपमा ट्रकमा रहेको र गाँजा ओसारपसारमा निजको संलग्नता नरहेको भनी तथा सोही ब्यहोराको बरामदी मुचुल्काका विकास कोइराला र वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस श्री भुवन शाही ठकुरीले समेत बकपत्रमा लेखाई दिएकोबाट यी प्रतिवादी ट्रकमा सवार भएकै मात्र कारणले आरोपित कसुरमा कसुरदार हुन् भन्न सकिने अवस्था नहुँदा आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी पूर्णकुमार बास्कोटा र विनोद खत्रीका हकमा विचार गर्दा, निजहरूलाई सवारी साधनको स्वामित्व र भोगमा रहेका कारणले प्रतिवादी बनाएको देखिएको, ऐनको दफा १५ बमोजिम जानी जानी गाँजा ओसारपसारमा सो ट्रक प्रयोग गर्न दिएको भन्ने अवस्था नदेखिएको, गाँजा राखिएको विषयमा निजहरूलाई जानकारी नरहेको भन्ने श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेत समेतको बयानबाट देखिन आएको र निजहरूको अनुमति र जानकारी बेगर गाँजा राखी ओसारपसार गरेका कारणले मात्र निज प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्न न्यायोचित नहुँदा निजहरूले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ । ओसारपसारमा प्रयोग भएको ना.२ख ८८६३ नं. को ट्रक निजहरूको सहमति र मञ्जुरी बेगर प्रयोग गरिएको हुँदा सो जफततर्फको वादी दाबी समेत पुग्न सक्तैन । मोबाइल धनी रामबहादुर नेगी हाल फरार रहेकाले सो मोबाइल जफतका विषयमा केही बोलिरहनु परेन भन्ने सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।१०।२४ मा भएको फैसला ।

सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६९।१०।२४ गतेको फैसलामा कानुन तथ्य तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको गम्भीर त्रुटि रहे भएकाले महोत्तरी जिल्ला अदालतको उक्त २०६९।१०।२४ को फैसला उल्टी गरी झुट्टा अभियोग दाबीबाट फुर्सद दिलाई भराइपाउँ भन्ने प्रतिवादी श्रीराम थापाको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादीहरू सप्रमाण कसुरदार पुष्टि भएको हुँदा प्रतिवादीहरू प्रदीप तामाङ, विनोद खत्री, रणकुमार बास्कोटालाई सजाय तथा दशीको ट्रक समेत जफत गर्नु पर्नेमा सो नगरी गरेको मिति २०६९।१०।२४

गतेको फैसला सो हदसम्म बदर गरी सुरु अभियोग मागदाबी अनुसार प्रतिवादीहरूलाई सजाय तथा दशीको ट्रक समेत जफत गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र।

सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६९।१०।२४ गतेको फैसलामा कानुन तथ्य तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको गम्भीर त्रुटि रहे भएकाले महोत्तरी जिल्ला अदालतको उक्त २०६९।१०।२४ को फैसला उल्टी गरी झुट्टा अभियोग दाबीबाट फुर्सद दिलाई भराइपाउँ भन्ने प्रतिवादी प्रवीण बस्नेतको पुनरावेदन पत्र।

यसमा दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको र मौकामा भएको बरामदी मुचुल्कामा प्रतिवादी प्रदीप तामाङ रोहबरमा रही सहीछाप गरेको र निजले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा कसुरमा साविती भई बयान गरेको अन्य सह अभियुक्तले मौकामा बयान गर्दा पोल गरेको स्थितिमा प्रतिवादी प्रदीप तामाङलाई आरोपित कसुरमा सफाइ दिने गरी सुरुले गरेको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१०।२२ गतेको आदेश।

यस अदालतको ठहर

नियमानुसार निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाका तिन वटै पुनरावेदन पत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीराम थापाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री मुकेशकुमार कार्की, पुनरावेदक प्रतिवादी प्रवीण बस्नेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री दिपकबहादुर के. सी. तथा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय जनकपुरका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री मुरारीप्रसाद पौडेलले गर्नु भएको बहस सुनियो । यसमा प्रतिवादी श्रीराम थापाले हाँकी चलाई ल्याएको ना २ ख ८८६३ नं. को ट्रकबाट ८९५ किलोग्राम गाँजा र ३ किलोग्राम चरेस बरामद भएको र प्रतिवादीहरूको सो कार्य लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ (यसपछि यस ठहर खण्डमा ऐन भनिएको) को दफा ४ को खण्ड (क) द्वारा निषेधित कसुर भएकाले प्रतिवादी श्रीराम थापा, प्रदीप तामाङ, प्रवीण बस्नेत र कान्छा लामालाई सोही ऐनको दफा १४ (१) (घ) (५) बमोजिम, ट्रक धनी रणकुमार बास्कोटा र ट्रक सञ्चालक विनोद खत्रीलाई ऐनको दफा १५ बमोजिम, प्रतिवादी रामबहादुर नेगीलाई ऐनको दफा १७ बमोजिम सजाय गरी लागु औषध ढुवानी गर्न प्रयोग गरिएको उक्त ट्रक ऐनको दफा १८ बमोजिम जफत गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी लिइएको प्रस्तुत मुद्दामा कान्छा तामाङको स्पष्ट वतन खुली म्याद तामेल हुन नसकेका कारणले निजका हकमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९क बमोजिम तामेलीमा राखिदिने, फरार रहेका प्रतिवादी रामबहादुर नेगीको हकमा अ.व. १९० नं. बमोजिम मुलतबी राखिदिने, प्रतिवादी श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतलाई ऐनको दफा १४ (१) (घ) (५) बमोजिम जनही चार वर्ष कैद र रू. २५,०००।- जरिवाना हुने, प्रतिवादी प्रदीप तामाङ, रणकुमार बास्कोटा र विनोद खत्रीले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने र लागु औषध ढुवानी गर्न प्रयोग भएको उक्त ट्रक जफत नहुने ठहर गरी महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।१०।२४ मा भएको फैसला उपर कसुर गढाउ भएका प्रतिवादी श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतको

पृथक पृथक रूपमा र सफाइ पाउने ठहर भएका प्रतिवादी र ट्रक जफत नगरिए उपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पर्न आएको रहेछ ।

पुनरावेदक श्रीराम थापाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले आफ्ना पक्षले जानी जानी सो लागु औषध आफुले चलाउने ट्रकमा राखी ढुवानी गरेको नभई डर र त्रासमा परेका कारणले बाध्य भई ढुवानी गर्नु परेको, बरामदी सामग्री लागु औषध हो भन्ने जानकारी निजलाई नभएको, आरोपित कसुर गरेकामा इन्कार रही अदालतमा बयान गरेको र निजका साक्षीले प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेका होइनन् भनी बकपत्र गरेको अवस्थामा निजले कसुर गरेको ठहर गर्न मिल्ने प्रमाणको अभावमा कसुरदार ठहर्‍याएर सजाय गर्ने गरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नहुँदा सो फैसला उल्टी गरी निजलाई सफाइ दिने गरी फैसला गरिपाउँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नु भयो । यसै गरी पुनरावेदक प्रवीण बस्नेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले आफ्नो पक्ष ट्रक चालक नभई सहचालक (खलासी) भएको, के कस्तो सामान कति रकममा कहाँसम्म ढुवानी गर्ने वा नगर्ने भन्ने कुराको निर्णय गर्ने हैसियत निजको नभएको र रोजगारीका लागि ट्रकमा सहचालकको काम गर्ने पर्ने बाध्यता भएकाले सो लागु औषध ढुवानी गर्न निजको कुनै भूमिका रहन सक्ने अवस्था नहुँदा निजलाई सजाय हुने ठहर गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला नमिलेकाले सो उल्टी गरी सफाइ दिलाइपाउँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नु भयो । यसै गरी पुनरावेदक नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले प्रतिवादी श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयानबाट प्रतिवादी प्रदीप तामाङको लागु औषध ओसारपसारको कार्यमा संलग्नता रहेको देखिएको, लागु औषध बरामद गर्दा निज सोही ट्रकमा यात्रारत रहेको र बरामदी मुचुल्काको रोहवरमा बसी निजले सहीछाप समेत गरेको अवस्थामा निजलाई सफाइ दिने ठहर गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला निजको हकमा मिलेको नहुँदा उल्टी गरी सजाय गरिपाउन र ट्रक धनी एवं सञ्चालक अन्य प्रतिवादीद्वय रणकुमार बास्कोटा र बिनोद खत्रीले जानी जानी लागु औषध ढुवानी गर्न ट्रक उपलब्ध गराएको अवस्थामा लागु औषध ढुवानी गर्न प्रयोग भएको सो सवारी साधन कानूनतः जफत गर्नु पर्नेमा सो नगरी ट्रक धनी र ट्रक सञ्चालकलाई दाबी बमोजिम सजाय नगरी सफाइ दिने ठहर गरेको सुरु अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेको नहुँदा सबै प्रत्यर्थीहरूको हकमा उल्टी गरी अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय गरेर ट्रक समेत जफत गरिपाउँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नु भयो । समग्र मिसिल अध्ययन एवं उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेतका आधारमा यस मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूको निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो :

(क) पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतले आरोपित कसुर गरेको हुन् होइनन् ? र निजहरूलाई सजाय गर्ने ठहर गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला मिले नमिलेको के हो ?

(ख) प्रतिवादी प्रदीप तामाङ, रणकुमार बास्कोटा र बिनोद खत्रीको यस मुद्दाको कसुरमा संलग्नता छ छैन ? निजहरूलाई सफाइ दिने तथा लागु औषध ढुवानी गर्न प्रयोग भएको ट्रक जफत नहुने ठहर गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मिलेको के हो ? र पुनरावेदकत्रयको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन ?

उपरोक्त प्रश्नहरूमा प्रवेश गरी न्यायिक निष्कर्ष निकाल्नु पूर्व लागु औषध सम्बन्धी कसुरका सम्बन्धमा छोटो चर्चा गर्न यस इजलासले आवश्यक ठानेको छ । गैर कानुनी व्यापार व्यवसायबाट बढी

आय आर्जन हुने दृष्टिले अवैध हातहतियार तथा खरखजानाको कारोबारपछि दोस्रो दर्जामा पर्दछ लागु औषधको कारोबार । यसको उत्पादन, खरिद, बिक्री, सञ्चय, ओसारपसार जस्ता विविध कारोबारमा कुनै एक व्यक्ति विशेषको मात्र संलग्नता नरही सङ्गठनात्मक (Organized) रूपमा हुन्छ र कारोबारमा संलग्नहरूको सञ्जाल पनि कुनै एक राष्ट्रको भूभागमा मात्र नसाँघुरिएर एकभन्दा बढी राष्ट्र (Transnational) सम्म फैलिएको हुन्छ । विश्वव्यापी रूपमा झाँगिएको यसको कारोबार र सञ्जाल एवं जनमानसमा यसले पुऱ्याउने समग्र नकारात्मक असरलाई मध्यनजर गरी यसको उत्पादनदेखि सेवनसम्मका जस्तो सुकै र जहाँ सुकैको कारोबारलाई नियन्त्रण गर्न संयुक्त राष्ट्र सङ्घ (United Nations Organization) स्वयंले पहल गरी Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substance, 1988 नामक कानुनी दस्तावेज जारी गरेको छ । सो विश्व संस्थाको सदस्य हाम्रो मुलुक पनि भएकाले सो Convention लागु गर्ने जिम्मेवारी हाम्रो काँधमा पनि आइपरेको छ । हाम्रो आफ्नै दक्षिण एसियाका मुलुकहरूलाई पनि लागु औषधको समस्याले नगाँजेको होइन । त्यसैले यसलाई नियन्त्रण गर्न SAARC राष्ट्रका सदस्य मुलुकहरूबाट SAARC Convention on Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1990 नामक अर्को कानुनी दस्तावेज जारी भई लागु भएको छ । SAARC राष्ट्रको सदस्य भएका नाताले यस Convention लाई अक्षरशः व्यवहारमा उतार्न अनुसन्धान कर्ता (Investigator), अभियोजनकर्ता (Prosecutor), न्यायकर्ता (Adjudicator) र सरोकारवाला (Stakeholder) सबैले आआफ्ना क्षेत्रबाट सक्रियता देखाउनु परेको छ । लागु औषध नियन्त्रण सम्बन्धमा हाम्रो आफ्नै राष्ट्रिय कानून, संयुक्त राष्ट्र सङ्घले जारी गरेको यस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय Convention र SAARC मुलुकले जारी गरेको क्षेत्रीय स्तरको उक्त कानुनी दस्तावेज जस्ता चर्चा गरिएका उपरोक्त कानुनी दस्तावेजका प्रावधानहरूलाई मध्यनजर गर्दै लागु औषध मुद्दामा कसुर बेकसुरको न्यायिक निष्कर्षमा पुगनु पर्दछ भन्ने मान्यता यस इजलासले लिएको छ ।

यस प्रसङ्गलाई यहीं बिट मारी अब चर्चा चलाऔं निर्णय दिनु पर्ने भनी माथि तय गरिएको पहिलो प्रश्न उपर, जुन पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतको पुनरावेदन जिकिरसँग सम्बन्धित छ । पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीराम थापा लागु औषध ढुवानी गर्न प्रयोग गरिएको ना २ ख ८८६३ नं. को ट्रकका चालक हुन् भने पुनरावेदक प्रतिवादी प्रवीण बस्नेत सो ट्रकका सहचालक । प्रतिवादी श्रीराम थापाले चलाई ल्याएको उक्त ट्रक प्रहरीको शङ्काको घेरामा परी चेक जाँच गर्दा सो ट्रकमा उपरोक्त परिमाणको लागु औषध बरामद भएको अवस्था छ । लागु औषध बरामद गर्दा तयार भएको बरामदी मुचुल्काको रोहबरमा बसी दुबै पुनरावेदक प्रतिवादीले सहीछाप गरेको देखिन्छ । बरामदी सामग्री लागु औषध हो भनी केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट प्राप्त परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको छ । काभ्रेपलाञ्चोकबाट बिर्तामोडका लागि चिजबल लिएर आइरहेको अवस्थामा नौबिसेमा प्रदीप तामाङसँग भेट भई निजले भने बमोजिम त्रिभुवन राजपथको बाटोबाट आउँदा पालुङमा कान्छा भन्ने व्यक्तिसँग भेट भएको र रू. ३०,०००।- दिने शर्तमा लेबरबाट बरामदी लागु औषध ट्रकमा लोड गराई लिएर आउँदा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भनी पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीराम थापाले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गरेको र अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी प्रवीण बस्नेतले पनि सोही निकायमा सोही ब्यहोरा मिलानको बयान गरेको मिसिल अध्ययनबाट देखिन्छ ।

अदालतमा बयान गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीराम थापाले काभ्रेपलाञ्चोकबाट ट्रकमा चिजबल लोड गरी आउँदा पालुङमा ५-६ जना मानिसले पेस्तोल देखाई यो सामान लैजाउ भनेकाले डरले सो सामान ट्रकमा राखेको हो भनी उल्लेख गरेको र अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी प्रवीण बस्नेतले पनि सोही ब्यहोरा उल्लेख गरी अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ । यस मुद्दामा बरामद भएको लागु औषध महोत्तरी जिल्लाको बर्दिवासमा बरामद भएको हो । पालुङदेखि बर्दिवाससम्म आउँदा बाटोमा धेरै प्रहरी कार्यालयहरू रहेका छन् । पेस्तोल देखाई डर त्रासमा पारी उनाउ मानिसले ट्रकमा सामान लोड गरी ढुवानी गर्न बाध्य बनाएको भए बाटोमा भेटिएका ती प्रहरी कार्यालयमा सो कुराको जानकारी गराउनु सामान्य सुझबुझको कुरा हो । तर यी पुनरावेदक प्रतिवादीद्वयले सो गरेको नदेखिँदा उक्त लागु औषध ढुवानी गर्न निजहरूको संलग्नता रहेनछ भन्न सकिने अवस्था रहेन ।

ऐनको दफा १२ मा “...निजको साथमा राखिएको फेला परेमा त्यस्तो पदार्थ निजले यो ऐन र यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा जारी गरिएको आदेश बमोजिम प्राप्त गरेको वा राखेको हो भन्ने कुराको प्रमाण निजैले पेश गर्नु पर्ने छ । त्यस्तो प्रमाण पेश गर्न नसकेमा र अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक निजले यस ऐन अन्तर्गत सजाय हुने अपराध गरेको मानिने छ” भन्ने कानुनी प्रावधानको सन्दर्भबाट विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीद्वयले त्यस्तो अन्यथा प्रमाणित गरेको मिसिलबाट देखिँदैन। तसर्थ पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको साबिती बयानलाई बरामदी मुचुल्का, केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनले समर्थन गरेको र उक्त दफा १२ को कानुनी प्रावधान समेतबाट निजहरूले आरोपित कसुर गरेको देखिँदा निजहरूले सो कसुर गरेको ठहर गरी सजाय गर्ने ठहरयाएको महोत्तरी जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

अब चर्चा चलाऔं निर्णय दिनु पर्ने भनी माथि तय गरिएको दोस्रो प्रश्न उपर। यद्यपि प्रतिवादी श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतको बयानबाट बरामदी लागु औषध पालुङमा ट्रकमा लोड गरी बिर्तामोडसम्म लैजान लागिएको भन्ने उल्लेख छ; तर सो लागु औषध कहाँ उत्पादन भयो ? पालुङमा कसले कसरी सङ्कलन गरे ? बिर्तामोड पुर्याएर सो लागु औषध कसलाई जिम्मा दिनु पर्ने हो ? कसको घर वा गोदाममा लगेर राखे हो ? भन्ने जस्ता प्रश्नको जवाफ यस मुद्दाको अनुसन्धानको क्रममा खोजिनु अनुसन्धानकै दायराभित्र पर्ने कुरा हो र सो खोजिएको भए लागु औषध कारोबारीहरूको ठुलै सञ्जालको उजागर पनि हुने थियो । यी यावत् विषयमा अनुसन्धान कर्ता मौन रहेको देखिँदा अभियोग लगाइएका प्रतिवादीका सम्बन्धमा मात्र सिमित भई निर्णय दिनु पर्ने अवस्था यस मुद्दामा छ । अतएव नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर उपर प्रथमतः प्रतिवादी प्रदीप तामाङका सम्बन्धमा विचार गरौं । अर्का प्रतिवादी कान्छा लामाले अह्राए बमोजिम निजले लागु औषध ढुवानी गर्न ट्रक खोजी गर्ने क्रममा आफ्ना परिचित श्रीराम थापासँग नौबिसेमा भेट भई निजले चलाई ल्याएको ट्रक लागु औषध ढुवानी गर्न पालुङसम्म ल्याएको भनी निजले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा उल्लेख गरेको अवस्था छ । बरामद भएको लागु औषध सो ट्रकमा लोड गरी निज स्वयं समेत सोही ट्रकमा चढेर यात्रा गरेको र बर्दिवाससम्म पुगेको लागु औषध बरामद हुँदाकै अवस्थामा निज पक्राउ परेबाट देखिन्छ । बरामदी मुचुल्काको रोहबरमा बसी यी प्रतिवादीले पनि सहीछाप गरेका छन् । बरामदी लागु औषधमा यी प्रतिवादीको संलग्नता नभए सो लोड गरिएको ट्रकमा बसेर यात्रा गर्नु पर्ने तर्कसङ्गत कारण पनि देखिँदैन । यथार्थमा प्रतिवादी श्रीराम थापा र

प्रवीण बस्नेतले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयानले यी प्रतिवादीले सोही निकायमा गरेको बयानलाई समर्थन गरेको अवस्था छ । निजको कसुरमा संलग्नता नरहेको भए अन्य दुई जना प्रतिवादीले निजलाई पोल गर्नु पर्ने तर्कसङ्गत कारण पनि मिसिलबाट देखिँदैन । लागु औषधको कारोबार सङ्गठित रूपमा गरिने अपराध भएकाले यसमा संलग्नहरूको सङ्ख्या पनि धेरै जनाको हुन्छ । नौबिसेमा ट्रक खोजी पालुडमा लागु औषध लोड गराएर सोही ट्रकमा लागु औषध बरामद भएको स्थानसम्म यात्रा गरेको देखिँदा निज सफेद रहेछन् भन्न मिल्दैन । बरामदी लागु औषध ढुवानीमा सबै जनाको संलग्नता जनाई यी प्रतिवादी समेतका अन्य दुई जना प्रतिवादीले गरेको बयानलाई बरामदी मुचुल्काले समर्थन गरेको देखिँदा निजको यस कसुरमा संलग्नता रहेनछ भन्न सकिने अवस्था नभई निजले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि हुन आयो । यस स्थितिमा निज प्रतिवादी प्रदीप तामाङलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने ठहर गरेको महोत्तरी जिल्ला अदालतको फैसला यी प्रतिवादीको हकमा मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म उल्टी भई निजलाई ऐनको दफा १४ (१) (घ) (५) बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैद र रु. ५०,०००।-(पचास हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ ।

अब प्रतिवादी रणकुमार बास्कोटा र विनोद खत्रीका सम्बन्धमा विचार गरौं । लागु औषध ढुवानी गर्न प्रयोग भएको उक्त नारख ८८६३ नं. को ट्रक प्रतिवादी रणकुमार बास्कोटाका नाममा दर्ता रहेको र निजले सो ट्रक सम्झौता गरी अर्का प्रतिवादी विनोद खत्रीलाई हस्तान्तरण गरेको निज बास्कोटाले अदालतमा गरेको बयानमा उल्लेख छ । प्रतिवादी विनोद खत्रीले बयान गर्दा पनि सो ट्रक सम्झौता गरी रणकुमारबाट आफुले लिएको ब्यहोरा उल्लेख गरेका छन् । मिसिल संलग्न रहेको मिति २०६७।०५।०२ को सम्झौता पत्रको प्रतिलिपि हेर्दा बास्कोटाबाट खत्रीले सो ट्रक रु. १०,७०,०००।- मा खरिद गरेको देखिन्छ । ट्रक चालक प्रतिवादी श्रीराम थापाले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा लागु औषध ढुवानी सम्बन्धी जानकारी र संलग्नता ट्रक धनीको छैन भनी उल्लेख गरेका छन् । ट्रक सञ्चालक निज विनोद खत्री र बालाजी ढुवानी सेवा बिच लागु औषध बरामद भएको अघिल्लो दिन अर्थात मिति २०६८।०१।२३ मा भएको सम्झौता हेर्दा सो ट्रक चिजबल लिएर बिर्तामोडसम्म पुर्याउने र एकतर्फी भाडा रु. १२,०००।- तय भएको ब्यहोरा उल्लेख भएको देखिँदा निज खत्रीले सो ट्रक लागु औषध ढुवानी गर्न नभई चिजबल ढुवानी गर्न पठाएको देखिन्छ । यथार्थमा प्रतिवादी रणकुमारले ट्रक बिक्री गरिसकेको र प्रतिवादी विनोद खत्रीले भाडा तय गरी चिजबल ढुवानी गर्न ट्रक प्रयोग गराए बाहेक यी प्रतिवादीले ऐनको दफा १५ द्वारा निषेधित कसुर यो यस प्रकारले गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट नदेखिँदा निजहरू दुबै जनालाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने ठहर गरेको सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतको फैसला यी प्रतिवादीद्वयको हकमा मिलेको देखिन आयो ।

जहाँसम्म ट्रक समेत जफत गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर छ; त्यसतर्फ विचार गर्दा लागु औषध ओसारपसार गर्न प्रयोग भएका सवारी साधन जफत हुने सम्बन्धी कानुनी प्रावधान ऐनको दफा १८ मा गरिएको छ । उक्त दफामा “...त्यस्तो लागु औषध राखी ओसारपसार गर्न प्रयोग गरिएका रेल तथा हवाईजहाज बाहेक जुनसुकै सवारी समेत जफत हुनेछ ।”

तर सो सवारी त्यस्तो अपराध गर्न प्रयोग गरिने वा गरिएको कुरा सवारी धनीलाई थाहा थिएन भन्ने कुराको प्रमाण निजले पेश गर्न सकेमा भने त्यस्तो सवारी जफत गरिने छैन ।”

यस अगाडिको अनुच्छेदमा विवेचना गरिए बमोजिम प्रतिवादी रणकुमारले सो ट्रक विनोद खत्रीलाई हस्तान्तरण गरी सकेको र निज विनोद खत्रीलाई सो ट्रक लागु औषध ओसारपसारमा प्रयोग गरिएको भन्ने कुराको जानकारी भएको मिसिलबाट नदेखिँदा लागु औषध ओसारपसार गर्न प्रयोग भएको उक्त ना २ ख ८८६३ नं. को ट्रक जफत नहुने ठहर गरेको महोत्तरी जिल्ला अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्नु पर्ने अवस्था देखिन आएन।

तसर्थ माथि प्रकरण प्रकरणमा विवेचित आधार, प्रमाण र कारणबाट महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।१०।२४ मा भएको फैसला प्रतिवादी प्रदीप तामाङको हकमा मिलेको नदेखिँदा निजको हकमा सो फैसला केही उल्टी भई निजलाई ऐनको दफा १४ (१) (घ) (५) बमोजिम ५(पाँच) वर्ष कैद र रू. ५०,०००।- (पचास हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ । आरोपित कसुरबाट सफाई पाउँ भन्ने पुनरावेदक श्रीराम थापा र प्रवीण बस्नेतको तथा रणकुमार बास्कोटा र विनोद खत्रीलाई सजाय गरी लागु औषध ढुवानी गर्न प्रयोग भएको ना२ख ८८६३ नं. को ट्रक जफत गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । अन्य कुरामा तपसिल बमोजिम गर्नु होला।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिए बमोजिम प्रतिवादी प्रदीप तामाङलाई ५ वर्ष कैद र रू. ५०,०००।- जरिवाना हुने ठहर भएको र निज मिति २०६८।०१।२४ देखि मिति २०६९।१०।२४ सम्म १ वर्ष ९ महिना थुनामा बसेको देखिँदा निजलाई हुने ठहर भएको कैद अवधिबाट थुनामा बसेको अवधि कट्टा गरी बाँकी कैद र जरिवाना रू. ५०,०००।- लगत कसी असुल उपर गर्नु होला भनी महोत्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु होला..... १

यस अदालतको फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु होला भनी प्रतिवादी प्रदीप तामाङका नाममा पुनरावेदनको म्याद दिनु होला २

फैसलाको प्रतिलिपि साथ राखी मुद्दा फैसला भएको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, जनकपुर तथा थुनामा रहेका प्रतिवादीलाई दिनु होला ३

नक्कल माग गर्ने सरोकारवालालाई नियमानुसार गरी फैसलाको नक्कल दिनु होला ४

दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु होला..... ५

(हरिकुमार पोखरेल)

न्यायाधीश

उक्त रायमा मेरो सहमति छ।

(हेमराज पन्त)

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०७१ साल जेष्ठ २१ गते रोज ४ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत पोखरा
संयुक्त इजलास
माननीय का.मु.मुख्य न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री महेशप्रसाद पुडासैनी
फैसला
विक्रम सम्वत् २०७० को स.फौ.पु.नं. २९४९(069-CS-0180)
निर्णय नं. २१६

मुद्दा : ठगी

नेपाल जेसुइत सोसाइटीका सदस्य फादर नोवर्टको जाहेरीले नेपाल सरकार ..... १ पुनरावेदक
वादी

विरुद्ध

म्याग्दी जिल्ला सिंगा गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने चक्रबहादुर पुनको छोरा मनोज पुन..... १ वादी
प्रतिवादी
सिन्धुपाल्चोक बाँसबारी गा.वि.स. वडा नं. ३ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
म.न.पा. वडा नं. ६ चुच्चेपाटी बस्ने योवनाथ पराजुलीको छोरा राजन भन्ने राजकुमार
पराजुली..... १
गोरखा जिल्ला पालुङटार गा.वि.स. वडा नं. ७ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
म.न.पा. वडा नं. ११ बबरमहल पुरानो गणेशस्थान गल्ली बस्ने गंगादत्तको छोरा गणेश
देवकोटा १

सुरु फैसला गर्ने न्यायाधीश : मा.न्या. श्री हेमराज पन्त

कास्की जिल्ला अदालत

सुरु फैसला मिति : २०६९।३।१९

सुरु कास्की जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उपर चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पत्र दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :

हाम्रो नेपाल जेसुइत सोसाइटी संस्थाले पोखरामा शाखा विस्तारका लागि कास्की हेम्जा एरियामा फराकिलो जग्गा खोजिरहेकामा मनोज पुनले संस्थासँग सम्पर्क गरी तपाईंहरूले खोजेजस्तो र खोजेको स्थानमा मैले जग्गा मिलाइदिन्छु भनी पटक पटक गरी संस्थाहरूबाट कुल रकम रु. ६,००,००,०००।- (छ करोड मात्र) लिएकामा निजले सो स्थानमा कुल जम्मा रकम रु. ४,३०,००,०००।- (चार करोड तिस लाख मात्र) को ५७ रोपनी ४ आना दुई पैसाको जग्गा उपलब्ध

गराइदिएको अन्य जग्गा नमिलाइदिने बताएकाले जग्गा मिलाउन वा रकम फिर्ता गर्न अनुरोध गर्दा रू. ५०,००,०००।- (पचासलाख मात्र) रकम नगदै फिर्ता दिएकामा बाँकी रकम समेत फिर्ता गर्ने बहानामा बाउन्स चेक दिई संस्थालाई कुल रकम रू. १,२०,००,०००।- (एक करोड बिस लाख मात्र) ठगी गरेकाले निज मनोज पुनलाई आवश्यक कारबाही गरी सो ठगी गरेको रकम फिर्ता दिलाइपाउँ भन्ने ब्यहोराको फादर नोबर्टको जाहेरी दरखास्त ।

मैले नेपाल जेसुइत संस्थालाई पोखरामा शाखा विस्तारका लागि भनी पोखरा कास्की हेम्जा १ जैसीचौर भन्ने स्थानमा ८० रोपनी जग्गा मिलाइदिने भनी सो संस्थाबाट मिति २०६५।१२।२८ गतेदेखि मिति २०६८।३।२९ गतेसम्म विभिन्न मितिमा जम्मा रकम रू. ६,००,००,०००।- (छ करोड मात्र) लिएको हुँ । त्यसपछि मैले उल्लिखित स्थानमै ५७ रोपनी ४ आना २ पैसा क्षेत्रफल भएको जग्गाहरू मिलाइदिएको हुँ । कारणवश सो स्थानमा अन्य जग्गाहरू मिलाइदिन नसकेकाले संस्थाले रकम फिर्ता माग्यो । रकम फिर्ता दिने क्रममा नगदै रू. ५०,००,०००।- (पचास लाख) फिर्ता दिएँ । अन्य रकम समेत फिर्ता दिनका लागि मेरो बैङ्क खातामा नभएकाले सोही जग्गाका मेरा पार्टनरहरू राजकुमार पराजुली र गणेश देवकोटाले पछि खाता रकम राखौंला हाललाई चेक काटी दिनु होस् भनेकाले कुल रकम रू. ९१,००,०००।- (एकानब्बे लाख मात्र) का थान दुई चेक काटिदिएको भए तापनि समयमै खातामा रकम राख्न नसकेकाले उल्लिखित चेकहरू बाउन्स भई आए । सो संस्थालाई म लाग्यत पार्टनरहरूले फिर्ता दिनु पर्ने कुल रकम रू. १,२०,००,०००।- (एक करोड बिस लाख मात्र) हो । सो रकम म, राजन भन्ने राजकुमार पराजुली र गणेश देवकोटाले अन्यत्र लगानी लगाएका हौं । जुन रकम तिनै जनाको सल्लाहमा गेमप्रसाद रोक्काका नाममा कास्की जिल्ला रूपाकोट २ मा ४ रोपनी ६ आना घडेरीको जग्गा र शोभा अधिकारी (देवकोटा) को नाममा काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. ११ बबरमहल पुरानो गणेशस्थान गल्लीमा रहेको घर नं. ५२ को घर खरिद गरिएको हो भन्ने ब्यहोराको प्रतिवादी मनोज पुनले गरेको बयान कागज ।

म समेतको सल्लाह, सहमति र संलग्नतामा नेपाल जेसुइत सोसाइटीको पोखरा शाखाका लागि भनी कास्की जिल्ला हेम्जा १ जैसीचौर भन्ने स्थानमा जम्मा क्षेत्रफल ५७ रोपनी ४ आना २ पैसाका जग्गाहरू खरिद गरिदिएको हो । संस्थासँग जग्गा खरिद गर्ने सम्बन्धमा सहमति मनोज पुनले गरेको हुन् । उक्त संस्थाले पटक पटक गरी निज मनोज पुनको बैङ्क खातामा कुल रकम रू. ६,००,००,०००।- (छ करोड मात्र) राखिदिएपछि हामीहरूले संस्थालाई भनेकै स्थानमा उल्लिखित क्षेत्रफलका जग्गा मिलाई दियौं । संस्थाबाट रकम लिने र जग्गाधनीहरूलाई रकम दिने कार्य साथी मनोज पुनले गरेका हुन् । म र गणेश देवकोटाले जग्गाको अन्य काम गर्दथ्यौं । कुल ८० रोपनी जग्गा मिलाइदिने भनेका भए तापनि कारणवश अरू जग्गा मिलाई दिन हामी असमर्थ भयौं । त्यसपछि संस्थाले लिएको जग्गाको हिसाब गर्दा कुल रकम रू. ४,३०,००,०००।- (चार करोड तिस लाख मात्र) हुन आयो । बाँकी रकम संस्थाले फिर्ता दिनका लागि अनुरोध गर्दा नगद रू. ५०,००,०००।- (पचास लाख मात्र) मनोजले फिर्ता दिए । बाँकी रकम पनि फिर्ता गर्नका लागि दबाब दिएकाले हामीहरूले मनोज पुनको नामको इन्भेस्टमेन्ट बैङ्कका जम्मा रू. ९१,००,०००।- (एकानब्बे लाख मात्र) दुई वटा चेकहरू काटी दियौं । सो समयमा खातामा रकम भने थिएन, कारणवश समयमा रकम

राख्न नसकेकाले चेकहरू बाउन्स भई आए । सो संस्थालाई हामीहरूले फिर्ता दिन बाँकी रहेको रकम रू. १,२०,००,०००।- (एक करोड बिस लाख मात्र) म, मनोज पुन र गणेश देवकोटा समेतको सल्लाहमा कास्की जिल्ला रूपाकोट २ स्थितको गेमप्रसाद रोकाको नाममा ४ रोपनी ६ आना घडेरीको जग्गा खरिद गर्न र काठमाडौँ जिल्ला का.म.न.पा. ११ बबरमहल पुरानो गणेशस्थान गल्लीको घर नं. ५२ को घर गणेश देवकोटाकी श्रीमती शोभा अधिकारी (देवकोटा) को नाममा खरिद गरिएको हो भन्ने ब्यहोराको प्रतिवादी राजन भन्ने राजकुमार पराजुलीले गरेको बयान ।

म नेपाल जेसुइत सोसाइटी, पोखरा शाखाको डाइरेक्टर हुँ । हाम्रो संस्थाको पोखरा शाखाका लागि कास्की जिल्ला हेम्जा १ स्थितमा ८० रोपनी जग्गा उपलब्ध गराइदिने भनी मनोज पुनले संस्थाबाट विभिन्न मितिमा रू. ६,००,००,०००।- (छ करोड मात्र) रकम लिएपछि विभिन्न मितिमा सोही स्थानमै भने जस्तै ५७ रोपनी ४ आना २ पैसा क्षेत्रफल भएका जग्गाहरू जम्मा रकम रू. ४,३०,००,०००।- (चार करोड तिस लाख मात्र) मा उपलब्ध गराए पनि बाँकी जग्गा नमिलाउने बताएपछि लिएको रकम फिर्ता गर्न अनुरोध गर्दा रू. ५०,००,०००।- (पचास लाख मात्र) नगदै फिर्ता दिएका बाँकी रकम समेत फिर्ता गर्न अनुरोध गर्दा दुई वटा बैङ्कका चेक दिएकामा उल्लिखित चेकहरू साट्न जाँदा बाउन्स भई आएकामा सो बारेमा समेत कुरा गरी रकम फिर्ता गर्न अनुरोध गर्दा निज मनोज पुनले संस्थालाई सम्पर्क नै नगरी कुल रू. १,२०,००,०००।- (एक करोड बिस लाख मात्र) ठगी गरेका हुन् । सो रकम राजकुमार पराजुली, गणेश देवकोटा र मनोज पुनले अन्यत्र लगानी लगाएका रहेछन् भन्ने ब्यहोराको फादर जेम्सले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

बाउन्स भई आएका नेपाल इन्भेस्टमेन्ट बैङ्कका चेकहरू थान २ का फोटोकपी मिसिल संलग्न रहेको । नेपाल जेसुइत सोसाइटीको नाममा कास्की जिल्ला हेम्जा गा.वि.स वडा नं. १ जैसीचौर स्थितमा विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिहरूबाट जम्मा क्षेत्रफल ५७ रोपनी ४ आना २ पैसा भएको विभिन्न कित्ता नं. का जग्गाहरू नामसारी भई आएको भन्ने मालपोत कार्यालय कास्की पोखराको पत्र साथ संलग्न कागजातहरूबाट खुलन आएको ।

मनोज पुनले नेपाल जेसुइत सोसाइटी, पोखरा शाखाका लागि ८० रोपनी जग्गा कास्की जिल्ला हेम्जा १ मा मिलाइदिने भनी जम्मा रू. ६,००,००,०००।- (छ करोड मात्र) लिएपछि ५७ रोपनी ४ आना २ पैसा क्षेत्रफल भएका जग्गाहरूको सोही स्थानमा कुल रकम रू. ४,३०,००,०००।- (चार करोड तिस लाख मात्र) मा दिएपछि बाँकी जग्गा दिनका लागि आनाकान गरेकामा कि त जग्गा देउ नत्र रकम फिर्ता गर भनी अनुरोध गर्दा रू. ५०,००,०००।- (पचास लाख मात्र) नगदै फिर्ता दिएको बाँकी रू. १,२०,००,०००।- (एक करोड बिस लाख मात्र) पनि फिर्ता दिने निहुँमा रकम नै नभएको चेक दिएका थिए, पछि सम्पर्क समेत नगरी भागी हिँडेका थिए, सो ठगी गरेको रकम निज मनोज पुन, गणेश देवकोटा र राज कुमार पराजुली समेत मिलेर लगानी लगाएका हुन् भन्ने ब्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, प्रतिवादीहरूको बयान, बाउन्स चेक, मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त कागज, बुझिएका मानिसहरूको भनाइ लेखाइ समेतका आधार प्रमाणहरूबाट नेपाल जेसुइत सोसाइटी नामको संस्थाका लागि पोखरामा जग्गा आवश्यक परेकामा कास्की जिल्ला हेम्जा १ मा ८९ रोपनी

जग्गा प्रतिवादीहरूले मिलाइदिने भनी मिलेमतो गरी उक्त संस्थाबाट रु. पाँच करोड लिएकामा सो संस्थालाई सोही स्थानकै जम्मा रु. चार करोड तिस लाख बराबरको कुल क्षेत्रफल ५७ रोपनी ४ आना २ पैसाको जग्गा उपलब्ध गराई पचास लाख नगदै फिर्ता दिएका र बाँकी रकम रु. एक करोड तिस लाखको बाउन्स चेक दिएका र ठगी गरी लिएको रकम अन्यत्रै लगानी समेत गरी प्रतिवादी मनोज पुन, राजन भन्ने राजकुमार पराजुली र गणेश देवकोटा समेतले मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ र २ नं. मा वर्णित कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएकाले निज प्रतिवादीहरूलाई ४ नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ. ४ नं. अनुसार ठगी गरेको बिगो रु. १,२०,००,०००।— प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई फिर्ता दिलाइपाउँ भन्ने अभियोग पत्र मागदाबी ।

जाहेरवालालाई ४ वर्षभित्रमा माग बमोजिमको जग्गा उपलब्ध गराइदिनका लागि सम्झौता भएको हो, जग्गा उपलब्ध गराइदिने समय अझै बाँकी छ, हामी पार्टनरसिपमा काम गर्ने भएकाले साथीहरूले पैसा खातामा हाली दिन्छौं भनेकाले विश्वासका आधारमा चेक दिएको हो, ठगी गर्ने नियतले चेक दिएको होइन, कारोबार लेनदेन प्रकृतिको हो, रकम दिन्न भनेको होइन छैन, जाहेरवालालाई लगभग ५७ रोपनी जग्गा उपलब्ध गराएको छु, जग्गाको कारोबारमा मन्दी आएको जग्गा उपलब्ध गराउन नसकेको हुँ, अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोज पुनले अदालतमा गरेको बयान ।

म सहप्रतिवादी मनोज पुनको प्राइभेट कर्मचारी हुँ, जाहेरवालालाई जग्गा उपलब्ध गराउने विषयमा कहिले कस्तो सम्झौता भयो मलाई थाहा छैन । मैले कुनै सम्झौता गरेको छैन, तसर्थ मैले सोको दायित्व बहन गर्नु पर्ने होइन । मैले मनोज पुनसँग काम गरेको पारिश्रमिक बाहेक अन्य रकम लिएको छैन । मनोज पुनले मलाई पोखराबाट तिम्रो खातामा एक करोड दिइराख भनेकाले चेक दिएको हुँ, म निर्दोष छु, सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजकुमार पराजुलीले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी मनोज पुनसँगबाट मिति २०६८।८।२२ गतेको थुनछेक आदेशानुसार माग भएको धरौट रु. १,२०,५०,०००।— राख्न नसकी थुनामा बसी मिति २०६८।१०।३ मा जेथा जमानी राखी तारेखमा बसेका र प्रतिवादी राजकुमार पराजुलीसँगबाट माग भएको धरौट रु. ३,००,०००।— नगद राखी तारेखमा बसी निजले मिति २०६८।१२।२९ गतेदेखिको तारेख गुजारी बसेका रहेछन् ।

म बोर्डिङ स्कुलमा पढाउने शिक्षक हुँ, प्रतिवादी मनोज पुनसँग कुनै काम साझेदार गरेको छैन र निजले मलाई कुनै दिन पनि रकम, चेक दिएका छैनन् । प्रतिवादी राजकुमार पराजुलीसँग पनि कुनै साझेदारी काम गरेको छैन । प्रतिवादी मनोज पुन र जाहेरवालालाका बिचमा कस्तो करार गरे मलाई थाहा भएन । उक्त कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । श्रीमतीको कमाइ र प्रेस बिक्री गरेको रकमबाट काठमाडौंमा घर जग्गा खरिद गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश देवकोटाले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी गणेश देवकोटासँग मिति २०६८।९।१३ गतेको थुनछेक आदेशानुसार माग भएको धरौट रु. ८०,०००।— राख्न नसकी थुनामा बसी ऐ. १४ गते नगद धरौट राखी तारेखमा बसेका रहेछन् ।

जाहेरवाला फादर नोबर्ट, प्रतिवादी राजकुमार पराजुलीका साक्षी नवीनप्रसाद भण्डारी, गणेश देवकोटाका साक्षी यमप्रसाद लामिछानेले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ । चेकको भुक्तानी हुन नसकेका खण्डमा ठगीमा मुद्दा चलाउन नै मिल्दैन, यो विषय विनिमेय अधिकार पत्र ऐन अन्तर्गत पर्ने हुँदा मुद्दा खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी पक्षबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकिरतर्फ विचार गर्दा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क बमोजिम चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिलाई हुने सजाय समेत कानुनी व्यवस्था रहेको, मुलुकी ऐन, प्रारम्भिक कथनको ४ नं. मा विशेष कानुनी व्यवस्था रहेभएमा सोही बमोजिम हुने भन्ने उल्लेख भएको र चेक अनादर सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था विशेष रूपमा गरिराखेको देखिएकाले चेक बाउन्सको मुद्दा ठगी प्रकृतिको देखिन आएन, तथापि दुबै पक्ष बिच कारोबार भएको चेकको रकम दिनु पर्ने कुरामा प्रतिवादी सहमत नै रहिरहेकाले बाउन्स भएको चेकका सन्दर्भमा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क नं. बमोजिमको कारवाही गरिमाग्न जाहेरवाला मुद्दा सकार गरिमाग्न आए प्रस्तुत मुद्दाबाटै कारवाही गर्न मिल्ने गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ मा कानुनी व्यवस्था रहेकाले मुद्दा नै खारेज गरिपाउँ भन्ने बहससित सहमत हुन सकिएन । अतः जाहेरवालालाई सूचना दिई मुद्दा सकार गर्न आए सकार गराइदिने, प्रतिवादीहरूले ठगीको कसुर गरेको भन्ने अभियोग दाबी पुग्न नसकी प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर्दछ भन्ने समेतका ब्यहोराको सुरु कास्की जिल्ला अदालतको फैसला ।

सुरु कास्की जिल्ला अदालतबाट ठगीमा दायर भएको मुद्दालाई स.मु.स. ऐन, २०४९ को दफा २७ अनुसार दुनियावादी फौजदारी मुद्दामा परिणत गरेको त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाबाट ६ करोड रकम लिएकामा विवाद छैन । सो रकम मध्ये ४ करोड ८० लाख बराबरको जग्गा र नगद जाहेरवालाले प्राप्त गरिसकेको र बाँकी १ करोड २० लाख बिगोमा मुद्दा चलेको देखिन्छ । सो तथ्यलाई मुख्य प्रतिवादी मनोज पुनले अदालतको बयानमा स्वीकारै गरेको देखिन्छ । १ करोड २० लाख रकम जाहेरी अनुसार प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई फिर्ता हुनु पर्ने भई ठगीको कार्य कायमै रहेको देखिन्छ । अतः उल्लिखित आधारमा कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६९।३।१९ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग मागदाबी बमोजिम फैसला गरिपाउँ भन्ने जिकिर सहितको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

चेक बाउन्स भएको कुरामा प्रतिवादीहरूले स्वीकार गरेको र चेक अनुसारको रकम बैङ्कमा नभएको खाताको चेक दिने लगायतको कार्य ठगीको महलको १, २ नं. बमोजिम ठगीको परिभाषाभित्र पर्ने भनी फौ.पु.नं. ०५३२ को खेमराज भट्ट विरुद्ध नेपाल सरकार भएको ठगी मुद्दामा न्यायिक सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेका सन्दर्भमा सुरु कास्की जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलामा कानुनको व्याख्यात्मक प्रश्न उत्पन्न भई इन्साफको रोहमा फरक पर्न सक्ने अवस्था देखिएकाले अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ विपक्षीहरूलाई झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने ब्यहोराको यस अदालतबाट भएको आदेश ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री

नारायणप्रसाद पौडेलले प्रतिवादी मनोज पुनले खातामा रकम नभएका दुई वटा चेक गरी जम्मा रू. ९१ लाख जाहेरवालालाई दिएको देखिन्छ । बाँकी नगद रू. २९ लाख समेत गरी जम्मा बिगो रू. १ करोड २० लाख जग्गा खरिद गरिदिन्छु भनी जाहेरवालालाई झुक्याई जग्गा पनि खरिद गरी नदिएको र रकम पनि फिर्ता नबुझाएको हुँदा सर्वोच्च अदालतबाट खेमराज भट्ट विरुद्ध नेपाल सरकार भएको ठगी मुद्दामा प्रतिपादित नजिर समेतका आधारबाट प्रतिवादीले मिली ठगी गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिई परिणत गर्ने गरी भएको सुरुको जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावी बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी जाहेरवालाको रकम फिर्ता दिलाइदिने गरी फैसला हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

त्यस्तै प्रतिवादी मनोज पुनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णबहादुर थापा र विद्वान अधिवक्ता श्री केशवराज बरालले मेरा पक्ष र जाहेरवालाको संस्था नेपाल जेसुइत सोसाइटीका बिचमा कास्की हेम्जामा जग्गा खरिद बिक्री सम्बन्धी मिति २०६५।१२।२८ मा सम्झौता भएको छ । सो सम्झौता अनुसार जाहेरवालाको संस्थाबाट मनोज पुनलाई जग्गा खरिद गर्न रू. ६ करोड आएको हो । सो मध्ये नेपाल जेसुइत सोसाइटीलाई ज.रो. ५७-४-२-० जग्गा खरिद गरी पुर्जा समेत प्राप्त गरिसकेको हो । सो संस्थामा जग्गा खरिद गर्दा मेरा पक्ष मार्फत नै खरिद गर्ने सम्झौता भएकामा जाहेरवाला संस्थाले सिधै जग्गाधनीसँग सम्पर्क गरी थप जग्गा खरिद गर्ने कार्य गरी सम्झौता विपरीत कार्य गरेका हुन् । जाहेरवालालाई फिर्ता दिन पर्ने रकम मेरा पक्षको खातामा जग्गा खरिद बिक्री गर्ने पार्टनर साथीहरूले ७ दिनभित्र जम्मा गरिदिन्छु भनेकाले चेकहरू दिइएको हो । चेक अनादर सम्बन्धी मुद्दा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गत पर्ने र मुलुकी ऐन सामान्य कानून भएको हुँदा ठगीको महल अन्तर्गत प्रस्तुत मुद्दा आकर्षण नै हुने होइन । मेरा पक्षले जाहेरवालालाई फिर्ता दिनु पर्ने बाँकी रकम दिनु पर्ने हो भनी हिसाब किताबमा फरक नपर्ने गरी इमानदारीका साथ स्वीकारी बयान गरेका छन् । करारीय दायित्वको विषय भएको र लेनदेन सम्बन्धी विषय भएको हुँदा र चेक अनादर सम्बन्धी मुद्दा ठगीको महल अन्तर्गत नपर्ने हुँदा मेरा पक्षलाई ठगीको कसुरबाट सफाइ दिई परिणत गर्ने गरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला न्यायोचित नै हुँदा सदर होस् भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विपक्षी प्रतिवादी गणेश देवकोटाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री मदन तिवारीले मेरा पक्ष उपर जाहेरी दरखास्तमा नाम उल्लेख छैन । सहप्रतिवादी मनोज पुनले गरेको बयानका आधारमा बिना सबुद प्रमाण अभियोग लगाइएको छ । जाहेरवालालाई चेक दिने कार्य र जाहेरवालालासँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी रकम लिने जस्ता कार्यमा मेरा पक्षको संलग्नता नै छैन । चेक अनादर सम्बन्धी मुद्दा ठगीको महल अन्तर्गत पर्ने नै होइन । अतः मेरा पक्षलाई सफाइ दिई परिणत गरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर होस् भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

मिसिल संलग्न तथ्य प्रमाण समेतका कागजातहरू अध्ययन गरी, विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरलाई सुनी प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन्छ ।

(क) चेक अनादर सम्बन्धी मुद्दा, सरकारवादी भई चल्ने फौजदारी कसुर मुलुकी ऐन, २०२० ठगीको महल अन्तर्गत कारबाही किनारा गर्न मिल्ने हो वा होइन ?

(ख) सुरु कास्की जिल्ला अदालतबाट प्रस्तुत ठगी मुद्दा प्रतिवादीहरूले ठगी गरेको नठहर्ने र जाहेरवालालाई सकार गर्न सूचना दिई परिणत गर्ने गरी भएको फैसला मिलेको छ, छैन ?

अब पहिलो प्रश्न चेक अनादरको मुद्दा ठगीको महल अन्तर्गत कारवाही किनारा हुन सक्ने हो होइन भन्नेतर्फ हेर्दा, चेक अनादर सम्बन्धी विषय हाल छुट्टाछुट्टै दुई वटा ऐनमा कसुरजन्य अपराध मानी कैद र जरिवाना समेत हुने भनी निम्न कानुनी व्यवस्थाहरू भएको देखिन्छ ।

(१) विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७(क) मा “बैङ्कमा निक्षेप छैन वा निक्षेप भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानी जानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीका लागि सम्बन्धित बैङ्क समक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त नभएका कारणबाट बैङ्कबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र ब्याज समेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तिन महिनासम्म कैद वा तिन हजारसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुनेछ ।”

(२) बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ मा कसैले पनि बैङ्क वा वित्तीय संस्थामा खाता खोल्दा वा रकम भुक्तानी माग गर्दा देहायको कार्य गर्न हुँदैन भनी देहाय (ग) मा “आफूले काटेको चेकलाई खाप्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन” भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यस्तो कार्यलाई बैङ्किङ कसुर हुने र सोही ऐनको दफा १५ बमोजिम १० हजार रुपैयासम्म जरिवाना हुने भन्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ ।

वादीतर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले बहसका क्रममा उठाउनु भएको खेमराज भट्ट विरुद्ध नेपाल सरकार भएको ठगी मुद्दामा (सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६७, मंसिर १-१५ पूर्णाङ्क ४४१ पृष्ठ २७) प्रतिपादित सिद्धान्त हेर्दा “चेक अनुसारको रकम बैङ्कमा नभएको खाताको चेक दिने लगायतको कार्य ठगीको १ र २ नं. मा उल्लेख भएको ठगीको परिभाषाभित्र पर्ने देखिएको छ । जग्गा बिक्री गरिसकेपछि सो बिक्री बापत पाउनु पर्ने रुपैया निजले पाउनु पर्ने कुरामा विवाद छैन । यदि यी पुनरावेदक खेमराज भट्टको नियत सफा थियो भने निजले उक्त बिक्री बापतको रुपैया बिक्रेतालाई तत्काल दिनु, दिलाउनु पर्नेमा सो गरेको देखिएन । यसबाट प्रत्यक्ष: जाहेरवालाहरूलाई नोक्सान र आफूलाई फाइदा पुऱ्याउने कार्य गरेको कुरा स्पष्ट देखिएका अवस्थामा यी प्रतिवादीले ठगीको १ र २ नं. कसुर गरेको देखिँदा ठगीको कार्यलाई सो बिगो जाहेरवालालाई भराई बिगो बमोजिम जरिवाना हुने” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई मिति २०६७।३।१ मा फैसला भएको देखिन्छ । सो प्रतिपादित नजिरमा भएको व्याख्यालाई कानुन सरह नै त्यसको अनुसरण गरिन्छ र नजिर न्यायाधीश निर्मित कानुन नै हो । अतः चेक अनादर सम्बन्धी विवादमा ठगीको कसुर अन्तर्गत पर्ने भनी नजिर स्थापित भएको देखियो ।

बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ र मुलुकी ऐन, २०२० को ठगीको महल अन्तर्गत चलने मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची (१) अन्तर्गत पर्ने भई नेपाल सरकार वादी हुने देखिन्छ । विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ अनुसार चलने मुद्दा दुनियावादी भई अदालतमा प्रवेश गर्नु पर्ने देखिन्छ । चेक अनादर सम्बन्धी विवाद वस्तुतः दुनियावादी भई र सरकारवादी भई फौजदारी कार्यविधि अन्तर्गत समेत कारवाही हुन जाने देखिन आयो । उक्त कानुनहरूले चेक अनादर सम्बन्धी

विषयलाई अपराध (OFFENCE) कै रूपमा राखी कैद जरिवाना समेत हुने कानुनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । फरक यति मात्र देखिन्छ कि विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ अनुसार प्रवेश गर्न सिधै अदालतमा दुनियावादी फौजदारी मुद्दाको रोहबाट स्वयं पक्ष प्रवेश गर्ने र अन्य दुई वटा कानुन अनुसार प्रहरीमा जाहेरी दिई राज्यले नै मुद्दाको प्रतिनिधित्व गर्ने ।

चेक अनादर सम्बन्धी विवाद India मा Negotiable instruments Act 1881 अनुसार दुनियावादी भई कारबाही प्रारम्भ हुने देखिन्छ, सो Act को section 138 मा चेक अनादर भएकामा चेक काट्ने व्यक्तिलाई दुई वर्ष कैद वा चेकमा उल्लेख भएको रकमको दोब्बरसम्म जरिवाना हुन सक्ने उल्लेख भएको पाइन्छ साथै चेक अनादरको विवाद Indian Penal Code 1960 को Section 420 अनुसार Cheating and Fraud Case मा प्रहरीमा जाहेरी दिई कारबाही हुन सक्ने स्थिति पनि रहेको पाइन्छ । चेक अनादरका विवादमा Out of court Settlement हुने, मध्यस्थता र मेलमिलापबाट समाधान हुन सक्ने अवस्था विद्यमान भइरहने हुँदा दुनियावादी भई कारबाही हुने Negotiable Instruments Act अनुसार कारबाही चलाउने कार्यलाई प्रश्रय दिइनु उपयुक्त र ठिक रहने भनी भारतका कानुन व्यवसायीहरूले राय दिने गरेका छन् ।*

अतः भारतमा भएको उक्त कानुनी व्यवस्था हेर्दा दुनियावादी र सरकारवादी भई फौजदारी कार्यविधि अनुसार चेक अनादरको विषयमा अदालतमा प्रवेश गर्ने गरेको पाइन्छ । Indian Penal Code 1960 फौजदारी कसुरको संहिता भएको र फौजदारी कसुर सम्बन्धी छुट्टै विशेष व्यवस्था भएको कानुन हो । तर नेपालमा मुलुकी ऐन, २०२० सामान्य कानुन (General Laws) का रूपमा रहेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, २०२० को प्रारम्भिक कथनको दफा ४ नं. मा “विषय विषयमा छुट्टाछुट्टै बनेका कानुनमा लेखिएजतिमा सोही कानुन बमोजिम र सो कानुनमा नलेखिएकामा यही मुलुकी ऐन बमोजिम गर्नु पर्छ” भन्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ ।

विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ तथा वैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ मा चेक अनादर सम्बन्धी विवादको विषय समेत उक्त ऐन अनुसार कारबाही किनारा गर्न विशेष छुट्टै कानुनी व्यवस्था भएको देखियो । मुलुकी ऐन, २०२० ठगीको महल अनुसार कारबाही गरिने विषय उक्त प्रारम्भिक कथनको व्यवस्था अनुसार सामान्य कानुनको श्रेणीमा रहन जाने देखिन्छ । विषय विषयमा छुट्टाछुट्टै बनेका कानुनमा लेखिएजतिमा सोही कानुन बमोजिम गर्नु पर्ने हुँदा कानुनतः चेक अनादर सम्बन्धी विवाद सामान्यतः “ठगी” को महल आकर्षित हुने जस्तो देखिन आउँदैन ।

सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित उक्त नजिरबाट चेक अनादरको विषय ठगीको १ र २ नं. को परिभाषाभित्र पर्ने भनी व्याख्या भएको छ । चेक अनादरका सम्बन्धमा विशेष कानुनले छुट्टाछुट्टै विशेष व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ । यस अवस्थामा उक्त प्रतिपादित नजिर कायम भएको मुद्दामा रहेको तथ्य, घटना, प्रकृति के कस्तो रहेको रहेछ सो घटना तथ्यसँग मिल्दोजुल्दो अवस्था भएको मुद्दा हो वा होइन सोतर्फ हेरी नजिर आकर्षित हुने हो होइन ? विचार गर्ने पर्ने अवस्था रहन्छ ।

पुनरावेदक करम सिंह भण्डारी विपक्षी कर्णबहादुर चन्द भएको चेक अनादर (लेनदेन) मुद्दामा खातामा रकम नभएको १५।१५ लाखको २ थान चेक दिएको ठगी गरेको भनी परेको जाहेरीमा

* www.articles.Ecomonictimes.indiatimes.com/2013-06-24/news/40166475_1_cheque-bounces-defaulter-legal-recourse.

ठगीको १ र २ नं. को कसुर अपराध हुँदा प्रतिवादीलाई ठगीको ४ नं. बमोजिम सजाय गरी ठगीको बिगो रू. ३० लाख प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई भराइपाउँ भनी अभियोग दाबी रहेको । सो मुद्दामा चेक अनादर भएको विषय ठगीको परिभाषाभित्र पर्ने नभई दुनियावादी भई चल्ने विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को परिधिभित्र पर्ने देखिएकाले सो मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ र २ अन्तर्गत नपर्ने हुनाले सरोकारवालालाई झिकाई निजले सकार गरे वादी पक्ष कायम गरी यसै मिसिलबाट कारबाही किनारा गर्ने भनी मिति २०६२।८।५ मा आदेश भएको । जाहेरवालाले सकार गरी चेक अनादर (लेनदेन) तर्फ कारबाही उठान भई सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट वादीले प्रतिवादीबाट रू. ३० लाख रकम भराई पाउने ठहर्‍याएकामा सो उपर श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परेकामा निम्न अनुसार न्यायिक सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ ।

“बैङ्कमा मौज्जात नभएको वा पर्याप्त मौज्जात नभएका कारणले चेक अनादर भएको तथ्यले मात्र चेक प्राप्त गर्ने व्यक्तिले चेक जारी गर्ने व्यक्तिलाई चेकमा उल्लिखित भए अनुसारको रकम ऋण दिएको रहेछ भन्ने कुरा स्वतः प्रमाणित हुन नसक्ने” (ने.का.प.२०६९, चैत्र नि.नं. २७ पृष्ठ १७७८)

अतः चेक अनादर सम्बन्धी विषयमा ठगीको अभियोग पत्र दर्ता भए पनि ठगीको परिभाषा अन्तर्गत नपर्ने भनी दुनियावादी भई चल्ने प्रक्रियाका लागि जाहेरवालालाई सकार गरी रकम भराइदिने गरी फैसला भएको पनि देखिन्छ ।

चेक अनादरको विषय फौजदारी अपराधकै श्रेणीमा राखी त्यस्तो चेक काट्ने व्यक्तिलाई कैद, जरिवाना र चेक प्राप्त गर्ने व्यक्तिलाई सावाँ ब्याज भराइदिने गरी विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ ले कानुनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । व्यापार, व्यवसाय, उद्योग धन्दा, लेनदेनका क्रममा हिसाब किताबहरू रहिरहेको हुन्छ । कुनै व्यक्तिले कुनै व्यक्तिलाई खातामा यति समयभित्र रकम जम्मा हुन सक्ने पूर्व अनुमान गरी खातामा रकम नभएको अवस्थामा पनि चेक काटिदिन पर्ने अवस्था नआई पर्ने होइन । कुनै कारणवश खातामा रकम जम्मा हुन नसकेको र चेक प्राप्त गर्ने व्यक्तिलाई तिर्न बुझाउन पर्ने बाँकी रहेको छ भनी इमानदारी साथ हिसाब किताब देखाउने शुद्ध लेनदेनको कारोबार गर्ने त्यस्ता व्यक्तिहरू र कुनै व्यक्तिलाई हानी नोक्सानी पुऱ्याई आफुलाई गलत तरिकाले फाइदा प्राप्त गर्न खराब नियत उद्देश्यले (Guilty intention & Motive) जानी जानी कसैले खातामा रकम नभएको चेक काटिदिने त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई एउटै टोकरी (Basket) मा राखी हेर्न मिल्ने होइन । त्यसैले सबै चेक अनादरको विषय ठगीको महल अन्तर्गत नै पर्ने हो भनी भन्न मिल्ने देखिएन । अन्यथा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ मा भएको कानुनी व्यवस्थाको कुनै अर्थ रहन जाँदैन ।

सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिरको विषय वस्तुतः हेर्दा जग्गा बिक्री गर्ने कार्य भएको तर बिक्रेतालाई क्रेताले खातामा रकम नै नभएको चेक काटी दिएको देखिन्छ । बिक्रेताले जग्गा हस्तान्तरण गरिसकेको तर सो बापत प्राप्त गर्ने रकमका हकमा खातामा रकम नै नभएको चेक दिने कार्य भएको छ । त्यसैले यदि जानी जानी नियतवश बेइमानीका नियतले ठगी गर्ने उद्देश्यले चेक अनादर हुने कार्य भएको पुष्टि हुन्छ भने सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतको उक्त फैसला अनुसार ठगीको परिभाषा अन्तर्गत कारबाही किनारा हुनु पर्ने देखिन आउँछ । अतः मुद्दामा विद्यमान रहेको तथ्य घटनाको समुचित प्रमाणिक मूल्याङ्कनबाट नै चेक अनादर सम्बन्धी विवादमा कुन दुनियावादी भई

विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ अनुसार कारबाही किनारा हुने हो र कुन मुद्दा सरकारवादी भई ठगीको अभियोग पत्र अनुसार भई कारबाही किनारा हुने भनी निक्क्यौल हुनु पर्ने वाञ्छनीय देखिन्छ ।

अब, दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा नेपाल जेसुइत सोसाइटी नामको संस्थाका लागि पोखरा हेम्जामा ८० रोपनी जग्गा मिलाइदिने भनी प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा जाहेरवालाको संस्थाबाट रू. ६ करोड लिई रू. ४ करोड ३० लाखको कुल क्षेत्रफल ५७ रोपनी ४ आना २ पैसा जग्गाहरू उपलब्ध गराएको, अरू जग्गा मिलाइदिन आनाकानी गरेका कारण संस्थाले रकम फिर्ता गर्न अनुरोध गर्दा रू. ५० लाख नगद फिर्ता दिएका बाँकी रकम रू. १ करोड २० लाख फिर्ता दिने क्रममा ठगी गर्ने नियतले बाउन्स चेक दिएकाले प्रतिवादीहरूले ठगीको १, २ नं. अनुसार कसुर गरेकाले ऐ. को ४ नं. बमोजिम निज प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी सोही नम्बर अनुसार ठगी गरेकामा बिगो रू. १ करोड २० लाख प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई फिर्ता दिलाइपाउँ भन्ने अभियोग पत्र दावी रहेछ ।

नेपाल जेसुइत सोसाइटीका लागी ८० रोपनी जग्गा मिलाइदिन्छु भनी संस्थाका तर्फबाट २०६७ श्रावण २० गतेका दिन मनोज पुनको काठमाडौँ बैङ्कमा भएको खातामा पटक पटक गरी रू. ६ करोड जम्मा गरिदिएको निजले सोसाइटीका नाउँमा रू. ४ करोड ३० लाखको क्षेत्रफल ५७-४-२० जग्गा खरिद गरी ने.रू. ५० लाख नगद फिर्ता गरेका थिए । बाँकी रकम फिर्ता गर्नु होस् भन्दा नेपाल इन्भेस्टमेन्ट बैङ्क लि.को ने.रू. ५१ लाखको चेक थान १ र ने.रू. ४० लाखको चेक थान १ समेत दिएकामा दुबै चेक साट्टन जाँदा बैङ्कमा रुपैया नभएको चेक दिएकाले संस्थालाई परिपञ्चमा पारी धोका दिई रू. १ करोड २० लाख ठगी गरेको हुँदा कारबाही गरी रकम दिलाई भराइपाउँ भनी मिति २०६८।७।१३ मा जाहेरी दरखास्त परेको देखिन्छ ।

विगत १२।१३ वर्ष अगाडिदेखि जग्गा खरिद बिक्री गर्ने व्यवसाय गर्दै आएको थिएँ । साथी राजकुमार पराजुली, गणेश देवकोटा मिलेर सहकार्य गर्दै आएका थियौँ । चिनजानका साथी प्रकाश शर्माले नेपाल जेसुइत सोसाइटी नामक संस्थाले पोखरामा फराकिलो जग्गा खोजिरहेको छ भनी भनेकाले सो संस्थामा गई जग्गा खरिद बिक्री गर्ने कुराकानी गरी मिति २०६५।१२।२८ मा सो संस्थाले मेरो नेपाल इन्भेस्टमेन्ट बैङ्कको खातामा रू. ५० लाख एडभान्स स्वरूप राखिदिएको हो । मिति २०६६।१।२८ सम्म पटक पटक गरी मेरो सो खातामा रू. ६ करोड जम्मा गरिदिएको थियो । सो संस्थालाई उपलब्ध गराइदिएको जग्गाको कुल मूल्य ४ करोड ३० लाख हुन आयो र बाँकी रकमको जग्गा मैले उपलब्ध गराउनु अगावै सो एरियाका बासिन्दा र फादरका बिचमा सिधै सम्पर्क हुन पुगेकाले जग्गाधनीबाट जग्गा खरिद गर्ने कुरा सुनियो । जग्गा उपलब्ध गराउन नसकेपछि बाँकी रकम फिर्ता गर भनेकाले रू. ५० लाख तत्कालै फिर्ता गरिदिएँ । बाँकी रकम फिर्ता गर्न दबाव दिएकाले बैङ्कमा रकम नभए पनि मिति २०७०।१०।२४ मा रू. ४० लाखको र मिति २०६६।११।३ मा रू. ५१ लाखको चेक संस्थाका फादरलाई दिएको छु । कारोबारबाट आएको हाल अन्यत्र लगानी लगाएको रकम छुट्टै आउँदै छ, प्राप्त भएपछि खातामा राखौँला भनी साथी राजन भन्ने राजकुमार पराजुली र गणेश देवकोटाले भनेकाले खातामा रकम नभएको चेक काटिदिएको हुँ भनी अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष प्रतिवादी मनोज पुनले बयान कागज गरेका छन् ।

नेपाल जेसुइत सोसाइटी संस्थालाई पोखरामा जग्गा खरिद गरी दिने कार्यमा मनोज पुन, गणेश देवकोटा समेत मिली कार्य गरेका हौं । सो संस्थाबाट ६ करोड मनोज पुनले लिएको ४ करोड ३० लाखका जग्गा उपलब्ध गराइदिएको र संस्था र जग्गाधनी बिच सिधै जग्गा खरिद बिक्री गर्न चाहेकाले जग्गा उपलब्ध गराउन असमर्थ भयो । मनोज पुनले ५० लाख नगदै फिर्ता गरेका र अन्यत्र ठाउँको संयुक्त कारोबार भएको जग्गा बिक्री गरेर रकम आउने सोचेर खातामा रकम नभएको चेक काटिदिएका, खातामा हालने रकम समयमा आउन सकेन भनी अर्का प्रतिवादी राजन भन्ने राजकुमार पराजुलीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गरेका छन् ।

जाहेरी साथ पेस भएको बाउन्स चेकको फोटोकपी हेर्दा, 06 Feb. 2010 (वि.सं. २०६६।१०।२४) मा रू. ४० लाख र 15 Feb. 2010 (वि.सं. २०६६।११।३) मा रू. ५१ लाखको नेपाल इन्भेस्टमेन्ट बैङ्क लि. को प्रतिवादी मनोज पुनले जाहेरवालाको संस्थालाई दिएका चेकहरू बाउन्स भएको बारेमा करिब डेढ वर्षपछि आएर मिति २०६६।७।१३ मा सो बाउन्स चेकका बारेमा समेत ठगी गरेको भनी जाहेरी परेको देखियो । जाहेरीमा ८० रोपनी जग्गा पोखरा हेम्जामा खरिद गराइदिने भनी मिति २०६७।४।२० गतेदेखि प्रतिवादी मनोज पुनको बैङ्कको खातामा ६ करोड जम्मा गरिएको भन्ने उल्लेख छ । ६ करोडको कारोबार कुनै सम्झौता लिखत भएको भन्ने बारे जाहेरीमा कुनै तथ्य उल्लेख छैन । अनुसन्धानका क्रममा प्रतिवादी मनोज पुनसँग बयान कागज हुँदा मौखिक सहमति भएको भन्ने उल्लेख छ । जाहेरीमा २०६७ श्रावण महिनादेखि रकम प्रतिवादीको खातामा जम्मा गरिदिएको भनी उल्लेख भए पनि अनुसन्धानकै क्रममा जाहेरवालाबाट पेस भएका प्रतिवादी मनोज पुनका नाउँमा रकम जम्मा गरिएको भौचर हेर्दा जग्गा खरिद गर्न पेस्की रू. ५० लाख २०६५ सालमा नै दिएको र चेक अनादर भएको चेक २०६६ सालको भएको हुँदा २०६७ श्रावणमा मात्र प्रतिवादीको खातामा रकम जम्मा गरेको भन्ने जाहेरीमा उल्लेख भएको व्यहोरा मिलेको देखिएन ।

अदालतमा आई प्रतिवादी मनोज पुनले सवाल १३ को जवाफमा जाहेरवालसँग जग्गा उपलब्ध गराइदिने भनी २०६५ चैत्रमा एउटा कागज भएको छ भनी उल्लेख गरेका छन् साथै जाहेरवालालाई जग्गा उपलब्ध गराउन ढिला भएको होइन समय बाँकी नै छ । उनीहरूले जग्गा चाहिँदैन भनी भनेकाले खातामा रकम अन्य साथीहरूले राखिदिने भन्ने सहमति र विश्वासका आधारमा चेक दिएको हुँ । जाहेरवालालाई रकम तिर्नु पर्ने हो तिर्नु छ । जाहेरवालसँग भएको कारोबार ठगी नभई लेनदेन प्रकृतिको हो भनी दावीको कसुरमा इन्कार भई बयान गरेको पाइन्छ ।

६ करोड रकमको जग्गा खरिद बिक्री गर्ने कारोबार विदेशी संलग्न संस्थाले मौखिक रूपमा विश्वासका आधारमा गरेको भनी अनुसन्धानमा तथ्य स्थापित गर्न खोजेको देखिन्छ । नेपाल जेसुइत सोसाइटी र प्रतिवादी मनोज पुनका बिचमा जग्गा बिक्री र खरिद गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६५।१२।२८ मा सम्झौता भएको सो सम्झौताको दफा १ मा कास्की हेम्जा वार्ड नं. १ स्थित विभिन्न जग्गाधनीहरूका नाउँमा दर्ता रहेको ५० रोपनी जग्गा प्रति रोपनी ७,५०,०००।- का दरले जाहेरवालाका संस्थालाई प्रतिवादी मनोज पुन माध्यम र सहयोगबाट खरिद गर्ने र भविष्यमा आवश्यक पर्ने जग्गाको प्लटसँग मिलान हुने थप जग्गा खरिद गर्न चाहेमा उपलब्ध गराउने भनी र दफा २ मा अग्रीम बैना बापत रू. ५० लाख प्रतिवादी मनोज पुनले बुझिलिएको भनी र दफा नं. ७ मा मनोज

पुनले जग्गा पारित गरी नदिएमा बैनाको दोब्बर जाहेरवाला संस्थालाई तिर्ने र जग्गा खरिद गर्न नआएर जाहेरवालाको संस्थालाई बैना रकम फिर्ता गर्न बाध्य नहुने भनी शर्तहरू समेत उल्लेख भई सम्झौता करार भएको सो करारनामाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

०६५ सालको उक्त करार भए पश्चात प्रतिवादी मनोज पुनलाई ५० लाख एडभान्स बापत रकम सन् १०।४।०९ मा उपलब्ध गराएको र सो करार सम्झौता भए पश्चात पटक पटक गरी 12 April 09 देखि 4 June 09 सम्म रु. ६ करोड प्रतिवादी मनोज पुनका खातामा जम्मा भएको भनी नेपाल जेसुइत सोसाइटीले प्रमाणित गरिदिएको अनुसन्धानका क्रममा पेस भएको हिसाबको विवरणबाट देखिन्छ ।

वस्तुतः प्रतिवादी मनोज पुन र जाहेरवालाको संस्था नेपाल जेसुइत सोसाइटीका बिचमा जग्गा उपलब्ध गराइदिने भनी मौखिक रूपमा विश्वासका आधारमा कारोबार हुन गएको भन्ने देखिन आएन । दुबै पक्षले सहमति गरी करार गरेको तथ्य उक्त लिखत तथा लिखत पश्चात भएका क्रियाकलापहरूबाट देखिन आयो । ५० रोपनीभन्दा बढी जग्गा आवश्यक परे उपलब्ध गराइदिने भनी करार भएको र ज.रो. ५७-४-२-० जग्गा मनोज पुनले सो संस्थालाई उपलब्ध गराइसकेको हुँदा प्रतिवादी मनोज पुन मार्फत सो संस्थाले सो करारनामा बमोजिम नै जग्गा खरिद गर्दै आएको देखिन्छ ।

तसर्थ प्रस्तुत विवादमा करारीय दायित्वको समेत प्रश्न उपस्थित हुन आएको छ । करारमा दायित्वहरू सिर्जना गरी सो अनुसार गर्ने भनी स्वयं पक्षले स्वीकार गरेको हुन्छ । करारीय दायित्वका विषयमा सोही करारमा उल्लिखित शर्तहरू नै पालना गर्ने गराउने तर्फ कानुनले छुट्टै कार्यविधि निर्धारण गरेको हुन्छ । बैना लेनदेन समेत भएको छ । जग्गा दिन नसके बैनाको दोब्बर रकम बुझाउनु पर्ने भन्ने करारमा उल्लेख छ ।

उक्त खेमराज भट्ट विरुद्ध नेपाल सरकार भएको ठगी मुद्दामा प्रकाशित नजिरको फैसलामा उल्लिखित ब्यहोराबाट जग्गा बिक्री गरेकामा बिक्री गर्ने व्यक्तिलाई किन्ने व्यक्तिले खातामा रकम नभएको चेक दिएको भन्ने तथ्य देखिन्छ । जग्गा किन्ने सो बापत रकम नदिई खातामा नै निक्षेप नभएको चेक दिने कार्य सो मुद्दा भएको पाइन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा ०६५ सालमा प्रतिवादी र जाहेरवालाको संस्थाको बिचमा जग्गा बिक्री खरिद उपलब्ध गराइदिने सम्बन्धी सम्झौता (करारनामा) नै भएको छ । प्रतिवादीले क्षेत्रफल ५७-४-२-० जग्गा जाहेरवालाको संस्थालाई उपलब्ध गराइसकेका छन् । जग्गा उपलब्ध गराइदिने ५० लाख बैना लिएको देखिन्छ । अन्य जग्गा उपलब्ध गराउन नसकिएपछि ५० लाख जाहेरवालाको संस्थालाई फिर्ता दिइसकेका छन् । बाँकी अभियोग दाबीमा उल्लिखित रकम जाहेरवालाको संस्थालाई तिर्न बुझाउन पर्ने हो, तिर्ने छु, लेनदेन व्यवहार हो भनी प्रतिवादीले बयान गरेका छन् । फिर्ता बुझाउनु पर्ने मध्येको बैङ्कमा निक्षेप नै नरहेका दुई वटा चेकहरू ०६६ सालमा दिएकामा सो बारेमा ०६८ सालमा जाहेरी परेको त्यति ढिलो जाहेरी गर्नु पर्ने आधार कारण नखुलेको समेतका तथ्यहरू उक्त प्रतिपादित नजिरको तथ्य घटना प्रकृतिसँग मिलेको देखिन नआएकाले प्रतिवादीहरूको उक्त व्यवहारबाट ठगी गर्ने नियत रहेको नदेखिँदा सो प्रतिपादित नजिर यो मुद्दामा आकर्षित हुने देखिन आएन ।

संस्थाका फादरले सोझै जग्गाधनीसँग सम्पर्क गरी जग्गा खरिद गर्न लागेकाले अरू जग्गा उपलब्ध गर्न नसकिएको भन्ने प्रतिवादीहरूले गरेको बयानबाट खुल्न आएको छ । ४ करोड ३० लाख मूल्यका जग्गा उपलब्ध गराइसकेको, अरू जग्गा उपलब्ध गराउन नसकेकाले रू. ५० लाख जाहेरवालाको संस्थालाई फिर्ता दिइसकेको छ भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । अब दुई थान अनादर भएको चेकको रू. ९९ लाख र बाँकी नगद रू. २९ लाख गरी जम्मा ९ करोड २० लाख रकम प्रतिवादीले जाहेरवालाको संस्थालाई बुझाउन बाँकी रहेको भन्ने अभियोग पत्रमा उल्लेख छ । जाहेरवालाको संस्थालाई जग्गा उपलब्ध गराउन नसकेको र बाँकी रहेको रकम लेनदेनको विषय भएको तिर्न बुझाउनु छ भनी स्वीकार गरी अदालतमा समेत प्रतिवादी मनोज पुनले बयान गरेको हुँदा जाहेरवालाको संस्थालाई प्रतिवादीले रकम बुझाउन बाँकी रहेको भन्ने तथ्यमा पनि विवाद देखिएन ।

तसर्थ उपयुक्त विवेचित आधार प्रमाणहरूबाट जाहेरवाला र प्रतिवादी मनोज पुनका बिचमा जग्गा खरिद बिक्री गर्ने सम्बन्धी सम्झौता भएको, जाहेरवालाको संस्थाको नाउँमा जग्गाहरू खरिद समेत भएको, बाँकी हिसाब मध्ये नगद रू. ५० लाख जाहेरवालालाई फिर्ता बुझाइसकेको र बाँकी रहेको अभियोग पत्रमा उल्लिखित रकम लेनदेन व्यवहार समेत अन्तर्गतकै रहेको, प्रतिवादीहरूले ठगी गर्ने कार्य गरेको नदेखिँदा अभियोग पत्रमा उल्लिखित रकमका सम्बन्धमा जाहेरवालाले सकार गरी माग्न आए प्रस्तुत मुद्दाबाटै कारवाही किनारा गर्न मिल्ने नै देखियो । अतः जाहेरवालालाई सकार गर्न सूचना दिई परिणत गर्ने र अभियोग दाबीबाट प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहन्याई सुरु कास्की जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।१९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दा फैसला भएको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालयलाई दिनु । प्रस्तुत मुद्दाका फैसला कम्प्युटरमा अपलोड गरी दायरीको अभिलेख कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु । नक्कल माग्ने सरोकारवालालाई नियमानुसार नक्कल दिनु ।

(विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ)

का.मु. मुख्य न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(महेशप्रसाद पुडासैनी)

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : श्री भूमिप्रसाद शर्मा

कम्प्युटर अपरेटर : ब्रह्मदेव साह

इति सम्बत् २०७० साल माघ २९ गते रोज ३ शुभम् .....

श्री पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर, दाङ
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चण्डीराज ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णलाल भट्टराई
फैसला

सम्बत् २०७० सालको स.फौ.पु.नं. ०७०-CS-०१२७

मुद्दा : बहुविवाह /

इजलास नं.३ को निर्णय नं. ७४

ईश्वरी गुरुडको जाहेरीले नेपाल सरकार	पुनरावेदक/ वादी
विरुद्ध	
रोल्पा जिल्ला, खुंग्री गा.वि.स. वडा नं.२ घर भई हाल जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने नरबहादुर गुरुड	प्रत्यर्थी/ प्रतिवादी
ऐ.ऐ. बस्ने करिस्मा बोहरा (गुरुड)	१

सुरु फैसला गर्ने मा.जि.न्या : श्री उपेन्द्रप्रसाद गौतम
सुरु फैसला गर्ने अदालत : रोल्पा जिल्ला अदालत
सुरु फैसला भएको मिति : २०७०/९/२३/३

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

म जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड र मेरा श्रीमान् नरबहादुर गुरुडको मिति २०५१/६/२६ गते विवाह भई हाम्रो शारीरिक सम्बन्धबाट एउटा छोरा बेन्जु गुरुडको जन्म भएको हो । हाल १६ वर्षीय छोरा बेन्जु गुरुड जीवितै रहेको छ । भारतीय सेनामा रहेका मेरा श्रीमान् नरबहादुर गुरुडले छोराको पढाइ खर्च एवं मलाई समेत खान, लाउन, बस्न नदिई हैला गरिरहेकाले बाध्य भई श्रीमान् कार्यरत गोर्खा प्रशिक्षण, केन्द्र सिलोड भारतमा गई केही रूपैयाँ समेत ल्याई छोराको पढाइ खर्चमै उक्त रूपैयाँ खर्च गरेकी थिएँ । तत्पश्चात् श्रीमान् नरबहादुर गुरुडले झन ममाथि दुर्व्यवहार गर्ने खान, लाउन समेत नदिई स्थायी घरबाट समेत निकाला गरिदिएकाले माइतीको शरणमा गई निज लोग्ने उपर अंश मुद्दा दायर गरी कारबाही हुँदा निज प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले आफ्नो प्रतिउत्तर पत्रमा मिति २०६७ साल मंसिर महिनामा दोस्री श्रीमतीका रूपमा करिस्मा बोहरालाई विवाह गरी ल्याइराखेको छु भनी प्रतिउत्तर फिराएकाले सोको जानकारी मिति २०६९/३/१७ गतेका दिन नक्कल लिई थाहा पाएकाले म घरमा

श्रीमती हुँदाहुँदै दोस्री श्रीमतीका रूपमा श्रीमान् नरबहादुर गुरुडले विवाह गरेको र करिस्मा बोहरा जानी जानी दोस्री श्रीमती भई बसेकीले निज दुबै जनालाई पक्राउ गरी कानुन बमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको मिति २०६९/५/१५ गते दर्ता गराएको जाहेरी दरखास्त ।

प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडको जाहेरवाला ईश्वरी गुरुडसँग २०५१ सालमा प्रेम विवाह भई हाल वर्ष १६ को बेन्जु गुरुड नाम गरेको एक छोरा सन्तान छ । जेठी श्रीमती रहँदारहँदै के कुन कारणले नरबहादुर गुरुडले के कहाँ बस्ने बुबाको नाम थाहा नभएकी करिश्मा बोहरालाई २०६९ सालको आषाढ महिनामा जिल्ला रोल्पा, खुंग्री गा.वि.स. वडा नं.२ खुंग्रीको स्थायी घरमा १०/१५ दिन ल्याई राख्दा देखी सोध्दा मेरो कान्छी श्रीमती हुन् भनी भनेकाले दोस्रो श्रीमती विवाह गरेको सम्बन्धमा थाहा पाएका हौं भनी करिब एकै ब्यहोरा मिलान हुने गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा टिकाबहादुर सेन र मदनकुमार सिंहले गरिदिएको मिति २०६९/५/१७ गतेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०५१/६/२६ गतेका दिन मेरो र जाहेरवाली ईश्वरी गुरुडबिच प्रेम विवाह भई शारीरिक सम्बन्धबाट एक छोरा बेन्जु गुरुडको जन्म भएको हो । रोजगारको सिलसिलामा म भारतीय सेनामा भर्ती भई छोरोलाई काठमाडौं दाइ ओम गुरुडसँग राखेर पढाएको र पछि आमा बुबा स्वर्गीय भई सकेपछि श्रीमती ईश्वरी गुरुडलाई पनि काठमाडौं लगी फेन्सी स्टोर समेत खोली व्यापार व्यवसायमा लगाइदिएको थिएँ । पछि निज श्रीमतीले आयआर्जन नदेखाई मनोगत ढङ्गले व्यवहार गर्न लागेको, कहिले माता बन्छु, कहिले क्रिश्चियन बन्छु भन्दै हिँड्ने गरेकीले चरित्रमा समेत शङ्का लाग्न थालेपछि सम्झाइ बुझाइ गर्दा झर्किने, झगडा गर्ने हातपात गर्न खोज्ने गर्न थालेकाले आजित हैरान भई २०६७ साल मंसिर महिनामा वर्ष ३० की करिश्मा बोहरालाई काठमाडौंमै दोस्रो श्रीमतीका रूपमा विवाह गरेको हुँ । मैले दोस्री श्रीमती करिश्मा बोहरालाई विवाह गरेको बारे जेठी श्रीमती ईश्वरी गुरुडलाई पहिल्यै थाहा थियो भन्ने ब्यहोराको प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको बयान कागज ।

प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले जाहेरवाली ईश्वरी गुरुडलाई २०५१ साल असोज महिनामा प्रेम विवाह गरी निजहरूबाट छोरा बेन्जु गुरुडको जायजन्म भएको छ । मिति २०६९ साल आषाढ महिनाको १६/१७ गते कहाँ बस्ने थाहा नभएकी करिश्मा बोहोरालाई विवाह गरी कान्छी श्रीमती तुल्याई स्थायी वतन जिल्ला रोल्पा, खुंग्री गा.वि.स. वडा नं.२ घरमा ल्याई राखेको देखेको हुँ । कान्छी श्रीमती विवाह गरेको घरमा ल्याए पश्चात जेठी श्रीमतीलाई खान लगाउन नदिई स्थायी घरमा तालाबन्द गरिदिएकाले जाहेरवाली हाल जिल्ला दाङ, घोराही नगरपालिका वडा नं.१० मा डेरा कोठा लिई छोरोलाई क्याम्पस पढाउँदै आएकी छन् । हाल नरबहादुर गुरुडले कान्छी श्रीमती करिश्मा बोहरा (गुरुड) लाई काठमाडौंतिर डेरा कोठा लिई राखी बसोबास गर्छन् भन्ने समेत ब्यहोराको चन्द्रबहादुर सिंह र करिब सोही मिलान हुने गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा चाँदनी श्रेष्ठ, कृष्णबहादुर सिंह र धनप्रसाद गिरी समेतले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड र प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडबिच मिति २०५१ साल असोज २६ गते प्रेम विवाह भई निजहरूको शारीरिक सम्बन्धबाट वर्ष १६ को छोरा बेन्जु गुरुड छन् । बेन्जु गुरुड ठूलो बुबा ओम गुरुडसाथ काठमाडौंमा बसी पठनपाठन गर्ने भएकाले जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड कहिले

काठमाडौं कहिले घरमा व्यवहार मिलाउँदै आएकी थिइन् । मिति २०६६ सालदेखि प्रतिवादीले जाहेरवाली र छोरालाई हँला गरी हेरविचार गर्दै नन् भन्ने सुनेका हौं । ईश्वरी गुरुड र छोरा बेन्जु गुरुड हाल जिल्ला दाङ, घोराही नगरपालिका वडा नं.१० मा डेरा कोठा लिई बस्ने र छोरालाई क्याम्पस पढाउँछिन् । प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.५ बस्ने बुबाको नाम थर थाहा नभएकी वर्ष ३० की करिश्मा बोहरा (गुरुड) लाई दोस्रो विवाह गरी कान्छी श्रीमती तुल्याई राखेको भन्ने जाहेरवाली ईश्वरी गुरुडले भने बमोजिम मिति २०६९/०३/१७ गते थाहा पाएका हौं । प्रतिवादीहरू नरबहादुर गुरुड र करिश्मा बोहरा (गुरुड) बाट जायजन्म भए नभएको हामीलाई थाहा भएन । घरमा जेठी श्रीमती ईश्वरी गुरुड जीवितै हुँदाहुँदै प्रतिवादी निजका श्रीमान नरबहादुर गुरुडले काठमाडौं बस्ने करिश्मा बोहरा (गुरुड) लाई दोस्रो विवाह गरी श्रीमती तुल्याई एकाघरमा राखेको ठिक साँचो हो भन्ने व्यहोराको स्थानीय भद्र भलादमी बुद्धिजीवी मानिसहरूले मिति २०६९/५/२६ गते गरिदिएको गाउँ सर्जिमिन मुचुल्का ।

घरमा ईश्वरी गुरुड हुँदाहुँदै दोस्रो श्रीमतीका रूपमा प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरालाई विवाह गरेको र वर्ष १६ को छोरा बेन्जु गुरुड काठमाडौंमै बसी अध्ययन गरेको, जाहेरवालीले पनि सोही ठाउँमा फेन्सी स्टोर खोली व्यवसाय पनि सञ्चालन गरेको अवस्थामा सोही ठाउँमा रहेकी श्रीमती रहँदारहँदै जानी जानी कान्छी श्रीमती भई प्रतिवादी करिश्मा बोहरा (गुरुड) ले विवाह गरेको हुँदा बहुविवाह गरेको तथ्य सप्रमाण पुष्टि हुन आयो । प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले एक छोरा सहितकी श्रीमती ईश्वरी गुरुड शारीरिक तथा मानसिक रूपले सदैव अवस्थामा घरमा छुँदाछुँदै र निजले कानुन बमोजिम जेठी श्रीमती ईश्वरी गुरुडसँग सम्बन्ध विच्छेद नगरी प्रतिवादी करिश्मा बोहरा (गुरुड) सँग दोस्रो विवाह गरी मुलुकी ऐन, बिहाबारीको ९ नं. अनुसारको कसुर अपराध गरेको र प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडको घरमा एक छोरा वर्ष १६ को बेन्जु गुरुड सहित जेठी श्रीमती ईश्वरी गुरुड रहे भएको कुरा जानी जानी दोस्रो विवाह गरी कान्छी श्रीमती बनी आई प्रतिवादी करिश्मा बोहरा (गुरुड) ले सोही महलको १० नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको हुँदा निजहरू उपर सोही महलको १० नं. बमोजिम सजाय हुन मागदावी लिई पेस भएको अभियोग पत्र ।

मिति २०६७ साल भाद्र महिनामा घर डेराको पुरै सरसामान फेन्सी स्टोर बेचेर डेराबाट निस्की नगद, सुन समेत लगी हिनामिना गरी फोन सम्पर्क गर्न खोज्दा फोन स्विच अफ गरेर बसिन् । मिति २०६७ साल मंसिर महिनामा करिश्मा बोहरासँग विवाह गरेको छु । यो कुरा थाहा पाएर उनले मिति २०६८/३/१९ गते आफ्नै हस्ताक्षरले खुंग्री गा.वि.स. कार्यालयबाट मैले २ वर्ष अगाडि नै विवाह गरेको निज श्रीमती ईश्वरी गुरुडलाई खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गरेको हो भनी सिफारिस गराई जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रोल्पाबाट पनि सिफारिस गरी मेरो जागिर गर्ने निकाय भारतीय आर्मीमा उजुरी दिएकी जसका कारणले गर्दा जागिर छोडी जागिर छोड्दा आउने रकमलाई तिन भाग लगाई दुई भागमा पर्ने रकम रु. ४,६५,३४४।- मैले जागिर गर्ने निकायबाट अंश वापत बुझी लिएकी हुन् । रुपैयाँ लिएर आएको १० महिनापछि आज मलाई बहुविवाह मुद्दा दायर गरेकी हुन् । मलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन किनकि ईश्वरी गुरुडले मैले दोस्रो विवाह गरेको कुरा पहिले नै थाहा पाएको हुँदा मैले सजाय पाउनु पर्ने होइन । मेरो घर छोडी र सम्पत्तिको

लथालिङ्ग पारेको हुँदा मैले दोस्रो विवाह गरेको हुँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले अदालतमा गरेको बयान ।

यसमा मिसिल अध्ययन गरी थुनछेक आदेशतर्फ विचार गर्दा यी प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले अधिकार प्राप्त अधिकारी र यस अदालतमा बयान गर्दा समेत जेठी श्रीमती जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड हुँदाहुँदै करिश्मा बोहरालाई २०६७ साल मंसिरमा कान्छी श्रीमतीका रूपमा विवाह गरेकामा स्वीकार गरी बयान गरेको, निज प्रतिवादी लोग्ने नरबहादुर गुरुडले जेठी श्रीमती म जाहेरवाली हुँदाहुँदै करिश्मा बोहरालाई कान्छी श्रीमतीका रूपमा विवाह गरेको हुँदा कारबाही गरिपाउँ भनी ईश्वरी गुरुडले जाहेरी दरखास्त दिएको, त्यस्तै निज प्रतवादी नरबहादुर गुरुडले जेठी श्रीमती जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड हुँदाहुँदै करिश्मा बोहरालाई कान्छी श्रीमतीका रूपमा विवाह गरेको भन्ने मिति २०६९/३/१७ मा थाहा पाएँ समेत भनी चन्द्रबहादुर सिंह, चाँदनी श्रेष्ठ, कृष्णबहादुर सिंह, टिकाबहादुर सेन र मदनकुमार सिंहले प्रहरीमा कागज गरेको र धनप्रसाद गिरी समेतले सर्जिमिन मुचुल्कामा लेखाइदिएको, प्रतिवादीले बयान साथ पेस गरेको जिल्ला प्रशासन कार्यालय रोल्पाको मिति २०६८/३/२० गतेको सिफारिस ब्यहोरा समेत सम्बन्धित कार्यालयबाट झिकाई प्राप्त नभएसम्म अहिले नै सत्य साँचो हो भनी मान्न सकिने अवस्था नभएको र बहुविवाह गरेकामा मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धित अधिकारीले नै थाहा पाएको मितिलाई नै बिहाबारीको ११ नं. बमोजिम थाहा पाएको मिति मान्नु पर्छ भनी ने.का.प.२०६०, पृष्ठ २५३ र ने.का.प.२०६३, पृष्ठ ५५४ मा सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको समेतका तत्काल प्राप्त आधार प्रमाणबाट यी प्रतिवादी कसुरदार होइनन् भन्न सकिने अवस्था नहुँदा पछि बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी मुद्दा पुर्पक्षका लागि हाल यी प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडबाट अदालती बन्दोबस्तको ११८ (५) र (१०) नं. बमोजिम नगद रु.१४,०००।- (चौध हजार) वा सो बराबरको जेथा जमानी दिए लिई तारेखमा राख्नु, दिन नसके सोही कारण जनाई कानुन बमोजिम सिधा खान पाउने गरी अदालती बन्दोबस्तको १२१ नं. बमोजिम थुनुवा पुर्जा दिई थुनामा राख्न स्थानीय कारागार कार्यालय रोल्पा लिवाडमा पठाइदिनु साथै फरार प्रतिवादी करिश्मा बोहराका नाउँमा ३० दिने समाहान म्याद जारी गर्नु भन्ने मिति २०६९/५/२७ गतेको सुरु जिल्ला अदालतको आदेश ।

मैले नरबहादुर गुरुडलाई मिति २०६७ साल असोजदेखि चिन्दछु । मैले निज जाहेरवाली ईश्वरी गुरुडलाई यो मुद्दा दर्ता भई कारबाही चलेपछि चिनेको हुँ । यो मुद्दा दायर भएर कारबाही नचल्दाको समयभन्दा पहिले मेरा लोग्ने नरबहादुर गुरुडकी अर्की श्रीमती घरमा छुन् भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन । अंश मुद्दाको फिराद परेको र सोको प्रतिउत्तर पत्र फिराउँदा म समेत निज नरबहादुर गुरुडकी कान्छी श्रीमती हुँ भनी निजले उल्लेख गरेको समेत मलाई थाहा थिएन । मैले अभियोग मागदाबी बमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन किनकि निज जाहेरवाली ईश्वरी गुरुडले लगभग १/२ वर्ष अगाडि नै हामी अर्थात म र नरबहादुर गुरुडले विवाह गरेको कुरा थाहा पाइसकेको रहेछ भन्ने कुरा पछि अर्थात हाल आएर जिल्ला प्रशासन कार्यालय समेतबाट उतार गरी लिएका कागज प्रमाणहरू हेर्दा थाहा पाएँ । हदम्याद गुजारी दर्ता हुन आएको अभियोग मागदाबी अनुसार मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको अर्का प्रतिवादी करिश्मा बोहरा (गुरुड) ले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

ईश्वरी गुरुड घरमा नबस्ने हुँदा ईश्वरी गुरुडको मन्जुरीबाट नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरालाई विवाह गरेका हुन् । नरबहादुर गुरुडले विवाह गरेको कुरा जाहेरवालाले अगाडि नै थाहा पाइसक्नु भएको थियो । यो हदम्याद कटाएर ईश्वरी गुरुडले जाहेरी दिनु भएको छ । प्रतिवादीलाई बहुविवाहमा सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको धनप्रसाद गिरीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड घरमा नबस्ने माइतीमा बसी राख्ने हुँदा ईश्वरी गुरुडको मन्जुरी अनुसार प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरा (गुरुड) लाई दोस्रो विवाह गर्नु भएको हो । ईश्वरी गुरुडले हदम्याद कटाई जाहेरी दरखास्त दिएको हुँदा प्रतिवादी नरबहादुर गुरुड र करिश्मा बोहरा (गुरुड) लाई बहुविवाहमा सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको जगनाथ गिरीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवाला र प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडबिच दोस्रो विवाह गर्ने कुरामा पहिले नै सहमति भएको हुँदा दोस्रो विवाह गरेको जाहेरवालाले अगाडि नै थाहा पाउनु भएको थियो । जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरिएको व्यहोरा झुट्टा हो । जाहेरवालाको सहमति अनुसार प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले दोस्रो विवाह गरेकाले सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको मदन सिंहले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड अलग बस्दै आएको र यी दुवै जाहेरवाली र प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडबिच दोस्रो विवाह गर्ने कुरामा सहमति भएको हुँदा पहिले नै जाहेरवालीले थाहा पाउनु भएको थियो । जाहेरी दरखास्त झुट्टा हो । जाहेरवालाको मन्जुरीले प्रतिवादीले दोस्रो विवाह गरेको हुँदा अभियोग मागदाबी अनुसार सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको चाँदनी श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी नरबहादुर गुरुड मेरो श्रीमान हुनुहुन्छ । निजले दोस्रो विवाह गरी करिश्मा बोहरा (गुरुड) लाई दोस्रो श्रीमतीका रूपमा विवाह गर्नु भएको हो । निज प्रतिवादीसँग म अलग बस्दै आएको कारणले गर्दा दोस्रो श्रीमती विवाह गर्नु भएको हो । विवाह गरेको घटना सम्बन्धमा मलाई दोस्रो विवाह गर्छु भनी सरसल्लाह गरेकाले मैले दोस्रो विवाह गर्नुहोस् भनी भनेको हुँदा मेरो मन्जुरीले दोस्रो विवाह गर्नु भएको हो । अरूले मलाई उस्काएको हुँदा अरूको भनाइमा लागेर जाहेरी दरखास्त दिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाली ईश्वरी गुरुडले सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

यसमा अभियोग पत्र हदम्यादभित्रको नभई हदम्याद बिहीन देखिँदा हदम्याद नघाई आएको अभियोग मागदाबी बमोजिम यी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्न मिलेन । अतः हदम्याद बिहीन जाहेरी दरखास्त तथा सर्वोच्च अदालतको फैसला समेतका आधारमा प्रतिवादी नरबहादुर गुरुड र करिश्मा बोहरा (गुरुड) ले आरोपित कसुरदार सफाइ पाउने ठहर्छ । सो ठहर्नाले वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी खारेज हुने ठहर्छ भनी सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतले मिति २०७०/९/२३ मा गरेको फैसला ।

प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले अदालतमा समेत बयान गर्दा मैले २०६७ सालमा नै करिश्मा बोहरासँग दोस्रो विवाह गरेको हुँ भनी जाहेरीलाई समर्थन गरी बयान गरेको अवस्था छ । बिहाबारीको १० नं. मा भएको व्यवस्था अनुसार मुद्दा चलाउने निकायलाई थाहा जानकारी हुनु पर्ने हो ।

जाहेरवाला नेपाल सरकारको सरकारी साक्षी एवं सूचक मात्र हो तसर्थ निजले थाहा पाएको हदम्यादको गणना गरी अभियोग दाबी नपुग्ने भनी सुरुले गरेको फैसला कानुनी रूपमा त्रुटिपूर्ण भएकाले उक्त फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग दाबी अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने ब्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादीहरूले अदालत समक्षको बयानमा बहुविवाह गरेको कुरालाई स्वीकार गरेका र जाहेरवाली तथा प्रतिवादी नरबहादुर गुरुङका विच अभियोग पत्र दायर भएपछि मात्र सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी मिलापत्र भएको देखिँदा सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतबाट अभियोग दाबी खारेज हुने भनी भएको मिति २०७०/१/२३/३ को फैसला विचारणीय देखिँदा छलफलका लागि अ.वं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षीहरूलाई झिकाई उपस्थित हुन आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७१/१/७ मा भएको आदेश ।

ठहर खण्ड

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, तुलसीपुरका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री धर्मानन्द नाथले प्रतिवादी नरबहादुर गुरुङले अनुसन्धान अधिकारी एवं अदालतमा बयान गर्दा समेत कान्छी श्रीमतीका रूपमा करिश्मा बोहरा (गुरुङ) सँग विवाह भएको भनी स्वीकार गरेबाट बहुविवाह भएकोमा विवाद छैन । जाहेरवाला सरकारी पक्षको केवल साक्षी एवं सूचक मात्र हो, निजले थाहा पाएका कारणबाट प्रतिवादीहरूले कसुरबाट उन्मुक्ति पाउने होइन, तसर्थ सुरुको फैसला उल्टी गरी सुरु अभियोग दाबी अनुसार प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूका तर्फबाट वैतनिक कानुन व्यवसायी विद्वान अधिवक्ता श्री प्रवीण लम्सालले प्रतिवादीहरूले दोस्रो विवाह गरेको भन्ने कुरा २०६८ सालमा नै थाहा पाएको भन्ने कुरा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रोल्पाको पत्रसाथ प्राप्त सिफारिस पत्र एवं खुंग्री गा.वि.स. मा दिएको निवेदनबाट देखिन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मुद्दा नं.०६५-CR-०४६४ को देव चापागाईंको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार विरुद्ध प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईं भएको बहुविवाह मुद्दा मिति २०६८/८/२२ मा फैसला हुँदा जाहेरवालाले थाहा पाएको मितिले ३ महिनाभित्र नालेस गर्न पर्ने भनी हदम्याद कायम भई प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने भनी फैसला भएको छ, तसर्थ प्रतिपादित नजिर समेतको आधारबाट मुद्दा खारेज गरी प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने भनी भएको सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

दुबै पक्षबाट उपस्थित विद्वान कानुन व्यवसायीहरूको बहस जिकिर तथा मिसिल संलग्न प्रमाण हेरी प्रस्तुत मुद्दामा रोल्पा जिल्ला अदालतले नालेस हदम्यादभित्र नपर्ने भनी मुद्दा खारेज गरी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी गरेको सुरु फैसला मिले, नमिलेको के रहेछ सो सम्बन्धमा इन्साफ गर्नु पर्ने देखियो ।

घरमा श्रीमती ईश्वरी गुरुड र जीवित छोरा हुँदाहुँदै दोस्रो श्रीमतीका रूपमा प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरालाई विवाह गरेकाले निजलाई बिहाबारीका महलको ९ नं. र प्रतिवादी करिश्मा बोहरा (गुरुड) ले नरबहादुर गुरुड विवाहित पुरुष हुन भन्ने जानी जानी कान्छी श्रीमती भई आफुकामा सोही महलको १० नं. बमोजिमको कसुर गरेकामा दुबै जना प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकामा नालेस हदम्यादभित्रको नहुँदा अभियोग दाबी खारेज भई प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ भनी सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकामा सो फैसला उपर जाहेरवालाले थाहा पाएको ३ महिना नाघेको भन्ने आधारमा हदम्यादको गणना गरी अभियोग दाबी नपुग्ने भनी सुरु अदालतले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उक्त फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग दाबी अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आई आजको दैनिक पेसी सूचीमा चठी विचारार्थ यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको पाइयो ।

यस मुद्दाको जाहेरी दर्खास्त, बुझिएका व्यक्तिहरूले गरेको कागज तथा अन्य मिसिल सामेल रहेका कगजात समेतका आधारमा प्रतिवादी मध्येका नरबहादुर गुरुडले शारीरिक तथा मानसिक रूपले सधै अवस्थामा रहेकी एक छोरा सहितकी श्रीमती ईश्वरी गुरुड घरमा हुँदाहुँदै कानून बमोजिम जेठी श्रीमतीसँग सम्बन्ध कायम रहेकै अवस्थामा प्रतिवादी करिश्मा बोहरा (गुरुड) सँग दोस्रो विवाह गरेको कुरामा दुबै पक्षको मुख मिलेको पाइयो । सुरु जिल्ला अदालतको फैसलामा पनि प्रतिवादी मध्येका नरबहादुर गुरुडले घरमा पहिलो श्रीमती हुँदाहुँदै करिश्मा बोहरासँग दोस्रो विवाह गरेको भन्ने कुरालाई स्वीकारै गरेको पाइँदा त्यस सम्बन्धमा यहाँ थप विवेचना गरिरहन परेन ।

जहाँसम्म प्रतिवादीहरूले बिहाबारीको महलको ११ नं. अनुसार हदम्यादको प्रश्न उठाएका र सुरु जिल्ला अदालतले पनि सोही आधारमा मुद्दा खारेज हुने गरी फैसला गरेकाले प्रथमतः प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरासँग कहिले विवाह गरेका रहेछन् ? अभियोग हदम्यादभित्र दायर भएको छ, छैन ? तत्सम्बन्धमा विवेचना गर्न पर्ने देखिन आयो । प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरासँग मिति २०६७ सालमा विवाह गरेको हुँ भनी अनुसन्धानका क्रममा र अदालतमा समेत प्रतिउत्तर बयान गरेकामा सो व्यहोरालाई खण्डन गरी निज प्रतिवादीले दोस्रो विवाह गरेको कुरा मिति २०६९/३/१७ मा थाहा पाएको भनी त्यसको करिब २ महिनाको अन्तरालमा २०६९/५/१४ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रोल्पामा ईश्वरी गुरुडको जाहेरी दरखास्त परेको र २०६९/५/२७ मा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट निज र करिश्मा बोहरा गुरुड समेत उपर रोल्पा जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र पेस गरेको देखिन्छ । यसरी जाहेरवालीले थाहा पाएको भनिएका मितिबाट २ महिना १० दिनमा जाहेरी दर्ता गराएकी र मुद्दाको अनुसन्धान तथा अभियोजन जाहेरी दरखास्त दर्ता भएका मितिले दिन १३ मा प्रस्तुत मुद्दा हेर्ने अधिकार प्राप्त अदालतमा पेस भएको पाइन्छ ।

यस मुद्दाका अन्य तथ्य अवलोकन गर्दा प्रतिवादीहरूले २०६७ सालमा विवाह भएको भन्ने जिकिर लिए पनि सोको वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेस गरी आफ्नो बयानको व्यहोरा खम्बिर गर्न सकेको पाइन्न । गा.वि.स. कार्यालय, खुंग्री तथा जि.प्र.का., रोल्पाको सिफारिस समेतको आधारमा नरबहादुरले

करिश्मा बोहरासँग दोस्रो विवाह गरेको भन्ने जाहेरवालीले पहिले नै थाह पाएकी थिइन् भन्ने प्रमाणित भएको छ, भनी प्रतिवादीहरूले जिकिर लिनु भएकोमा त्यसतर्फ विचार गर्दा करिब २ वर्ष पहिले दोस्रो विवाह गरेको भन्ने सिफारिस पाउँ भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रोल्पा जिल्ला जाहेरवालीले निवेदन पेस गरी सोही आधारमा सिफारिस भएको देखिन्छ, तापनि त्यतिकै आधारमा प्रतिवादीहरूको पहिले नै विवाह भएको र बहुविवाहमा नालेस गर्ने हदम्याद समाप्त भइसकेको भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन किनकि सिफारिसको व्यहोरा अन्य प्रमाणबाट समर्थित छैन । अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका टिकाबहादुर सेन, मदनकुमार सिंह, चाँदनी श्रेष्ठ, कृष्णबहादुर सिंह र धनप्रसाद गिरी तथा सर्जमिनका मानिस समेतले प्रतिवादी नरबहादुरले दोस्रो विवाह गरेको कुरा मिति २०६९/३/१७ तिर थाह पाएको भनी लेखाएको पाइयो । अदालतमा बकपत्र गर्दा हदम्यादका कारण प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्न नहुने भनी लेखाएको भए पनि २०६७ साल मार्गमा नै नरबहादुरको दोस्रो विवाह भएको थियो भनी निजहरूले बकपत्रमा स्पष्ट गर्न सकेको नपाइँदा जाहेरी दरखास्तमा जाहेरवालीले थाहा पाएको भनी लेखाएको भनेको मिति नै प्रतीतलायक देखिँदा २०६७ मार्गमा करिश्मासँग विवाह गरेको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिरसँग सहमत हुन सकिने ।

अब प्रतिवादीहरूले भनेका मितिमा नै निजहरूको विवाह भएको रहेछ भनी मान्ने हो भने पनि बिहाबारीको महलको ११ नं. ले थाहा पाएका मितिले ३ महिनाभित्र नालेस गर्न पर्ने भन्ने कानुनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यस्तो अपराधको जानकारी कसले पाएपछि हदम्यादको गणना प्रारम्भ हुने हो भन्ने बारे बेलाबेलामा विभिन्न तहका अदालतहरूमा प्रश्न उठ्ने गरेको छ । बहुविवाह मुद्दा प्रहरी कर्मचारीबाट अनुसन्धान तहकीकात गरी महान्यायाधिवक्ता कार्यालय मातहतका जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूले वादी नेपाल सरकारका नामबाट अदालतमा मुद्दा दायर गर्न पर्ने व्यवस्था सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, ०४९ मा गरिएको छ । नेपाल सरकार वादी भई दायर हुने मुद्दामा कतिपय अवस्थामा अपराधको जानकारी सरोकारवाला निकायलाई नहोस् भन्ने चाहना नागरिक समाजको पनि हुन सक्तछ । सामाजिक वा पारिवारिक दबाबका कारणले समेत कसैले अपराध घटेको थाह पाएर पनि सम्बन्धित निकायमा सूचना तत्काल नदिई बसेको हुन सक्तछ । अझ हाम्रो जस्तो पितृसत्तात्मक सोच रहेको मुलुकमा आफ्ना पतिका विरुद्ध उजुर गरी सजाय गराउने चाहना सामान्यतः पत्नीले नराखेको पनि हुन सक्तछ । यस्तो अवस्थामा अदालतमा नालेस नेपाल सरकारका तर्फबाट दायर गर्न पर्ने, तर अपराधको सूचना कसैले ३ महिनाभित्र नगरेमा त्यस्तो मुद्दा अनुसन्धान तथा अभियोजन गर्ने अधिकारीलाई जानकारी नै हुन नपाई हदम्यादको समाप्त हुने अवस्था पनि आई पर्न सक्तछ । बिहाबारीको महलका ११ नं. को कानुनी व्यवस्थाको अर्थ यस्तो होला भनी कल्पना गर्न सकिने । नालेस भन्नाले वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट अदालतमा पेस गर्ने अभियोग पत्र समेतलाई सम्झनु पर्ने हुन्छ भन्ने कानुनी व्यवस्था मुलुकी ऐनको प्रारम्भिक कथनको नं. ३ को खण्ड (ड) मा गरिएको पाइन्छ । नालेस जसले अदालतमा दायर गर्ने हो सो व्यक्ति वा निकायलाई जबसम्म थाहा जानकारी हुँदैन, तबसम्म हदम्यादको गणना गर्नु औचित्यपूर्ण हुने देखिँदैन । तसर्थ, सो महलको ११ नं.मा व्यवस्थित हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्थाको गणना मुद्दा अनुसन्धान गरी नालेस गर्ने अधिकारीलाई जानकारी भएपछि मात्र प्रारम्भ हुने

कानुनी व्यवस्था हो भनी मान्नु पर्ने हुनाले २०६७ सालमा प्रतिवादीहरूको विवाह भएको मान्दा पनि यस मुद्दाको अभियोग पत्र कानुनले निर्धारण गरेको समयवधिभित्रै परेको मान्नु पर्ने देखियो ।

विशेष गरी जिल्ला अदालत, रोल्पाले फैसला गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी कमलमोहन चापागाई वि. देव चापागाईका जाहेरीले नेपाल सरकार (ने.का.प.२०६८, अङ्क ११, पेज १८३२, नि.नं.०६५-CR-०४६४ निर्णय मिति २०६८/८/२२) र दुर्गा थापाको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार वि. अमृतबहादुर कार्की समेत भएको (२०६६ सालको फौ.पु.नं. ०७१५, मिति २०६७/११/५) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएका फैसला समेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दा खारेज गरेको देखिन्छ । सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुनाले सो अदालतबाट प्रतिपादित कानुनी सिद्धान्त मातहतका अदालत तथा सबै निकायहरूले पालना गर्नु पर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ, तर पहिले परेका मुद्दामा र पछि परेका मुद्दामा तथ्यहरूको समानता भने अपरिहार्य आवश्यकता अन्तर्गत पर्दछ । तसर्थ माथि उल्लिखित मुद्दा र यो मुद्दाका तथ्यहरूका के कस्ता समानता रहेछन् सो सम्बन्धमा विवेचना गर्न सान्दर्भिक हुने देखियो ।

जहाँसम्म कमलमोहन चापागाई समेत प्रतिवादी भई चलेको बहुविवाह मुद्दामा प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले चन्द्रमाया धामीसँग २०४८ सालमा विवाह गरी निजहरूको सहवासबाट २०५० र २०५५ सालमा दुई जना छोरीहरू जन्मन्छन् । २०५७ सालमा कमलमोहनले चन्द्रमाया धामीलाई वानेश्वरस्थित घरमा लगेको एक महिना पश्चात जाहेरवाली समेत सोही घरमा आई जाहेरवाली र प्रतिवादीहरू २०६३ सालसम्म एकै घरमा बसोबास गर्दछन् । २०६२ सालमा दुबै प्रतिवादीहरूको विवाह दर्ता हुन्छ । प्रतिवादीहरूको सहवासबाट जन्मिएका दुबै छोरीहरूको २०६२/१२/१५ जन्मदर्ताको कार्य पनि सम्पन्न हुन्छ । जाहेरवाली देव चापागाईले प्रतिवादी मध्येका कमलमोहन उपर २०६२ सालमा अंश चलन मुद्दा पनि दायर गर्दछिन् । यी तथ्यहरूका कारण लामो समयसम्म जाहेरवाली र प्रतिवादीहरू एउटै घरमा बसोबास गरी आएकामा २०४८ सालमा विवाह भई २ छोरीहरू जन्मी निजहरू पनि ठुला भइसकेको अवस्थामा करिब १५ वर्षको अन्तरालमा २०६३/११/१५ मा मात्र प्रतिवादीहरू बिचमा विवाह भएको थाहा पाएँ भनी २०६३/३/७ मा जाहेरी दरखास्त दिएको र २०६३/३/३० मा अभियोग दायर गरेको कारण सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट हदम्यादको प्रश्न उठाई मुद्दा खारेज गरी सो मुद्दाका प्रतिवादीहरूलाई पूर्णतः सफाइ दिई फैसला भएको पाइन्छ ।

माथि उल्लिखित मुद्दाका तथ्य र प्रस्तुत मुद्दाका तथ्य एकैनासका छैनन् । प्रतिवादीहरूका बालबच्चा भएको, विवाह दर्ता भएको, एकै ठाँउमा बसोबास गरेको अवस्था पनि छैन । बहुविवाह भयो भनी प्रतिवादीले जिकिर लिएको अवधि साँचो मान्दा पनि करिब २१ महिनामा नालेस परेको छ । पुनरावेदक प्रतिवादी दिपक पाण्डे वि. प्रत्यार्थी वादी सरस्वती पाण्डेको जाहेरीले नेपाल सरकार भएको बहुविवाह मुद्दामा (ने.का.प.२०६३, अङ्क ५, नि.नं. ७६९४, पृष्ठ ५५४) सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दामा मुद्दा दायर गर्ने वादीले थाहा पाएको मितिलाई मान्यता दिन पर्ने, जाहेरवालाले थाहा पाएको मितिलाई मात्र नहुने भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट बहुविवाह भएको ३ महिनापछि दायर भएका नालेसलाई मान्यता प्रदान गरी प्रतिवादीहरूलाई सजाय भएको पाइन्छ । सो मुद्दाका तथ्य र यस मुद्दाका तथ्यहरू पनि समान भएका र सो नजिर अद्यापितक कायमै रहेको

पाइन्छ । कमलमोहन प्रतिवादी भएको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तले यस मुद्दाका तथ्य बेग्लै रहेका भन्दै सो मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई अन्यथा नभनी सम्मान नै गरेको पाइन्छ । फेरि पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलाई संयुक्त इजलासबाट भएको निर्णयले विस्थापित गर्न पनि नसक्ने हुँदा बहुविवाह मुद्दामा जाहेरवालाले थाहा पाएको मिति कायम गरी मुद्दा खारेज गर्नु प्रतिवादी दिपक पाण्डे भएको मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको समेत अवज्ञा हुन पुग्दछ ।

अब सुरु जिल्ला अदालतले मुद्दा खारेज गर्दा अमृतबहादुर कार्की प्रतिवादी भएको बहुविवाह मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित मुद्दाको सिद्धान्त समेतलाई उद्धृत गरेको देखिँदा सो मुद्दाका तथ्यहरूतर्फ मध्यनजर राख्दा प्रतिवादी अमृतबहादुर कार्की र निजको पहिली श्रीमती दुर्गा थापा कार्कीबिच विवाह भएको १० वर्षसम्म पनि कुनै सन्तान नभएको भन्ने आधारमा दोस्रो विवाह गरेको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यस मुद्दाका प्रतिवादी नरबहादुर गुरुङकी श्रीमती ईश्वरी गुरुङ र निजबाट जन्मेको जीवित १ छोरा समेत भएकाले दुई मुद्दाको मुख्य तथ्य नै मिल्दैन । फेरि बहुविवाह मुद्दामा अंश लिई सम्बन्ध विच्छेद गर्ने गरी अदालतमा मिलापत्र गरी एकआपसमा अलग भएर बसेको भन्ने तथ्यहरूले प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिँदा पारिवारिक र दाम्पत्य जीवनमा गम्भीर एवं नकारात्मक प्रभाव पर्न जाने अवस्था हुने देखिँदैन । अमृतबहादुर कार्की प्रतिवादी भएको बहुविवाह मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले उल्लेख गरेको निर्णयाधारमा उक्त कुरा उल्लेख गरिएकामा यस मुद्दामा पनि सुरु जिल्ला अदालतले सोही तथ्य र कारण दर्साई प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको पाइन्छ । प्रतिवादीहरूले सम्बन्ध विच्छेद नै गरिसकेपछि निजहरूको पारिवारिक र दाम्पत्य जीवन स्वतः समाप्त हुने भएकाले त्यस सम्बन्धमा गम्भीर एवं नकारात्मक प्रभाव पर्न जान्छ भन्ने तर्क गरी कसुरबाट सफाइ दिन कुनै पनि हालतमा न्यायसङ्गत मान्न मिल्दैन । फेरि पहिले बहुविवाहको कसुर गर्ने त्यसपछि पीडित जाहेरवालीलाई अंश दिने, परस्परमा मिलापत्र गर्ने, उनीसँग सम्बन्ध विच्छेद गरी वैवाहिक सम्बन्धको अन्त्य गर्ने आदि जस्ता कारण र आधारमा पहिले प्रचलित कानून विपरीतको कार्य गरिसकेको कसुरबाट कसैलाई पनि सफाइ दिन मिल्दैन । जाहेरवालीले अदालतमा बकपत्र गर्दा आफ्नो सहमति लिई दोस्रो विवाह गरेको भनी उल्लेख गरेकामा तत्सम्बन्धी लिखित प्रमाण पेस गरेको पाइएन । पहिले आफैले जाहेरी गर्ने पछि यो वा त्यो होइन वा थिएन भनी बिना आधार खण्डन गर्न जाहेरवालीलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ अनुसार विबन्धन सिद्धान्तले पनि रोक लगाउँदछ । तसर्थ अमृतबहादुर कार्कीको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा समेत प्रतिवादीहरूलाई कसुरबाट सफाइ दिने गरी भएको रोल्पा जिल्ला अदालतको फैसलालाई न्यायोचित मान्न मिलेन । प्रतिवादी नरबहादुर गुरुङले घरमा श्रीमती र छोरो हुँदाहुँदै करिश्मा बोहरासँग दोस्रो विवाह गरेको देखिँदा निजले अभियोग दावी बमोजिम बिहाबारीका महलको ९ नं. अनुसारको कसुर गरेकाले सोही महलका १० नं. अनुसार सजाय गर्न पर्नेमा मुद्दा नै खारेज गरी सफाइ दिने गरी भएको सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ ।

अब प्रतिवादी करिश्मा बोहरालाई सजाय गर्न पर्ने नपर्ने के रहेछ भनी विचार गर्दा करिश्मा बोहराले नरबहादुर गुरुङ पहिले नै विवाहित पुरुष हुन्, निजका जीवित श्रीमती र छोरा समेत थिए भन्ने

आफूलाई थाहा जानकारी नभएको भनी प्रतिउत्तर बयानमा लेखाएको पाइयो । सहप्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरालाई सो कुराको पूर्व जानकारी थियो भनी पोलावट गरेको पनि पाइँदैन । मौकामा कागज गर्ने मानिसहरू र सर्जमिनका मानिसले पनि त्यस्तो कसुर पुष्टि हुने गरी मौकामा समेत लेखाउन सकेको पाइएन । मौकाको जाहेरी दरखास्तमा पनि त्यस्तो कसुर प्रमाणित हुन सक्ने कुनै ठोस र वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेस गरेको देखिएन । तसर्थ बिहाबारीका महलको १० नं.ले जानी जानी दोस्री श्रीमती बनी आउने महिला प्रतिवादीहरूलाई मात्र कसुर कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने देखिन आयो । तर प्रस्तुत मुद्दाकी प्रतिवादी करिश्मा बोहराले जाहेरवाली ईश्वरी गुरुड प्रतिवादी नरबहादुरको पहिली श्रीमती र बेन्जु गुरुड निजहरूबाट जन्मेका सन्तान हुन् भन्ने कुराको जानकारी सहित प्रतिवादी नरबहादुरकी कान्छी श्रीमती बनी आएको भन्ने पुष्टि हुन सकेको पाइएन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादीको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादीमा राखेकामा सो अनुसारको प्रमाण अभियोजन पक्षले पुर्याएको देखिएन । तसर्थ करिश्मा गुरुड बोहराले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने भनी भएका हदसम्मको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला मनासिब देखिन आयो ।

यसमा नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहोरासँग विवाह गरेको कुरा अदालतको फैसला समेतले स्वीकार गरेको पाइयो । जाहेरी ब्यहोरा हेर्दा प्रतिवादी मध्येका नरबहादुर गुरुडले करिश्मा बोहरासँग दोस्रो विवाह गरे भनी उल्लेख गरेको कुरा मिति २०६९/३/१७ गते दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतबाट नक्कल सारी हेर्दा थाहा पाएको ब्यहोरा जनाई मिति २०६९/५/१४ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रोल्पामा जाहेरी दरखास्त पेस गरेकी र मिति २०६९/५/२७ मा अभियोग पत्र पेस गरेको अवस्थामा हदम्यादको कारण जनाई अभियोग पत्र खारेज गरी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको रोल्पा जिल्ला अदालतको मिति २०७०/९/२३ को फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँदा प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडलाई मुलुकी ऐन, बिहाबारीका महलको ९ नं. को कसुरमा ऐ. को १० नं. बमोजिम १ (एक) वर्ष कैद र रु.५,०००।- जरिवाना हुन्छ । प्रतिवादी मध्येकी करिश्मा गुरुडले नरबहादुरका पहिलो श्रीमती र छोरा छन् भन्ने जानी जानी विवाह गरेको भन्ने अभियोग दाबी वादी पक्षबाट पुष्टि गर्न सकेको नदेखिँदा निजले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । करिश्मा गुरुडलाई समेत अभियोग दाबी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन सो हदसम्म पुग्न सक्दैन । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल खण्ड

माथि इन्साफ खण्डमा ठहरे बमोजिम प्रतिवादी मध्येकी करिश्मा गुरुडले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएकाले निजका हकमा केही गरिरहनु परेन १

यसमा प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडलाई १ (एक) वर्ष कैद र रु. ५०००।- जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएकाले प्रतिवादी नरबहादुर गुरुड मिति २०६९/५/१५ देखि मिति २०६९/५/२६ गतेसम्म १२ दिन थुनामा रहेको देखिएकाले बाँकी ११ महिना १८ दिन भुक्तान गर्नु पर्ने कैदको हकमा प्रतिवादीका नाममा कैदको लगत कस्तु भनी सुरु अदालतमा लेखी पठाउनु २

यसमा प्रतिवादी मध्येकी करिश्मा बोहराले सुरु अदालतमा राखेको धरौटी रकम रू. १४,०००।- फिर्ता माग्न आएमा नियमानुसार गरी फिर्ता दिनु र प्रतिवादी नरबहादुर गुरुडले सुरु अदालतमा राखेको धरौटी रकम रू. १४,०००।- मध्ये यस अदालतको फैसलाले लागेको जरिवाना रू. ५०००।- सदर स्याहा गरी मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो लागेपछि बाँकी रकम रू. ९०००।- फिर्ता माग्न आएमा कैद सजाय भुक्तान भएपछि नियमानुसार गरी फिर्ता दिनु भनी सुरु अदालतमा लेखी पठाउनु.....३

यसमा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारलाई फैसलाको जानकारी दिनु ४

यसमा सरोकारवालाबाट नक्कल माग्न आएमा नियमानुसार लाग्ने दस्तुर लिई नक्कल दिनु ५

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत काटी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ६

(चण्डीराज ढकाल)
न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

(कृष्णलाल भट्टराई)
न्यायाधीश

इजलास सहायक ना.सु. : गोकर्ण वली

इति सम्बत् २०७१ साल असार २३ गते रोज २ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, बागलुङ
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायधीश श्री लेखनाथ घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री नन्दलाल महतो (थारु)
फैसला
सम्बत् २०६९ सालको दु.फौ.नं. ०६९-CP-००१४, नि.नं.३०

मुद्दा : जालसाज/विवाह बदर ।

गोविन्दबहादुर बानियाकी पत्नी म्याग्दी जिल्ला पुलाचौर गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भई हाल पुनरावेदक/
काठमाडौं जिल्ला गोंगबु गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने वर्ष ३० की हरिकला झाँक्री भन्ने प्रतिवादी
गीतादेवी बानिया १

विरुद्ध

भक्तबहादुर बानियाको छोरा, म्याग्दी जिल्ला पुलाचौर गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भई हाल प्रत्यर्थी/
काठमाडौं जिल्ला गोंगबु गा.वि.स. वडा नं. ४ मिलन टोल बस्ने वर्ष ४० का गोविन्द वादी
बानिया १

सुरु फैसला गर्ने

मा.न्या. श्री विनोदप्रसाद शर्मा
श्री म्याग्दी जिल्ला अदालत

न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य यस प्रकार छ ।

यी विपक्षी गुल्मी जिल्ला दिगाम गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने नरबहादुर सूर्यवंशीकी छोरी हुन् । यिनले ऐ. जिल्ला पल्लीकोट गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने लीलबहादुर झाँक्रीसँग विवाह गरी मिति २०६४।२।२ मा हरिकला झाँक्रीका नामबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालय गुल्मीबाट नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त गरेकी र पछि मिति २०६५।७।१८ मा सोही कार्यालयबाट गीतादेवी सूर्यवंशीका नामबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएकी रहिछन् । विपक्षीले लिलबहादुर झाँक्रीसँग विवाह गरे पश्चात निजहरूको सहवासबाट दुई छोराको जायजन्म भएको कुरा छोराहरू समेतका हकमा संरक्षक भई विपक्षी स्वयंले मिति २०६५।७।४ मा गुल्मी जिल्ला अदालतमा अंश नामसारी मुद्दा दायर गरी मिति २०६६।१।४ मा फिर्ता लिएको अंश नामसारी मुद्दाले प्रस्ट गर्दछ । यी विपक्षीले गीतादेवी सूर्यवंशीको नामबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र पनि प्रयोगमा ल्याउने, हरिकला झाँक्रीका नामबाट सन्तान जन्माउँदै जाने, लोग्ने उपर अंश मुद्दा पनि दायर गर्ने यी विपक्षी एउटै व्यक्ति हुन् भन्ने मलाई थाहा जानकारी नहुँदाकै अवस्थामा मिति २०६५।८।१५ मा मसँग बेनी बजारमा भेट हुँदा आफु अविवाहित भएको परिचय दिई मसँग बिहे गर्छु भनी मलाई छाड्दै नछाडेकी हुँदा निजसँग मैले विवाह

गरेको हो । मेरो आफ्नै सनाखतमा मिति २०६६।१२।१३ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय म्याग्दीबाट गीतादेवी बानिया कायम भई नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र समेत प्राप्त गरेकाबाट यी विपक्षीले आफु अविवाहित भनी झुक्काई आफुलाई फाइदा र मलाई नोक्सानि पुऱ्याउने उद्देश्यले मेरी श्रीमती भन्ने र नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिने जालसाजी कार्य गरेको पुष्टि हुने, हाल आएर मलाई मानसिक तथा शारीरिक कष्ट दिने, मेरा उपर अंश मुद्दा दायर गर्ने, घरमा अनावश्यक झगडा गर्ने र मेरो करोडौंको सम्पत्तिमा लोभलालच राखी जालसाजपूर्ण कार्य गरेकीले यी विपक्षीलाई किर्ते कागजका महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरी मिति २०६५।८।१५ मा म र विपक्षी बिच भएको विवाह बदर गरी मिति २०६६।१२।१३ मा मेरा नामबाट लिएको नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र समेत बदर गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको वादी गोविन्द बानियाको फिराद पत्र ।

वादी गोविन्द बानिया र म बिच विवाह भएको कुरा पुलाचौर गा.वि.स.को कार्यालयबाट मिति २०६६।१२।१३ मा भएको विवाह दर्ता प्रमाण पत्र, र सोही मितिमा भएको नाता प्रमाणित प्रमाण पत्र, गुल्मी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट लिएको नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्रमा पतिको नाम समावेश गरी मिति २०६५।७।१८ मा लिएको संशोधित नागरिकता प्रमाण पत्र र जिल्ला प्रशासन कार्यालय म्याग्दीबाट मिति २०६६।१२।१३ मा लिएको संशोधित नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र समेतबाट पुष्टि भएकाले निज र म बिच स्वतः लोग्ने स्वास्नीको नाता सम्बन्ध भएको कुरा निर्विवाद छ । निजसँग विवाह हुनुपूर्व नै म एकल महिला भएका बारेमा सबै कुरा थाहा जानकारी भएपछि निजले मसँग विवाह गर्छु भन्ने जिद्दी गर्ने र नगरेमा मलाई पनि मार्ने र आफु पनि मर्ने धम्की दिएकाले निज विपक्षी र म बिच वैवाहिक सम्बन्ध स्थापित भएको हो । विपक्षी स्वयंले नै विवाह दर्ता, नाता प्रमाणित प्रमाण पत्र र आफै बसी सनाखत गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट मैले नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्त गरेकी हुँदा नागरिकता बदरमा उजुरी लाग्ने होइन । कानुनतः भएको विवाहका सम्बन्धमा विपक्षी पति गोविन्द बानियाले मुलुकी ऐन बिहेवारीको महल बमोजिम विवाह बदर गरिपाउँ भनी नालिस दिन सकेको अवस्था छैन । विपक्षीले आफ्नी जेठी श्रीमती र छोराछोरी भएको कुरा मसँग ढाँटी मलाई झुक्यानमा पारी विवाह गरेका हुन् । मैले विपक्षी लोग्ने समेत उपर काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरेकामा मलाई अंशबाट वञ्चित गर्ने, अंश दिँदाको अवस्था लम्याउने उद्देश्यले यो झुट्टा मुद्दा दिएका हुन् । पति गोविन्द बानियाको नाम समावेश गरी मेरा नाम थर उल्लेख गरी नागरिकताको प्रमाण पत्र लिने कार्यमा आफै संलग्न भएकामा हाल आएर विवाह बदरमा प्रश्न उठाउने हकाधिकार विपक्षीलाई छैन । अनावश्यक दुःख दिने नियतले दायर गरेको झुट्टा मुद्दा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको हरिकला झाँक्री भन्ने गीतादेवी बानियाको प्रतिउत्तर पत्र ।

यी प्रतिवादी गीतादेवी बानिया भन्ने हरिकला झाँक्री नरबहादुर सूर्यवंशीकी छोरी हुन् । लीलबहादुर झाँक्रीसँग विवाह गरेपछि हरिकला झाँक्रीका नाममा नागरिकता लिएकी, पछि पुनः गोविन्द बानियासँग विवाह गरी गीतादेवी बानिया कायम भई जिल्ला प्रशासन कार्यालय म्याग्दीबाट नागरिकता लिएकी हुँदा एउटै व्यक्तिले ३ वटा नागरिकता लिन मिल्ने होइन । आफु विवाहित भएर पनि कन्या केटी हुँ भनी झुक्यानमा पारी नाम परिवर्तन गरी नागरिकता लिई गोविन्द बानियासँग विवाह गर्नु

जालसाजीपूर्ण कार्य हो भन्ने समेत ब्यहोराको वादीका साक्षी कर्णबहादुर जि.सी.ले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी गीतादेवी बानिया भनिएकी हरिकलाले आफु कन्या केटी बनेर गीतादेवी सूर्यवंशीका नाममा गुल्मी जिल्लाबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएकामा त्यसपछि यिनको वादी गोविन्द बानियासँग विवाह भएपछि प्रतिवादीको नागरिकता म्याग्दी जिल्लाबाट निकाल्ने काम भएको तथा आफु विवाहित भएर पनि ढाँटछल गरी झुक्यानमा पारी जालसाजपूर्ण तरिकाले गोविन्द बानियासँग विवाह गरी नागरिकता समेत लिएकाले गोविन्द बानियासँग भएको विवाह बदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत ब्यहोराको वादीका साक्षी यामबहादुर के.सी.ले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीले वादीलाई झुक्यानमा पारी विवाह भएको नभई दुबै जनाको राजीखुसीमा विवाह भएको हो । प्रतिवादी गीतादेवी बानियाले गोविन्द बानियासँग विवाह गर्नुभन्दा पहिला आफ्ना सम्पूर्ण कुरा भन्नु भएको थियो । दुबै जनाको सहमतिमा विवाह भएको हुँदा विवाह बदर हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी रामकुमार थापा मगरले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी हरिकला झाँक्रीको पहिले विवाह भई निजबाट जायजन्म भएको तथा पतिको मृत्यु भएको तथ्य प्रतिवादीले वादीलाई जानकारी दिएको भन्ने सबुत प्रमाणबाट पुष्टि हुन नआएको र प्रतिवादीले वादी गोविन्द बानियासँग विवाह गरिसकेपछि त्यसअघि दिएको अंश मुद्दामा पछि विवाह नभएजस्तै अंश बुझी मुद्दा फिर्ता लिइसकेको देखिएबाट समेत निजले विवाह भएको तथा जायजन्म भएको कुरा ढाँटी विवाह गरेको देखिएबाट दाबी बमोजिमको विवाह बदर हुने ठहर्छ । जालसाजतर्फ प्रतिवादी गीतादेवी बानिया भन्ने हरिकला झाँक्रीलाई कित्ते कागजको १० नं. बमोजिम रु. २००।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने ब्यहोराको सुरु म्याग्दी जिल्ला अदालतले मिति २०६९।८।१२ मा गरेको फैसला ।

प्रतिवादीको विवाहिता पति परलोक भएपछि निजबाट जन्मेका छोराको संरक्षक भई बसेको, बच्चा समेतका हकमा अंश मुद्दा चलेको समेतको पारिवारिक तथा व्यक्तिगत ब्यहोरा समेत थाहा पाएका वादीको सहमतिमा विवाह गरेको हो । पतिको हकवालाका तर्फबाट प्राप्त हुने अंश समेत लिए पश्चात निजको सल्लाहमा विवाह भई नाता प्रमाणित तथा नागरिकता प्रमाण पत्र समेत लिएकामा हाल आएर झुक्याई विवाह गरेको भन्न मिल्ने होइन । यी वादीका उपर काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा चलेको मुद्दामा निर्णय नहुँदै हतारमा दाबी ठहर गरी भएको फैसला मिलेको छैन । एकल महिलाले पढेलेखेका वादीलाई झुक्यानमा पारी ढाँटी विवाह गर्न सक्ने अवस्था समेत नभएको तथा मलाई अंश हकबाट वञ्चित गर्ने नियतवश प्रस्तुत मुद्दा दायर भएकामा सो बमोजिम जालसाजी तथा विवाह बदर हुने ठहरेको सुरुको फैसला बदर गरी प्रतिउत्तर जिकिर बमोजिम विवाह यथावत कायम गरिपाउँ भनी प्रतिवादी गीतादेवी बानियाले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न सबुत प्रमाणको मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा सुरु अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थीलाई झिकाई आएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने मिति २०७०।३।२३ गतेको यस अदालतको आदेश ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू रमेश खड्का तथा भूमिश्वर गौतमले ०५८ सालमा लीलबहादुर झाँक्रीसँग विवाह गरेकी प्रतिवादी २०६२ साल माघ महिनामा पति परलोक भएपछि नाबालक छोराको संरक्षकका नाताले गुल्मी जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दर्ता गरेको हो । सो विचमा वादीसँग आपसी सहमतिमा विवाह गरी पतिपत्नीका रूपमा बसेको अवस्था वादीको सनाखतमा निजलाई पति देखाई नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिई नाता प्रमाणित समेत भएकामा यसलाई यी वादीले अन्यथा भन्न सकेको पाइँदैन । गुल्मी जिल्ला अदालतमा चलेको अंशमुद्दा फिर्ता भए पश्चात मात्र वादी प्रतिवादीका विचमा विवाह दर्ता भएको देखिए तापनि सो अगावै आपसमा पतिपत्नीका रूपमा बसेकामा काठमाडौँमा चलेको अंश लगायतका मुद्दामा वादीले प्रतिवादीलाई पत्नीका रूपमा इन्कार गरेबाट हाल पत्नी भनी विवाह बदरको दाबी लिने वादीको व्यवहार सफा रहेको मात्र मिल्दैन । प्रतिवादीले पहिलो पतिका हकवालाको नाताले अंश प्राप्त गरेपछि मात्र विधिवत् रूपमा विवाह दर्ता गरेको वादीको व्यवहार आफैँमा दुराशयपूर्ण देखिन्छ । त्यसमा पनि प्रतिवादीले आफ्नो तत्कालको परिवेश बमोजिम नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको कार्यलाई जालसाजीको संज्ञा दिन मिल्दैन । प्रतिवादीले आफ्नो यथार्थ ब्यहोरा बताई सहमतिमा विवाह भएको अवस्थामा ढाँटी विवाह गरेको भनी वादीले लिएको दाबीमा साम्पत्तिक अधिकारबाट प्रतिवादीलाई वञ्चित गर्ने नियत लुकेको प्रस्ट रहेको छ । पहिलो पत्नी तथा सन्तान समेत भएका यी वादीले सो कुरा लुकाई प्रतिवादीसँग विवाह गरेको अवस्था हुँदा सो जिम्मेवारीबाट वादीले पन्छिन मिल्दैन । बिहेवारीको महलको ११ नं. बमोजिम हदम्यादभिन्न मुद्दा दायर भएको छैन । जालसाजी मुद्दाबाट विवाह बदर गर्न समेत सकिने अवस्था नहुँदा वादी प्रतिवादीका विचमा भएको विवाह बदर गर्ने गरेको सुरुको फैसला मिलेको नभई बदर गरी पुनरावेदन जिकिर बमोजिम वैवाहिक सम्बन्ध यथावत् रूपमा राखिपाउँ भनी बहस गर्नु भयो । त्यस्तै प्रत्यार्थी वादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता पद्मनाथ शर्मा तथा विद्वान अधिवक्ता राजु गौतमले प्रतिवादीका नामबाट लिएको पहिलो नागरिकतामा पतिको नाम उल्लेख भएकामा दोस्रामा पतिको महल खाली भएबाट आफुलाई विवाह नगरेको कन्या देखाएको प्रस्ट छ । तेस्रो नागरिकतामा वादीलाई पति देखाएको पाइए तापनि पहिलो नागरिकता बदर गराउन सकेको छैन । प्रस्तुत मुद्दा व्यक्तिगत घटना दर्ता ऐन अन्तर्गत होइन जसमा उक्त ऐनले तोकेको प्रक्रिया पुरा गर्नु परोस् । दाबी विशुद्ध बिहेवारीको महलको ८ नं. विपरीत विवाह गरेको तर्फ लक्षित हुँदा सो बमोजिम नै हेर्नु पर्ने हुन्छ । विवाह दर्ता प्रमाण पत्रमा विवाह भएको महिना उल्लेख भएबाट यसलाई इन्कार गर्न मिल्दैन । माइतीतर्फको परिचय खुल्ने गरी नागरिकताको प्रमाण पत्र लिनु तथा पत्नीले पतिका हकवालाका रूपमा अंश प्राप्त गर्ने कार्यबाट प्रतिवादीले आफ्नो हैसियत लुकाई वादीलाई गुमराहमा पारी विवाह गरेको देखिन्छ । उक्त विवाह बदर गर्ने ठहर गरेको सुरुको फैसला मिलेको हुँदा सदर होस् भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो ।

गुल्मी जिल्ला दिगाम गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने नरबहादुर सूर्यवंशीकी छोरी हरिकलाले लीलबहादुर झाँक्रीसँग विवाह गरी निजको नामबाट नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको निजका तर्फबाट

सन्तान समेत जन्मेकामा निज लीलबहादुर परलोक भएपछि गीतादेवी सूर्यवंशीका नामबाट पुनः नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको तथा सो वास्तविकता लुकाई वादीलाई गुमराहमा पारी विवाह गरी पत्नीका रूपमा बसेकामा निजले लिएको नागरिकताको प्रमाण पत्र तथा निजले गुल्मी जिल्ला अदालतमा हरिकला झाँक्रीका नामबाट दिएको मुद्दाका कागजतबाट निजले आफुलाई कन्या भनी ढाँटी वादीसँग बहुविवाह गरेको अवस्था हुँदा जाससाजीमा सजाय गरी आपसमा भएको विवाह बदर गरिपाउँ भनी वादीले दाबी लिएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी बमोजिम पतिपत्नी बिचमा भएको विवाह बदर गरी जालसाजीतर्फ समेत प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरेको सुरुको फैसलामा चित्त नबुझी उक्त फैसला बदर गरी वादी प्रतिवादीको वैवाहिक सम्बन्ध यथावत् कायम राखिपाउँ भन्ने समेतको पुनरावेदन जिकिर प्रतिवादीले लिएको पाइयो ।

माथि उल्लिखित दुबै तर्फका विद्वानहरूको बहस जिकिरलाई दृष्टिमा राखी उल्लिखित मुद्दाको तथ्यको रोहमा सुरु म्याग्दी जिल्ला अदालतले वादी प्रतिवादीका बिचमा भएको विवाह बदर गरेको फैसला मिलेको छ, छैन ? सो को निष्कर्षमा पुगनुपूर्व निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्नु पर्ने अवस्था देखियो ।

- (क) वादी प्रतिवादीको बिचमा विवाह भएको हो, होइन ? हो भने कहिले भएको हो ?
- (ख) पटक पटक प्रतिवादीले निजका नामबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको कार्य वादीको हकहितमा असर पुग्ने जालसाजी क्रिया हो, होइन ?
- (ग) प्रतिवादीले वादीलाई निजको पारिवारिक तथा व्यक्तिगत अवस्था बारे यथार्थ कुरा नबताई ढाँटी विवाह गरेको अवस्था छ, छैन ?
- घ) प्रतिवादीले ब्यहोरा ढाँटी वादीसँग विवाह गरेको तथा जालसाजी क्रिया गरेको भनी वादी दाबी पुग्ने ठहर गरेको सुरुको फैसला मिलेको छ, छैन ?

उल्लिखित प्रश्न निराकरण प्रयोजनार्थ प्रथमतः पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीले यिनै वादी समेतका उपर काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अंश तथा मानाचामल लगायतका मुद्दामा प्रतिउत्तर दिँदा वादीले प्रतिवादीलाई पत्नीका रूपमा स्वीकार नगरी नातामा विवाद देखाएको मिसिल सामेल रहेको सम्बन्धित कागजातको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । तथापि वादीको फिराद लेखेबाट प्रतिवादीसँग मिति २०६५।८।१५ मा म्याग्दीको बेनी बजारमा भेटघाट चिनाजान समेत भई सोही समयदेखि पत्नीका रूपमा रहेबसेको भनी उल्लेख गरेको पाइएको छ । मिति २०६६।१२।१३ मा जारी भएको विवाह दर्ताको प्रमाण पत्रबाट समेत यी वादी प्रतिवादीका बिचमा मिति २०६५।८।१५ मा विवाह भएको ब्यहोरा उल्लेख भएको स्थिति छ । दुबै पक्षको सूचनाको आधारमा सम्बन्धित निकायले व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने कानुनी व्यवस्था भएको तथा त्यस्तो सूचना आफ्नो अनुकूल पछि पनि दिन सकिने व्यवस्थाको विद्यमानतामा यथार्थमा विवाह भएको भनी उल्लेख भएको दिनलाई नै आपसमा विवाह भएको मान्नु पर्ने नकि विवाह दर्ताको प्रमाण पत्र जारी भएको दिनलाई । यसबाट वादी प्रतिवादीले आपसमा विवाह गरेभएको भनी उल्लेख गरेको मिति ०६५।८।१५ मा नै दुबै पक्षको बिचमा विवाह भएको भनी मान्नु पर्ने अवस्था हुँदा विवाह दर्ताको प्रमाण पत्र जारी भएको मितिमा विवाह

भएको भनी प्रतिवादीले लिएको पुनरावेदन जिकिर तथा प्रतिवादी तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरलाई स्वीकार गर्न सकिने अवस्था भएन ।

प्रतिवादीले पटक पटक नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको समेतका काम वादीको हकहितमा आघात पुग्ने प्रकृतिको जालसाजी क्रिया हो, होइन भनी दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मिसिल सामेल भएको नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि अवलोकन गर्दा साविकमा लीलबहादुर झाँक्रीसँग विवाह गरे पश्चात ०६४।२।२ मा पतिको महलमा निज लीलबहादुर झाँक्रीलाई देखाई हरिकला झाँक्रीका नामबाट, ०६५।७।१८ मा पतिको नाम, थर, वतन महल खाली राखी बाबु नरबहादुर सूर्यवंशीलाई देखाई गीतादेवी सूर्यवंशीका नामबाट तथा ०६६।१२।१३ मा पतिका स्थानमा यी वादीको नाम देखाई गीतादेवी बानियाको नामबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको पाइएको छ । पछिल्लो पटकको नागरिकताको प्रमाण पत्र यिनै वादीको सिफारिस तथा सनाखतमा भएकामा समेत विवाद छैन । पहिलो पति लीलबहादुर परलोक भएको भनी वादी तथा प्रतिवादीले समेत स्वीकार गरेका छन् । यहाँ यी प्रतिवादीले विवाहिता पति परलोक भएपछि माइतीको थरबाट दोस्रो नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको तथा वादीसँग विवाह गरे पश्चात वादीलाई पति देखाई तेस्रो नागरिकता लिएको स्थिति छ । कानून बमोजिम पहिले लिएको नागरिकताको प्रमाण पत्र बदर गरेको समेत पाइएको छैन । यस्तोमा सम्बन्धित कानूनले सिर्जना गरेको आपराधिक दायित्वबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउने नपाउने विषय बन्न सक्ला तथापि यो प्रस्तुत मुद्दाबाट हेरिने विषय भने पक्कै होइन । त्यस्तै विवाहिता पहिलो पतिको हकवालाका हैसियतले सम्बन्धित अदालतमा दायर भएको अंश मुद्दाबाट अंश प्राप्त गरी यी वादीसँग विवाह गरेको प्रतिवादीको व्यवहारलाई समेत सरोकारवालाको चासोबाट कानून बमोजिम उपचार खोज्ने अवस्था होला तथापि त्यसलाई समेत प्रस्तुत मुद्दाबाट विवादको विषय बनाउन आवश्यक देखिँदैन ।

जहाँसम्म प्रतिवादीको काम कारवाहीलाई जालसाजीको संज्ञा दिएको वादी दाबीको हकमा विचार गर्दा, अर्काको हक मेट्ने, हदम्याद तारेख, जाने वा कुनै तरहसँग नोक्सान पार्ने इत्यादि जुनसुकै मतलबले होस् नगरे नभएको कुरा भए गरेको हो भनी वा मिति अङ्क फरक पारी सहीछाप गरी, गराई कागज बनाए, बनाउन लगाए, जालसाजी गरेको ठहर्छ भनी किर्ते कागजको ३ नं. ले जालसाजी क्रियाको परिभाषा गरेको तथा त्यस्तो काम गर्ने गराउनेलाई ऐ १० नं. ले निश्चित सजायको व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ । यहाँ वादीले प्रतिवादी उपर विवाहिता महिलाले कन्या कुमारी भनी देखाउन सो बमोजिम नागरिकताको प्रमाण पत्र समेत लिई पत्नी बनी कालान्तरमा आफ्नो सम्पत्ति हत्याउन अनेकन मुद्दा दिएको समेतको कार्यलाई जालसाजी मानी सजायको माग गरेको पाइएको छ । तथापि प्रतिवादीले पहिला विवाहित पतिको नामबाट नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको, निज परलोक भए पश्चात माइतीको थर उल्लेख गरी दोस्रो नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको तथा वादीसँग विवाह गरे पश्चात निजका सिफारिसमा तेस्रो नागरिकताको प्रमाण पत्र लिई पतिपत्नीको हैसियतमा बसेको अवस्था आपसी व्यवहार नमिली कानून बमोजिम साम्पत्तिक हकप्राप्तिका लागि मुद्दा दायर गरेको अवस्था हो । यसबाट प्रतिवादीको उल्लिखित कार्य आफ्नो व्यक्तिगत पहिचान तथा सम्पत्ति सम्बन्धी कानुनी अधिकार प्राप्तिका लागि भए गरेको पाइएबाट यसमा वादीको हक हितमा आघात पुगेको भनी मात्र मिल्ने अवस्था हुँदैन ।

त्यसमा पनि यिनै वादीको सिफारिस तथा सनाखतमा अन्तिम पटक मिति ०६६।१२।१३ मा गीतादेवी बानियाका नामबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको पाइएबाट वादी समेतको सहमतिमा भएको उक्त कार्यलाई वादी उपरको जाससाजी क्रियाका रूपमा स्वीकार गर्न मिल्ने भएन । यसर्थ वादी दाबी बमोजिम जालसाजीमा प्रतिवादीलाई सजाय गरेको सुरुको फैसला मिलेको भनी मान्न सकिने अवस्था यहाँ देखिएन ।

अब प्रतिवादीले आफ्नो पारिवारिक तथा व्यक्तिगत अवस्थाबारे यथार्थ कुरा वादीलाई नबताई ढाँटी विवाह गरेको हो होइन भनी तेस्रो मूल प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीले साविकमा लीलबहादुर झाँक्रीसँग विवाह गरी निजका तर्फबाट दुई सन्तान समेत जन्म भएको, पति परलोक भएपछि नाम समेत परिवर्तन गरी नागरिकताको प्रमाण पत्र लिई अविवाहिता भएको भनी ब्यहोरा ढाँटी आफुसँग विवाह गरेको भनी विवाह बदरका लागि वादीले दाबी लिएको तथा सोका आधारका रूपमा पटक पटक प्रतिवादीले नाम परिवर्तन गरी नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको तथा साविक पतिका हकवालाका नाताले अंश समेत लिएको अवस्थालाई लिएको पाइयो । यहाँ प्रतिवादीले आफ्नो तत्काल तथा परिवर्तित अवस्थामा पटक पटक नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको तथा छोरा समेतको हकमा साविक पतिका अंशियारसँग अंश लिएको स्थितिको हकमा माथि विवेचना भइसकेकाले त्यसतर्फ थप उल्लेख गर्नु पर्ने आवश्यकता यहाँ रहेन । प्रतिवादीले आफुसँग व्यक्तिगत ब्यहोरा ढाँटी विवाह गरेको भनी बिहेवारीको महलको ८ नं. विपरीतको कसुर मानी विवाह बदरका लागि फिराद दिएको स्थिति छ । सधवा, विधवा वा सम्बन्ध विच्छेद भइसकेकी स्वास्नी मानिसलाई कन्या हो भनी ढाँटी विवाह भएकामा त्यसरी झुक्यानमा परी विवाह गर्नेले मञ्जुर नगरे विवाह बदर हुन्छ भनी बिहेवारीको महलको ८ नं. मा तथा यस्तोमा थाहा पाएको मितिले तिन महिनाभित्र नालेस नदिए लाग्न सक्दैन भनी ऐ. ११ नं. मा मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादको व्यवस्था समेत भएको पाइन्छ । सुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीले विवाहिता पतिका नामबाट नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएकामा पुनः पति परलोक भएपछि नाम तथा हैसियत समेत परिवर्तन गरी नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको तथा साविक पतिको अंशियारबाट अंश लिएको कार्य वादीलाई जानकारी नगरिएको तथा प्रतिवादीको विगत तथा तत्पश्चातको क्रियाकलाप वादीलाई जानकारी भएको तथ्य प्रमाणले समर्थित नभएको भन्ने समेतका आधारमा प्रतिवादीले वादीसँग पूर्व विवाहिताको हैसियत लुकाई विवाह गरेको निष्कर्षमा पुगी दाबी बमोजिम विवाह बदर गरेको पाइन्छ । तथापि प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकिर अवलोकन गर्दा प्रतिवादीले आफु विवाहिता भई पति परलोक भएको तथा निजका तर्फबाट सन्तान समेत भएकामा निजहरूको तर्फबाट अंश मुद्दा दायर गरी कारबाहीमा रहेको समेत सम्पूर्ण कुरा वादीलाई थाहा जानकारी भएकामा निजको सल्लाहमा दोस्रो तथा तेस्रो पटकको नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको तथा विवाह भएको लामो समयपछि मात्र विवाह दर्ता गरेको हो भनी वादी दाबीलाई पूर्ण रूपले खण्डन गरेको पाइन्छ । सामान्यतया उमेर पुगेका पुरुष तथा महिलाका बिचमा वैवाहिक सम्बन्ध कायम हुँदाको बखत आपसमा के कस्तो कुराकानी तथा सहमति भए, के कस्तो जानकारी एक आपसमा लिइयो दिइयो त्यसको पुष्टि गर्ने प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव नै हुन्छ । यस्तोमा पक्षको आपसी व्यवहार तथा परिस्थितिका आधारमा निष्कर्षमा पुगनु नै विवेक सङ्गत तथा न्यायोचित हुन्छ ।

यहाँ वादीले प्रतिवादीसँग विवाह गर्नुपर्दाको अवस्थालाई फिराद पत्रमा यसरी चित्रण गरेको देखिन्छ । “प्रतिवादीको अवस्थाका बारेमा मलाई स्पष्ट जानकारी नहुँदाको अवस्थामा गत ०६५।८।१५ गते आफु अविवाहित भएको बहाना बनाई बेनी बजारको न्युरोडमा भेट भई मसँग चिनाजानी गरी लहसिई एकै रातमा छोड्दै नछोडी मेरी श्रीमतीका रूपमा आइलागेकी हुन् ।” (प्रकरण २) वादीको उक्त भनाइबाट वादी तथा प्रतिवादीका बिचमा पूर्व चिनाजानी नै नभएको तथा अकस्मात वादी प्रतिवादीको घरदेखि टाढा अन्यत्रै म्यागदीको बेनी बजारमा भएको, भेटमा चिनाजानी गरी तत्काल पत्नीका रूपमा प्रतिवादीलाई स्वीकार गर्न बाध्य भएको भन्ने देखिन्छ । तथापि यी वादी समेत पत्नी तथा सन्तान समेत भएको विवाहिता पुरुष भएको तथा प्रतिवादी समेत विवाहिता भई पति परलोक भई दुई वटा सन्तान निजका संरक्षणमा रहेबसेको स्थितिमा एक अर्काको पारिवारिक तथा व्यक्तिगत अवस्थाको बारेमा बिना जानकारी अकस्मात विवाह भए गरेको भनी सामान्य समझ भएको व्यक्तिले समेत स्वीकार गर्न सकिने हुँदैन । त्यसमा पनि वादी दाबी बमोजिम ०६५।८।१५ मा आपसमा विवाह गरेको देखिन्छ । यस्तोमा ०६६।१२।१३ मा मात्र विवाह दर्ता, नाता प्रमाणित तथा आफुले सनाखत गरी वादीले प्रतिवादीका नाममा नागरिकताको प्रमाण पत्र बनाइदिनु पर्ने अन्य चित्तबुझ्दो कारण देखिँदैन । यहाँ प्रतिवादीले मिति ०६५।७।१४ मा गुल्मी जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरे पश्चात ०६५।८।१५ मा वादीसँग विवाह गरेको तथा ०६६।१।१४ मा अंश बापतको सम्पत्ति प्राप्त गरी उक्त मुद्दा फिर्ता लिएपछि मात्र ०६६।१२।१३ मा विधिवत् विवाह दर्ता गरेको अवस्था देखिएबाट यी वादीको प्रतिवादीले पूर्व पतिका हकवालाका नाताले प्राप्त हुने सम्पत्ति लिनेखाने नियत रहेको समेत सहजै अनुमान गर्नु पर्ने हुन्छ । यसलाई वादीले तथ्ययुक्त प्रमाणले खण्डन गरेको अवस्था समेत छैन ।

यी वादीले प्रतिवादीका नामबाट पटक पटक लिएको नागरिकताको प्रमाण पत्र तथा गुल्मी जिल्ला अदालतमा दायर भएको तथा फिर्ता लिएको अंश मुद्दामा समावेश कागज पत्रको नक्कल लिए पश्चात निजले अविवाहिता भएको भनी ढाँटी विवाह गरेको भन्ने आधार देखाई फिराद दिएको स्थिति छ । तथापि ०६५।८।१५ मा विवाह गरी पत्नीका रूपमा साथै बसेकी प्रतिवादी घर छोडी बेजिल्लामा गई मुद्दाको प्रक्रियामा समावेश भएको जानकारी वादीलाई थिएन भनी विश्वास गर्न सकिँदैन । ०६५।८।१५ मा विवाह गरी पतिपत्नीका रूपमा रही बसेका अवस्थामा भएको असमझदारीका कारण यी प्रतिवादीले वादीका समेत उपर मिति ०६९।१।३ मा अंश, मानाचामल लगायतका मुद्दा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा दायर गरेकामा तत्काल प्रतिवादका क्रममा प्रतिवादीलाई नातामा विवाद देखाई पत्नीका रूपमा स्वीकार समेत नगर्ने यी वादीले मिति ०६९।२।१९ मा प्रतिवादीलाई पत्नी मानी निजसँगको विवाह बदरको दाबी लिई प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेकोबाट यथार्थमा यी वादी सफा तथा शुद्ध हृदयले अदालतमा प्रवेश गरेको भनी सम्झन मात्र मिल्ने अवस्था समेत यहाँ देखिँदैन । साथै माथि विवेचित आधार कारण समेतबाट प्रतिवादीले आफ्नो व्यक्तिगत तथा पारिवारिक विवरण तथा ब्यहोरा समेत ढाँटी वादीसँग विवाह गरेको भनी वादीले लिएको दाबी वस्तुनिष्ठ प्रमाणले समर्थित नभएको तथा आपसी समझदारीमा एउटी एकल महिला प्रतिवादीले पहिलो पत्नी तथा सन्तान समेत भएका वादीसँग विवाह गरी बसेकामा वादीसँग नै साम्पत्तिक अधिकारका लागि कानुनी लडाइँ चलेका बखत ती अधिकारमा आघात पुग्ने गरी अनुमानका भरमा ढाँटी विवाह गरेको भनी विवाह बदर

हुनु निश्चय पनि न्यायका रोहमा मिल्ने अवस्था हुँदैन । अतः प्रतिवादीले आफ्नो पारिवारिक तथा व्यक्तिगत अवस्था नबताई अविवाहिता भनी ढाँटी वादीसँग विवाह गरेको भनी निष्कर्षमा पुग्न सकिने स्थिति यहाँ देखिएन ।

माथि विवेचित तथ्यका रोहमा वादी दाबी पुग्ने गरी भएको सुरुको फैसला मिले नमिलेको के हो त्यसतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीले पहिलो पतिको नाम देखाई नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको निजको अंशियारका उपर नाबालक छोराहरूका हकमा समेत संरक्षक बनी अंश मुद्दा दायर गरेको तथा अंश समेत लिएको तथ्यको जानकारी वादीलाई नगराएको र सोको जानकारी वादीलाई भएको प्रमाणले समर्थित नभएको भन्ने समेतको आधारमा प्रतिवादीले पूर्व विवाह तथा जायजन्म समेत भएको तथ्य ढाँटी वादीसँग विवाह गरेको निष्कर्षमा पुगी दाबी बमोजिम विवाह बदर गरी प्रतिवादीलाई जालसाजीतर्फ सजाय समेत सुरु अदालतले गरेकामा सो बदरतर्फ प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर रहेको छ । तथापि प्रतिवादीले विवाहिता पतिको नाम देखाई नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको, निजको मृत्युपछि माइतीको थरबाट पुनः अर्को प्रमाण पत्र लिएको तथा नाबालक छोरा समेतका हकमा अंशमुद्दा दायर गरी प्रक्रियामा रहेको समेतको कार्य वादी समेतको सहमति तथा जानकारीमा भएकाले जालसाजी क्रिया नहुने भनी निष्कर्षमा पुगिसकिएको छ । यस्तै प्रतिवादीले वादीसँग विवाह गरी साथै बसे पश्चात आपसमा विवाह दर्ता, नाता प्रमाण पत्र तथा नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र प्रतिवादीले प्राप्त गर्दाको बखतसम्म एकै साथसँगोलमा बसेका यी वादीलाई प्रतिवादीको पारिवारिक तथा व्यक्तिगत अवस्थाका बारेमा पूर्ण जानकारी रहेको तथा प्रतिवादीले आफ्नो व्यक्तिगत तथा पारिवारिक ब्यहोरा ढाँटी वादीसँग विवाह गरेको देखिने वस्तुनिष्ठ प्रमाण समेतको अभावमा वादी दाबीलाई स्वीकार गर्न नसकिने भनी सो तथ्यमा समेत माथि खण्ड खण्डमा विवेचना भई यो इजलास निष्कर्षमा पुगिसकेको अवस्था हुँदा यहाँ वादी दाबी पुग्ने गरी भएको सुरुको फैसला मिलेको भनी मात्र मिलेन ।

अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा विवेचित आधार कारण तथा प्रमाण समेतबाट प्रतिवादीले जालसाजी गरी, आफ्नो पारिवारिक तथा व्यक्तिगत ब्यहोरा ढाँटी, झुक्याई वादीसँग विवाह गरेको भनी वादीले लिएको दाबी वस्तुनिष्ठ तथा विश्वसनीय प्रमाणले समर्थित भएको नपाउँदा वादी दाबी बमोजिम वादी प्रतिवादीका बिचमा भएको विवाह बदर गरी प्रतिवादीलाई जालसाजीमा सजाय समेत गरेको सुरु म्याग्दी जिल्ला अदालतको मिति ०६९।८।१२ को फैसला मिलेको नदेखिँदा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर बमोजिम उल्टी भई प्रतिवादीले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने तथा वादी प्रतिवादी पतिपत्नी कायम भई बसेको विवाह समेत यथावत सदर कायम रहने ठहर्छ । अरू तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

१. माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी र विपक्षी वादी बिचको लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध कायमै रहने तथा प्रतिवादी हरिकला झाँक्री भन्ने गीतादेवी बानियाले जालसाजतर्फको आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएकाले निजलाई सुरुबाट ठहर भएको जरिवाना रु. २००।- ऐनको रीत पुन्याई फिर्ता माग्न आए मुद्दा अन्तिम टुङ्गो लागेपछि फिर्ता दिनु १

२. प्रस्तुत इन्साफमा चित्त नबुझेमा ३५ दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रत्यर्थी वादी गोविन्द बानियालाई पुनरावेदनको म्याद दिनु १
३. प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी पुनरावेदन परे मिसिल श्री सर्वोच्च अदालतमा पठाइदिने गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु १

(लेखनाथ घिमिरे)

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

नन्दलाल महतो (थारु)

न्यायाधीश

इजलास नं. २

इजलास सहायक : ना.सु. नवराज रेग्मी

क.अ. : झलकराज पौडेल

इति सम्बत् २०७० साल असोज १५ गते रोज ३ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त वाणिज्य इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भीमबहादुर बोहरा
माननीय न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
फैसला

सम्बत् २०७० सालको मुद्दा नं. ०७०-CB-००३०

इजलास नं. : २

निर्णय नं. : १०

मुद्दा: - बैङ्किङ कसुर ।

अशोक लामाको जाहेरीले नेपाल सरकार..... १ वादी
विरुद्ध
काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. २, बालुवाटार घर भई हाल काठमाडौं
जिल्ला, गैरीघाट बस्ने पुण्यकेशरी उपाध्यायको छोरा किरणकेशरी उपाध्याय..... १ प्रतिवादी

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(३) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छः

तथ्य खण्ड

- काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. ३१ स्थित सिटी मार्केट प्रा.लि. का सञ्चालकहरू श्याम मुल्मी श्रेष्ठ र प्रजाराज भण्डारीले मसँग रु. ५,००,०००।- सापटी लिनु भएको थियो । सो रकम निजहरूसँग माग गर्न जाँदा उक्त प्रा.लि. खरिद गर्न भनी आएका किरणकेशरी उपाध्यायले सिटी मार्केट प्रा.लि. मिति २०७०।२।३० गतेको सम्झौता बमोजिम मैले खरिद गरिसकेको छु, निजहरूले बुझाउनु पर्ने रकम म बुझाउने छु भनी कबुल गरी मिति २०७०।४।३२ मा मैले भुक्तानी पाउने गरी मेरो नाममा चेक काटिदिएकोमा उक्त चेक पटक पटक भुक्तानीका लागि पेस गर्दा खातामा पर्याप्त रकम नभएकाले भुक्तानी हुन नसकेको र प्रतिवादीले ठगी गरेको थाहा हुन आएको हुँदा कानून बमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अशोक लामाको जाहेरी दरखास्त ।
- जाहेरवाला अशोक लामा तामाङको नाममा काटिएको किरणकेशरी उपाध्यायको खाता रहेको सिटिजन्स बैङ्क इन्टरनेसनल लि. को रु. ५,००,०००।- चेक तथा उक्त चेक बाउन्स भएको चेक रिटर्न स्लिप ।
- काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३१ पुरानो बसपार्कस्थित रहेको सिटी मार्केट प्रा.लि. का सञ्चालक सुरेन्द्रप्रसाद दाहाल तथा श्याम मुल्मी, प्रजाराज भण्डारी हुन् । उक्त प्रा.लि. काठमाडौं महानगरपालिकासँग कानुनी प्रक्रिया पुरा गरी मैले लिने भनी आपसी सम्झौता

- गरेकामा निजहरूले अशोक लामाले बुझाउनु पर्ने रकम रु. ५,००,०००।- सञ्चालकहरूलाई मैले दिनु पर्ने रकम मध्येबाट कट्टा हुने गरी दिने सहमति भएकाले निजका नाममा मैले रु. ५,००,०००।- को चेक काटिदिएको हो । सिटी मार्केट मिति २०७०।४।१ गतेबाट मेरो जिम्मामा आउनु पर्नेमा हालसम्म पनि काठमाडौँ महानगरपालिकाबाट लिज ट्रान्सफर भई मेरो नाममा आइनसकेकाले मैले दिने भनिएको रकम खातामा जम्मा नगरेको हो । शर्त बमोजिम प्रा.लि. मेरा नाममा आएपछि निज जाहेरवालालाई सिटी मार्केटले दिनु पर्ने रकम म बुझाउने छु भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी किरणकेशरी उपाध्यायको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयान ।
४. सिटी मार्केटको सञ्चालकहरू श्याम मुल्मी श्रेष्ठ र प्रजाराज भण्डारीले जाहेरवालाबाट रु. ५,००,०००।- सापटी लिएको उक्त रकम माग गर्दा प्रतिवादी किरणकेशरी उपाध्यायले आफुले बुझाउने भनी कबुल गरेकोले सो रकम बराबरको चेक काटिदिएकामा उक्त चेक भुक्तानीका लागि पेस गर्दा खातामा पर्याप्त रकम नरहेको कारण भुक्तानी हुन नसकेका हुँदा प्रतिवादीले ठगी गरेको प्रस्ट भएकाले कानुन बमोजिम हुनु पर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको मीनबहादुर तामाङको कागज ।
५. म तथा श्याम मुल्मी श्रेष्ठले सिटी मार्केट प्रा.लि. सञ्चालन गर्दै आएकामा मिति २०७०।४।१ गतेबाट केशरी उपाध्यायले सञ्चालन गर्ने गरी सम्झौता गरेकामा उक्त प्रा.लि. का तर्फबाट जाहेरवाला अशोक लामालाई बुझाउनु पर्ने रकम रु. ५,००,०००।- पछि सञ्चालन गर्ने किरणकेशरी उपाध्यायले नै बुझाउने सहमति भएकामा निजले अशोक लामाको नाममा रु. ५,००,०००।- को चेक काटिदिएका रहेछन् । सो चेक खातामा रकम नरहेका कारण बाउन्स भएको कुरा थाहा पाएको हो भन्ने समेत ब्यहोराको प्रजाराज भण्डारी तथा श्याम मुल्मी श्रेष्ठको कागज ।
६. प्रतिवादी किरणकेशरी उपाध्यायले मिति २०७०।३।२० मा सिटी मार्केट खरिद गरिसकेपछि जाहेरवाला अशोक लामा तामाङलाई दिनु पर्ने कबोल बमोजिमको रकम रु. ५,००,०००।- फिर्ता दिन भनी आफ्नो नाममा रहेको सिटिजन बैङ्क इन्टरनेसनलको खातामा आफुले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम नभएको जानी जानी जाहेरवाला अशोक लामालाई रु. ५,००,०००।- को चेक काटी दिई बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) बमोजिमको कसुर गरेकाले निज प्रतिवादीलाई सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिमको सजाय हुन मागदाबी लिइएको मिति २०७०।६।८ को अभियोग पत्र ।
७. जाहेरी बमोजिम सिटी मार्केट काठमाडौँ महानगरपालिकाबाट मेरा नाममा आइसकेपछि मात्र उसलाई रकम भुक्तानी दिने भनेकामा हालसम्म मेरा नाममा लिज ट्रान्सफर भई आइनसकेको हुँदा निजलाई भुक्तानी दिन नसकेको हो । उक्त चेक मैले काटेको एवं त्यसमा भएको हस्ताक्षर मेरै हो र रकम उल्लेख गरेको अक्षर समेत मेरै हो । अभियोग बमोजिम मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन । सिटी मार्केट मेरो नाममा नआई सकेकाले उक्त कार्य हुन नसकेको हो । मेरो नाममा आउने बित्तिकै निजलाई भुक्तानी दिनेछु भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी किरणकेशरी उपाध्यायले यस अदालतमा मिति २०७०।६।९ मा गरेको बयान ।

८. प्रतिवादीले मौकामा अधिकार प्राप्त अनुसन्धान अधिकारी र यस अदालतमा बयान गर्दा समेत दाबीको चेकमा भएको सहीछाप आफुले नै गरी चेक दिएको कुरामा साबित रही बयान गरेको पाइन्छ भने मिसिल संलग्न सिटिजन्स बैङ्क इन्टरनेसनल लि. को सन् २१/८/२०१३ को चेक रिटर्न स्लिपको छायाप्रति हेर्दा समेत रेफर टु ड्रयर भन्ने उल्लेख गरेको पाइएकाले तत्काल प्राप्त प्रमाणहरूबाट निज प्रतिवादी निर्दोष हुन् भन्न सकिने अवस्था नदेखिएकाले पछि ठहरे बमोजिम हुने गरी हाल प्रतिवादी किरणकेशरी उपाध्यायबाट मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ को देहाय (५) (१०) नं. अनुसार रू. ३,०००। - (तिन हजार रुपैयाँ) नगद धरौटी वा सो बराबरको जेथा जमानी वा बैङ्क ग्यारेन्टी लिई प्रस्तुत मुद्दामा पुर्पक्षको निमित्त तारेखमा राख्नु । उक्त धरौटी दिन नसके कानुन बमोजिम थुनुवा पुर्जी दिई सीधा खान पाउने गरी थुनामा राखी कारवाही गर्ने गरी मुलुकी ऐन, अ.बं. १२४ ग नं. बमोजिम यो आदेश पर्चा गरिदिएका छौं भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७०।६।९ को थुनछेक आदेश ।

ठहर खण्ड

९. नियम बमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री उमाकान्त पौडेल र प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सिताराम अधिकारीले गर्नु भएको बहस बुँदाहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री उमाकान्त पौडेल	विद्वान अधिवक्ता श्री सिताराम अधिकारी
<ul style="list-style-type: none"> ➤ प्रतिवादीले आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम नभएको जानी जानी सहीछाप गरी जाहेरवालालाई चेक दिएकोमा विवाद छैन । त्यसरी दिएको उक्त चेक बैङ्कबाट अनादर भएको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको छ । ➤ प्रस्तुत मुद्दा बैङ्किङ कसुर अन्तर्गत नै पर्दछ । यदि विनिमेय अधिकार पत्र ऐन अन्तर्गतको चेक अनादर मुद्दाका रूपमा देखिएमा प्रस्तुत मुद्दालाई अनादर मुद्दामा परिणत गर्न समेत कानुनतः नमिल्ने अवस्था देखिँदैन । ➤ तसर्थ, अभियोग दाबी बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय होस् । 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ प्रतिवादीले केही दिनपछि भुक्तानी पाउने गरी चेक दिएको हो । ➤ चेक बमोजिमको रकम दिन मञ्जुर गर्दागर्दै मुद्दा चलाइएको हो । ➤ बैङ्कलाई हानी नोक्सानी भएको अवस्था नहुँदा बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुने अवस्था छैन । ➤ वस्तुतः प्रस्तुत मुद्दा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन अन्तर्गत पर्दछ । तर प्रस्तुत मुद्दालाई चेक अनादर मुद्दाको रूपमा परिणत गर्न समेत मिल्दैन । ➤ तसर्थ, यस्तो मुद्दा हेर्ने अधिकार क्षेत्रको अभाव समेत भएको हुँदा अभियोग दाबी खारेज होस् ।

१०. वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता र प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले गर्नु भएको बहस सुनी प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, वादी नेपाल सरकारले मूलतः प्रतिवादी किरणकेशरी उपाध्यायले जाहेरवाला अशोक लामालाई खातामा पर्याप्त मौज्जात नभएको चेक काटी दिएकामा उक्त चेक भुक्तानीका लागि पेस गर्दा खातामा पर्याप्त रकम नभएकाले भुक्तानी हुन नसकेको हुँदा निज प्रतिवादीको उक्त कार्य बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसुर हुँदा निजलाई सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अभियोग दाबी लिएको देखिन्छ । निज प्रतिवादीले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारी र यस अदालतमा समेत दाबीको चेकमा भएको सहीछाप आफुले नै गरी चेक दिएको कुरामा साबित रही बयान गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न सिटिजन्स बैङ्क इन्टरनेसनल लिमिटेडको सन् २१-०८-२०१३ को चेक रिटर्न स्लिपको छायाप्रतिमा "Refer to drawer" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः अभियोग दाबी बमोजिमको कसुर प्रतिवादीले गरेका हुन् वा होइनन् ? निजलाई अभियोग दाबी बमोजिम सजाय हुनु पर्ने हो वा होइन ? भन्ने सन्दर्भमा निर्णय गर्नुपूर्व देहायका प्रश्नहरूको निरूपण हुनु पर्ने देखिएको छ ।

- प्रस्तुत विवादमा बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) एवं दफा १५(१) आकर्षित हुन सक्ने हो वा होइन ?
- प्रस्तुत विवाद हेर्ने अधिकार क्षेत्र (Jurisdiction) यस अदालतको वाणिज्य इजलासमा अन्तर्निहित छ वा छैन ?
- प्रस्तुत विवादलाई अर्को मुद्दामा परिणत गरी मुद्दा सार्न मिल्ने अवस्था छ वा छैन ?

११. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नको सन्दर्भमा हेर्दा, प्रस्तुत बैङ्किङ कसुर मुद्दा फौजदारी मुद्दा भएकामा विवाद छैन । फौजदारी मुद्दामा अपराधको प्रश्न समावेश भएको हुन्छ । यस्तो मुद्दामा अपराधीलाई दण्ड सजाय दिने लक्ष्य राखिन्छ । फौजदारी मुद्दा विषयवस्तु वा अपराधको गम्भीरता अनुसार राज्य वा समाज वा व्यक्ति विरुद्धको हुन सक्छ । यिनै र यस्तै तथ्यहरूलाई मध्यनजर गरी विधायिकाले फौजदारी मुद्दाको सन्दर्भमा निश्चित मापदण्ड समेत दिएको हुन्छ । फौजदारी कानून निर्माण गर्दा मानिसका केही निश्चित व्यवहारहरूलाई निषेध गर्ने र निषेधित कार्य गरेमा सजाय गर्ने विधायिकी उद्देश्य निहित रहेको हुन्छ । फौजदारी कानून विपरीत कुनै कार्य गरेको भनी प्रश्न उठेको अवस्थामा सो कार्यलाई प्रचलित फौजदारी कानूनले कसुर मानेको छ वा छैन भनी अवलोकन गर्नु अनिवार्य हुन्छ । यस सन्दर्भमा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ ले "No one shall be held guilty of any penal offence on account of any act or omission which did not constitute a penal offence, under national or international law, at the time when it was committed. Nor shall a heavier penalty be imposed than the one that was applicable at the time the penal offence was committed."^१ भन्ने व्यवस्था गरी कुनै

^१ Universal Declaration of Human Rights, 1948, Art 11(2).

कार्य गर्दा वा नगर्दाको बखत राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत दण्डनीय कसुर नमानिने त्यस्ता कार्यका लागि कुनै पनि व्यक्तिलाई दण्डनीय कसुरको दोषी नठहराइने र सो दण्डनीय कसुर गर्दाको बखत लागु रहेको सजायभन्दा बढी सजाय नगरिने निर्देश गरेको पाइन्छ । त्यस्तै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा पत्र, १९६६ ले "No one shall be held guilty of any criminal offence on account of any act or omission which did not constitute a criminal offence, under national or international law, at the time when it was committed. Nor shall a heavier penalty be imposed than the one that was applicable at the time when the criminal offence was committed. If, subsequent to the commission of the offence, provision is made by law for the imposition of the lighter penalty, the offender shall benefit thereby."^२ भन्ने व्यवस्था गरी मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्रको धारा ११(२) ले जस्तै निर्देश गरेको पाइन्छ ।

१२. बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले "No child shall be alleged as, be accused of, or recognized as having infringed the penal law by reason of acts or omissions that were not prohibited by national or international law at the time they were committed."^३ भन्ने व्यवस्था गरी कुनै कार्य गरेको समयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा निषेध नगरिएका त्यस्ता कार्य गरेको वा नगरेका कारणबाट मात्र कुनै पनि बालबालिकालाई फौजदारी कानून उल्लङ्घन गरेको आरोप नलगाइने वा अभियुक्त नबनाइने वा निजले फौजदारी कानून उल्लङ्घन गरेको नमानिने सुनिश्चित गरेको पाइन्छ ।
१३. माथि उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको भावनालाई आत्मसात् गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरे वापत कुनै व्यक्ति सजायको भागी नहुने र कुनै पनि व्यक्तिलाई कसुर गर्दाको अवस्थामा प्रचलित कानूनमा तोकिएभन्दा बढी सजाय नदिइने न्याय सम्बन्धी हकका रूपमा स्थान दिइएको छ ।^४ त्यस्तै नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ले पनि कुनै व्यक्तिलाई पनि तत्काल प्रचलित नेपाल कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरे वापत कुनै सजाय नहुने र कसुर गर्दाको अवस्थामा प्रचलित नेपाल कानूनमा तोकिएभन्दा बढी सजाय नदिइने नागरिक अधिकारका रूपमा स्थान दिइएको छ ।^५ यस परिवेशमा कुनै पनि व्यक्तिले गरेको कार्य कसुर हो वा होइन भनी निर्धारण गर्दा प्रचलित फौजदारी कानूनले त्यस्तो कार्यलाई निषेध गरेको छ वा छैन भनी अवलोकन गर्नु पर्ने हुन्छ । वस्तुतः कुनै पनि गरिएको वा नगरिएको कार्य प्रचलित फौजदारी कानूनको विपरीत नभएमा त्यस कार्यलाई लचिलो व्याख्याको माध्यम अपनाई कसुर कायम गर्न मिल्दैन । फौजदारी कानूनको व्याख्या गर्दा वा लागु गर्दा अक्षरशः एवं कठोर रूपमा गर्नु पर्छ । तसर्थ कसुरको परिभाषामा कठोर व्याख्याको सिद्धान्त (Principle of strict construction) आकर्षित हुने मान्यता रहेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट "....कुनै कसुरका सम्बन्धमा कानूनमा द्विविधाजनक (Ambiguity) अवस्था छ र गरिएको कार्य कसुर हो वा होइन भन्ने स्पष्टताका साथ

^२ International Covenant on Civil and Political Rights, 1966, Art 15(1).

^३ Convention on the Rights of the Child, 1989, Art 40(2) (A)

^४ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, धारा २४(४)

^५ नागरिक अधिकार ऐन, २०१२, दफा ११(१)

यकिन गर्न नसकिने अवस्था छ भने त्यस्तो अवस्थामा अभियुक्तको पक्षमा व्याख्या हुनु पर्ने फौजदारी कानूनको सिद्धान्त हो । कठोर व्याख्याको सिद्धान्त (Principle of strict construction) पनि यसैमा आधारित रहेको पाइन्छ ।.....अभियोजित कसुर अपराध भए नभएको सम्बन्धमा संदिग्ध वा द्विविधाको स्थिति सिर्जना भएमा त्यस्तो अवस्थामा अभियोजन दाबीलाई अपनाउन सकिने स्थिति नहुँदा फौजदारी कानूनमा उल्लेख नभएको वा प्रचलित कानूनले कसुरको रूपमा इङ्कित नगरेको कार्यलाई कसुरको संज्ञा दिन कानूनतः नमिल्ने नै हुन आउँछ ।..... कुनै कार्य कसुर भएको वा नभएको भनी यकिन गर्न विगतको कानुनी व्यवस्था के थियो वा खारेज भैसकेको वा संशोधन भएको कानूनमा खारेज वा संशोधन हुनुअघि के कस्तो व्यवस्था थियो भनी विगतमा प्रचलित कानुनी प्रयोजन र सन्दर्भलाई लिएर विधायिकी मनसाय पत्ता लगाउने कानून व्याख्याको सिद्धान्त फौजदारी कानूनमा लागू हुन सक्दैन ।"^६ भनी कानुनी सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको पाइन्छ ।

१४. यस परिवेश एवं परिप्रेक्ष्यमा अब प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा, वादी नेपाल सरकारले मूलतः प्रतिवादीले आफ्नो बैङ्क खातामा रकमाभाव भएको जानी जानी जाहेरवालालाई चेक काटिदिएको तर चेकमा उल्लिखित रकम भुक्तानी गर्न खाम्ने निक्षेप प्रतिवादीको खातामा मौज्जात नभएको कारण देखाई बैङ्कले चेक अनादर गरी भुक्तानी नदिएकाले बैङ्कड कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाउँ भनी अभियोग दाबी लिएको देखिन्छ ।
१५. प्रतिवादीले आफुले नै सहीछाप गरी चेक काटेर दिएको कुरा समेत स्वीकार गरी बयान गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न प्रमाणबाट रकमाभावमा चेक अनादर भई भुक्तानी हुन नसकेको तथ्य स्थापित भएको पनि देखिन्छ । वस्तुतः आफ्नो खातामा रकमाभाव भएको जानी जानी चेक काटिदिएको र त्यस्तो चेकबाट भुक्तानी हुन नसकी चेक अनादर भएको वा त्यस्तो चेकबाट रकम भुक्तानी लिने दिने गरी भएको क्रियालाई विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क र बैङ्कड कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) दुबै कानुनी प्रावधानले कसुरका रूपमा समेटेको पाइन्छ । प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीको उक्त क्रिया दुई ऐनमध्ये कुन ऐन अन्तर्गतको कसुर हो ? अर्थात् प्रस्तुत विवादमा कुन ऐन आकर्षित हुन सक्ने हो ? भन्ने प्रारम्भिक प्रश्न प्रस्ट रूपमा यकिन हुनु आवश्यक देखिन आएको छ । यस सन्दर्भमा उक्त दुबै ऐनको प्रावधानलाई अवलोकन गरी हेर्दा देहायका ऐनले देहाय बमोजिमको कानुनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४

१६. बैङ्कड कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नका लागि विनिमेय अधिकार पत्रको परिभाषा गर्ने र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले बनाइएको यस ऐनको दफा १०७क. ले बैङ्कमा आफ्नो निक्षेप छैन वा निक्षेप भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानी जानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीका लागि सम्बन्धित बैङ्क समक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएका कारणबाट बैङ्कबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिका

^६ नेपाल कानून पत्रिका, २०६९ नि.नं.८८६० पृ.१०९६

चेकमा उल्लिखित रकम र ब्याज समेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तिन महिनासम्म कैद वा तिन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने कानुनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कानुनी व्यवस्थाले मूलतः आफ्नो खातामा निक्षेप छैन वा भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानी जानी कुनै व्यक्तिले चेक काटेर कसैलाई दिएको र धारकले सो चेक सम्बद्ध बैङ्क समक्ष प्रस्तुत गर्दा चेकमा उल्लिखित रकम भुक्तानी दिन पुग्ने निक्षेप खातामा मौज्जात नभएका कारणबाट भुक्तानी नदिई बैङ्कले चेक अनादर गरेको अवस्थालाई समेटेको देखिन्छ । यस कानुनी व्यवस्थाले भुक्तानी माग्ने धारकलाई कसुरदारका रूपमा उद्घोष गरेको छैन तर रकमाभावमा चेक काट्ने व्यक्तिलाई मात्र कसुरदारका रूपमा उद्घोष गरेको छ । सिद्धान्ततः खातामा रकम पर्याप्त नभएका कारणले भुक्तानी नहुने यस्तो चेकलाई बैङ्किङ प्रणालीमा Bad Cheque वा Bounce Cheque संज्ञा दिने गरिन्छ । Black's Law Dictionary मा Bad Cheque को अर्थ निम्नानुसार उल्लेख गरेको पाइन्छ- "A check which is dishonored on presentation for payment because of no, or insufficient, funds or closed bank account."^९ वस्तुतः चेक अनादर हुने गरी चेक काट्नु हुँदैन भन्ने सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट देहाय बमोजिमका कानुनी सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भइरहेको पाइन्छ :

- "चेक भुक्तानी रोकेको र चेक फिर्ता भएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिएकाले वादीको चेकको अनादर भएको...."^५
- "बिना आधार र कारण चेकको भुक्तानी रोकी नियमित रूपमा हुने भुक्तानी प्रणालीमा अविश्वास खडा गरी आफैले जारी गरेको चेकबाट हुने भुक्तानीमा अवरोध खडा गरेकाले सो प्रक्रियालाई चेकको अनादर गरेको मानी कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने बैङ्कको कार्य कानून विपरीत रहेछ भनी मात्र नमिल्ने"^९
- "कसैले कसैको नाममा चेक काटेपछि सो चेकको भुक्तानी हुनु पर्दछ । चेक काट्ने र सो चेकको भुक्तानी रोक्ने हो भने यसले बैङ्किङ पद्धतिप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न नसकिने"^{१०}
- बैङ्कमा रहेको खातामा पर्याप्त निक्षेप नभएको अवस्थामा चेक काटी वादीलाई दिएको कुरा निर्विवाद रूपमा स्थापित भई चेक अनादर गरेकाले प्रतिवादीहरूलाई विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क. अनुसार.....जरिवाना हुने"^{११}

बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४

१७. बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको कारोबारमा हुन सक्ने कसुरजन्य कार्यबाट बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता

^९ Henry Campbell Black, Black's Law Dictionary, 6th edi., P. 139.

^५ सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०६३ पूर्णाङ्क ३४० पृ. ९ ।

^९ नेपाल कानून पत्रिका, २०६७ नि.नं.८३६१ पृ.६८७ ।

^{१०} नेपाल कानून पत्रिका, २०६८ नि.नं.८६२७ पृ.८९३ ।

^{११} नेपाल कानून पत्रिका, २०७० नि.नं.८९५० पृ.१३७ ।

अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले बनाइएको यस ऐनको दफा ३ ले कसैले पनि बैङ्क वा वित्तीय संस्थामा खाता खोल्दा वा रकम भुक्तानी माग गर्दा देहायको कार्य गर्न नहुने कानुनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ :

- (क) नक्कली कागजात पेस गरी खाता खोल्न वा जानी जानी खाता खोल्दिन,
- (ख) कानून बमोजिम बाहेक काल्पनिक वा अन्य व्यक्ति वा संस्थाका नाममा खाता खोल्न वा खाता खोल्दिन,
- (ग) आफुले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन ।

१८. प्रस्तुत विवादसँग सम्बद्ध दफा ३ को खण्ड (ग) ले मूलतः आफुले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिने वा दिने कार्यलाई निषेध गरी त्यस्तो कार्य गर्नेलाई कसुरदारका रूपमा समेटेको देखिन्छ । प्रस्तुत दफा ३ मा प्रयुक्त "खाता खोल्न वा खोल्दिन" र "भुक्तानी लिन वा दिन" जस्ता शब्दावलीले खाता खोल्ने र भुक्तानी लिने सेवग्राही मात्र होइन, त्यस्तो खाता खोल्दिने र भुक्तानी दिने कार्यमा संलग्न बैङ्कको कर्मचारी समेत कसुरदारका रूपमा समेटेको देखिन्छ ।

१९. वस्तुतः बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसुर स्थापित हुनका लागि आफ्नो खातामा पर्याप्त निक्षेप नभए तापनि चेक काटी भुक्तानी लिएकै अवस्था हुनु पर्ने सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट "यी निवेदक विकास पौडेल जनरल फाइनान्स लिमिटेडको ग्राहक र ऋणी भएको र निजले उक्त संस्थाबाट ऋण लिन धितो दिइरहेको अवस्था भए पनि आफ्नो खातामा पर्याप्त निक्षेप नभएको अवस्थामा चेक काटी भुक्तानी लिएको देखिँदा सो कार्य बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) अन्तर्गतको कार्य देखिएको...."^{१२} भनी व्याख्या भएको पाइन्छ ।

२०. माथि उल्लिखित दुबै ऐनको कानुनी प्रावधान र तत्सम्बन्धमा प्रतिपादित कानुनी सिद्धान्तहरू समेतको अध्ययन गरी हेर्दा यी दुबै कानुनी प्रावधानमा आफुले काटेको चेकको रकम भुक्तानी दिन खाम्ने निक्षेप आफ्नो खातामा नभएको कुरा जानी जानी चेक काट्ने क्रिया समान रूपमा समाहित भएको देखिए तापनि देहाय बमोजिमका केही आधारभूत अन्तर रहेको देखिन्छ :

विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क. को कानुनी प्रावधान	बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कानुनी प्रावधान
क. यसमा चेक खिच्ने (Drawer) ले चेक काटी धारक (Bearer) लाई दिने क्रिया उल्लेख छ ।	क. यसमा चेक खिच्ने (Drawer) ले चेक कसैलाई दिने क्रिया उल्लेख छैन ।
ख. यसमा धारक (Bearer) को उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ ।	ख. यसमा धारक (Bearer) को अनिवार्यता देखिँदैन ।

^{१२} सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०७० पूर्णाङ्क ५०२ पृ.२२ ।

ग. यसमा चेक अनादर हुन्छ ।	ग. यसमा चेक अनादर नभई भुक्तानी हुन्छ ।
घ. यसमा खातामा पर्याप्त निक्षेप नभएका कारणले चेक बमोजिमको रकम भुक्तानी भएको हुँदैन ।	घ. खातामा पर्याप्त निक्षेप नभए पनि चेक बमोजिमको रकम भुक्तानी लिने दिने क्रिया सम्पन्न भइसकेको हुन्छ ।
ङ. यसमा चेक खिच्ने (Drawer) व्यक्ति मात्र कसुरदार हुन्छ ।	ङ. यसमा चेक बमोजिमको रकम लिने दिने दुवै पक्ष कसुरदार हुन्छन् ।
च. यसमा धारकलाई हानी नोक्सानी भएको हुन्छ ।	च. यसमा बैङ्कलाई हानी नोक्सानी भएको हुन्छ ।
छ. यो व्यक्तिवादी फौजदारी मुद्दा हो ।	छ. यो सरकारवादी फौजदारी मुद्दा हो ।
ज. कसुरदारलाई कैद वा जरिवाना वा दुबै सजाय हुन्छ ।	ज. कसुरदारलाई जरिवाना मात्र हुन्छ ।
झ. चेक खिच्ने (Drawer) पक्षबाट चेकमा उल्लिखित रकम र ब्याज समेत धारक (Bearer) लाई भराइदिने व्यवस्था छ ।	झ. यसमा त्यस्तो व्यवस्था देखिँदैन ।

२१. यसरी दुवै कानुनी प्रावधानमा परिभाषित कसुरको प्रकृति र तिनमा रहेका आधारभूत अन्तरको अवलोकन पश्चात प्रस्तुत विवादमा मिसिल संलग्न सम्पूर्ण प्रमाण कागजहरू समेत अध्ययन गरी हेर्दा देहायका तथ्यहरू निर्विवाद रूपमा स्थापित भएको देखिन्छ :

- प्रस्तुत मुद्दाको प्रतिवादीले आफ्नो खातामा पर्याप्त निक्षेप नभएको जानी जानी बुझाउनु पर्ने रकम वापत जाहेरवालालाई चेक काटेर दिएको ।
- प्रतिवादीको खातामा चेक बमोजिमको रकम भुक्तानी दिन पर्याप्त मौज्जात नहुँदा बैङ्कले चेक अनादर गरी रकम भुक्तानी नभएको ।
- रकम भुक्तानी नभएका कारणबाट मर्का पर्ने पक्ष धारक (Bearer) जाहेरवाला भएको ।
- रकम भुक्तानीको क्रिया नै नभएकाले चेक खिच्ने (Drawer) पक्ष बाहेक अरूलाई कसुरदार भन्न सकिने अवस्था नदेखिएको ।

२२. माथि उल्लिखित तथ्यहरूबाट प्रस्तुत विवादमा मूलतः खातामा रकमाभाव भएको कारणले चेक अनादर भई रकम भुक्तानी हुन नसकेको देखिन्छ । यसरी बैङ्कको खातामा रकमाभाव भएका कारणले चेक अनादर भएको अवस्थामा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क. नै आकर्षित हुने देखिन्छ । तर आफुले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिने दिने कार्य सम्पन्न भइसकेका अवस्थामा भने बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) आकर्षित हुने देखिन्छ ।

२३. वस्तुतः रकमाभावको कारणले चेक अनादरसम्म भएको तर रकम भुक्तानी नै नभएको अवस्थामा अर्थात् अभियोजित अपराधका आवश्यकीय तत्त्वहरूको अभावमा बलपूर्वक व्याख्या गरी बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) आकर्षित हुन्छ भन्न माथि उल्लिखित कानुनी

सिद्धान्त, फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्त र कठोर ब्याख्याको सिद्धान्त (Principle of strict construction) ले अनुमति प्रदान गर्दैन । तसर्थ प्रस्तुत विवादमा बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) एवं दफा १५(१) आकर्षित हुन सक्ने अवस्था देखिएन ।

२४. दोस्रो प्रश्नका सन्दर्भमा विचार गर्दा, माथि विवेचित आधार र कारणबाट प्रस्तुत मुद्दा बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको नभई विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गतको हो । बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १८ ले सो ऐन अन्तर्गत सजाय हुने मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुने र त्यस्तो मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले उक्त ऐनको अनुसूची-१ मा समाविष्ट भएको मुद्दाको अनुसन्धान प्रहरीबाट हुने र सरकारी वकिलले मुद्दा दायर गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । मिति २०६६।४।५ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाले बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतका मुद्दा सम्बन्धित वाणिज्य इजलासमा दायर हुने गरी तोकिएको हुँदा सो ऐन अन्तर्गतका मुद्दा हेर्ने अधिकार क्षेत्र (Jurisdiction) यस अदालतको वाणिज्य इजलासमा अन्तर्निहित रहेकामा विवाद छैन । तर विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क. अन्तर्गतको मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश भएको देखिँदैन । अतः उक्त ऐनको दफा १०७क. अन्तर्गतको मुद्दा व्यक्तिवादी हुने देखिन्छ । त्यस्तो मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने र अभियोग लगाउने अधिकार क्रमशः प्रहरी अधिकृत र सरकारी वकिललाई प्रचलित कानूनले प्रदान गरेको पाइँदैन । यसको साथै प्रचलित कानूनले त्यस्तो मुद्दाको सुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार क्षेत्र (Jurisdiction) यस अदालतको वाणिज्य इजलासलाई प्रदान गरेको पनि देखिँदैन । अतः प्रस्तुत विवाद हेर्ने अधिकार क्षेत्र (Jurisdiction) यस अदालतको वाणिज्य इजलासमा अन्तर्निहित रहेको अवस्था देखिएन । मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको ३५ नं. ले अधिकार क्षेत्रको अभावमा गरिएको निर्णय निस्प्रभावित हुन्छ भनी उद्घोष गरेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट "कुनै न्यायिक निकायले आफ्नो अधिकार क्षेत्र बाहिरको मुद्दा हेरे छिनेको बदर हुने...."^{१३} भनी कानुनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भइरहेका परिप्रेक्ष्यमा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क. अन्तर्गत पर्ने मुद्दाको सुरु कारबाही र किनारा गर्न अधिकार क्षेत्रको सिद्धान्त (Principle of Jurisdiction) ले यस अदालतको वाणिज्य इजलासलाई अनुमति प्रदान गर्दैन ।

२५. अब अन्तिम प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा, सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ ले सो ऐनबमोजिम नेपाल सरकार वादी भई दायर भएको कुनै मुद्दा अनुसूची-१ वा २ भित्र नपर्ने भन्ने देखिएमा अदालतले आदेश दिई सरोकारवाला व्यक्तिलाई झिकाई निजले सकार गरेमा वादी पक्ष कायम गरी सोही मुद्दाको मिसिलबाट प्रचलित कानून बमोजिम कारबाही किनारा गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस कानुनी व्यवस्था बमोजिम प्रस्तुत सरकार वादी बैङ्किङ कसुर मुद्दालाई व्यक्तिवादी चेक अनादर मुद्दामा परिणत गर्दा जाहेरवालालाई वादी पक्ष कायम गरी सोही मुद्दाको मिसिलबाट प्रचलित कानून बमोजिम कारबाही किनारा गर्नु पर्ने देखिन्छ । यसका साथै

^{१३} नेपाल कानून पत्रिका, २०४२ नि.नं.२३१५ पृ.३०५ ।

जाहेरवालालाई वादी पक्ष कायम गरेपछि यो मुद्दा हेर्ने अधिकार क्षेत्र यस अदालतको वाणिज्य इजलासको नभई सम्बद्ध जिल्ला अदालतको हुन्छ । तर यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको सक्कल मिसिल कारबाही र किनाराका लागि मातहतका जिल्ला अदालतमा सार्न वा पठाउन मिल्ने कानुनी आधार देखिँदैन । यस सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट देहाय बमोजिमका कानुनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भइरहेको पाइन्छ :

- "अनधिकृत निकायबाट भएको कारबाही र निर्णय बदर हुने अवस्थामा फेरी कारबाही र निर्णय हुनका लागि मुद्दा अधिकार प्राप्त निकायमा पठाउने व्यवस्था नै कानुनले गरेको छैन ।"^{१४}
- "कुनै न्यायिक निकायले आफ्नो अधिकार क्षेत्र बाहिरको मुद्दा हेरे छिनेको बदर हुने भएपछि सो परिरहेको मुद्दाबाट फेरी कारबाही किनारा गर्न भनी उक्त मुद्दा अधिकार प्राप्त निकायमा पठाउने व्यवस्था प्रचलित नेपाल कानूनमा भएको पाइन्छ ।"^{१५}
- सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा उजुर गर्न जानु पर्नेमा कानुनी बाटो छोडी बा.अ.अ. मा दिएको उजुरी क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने ।"^{१६}
- "पुनरावेदन अदालतमा परेको फिरादलाई सरुवा गरी जिल्ला अदालतमा पठाउने व्यवस्था कानुनले गरेको देखिन आउँदैन ।"^{१७}

२६. यस परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दालाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम अर्को मुद्दामा परिणत गरी साधिकार अदालतमा मुद्दा सार्न प्रचलित कानूनले अनुमति प्रदान गर्दैन ।

२७. माथि विवेचित आधार एवं कारणबाट प्रस्तुत मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश भएको बैङ्किङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) अन्तर्गतको सरकारवादी मुद्दाका रूपमा देखिएन । अतः यस मुद्दाको सुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार क्षेत्र यस अदालतको वाणिज्य इजलासमा अन्तर्निहित रहेको नहुँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १८० नं. ले अभियोग दाबी खारेज हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल खण्ड

(क) प्रस्तुत फैसलामा चित्त नबुझे ऐनका म्याद ७० दिनभित्र पुनरावेदन गर्न श्री सर्वोच्च अदालत जानु होला भनी श्री पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय पाटनलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु ।

(ख) अभियोग दाबी खारेज हुने गरी फैसला भएकाले प्रतिवादीले र.नं.०४७ मिति २०७०।६।९ मा रु. ३,०००।- धरौटी राखेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा अन्तिम किनारा भएपछि उक्त धरौटी रकम फिर्ता पाउँ भनी ऐनको म्यादभित्र प्रतिवादीको दरखास्त पर्न

^{१४} नेपाल कानून पत्रिका, २०३० नि.नं.७७७ पृ.३०२ ।

^{१५} नेपाल कानून पत्रिका, २०४२ नि.नं.२३१५ पृ.३०५ ।

^{१६} नेपाल कानून पत्रिका, २०४७ नि.नं.४०८९ पृ.२०५ ।

^{१७} नेपाल कानून पत्रिका, २०५५ नि.नं.६६०५ पृ.५४९ ।

- आए उक्त धरौटी रू. ३,०००।- निजलाई फिर्ता दिनु भनी यस अदालतको लेखा शाखालाई जानकारी दिनु ।
- (ग) प्रस्तुत फैसलाको विद्युतीय प्रति अपलोड गरी सोको निस्सा फैसलाको पिठमा जनाइदिनु ।
- (घ) प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

(द्वारिकामान जोशी)
न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(भीमबहादुर बोहरा)
न्यायाधीश

फैसला तयार गर्न सहयोग गर्ने
इजलास अधिकृत : नवराज कार्की
कम्प्युटर अपरेटर : युक्ेश गौतम

इति सम्बत् २०७० साल मंसिर १४ गते रोज ६ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त वाणिज्य इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री थीरबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद बगाले
फैसला
सम्बत् २०६७ सालको ०६७-FJ- ०१८४
इजलास नं. ३
निर्णय नं. १०४

मुदा: - बैकिङ्ग कसूर ।

अर्थ मन्त्रालयको पत्र जाहेरीले नेपाल सरकार..... १

विरुद्ध

जिल्ला ओखलढुङ्गा, पाल्ते गा.वि.स., वडा नं. ८ घर भई हाल का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. ३४ बस्ने सिंहवीर तामाङ्गको नाती, दर्ज बहादुर तामाङ्गको छोरा वर्ष ४९ को डम्बर बहादुर तामाङ्ग..... १

जिल्ला गुल्मी, खुङ्गकोट गा.वि.स., वडा नं. ५ बस्ने दलबहादुर थापाको छोरा वर्ष ४० को कर्ण बहादुर थापा..... १

जिल्ला खोटाङ्ग, पाथेका गा.वि.स., वडा नं. ४ घर भई हाल का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. ३४ बस्ने रत्न बहादुर राईको नाती, सिंह बहादुर राईको छोरा वर्ष ४२ को धन प्रसाद राई..... १

का.जि., का.म.न.पा., वडा नं १३ कालिमाटी बस्ने पदमदास श्रेष्ठको छोरा राजेन्द्र दास श्रेष्ठ..... १

का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. १६ बस्ने रामजी रानामगरको छोरा वर्ष ३९ को दिपक राना मगर..... १

जिल्ला मोरङ्ग, बिराटनगर उम.न.पा., वडा नं १ घर भई का.जि., का.म.न.पा., वडा नं ९ बत्तिस पुतली बस्ने ओमप्रकाश नौलखाको छोरा वर्ष ३६ को प्रविण नौलखा १

भारत राजस्थान चिडवा गान्धीचोक घर भई हाल का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. ५ मालीगाउँ बस्ने गौरी शंकर अडुकियाको नाती, शिव कुमार अडुकियाको छोरा वर्ष ३८ को राकेश कुमार अडुकिया..... १

का.जि., का.म.न.पा., वडा नं १३ कालीमाटी घर हुने बिनोद जाजोडियाको छोरी वर्ष ३३ की रुचि जाजोडिया १

का.जि., का.म.न.पा., वडा नं ५ मालीगाउँ घर हुने हरिगोपालको खेतानको छोरा वर्ष ३३ की पुनम खेतान..... १

वादी

प्रतिवादी

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(३) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको भै दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छः-

तथ्य खण्ड

१. कृषि प्रेमुरा होल्डिङ प्रा.लि का संचालक पुनम खेतानको नाममा रहेको लक्ष्मी बैंक लि.को १५६३२ कित्ता शेयर र राकेश कुमार अडुकियाको नाममा दर्ता भएको नेपाल मेन्था प्रोडक्ट्स प्रा.लि को नाममा रहेका नेशनल हाईड्रो पावरको ३८८१० कित्ता शेयर धितो राखि गोर्खा डेभलपमेण्ट बैंकका पूर्व संचालक प्रविण नौलखा एकल संचालक रहेको नेशनल बुलियन प्रा.लि.को नाउँमा गोरखा डेभलपमेण्ट बैंकबाट स्वीकृत कर्जा रु. ३ करोड मिति २०६६।११।१८ मा ऋणीलाई कर्जा प्रवाह भएकोमा २०६७ साल चैत्र मसान्तसम्म साँवा रु. १,६८ लाख र व्याज रु. ७.०० लाख असुल उपर हुनु पर्ने देखिएको, सो कर्जाको भुक्तानी अवधि समाप्त भई सकेको, ऋणीले कर्जा भुक्तानी गर्ने अवधि भित्र सो कर्जा चुक्ता नगरेको, उक्त कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यमा डम्बरबहादुर तामाङ्ग (बम्जन), धनप्रसाद राई, राजेन्द्रदाश श्रेष्ठ, पुनम खेतान, राकेशकुमार अडुकिया, प्रविण नौलखा, र रुचि जोजोडिया समेत सक्रिय भई यस बैंकको निर्देशन बिपरित कर्जा लिने दिने कार्यमा संलग्न रहेका र अन्य व्यक्ति र पदाधिकारीहरू अनुसन्धानको क्रममा देखिन सक्ने भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालय वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागको निरिक्षण प्रतिवेदन ।
२. ऋणी नेशनल बुलियन प्रा.लि.का संचालक प्रविण नौलखा एकल संचालक हुन,
  - उक्त कम्पनी मिति २०६६।१५।८ मा कम्पनी रजिष्टारको कार्यालयमा रु.१०० का दरका २५००० शेयर हुने गरी स्थापना । (३२ - ४३)
३. ऋण दिने निर्णय मिति २०६६।१०।७
  - नेशनल बुलियनको एकल संचालक प्रविण नौलखालाई मिति २०६६।१०।७ मा गोर्खा विकास बैंक बाट रु.३ करोड ऋण दिने निर्णय (४१) ।
४. पुनम खेतानले दिएको शेयरको रोक्का मन्जुरी ०६६।११।१८ (४५) ।
५. शेयर रोक्का मिति २०६६।११।१८ रोक्का राख्न (मिति २०६६।११।१९ मा रोक्का राखेको)
  - पुनम खेतानको लक्ष्मी बैंक १५६३२ कित्ता शेयर र नेपाल मेन्था प्रोडन्सको प्रा.लि.को लक्ष्मी बैंकको ३८८१० कित्ता शेयर रोक्का राखिएको । (४६ - ४७)
६. कर्जा निवेदन (०६६।११।१)
  - कुनै रकम उल्लेख नगरी कर्जाको लागी निवेदन पेश गरिएको (४८)
७. संस्थागत जमानत नेशनल बुलियन र व्यक्तिगत जमानत प्रविण नौलखा बसेको (५० - ६४)
८. कर्जा स्वीकृत २०६६।११।१८
  - रु.३ करोड पाउने स्वीकृत (६५ - ६६)
९. ऋण लिएको (२०६६।११।१८)
  - रु.३ करोड ऋण लिएको प्रविण नौलखाले (७७ - ८१)

१०. शेयर फुकुवा

- नेपाल मेन्था प्रोडक्स प्रा.लि.को नामको ७३४७६ कित्ता शेयर फुकुवा गरिदिन महाप्रबन्धक दास श्रेष्ठको पत्र (७१-७४) ।

११. कर्जा मिति म्याद २०६७।१०।१९/०६७।१२।१८

- साँवा १,६८,२२,०००। - र ब्याज १३६१८९।१४ बाँकी रहेकोले मिति २०६७।११।३ भित्र तिर्न जानकारी प्रविण नौलखालाई दिइएको (८४) ।
- साँवा १६८२२०००। - र ब्याज ५९८३४४।२० (८५)

१२. कृषि प्रेमुरा होल्डिङ प्रा.लि का संचालक पुनम खेतानको नाममा रहेको लक्ष्मी बैंक लि.को १५६३२ कित्ता शेयर राकेश कुमार अडुकियाले नाममा दर्ता भएको नेपाल मेन्था प्रोडक्ट्स प्रा.लि.को नाममा रहेको नेशनल होर्डिङ पावरको २८३८१० कित्ता शेयर नियमपूर्वक धितो राखि नेशनल बुलियन प्रा.लि.लाई कर्जा आवेदनमा संलग्न कागजहरूका आधारमा प्रकृया पुन्यर्षाई ऋणकर्जा प्रवाह भएको हो, तत्कालिन अवस्थामा धितो सुरक्षणवाट बैंकको ऋण सहजै असुल उपर हुन सक्ने अवस्था थियो, अहिले पनि असुल उपर हुन सक्दछ भन्ने लाग्छ, लामो समय भएको कारण एकिन भन्न सक्दीन, बैंकले कर्जा असुलिको प्रक्रिया अबलम्बन गर्न सक्ने हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी डम्बर बहादुर तामाङ्ग (बम्जन)ले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको वयान ।

१३. नेशनल बुलियन प्रा.लि.का संचालक प्रविण नौलखाले बिना प्रयोजन रु.३ करोड गोर्खा डे.बैंकबाट ऋण लिई सो ऋण सही सदुपयोग हुन नसकेकोले बाँकी रहेको साँवा र ब्याज सहित रु.१,८०,१३,७७६।१२ हिनामिना भई बैंकलाई हानी नोक्सानी भएको हुँदा उक्त ऋण दिने र लिने प्रतिवादीहरूको कार्य बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७(च)(छ) र ८,९ बिपरितको कसुर वारदात सिद्ध हुन आयो । नेशनल बुलियन प्रा.लि.का प्रविण नौलखालाई बिना प्रयोजन उक्त कम्पनीको कारोवारको कुनै मुल्यांकन नगरी हचुवाको भरमा बैंकका संचालक समेत भएका प्रविण नौलखालाई गोर्खा बैंकका दिपक रानामगर, कर्ण थापा, राजेन्द्र दास श्रेष्ठ, धन प्रसाद राई, र डम्बर बहादुर बम्जन भई ऋण स्वीकृत गरी ऋण प्रदान गरेको तथ्य ऋण स्वीकृत गर्दाको कागजातबाट देखिन्छ, उक्त ऋण प्रवाह गर्दा राखिएका धितो शेयरहरू ऋण तिरी सक्नु अघि नै प्रतिवादी मध्येका राजेन्द्र दास श्रेष्ठले नेपाल मेन्था प्रोडक्स प्रा.लि.नामको शेयर फुकुवा गरी दिन पत्र लेखेको हुँदा ऋण दिँदा देखि धितो फुकुवा गर्दा सम्म प्रतिवादीहरूले बदनियत साथ कार्य गरेको पुष्टि भएको भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट देहायका प्रतिवादीहरू उपर देहाय बमोजिमको अभियोग दावी रहेको ।

(क) प्रतिवादीहरू दिपक राना मगर, कर्णबहादुर थापा, राजेन्द्रदास श्रेष्ठ, धनप्रसाद राई र डम्बर बहादुर तामाङ्ग (बम्जन)को हकमा:-

यी प्रतिवादीहरूले सह-प्रतिवादी प्रविण नौलखा संचालक भएको नेशनल बुलियन प्रा.लि.लाई त्यसको आर्थिक कारोवार समेत नहेरी हचुवाको भरमा रु.३ करोड ऋण दिई सो को भुक्तानी हुन बाँकी साँवा र ब्याज रु.१,८०,१३,७७६।१२ बैंकलाई हानी नोक्सानी पुऱ्याएकोले निजहरूको सो कार्य बैंकिङ कसुर तथा

सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७(च)(छ) ८ र ९ विपरित भएको हुँदा निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १५(२) (घ) अनुसार सजाय गरी विगो भराई विगो बमोजिम जरीवाना समेत गरीपाऊँ भन्ने अभियोग दावी ।

(ख) प्रविण नौलखाको हकमा:-

यी प्रतिवादीले कुनै कारोवार नगरेको नेशनल बुलियन प्रा.लि.को नाममा रु.३ करोड ऋण लिई सो ऋण सही सदुपयोग नगरेको र कर्जा मध्ये रु.१,८०,१३,७७६।१२ तिर्न बाँकी रहेको हुँदा बैंकलाई उक्त रकम हानी नोक्सानी पुऱ्याएको देखिएकोले निजको सो कार्य बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन २०६४ को दफा ७(च) र (छ) तथा दफा ८ र ९ विपरितको कसुर देखिँदा निजलाई सोही ऐनको दफा १५(२) (घ) अनुसार अनुसार ३ वर्ष देखि ५ वर्ष सम्म कैद र विगो भराई विगो बमोजिमको जरीवाना समेत हुन माग दावी लिएको ।

(ग) प्रतिवादीहरू रुचि जाजोडिया, राकेश कुमार अडुकिया र पुनम खेतानको हकमा:-

निजहरू मध्ये रुचि जाजोडिया कृषी प्रेमुरा होल्डिङ कम्पनीको संचालक रहेको, सो कम्पनी गोर्खा डे.बैंकको संस्थागत सेयर धनी भएको, र राकेश कुमार अडुकिया रुचि जाजोडियाको पति भएको तथा पुनम खेतान पनि कृषी प्रेमुरा होल्डिङ कम्पनीको संचालक भएकोले निजहरूले नेशनल बुलियनका प्रविण नौलखालाई ऋण लिन आफ्नो कम्पनीको सेयर धितो दिई निज प्रविण नौलखाले गोर्खा बैंकबाट रु.३ करोड ऋण लिई सो को दुरुपयोग गरी बैंकलाई रु.१,८०,१३,७७६।१२ तिर्न बाँकी रहेको देखिएकोले उक्त रकम बैंकलाई हानी नोक्सानी पुऱ्याएका र निजहरूको सो कार्य बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन २०६४ को दफा ९ विपरितको कसुर देखिँदा निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १५(२) (घ) अनुसार अनुसार ३ वर्ष देखि ५ वर्ष सम्म कैद र विगो भराई विगो बमोजिमको जरीवाना हुन माग दावी लिएको ।

१४. म गोर्खा विकास बैंकको स्थापना कालदेखि २०६७ साल माघ ४/५ सम्म संचालक समितिको अध्यक्ष पदमा कार्यरत रहे । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्विकृत कर्जा लगानी नीति बमोजिम कर्जा प्रवाह गरिन्थ्यो । लगानी शाखाबाट सिफारिश भई आएपछि धितो हेरी जमानीकर्ताको जमानीलिई कर्जा प्रवाह गरिन्थ्यो । लक्ष्मी बैंकको शेयर धितोमा राखि लगानी भएको हो र लगानि गर्दा सिलिङ्ग भित्रै राखी शेयर रोक्का समेत गरिएको हो र उक्त शेयर रोक्काबाट कर्जा असुल उपर गरिने प्रक्रिया शुरू गरिएको छ भन्ने सुन्नमा आएको छ । कर्जा प्रवाह गर्दाका अवस्थामा लक्ष्मी विकास बैंकको १५६२२ कित्ता शेयर र मेन्था प्रोडक्सन प्रा.लि.को लक्ष्मी बैंकको ३८८१० कित्ता शेयर धितो राखी धितो सुरक्षण वापतमा लगानि नीति बमोजिम लिई रोक्का राखिएको र संस्थागत जमानत नेशनल बुलियनको र व्यक्तिगत जमानत प्रविण नौलखाको लिईएको हो । नेशनल बुलियनको प्रोप्राइटर कर्जा प्रवाह गर्दाको अवस्थामा प्रविण नौलखा प्रोप्राइटर थिए । बैंकको पूर्व संचालकको हिसावले निजसँग चिनजान थियो । अन्य कारोवारको वारेमा चिनजान थिएन । नेशनल बुलियन प्रा.लि.लाई राष्ट्र बैंकबाट स्विकृत कर्जा नीति बमोजिम कर्जा प्रवाह गरिएको र आवश्यक सबै प्रक्रिया पुरा गरिएको हो । अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको बयानको व्यहोरामा कतिपय कुराहरू मैले भने भन्दा बढी लेखिएको छ । बैंकको सन्चालक समितिले दिएको अख्तियारीको सीमा भित्र रही असल नियतले

लगानि गरिएको र लगानि सुरक्षित छ । उक्त ऋण असुल उपर हुन्छ । कर्जा असुल उपरको छलफल गर्दा गर्दै मलाई पक्राउ गरिएको हो । ऋणी कम्पनी जमानीकर्तासँग मेरो कुनै संलग्नता छैन । मैले बैंकलाई नोकसानी पुऱ्याएको छैन, नोकसानी पुऱ्याउने उद्देश्यले कार्य नगरेको नहुँदा मेरा सबुद प्रमाण बुझी अभियोग दावीबाट सफाई पाउनु पर्छ भन्ने समेत प्रतिवादी डम्बरबहादुर तामाङ (बम्जन)ले यस अदालतमा मिति २०६८।३।२८ मा गरेको वयान ।

१५. मेरो कार्य जिम्मेवारी र कर्जा निती नियमानुसार कर्जाको सम्पूर्ण कारोवार कर्जा विभागबाट हुने सम्बन्धमा लगाउको ०६७-FJ-०१७८ को मुद्दामा वयान गर्दा सम्पूर्ण विवरण खुलाई प्रमाण कागजात सहित वयान गरिसकेको छु । सो लाई प्रमाण लगाई इन्साफ गरिपाउँ । प्रस्तुत अभियोग दावीको सम्बन्धमा कर्जाको कारोवार कर्जा विभागबाट हुने हुँदा यसमा मेरो मिलोमतो संलग्नता छैन । प्रस्तुत कर्जाको स्विकृती तथा स्विकृती पश्चात् कार्यान्वयनमा मेरो कुनै पनि सम्लग्नता रहको नै छैन । विभिन्न कम्पनीको शेयर धितो राखी कर्जा प्रवाह हुँदा मैले बैंकलाई हानी नोकसानी पुऱ्याउने कुनै कार्य नगरेको र वदनियत नरहेको हुँदा सफाई पाउँ भन्ने समेत प्रतिवादी कर्णबहादुर थापाले मिति २०६८।६।२७ मा यस अदालतमा गरेको वयान ।
१६. नेशनल बुलियनका प्रविण नौलाखाले गरेको कर्जाकारोवारमा मैले कुनै पनि धितो शेयर दिएको छैन, धितोको सम्बन्धमा ३ मार्च २०१० को मेमोरेण्डम समेतले स्पष्ट गरेको छ । पुनम खेतानको व्यक्तिगत नामको लक्ष्मी बैंक लि. र मेरा पति राकेश कुमार अडुकिया समेत शेयरधनि रहेको नेपाल मेन्था प्रोडक्शनका नामको नेशनल हाइड्रो पावरको नाउको शेयर धितो दिएको अवस्था देखिन्छ । यसरी मेरो नाउँको कुनै पनि शेयर धितो राख्न दिएको अवस्था छैन र उक्त कर्जा कारोबारमा मेरो कुनै सम्लग्नता मिलोमतो नहुँदा झुठा अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ । मेमोरेण्डम मेरो नाउँको कुनै पनि शेयर उल्लेख नभएको र मैले उक्त कर्जा कारोबारमा कुनै धितो नदिएको हुँदा कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यमा मेरो संलग्नता छैन । मेरा उपर अभियोग दावी के कसरी लगाएको हो भन्ने नै स्पष्ट छैन । मलाई विना आधार मुद्दा लगाएको हो । बैंकलाई हानी नोकसानी पार्ने मेरो कुनै पनि वदनियत र संलग्न नरहेको हुँदा मैले अभियोग मागदावीबाट सफाई पाउनु पर्छ भन्ने समेत प्रतिवादी रुचि जाजोडियाले मिति २०६८।७।३ मा यस अदालतमा गरेको वयान ।
१७. म सन्चालक भएको नेशनल बुलियन प्रा.लि.ले लक्ष्मी बैंक लि. को ६५१०८ कित्ता र नेशनल हाइड्रोपावरको ३८८१० कित्ता शेयर धितो दिई रु. ३ करोडको शेयर कर्जा लिएकोमा विभिन्न मितिमा शेयर बिक्री गरी कर्जा साँवा व्याज तिर्दै आएको अवस्थामा अव ९८ लाख ७६ हजार साँवा र करिब ६५ हजार व्याज मात्र तिर्न बाँकी रहेको छ । बाँकी रहेको कर्जा समेत बैंकलाई चुक्ता गर्दै आउने क्रममा मेरा विरुद्ध झुठा मुद्दा दायर गरेको भएतापनि बैंकबाट लिएको कर्जाको साँवा व्याज तिर्नु वुझाउन आफु प्रतिवद्ध रहेको र क्रमशः तिर्दै आएकोमा बाँकी रहेको साँवा व्याज समेत क्रमशः तिर्दै जानेछु । मैले लिने कर्जाको दोब्बर भन्दा बढी मूल्यको शेयर धितो दिई रोक्का रहेको छ । शेयर कर्जा लिने प्रकृया सो को मूल्याङ्कन समेत नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी निर्देशन नम्बर २ को दफा १६ अनुसारको प्रकृया पुरा गराई कर्जा लिएको हुँदा दावी झुठा छ, सफाई पाउँ । राष्ट्र बैंकको निरीक्षण प्रतिवेदन र अभियोग दावी झुठा हो । मैले बैंकलाई कुनै हानी नोकसानी पुऱ्याउने उद्देश्यले कर्जा

कारोबार गरेको नभै व्यावसायी कार्यको लागि बैंकको कर्जा सुरक्षीत हुने प्रकृयाबाट यथेष्ट धितो राखि कर्जा लिएको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी प्रविण नौलाखाले मिति २०६८।७।१८ गते यस अदालतमा गरेको वयान ।

१८. मैले नेपाल राष्ट्र बैंकको निरिक्षण प्रतिवेदन पढीबाँची सुनाउँदा सुनिपाएँ । नेशनल बुलियन प्रा.लि.का संचालक प्रविण नौलाखाको अनुरोध अनुसार मेरो व्यक्तिगत नाममा रहेको लक्ष्मी बैंक लि. को १५६३२ कित्ता शेयर गोर्खा विकास बैंकमा धितो दिएको कार्य कानून प्रतिकूल छैन, नेपाल मेन्था प्रोडक्टसको नामको नेशनल हाइड्रोपावरको नाउँको कारोवारमा मेरो कुनै संलग्नता र बदनियत रहेको नहुँदा नेपाल राष्ट्र बैंकको निरिक्षण प्रतिवेदनले औल्याएको कसूर मैले नगरेको हुँदा मैले सजाय पाउनु पर्ने होइन । उक्त कर्जा दिने लिने कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता नरहेको साथै कर्जा दिने निर्णय लगायतका कामकारवाही मबाट नभएको र केवल ऋणिको अनुरोधमा व्यक्तिगत नाउँको शेयर धितो सम्म दिएको हुँदा मेरा उपर लगाइएको अभियोग दावी झुठ्ठा हो । मैले बैंकलाई कुनै हानी नोक्सानी पुऱ्याएको छैन । मेरो यसैलगाउको ०६७-FJ-०१८६ को मुद्दामा राखिएको साक्षीहरू नै प्रस्तुत मुद्दाका हकमा समेत बुझिपाउँ भन्ने प्रतिवादी पुनम खेतानले मिति २०६८।७।२३ मा गरेको वयान ।

१९. नेपाल मेन्था प्रोडक्टस प्रा.लि. म समेतको शेयरधनी रहेको कम्पनी हो । जसमा मेरो लगभग २५ शेयर रहेको छ । उक्त कम्पनीले खरिद गरेको लक्ष्मी बैंक लिमिटेडको शेयर नेशनल बुलियन प्रा.लि.लाई गोर्खा विकास बैंकबाट कर्जा लिने प्रयोजनका लागि धितो सुरक्षण राख्न दिएको हो । उक्त बैंकबाट नेशनल बुलियन प्रा.लि.ले कर्जा लिएको हो र कर्जा के कति लिए दिएको हो मलाई थाहा छैन । कर्जा लिने दिने कुरामा मेरो संलग्नता छैन । नेशनल बुलियनले कर्जा लिँदा मैले उक्त शेयर केवल व्यापारीक प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न सम्म दिएको हो । शेयर धितो राखेको कारणले निरिक्षण प्रतिवेदनले भने अनुसार मैले बैंकलाई कुनै किसिमको हानी नोक्सानी पुऱ्याएको छैन । निरिक्षण प्रतिवेदन झुठ्ठा हो । मैले व्यापारीक प्रयोजनका लागि दिएको शेयर केवल धितो सुरक्षण वापतमा प्रयोग गर्न दिएको सम्म हो । कर्जा चुक्ता नभई शेयरको रोक्का फुकुवा भयो भन्ने कुरा मलाई थाहा जानकारी हुने कुरा होइन, शेयरको रोक्का फुकुवा हुने कुरामा मेरो संलग्नता हुनेनै होइन, त्यो बैंकको काम हो, अरु मलाई थाहा छैन । मलाई अभियोग दावी अनुसारको सजाय हुनुपर्ने होइन । मेरो शेयर धितो सुरक्षण दिने कार्यले बैंकलाई हानी नोक्सानी नपुगेको हुँदा अभियोग दावी सत्य होइन, सफाई पाउँ भन्ने समेत प्रतिवादी राकेश कुमार अडुकियाले मिति २०६८।७।२५ मा गरेको वयान ।

२०. म गोरखा विकास बैंकमा सहायक प्रबन्धकको रूपमा स्थापना कालदेखिनै कार्यरत रहेको छु । उक्त बैंकमा कर्मचारीको हैसियत र संस्थापकको हैसियतले ४ हजार कित्ता शेयर रहेको छ । मैले हाउजिङ लोन वापत रु १५ लाख लिएकोमा हाल बुझाउन करिव १३ लाख जति बाँकी छ । अरु मेरा नजिकका नातेदारले ऋण लिएका छैनन् । हाल उक्त बैंक नेपाल राष्ट्र बैंकबाट समस्याग्रस्त बैंकका रूपमा घोषणा भएको छ । तर संचालक भैरहेको अवस्था छ । डिपोजित फिर्ता र ऋण उठाउने कार्य मात्र भैरहेको छ । नेशनल बुलिनियम प्रा.लि.लाई कर्जा प्रवाह गरेको ठिक हो । संचालक समितिमा

छलफल गरी उक्त ऋण लिने दिने सैद्धान्तिक सहमती भएपछि कर्जा समितिले दिएको निर्देशन बमोजिम मैले कर्जा सम्बन्धी प्रकृयागत कार्यहरू सम्पादन गरेको हो । दावी बमोजिमको कसूर नगरेको हुँदा जाहेरी अनुसार हुनुपर्ने होइन । मलाई रु. ५० लाख सम्मको कर्जा स्वीकृत गर्ने अधिकार छ । सो माथिको कर्जा स्वीकृत गर्ने अधिकार मलाई छैन । कर्जाका लागि सञ्चालक समितिमा छलफल गरी प्रारम्भिक स्वीकृत भएपछि कर्जा फायल तयार गर्न म कार्यरत कर्जा शाखामा आएपछि सो कर्जाको लागि मैले गर्नु पर्ने कार्य सम्म गर्ने हो । सो कर्जामा मेरो कुनै राय र सहमती रहेको हुँदैन । माथिल्लो पदाधिकारीको निर्देशनमा मैले काम सम्पादन सम्म गरेको हुँ । सो कर्जा सम्बन्धी कागजहरूमा मैले सही गर्नु पर्ने स्थानमा भएका सहीहरू मेरै हुन् । म सो संस्थाको कर्जा शाखाको कर्मचारी भएकोले कर्जा समितिले भने बमोजिम कर्जा सम्बन्धी फायलसम्म मैले तयार गरेको हुँ । अभियोग दावी बमोजिमको कसूर मैले नगरेको हुँदा मैले यस मुद्दामा सजाय पाउनु पर्ने होइन । उक्त कर्जा मध्ये हाल साँवा व्याज गरी जम्मा ९८ लाख बाँकी रहेकाले मैले प्रस्तुत मुद्दामा सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत प्रतिवादी दिपक राना मगरले यस अदालतमा मिति २०६९।६।२१ मा गरेको वयान ।

२१. गोरखा विकास बैंकमा स्थापनाकाल वि.सं. २०६१ सालदेखि नै संचालक समितिको सदस्य रहि आएकोमा राष्ट्र बैंकको निर्देशन बमोजिम नयाँ संचालक समिति गठन गरेपश्चात् मिति २०६७ साल चैत्र २८ देखि म पदमुक्त भएको हुँ । सो बैंकमा मेरो करीव १ लाख २ हजार कित्ता संस्थापक शेयर रहेको छ । सो बैंकबाट म र मेरो नजिकका व्यक्तिहरूले कुनै कर्जा लिएको छैनौं । म संचालक रहेको अवधिमा बीचमा करिव ३ (तीन) वर्ष कर्जा उप-समितिको सदस्यको रूपमा रही कार्य गरेको थिएँ । म बैंकको संचालक मात्र हुँ । कर्जाका लागि सम्बन्धित ऋणीले निवेदन दिए पश्चात् कर्जा विभागले सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी व्यवस्थापन विभागमा पठाउँदछ । व्यवस्थापन विभागले ती सम्पूर्ण कागजातको अध्ययन गरी कर्जा दिन उपयुक्त छ भन्ने सिफारिस गर्दछ । सो सिफारिस गरी सकेपछि व्यवस्थापन विभागका सदस्यहरूले कार्यकारी अध्यक्ष समक्ष पेश गर्दछन् । कार्यकारी अध्यक्षले कर्जा उप-समितिको बैठक बोलाई उक्त कर्जा फायल बारे छलफल गरी कर्जा दिन उपयुक्त देखिएमा संचालक समिति समक्ष पेश गर्दछ । मलाई कर्जा स्वीकृत गर्ने यकीन सीमा अहिले थाहा भएन । तर आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रको कर्जा विभागले स्वीकृत गर्दछ । सो भन्दा माथिको हकमा व्यवस्थापन समितिले र रु. ७ करोड भन्दा माथिको हकमा संचालक समितिले कर्जा स्वीकृत गर्दछ । सोही प्रक्रिया बमोजिम कर्जा स्वीकृत गरिएको हो । कर्जा स्वीकृत गर्ने गरी भएको निर्णयमा सहि गर्ने सम्मको कार्य मेरो काम अन्तर्गत पर्दछ । तर स्वीकृत भैसकेका कर्जा दुरुपयोग भएको कुरा मलाई जानकारी हुँदैन । सो कुरा बैंक व्यवस्थापनले हेर्ने कुरा हो । म बैंकको कार्यकारी संचालक नभएकोले बैंकका दैनिक क्रियाकलापमा मेरो कुनै भूमिका रहँदैन । यी सबै कार्य बैंक व्यवस्थापनले नै गर्ने हो । मैले अभियोग दावी अनुसारको कसूर नगरेकोले मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन । ऋणीसँग मिलेमतो गरी व्यक्तिगत लाभका लागि कुनै कार्य गरेको छैन । बैंकको नियम अनुसार निर्णय प्रक्रियामा सहिसम्म गरेको हुँ । ऋणी नेशनल वुलियन प्रा.लि.लाई शेयर धितो राखी बैंकिङ नीति अनुसार कर्जा प्रवाह भएको हो । उक्त कर्जा स्वीकृत गर्ने निर्णयमा भएको सही मेरो हो । कर्जाका सम्बन्धमा पुन्याउनु पर्ने

- सबै प्रक्रिया पुन्याउने जिम्मेवारी कर्जा विभाग र व्यवस्थापन समितिको हो । म संचालक र कर्जा उप-समितिको सदस्य मात्र रहेकोले मैले सजाय पाउनु पर्ने होइन भनि प्रतिवादी धनप्रसाद राईले मिति २०७०।१।४ मा गरेको वयान।
२२. मेरो पक्ष राकेश अडुकियाको नाममा कुनै कर्जा लिएको छैन सहवित्तीयकरण कर्जाको बारेमा थाहा छ तर विस्तृत विवरण सहवित्तीयकरण कर्जा लिने कम्पनीका संचालकबाट थाहा हुने छ। मेरो पक्ष रुचि जाजोडियाको नाममा कुनै कर्जा लिएको छैन सहवित्तीयकरणकर्जा लिने कम्पनीका संचालकबाट नै थाहा हुने छ मलाई थाहा छैन भन्ने मिति २०७०।५।११ मा वारेस भागवत प्रसाद चौधरीले गरेको कागज ।
२३. हाल गोरखा विकास बैंकको व्यवस्थापन नेपाल राष्ट्र बैंकले जिम्मा लिएको छ र सहवित्तीयकरण ऋण कर्जा प्रवाह भएका बैंकको ऋण कृषि प्रेमुरा होल्डिङ्ग प्रा.लि.का सम्बन्धमा हाल बैंकले कुनै कारवाही गरेको मेरो जानकारीमा छैन । ऋण प्रवाह भएका उद्योगहरू नेपाल सरकार, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भएका छन् । माथि उल्लेखित व्यहोराको कागज गरी दिए भन्ने मिति २०७०।५।११ मा दिपक राना मगरले गरेको कागज।
२४. प्रतिवादी प्रविण नौलाखा एकल संचालक भएको नेशनल बुलियन प्रा.लि.ले रु. ३,००,००,०००।- कर्जा लिएकोमा मिति २०७०।६।६ सम्ममा साँवा रु. ९२,०४,०००।- र व्याज रु. ११,५८,७५६।५४ बाँकि रहेको सम्पूर्ण शेयर विक्री गरी आंशिक हर्जना भुक्तानी गरेको भन्ने गोरखा विकास बैंकको मिति २०७०।६।६ को पत्र ।
२५. मुद्दा नं. FJ-१८४ मा नेशनल बुलियन प्रा.लि.लाई कर्जा प्रवाह हुँदा सहवित्तीयकरण शिर्षक अन्तर्गत ऋण प्रवाह भएको नभई धितो सुरक्षण प्रयास राखि कर्जा प्रवाह गरेको हो । कर्जा सुरक्षित छ छैन लगायतका धितो कर्जाको बारेमा सम्पूर्ण कार्य गरी विश्लेषण गर्ने र कर्जा दिन उपयुक्त हो होईन भनि सिफारिस गर्ने कार्य कर्जा विभागको भएको हुँदा मलाई अरु कुरा थाहा भएन । उक्त कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयमा प्रा.लि. कम्पनीको रूपमा दर्ता भएको र स्थाई लेखा नं. समेत लिएको प्रमाण पत्रको फोटोकपी समेत सम्बन्धित ऋणी कम्पनीले कर्जा प्रवाह गर्नु पूर्व बैंकमा पेश गरेको थियो । हाल उक्त कम्पनीले बैंकको सम्पूर्ण कर्जा चुक्ता गरी सकेको भन्ने सुन्नमा आएको र म कारागार शाखा डिल्लीवजारमा थुनामा रहेको हुँदा अन्य मलाई केही थाहा जानकारी भएन भन्ने डम्बरबहादुर तामाङ (वम्जन)ले मिति २०७०।६।१८ मा गरेको कागज।

ठहर खण्ड

२६. नियमानुसार साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचिमा चढी निर्णायार्थ यस इजलाश समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको अभियोग मागदात्री तर्फ हेर्दा, प्रविण नौलाखा एकल संचालक रहेको नेशनल बुलियन प्रा.लि. को कारोवारको कुनै मूल्याङ्कन नगरी विना प्रयोजन हचुवाको भरमा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन विपरित कृषि प्रेमुरा होल्डिङ्ग प्रा.लि.का संचालक पुनम खेतानको नाममा रहेको लक्ष्मी बैंकको १५,६३२ कित्ता शेयर र राकेशकुमार अडुकियाको नाममा दर्ता रहेको नेपाल मेन्था प्रोडक्स प्रा.लि.को नाउँमा रहेको नेशनल हाइड्रो पावरको ३८,८१० कित्ता शेयर धितो राखी नेशनल बुलियन प्रा.लि.को

नाउँमा रु. ३ करोड गोर्खा डेभलपमेन्ट बैंकबाट ऋण लिई सो ऋण सदुपयोग हुन नसकेको र कर्जा तिर्न बाँकी रहेको साँवा र व्याज सहित रु.१,८०,१३,७७६।१२ हिनामिना भई बैंकलाई हानी नोक्सानी भएकोले प्रतिवादीहरूको कार्य बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७, ८ र ९ विपरित कसूर वारदात भएको सिद्ध हुन आएको हुँदा उक्त कर्जा प्रवाह गर्न सिफारिस गर्ने र स्वीकृत गर्ने बैंकका कार्यकारी अध्यक्ष तथा पदाधिकारीहरू डम्बरबहादुर तामाङ (बम्जन), धनप्रसाद राई, कर्णबहादुर थापा, दिपक राना मगर, राजेन्द्रदास श्रेष्ठ र कर्जा दुरुपयोग गर्ने प्रविण नौलाखालाई सोही ऐनको दफा १५ (२) (घ) अनुसार कैद र उक्त नोक्सानी विगो बमोजिम जरीवाना गरी निज प्रतिवादीहरूबाट बैंकलाई विगो समेत भराई पाउँ भन्ने अभियोग माग दावी देखियो । साथै प्रतिवादीहरू मध्येका रुचि जाजोडिया र पुनम खेतान बैंकको संस्थापक शेयरधनी भएको कृषि प्रेमुरा होल्डिङ्ग प्रा.लि.का संचालक रहेका र मेन्था प्रोडक्स प्रा.लि.का संचालक राकेश कुमार अडुकिया रुचि जाजोडियाको पति हुन् । निजहरूले लक्ष्मी बैंक तथा नेशनल हाइड्रो पावरमा रहेको शेयर धितो दिई ऋणीले गोर्खा विकास बैंकबाट कर्जा लिएको र उक्त कर्जा दुरुपयोग भई बैंकलाई रु. १,८०,१३,७७६।१२ हानी नोक्सानी पुऱ्याएको हुँदा निजहरूको सो कार्य बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ९ विपरितको कसूर देखिँदा निजहरूलाई सोही ऐन को दफा १५ (२) (घ) अनुसार कैद र नोक्सानी विगो बमोजिम जरिवाना गरी निज प्रतिवादीहरूबाट बैंकलाई उक्त विगो समेत भराई पाउँ भन्ने अभियोग माग दावी रहेको देखिन्छ।

२७. प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाला नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट बहसको क्रममा उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रेशमराज रेग्मी र हेमराज ज्ञावलीले गोर्खा विकास बैंकमा कर्जा प्रवाह गर्दा र बैंकको आन्तरिक काम कारवाहीमा अनियमितता भएको वारेमा राष्ट्र बैंकलाई विभिन्न श्रोतबाट जानकारी हुन आएकोले बैंकको काम कारवाहीमा सुधार गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले पटक-पटक निर्देशन दिँदै आएको र निर्देशन पालना नगरेको कारण स्थलगत निरीक्षण गरेको हो । उक्त बैंकको स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदनमा औल्याइएका आर्थिक अनियमितताको विषयमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ९८ ले दिएको जिम्मेवारी अनुसार प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित कर्जा प्रवाहको विषय समेतमा आवश्यक अनुसन्धान र कारवाहीको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले जाहेरी दिएको हो । प्रतिवादीहरूले राष्ट्र बैंकको निर्देशन, बैंकको कर्जा नीति २०६५ र आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६५ विपरित शेयर धितो राखी ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गरेका कारण अभियोग मागदावी बमोजिम बैंकलाई हानी नोक्सानी भएको भन्ने समेतको तर्कपूर्ण बहस गर्नु भयो । त्यसैगरी गोरखा विकास बैंकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री बाबुराम दाहालले प्रतिवादीहरू पुनम खेतान, राकेश कुमार अडुकिया र रुचि जाजोडियाबाट शेयर धितो दिन लगाई बैंकको कर्जा नीति तथा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी विनियमावली र राष्ट्र बैंकबाट जारी भएको निर्देशन तथा निर्देशिका एवं प्रचलित बैकिङ्ग कारोवार सम्बन्धी कानून विपरित शेयर धितो लिई शेयरको वास्तविक विश्लेषण नगरी कर्जा सिफारिस गर्ने र स्वीकृत गर्ने बैंकको संचालक पदाधिकारी र कर्मचारी समेतका प्रतिवादीहरूले ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गरी आर्थिक अनियमितता गरेको हुँदा बैंकलाई हानी नोक्सानी हुन गई निक्षेपकर्ताहरूको हक हितमा समेत असर पर्न गएकोले प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय हुनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो । वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट

विशेष सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाण्डौंका विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरू द्वय श्री धनेश्वर पौडेल र उमाकान्त पौडेलले गोर्खा विकास बैंकका पूर्व संचालक प्रविण नौलाखा एकल संचालक रहेको नेशनल वुलियन प्रा.लि.लाई कर्जा प्रवाह गर्दा प्रतिवादीहरू मध्येका बैंकका कर्जा प्रमुख दिपक राना मगर, महाप्रबन्धक राजेन्द्रदास श्रेष्ठ र सहायक महाप्रबन्धक कर्णबहादुर थापा समेत रहेको व्यवस्थापन समितिले सह-प्रतिवादीहरू पुनम खेतान र राकेश कुमार अडुकियाले धितो जमानत दिएको लक्ष्मी बैंक र नेशनल हाइड्रोपावरको शेयरको बजार मूल्यको पर्याप्त विश्लेषण र मूल्याङ्कन नै नगरी विना प्रयोजन हचुवाको भरमा नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व स्वीकृति नलिई उक्त बैंकको निर्देशन विपरित बैंकलाई हानी नोक्सानी र ऋणीलाई नाजायज फाइदा पुग्ने गरी बदनियत पूर्वक कर्जा स्वीकृतिको लागि कार्यकारीणी समितिमा सिफारिस गरेका र प्रतिवादीहरू मध्ये बैंकका कार्यकारी अध्यक्ष डम्बरबहादुर बम्जन, संचालक सदस्य धनप्रसाद राई र महाप्रबन्धक राजेन्द्रदास श्रेष्ठ समेत रहेको कार्यकारीणी समितिले ऋणी प्रा.लि.लाई रु ३ करोड कर्जा स्वीकृत गर्दा धितोको पर्याप्त विश्लेषण नगरी, ऋणी संस्थाको आर्थिक र वित्तीय हैसियतको मूल्याङ्कन नगरी, बैंकसँग वित्तीय सरोकार भएका व्यक्तिका नाउँको शेयर धितो लिई, बैंकको कर्जा नीति, २०६५ तथा आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६५ को विपरित कर्जा स्वीकृत गर्ने निर्णय गरी ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गरी बैंकलाई हानी नोक्सानी पुऱ्याई प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको हुँदा कर्जा सिफारिस गर्ने, कर्जा स्वीकृत गर्ने बैंकका पदाधिकारीहरू र शेयर धितो दिने र ऋणी प्रा.लि. का संचालक प्रतिवादी प्रविण नौलाखालाई अभियोग माग दावी बमोजिम दण्ड सजाय गरी नोक्सानी विगो प्रतिवादीहरूबाट बैंकलाई भराई पाउँ भन्ने समेतको तर्कपूर्ण बहस गर्नु भयो ।

२८. प्रतिवादीहरू मध्येका बैंकका सहायक महाप्रबन्धक कर्णबहादुर थापाको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ता श्री शुशिल कुमार पन्त र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री नरेन्द्र प्रसाद गौतम र सरोजकृष्ण घिमिरे तथा बैंकका कर्जा प्रमुख प्रतिवादी दिपक रानामगरका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ता श्री पूर्णमान शाक्य र विद्वान अधिवक्ता श्री भीम बन्जाराको आफ्नो पक्ष यी प्रतिवादीहरूले केवल कर्जा सिफारिस गर्ने व्यवस्थापन समितिको सदस्यको हैसियतले सही सम्म गरेका छन् । यि प्रतिवादीहरूले गरेको काम कारवाहीको नियन्त्रण, रेखदेख र जाँचबुझ (Check and Balance) गर्ने जिम्मेवारी बैंकको कार्यकारी प्रमुख(CEO) तथा अध्यक्ष दुबैको जिम्मेवारी लिएका सह-प्रतिवादी डम्बरबहादुर बम्जनको हो । कर्जा सिफारिस गर्दा पर्याप्त धितो लिएको छ, छैन, ऋणीको आर्थिक हैसियत विश्वसनीय छ, छैन र जुन उद्देश्यको लागि कर्जा माग भएको छ सो को सदुपयोग हुन सक्ने संभावना छ, छैन र कर्जा प्रवाह गर्ने प्रक्रियागत कार्य पुरा भएको छ, छैन आदिको विश्लेषण र आँकलन गरेर मात्र कर्जा स्वीकृत गर्ने अख्तियार प्राप्त समिति वा पदाधिकारीले निर्णय गर्नु पर्ने हुन्छ । तसर्थ कर्जा सिफारिस गर्ने र स्वीकृत गर्ने पदाधिकारीलाई एउटै किसिमको फौजदारी कसुर र सजायको माग दावी लिई दायर भएको अभियोग माग दावी न्यायसंगत छैन । स्वीकृत कर्जा प्रवाह गर्दा बैंकलाई भएको हानी नोक्सानीको जिम्मेवारी कर्जा स्वीकृत गर्ने पदाधिकारीले लिनु पर्ने भएकोले प्रतिवादीहरू कर्णबहादुर थापा र दिपक राना मगरले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउनु पर्छ भनि बहस गर्नु भयो । त्यसैगरी प्रतिवादी धनप्रसाद राईका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कुन्साङ लामा र

हेरेन्द्र प्रसाद राईले यी प्रतिवादी बैंकका गैर कार्यकारी संचालक मात्र हुन । कर्जा सिफारिस समितिले कर्जा प्रवाह गर्ने सम्पूर्ण प्रक्रिया पुरा गरी सिफारिस गरेको कर्जा स्वीकृत गर्ने निर्णयमा कार्यकारीणी समितिको सदस्यको हैसियतले सही सम्म गरेका हुन् । यि प्रतिवादीको बैंकका दैनिक काम कारवाही र कर्जा दुरुपयोग वारेमा रेखदेख तथा नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवारी हुँदैन । कर्जा सिफारिसको प्रक्रिया पुरा गर्ने र धितोको विश्लेषण गर्ने जिम्मेवारी कर्जा विभागका पदाधिकारीको हो । शेयर धितो राखी ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको कुनै बदनियत र स्वार्थ छैन । कर्जा स्वीकृत गर्दा यि प्रतिवादीले ऋणीबाट कुनै अनुचित लाभ लिएका छैनन् । बैंकको प्रशासनिक तथा आर्थिक नियन्त्रण र रेखदेखको सम्पूर्ण जिम्मेवारी लिएका कार्यकारी अध्यक्षको संयोजकत्वमा गठित कार्यकारीणी समितिको सदस्यको रूपमा रही कर्जा नीति तथा कानूनको परीधि भित्र रही भएको निर्णयमा सही गर्ने कार्य फौजदारी कसुर हुन सक्तैन । ऋणीले भाखा भित्र कर्जा नतिरेको वा कर्जा दुरुपयोग गरेको विषयमा यि प्रतिवादीलाई जिम्मेवार बनाउन नमिल्ने समेतका आधार कारणहरूबाट यि प्रतिवादीले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउन पर्दछ भनि बहस गर्नु भयो । अर्का प्रतिवादी बैंकका कार्यकारी अध्यक्ष डम्बरबहादुर बम्जनका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू डा. रंजितभक्त प्रधानाङ्ग श्री शम्भु थापा र श्री माधव प्रसाद वास्कोटा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रमन कुमार श्रेष्ठ, श्री कृष्णबहादुर थापा र श्री कुन्साङ लामाले यि प्रतिवादीले लक्ष्मी बैंक र नेशनल हाइड्रोपावर कंपनीको शेयर धितो राखी ऋणीलाई कर्जा स्वीकृत गर्दा कुनै बदनियत राखेको वा अनुचित लाभ लिएको तथ्य वादी पक्षले पुष्टि गर्न सकेको छैन । बैंकका कर्जा प्रमुख समेत रहेको ३ सदस्यीय व्यवस्थापन समितिले कर्जा प्रवाह गर्न सम्पूर्ण प्रकृया पुन्याई कर्जा स्वीकृतीको लागि सिफारिस गरेपछि यी प्रतिवादीको संयोजकत्वमा रहेको कार्यकारीणी समितिले कर्जा स्वीकृत गरेको हो । ऋणी नेशनल वुलियन प्रा.लि. का संचालक प्रविण नौलाखाले गोर्खा विकास बैंकको संचालक पदबाट राजीनामा दिए पश्चात निज संचालक रहेको उक्त प्रा.लि.लाई बैंकले कर्जा प्रवाह गरेको हो । उक्त कार्यलाई प्रचलित कानूनले बर्जित गरेको छैन । विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शेयर धितो राखी कर्जा प्रवाह गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३, बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ र नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ समेतले बन्देज लगाएको छैन । बैंकको कर्जा तथा लगानि नीति २०६५ तथा आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६५ र नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका, २०६७ को निर्देशन नं. २ को दफा १६ मा उल्लेखित शेयरको मूल्याङ्कन गर्ने प्रक्रियाको अधिनमा रही कर्जा प्रवाह गरेको कार्यलाई अनियमित र गैर कानूनी कार्य भनी कसुर कायम गर्न मिल्दैन । यसरी ऐन कानून तथा नीति निर्देशनहरू समेतको अधिनमा रही प्रवाह भएको कर्जा नतिरे वा दुरुपयोग गरेमा कर्जा असुली प्रक्रिया अनुसार ऋणीबाट असुल गर्नुपर्ने हुन्छ । कर्जा स्वीकृत गर्नेलाई ऋण असुलीको दायित्व थोपर्ने र कसुर कायम गरी सजाय गर्न मिल्दैन । ऋण असुलीको सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन (BAFIA ACT) २०६३ को दफा ५७ र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, (DRT ACT) २०५८ को दफा १४ को कारवाही र प्रक्रियामा नगई प्रस्तुत अभियोग माग दावी अनुसार बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको फौजदारी कसुर कायम गर्न नमिल्ने हुँदा प्रतिवादी डम्बरबहादुर बम्जनले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउनु पर्दछ भनी बहस गर्नु भयो ।

२९. प्रतिवादी मध्येका प्रविण नौलाखाका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री मेघराज पोखरेल, श्री जयनारायण पौडेल र श्री नरेन्द्र प्रसाद गौतमले बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४८ ले बैंकका वाहालवाला संचालकलाई वित्तीय स्वार्थ भएको कम्पनी वा संस्थाबाट कुनै किसिमको कर्जा वा सुविधा लिई कारोवार गर्न बन्देज लगाएको छ । तथापी यी प्रतिवादी प्रविण नौलाखाले गोर्खा विकास बैंकको संचालक पदबाट मिति २०६६।११।१ मा राजीनामा दिईसकेकाले निजलाई उक्त बैंकबाट बैकिङ्ग कारोवार गर्न बन्देज लाग्दैन । निजको नेशनल वुलियन प्रा.लि. को चुक्ता पूँजी सँग कर्जा दिने कार्यको तादम्यता हुँदैन । शेयर धितो राखी कर्जा लिन कुनै परियोजना चाहिँदैन । यस्तो कर्जा काहाँ कसरी खर्च गर्ने हो भनि खुलाउन नपर्ने हुँदा आफुखुसी खर्च गर्न पाउने कर्जा हो । ऋणीले कर्जा नतिरे कर्जा असुली प्रकृयाद्वारा असुल गर्नु पर्छ । त्यसैगरी विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शेयर धितो राखी कर्जा लिन बैंकको कर्जा नीति तथा आर्थिक प्रशासन नियमावली र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन समेतबाट बन्देज नलगाइएकोले कर्जा प्रवाह गर्ने बैंकले धितो पर्याप्तताको विश्लेषण गरी सुरक्षण स्वीकार गरी कर्जा प्रवाह गरेको हुँदा प्रस्तुत कर्जा नियम कानून सम्मत छ । यी प्रतिवादीले लिएको कर्जा मध्ये केही मात्र असुल हुन बाँकी रहेकोले BAFIA ACT, 2063 र DRT ACT, 2058 बमोजिम देवानी कार्यविधि अनुसार असुलीको कारवाही नचलाई सिधै बैकिङ्ग कसूर सम्बन्धी फौजदारी कारवाही चलाउन नमिल्ने हुँदा यी प्रतिवादीले सफाई पाउनु पर्छ भनी बहस गर्नु भयो । त्यसैगरी प्रतिवादीहरू मध्ये पुनम खेतान, रुचि जाजोडिया र राकेशकुमार अडुकियाको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू सुरेन्द्र खड्का र नरेन्द्रप्रसाद गौतमले प्रतिवादी मध्येकी रुची जाजोडियाले प्रस्तुत मुद्दामा उल्लेखित कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यमा कुनै धितो सुरक्षण नदिएकी र उक्त कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यमा निजको कुनै संलग्नता छैन । प्रतिवादी मध्येकी पुनम खेतान कृषि प्रेमुरा होल्डिङ्ग प्रा.लि.को संचालक रहेतापनि उक्त प्रा.लि.को शेयर धितो राखी ऋणीलाई कर्जा प्रवाह भएको होइन । निजले आफ्नो नाउँको लक्ष्मी बैंकको नीजी शेयर धितो दिएकी छन् । अर्का प्रतिवादी राकेशकुमार अडुकियाले आफ्नो नाउँमा दर्ता रहेको मेन्था प्रोडक्स प्रा.लि. को शेयर ऋणीलाई धितो राख्न दिएका हुन् । निजको गोर्खा विकास बैंकसँग कुनै वित्तीय स्वार्थ छैन । बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दाको शेयरको मूल्य क्रमशः पछि घट्दै गएमा ऋणीबाट सुरक्षण वापत थप धितो लिने कार्य बैंकको हो । ऋणीलाई कर्जा प्रवाह हुँदा शेयर धितो दिएकै कारणले मात्र यी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेको भनी सजाय गर्न मिल्दैन । यी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

३०. उपरोक्त बहस जिकिर तथा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गरी निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

(क) बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शेयर धितो राखी बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व स्वीकृति लिन अनिवार्य छ, छैन ?

(ख) बैंकबाट ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गर्दा प्रचलित कानून तथा कर्जा नीतिको मापदण्ड विपरीत भएको काम कारवाही र खराब कर्जा असुली सम्बन्धमा BAFIA ACT 2063 तथा DRT ACT, 2058

अन्तर्गत कारवाही चलाउनु पर्ने हो वा बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को कारवाही आकर्षित हुने हो ?

(ग) प्रतिवादीहरूले अभियोग माग दावी बमोजिमको आरोपित बैकिङ्ग कसुर गरेका हुन, होइनन्? र निजहरूलाई आरोपित कसुरमा सजाय हुनु पर्ने हो वा होइन ?

३१. सर्वप्रथम बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शेयर धितो राखी बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व स्वीकृति लिन अनिवार्य छ, छैन भन्ने प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, प्रचलित कानूनले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शेयरलाई कस्तो प्रकृतिको संपत्तिको रूपमा वर्गिकरण गरेको छ भन्ने विषय महत्वपूर्ण हुन आउछ । आर्थिक उदारीकरणद्वारा उद्योग, व्यापार र व्यावसायका क्षेत्रमा लगानी प्रवर्द्धन गरी मुलुकको आर्थिक विकासमा गतिशीलता ल्याउन तथा कंपनीको संस्थापना, संचालन तथा प्रशासनलाई अझ बढी सुगम, सरल र पारदर्शिवनाउने उद्देश्य राखी सो को लागी कानूनी व्यवस्था गर्न तर्जुमा गरिएको कंपनी ऐन, २०६३ को दफा ४२ ले शेयर तथा डिबेन्चरलाई चल संपत्ति सरह विक्री गर्न वा धितो बन्धक राख्न सकिने प्रकृतिको संपत्तिको रूपमा कानूनी संरक्षण दिएको पाइन्छ । त्यसैगरी समग्र बैकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वासनीयताको अभिवृद्धि गर्ने, निक्षेपकर्ताहरूको हक हितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने, सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बैकिङ्ग तथा वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउने र यस क्षेत्रमा जोखिम कम गर्ने तथा उदारीकरण गरी अर्थतन्त्रलाई सवल तथा सुदृढ वनाउने उद्देश्यले आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्न बनेको बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, (BAFIA ACT) २०६३ को दफा ९ को उपदफा (२) मा कारोबार संचालन गरेको ५ वर्षको अवधि पछि नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको शर्तको अधिनमा रही बैंक वा वित्तीय संस्थाको संस्थापकले आफ्नो नामको शेयर विक्री गर्न वा धितो बन्धक राख्न सक्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ भने सोही ऐनको दफा ४७ को उपदफा (२) को देहाय (ब) ले गोर्खा विकास बैंक समेतका (ख) वर्गमा वर्गिकृत विकास बैंकहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकि दिएको सीमा भित्र रही शेयर डिबेन्चर, वण्ड ऋणपत्र, वचत पत्र वा अन्य वित्तीय उपकरणहरूको माध्यमबाट पूँजि परीचालन गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था गरेको समेत पाईन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले इजाजत पत्र प्राप्त वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरेको एकीकृत निर्देशन, २०६७ को निर्देशन नं २ को दफा १६ मा Margin Landing प्रकृतिको शेयर सुरक्षण राखी प्रवाह हुने कर्जाको सम्बन्धमा धितो पत्र वजारमा सूचिकृत संस्थाहरूको शेयरको धितो मूल्याङ्कन गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेडबाट प्रकाशित पछिल्लो १८० कार्य दिनको अन्तिम मूल्यको औषत मूल्य वा शेयरको प्रचलित बजार मूल्य मध्ये जुन कम हुन्छ, सो रकमको आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्था आफैले कर्जामा हुने जोखिम न्यूनीकरण हुने गरी आवश्यक Margin कायम गरेर मात्र शेयर धितो कर्जा प्रवाह गर्न सकिने छ भन्ने निर्देशन प्रस्तुत कर्जा प्रवाह हुनु पूर्व नै जारी भैसकेको देखिंदा उक्त निर्देशनको अधिनमा रही प्रस्तुत कर्जा प्रवाह गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकको छुट्टै प्रकृतिको स्वीकृत वा अनुमति लिई रहनु पर्ने अवस्था देखिएन । त्यसैगरी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृती गोर्खा विकास बैंकको कर्जा तथा लगानी नीति, २०६५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी विनियमावली, २०६५ समेतले इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कुनै व्यक्ति विशेष वा कम्पनीको नाउँमा रहेको शेयर धितो राखी कर्जा प्रवाह गर्न कुनै रोकतोका वा बन्देज लगाएको स्थिति नदेखिंदा सह-प्रतिवादीहरू राकेश कुमार अडुकिया

र पुनम खेतानले मन्जुरी दिएको शेयर धितो राखी ऋणी नेशनल बुलियन प्रा.लि. लाई कर्जा प्रवाह गर्दा अनिवार्य रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व स्वीकृति लिनु पर्नेमा त्यस्तो स्वीकृति नलिई कर्जा प्रवाह गर्ने कार्य अनियमित तथा त्रुटिपूर्ण भएको छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकिर संग यो इजलास सहमत हुन सकेन ।

३२. बैंकबाट ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गर्दा प्रचलित कानून तथा कर्जा लगानी नीतिको मापदण्ड विपरित भएको काम कारवाही र खराब कर्जा असुली सम्बन्धमा BAFIA- ACT, 2063 तथा DRT ACT, 2058 अन्तर्गतको कारवाही चलाउनु पर्ने हो वा बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को कारवाही आकर्षित हुने हो ? भन्ने दोश्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, बैंकिङ तथा वित्तीय कारोवार गर्ने इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९ र ८० नं. बमोजिम नियमनकारी निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा आवश्यक नियम तथा विनियम बनाउन जारी भएको आदेश निर्देशन तथा सूचनाहरू, मुद्रा तथा कर्जा लगानी र असुली समेतका विषयमा समय-समयमा दिएको निर्देशनहरूको अनिवार्य रूपमा पालना गर्नु पर्ने र सो को अधिनमा रही त्यस्ता बैंक तथा वित्तीय संस्थाले बनाएका स्वीकृत कर्जा तथा लगानी नीति एवं आन्तरिक आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी विनियमावलीको मापदण्ड तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५६ बमोजिम आफूलाई मान्य हुने चल अचल संपत्ती सुरक्षणमा लिई वा आफ्नो हितको सुरक्षा हुने गरी उचित जमानतमा ऋणीलाई कर्जा प्रदान गर्नु पर्ने कानुनी दायित्व र अधिकार बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रदान गरिएको छ । उक्त अधिकारको अधिनमा रही असल नियतले Business Purpose को लागी कर्जा लगानि भएको र कर्जा लगानि प्रक्रियामा अनियमितता भएको तथा प्रचलित बैंकिङ कारोवार सम्बन्धी ऐन कानून तथा नियम विनियमको उल्लंघन गरी कर्जा प्रवाह गरेको भन्ने प्रश्न नउठेको वा नदेखिएको स्थितिमा कर्जा प्रवाह गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाका संचालक तथा कर्मचारीहरू समेतका पदाधिकारी उपर नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ९५, ९६, ९९ र १०० न. तथा BAFIA ACT, 2063 को दफा ७०, ७१ र ७४ अन्तर्गतको कारवाही र बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ देखि १४ सम्मको कसुरमा दफा १५ मा उल्लेखित सजाय गर्ने समेतका कानुनी कारवाही गर्नु पर्ने अवस्थाको श्रृजना नै हुँदैन । त्यस्तो अवस्थाको श्रृजना नभएको र कर्जा प्रवाह गर्दा कानूनको प्रक्रिया पुरा गरी विधि सम्मत कर्जा प्रवाह भएको स्थितिमा ऋणीले शर्त र कबुलियत बमोजिम भाखा भित्र कर्जा चुक्ता नगरेको अवस्थामा BAFIA ACT, 2063 को दफा ५७ मा उल्लेखित कर्जा असुली सम्बन्धी प्रक्रिया अवलम्बन गरी ऋणीले कर्जा लिंदा धितो सुरक्षण वापत राखेको सम्पति लिलाम गरी लिन कानुनी प्रक्रिया अपनाई कर्जा असुली गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसरी ऋणीले धितो राखेको सम्पत्तिबाट कर्जाको साँवा व्याज असुल हुन नसकेमा ऋणीको स्वामित्वमा रहेको निजको हक लाग्ने कुनै पनि चल अचल संपत्तीबाट प्रचलित कानून बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो साँवा व्याज असुल गर्न सक्ने कानुनी व्यवस्था छ । यस्तो ऋण असुली प्रक्रियामा जाँदा सर्वप्रथम शुरक्षणमा रहेको धितो लिलाम गर्दा बैंक आफैले लिलामी सूचना निकाली पञ्चकृते मूल्याङ्कन गराई असूल गर्न सक्ने हुँदा अन्य अदालती वा सरकारी निकायको साहारा नलिईकन कर्जा असूली गर्न सक्ने र धितोले कर्जाको साँवा व्याज असुल नभएको खण्डमा ऋणीको अन्य चल अचल संपत्तीबाट कर्जा असुल गर्नको लागि वित्तीय संस्थालाई पनि व्यक्ति सरह

सरकारी निकाय वा अदालती कारवाहीको प्रक्रियामा जानु पर्ने हुन्छ। त्यस्तो प्रक्रियामा जानको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, (DRT ACT)२०५८ को दफा १४ को उपदफा (७) को देहाय (क) (ख) को अवस्था पुरा गरी सोही ऐनको दफा १५ मा उल्लेखित हदम्याद भित्र ऋण असुली न्यायाधीकरण समक्ष उजुरी निवेदन दिनु पर्ने र उक्त न्यायाधीकरणको निर्णयानुसार ऋणीको चल अचल संपत्तीबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा असुली गर्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ । यस्तो प्रकृतिको ऋण असुली प्रक्रिया विशुद्ध ऋणीसँग कर्जा असुली गर्ने देवानी दायित्व (Civil Liability) को विषयमा मात्र सीमित रहेको हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दाको अभियोग माग दावी केवल ऋणीसँग कर्जा असुलीको सन्दर्भमा मात्र सीमित नभई कर्जा प्रवाह गर्ने पदाधिकारीहरू र धितो जमानत दिने व्यक्तिहरूको बदनियत र अनियमित काम कारवाहीको विषयमा **फौजदारी दायित्व (Criminal Liability)** को प्रश्न उठाई प्रतिवादीहरू उपर बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको अपराध तथा कसुरमा सोही ऐन बमोजिम सजायको माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको पाइन्छ ।

३३. अव प्रस्तुत मुद्दामा बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ आकर्षित हुने हो, होइन भन्ने प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा, सर्वप्रथम त BAFIA ACT, 2063 तथा DRT ACT, 2058 बहाल हुँदा हुँदै बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ आउनुको उद्देश्य के हो भन्ने तर्फ ऐनको प्रस्तावनालाई हेर्नु पर्ने हुन्छ । सो ऐनको प्रस्तावनामा " बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कारोवारमा हुन सक्ने कसुरजन्य कार्यबाट बैंक तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी बैंक तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वासनीयता अभिवृद्धि गर्न बैकिङ्ग कसुर तथा सजायका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न बाञ्छनिय भएकाले" यो ऐन बनाउन परेको भन्ने उल्लेख भएको देखिदा अन्य प्रचलित बैकिङ्ग कारोवार सँग सम्बन्धित नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा BAFIA ACT, २०६३ समेतका सामान्य सजाय हुने प्रकृतिका ऐन कानूनको माध्यमबाट बैकिङ्ग कारोवारमा हुन सक्ने आधुनिक प्रकृतिका सुनियोजित कसुरजन्य कार्य (Financial Crime) लाई नियन्त्रण तथा सजाय गर्न प्रभावकारीता हुन नसकेको र त्यस्ता कसुरजन्य कार्यबाट बैंक तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी यस प्रणालीको विश्वसनियता बढाउदै लैजानु परेको कारणले प्रस्तुत नयाँ ऐन बनाइएको भन्ने कुरा ऐनको प्रस्तावनाको अन्तर्निहित भावनाबाट प्रष्ट हुन्छ । तथापी बैकिङ्ग कारोवारमा के कस्तो कसुरजन्य नीतिगत बदनियतपूर्ण कार्य हुन्छन् र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका संचालक वा उच्चपदस्थ कर्मचारीहरूको संलग्नता विना त्यस्तो कसुरजन्य कार्य हुन सक्छ, सक्ने भन्ने समेतका प्रश्नहरू प्रस्तुत मुद्दामा सन्निहित देखिन्छन् । खासगरी Banking तथा Business Crime मा विद्यमान हुने तत्वहरू मध्ये **Acts of cheating fraud, Undue Emblezments of property (सम्पतिको अनुचित अपचलन), Misuse of Board of Director's power, Banking Resources and property** जस्ता क्रियाकलाप र कार्यहरू पर्दछन् । जसमा बदनियत र बेइमानीको नियत अन्तरनिहित रहेको हुन्छ । बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को परिच्छेद २ मा ऐनको दफा ३ देखि १४ सम्म यस्तै प्रकृतिका नक्कली कागज पेश गरी खाता खोल्ने, खातामा रकम नभएको जान्दा जान्दै अर्कोलाई धोका (Fraud) दिन चेक काटेर दिने, अनधिकृत रुपमा कर्जा लिने वा दिने उद्देश्यले गलत झुट्टा वा नभएको नरहेको वित्तीय विवरण पेश गरी कृत्रिम व्यवसाय खडा गर्ने, झुट्टा विवरणको आधारमा परियोजना लागत अस्वभाविक रुपमा बढाउने,

धितोको अस्वभाविक रूपमा वढी मूल्याङ्कन गर्ने, आफूलाई प्राप्त भएको अख्तियारीका स्वीकृत सीमा भन्दा बाहिर गई कर्जा सुविधा प्राप्त गर्ने वा उपलब्ध गराउने, कागजात वा खाताबही सच्याई कीर्ते (Cheating) गर्ने र कर्जा तथा बैकबाट अन्य सुविधा दिलाए वापत अनुचित लाभ लिने वा दिने समेतका कार्यहरूलाई बैकिङ्ग कसुर अन्तर्गत राखेको पाईन्छ । प्रस्तुत मुद्दा लगायत अन्य लगाउका मुद्दाहरूमा समेत यस्तै प्रकृतिका कसुरजन्य कार्यहरू प्रतिवादीहरूले गरे गराएका भन्ने प्रश्न उठाई सजायको माग दावी लिई अभियोग दायर हुन आएको अवस्था देखिँदा अभियोग पत्रमा उल्लेखित प्रकृतिका कसुर जन्य कार्यमा प्रस्तुत बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ आकर्षित हुने नै देखियो । प्रस्तुत मुद्दामा उक्त ऐन आकर्षित हुने नभई BAFIA ACT, 2063 र DRT ACT, 2058 को कार्यविधि लागु हुनु पर्ने हो भन्ने प्रतिवादीहरू तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर समेतमा यो इजलास सहमत हुन सकेन ।

३४. प्रतिवादीहरूले अभियोग माग दावी बमोजिमको आरोपित बैकिङ्ग कसुर गरेका हुन होइनन् र निजहरूलाई आरोपित कसुरमा सजाय हुन पर्ने हो, होइन ? भन्ने अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा निर्णय निष्कर्षमा पुगनु पूर्व प्रस्तुत मुद्दामा के कस्तो पदीय जिम्मेवारी भएको पदाधिकारीहरू र ऋणी तथा धितो जमानत दिने व्यक्तिहरू उपर के कस्तो अभियोग माग दावी लिइएको छ, कर्जा प्रवाह गर्दा निजहरूले के कस्तो दायित्व र भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ने हो र कर्जा लिने तथा कर्जा प्रवाह गर्ने प्रक्रियामा कसुरजन्य क्रिया भएको छ, छैन भन्ने सन्दर्भमा समेत विवेचना गर्न उपयुक्त तथा सान्दर्भिक हुने महशुस गरी सोको विवेचना निम्नानुसार गरिएको छ ।

(क) सर्वप्रथम प्रतिवादी मध्येका डम्बरबहादुर तामाङ्ग (बम्जन) गोर्खा विकास बैकका कार्यकारी अध्यक्ष, राजेन्द्रदाश श्रेष्ठ सोही बैकका महाप्रबन्धक, कर्णबहादुर थापा सहायक प्रबन्धक, धनप्रसाद राई गैर कार्यकारी संचालक र दिपक राना मगर बैकका कर्जा विभाग प्रमुखको पदमा कार्यरत रहेका जिम्मेवार पदाधिकारी देखिन्छन । निजहरू मध्ये राजेन्द्रदास श्रेष्ठ, कर्णबहादुर थापा र दिपक राना मगरले कर्जा व्यवस्थापन समितिको पदाधिकारीको हैसियतले ऋणी नेशनल वुलियन प्रा.लि.लाई शेयर धितो राखी रु. ३ करोड कर्जा प्रवाह गर्नका लागि मिति २०६६।११।१८ अर्थात् March 2, 2010 मा कार्यकारिणी समितिलाई सिफारिस गरेका र डम्बरबहादुर बम्जन, धन प्रसाद राई र राजेन्द्रदाश श्रेष्ठले कार्यकारीणी समितिको पदाधिकारीको हैसियतले सोही दिन ऋणीको माग बमोजिम कर्जा स्वीकृत गरेको स्थिति देखियो । उक्त ऋण रकम मध्ये साँवा व्याज समेत गरी रु.१,८०,१३,७७६।१२ ऋणीबाट असुल हुन नसकी बैकलाई हानी नोक्सानी पुग्न गएको हुँदा ऋणीको आर्थिक हैसियत र कारोवार तथा धितो रहेको शेयरको विस्तृत र उचित विश्लेषण नगरी हचुवाको भरमा ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गर्न सिफारिस गर्ने र कर्जा स्वीकृत गर्ने यि प्रतिवादीहरू उपर बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७, ८ र ९ विपरितको कसुरमा निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १५ (२) (घ) बमोजिम सजाय र उक्त नोक्सानी विगो बमोजिम जरीवाना गरी नोक्सानी विगो निज प्रतिवादीहरूबाट समेत बैकलाई भराई पाउँ भन्ने समेतको अभियोग माग

दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू मध्ये क-कसले के- कस्तो फौजदारी दायित्व (Criminal Liability) बेहोर्नु पर्ने हो भन्ने नै मूल प्रश्न सन्निहित रहेको छ ।

- (ख) निज प्रतिवादीहरू उक्त Public Company को रूपमा रहेको बैंकका Agent तथा Trusty हुन र निजहरूले कुनै पनि काम कारवाही र निर्णय गर्दा वित्तीय कंपनी तथा निक्षेपकर्ता एवं हितग्राही (Beneficiary) प्रति उत्तरदायी र जवाफदेही हुने गरी कर्तव्यनिष्ठ भई कार्य सम्पादन गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले यस्ता संचालक र पदाधिकारीको काम, कर्तव्य, जवाफदेही तथा दायित्वलाई मूल रूपमा २ किसिमले हेरिन्छ । पहिलो क्रममा त्यस्ता पदाधिकारीले सधैँ कंपनीको स्वार्थ तथा हित अनुकूल हुने गरी विश्वसनीय ढंगले काम गर्नु पर्ने कर्तव्य (Fiduciary Duty to loyalty and good Faith for Best Interest of Company) र दोश्रो क्रममा निजहरूले कुशलता, सावधानी तथा दक्षताका साथ काम गर्नुपर्ने पदीय जवाफदेही तथा दायित्व (Duty of care and skill) पर्दछ । नेपालको कंपनी ऐन, २०६३ को दफा ९४ (४) मा पनि यस्तो पदाधिकारीले कंपनीको हितको लागि इमान्दारीपूर्वक असल नियतले काम गर्नु पर्ने र त्यस्तो असल नियत नराखी वा कारोवारमा वेइमानी गरी कम्पनीलाई हानी नोकसानी पुग्न गएको देखिएमा त्यस्ता पदाधिकारीबाट त्यस्तो हानी नोकसानी व्यक्तिगत रूपमा असुल उपर गर्न सक्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ९५ र BAFIA ACT, 2063 को दफा ७० मा त्यस्ता कार्यलाई कसुरजन्य कार्य गरेको मानिने व्यवस्था पनि गरेको छ । BAFIA ACT, 2063 को दफा १८ ले संचालक हुन अयोग्यता र दफा १९ ले सञ्चालकको पदमा नियुक्त हुन अनुभवी तथा दक्ष व्यक्तिको आवश्यकता महसुस गरी संचालक हुन् स्नातककोपाधीको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको समेत हुनु पर्ने किटानी व्यवस्था गरी संचालक कंपनी वा वित्तीय संस्थाप्रति बढी जिम्मेवार हुनपर्ने अभिप्राय राखेको देखिन्छ । त्यसैले निजहरूलाई सुम्पिएको जिम्मेवारी र कर्तव्यमा Reasonable Responsibility Perform भएको देखिन्छ, देखिँदैन, निजहरूले कार्य संपादन गर्दा विज्ञ व्यक्ति वा विशेषज्ञको सहयोग (Expert Hire) गरेका छन्, छैनन् र कर्तव्य र जवाफदेही इमान्दारीपूर्वक पुरा नगरी लापरवाही र हेल्चेक्राई गरेको भए सो को मात्रा र हद पनि नियमनकारी निकाय वा कानून कार्यान्वयन गर्ने पदाधिकारीले मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसमाथी पनि संचालकहरूको जवाफदेहीता र उत्तरदायित्व (Liability and Responsibility of Board Director) लाई पनि फरक-फरक दृष्टिकोणले मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने अवस्था हुन सक्तछ । Director र Manager को भूमिका अलग हुन सक्तछ । तर एउटै व्यक्ति संस्थाको Managing Director अर्थात Executive Board Director छ भने उसको जिम्मेवारी बढी हुन्छ । उसको कंपनीको Director र Full timer employer दुवै हैसियत हुने हुँदा दैनिक प्रशासनीक, आर्थिक र संस्थाले निर्वाह गर्नु पर्ने अन्य क्रियाकलापको समेत रेखदेख र नियन्त्रण गर्नु पर्ने दायित्व उसैमा रहन्छ । उसले ठूलो जिम्मेवारी बहन गर्नु पर्नु भएको कारण उसलाई कम्पनीबाट बढी पारीश्रमिक लगायतका सुविधा र भत्ता प्राप्त भएको हुन्छ । तर Non Executive Director वा पदाधिकारीले केवल संचालक समितिको बैठकमा सहभागी हुने र आफूले गरेको निर्णयको हदसम्म जवाफदेही बहन गर्नु पर्ने

हुँदा उसको Limited Status हुन्छ । उसलाई मिटिङ्ग भत्ता वाहेक अन्य पारीश्रमिक सुविधा संस्थाले उपलब्ध नगराउने हुँदा संस्थाका दैनिक क्रियाकलाप र प्रशासनिक दायित्वाट ऊ अलग रहन्छ । उसले सदविवेक (Good Conscience) र सामान्य सुझबुझ (Common prudence) ले कार्य गर्नु पर्ने हुन्छ । Executive Director लाई संस्था वा कम्पनीको सम्पूर्ण क्रियाकलाप वा जिम्मेवारी Wholesale Responsibility) रहने हुँदा उसलाई प्रदान गरिएको अधिकार (Power of Authority) र जिम्मेवारी वहन गर्न उसले बढी इमान्दारीता र संस्थाको सर्वोत्कृष्ट हितमा काम गर्ने वातावरणको श्रृजना गरी जिम्मेवार उच्च पदस्थ कर्मचारी र संचालक समितिका पदाधिकारीलाई पनि सोही अनुरूप कार्य सम्पादन गर्न अभिप्रेरित गर्ने जिम्मेवारी पनि वहन गर्नु पर्ने हुन्छ । यस अर्थमा प्रस्तुत मुद्दाको कर्जा प्रवाहको सन्दर्भलाई हेर्दा प्रतिवादी मध्येका डम्बर बहादुर तामाङ (बम्जन) बैंकका कार्यकारी अध्यक्षको पदमा रही जिम्मेवारी संहालेका हुँदा उपरोक्त वर्णित Fiduciary Duty निज प्रतिवादीले अन्य प्रतिवादीको अनुपातमा बढी जिम्मेवारीका साथ निर्वाह गर्नु पर्ने देखिन्छ । तथापी सामूहिक रूपमा गरिएको निर्णयमा भने समानुपातिक रूपमा अर्थात् सामूहिक जवाफदेहीता (Collective Responsibility) को सिद्धान्तलाई नै ग्राह्यता दिनु पर्ने हुन्छ ।

- (ग) प्रतिवादीहरू मध्ये अनुपस्थित प्रतिवादी राजेन्द्रदास श्रेष्ठ मौकामा पक्राउ नपरेका र यस अदालतबाट जारी भएको म्यादमा समेत हाजिर नभई निजले आफु उपरको अभियोग मागदावी खण्डन गर्न नसकी आरोपित कसुरलाई स्वीकारी वसेको अवस्था देखिन्छ । निज बाहेकका अन्य उपस्थित प्रतिवादीहरूले ऋणी नेशनल वुलियन प्रा.लि.लाई कर्जा प्रवाह गर्दा कुनै अनियमित र बदनियतको कार्य नगरेको र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन तथा कर्जा लगानी तथा असुली समेतको एकीकृत निर्देशिका, २०६७ को निर्देशन नं २ को दफा १६ समेतका ऐन कानूनहरूको परीधि भित्र रही ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गर्दा धितो दाता पुनम खेतानका नाममा रहेको लक्ष्मी बैंकको १५,६३२ कित्ता शेयर र राकेश कुमार अडुकियाको नाममा दर्ता रहेको नेपाल मेन्था प्रोडक्स प्रा.लि. को नेशनल हाइड्रोपावरको ३८,८१० कित्ता शेयर धितो राखी शेयरको विश्लेषण तथा शेयर बजार मूल्यको १८० दिनको औसत मूल्याङ्कन समेत गरी सुरक्षित धितो लिई रु. ३ करोड कर्जा स्वीकृत गर्ने गराउने र कर्जा रकम भुक्तानी दिने कार्य भएको हुँदा अभियोग माग दावीबाट सफाई पाउनु पर्छ भनि आरोपित कसूरमा प्रतिवादीहरूले पूर्णत इन्कार रही वयान गरेको देखिन्छ । तथापी ऋणी प्रा.लि.ले उक्त कर्जा भाखा भित्र चुक्ता गरेको अवस्था देखिँदैन । प्रस्तुत अभियोगपत्र दायर हुँदा सम्म साँवा व्याज समेत रु. १,८०,१३,७७६।१२ कर्जा चुक्ता गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ भने अभियोगपत्र दायर भए पश्चात् केही ऋण चुक्ता भएको देखिएतापनि हाल सम्म रु. ९२,०४,०००।- कर्जा असुल हुन बाँकी नै रहेको स्थिति विद्यमान देखियो । मिसिल संलग्न कर्जा फाइल हेर्दा ऋणीले कर्जा आवेदन फारममा कर्जाको रकम उल्लेख गरेको देखिँदैन । सह-प्रतिवादी राकेश कुमार अडुकिया र पुनम खेतानबाट शेयर धितो लिई कर्जा सिफारिस गर्ने व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी समेत रहेका प्रतिवादीहरू राजेन्द्रदास श्रेष्ठ, कर्णबहादुर थापा र दिपक राना मगरले

ऋणीलाई रु. ३ करोड कर्जा दिन सिफारिस गरेका र कार्यकारीणी समितिमा रहेका प्रतिवादीहरू डम्बर बहादुर तामाङ्ग (बम्जन), धनप्रसाद राई र राजेन्द्रदाश श्रेष्ठले उक्त कर्जा स्विकृत गरेको अवस्था देखिन्छ । त्यसरी निजहरूले धितोमा लिएको शेयरको शेयर बजारको मूल्य क्रमशः घट्दै गएको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी धितोको पर्याप्त विश्लेषण गर्नु पर्ने र धितोमा रहेको शेयरको औषत मूल्यको अनुपातमा मार्जिन अंक बढाएर कम जोखिम हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्नु पर्नेमा कम मार्जिन राखी बढी जोखिम लिई कर्जा प्रवाह गरेको स्थिति देखिएको र क्रमशः शेयरको बजार मूल्य घट्दै गएको स्थितिमा ऋणीबाट थप धितो लिने तर्फ प्रतिवादीहरूले पहल गरी कर्जा सुरक्षित गरेको अवस्था पनि देखिएन । त्यसैगरी गोर्खा विकास बैंकका पूर्व सन्चालक तथा ऋणी प्रा.लि.का एकल संचालक तथा व्यक्तिगत जमानी दिने प्रतिवादी प्रविण नौलाखाले कर्जा रकम उल्लेख नगरी कर्जा आवेदन पेश गरेको र कर्जा लिंदा प्रयास धितो नदिई बैंकलाई हानी नोक्सानी हुने र आफुलाई गैर कानूनी लाभ वा फाइदा (Illegal Enrichment) लिने कार्य गरेको देखिनुका साथै बैंकसँग कर्जा लिंदा गरेको कबुलियत र शर्त समेत उल्लंघन गरी भाखा भित्र कर्जा चुक्ता गरेको समेत देखिएन । यसरी कर्जा प्रवाह गर्दा कर्जा सिफारिस गर्ने र स्वीकृत गर्ने प्रतिवादीहरू र ऋणी प्रा.लि.का संचालक प्रतिवादी प्रविण नौलाखा समेतले आपसमा मिलेमतो गरी आफुलाई प्राप्त भएको अख्तियारी तथा स्वीकृत कर्जा सीमा भन्दा बाहिर गई कर्जा सुविधा वा सहलियत प्राप्त गर्ने वा उपलब्ध गराउने कार्य गरेको तथ्य पुष्टि हुन आयो ।

- (३५) उपरोक्त वर्णित आधार प्रमाणबाट ऋणी नेशनल वुलियन प्रा.लि.लाई रु. ३ करोड कर्जा प्रवाह भएको र धितोमा राखिएको शेयर लिलाम गर्दा समेत गोर्खा विकास बैंकको रु. ९२,०,४०००।- कर्जा असुल गर्न बाँकी रहेको भन्ने तथ्य उक्त बैंकबाट हाल प्राप्त २४ मार्च सन् २०१४ को बैंक स्टेटमेन्ट समेतबाट समर्थित हुन आएको देखियो । उक्त कर्जा प्रवाह गर्दा पर्याप्त मात्रामा शेयर धितो नलिई कर्जा स्वीकृत गर्ने गराउने प्रतिवादीहरू डम्बरबहादुर तामाङ्ग (बम्जन), धनप्रसाद राई र राजेन्द्रदाश श्रेष्ठ तथा ऋणी प्रा.लि. का एकल संचालक प्रविण नौलाखाले बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ (घ) समेतको कसुर गरेको देखिंदा निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १५ (२) (ग) बमोजिम जनही २ वर्ष कैद र कर्जा नीति तथा प्रचलिन कानून विपरीत कर्जा सीमाभन्दा बढी प्रवाह भएको असुल हुन बाँकी कर्जाको विगो रु.९२,०४०००।- को-दामाशाहीले हुने रु. २३,०१०००।- जरिवाना समेत हुने ठहर्छ । साथै उक्त ऋणीबाटअसुल हुन बाँकी रहेको कर्जा विगो रु. ९२,०,४०००।- ऋणी प्रा.लि.को नाउँको कर्जा रकम बुझि लिने प्रतिवादी प्रविण नौलाखाबाट गोर्खा विकास बैंकलाई भराई दिने समेत ठहर्छ । त्यसैगरी सो कर्जा स्वीकृतका लागि कर्जा सीमा भन्दा बाहिर गई कर्जा विश्लेषण तथा सिफारिस गर्ने कार्य गरी उक्त बैंकिङ्ग कसुर गर्न सघाउ पुऱ्याउने प्रतिवादी कर्णबहादुर थापा र दीपक रानामगरलाई सोही ऐनको दफा १५ (६) बमोजिम जनही १ वर्ष कैद र रु. ११,५०,५००।जरिवाना समेत हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग पत्रमा दावीको विगो भरी भराउ हुँदा सम्मको ब्याज भराई पाउन मागदावी लिएको देखिंदैन । तथापी त्यस्तो ब्याज बैंकको आय-भित्र पर्ने भएकोले उपरोक्त ठहरे बमोजिमको विगोको भरी भराउ हुँदाको दिन सम्मको ब्याज भराई पाउँ भनि प्रचलित कानून बमोजिम

बैंकले दावि गरेको वखत ठहरे बमोजिम हुने नै हुँदा प्रस्तुत फौजदारी मुद्दाको रोहबाट देवानी मुद्दा सरह उक्त विगोको व्याज भराई दिने तर्फ बोल्ल मिल्ने देखिएन ।

३६. अव प्रतिवादीहरू मध्येका रुचि जाजोडिया, राकेश कुमार अडुकिया र पुनम खेतानले आरोपित कसुर गरेका हुन, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, रुचि जाजोडिया प्रतिवादी राकेशकुमार अडुकियाको श्रीमती नाताकी सम्म देखिएको र निजले ऋणी नेशनल वुलियन प्रा.लि. को कर्जा वापत आफ्नो नाउँको कुनै धितो वा जमानत दिएको वा उक्त कर्जा प्रवाह गर्न निजको कुनै भूमिका रहे भएको पुष्टि हुन नसकेकोले निजले अभियोग दावी अनुसारको कुनै फौजदारी दायित्व व्यहोर्नु पर्ने अवस्था समेत देखिदैन । अर्का प्रतिवादी राकेशकुमार अडुकियाले निजको नाउँमा दर्ता रहेको नेपाल मेन्था प्रोडक्स प्रा.लि.को नाउँमा रहेको नेशनल हाइड्रोपावर कंपनीको ३८,८१० कित्ता शेयर ऋणी प्रा.लि.ले लिएको कर्जा वापत धितो सम्म राखि दिएको पाइन्छ । निजको गोर्खा विकास बैंकसँग यो यस प्रकारको वित्तीय स्वार्थ रहे भएको भन्ने विश्वासनीय तथा भरपर्दो प्रमाण वादी पक्षले गुजार्न सकेको पाइदैन भने यी प्रतिवादीले ऋणी प्रा.लि.लाई कर्जा प्रवाह गराउने कार्यमा कुनै निर्णायक भूमिका निर्वाह गरेको भन्ने तथ्य पनि स्थापित हुन आएको पाइदैन । यसका अतिरिक्त निज प्रतिवादीले दिएको शेयर धितोलाई बैंकले स्वीकार गरी ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गरेको र उक्त कर्जा अशुली गर्ने शिलशिलामा सो धितो लिलाम गरी बैंकले कर्जा असुल गरेको स्थिति देखिँदा पनि उक्त शेयरको औचित्य नै समाप्त भैसकेको अवस्था छ । त्यसैगरी गोर्खा विकास बैंकले ऋणी नेशनल वुलियन प्रा.लि.लाई कर्जा प्रवाह गर्दा प्रतिवादी मध्येकी पुनम खेतानले समेत आफ्नो नाउँमा रहेको लक्ष्मी बैंकको १५,६३२ कित्ता शेयर धितो राखी दिएको देखिन्छ । कुनै पनि इजाजत प्राप्त बैंक वा वित्तीय संस्थाको चल संपत्ती सरहको शेयर धितो राखी कर्जा लिन दिन कंपनी ऐन, २०६३ को दफा ४२, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ (BAFIA ACT, 2063) को दफा ९ को उपदफा (२) तथा दफा ४७ को उपदफा (२) को देहाय (ब) र राष्ट्र बैंकले जारी गरेको कर्जा लगानी तथा असुली सम्बन्धी स्वीकृत निर्देशन नं २ को दफा १६ ले समेत कुनै बन्देज र रोक नलगाई छुट दिएको सम्बन्धमा माथिल्लो बुँदा नं ३१ मा विस्तृत विवेचना भईसकेको छ । त्यसरी कानूनको परीधि भित्र रही कर्जा प्रवाहको लागी शेयर धितो राखी दिने कार्य कसुरजन्य क्रिया भित्र पर्ने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । जहाँ सम्म गोर्खा विकास बैंकमा यी प्रतिवादी पुनम खेतानको वित्तीय स्वार्थ रहेको भन्ने वादी पक्षले उठाएको प्रश्नका सम्बन्धमा हेर्दा, यी प्रतिवादी गोर्खा विकास बैंकको संस्थागत शेयर धनि भएको कृषि प्रेमुरा होल्डिङ्ग कंपनीको संचालन सदस्य रहेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । तर निजले आफ्नो नाउँमा गोर्खा विकास बैंकको शेयर धारण गरेको देखिँदैन । निज प्रतिवादीले आफु संचालक रहेको गोर्खा विकास बैंकसँग सरोकार भएको उक्त संस्थाको संस्थागत शेयर धितो राख्न दिएको अवस्था नभई निजले आफ्नो नाउँको निजी तथा स्वतन्त्र रुपमा रहेको लक्ष्मी बैंकको साधारण शेयर ऋणी प्रा.लि.ले कर्जा लिँदा गोर्खा विकास बैंकमा धितो राखी दिएको अवस्था सम्म देखिन्छ । यसरी यी प्रतिवादी संचालक रहेको कंपनीले गोर्खा विकास बैंकबाट कर्जा लिएको वा ऋणीको कर्जा वापत उक्त कंपनीको शेयर सो बैंकमा धितो दिएको अवस्था नदेखिँदा यी प्रतिवादीले आफ्नो नाउँमा रहेको अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा स्वतन्त्र तथा निजी रुपमा रहेको शेयर धितो राख्ने तथा सो को विक्री वितरण गर्ने जस्ता सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार

(Right to Property) उपभोग तथा प्रयोग गर्न नपाउने तथा निजले धितो राखिदिएको उक्त शेयरलाई वित्तीय स्वार्थ रहेको कारोवार भनी अर्थ गर्न मिल्ने समेत देखिदैन । यसका अतिरिक्त यी प्रतिवादीले ऋणीलाई कर्जा लिँदा धितो दिएको उक्त शेयर सो बैंकले प्रक्रियागत रूपमा धितोमा स्वीकारेको र कर्जा असुलीको क्रममा उक्त धितोमा रहेको शेयर लिलाम गरी बैंकले आफ्नो लेना असुल गरिसकेको अवस्था समेत विद्यमान देखिँदा उक्त शेयरको औचित्य समेत बाँकी रहेको देखिदैन । त्यसैगरी माथिल्लो प्रकरणमा विवेचना भए अनुसार उक्त बैंकले ऋणी प्रा.लि. लाई यी प्रतिवादीहरूबाट शेयर धितो लिई प्रवाह गरेको कर्जा मध्ये धितो लिलाम समेतको प्रक्रियाबाट असुली गर्दा केवल साँवा व्याज समेत गरी रु. ९२,०,४०००।- मात्र असुल हुन बाँकी रहेको र उक्त रकम सह-प्रतिवादी प्रविण नौलाखाबाट बैंकलाई भराई दिने समेत ठहरी फैसला भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा यि प्रतिवादीहरूले उक्त असुली हुन बाँकी कर्जाको दायित्व वेहोर्नु पर्ने अवस्था समेत देखिएन । तसर्थ, उपरोक्त वर्णित आधार प्रमाणहरूबाट यी प्रतिवादीहरू रुचि जाजोडिया, राकेश कुमार अडुकिया र पुनम खेतानले अभियोग माग दावी बमोजिमको कसुर गरेको भन्ने तथ्य पुष्टि हुन नआएकोले निजहरूले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ । अरु तपसिलमा लेखिएका कुरामा सोही बमोजिम गर्ने गरी मुलुकी ऐन अ.बं. १८६ नं. बमोजिम यो फैसला गरि दिएको छ ।

तपसिल

देहायका प्रतिवादीहरूका हकमा मुद्दा अन्तिम किनारा हुँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाल निम्नानुसारको कैद तथा जरिवानाको लगत राखी कानून बमोजिम गर्नु ।

क) माथि ठहर खण्डमा लेखिए बमोजिम प्रतिवादी डम्बरबहादुर तामाङ (बम्जन)लाई बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५ (२) (ग) बमोजिम २ (दुई वर्ष) कैद र रु. २३,०१,०००। (तेइस लाख एक हजार) जरिवाना समेत हुने ठहरी फैसला भएकोले निज प्रतिवादी डम्बरबहादुर तामाङ्ग (बम्जन) मिति २०६८।४।३ देखि यस अदालतको आदेशानुसार धरौटी राख्न नसकी हाल सम्म थुनामा नै रहेकोले निजलाई ठहरेको उक्त कैदको लगत कसी कानून अनुसार असुल गर्नु र ठहरेको जरिवानाको हकमा लगत राखी निज प्रतिवादीहरूबाट उक्त जरिवाना असुल उपर गर्नु । जरिवाना असुल उपर हुन नसकेमा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ३८ नं. को परीधीमा रही सोही महलको ५३ नं. बमोजिम कट्टी हुने गरी उपरोक्त जरिवाना रकम वापत निजलाई कैद ठेकी लगत असुल गर्नु भनी काठमाण्डौं जिल्ला अदालतमा लेखि पठाई दिनु ।

ख) प्रतिवादी धनप्रसाद राईलाई बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५ (२) (ग) बमोजिम २ (दुई) वर्ष कैद र रु. २३,०१,०००।- (तेइसलाख एक हजार) जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएकोले निजलाई ठहरेको कैद मध्ये यस अदालतको मिति २०७०।१।८ को आदेशानुसार निजबाट यस मुद्दामा रु १,००,०००।- (एक लाख) धरौट माग भएकोमा तत्काल उक्त धरौट दिन नसकी थुनामा रहेकोमा सो धरौट वापत निज प्रतिवादीले झापा जिल्ला दमक न.पा.वडा नं. ३ (क) कि.नं. २० र २१ को क्षेत्रफल क्रमशः ०-१५-० र ०-८-० भएको

- रमेश कुमार गिरीको नाउँको जग्गा जेथा जमानी तथा यस मुद्दामा समेत गोश्वारा रूपमा बैंक ग्यारेन्टी राखी मिति २०७०।२।१ देखि तारेखमा रहेको देखिएकोले निजलाई ठहरेको उक्त कैदको लगत कसी कानून अनुसार असुर गर्नु । जरीवानाको हकमा ठहरे बमोजिम लगत कसी निजले जरीवाना तिरे सोही बमोजिम लगत कट्टा गर्नु र नतिरे निजलाई लागेको जरिवाना वापत मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महल बमोजिम उक्त धितो लिलाम तथा बैंक ग्यारेन्टी सदर स्याहा गरी जरिवाना असुल भएपछि रोक्का राखिएको जेथा तथा बैंक ग्यारेन्टी बाँकी हुने भए कानून बमोजिम फुकुवा गरिदिनु र सो जेथा तथा बैंक ग्यारेन्टीबाट जरीवाना असुल हुन नसके जरीवाना वापत मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ३८ नं. को परीधी भित्र रही सोही महलको ५३ नं. बमोजिम लगत कट्टी हुने गरी निजलाई कैद ठेकी असुल गर्नु भनी काठमाण्डौ जिल्ला अदालतमा लेखि पठाई दिनु ।
- ग) शुरु म्यादै गुजारी बस्ने प्रतिवादी राजेन्द्रदास श्रेष्ठलाई बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५ (२) (ग) बमोजिम २ वर्ष कैद र रु. २३,०१,०००। (तेइसलाख एक हजार) जरिवाना समेत हुने ठहरी फैसला भएकोले निजलाई लागेको कैद र जरिवानाको लगत कसी कैदको हकमा सोही बमोजिम असुल गर्नु र जरीवानाको हकमा निजले जरीवाना तिरे सोही बमोजिम असुल जनाउनु र नतिरेमा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ३८ नं. को परीधी भित्र रही सोही महलको ५३ नं. बमोजिम लगत कट्टा हुने गरी कैद ठेगी असुल उपर गर्नु भनी काठमाण्डौ जिल्ला अदालतमा लेखि पठाई दिनु ।
- घ) प्रतिवादी प्रविण नौलाखालाई बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५ (२) (ग) बमोजिम २ (दुई) वर्ष कैद र रु. २३,०१,०००।- (तेइसलाख एक हजार) जरिवाना हुने र असुल हुन बाँकी कर्जा विगो रु. ९२,०४,०००।- (बयानब्वे लाख चार हजार) निजबाट असुल उपर गर्नु पर्ने ठहरी फैसला भएकोले निज प्रतिवादी यस अदालतको मिति २०६८।७।२० को आदेशानुसार थुनामै रहेको देखिदा निजलाई लागेको कैदको लगत कसी कानून बमोजिम असुल उपर गर्नु र निजलाई ठहरे बमोजिमको विगो र जरिवानाको लगत कसी निजबाट विगो र जरीवाना असुल उपर भएमा निजलाई अन्य मुद्दाबाट थुनामा राखन नपर्ने भए थुनामुक्त गरी दिनु र असुल उपर नभएमा जरिवाना रकम वापत मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ३८ नं. को परीधी भित्र रही सोही महलको ५३ नं. बमोजिम लगत कट्टी हुने गरी निज प्रतिवादीलाई जरिवाना वापत समेत कैद ठेकी असुल गर्नु र विगो वापतको रकम निजको चल अचल सम्पत्ति देखाइ गोर्खा विकास बैकले विगो असुल उपरका लागि दरखास्त दिएका बखत कानून बमोजिम असुल गर्नु भनी काठमाण्डौ जिल्ला अदालतमा लगत राखन लेखी पठाई दिनु ।
- ङ) प्रतिवादी मध्येका कर्णबहादुर थापालाई बैकिङ्ग कसुर ऐन, २०६४ को दफा १५ (६) बमोजिम १ वर्ष कैद र रु ११,५०,५००।- (एघार लाख पचास हजार पाँचसय) जरिवाना समेत हुने ठहरी फैसला भएकोले निज प्रतिवादी मिति २०६८।६।२९ को यस अदालतको आदेशले पुर्पक्षको लागी थुनामै रहेकामा यी प्रतिवादी श्री सर्वोच्च अदालतको मिति २०६९।७।१९ को आदेशले तारेखमा रहेको देखिदा निजलाई ठहरेको कैदको लगत कसी कानून बमोजिम असुल

- गर्नु र जरिवाना वापतको रकमको लगत कसी निजबाट असुल उपर भएमा असुली जनाउनु र असुल हुन नसकेमा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ३८ नं. नं. को परीधि भित्र रही सोही महलको ५३ नं. बमोजिम लगत कट्टी हुने गरी उपरोक्त जरिवाना वापत निजलाई कैद ठेकी असुल गर्नु भनी काठमाण्डौ जिल्ला अदालतमा लेखि पठाई दिनु ।
- च) प्रतिवादी दिपक राना मगरलाई बैकिङ्ग कसुर ऐन, २०६४ को दफा १५ (६) बमोजिम एक वर्ष कैद र रु ११,५०,५००।- (एघार लाख पचास हजार पाँच सय) जरिवाना समेत हुने ठहरी फैसला भएकोले निज प्रतिवादीबाट यस अदालतको मिति २०६९।६।२३ को आदेश बमोजिम रु २ लाख धरौट माग भएकोमा सो धरौट वापत निजले नुवाकोट जिल्ला ककनी गा.वि.स.वडा नं ५ को कुलमान लामाको नाउँमा दर्ता कायम रहेको कि.नं. २३ र ६४ को क्षे.फ. क्रमशः ६-११-१-० र ६-१-३-३ जग्गा जेथा जमानी राखि मिति २०६९।७।२७ देखि तारेखमा रहेको देखिएकोले निजलाई ठहरेको कैदको लगत कसी कानून बमोजिम असुल उपर गर्नु र जरिवानाका हकमा ठहरे बमोजिमको लगत कसी कानून बमोजिम निजबाट असुल उपर गर्नु । सो जरिवाना असुल हुन नसकेमा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महल बमोजिम उक्त जेथा लिलामी गरी जरिवाना असुल उपर भएपछि रोक्का राखिएको जेथा बाँकी रहे कानून बमोजिम फुकुवा गरिदिनु। सो जेथाबाट जरिवाना असुल हुन नसके मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ३८ नं. को परीधि भित्र रही सोही महलको ५३ नं. बमोजिम लगत कट्टी हुने गरी जरिवाना वापत समेत कैद ठेकी असुल गर्नु भनी काठमाण्डौ जिल्ला अदालतमा लेखि पठाई दिनु।
- छ) प्रतिवादीहरू राकेश कुमार अडुकिया, रुची जाजोडिया र पुनम खेतानले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहरी फैसला भएकोले निजहरू मध्ये यस अदालतमा रुजु हाँजिर रहेका रुचि जाजोडिया र राकेश कुमार अडुकियाले यस अदालतको आदेशानुसार क्रमशः मिति २०६८।०७।०३ र ०६८।७।२७ मा र.नं. ३३९ र ४२५ बाट राखेको नगद धरौट जनही रु १,००,०००। (एकलाख) प्रस्तुत मुद्दा अन्तिम किनार भएपछि फिर्ता पाउन दरखास्त दिए मुलुकी ऐन अ.बं. १२४ (१) नं. को रित्तपुन्याई कानून बमोजिम फिर्ता दिनु र अर्का प्रतिवादी पुनम खेतानले यस अदालतबाट तोकिएपाएको मिति २०६९।१।७ को तारेख गुजारी थाम्ने थमाउने म्याद समेत गुजारी वसेको देखिएकोले निजले मिति २०६८।७।२३ को र.नं. ४१३ बाट राखेको धरौटी रु १,००,०००।- (एक लाख) मुलुकी ऐन अ.बं. १२४ नं. बमोजिम जफत गरी सदर स्याहा गर्नु भनी यस अदालतको लेखा शाखालाई जानकारी दिनु ।
- ज) यस अदालतको फैसला उपर चित्त नवुझेमा कानूनका म्याद ७० (सत्तरी) दिन भित्र श्री सर्वोच्च अदालत काठमाण्डौमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी प्रतिवादीहरू डम्बरबहादुर तामाङ्ग (बम्जन), कर्णबहादुर थापा, धनप्रसाद राई, दिपक राना मगर र प्रविण नौलाखालाई पुनरावेदनको म्याद दिनु र विशेष सरकारी वकिल कार्यालय काठमाण्डौलाई सोही बमोजिम पुनरावेदनको म्याद सहित फैसलाको जनाउ पठाई दिनु।

- झ) शुरु म्यादै गुजारी हाजिर नहुने प्रतिवादी राजेन्द्रदास श्रेष्ठलाई मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको २०८ नं. बमोजिम पुनरावेदन म्याद दिनु परेन ।
- ञ) फैसलाको विद्युतीय प्रति अपलोड गरी सरोकारवालाले नक्कल मागे नियमानुसार नक्कल दिई मूल दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल सुरक्षित राख्न अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

(हरिप्रसाद बगाले)

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(थीरबहादुर कार्की)

न्यायाधीश

फैसला तयार गर्न सहयोग गर्ने

इजलास अधिकृतः - विमल रेग्मी

कम्प्युटर टाईप गर्नेः - नारायण प्रसाद आचार्य

ईति सम्बत् २०७० साल चैत्र ११ गते रोज ३ शुभम्.....

श्री पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर, दाङ
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चण्डीराज ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री मेघनाथ भट्टराई
फैसला

सम्बत् २०६९ सालको दे.पु.नं. ०६९-DP-००२३
निर्णय नं. ५

मुद्दा : अंश १

दाङ घोराही नगरपालिका वडा नं.११ ट्राफिक टोल घर भई हाल सौडियार गा.वि.स. वडा नं.७ बस्ने सुषमा परियार सुनार ..... पुनरावेदक/
वादी

विरुद्ध

दाङ घोराही नगरपालिका वडा नं.११ ट्राफिक टोल घर भई हाल मध्यपश्चिम सडक डिभिजन कार्यालय दाङ घोराहीमा सवारी चालक पदमा कार्यरत शोभाराम सुनार.....१ प्रत्यर्था/
प्रतिवादी
ऐ.ऐ. बस्ने कृष्णादेवी सुनार २
ऐ.ऐ. बस्ने विक्रमसिंह सुनार ३
ऐ.ऐ. बस्ने बोधिसिंह सुनार ४
ऐ.ऐ. बस्ने मोहनसिंह सुनार ५

सुरु फैसला गर्ने मा.जि.न्या. : श्री दयानाथ खरेल
सुरु फैसला गर्ने अदालत : दाङ देउखुरी जिल्ला अदालत
सुरु फैसला भएको मिति : २०६९/२/३०

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

विपक्षी मध्येका मोहनसिंह सुनार र म फिरादी अनेरास्ववियुको जिल्ला कमिटीको सदस्य भई एउटै सङ्गठनमा काम गर्ने सिलसिलामा चिनजान भई हामी दुई बिच माया प्रेम बसी मिति २०६७/४/१९ गते प्रेम विवाह गरी निज पति मोहनसिंह सुनारले मलाई आफ्नो घरमा लगी घर परिवारले सहज रूपमा स्वीकार गर्नु भयो । विवाह भएको करिब तिन महिनाको बिचमा निज पतिले मसँग ससाना कुरामा निहुँ खोजी कुटपिट, गालीगलौज गर्ने, मानसिक र शारीरिक यातना दिई मेरो घरमा बस्न पाउँदैनस् भनी लछारपछार गरी घरबाट निकाला गरेकाले विपक्षीहरूको जिम्मामा रहेको सम्पूर्ण सम्पत्तिको फाँटवारी अंशवण्डाको २०,२१, २२,२३ नं. बमोजिम लिई मूल अंशियार ५ जना भएकाले ५ खण्ड गरी मेरा पति मोहनसिंह सुनारको भागमा पर्ने १ खण्डलाई २ खण्ड गरी १ खण्ड अंश दिलाइपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६८/७/२९ को सुषमा परियार सुनारको फिराद पत्र ।

विपक्षी फिरादीसँग हामी प्रतिवादीहरूको कुनै नाता सम्बन्ध छैन । विपक्षीलाई प्रतिवादी मध्येको मोहनसिंह सुनारले कुनै किसिमको विवाह दर्ता गरेको, विवाह गरेको फोटो र नेपाली संस्कारको कुनै प्रमाण रहेको छैन । निजलाई विवाह गर्ने वा नगर्ने आश्वासन वा सल्लाह समेत दिएको छैन । मोहनसिंह सुनारको कुनै श्रीमती छैन । विपक्षी फिरादीले हामीहरूको मान प्रतिष्ठामा हानी हुने गरी अनेक शब्दजाल प्रयोग गरी गैरनाताको मानिसले नाताभिन्नको भनी हामीहरूको विरुद्धमा गाली बेइज्जती मुद्दा दायर गरेका छन् । यी विपक्षी वादीलाई मैले विवाह गरेको, घरमा ल्याएको र कुटपिट गरी घरबाट निकाला गरेको भन्ने भनाइ सरासर झुट्टा हो । फिरादी हामी प्रतिवादीको नाता पुस्ताभिन्नको कुनै पनि अंशियार नभएकाले आफुलाई अंशियार भएको भनी अंश मुद्दा दायर गर्न विपक्षीलाई हकद्वैया नभएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको दाबी नै खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मोहनसिंह सुनार समेत जना पाँचको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

यी वादीलाई मैले विवाह गरेको होइन र निज मेरी श्रीमती पनि होइनन् । निज मेरी श्रीमती नभएको हुँदा मैले अंश दिनु पर्ने होइन । वादी दाबी झुट्टा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मोहनसिंह सुनारले अ.व.८० नं. बमोजिम नातामा गरेको बयान ।

यी प्रतिवादीसँग मेरो मिति २०६७/४/१९ मा प्रेम विवाह भएको हो । यी प्रतिवादी मोहनसिंह सुनार मेरा श्रीमान नाताको हुनुहुन्छ र कृष्णादेवी सुनार सासू, शोभाराम सुनार ससुरा र अरू प्रतिवादीहरू मेरो देवर, जेठाजु नाताका हुनुहुन्छ । प्रतिवादीले मलाई खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गरेको हुँदा अंश पाउनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वादी सुषमा परियारले अ.व. ८० नं. बमोजिम नातामा गरेको बयान ।

वादी प्रतिवादीको मुख नमिलेको देखिँदा वादीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय दाङमा दिएको निवेदन जिल्ला प्रहरी कार्यालय दाङबाट प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको तथा वादीले फोटो सहितको मतदाता परिचय पत्र गराउने क्रममा विवरण भरी निर्वाचन कार्यालयमा पेस गरेको विवरण समेतको कागजातको सक्कलै प्रति निर्वाचन कार्यालयबाट प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको र यी वादी प्रतिवादी बिच विवाह भए नभएको, विवाह गरी घरमा लगी राखे, नराखेको, घरबाट निकाला गरेको सम्बन्धमा प्रतिवादी रहेको वतनमा गई वादी प्रतिवादीहरूलाई रोहवरमा राखी यकिन व्यहोरा खुलाई स्थानीय सर्जमिन मुचुल्का गरी सो सर्जमिन मुचुल्का मिसिल सामेल रहेको ।

यी वादी सुषमा परियार र प्रतिवादी मोहनसिंह सुनार बिच विवाह भएको विवाह दर्ता, फोटो, नागरिकता आदि लिखत प्रमाण मिसिल संलग्न नरहेको, विवाह भई प्रतिवादीकै घरमा बसेको भनेको समयमा वादीले निर्वाचन आयोग समक्ष मिति २०६७/१२/२० मा तयार भएको फोटो सहितको मतदाता नामावली तथा व्यक्तिगत विवरण सङ्कलन फाराममा पति पत्तिको महलमा पति मोहनसिंह सुनारको नाम उल्लेख नभई खाली राखेको र आफ्नो वतन समेत दाङ धर्ना गा.वि.स. वडा नं. ४ उल्लेख गरेको देखिँदा आफैले भरेको विवरणमा आफुलाई कुमारी भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेकाले यी वादी प्रतिवादी बिच पति पत्तिको नाता कायम हुने देखिँदैन । यसरी नाता नै कायम नभएको अवस्थामा वादी दाबी बमोजिम वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउँ भन्ने दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने मिति २०६९/२/३० मा भएको सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको फैसला ।

म पुनरावेदक वादी सुषमा परियार र प्रत्यर्थी प्रतिवादी मोहनसिंह सुनार एउटै विद्यार्थी सङ्गठनमा संलग्न रही काम गर्ने सिलसिलामा चिनजान भई हामी बिच प्रेम बसी मिति २०६७/४/१९ मा सँगै मर्ने जिउने कसम खाई प्रेम विवाह गरेका हौं । विवाह गर्दा कुनै कार्यालयमा नगई विवाह गरेकाले विवाह दर्ता नगरिएको हो । विवाह दर्ता गराउँ भन्दा पछि गराउँला भनी प्रतिवादीले भनेकाले विवाह दर्ता प्रमाण पत्र नभएको हो । कुनै पनि नारीले आफ्नो अस्मिता, इज्जत, चरित्रप्रति आँच आउने गरी कुनै लोग्ने मानिसलाई मेरो लोग्ने हो भनी भन्नु पर्ने कुनै कारण थिएन । मैले हाम्रो विवाह हुनुभन्दा पहिले नै माइतीबाट नागरिकता प्रमाण पत्र बनाइसकेकाले त्यसमा पतिको नाम उल्लेख नभएको हो । सुरु अदालतबाट भएको सर्जिमिन मुचुल्कामा उल्लिखित कुनै कुरा फैसलामा उल्लेख नगरी मैले सुरु अदालतमा नाता सम्बन्धमा गरेको बयानलाई प्रमाणमा नलिई मेरा देखिजान्ने साक्षी समेत नबुझी केवल नागरिकता, विवाह दर्ता प्रमाणपत्र, फोटो समेत लिखत प्रमाण केही नभएको भनी निर्वाचन प्रयोजनको लागि सङ्कलन गरिएको आफैले भरेको मतदाता नामावली तथा व्यक्तिगत विवरणमा अरू कसैले भरिदिएको विवरणलाई आधार लिई सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको छ । उक्त मतदाता नामावली फाराम मैले नभरेकी र कसले भरेको हो मलाई अ.वं. ७८ नं. बमोजिमको प्रक्रिया पुरा नगरी त्यसमा रहेको सही मेरो हो होइन भनी सनाखत समेत नगराई एकाङ्गी रूपमा कुमारी रहेको भनी प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी प्रमाण ऐन, अ.वं. १८४(क) र १८५ नं. समेतको विपरीत गरिएको सुरु फैसला बदरभागी भएकाले मेरो सुरु फिराद दाबी बमोजिम गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन पत्र ।

नाता कायममा वादी प्रतिवादीकाबिच मुख नमिलेको अवस्थामा वादी प्रतिवादीका साक्षी बुझी इन्साफ गर्नु पर्नेमा सो नगरी गरिएको, सर्जिमिन मुचुल्कालाई प्रमाणमा नलिएको र निर्वाचन आयोगको व्यक्तिगत विवरण सङ्कलन फाराम अ.वं. ७८ नं. बमोजिम नदेखाई, नसुनाई गरिएको सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई उपस्थित हुन आए वा म्याद नाघेपछि फिराद प्रतिउत्तर पत्रमा उल्लिखित साक्षी बुझी मिसिल संलग्न निर्वाचन आयोगबाट प्राप्त व्यक्तिगत फारामलाई अ.वं. ७८ नं.को प्रक्रिया पुरा गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

वादीका साक्षी भिमकान्त दाहाल र पुजा गौतम परियारले वादी प्रतिवादी बिच २०६७ सालमा विवाह भएको हो, सो मितिमा म आफ्नै घरमा रहेकी थिएँ । वादीले अंश पाउनु पर्छ भनी पुजा गौतम परियारले गर्नु भएको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीका साक्षी रवीन्द्र गौतमले वादी प्रतिवादी बिच प्रेम सम्बन्ध नभएको र विवाह पनि नभएको भनी गर्नु भएको बकपत्र र पुष्पा वलीले फिरादी सुषमा परियारले दिएको फिराद ब्यहोरा झुट्टा हो । प्रतिवादी मोहनसिंह सुनारसँग वादी सुषमा परियारको विवाह भएको होइन, छैन । विवाह नै नभएकी मान्छेलाई अंश दिनु पर्ने होइन । म र प्रतिवादीहरू सडक डिभिजन कार्यालयको क्वार्टरमा बस्दै आएको हुँदा प्रतिवादी मोहनसिंह सुनारले वादीलाई विवाह गरी घरमा ल्याएको मैले दखेकी छैन भनी गर्नु भएको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

मतदाता नामावली सङ्कलन फाराम र व्यक्तिगत फाराम मैले भरेको होइन। फाराममा भरिएको सम्पूर्ण विवरण झुट्टा हो। यसमा भएको सहीछाप मेरो होइन। मलाई फसाउन जालसाज गरेर भरिएको हो। फाराम कसले भरेको हो मलाई थाहा भएन भनी वादी सुषमा परियारले अ.वं. ७८ नं. बमोजिम गरेको बयान मिसिल सामेल रहेको।

वादीले गरेको बयान झुट्टा हो। मतदाता नामावली सङ्कलन फाराम मिति २०६७/१२/२० मा वादी आफैले स्वयं उपस्थित भई भरेकी र त्यसमा आफ्नो वतन धर्ना-४ वसन्तपुर राखेकी छन्। सङ्कलक डम्बरकुमार श्रेष्ठ समक्ष आफै उपस्थित भई सहीछाप गरी भरेको हो। जालसाज होइन। जालसाज भन्ने वादीलाई सजाय हुनु पर्छ। मतदाता नामावली सङ्कलन गर्दा व्यक्ति स्वयं उपस्थित हुनु पर्छ र औँठा छाप स्क्यानइड गरी लगेको छ, सो र सङ्कलक श्री डम्बरकुमार श्रेष्ठ समेतलाई बुझिपाउँ भन्ने प्रतिवादी मोहनसिंह सुनारले अ.वं. ७८ नं. बमोजिम गरेको प्रतिबयान मिसिल सामेल रहेको। प्रतिवादी मोहनसिंह सुनारले प्रमाण लगाइपाउँ भनी पेस गरेको, पुनरावेदक वादी सुषमा परियारले निर्वाचन आयोग दाडबाट लिइएको फोटो सहितको मतदाता नामावली तथा व्यक्तिगत सङ्कलन फाराममा रहेको इलेक्ट्रोनिक भोटिङको छायाँप्रति मिसिल सामेल रहेको।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित हुन भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वामदेव शर्मा र अधिवक्ता श्री पुष्करबहादुर भण्डारीले वादी र प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनार लोग्ने स्वास्नी नाताका हुन्। यिनीहरू बिचमा प्रेम विवाह भएको हो, हुँदै नभएको विवाहमा लोग्ने स्वास्नी हो भनी एक महिलाले फिराद गर्दै हिँड्ने अवस्था हुँदैन। वादीका साक्षीले फिराद ब्यहोरा समर्थन गरी बकपत्र गरेका छन्। सर्जमिनमा बस्ने व्यक्तिमध्ये जना ३ ले फिराद दाबीलाई समर्थन गरी लेखाएको देखिन्छ। मतदाता नामावलीको ब्यहोरा जालसाजी हो, तसर्थ वादी र प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनार पति पत्नी नाताका हुँदा अंश पाउनु पर्नेमा नपाउने भनी गरेको सुरु दाड देउखुरी जिल्ला अदालतको फैसला गैरकानुनी भएकाले सो फैसला बदर उल्टी गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

त्यसै गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री पदमप्रसाद वैदिक र श्री मदन पोखेलले वादीतर्फबाट विवाह भएको भन्ने ठोस प्रमाण पेस भएको छैन। पुनरावेदिकाले विवाह भएको भनिएको मितिभन्दा पछि तयार भएको फोटो सहितको मतदाता नामावलीमा प्रतिवादीलाई पति भनी नाम लेखाउन सकेको देखिँदैन। फारामलाई जालसाज भनेकामा को, कसले जालसाज गरेको हो भन्न सक्तिन भनी लेखाएको देखिन्छ। प्रतिवादीका साक्षीले विवाह भएको होइन भनी इन्कारी प्रतिउत्तर ब्यहोरा समर्थन गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ। सर्जमिनमा बस्ने व्यक्तिमध्ये जना ३ ले प्रतिउत्तर जिकिर समर्थन गरी लेखाएको देखिन्छ, वादी प्रतिवादीका बिच नाता कायम नहुने भएकाले अंश पाउने होइन तसर्थ सुरु दाड देउखुरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुनु पर्छ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

यसमा दुबै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीले गर्नु भएको बहस जिकिर तथा मिसिल सामेल रहेका सबुद प्रमाण अवलोकन गरी दाड देउखुरी जिल्ला अदालतबाट वादी सुषमा परियार सुनार तथा मोहनसिंह सुनारका बिचमा लोगने स्वास्नीको नाता कायम नहुने हुँदा वादीले प्रतिवादीबाट अंश समेत नपाउने ठहराई गरेको फैसला बदर उल्टी गरी लोगने स्वास्नीको नाता कायम गरी प्रतिवादीहरूबाट अंश समेत दिलाई भराइपाउँ भनी वादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखिँदा यस मुद्दामा देहायका कुरामा निर्णय दिन पर्ने देखियो :

१. कस्तो प्रक्रियाबाट सम्पन्न भएको कार्यलाई विवाह मान्ने हो ?
२. वादी र प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनार बिचको कार्य विवाह हो, होइन र निजहरूलाई लोगने स्वास्नी नाताका मान्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
३. वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने अवस्था छ वा छैन ?
४. पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन ?

अब कस्तो प्रक्रियाबाट सम्पन्न भएको कार्यलाई विवाह मान्ने हो ? भनी पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विभिन्न जाति, वर्ग, समुदाय बिचमा के, कस्तो कार्यलाई विवाह मान्ने भनी पृथक पृथक ब्यहोराको कानून, रीत र परम्परा प्रचलनमा रही आएको पाइन्छ । इङ्ल्यान्ड र वेल्समा स्थानीय अधिकारीको स्वीकृतिका आधारमा विवाह सम्पन्न गर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यहाँको कानुनी व्यवस्था अनुसार Civil ceremony or a religious ceremony अपनाएर विवाह हुने गर्दछ ।

"In both cases, the following legal requirements must be met:

- The marriage must be conducted by a person or in the presence of a person authorized to register marriages in the district
- The marriage must be entered in the marriage register and signed by parties, two witnesses, the person who conducted the ceremony and, if that person is not authorized to register marriages, the person who is registering the marriage."^१

छिमेकी देश भारतमा कस्तो अवस्थामा भएको कार्य विवाह मानिँदो रहेछ भनी हेर्दा दोस्रो विवाह गरेकाले कारबाही गरिपाउँ भनी दायर भएको मुद्दामा "...Prosecution for bigamy under section 494 it was necessary to establish that the second marriage had been duly performed in accordance with the essential religious rites applicable to the form of marriage gone through. The court held prima facie the expression "whoever marriage and whose marriage is a valid one"^२ उक्त मुद्दामा हिन्दु विवाह ऐन, १९५५ को दफा १७ ले निर्धारण गरेको प्रक्रिया अनुसार विवाह भएको भनी अभियोजन पक्षले प्रमाण नपुर्याएको भन्ने आधारमा प्रतिवादीलाई सजायबाट उन्मुक्ति दिएको पाइन्छ । अर्को मुद्दामा "The court thus held that for purposes of section 494, the marriage in question should have been celebrated with proper ceremonies and in due form."^३ भनिएको पाइन्छ ।

१. http://www.adviceguide.org.uk/england/relationships_e/relationships_living_together_marriage_and_civil_partnership_e/getting_married.htm, Getting Marriage, Visited on August 26, 2013.

२. Bhaurao Shankar Lakhande v State of Maharashtra (Air 1965 Sc 1564), Cited from Indian Practice of Bigamy case Fifty years of the Supreme Court of India its Grasp and Reach, the Indian Law Institute, oxford University Press First Published 2009, 717-718.

३. Kanwal Ram v Himanchal Pradesh, Administration (AIR 1966 SC 614).

"There was no evidence of Datta Homa and Satpadi having been performed at the time of second marriage and the existence of the custom in the community of putting the Yarn thread instead of Mangal sutra was neither mentioned in the complaint nor proved in the evidence. It was held that conviction under section 494 of the code could not be sustained."^४ भनी अर्को मुद्दामा प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको पाइएको छ । तर पहिलो विवाह विधिपूर्वक गरेको नभई श्रीमती ल्याएकाले सजाय हुन पर्ने होइन भनेकामा दोस्रो विवाह सामाजिक रीत र परम्परा अनुसार विवाह गरेको अर्को मुद्दामा भने प्रतिवादीलाई सजाय भएको पाइन्छ । जस्तै : "The accused in this plea against the charge stated: True I have married ten years after my wife deserted me and went away' the Supreme Court held the plea of guilt afore referred to could at best be understood to mean that the first appellant had taken a wife but that admission did not necessarily mean that he had taken the second wife after solemnizing a Hindu marriage with her after performing due ceremonies of marriage. Such plea, which he need not have even entered upon, and which was ignorable by the court, did not absolve the prosecution to otherwise prove its case that the marriage in question was performed in a regular way so as to visit him with penal consequences."^५

विविधतायुक्त भौगोलिक अवस्था भएको नेपाली समाजमा विभिन्न जातीहरूको बसोबास भएको र आआफ्नो जातको संस्कृति, रीत र परम्परा अनुसार विवाह सम्पन्न हुने गरेको पाइन्छ । नेपाल कानूनमा केटा र केटीको बिचका यौनसम्पर्क कायम भई बच्चा समेत भएको वा नभएको अवस्थामा अदालतमा आई लोग्ने स्वास्नी नाता कायम भई हुने गरेको विवाह, हिन्दू रीत र परम्परा अनुसार विभिन्न देवदेवीको पूजा आरधाना गरी हुने परम्परागत विवाह, केटाले केटीलाई मन पराएर औंठी माला दिएर गरिने विवाह, केटा केटी आपसमा मन मिलेर परस्परमा हुने विवाह, दर्ता विवाह तथा केटा केटी २० वर्षको उमेर पुगेपछि आपसी सहमति र मन्जुरीबाट गरिने विवाह नेपाली समाजमा प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । उक्त कानुनी व्यवस्थाबाट विवाह भनेको केटा र केटीका बिचमा विशेष उत्सव वा समारोह गरी सम्पन्न गरिने कार्य, केटा र केटी बिचमा पहिला यौनसम्पर्क कायम हुन गई महिलाले बच्चा समेत जन्माइसकेको अवस्था वा बच्चा भई नसकेको अवस्था तथा केटा केटीका बिचमा परस्परको सहमतिबाट हुने कार्य तथा दर्ता विवाह समेतलाई विवाहको रूपमा मान्यता दिई आएको पाइन्छ । तथापि वादी अन्नपूर्ण राणा विपक्षी प्रतिवादी गोरखशम्शेर ज.व.रा. समेत भएको मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले कसैले पहिले बच्चा जन्माइसकेर पछि मात्र विवाह गरेको पनि हुन सक्तछ । कोही केटा केटी विवाह नगरेर पनि लामो समयसम्म एकै साथमा समय बिताउन सक्तछन् । तसर्थ पहिला शारीरिक सम्पर्क भइसकेको भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने देखिँदैन । यस मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तले पहिले यौनसम्पर्क कायम भई बच्चा भइसकेका वा बच्चा भई नसकेका तर यौनसम्पर्क हुने गरेको अवस्थाका केटा केटीको बिचको सम्बन्धलाई विवाह मानी आएको यो मुद्दाभन्दा पूर्व सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलाई चुनौति दिँदै विशेष उत्सव र समारोहबाट हुने गरेका विवाहले मात्र मान्यता पाउने जस्तो गरी परम्परागत रूपमा मानी आएको प्रचलनलाई हटाएको देखिन्छ । अतः प्रस्तुत कानुनी सिद्धान्तबाट केटीले प्रेम विवाह भएको हो भनी उल्लेख गरेका सामान्य तर्कको आधारलाई विवाहको पूर्वाधार मान्न मिल्ने देखिँदैन ।

४. L Obulamma v L Venkata Reddy (AIR 1979, 848).

५. P Satyanarayana v p. Malliaib (AIR 1997 CriLJ 211).

अब वादी र प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनार बिचको कार्य विवाह हो, होइन र निजहरूलाई लोग्ने स्वास्नी नाताका मात्र मिल्छ वा मिल्दैन भनी दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यस मुद्दाकी वादी अर्थात पुनरावेदिका सुषमा परियार सुनारले प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनारसँग आफ्नो २०६७/४/१९ गते प्रेम विवाह भएकाले अंश दिलाइपाउँ भन्ने फिराद दाबी गरेको देखिन्छ । सो अवधि उपरान्त प्रतिवादीका घरमा बसी आएको भन्ने दाबी गरे पनि सोको निर्विवाद रूपमा पुष्ट्याइँ गर्न सकेको पाइँदैन । विवाह परम्परागत तवरले वैवाहिक समारोह गरी जन्ती लगी गरेको भन्ने देखिन आउँदैन । कुनै देवी देवताको मन्दिरमा लगी सिन्दूर, चुरा, पोते, टिका लगाइदिएको भन्ने वादीको भनाइ पनि देखिँदैन ।

प्रतिवादीसँग साथै बसेको भने पनि शारीरिक सम्पर्क समेत कायम भई आएको, बच्चा भइसकेको वा हुने सम्भावना रहेको भन्ने पनि छैन । वादी सुषमा परियारको फिराद दाबीलाई प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनारले पूर्णतः इन्कार गरेको अवस्था छ । विवाह हुँदाका बखतका फोटाहरू देखाउन सकेको पाइँदैन । विवाह दर्ताको प्रमाण पत्र, नागरिकता जस्ता लिखित प्रमाणका माध्यमबाट आफ्नो दाबी पुष्टि गरेको अवस्था पनि छैन ।

पहिलो प्रश्नमा ६ प्रकारबाट हुने विवाह नेपाल कानूनले व्यवस्था गरेको भनी विवेचना गरिएकामा यी वादी र प्रतिवादीको विवाह भएको भनी निष्कर्षमा पुग्न सकिने गम्भीर प्रमाण मिसिलमा मौजुद देखिँदैन । अदालतको आदेशानुसार भएको सर्जिमिन मुचुलकामा बस्ने ६ जना मध्ये ३ जनाले वादीको विवाह प्रतिवादीसँग भएको हो भनी लेखाए पनि यो मितिमा यस्तो प्रक्रियाबाट विवाह सम्पन्न भएको हो, विवाह समारोहमा हामी समेत उपस्थित थियौँ भन्न सकेको पाइँदैन । वादीका साक्षीले पनि विवाहको मिति समेत खुलाई तथ्ययुक्त रूपमा आफ्नो भनाइ राखी वादीको दाबी बमोजिम नाता कायम हुन पर्ने भनी बकपत्र गर्न सकेको देखिँदैन ।

प्रतिवादीले वादीसँग आफ्नो विवाह नभएको भनी इन्कारी ब्यहोराको प्रतिउत्तर पेस गरी अ.वं. ८० नं. बमोजिम बयान गर्दा पनि सोही ब्यहोरा लेखाएको देखिन्छ । निजका साक्षीहरूले इन्कारी प्रतिउत्तरको ब्यहोरा समर्थन गरी वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउनु पर्ने होइन भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ । बुझिएका सर्जिमिनका मदन के.सी., पुष्पा वली र निमा वलीले प्रतिवादी वादीको लोग्ने नाताको नपर्ने भएकाले अंश पाउने होइन भनी लेखाई दिएको देखिन्छ । पुष्पा वलीले त प्रतिवादीहरू आफुहरू बस्ने गरेको घरमा बसी आएकोमा कुनै पनि दिन पुनरावेदिका प्रतिवादीको सो घरमा आएकी थिइनन् भनी लेखाएको देखिन्छ । यी वादीले प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनारसँग मिति २०६७/४/१९ मा प्रेम विवाह भएको भनी लेखाएकामा मिति २०६७/१२/२० मा फोटो सहितको मतदाता नामावली तथा व्यक्तिगत विवरण सङ्कलन फाराममा भरिएको ब्यहोरा हेर्दा आफुलाई विवाहिता र प्रतिवादी मोहनसिंह सुनारलाई लोग्ने भनी लेखाउन सकेको देखिँदैन । साथै फोटो सहितको मतदाता नामावलीमा पतिको नाम भनेको महल खाली देखिएको छ । साथै वादी प्रतिवादी बिच विवाह भएको भन्ने अन्य ठोस, भरपर्दो र विश्वसनीय प्रमाण पनि वादीले पेस गर्न सकेको देखिँदैन । फोटो सहितको मतदाता नामावली तथा व्यक्तिगत विवरण सङ्कलन फारामलाई जालसाज भनेकामा अ.वं. ७८ नं. बमोजिम बयान गर्दा कसले जालसाज गरेको हो भन्न सक्तिन, साक्षी सबुद छैन भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । यस स्थितिमा वादीको प्रतिवादी मध्येका

मोहनसिंह सुनारसँग विवाह भएको भन्ने प्रमाणित हुन नसकेको हुनाले लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न सक्तैन ।

अब वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने अवस्था छ वा छैन ? भनी तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा वादीले मोहनसिंह सुनारसँग प्रेम विवाह भएको भनी गरेको दाबी नेपाली कानुनी व्यवस्थाले मान्यता प्रदान गरेको विवाहको परिधिभित्र पर्ने नदेखिएकाले लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम हुन नसक्ने भनी माथिका प्रकरणमा विवेचना भइसकेको छ । खास गरी पुनरावेदिका वादीले प्रतिवादीहरू मोहनसिंह सुनारसँग विवाह भएको भनी वैवाहिक सम्बन्धको नाताले अंश माग गरेको पाइन्छ । वादी र प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनारसँगको विवाह वादीले प्रमाणित गर्न नसकेकाले लोग्ने स्वास्नीको नाता नै कायम नहुने देखिँदा वादीले दाबी बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने अवस्था देखिन आएन ।

अब वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तछ वा सक्तैन ? भनी चौथो तथा अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतबाट वादी सुषमा परियार सुनार तथा मोहनसिंह सुनारका बिचमा लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम नहुने हुँदा वादीले प्रतिवादीबाट अंश नपाउने ठहराई गरेको फैसला बदर उल्टी गरी लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम गरी प्रतिवादीबाट अंश समेत दिलाइ भराइपाउँ भनी वादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखिन्छ । पुनरावेदिका वादीको प्रतिवादी मध्येका मोहनसिंह सुनारसँग विवाह भएको नदेखिँदा लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध नै कायम हुन नसक्ने देखिएकाले वैवाहिक सम्बन्धको आधारमा अंश माग गरेको पुनरावेदिका वादीको अंशतर्फको दाबी समेत पुग्न नसक्ने भनी माथिका प्रकरणहरूमा विस्तृत विवेचना गरी सकिएको हुँदा सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतले मिति २०६९/२/३० मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । फैसलाको जानकारी पुनरावेदक वादी तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादी दुबै थरीलाई दिई मिसिल अभिलेख शाखामा पठाइदिनु ।

(चण्डीराज ढकाल)

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

(मेघनाथ भट्टराई)

न्यायाधीश

इजलास सहायक : ना.सु. गोकर्ण वली

इति सम्बत् २०७० साल भाद्र ४ गते रोज ३ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, बागलुङ
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री नीता गौतम दीक्षित
माननीय न्यायाधीश श्री नन्दलाल महतो (थारु)
फैसला ।

सम्बत् २०६९ सालको दु.दे.नं ०६९ - DP -०००५, नि.नं. १५

मुद्दा : अंश ।

बागलुङ जिल्ला बा.न.पा. वडा नं ४ बस्ने स्व. दुर्गानारायण भारीको मु.स. गर्ने तुल्सीनारायण भारी..... १ पुनरावेदक/
प्रतिवादी

विरुद्ध

बागलुङ जिल्ला बा.न.पा. वडा नं ४ बस्ने मानबहादुरको छोरा शिवओम भारी ..... १ विपक्षी/
वादी

सुरु फैसला गर्ने

मा.न्या. श्री डिल्लीरमण तिवारी

श्री बागलुङ जिल्ला अदालत

न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य यस प्रकार छ ।

फिरादी मेरा बाबु काजीमान भन्ने मानबहादुरका २ वटी श्रीमतीहरू मध्ये जेठी सौतेनी आमातर्फबाट जेठो हीरा भारी तथा राजकुमार भारी र कान्छीपट्टि आमा जगतकुमारी तर्फबाट विपक्षी मध्येका हरिओम भारी र मथुरा ओम भारी तथा म फिरादी गरी ५ छोराहरू तथा दुबै आमापट्टिबाट १४ वटी छोरीहरूको जाजयन्म भएकामा सबै दिदीहरूको विवाह भइसकेका बाबु मानबहादुर २०५५ सालमा र मेरी आमाको २०४२ सालमा मृत्यु भइसकेको हुँदा हालसम्म अंश गर्नु पर्ने जम्मा अंशियारहरू ५ जना मात्र भएकामा विपक्षी हीरा र राजकुमार भारी बाबुको मृत्यु हुनुपूर्वदेखि नै आफ्नो चल धनमाल लिई मानो बेगल भई अलग रूपमा बस्नु भएको, विपक्षी हरिओम तथा मथुराओम २०३२ सालदेखि नै चल धनमाल लिई अलग बसी आउनु भएको छ । नापीका बखत सँगोलको बन्डा हुने घरजग्गा आमा जगतकुमारी र प्रतिवादी हरिओम भारीका नाउँमा दर्ता भएको छ । खेतबारीहरू घरसारमा बन्डा गरी छुट्टाछुट्टै कमाई भएका बखत प्रतिवादी हरिओम भारीका धेरै श्रीमती भएका कारण अंश मुद्दा पारी अंशबन्डा गरी छुट्टाई लिनु भएको ब्यहोरा हालै मात्र थाहा पाएकाले बन्डा मुचुल्का दर्ता बदरतर्फ आजै छुट्टै फिराद दायर गरी मैले पाउने रीतपूर्वकको अंश छुट्ट्याई पाउन यो फिराद लिई आएको छ । तसर्थ जो जे बुझ्नु पर्दछ बुझी बन्डा गर्नु पर्ने सम्पत्ति विपक्षी दाजुहरू समेत जिम्मामा हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशबन्डाका २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम तायदाती फाँटवारी दाखिला गर्न लगाई ५ भागको १ भाग अंश दिलाइपाउँ भन्ने समेतको फिराद पत्र ।

हाल ५ जना अंशियार छौं । मेरा पिता हीरा भन्ने बमबहादुरले पाउनु पर्ने अंश मैले आजसम्म पाएको छैन । मेरा पिताले अंश पाउने जग्गा केही स्व. कान्छीआमा जगतकुमारी र केही प्रतिवादी हरिओम भारीका नाउँमा दर्ता छ । जग्गा वादीले नै भोगचलन गरी आउनु भएको छ । साहिँला बाजे स्व. अम्मरबहादुरले बाजेहरू समेतलाई साक्षी राखिदिनु भएको बकस पत्रको सम्पत्ति समेतबाट जीवन गुजारी आएको छु । यसै मुद्दाको बन्डा छुट्याउने क्रममा मेरा स्वर्गीय पिताले पाउने १ अंश मैले छुट्याई लिन पाउने नै छु भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको प्रतिउत्तर पत्र ।

हामी अंश गर्न बाँकी ५ अंशियार छौं । मैले पिताजीबाट चल सम्पत्ति समेत अंश बापत केही पाएको छैन । मेरा नाउँमा बन्डा गर्नु पर्ने कुनै चल अचल सम्पत्ति नभएको हुँदा म उपरको फिराद दाबी झुट्टा हो । प्रस्तुत मुद्दाबाट नै मैले पाउने ऐन मुताबिकको बन्डा छुट्याई मलाई दिलाई वादीबाट रहेको कोर्ट फी जफत गरी न्याय पाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादी राजकुमार भारीको प्रतिउत्तर पत्र ।

हामी ५ अंशियार छौं । दाजु हरिओम र म मथुराओम २०३२ सालमा मानु छुट्टी बेगल भई आएको हो । हाम्रो अंश भएको छैन । मलाई १ अंश दिलाई भराइपाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादी मथुराओम भारीको प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिवादी मध्येका हरिओम भारीका नाउँको इतलायनामा म्याद २०६०।४।२० मा तामेल भएकामा निज प्रतिवादीले प्रतिउत्तर नगरी सुरु म्यादै गुजारी बसेको रहेछ ।

वादीका साक्षी अग्निकुमार श्रेष्ठ र हरिकृष्ण भारीले निज वादी मिलान हुने गरी प्रतिवादी मथुराओम भारीका साक्षी अग्निकुमार श्रेष्ठ, प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको साक्षी लालजंग रा.भ.ले प्रतिवादी राजकुमार भारीका साक्षी गोपालप्रसाद ओझाले निज प्रतिवादी मिलान हुने गरी गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

वादी र उपस्थित प्रतिवादीहरूले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीको दरखास्त मिसिल संलग्न रहेछ । प्रतिवादी मध्येका हरिओम भारी यस अदालतबाट जारी भएको पक्राउ पुर्जीको म्यादमा हाजिर वा पक्राउमा परी नआएकाले निज जिम्माको बन्डा गर्नु पर्ने सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी वादीबाट पेस भएको रहेछ ।

वादी शिवओम भारीले प्रतिवादीहरूसँगबाट मिति २०६१।६।१९ गते वादीले प्रतिवादीहरूबाट ५ भागको १ भाग अंश भाग छुट्याई लिन पाउने गरी यसै अदालतबाट मिति २०६१।६।१९ मा भएको फैसला मिसिल सामेल रहेछ ।

मिति २०६२।७।१७ मा अ.बं. ११० नं. बमोजिम रीतपूर्वक इतलायनामाको म्याद तामेल भई प्रतिवाद गर्ने मौकाबाट वञ्चित भएकाले अ.बं. २०८ बमोजिम प्रतिउत्तर दर्ता गरिपाउँ भन्ने ब्यहोराको हरिओम भारीको निवेदन पत्र र उक्त निवेदनमा निजको जायजेथा घर श्रीसम्पत्ति साबिकको वतनमा भएको हुँदा निवेदन माग कानून र न्याय सङ्गत देखिन आएन भनी उक्त निवेदनमा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतमा उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गरिपाउँ भनी हरिओम भारीले रिट निवेदन दायर गरी उक्त रिट निवेदन उपर बुटवलमा बसोबास गर्ने मानिसका नामको म्यादमा बागलुङमा जारी भई निवेदक र निजका जहान परिवार समेत घरमा फेला नपरेको भनी घरदैलोमा टाँस गरेको म्याद

कानूनको रीतपूर्वक मात्र मिलेन, यस स्थितिमा बागलुङ जिल्ला अदालतबाट निवेदकका नाममा मिति २०६०।४।२० मा तामेल भएको म्याद अ.बं. ११० नं. को रीत पुगी तामेल भएको मात्र मिलेन । रीतपूर्वक म्याद तामेल नभई एकतर्फि फैसला भएको अवस्थामा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम फैसला भएको ६ महिनाभित्र थाहा पाएका मितिले ३५ दिनभित्र निवेदक झगडियाले प्रतिउत्तर दिन ल्याएकामा लिई कारबाही गर्नु पर्नेमा सो नगरी निवेदकले अ.बं. २०८ नं. बमोजिम प्रतिउत्तर दर्ता गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा निवेदन माग कानून सङ्गत देखिन आएन भनी बागलुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।७।७ मा भएको आदेश र सो उपर अ.बं. १७ नं. अन्तर्गत परेको उजुरीमा पुनरावेदन अदालत, बागलुङबाट मिति २०६३।७।१६ मा बागलुङ जिल्ला अदालतको आदेशमा कुनै परिवर्तन गर्नु परेन भनी भएको आदेश समेत अ.बं. ११० नं. र २०८ नं. विपरीत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । निवेदकले अ.बं. २०८ नं. बमोजिम रीतपूर्वक प्रतिउत्तर लेखी म्यादभित्र ल्याए कानून बमोजिम गरी लिई मुद्दामा कानून बमोजिम कारबाही गरी निर्णय गर्नु भनी विपक्षी बागलुङ जिल्ला अदालतका नाममा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ भनी मिति २०६५ फाल्गुण ९ गते श्री सर्वोच्च अदालतबाट भएको उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेश ।

मिति २०६६।१०।२७ मा सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतबाट २०६५।११।९ मा भएको फैसलाको प्रतिलिपी साथै राखि प्रतिउत्तर दर्ता गरी तारेखमा रहन पाउँ भनी दिएको निवेदन माग मनासिव देखिँदा प्रतिवादी हरिओम भारीको प्रतिउत्तर दर्ता गरी अंश मुद्दाका वादी शिवओम भारी तथा प्रतिवादी राजकुमार भारीलार्इ जनाउ म्याद दिनु भन्ने समेतको सुरु अदालतबाट भएको आदेश ।

विपक्षी वादीले उल्लेख गरेको पुस्तेवारीमा मेरो कुनै विवाद छैन । पुस्तेवारी बाहेक सम्पूर्ण फिराददाबी झुट्टा हो । मिति २०५९।५।२१ देखि म बुटवलमा बसाइँ सराइ गरी आएको छु । वादी समेतसँग २०६०।१।१५ मा भेटघाट गरी अंश सम्बन्धमा छलफल समेत भएको होइन । वादी र सहप्रतिवादीहरू बिच सल्लाह गरी मेरा नाममा दर्ता रहेको सम्पत्तिबाट अंशबन्डा गराई मलाई आआफ्नो नाममा दर्ता भएको सम्पत्तिबाट वञ्चित गराउने नियतले उक्त मुद्दामा निजहरूले सत्य तथ्य लुकाएका रहेछन् साथै २०३१ सालमा आमा जगतकुमारी भारीले आफ्नो पेवाधनबाट केही जग्गा प्राप्त गर्नु भएकामा स्त्री अंश धनको १,४,५ नं. ले उक्त जग्गा उहाँले आफुखुस गर्न पाउने हो । आमा जगतकुमारी भारीले आफ्नो दाइजो पेवाधनले आफुले राजीनामाबाट हक प्राप्त गर्नु पहिले हामी सबै भाइको अंशबन्डा लाग्ने सम्पत्ति राजकुमार एवं मथुराओम र दुर्गानारायणका नाममा रहे भएकाले उक्तबाट समेत मैले ५ भागको १ भाग अंश पाउनु पर्ने हो । आमा जगतकुमारी भारीले स्त्रीअंश धनको १,४,५ अन्तर्गत हक प्राप्त गराई आएको अचल सम्पत्ति आमाले आफुखुसी गर्न पाउने हो । उक्त सम्पत्ति आमाले आफुखुसी म प्रतिवादीका नाममा दर्ता गराइदिनु भएकाले उक्त बन्डा गर्न नपर्ने हो । यस्तो बन्डा गर्न कर नलाग्ने सम्पत्तिबाट मात्र भाग हिस्सा लगाई खान वादी तथा सहप्रतिवादीहरूले मेरो २०५९ सालमै भएको बसाइँ सराइमा गलत वतन लेखाएको कुरा प्रमाण खण्डमा पेस गरेको बसाइँ सराइले प्रमाणित गर्ने हुँदा झुट्टा वादी दाबीबाट फुर्सद पाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको हरिओम भारीको प्रतिउत्तर पत्र ।

यस अदालतका आदेशानुसार प्रतिवादी मध्येका हरिओम भारी र वादीबाट पेस भएको फाँटवारी दरखास्त मिसिल सामेल रहेछ ।

मेरा बाबु स्व. दुर्गानारायण भारीका नाममा र दाजु बाबुनारायण भारीका नाममा रहेको बा.जि. कालिका आ.गा.वि.स. वडा न ५ कि.नं. ३३ को खरवारी क्षे.फ. ०-१३-३-१, ऐ ऐ कि.नं. ५३ को क्षे.फ. ०-६-३-३ को जग्गा बन्डा लाग्ने होइन भनी प्रतिवादी स्व. दुर्गानारायण भारीका छोरा तुल्सीनारायण भारीले मिति २०६८।९।१ मा जाहेर गर्न आएको भनी यस अदालतमा दिएको निवेदन मिसिल सामेल रहेछ ।

वादी प्रतिवादीहरू बिच नातामा र अंशियार सदस्यमा कुनै विवाद देखिँदैन । वादीले प्रतिवादीहरूसँगबाट १ भाग अंश पाउने कुरामा दुबै पक्षका साक्षीहरू सहमति भई बकपत्र गरेको अवस्था देखिन आउँछ । यी वादी प्रतिवादीहरू बिच अंशबन्डा भइसकेको समेत नदेखिएका स्थितिमा वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने नै देखिन आयो । प्रतिवादी मध्येका हरिओम भारीले आमा जगतकुमारी भारीका नाउँका जग्गाहरू अंशियारहरूमा बन्डा लाग्नु पर्ने होइन भनी आफुले पेस गरेको फाँटवारीमा पेस गरे पनि र अर्को प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको छोरा तुल्सीनारायण भारीले ०६८।९।१ गते पेस गरेको निवेदनबाट वादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख गरेका कि.नं. ३३ र ५२ का जग्गाहरू बन्डा नलाग्ने जग्गा हुन् भनी दाबी जिकिर लिएको देखिए तापनि उक्त जग्गाहरू बन्डा नलाग्नु पर्नाका कारण सहितको ठोस लिखत प्रमाण पेस गर्न नसकेको हुँदा निवेदन दिएकै भर आधारमा मात्र अंश नलाग्ने जग्गा हुन् भनी भन्न सकिने अवस्था समेत देखिँदैन । तसर्थ यी वादी प्रतिवादीहरूले पेस दाखिला गरेको दर्ता सेस्ता मिले भिडेका जग्गाहरूबाट नरमकरम मिलाई वादीले प्रतिवादीबाट ५ भागको १ भाग अंश छुट्टाई लिन पाउने ठहर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६८।१०।२९ गतेको फैसला ।

मेरा पिता दुर्गानारायण भारीले आफ्नो साहिँला बाजे अम्मरबहादुरसँग शेषपछिको बकस पत्र २०१०।१०।२९ गते गुल्मी मालबाट रजिष्ट्रेसन गरी पाएको जग्गाबाट वादीले अंश पाउनु पर्छ भन्ने वादी दाबी नभएको र साक्षीहरूले पनि उक्त बकस पत्रको जग्गा मध्येबाट वादीले अंश पाउनु पर्छ भनी बकपत्र गर्नु भएको छैन । साक्षीहरूले वादी प्रतिवादी ५ अंशियार भएको उनीहरू बिच लाग्ने बन्डाबाट १ बन्डा वादीले पाउने भन्ने हो । फिराद लेखबाट म पुनरावेदकको पिता वादीको भतिजा दुर्गानारायण जिम्मामा बन्डा गर्नु पर्ने सम्पत्ति छ भन्ने वादी लेख भएको देखिँदैन । नापीका बखत पुरानो पैतृक तथा सँगोलमा बन्डा हुने घरजग्गाहरू मध्ये केही आमा जगतकुमारी तथा दाजु प्रतिवादी हरिओम भारीका नाउँमा नापी दर्ता समेत भएको उल्लेख गर्नु भएको छ । यसबाट अंशबन्डा लाग्ने जग्गा जगतकुमारी र हरिओम भारीका नाउँमा रहे भएको स्पष्ट हुन्छ । बागलुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१।१५ मा फाँटवारीको आदेश गर्दा मेरा पिताले आफ्नो जिम्मा बन्डा लाग्ने सम्पत्ति नभएको दरखास्त पेस भएको छ र त्यसमा वादी एवं अन्य प्रतिवादीहरूले बन्डा लाग्ने सम्पत्ति दुर्गानारायणसँग छ भनी सनाखत गर्नु भएको छैन । मिति २०६१।६।१९ गते भएको फैसलामा स्व. दुर्गानारायणको नाउँको जग्गा बन्डा गर्नु नपर्ने गरी फैसला भएको छ भने उक्त फैसलामा वादीले चित्त बुझाई बस्नु भएको छ । पिताजी स्व. दुर्गानारायणको मिति २०६५।९।२० मा स्वर्गीय भएपछि उहाँका जेठा छोरा बाबुनारायण, अविवाहिता छोरी सानु भारी, म पुनरावेदक र भाइ रामनारायण समेतलाई नजरअन्दाज गरी बाबुनारायणलाई समेत बुझ्दै नबुझी पिताजीका नाउँमा रहेको आफ्ना साहिँला बाजेले बकस पत्र गरिदिएको कि.नं. ३३ र ५२ का

जग्गाहरू समेत वादीले फाँटवारीमा समावेश गर्नु भएको र सो बारे कि.नं. ३३ र ५२ का जग्गा बन्डा लाग्ने होइन भनी मैले जाहेर गरेको थिएँ । त्यसमा वादी र अन्य प्रतिवादीहरूले बिमति जनाउनु भएको अवस्था समेत देखिँदैन । प्रतिवादी हरिओम भारीकी श्रीमती डिलकुमारी र विष्णुकुमारी भारी वादी र प्रतिवादी हरिओम भारी भएका अंश मुद्दाहरूमा कि.नं. ३३ र ५२ का घरजग्गाहरू बन्डा नभएको यथार्थतालाई उक्त मुद्दाहरूबाट दर्साएको समेत छ । मेरा स्व. आमा पदमकुमारी र पिता स्व. दुर्गानारायणले साहिँला बुढा बाबा र साहिँली बुढी बजैको पालताल सेवा रेखदेख गरी प्राप्त गर्नु भएको शेषपछिको जग्गा वादीले दाबी गर्न पाउने कुनै कानुनी आधार समेत नभएको र सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६८।१०।२९ को फैसला गलत तर्कमा आधारित, कानून समेत प्रतिकूल हुँदा सो फैसला बदर गरी मेरो पुनरावेदन जिकिर समेत हेरी सोही अनुसार न्याय गरी इन्साफ पाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको मुद्दा सकार गर्ने तुल्सीनारायण भारीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादी शिवओम भारीले अंश मुद्दाको प्रकरण नं. ३ मा उल्लेख गरेका बन्डा मुचुल्का दर्ता बदर मुद्दाको सकल मिसिल र सोसँग सम्बन्धित अन्य मिसिल भए बागलुङ जिल्ला अदालतबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।९।२४ को आदेश ।

यसमा पुनरावेदक दुर्गानारायण भारीले आफ्ना काका नाताका अम्मरबहादुरबाट २०१० सालमा शेषपछिको बकस पत्रद्वारा प्राप्त भएको भनेको कि.नं. ३३ र ५२ को जग्गा अंशियार विच बन्डा हुने ठहर्नाउँदा सो सम्बन्धमा कुनै विवेचना नै नगरी भएको सुरुको फैसला विचारणीय देखिएकाले छलफलका लागि अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१२।७ को आदेश ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन सहित सुरु मिसिल अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री काजीगाउँले श्रेष्ठले पुनरावेदक तुल्सीनारायण भारीका पिता, वादी एवं अन्य प्रतिवादीहरूको अंशियार नभई बाजे हीरा भन्ने बमबहादुर वादी एवं प्रतिवादीका अंशियार हुँदा मेरो पक्षको बाजे मानो बेगल भएपछि मेरा पक्षका बाबुले ४०।५० वर्षसम्म साहिँला बाबा र साइली आमा स्व. जगतकुमारी श्रेष्ठको पालताल सेवा रेखदेख गरी किरिया काज समेत गरी गुल्मी मालबाट पारित गरी प्राप्त गरेको शेषपछिको बकस पत्रको कि.नं. ३३ र ५२ का जग्गाहरू बमबहादुरको अंशियारलाई बन्डा लाग्ने होइन । मेरा पक्षले उनै साहिँला बाजे अम्मरबहादुरले दिनु भएको बकस पत्रको जग्गा सम्पत्तिबाट जीवन गुजारा गरी आइराखेको छ । मेरा पक्ष जिम्मा वादीले पाउने अंश छैन र उक्त कि.नं. को जग्गाबाट वादीले अंश पाउनु पर्छ भन्ने दाबी पनि नभएको हुँदा अन्य सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने हुन उक्त बकसबाट पाएको जग्गा मेरो पक्षको आफुखुसी एकलौटी हुँदा बन्डा लाग्ने होइन भनी गर्नु भएको बहस तथा प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद शर्माले मेरा पक्ष वादी शिवओम भारी र प्रतिवादीहरू विच नातामा र अंशियार रहे भएको कुरामा

विवाद छैन भने हालसम्म वादीले अंश पाएका पनि छैनन् । वादीले प्रतिवादीहरूबाट १ भाग अंश पाउने कुरामा मुख मिलेको र दुबै पक्षका साक्षी समेतले बकपत्र गरी पुष्टि गरिदिएका छन् । कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ का जग्गाहरू प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका छोरा तुल्सीनारायणले पेस गरेको निवेदनबाट उक्त जग्गा कित्ता बकसबाट प्राप्त भएको जग्गा भएको र बन्डा नलाग्ने हुन् भनी दावी जिकिर लिए तापनि निजले उक्त जग्गाहरू बन्डा नलाग्नु पर्नाको कारण सहितको कुनै ठोस लिखत प्रमाण पेस गर्न नसकेका कारण निवेदनकै भरमा मात्र बन्डा नलाग्ने भन्न मिल्दैन । तसर्थ दुबै पक्षबाट पेस हुन आएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पूर्ण जग्गा कित्ता सम्पत्तिबाट मेरो पक्षले १ भाग अंश पाउनु पर्दछ, सुरु फैसला सदर कायम होस् भनी बहस गर्नु भयो ।

उपरोक्तानुसारको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा बाबु काजीमान भन्ने मानबहादुरका २ वटी श्रीमतीहरू मध्ये जेठी सौतेनी आमातर्फबाट जेठा हीरा भारी तथा राजकुमार भारी र कान्छीपट्टि आमा जगतकुमारी तर्फबाट हरिओम भारी र मथुराओम भारी तथा फिरादी शिवओम भारी गरी ५ छोराहरू तथा १४ छोरीहरूको जन्म एकामा सबै दिदीहरूको विवाह भइसकेका बाबु मानबहादुर २०५५ सालमा र आमा जगतकुमारीको २०४२ सालमा मृत्यु भइसकेको हालसम्म अंश गर्नु पर्ने जम्मा अंशियाराहरू ५ जना एकामा हीरा र राजकुमार बाबुको मृत्यु हुनुपूर्वदेखि नै चल धनमाल लिई मानो बेगल भई अलग बस्तु भएको र हरिओम तथा मथुराओम २०३२ सालदेखि अलग बसी आएको । नापीका बखत सँगोलको बन्डा हुने घर जग्गा आमा जगतकुमारी र प्रतिवादी हरिओम भारीका नाउँमा दर्ता भएको छ । हरिओम भारीका धेरै श्रीमती भएका कारण निजहरू बिच अंश मुद्दा परी अंशबन्डा गरी छुट्याई लिनु भएको तर्फ छुट्टै बन्डा मुचुल्का दर्ता बदर मुद्दा दिएको र यस मुद्दामा फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानु छुट्टिएको मिति कायम गरी ५ भागको १ भाग अंश पाउँ भनी वादी शिवओम भारीको फिराद दावी भएको देखियो ।

हामी ५ जना अंशियार छौं । पिता हीरा भन्ने बमबहादुरले पाउनु पर्ने अंश मैले आजसम्म पाएको छैन । अंश पाउने जग्गा स्व. कान्छी आमा जगतकुमारी र प्रतिवादी हरिओम भारीका नाउँमा दर्ता छ । साहिंला बाजे स्व. अम्मरबहादुरले बाजेहरूलाई समेत साक्षी राखिदिनु भएको बकस पत्रको सम्पत्ति समेतबाट जीवन गुजारी आएको छु । मेरा स्वर्गीय पिताले पाउने १ अंश मैले छुट्टाई लिन पाउने नै छु भन्ने समेत ब्यहोराको पुनरावेदक तुल्सीनारायण भारीका पिता दुर्गानारायण भारीको प्रतिउत्तर परेको देखियो ।

प्रतिवादीहरू राजकुमार भारी र मथुराओम भारीको हामी ५ जना अंशियार छौं । हाम्रो अंश भएको छैन । दाजु हरिओम र म मथुराओम २०३२ सालमा छुट्टी भित्र भएको हो । मलाई अंश दिलाई भराइपाउँ भनी प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको प्रतिउत्तर ब्यहोरा मिलानको छुट्टाछुट्टै प्रतिउत्तर परेको पाइयो ।

प्रतिवादी मध्येका हरिओम भारीले सुरु म्याद गुजारेका कारण निज जिम्माको बन्डा गर्नु पर्ने सम्पत्तिको फाँटवारी वादी शिवओम भारीबाट पेस भई शिवओम भारीले प्रतिवादीहरूबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरी सुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।६।१९ मा फैसला भएको देखियो ।

प्रतिवादी हरिओम भारीले प्रतिवाद गर्ने मौकाबाट वञ्चित भए भनी सर्वोच्च अदालतमा उत्प्रेषण समेतको निवेदन दर्ता गरे पश्चात सर्वोच्च अदालतबाट रीतपूर्वक प्रतिउत्तर लेखी म्यादैभित्र ल्याए कानुन

बमोजिम गरिलिई निर्णय गर्नु भनी आदेश भए पश्चात प्रतिवादी हरिओम भारीको प्रतिउत्तर परेको देखियो । उक्त प्रतिउत्तर पत्रमा हामी सबै भाइको अंशबन्डा लाग्ने सम्पत्ति दुर्गानारायण समेतका नाममा रहे भएकाले उक्तबाट समेत मैले ५ भागको १ भाग अंश पाउनु पर्ने हो भन्ने जिकिर लिएको देखियो । प्रतिवादी मध्येका हरिओम भारी र वादीबाट तायदाती पुनः पेस भएको पाइयो । प्रतिवादी तुल्सीनारायण भारीले मेरा बाबु दुर्गानारायण भारीका नाममा रहेको कि.नं. ३३ र कि.नं. ५३ को जग्गा बन्डा लाग्ने होइन भनी निवेदन दिएको देखियो ।

सुरु जिल्ला अदालतबाट वादी प्रतिवादीहरू बिच नातामा र अंशियार सदस्यमा कुनै विवाद नदेखिएको, वादीले कानुन बमोजिम अंश लिई पाइसकेको छ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर नरहेको र वादीले अंश पाउने कुरामा दुबै पक्षका साक्षी सहमत भई बकपत्र गरेको अवस्था देखिएको र कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ का जग्गाहरूका सम्बन्धमा प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका छोरा तुल्सीनारायण भारीले मिति २०६८।९।१ गते पेस गरेको निवेदनबाट बन्डा नलाग्ने जग्गा हुन् भनी दाबी जिकिर लिएको भए तापनि सो सम्बन्धमा कुनै ठोस लिखित प्रमाण पेस गर्न नसकेको हुँदा सो जग्गा समेतबाट वादीले प्रतिवादीबाट ५ भागको १ भाग अंश छुट्याई लिन पाउने ठहर्छ भनी फैसला भएको पाइयो । उक्त कित्ता नं. ३३ र ५२ कि.नं. का जग्गाहरू बन्डा लगाइएको हदसम्म चित्त नबुझाई प्रतिवादी तुल्सीनारायण भारीको पुनरावेदन परेको देखियो ।

पुनरावेदनमा मुख्यतः दुर्गानारायण भारीका पिता हीरा भन्ने बमबहादुरको मिति २००० सालमा मृत्यु भएको, साहिँला बाजे अम्मरबहादुरका छोराछोरी सन्तान कोही नभएको हुँदा निजको घरमा १२ वर्षको उमेरदेखि बसेको र अम्मरबहादुरले दुर्गानारायणलाई २०१०।१०।२९ मा गुल्मी मालबाट रजिष्ट्रेसन गरी उक्त जग्गा दिएकाले बन्डा हुनु पर्ने जग्गा होइन भन्ने जिकिर लिएको देखियो ।

अब उल्लिखित तथ्य, पुनरावेदन जिकिर र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा विवादित कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ का जग्गाहरू के कस्तो प्रकृतिको जग्गा हो ? उक्त जग्गा वादी प्रतिवादीहरू समेतका अंशियारहरूका बिचमा बन्डा हुनु पर्ने प्रकृतिको जग्गा हो होइन ? सुरु जिल्ला अदालतको फैसला मिले नमिलेको के हो ? प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको मु.स. गर्ने तुल्सीनारायण भारीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन भनी निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा प्रस्तुत मुद्दाका अन्य वादी तथा प्रतिवादीले ५ भागको १ भाग अंश पाउने गरी भएको फैसला उपर पुनरावेदन नगरी बसेको र केवल प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको मु.स. गर्ने तुल्सीनारायण भारीले कि.नं. ३३, कि.नं. ५२ को जग्गा समेत बन्डा गरेको कुरामा सम्म चित्त नबुझाई पुनरावेदन गरेको देखिँदा सुरु फैसलाको अन्य विषयहरूमा थप विचार गरिरहन परेन ।

उक्त कि.नं. ३३, ५२ को सन्दर्भमा विचार गर्दा उक्त जग्गालाई पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको मु.स. गर्ने तुल्सीनारायणले २०१०।१०।२९ मा गुल्मी मालबाट पारित गराई लिएको शेषपछिको बकस पत्रको लिखतको जग्गा भनी जिकिर लिएको र मिसिलमा उक्त शेषपछिको बकस पत्रको लिखत समेत संलग्न रहेको देखियो । उक्त शेषपछिको बकस पत्रको लिखत हेर्दा मेरो घरमा म र मेरो विवाहिता स्वास्नी मात्र रहे भएको, छोराछोरी कोही जायजन्म नै नभएको म र मेरी स्वास्नी वृद्ध भई कामकाज गर्न नसक्ने भई तिमी नातिले अधिदेखि एकाघर सारमा बसी कामकाज गरी हाम्रो टहल चाकरी पालन गरेकाले

३ पुस्ताभित्रकै हकदार नाति समेत हुँदा रिझ बापतमा मेरो चल अचल श्रीसम्पत्ति तिमी मेरा सहोदर दाजु काजीमानको नाति बमबहादुरको छोरा दुर्गानारायण श्रेष्ठलाई शेषपछिको बकस पत्र गरिदियोँ । अब आइन्दालाई पनि मेरो र मेरी स्वास्नीको जीवन रहुन्जेल साबिक बमोजिम पालताल, स्याहार, टहल, चाकरी गरी काल भेटाई मरेपछि काजकिरिया पिण्डपानी समेत गरी बाँकी रहेको चल अचल सम्पत्ति गैहको सबै तिमी नातिले आफ्नो जानी भोग गरी खानु व्यहोर्नु भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख भएको देखियो । उक्त बकस पत्र लिखतमा वादीका बाबु काजीमान, शेषपछिको बकस पत्र गरिदिने अम्मरबहादुर श्रेष्ठकी श्रीमती र टेकनारायण श्रेष्ठ साक्षी बसेको देखियो । उक्त पारित शेषपछिको बकस पत्रको लिखतबाट प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले आफ्ना साहिँला बाजे अम्मरबहादुर श्रेष्ठबाट जग्गा बकस पाएको भन्ने कुरामा कुनै विवाद रहेको देखिएन । उक्त शेषपछिको बकस पत्र लिखतमा स्वयं वादीका बाबु काजीमान श्रेष्ठ रोहवरमा साक्षी बसेको र सो शेषपछिको बकस पत्र लिखतका सम्बन्धमा हालसम्म कोही कसैले कुनै विवाद उठाएको स्थिति समेत मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातबाट देखिन नआएकाले उक्त शेषपछिको बकस पत्रको जग्गालाई बकस दिने अम्मरबहादुरको एकलौटी अंश हक रहेको जग्गा भन्ने देखिन आई उक्त जग्गामा यी वादी प्रतिवादीका बाबु काजीमानको नै कुनै अंश हक नरहेको भनी मान्नु पर्ने देखियो ।

वादीले आफ्नो फिरादको प्रकरण (२) मा “विपक्षी हीरा र राजकुमार भारी बाबुको मृत्यु हुनु पर्ने नै आफ्नो चल धनमाल लिई मानो बेगल भई अलग रूपमा बस्नु भएको” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन आएको छ । सो तथ्यलाई अन्य प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तरमा कुनै विवाद उठाउन सकेको देखिँदैन । यसबाट प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका बाबु हीरा भन्ने बमबहादुर वादी प्रतिवादी समेतका अंशियारहरूबाट मानो बेगल भई खतिउपति आफ्नो गरी बसेको भन्ने कुरालाई वादी प्रतिवादीहरूले स्वीकार गरेको देखिन आयो । प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले प्रतिउत्तरमा दुर्गानारायण भारीका बाबु हीरा भन्ने बमबहादुरको २००० सालको मृत्यु भएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन आएको र निजले प्रतिउत्तरमा उल्लेख गरेको उक्त व्यहोराका सम्बन्धमा पनि मिसिलबाट कुनै विवाद रहेको देखिएन । यसरी हेर्दा २००० सालभन्दा अगाडि नै प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका बाबु हीरा भन्ने बमबहादुर भारी अन्य अंशियारहरूसँग मानो बेगल भई बसेको भनी मान्नु पर्ने देखिन आयो । प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले आफ्ना साहिँला बाजे अम्मरबहादुर श्रेष्ठबाट २०१०।१०।२९ मा शेषपछिको बकस पत्र पाउँदाको अवस्थाभन्दा अगाडिदेखि नै प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका बाबु हीरा भन्ने बमबहादुर भारी अन्य प्रतिवादीहरूबाट मानो बेगल भई बसेको भन्ने देखिन आयो । मिसिल संलग्न उक्त मिति २०१०।१०।२९ को पारित शेषपछिको बकस पत्र लिखतको व्यहोराबाट सो समयमा प्रतिवादी दुर्गानारायण भारी आफ्ना साहिँला बाजे अम्मरबहादुर श्रेष्ठ तथा साइली बजैको हेरचाह गरी निजहरूको साथ एकाघर सँगमा बसेको भन्ने देखिन आयो । यसरी वादी प्रतिवादीको फिराद प्रतिउत्तर र उक्त मिति २०१०।१०।२९ को शेषपछिको बकस पत्रको लिखतको व्यहोराबाट समेत उक्त शेषपछिको बकस पत्र लिखतबाट जग्गा प्राप्त गर्दाको अवस्था प्रतिवादी दुर्गानारायण भारी यी वादी प्रतिवादी समेतका अन्य अंशियारहरूको सँगसाथमा रहेको भन्ने नदेखिएपछि अब प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले आफ्ना साहिँला बाजे अम्मरबहादुर श्रेष्ठबाट प्राप्त गरेको जग्गा सम्पत्ति अन्य अंशियारहरूका बिचमा बन्डा गर्नु पर्ने अवस्थाको सम्पत्ति रहेछ भनी भन्न मिल्ने देखिन आएन ।

प्रस्तुत मुद्दामा सुरु जिल्ला अदालतको आदेशानुसार तायदाती फाँटवारी पेस गर्ने क्रममा प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले आफ्नो जिम्मामा बन्डा गर्नु चल अचल सम्पत्ति केही नभएको भन्ने ब्यहोरा उल्लेख गरी तायदाती फाँटवारी पेस गरेको र उक्त फाँटवारी एक अर्काले सुनी देखी पाएको कागज समेत गरेको देखियो । सो फाँटवारी उपर वादीले कुनै उजुर गरेको देखिएन । सो अवस्थामा वादी प्रतिवादी कसैले पनि विवादित कि.नं. ३३, ५२ को जग्गा सम्पत्ति बन्डा गर्नु पर्ने भनी तायदाती पेस गरेको देखिएन । प्रस्तुत मुद्दामा सुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।६।१९ मा फैसला हुँदा प्रतिवादी मध्येका हरिओम भारी र जगतकुमारी भारीका नाउँमा रहेको जग्गा सम्पत्तिबाट सम्म ५ भागको १ भाग वादीले अंश पाउने गरी फैसला भएको र सो फैसलालाई यी वादीले चित्त बुझाई सो फैसला अनुरूप बन्डा छुट्याई पाउनका लागि सुरु जिल्ला अदालतमा मिति २०६१।९।६ मा निवेदन समेत दिएको देखिन आयो । यसका अलावा वादीले आफ्नो फिरादको प्रकरण (३) मा नै नापीका बखत पुरानो पैतृक तथा सँगोलमा बन्डा हुने घरजग्गाहरू आमा जगतकुमारी र दाजु प्रतिवादी हरिओम भारीका नाउँमा नापी भएको भन्नेसम्म उल्लेख गरेको तर प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले शेषपछिको बकस पत्रबाट प्राप्त सम्पत्ति समेत बन्डा हुनु पर्ने भनी दाबी गर्न सकेको समेत देखिन आएन । यसरी वादीको उल्लिखित क्रियाकलाप र व्यवहारबाटै प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीको बकस पाएको जग्गा अंशियारहरूका बिचमा बन्डा नहुने प्रकृतिको जग्गा रहे भएको भन्ने कुरालाई वादीले स्वीकार गरिसकेका अवस्थामा अब उक्त बकस पत्रको जग्गा समेत अंशियारहरूका बिचमा बन्डा गर्नु पर्ने जग्गा हो भनी वादीले भन्नलाई प्रमाण ऐनको दफा ३४ ले पनि मिल्ने देखिन आएन ।

वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले शेषपछिको बकस पत्र लिखतबाट प्राप्त गरेको भनेको जग्गा सम्पत्ति मुलुकी ऐनमा २०३४।९।२७ मा सातौँ संशोधन हुनुभन्दा अगाडि नै २०१०।१०।२९ मा प्राप्त गरेको सम्पत्ति देखिन आएको हुँदा मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १८ मा तत्काल कायम रहेको व्यवस्था अनुसार उक्त जग्गा सम्पत्ति सबै अंशियारहरूका बिचमा बन्डा लाग्ने हुँदा उक्त सम्पत्ति बन्डा हुने ठहराएको सुरु अदालतको फैसला मिलेको छ भन्दै सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पुनरावेदक वादी सन्तमाया महर्जन समेत विरुद्ध रामचन्द्र महर्जन समेत भएको अंश चलन मुद्दामा प्रतिपादन भएको नजिर सिद्धान्त (ने.का.प. २०६७, अङ्क १ नि.नं. ८२९३ पृ.४८ मा प्रकाशित) समेत पेस गर्नु भएको देखिन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट उक्त मुद्दामा भएको फैसलाको प्रकरण १० लाई हेर्दा “मुलुकी ऐनमा २०३४ सालमा भएको सातौँ संशोधनपछिका विवादमा अंशबन्डाको १८ नं.ले निजी आर्जनका रूपमा परिभाषित गरेका सम्पत्तिहरूलाई बाहेक गरी बन्डा गर्नु पर्ने हुन आउँछ । तर सो मितिभन्दा अधिका हकमा त्यसरी बाहेक गर्न मिल्ने खालको कानुनी व्यवस्थाको अभावमा अदालतले अन्यथा हुने गरी व्याख्या गर्न सक्ने स्थिति नै रहँदैन । तसर्थ कानुनले नै स्पष्ट गरेको कुरालाई अन्यथा अर्थ गर्ने कुरै हुँदैन । अंशबन्डाको १८ नं. मा २०३४।९।२७ मा भएको संशोधनभन्दा अगाडि अर्जित सम्पत्ति र सो संशोधनपछि अर्जित सम्पत्ति बन्डा हुने वा नहुने विषयमा यस अदालतले आफ्नो सुनिश्चित धारणा बनाइसकेको पाइन्छ । मिति २०३४।९।२७ मा मुलुकी ऐनमा भएको सातौँ संशोधनले निजी आर्जनको अवधारणा भित्र्याएबाट सो पूर्व सँगोलमा रहेको अंशियारले जुनसुकै माध्यमबाट सम्पत्ति

आर्जन गरेको भए पनि सो बन्डा हुने भन्ने मान्यता यस अदालतले स्थापित गरी सकेको” भन्ने उल्लेख भएको देखिन आयो ।

वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नु भएको उक्त बहस जिकिर र माथि उल्लिखित मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित भएको उक्त नजिर सिद्धान्तका रोहबाट समेत विवादित कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ को जग्गा बन्डा हुनु पर्ने जग्गा हो होइन भनी निरूपण गर्नका लागि सर्वप्रथमतः मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १८ नं. मा २०३४।९।२७ को सातौँ संशोधनभन्दा अगाडि के कस्तो व्यवस्था रहेछ भनी हेर्नु पर्ने देखियो ।

मुलुकी ऐनमा २०३४।९।२७ मा सातौँ संशोधन हुनुभन्दा अगाडि कायम रहेको अंशबन्डाको १८ नं. लाई हेर्दा “मानो नछुट्टिई सँगै बसेका अंशियारहरू छन् भने अंशियारहरूले कमाएको धन र लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ । ऐन बमोजिम अंश गरी लिनुदिनु पर्छ । अंश नभए पनि मानो छुट्टिई भिन्न बसेका वा खतिउपति आफ्नो आफ्नो गरी आफ्नो हिस्सा मात्र राखी खानु पिउनु गरेकामा एकै ठाउँमा भए पनि मानो छुट्टिई भिन्न भएको ठहर्छ । त्यस्तोमा कमाएको धन र लागेको ऋण आफ्नो आफ्नो हुन्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन आयो । २०३४।९।२७ को संशोधनभन्दा अगाडि मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १८ नं. मा कायम रहेको उक्त कानुनी व्यवस्थालाई हेर्दा मानो नछुट्टिई सँगै बसेका अंशियारहरूले कमाएको धन वा लगाएको ऋण सबै अंशियारहरूका बिचमा बन्डा हुने व्यवस्था रहेको देखियो । तर उक्त १८ नं. मा मानो छुट्टिएपछि कमाएको धन र लागेको ऋण आफ्नो आफ्नो हुने भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पनि माथि उल्लिखित अंश चलन मुद्दामा २०५४।९।२७ भन्दा अगाडि सँगोलको अंशियारले जुनसुकै ब्यहोराबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति भए पनि सबै अंशियारहरूका बिचमा बन्डा लाग्ने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको देखियो ।

तर प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी दुर्गानारायण भारी यी वादी र अन्य प्रतिवादीहरूको सँगसाथमा एकासँगोलमा रहेबसेका अंशियार होइनन् । प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले सुरु अदालतमा फिराएको प्रतिउत्तरमा आफ्ना बाबुको मृत्यु २००० सालमा भएको भनी उल्लेख गरेको कुरामा अन्य प्रतिवादीहरूले विवाद उठाउन नसकेको र वादीले पनि फिरादमै प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका बाबु पिताकै जीवन कालमा मानो बेगल भई बसेको भनी उल्लेख गरेको र सो कुरालाई अन्य प्रतिवादीहरूले समेत विवाद उठाउन नसकी स्वीकार गरेको कुरा माथि विवेचना गरिसकिएकै छ । यसरी प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका बाबुको मृत्यु नै २००० सालमा भएको भएपछि सोभन्दा अगाडि नै निज प्रस्तुत मुद्दाका वादी समेतका अंशियारसँग मानो बेगल गरी बसेको भन्ने देखिन आयो । २०२० साल भाद्र १ गतेदेखि प्रारम्भ भएको रजिष्ट्रेसनको १ नं. मा मानो छुट्टिएको वा मानो जोरिएको लिखत रजिष्ट्रेसन गराउनु पर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । तर वि.सं. २००० साल कार्तिक १ गतेभन्दा अगाडिको अवस्थामा भने मानो छुट्टिएको वा मानो जोडिएको लिखत पारित गर्नु पर्ने व्यवस्था प्रचलित नेपाल कानूनमा रहेको पाइँदैन । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीका बाबु हीरा भन्ने बमबहादुर २००० सालभन्दा अगावै वादी प्रतिवादी समेतका अंशियारहरूबाट मानो छुट्टिई बसेको भन्ने कुरा माथि विवेचना गरिसकिएको र सो अवस्थामा प्रतिवादी दुर्गानारायण भारी आफ्ना साहिँला बाजे अम्मरबहादुरका साथ एकाघर सँगमा रहेको भन्ने पनि माथि विवेचना गरिसकिएकै छ । यसरी विवादित कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ को जग्गा अम्मरबहादुर श्रेष्ठबाट

प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले बकस प्राप्त गर्दाको अवस्थामा प्रतिवादी दुर्गानारायण भारी वादी प्रतिवादीहरूको एकाघर सँगसाथमा रहेबसेको भन्ने नदेखिएपछि अब २०३४।९।२७ भन्दा अगाडि कायम रहेको अंशबन्डाको १८ नं. अनुसार पनि विवादित कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ को जग्गा अंशियारहरूका बिचमा बन्डा लाग्ने अवस्था देखिन आएन । वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नु भएको माथि उल्लिखित अंश चलन मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट अंशियारहरू एकासँगोलमा सँगै रहेबसेको अवस्थामा २०३४ सालभन्दा अगाडि प्राप्त सम्पत्ति जुनसुकै व्यहोराबाट प्राप्त भए पनि बन्डा हुने सिद्धान्त प्रतिपादत भएको तर प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी दुर्गानारायण भारी उक्त बकस पत्रको जग्गा सम्पत्ति प्राप्त हुँदाको अवस्थामा वादी प्रतिवादीहरूको सँगसाथमा नरही बेगल बसेको देखिँदा उक्त मुद्दाको तथ्य र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य नै बेगल रहेको देखिँदा उक्त मुद्दामा प्रतिपादन भएको नजिर सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा आकर्षित हुन सक्ने देखिएन ।

प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले आफ्ना साहिँला बाजे अम्मरबहादुर श्रेष्ठबाट शेषपछिको बकस पत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गा सम्पत्तिमा यी वादीका बाबु काजीमानको कुनै अंश हक नरही निज अम्मरबहादुरको एकलौटी अंश हकको जग्गा सम्पत्ति रहेको व्यहोरामाथि विवेचना गरिसकिएकै छ । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १९ नं. मा अंश नलिएका स्वास्नी, छोरा, अविवाहित छोरी वा विधवा बुहारी हुने मानिसको चल अचल सम्पत्ति बारे व्यवस्था गरिएको छ । ऐ. को देहाय ४ मा आफ्नो हकको अंश जति आफुखुस गर्न पाउने र ऐ. को देहाय ५ मा दिन पाउने जति अंशबन्डा नहुँदै कसैलाई लिखत गरिदिएको जति पछि अंशबन्डा गर्दा बन्डा गर्नु पर्दैन । जसले पाएको हो उसले एकलौटी गरी खान पाउँछ । दिन नपाएको दिएको रहेछ भनेपछि बन्डा गर्दा सो समेत सबै सम्पत्तिमा मिलाई बन्डा गरिदिनु पर्छ भन्ने उल्लेख छ । ऐ. १९ नं. को सपठित कानुनी व्यवस्थालाई प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा विचार गर्दा आफ्नो एकलौटी अंश हकको सम्पत्तिलाई निज अम्मरबहादुर श्रेष्ठले सपठित मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १९ नं. बमोजिम स्वतन्त्र रूपमा आफुखुसी प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीलाई बकस पत्र गरिदिन सक्ने नै देखिएको र त्यसरी प्राप्त गरेको जग्गा सम्पत्ति मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १९(५) नं. अनुसार पाउने दुर्गानारायण भारीले एकलौटी गरी खान पाउने र कसैलाई बन्डा गर्नु नपर्ने देखिँदा पनि विवादित कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ को जग्गा सम्पत्ति यी वादी समेतका अंशियारहरूका बिचमा बन्डा गर्नु पर्ने प्रकृतिको देखिन आएन ।

यसरी माथि प्रकरण प्रकरणमा विवेचना गरिएका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी दुर्गानारायण भारीले अम्मरबहादुर श्रेष्ठबाट प्राप्त गरेको शेषपछिको बकस पत्रको विवादित कि.नं. ३३ र कि.नं. ५२ को जग्गा यी वादी समेतका अंशियारहरूका बिचमा बन्डा गर्नु पर्ने प्रकृतिको सम्पत्ति देखिन नआएकाले उक्त जग्गा समेतलाई बन्डा लगाइदिएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको देखिन आएन ।

तसर्थ उपरोक्त विवेचित आधार कारणबाट सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१०।२९ गते भएको फैसला केही उल्टी भई स्व. दुर्गानारायण भारीको नाममा रहेको कि.नं. ३३ र बाबुनारायण भारीका नाममा रहेको कि.नं. ५२ को जग्गा बन्डा नलाग्ने ठहर्छ । अरू तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

१. सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भई फैसला भएकाले यस अदालतको इन्साफमा चित्त नबुझे ५ दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी वादीलाई पुनरावेदन म्याद दिनु ।
२. सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भई स्व. दुर्गानारायण भारीको नाम दर्ताको कि.नं. ३३ र बाबुनारायण भारीका नाउँ दर्ताको कि.नं. ५२ को जग्गा बन्डा नलाग्ने ठहरेकाले मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो लागेपछि बन्डा छुट्याउँदाको अवस्थामा सो जग्गालाई बाहेक गरी कानूनको रीत पुन्याई बन्डा छुट्याइदिनु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ।
३. पुनरावेदक प्रतिवादी तुल्सीनारायण भारीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा रू. १७७०।- धरौटी राखेको र निजको दाबी बमोजिम कि.नं. ३३ र ५२ का २ कित्ता जग्गाहरू बन्डा नलाग्ने ठहरी फैसला भएकाले निजले राखेको उक्त धरौटी रकम मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो लागेपछि निजलाई नियमानुसार फिर्ता दिनु ।
४. प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी पुनरावेदन परे मिसिल श्री सर्वोच्च अदालतमा पठाइदिने गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(नीता गौतम दीक्षित)
न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

नन्दलाल महतो (थारु)
न्यायाधीश

इजलास नं. १

इजलास अधिकृत : गोकर्णराज पन्त

क.अ. : श्री झलकराज पौडेल

इति सम्बत् २०७० साल भाद्र १९ गते रोज ४ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त वाणिज्य इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री थीरबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर बागचन्द
आदेश
सम्बत् २०६९ सालको ०६९ DP - २३९३
इजलास नं. : २
निर्णय नं. : १२७
तथा
०७०-DP- २४८१
निर्णय नं १२८

मुद्दा : मध्यस्थको निर्णय बदर गरिपाउँ ।

आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाटका तर्फबाट ऐ. विभागका महानिर्देशक टङ्कमणी शर्मा.....१ **निवेदक**
विरुद्ध

पेरम पेरुराई Perum Percetakan Uang Republic of Indonesia Jalan Palatehan No 4
Kebayoran Jakarta, 1240 को तर्फबाट अधिकार प्राप्त प्रतिनिधि ल.पु.जि. ल.उ.म.न.पा. वडा नं
१५ स्थित न्यु आर.आर. इन्टरप्राइजेजका डाइरेक्टर रबिचन्द्र सिंह.....१ **विपक्षी**

सम्बत् २०६९ सालको ०६९ DP - २४८१

पेरम पेरुराई Perum Percetakan Uang Republic of Indonesia जलान पलाटहन नं. ४ जकार्ता,
१२६० को तर्फबाट अधिकार प्राप्त प्रतिनिधि ल.पु.जि. ल.पु.उप.म.न.पा. वडा नं १५ स्थित
न्यु आर.आर. इन्टरप्राइजेजका डाइरेक्टर रबिचन्द्र सिंह.....१ **निवेदक**
विरुद्ध

आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौं.....१ **विपक्षी**
ऐ.का महानिर्देशक ऐ.ऐ.....१

सुरु मुद्दा फैसला गर्ने निकाय : मध्यस्थ ट्राइबुनल
सुरु मुद्दा फैसला गर्ने : मुख्य मध्यस्थ श्री अनुपराज शर्मा
मध्यस्थ श्री पवनकुमार ओझा
मध्यस्थ श्री कोमल प्रकाश घिमिरे
सुरु निर्णय मिति : २०६८।१२।२४

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर भई नियमानुसार पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. दाबीकर्ता इन्डोनेसियाको जाकार्ता अवस्थित पेरम पेरुराई र आन्तरिक राजश्व विभाग बिच मिति २०६३।५।६ (22 August, 2006) मा सम्झौता सम्पन्न भएको जस अनुसार दाबीकर्ताका तर्फबाट सम्झौता अनुरूप सम्पूर्ण काम सफलतापूर्वक भइसकेका अवस्थामा सम्झौताको शर्त एवम् एल.सी. मार्फतको भुक्तानी प्रक्रिया बमोजिम इन्डोनेसियामा भुक्तानी प्राप्त गरिसकेको रकममा विभागले दाबी गरे बमोजिम अग्रीम आयकर बापत भनिएको रकम US\$ ४६७६००.४२ हामीले तिर्नु नपर्ने र विपक्षी विभागले असुल गर्न नपाउने कथित अग्रीम आयकर बापतको भुक्तानी गर्नु नपर्ने प्रस्ट छ । एकपक्षीय रूपमा तथा सम्झौताको शर्त एवम् एल.सी. मार्फत हुने भएको भुक्तानी सम्बन्धी कानुन एवम् प्रचलन विपरीत हुँदा विपक्षीको दाबीबाट फुर्सद पाउनु पर्ने निर्विवाद छ । सम्पन्न सम्झौता बमोजिमको सम्पूर्ण दायित्व हामीले पुरा गरी कार्य सम्पादन गरिसकेको स्थितिमा बैङ्क ग्यारेन्टीको रकम दाबी गरी जफत गर्न नपाउनेमा दाबी गरी जफत गरेकामा सो फिर्ता पाउनु पर्ने र विपक्षीले दाबी गरेको कथित अग्रीम आयकरको रकम तिर्न नपर्ने निर्णय गरिपाउँ । सम्झौताको शर्त एवम् एल.सी. मार्फत भुक्तानी प्रक्रिया बमोजिम इन्डोनेसियामा भुक्तानी प्राप्त गरेको रकममा तिर्नु नपर्ने कथित अग्रीम आयकर बापतको रकम प्रत्यर्थीको मिति २८ मई, २०१० को पत्र समेतले भुक्तानी गर्नु पर्ने भनी गरेको US\$ ४६७६००.४२ को रकम सम्झौताको शर्त तथा आयकर ऐन, २०५८ को विपरीत छ । त्यस अवस्थामा हाम्रो मञ्जुरी सहमति बेगर स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड बैङ्क नेपाल लि.बाट जारी गरेको ३१ अगष्ट, २०१० सम्मको वैधता कायम रहेको US\$ २,६९,०००.०० जफत गरी आयकरको रकम बापत भनी असुल गरेको कार्य समेत गैरकानुनी छ । एल.सी. मार्फत भुक्तानी गरी वस्तु सेवा आयात निर्यात गर्ने बैङ्किङ एवम् व्यवसायिक कानुन प्रचलन (Business Practices) समेतको विपरीत विपक्षीको दाबी रहेको प्रस्ट छ । द्विपक्षीय सम्झौता बमोजिमको अन्तःशुल्क टिकट छपाइ तथा आपूर्ति गरी सोको लाभ प्राप्त गरिसकेपछि प्रेषित बैङ्क ग्यारेन्टीको रकम उपर विपक्षीको कुनै दाबी लाग्ने अवस्था छैन । सो बैङ्क ग्यारेन्टीमा लेखिएको शर्त बमोजिम फिर्ता पाउने हाम्रो कानुनी हक उपर विपक्षीले दाबी गरी अन्यथा गर्न पाउने अधिकार छैन । स्थानीय स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड बैङ्क नेपाल लि. ले विपक्षीका नाममा जारी गरेको २६ अगष्ट, २००८ को Performance Guarantee को शर्त विपरीत विपक्षीले उक्त ग्यारेन्टीका US\$ २,६९,०००.०० को रकम सम्झौता अन्तर्गतको कार्य सम्पादन भएपछि तत्काल फुकुवा गरिदिनु पर्नेमा जफत गरेको कारबाही निर्णय सरासर शर्त विपरीत भई गैरकानुनी समेत हुँदा उक्त US \$ २,६९,०००.०० रकम फिर्ता दिनु भन्ने निर्णय गरिपाउँ । पर्फमेन्स ग्यारेन्टी बापत US \$ २,६९,०००,०० रकम सोमा उल्लिखित शर्त विपरीतको अन्य कुनै पनि प्रयोजनका लागि एकतर्फी रूपमा विपक्षीले दाबी गर्न पाउने हक सम्झौताको कुनै पनि शर्तले विपक्षीलाई प्रदान गरेको छैन । प्रस्तुत अन्तःशुल्क टिकट छपाइ तथा आपूर्ति सम्झौता अन्तर्गतको विपक्षी आन्तरिक राजश्व विभाग हाम्रो समक्षी हैसियतका एक पक्ष मात्र भएको उसले अन्य हैसियत देखाई हाम्रो हक हैसियत उपर प्रतिकूल असर पार्न पुऱ्याउन मिल्दैन । दाबीकर्ताले प्रचलित करार ऐन लगायत सम्बन्धित सबै कानुनी प्रावधानहरू अन्तर्गतको दायित्व पुरा गरी कार्य सम्पन्न गरेको अवस्थामा बैङ्क ग्यारेन्टीको US\$ २,६९.०००/ जफत गरी

लिएको गैरकानुनी एवम् सम्झौताको शर्त विपरीत हुँदा फिर्ता दिलाइपाउँ । साथै, उक्त रकम जफत गरेकाले ग्यारेन्टीको मिति पश्चात देखिको प्रचलित दरले हुने ब्याज, हामीलाई पुग्न गएको हानी नोक्सानी कानुनी उपचार मध्यस्थ नियुक्ति तथा मध्यस्थता सम्बन्धी काम कारबाही बापतको मनासिब माफिकको खर्च र कानुन व्यवसायी शुल्क लगायतको रकम तथा उक्त ग्यारेन्टीको US\$ २,६९,०००।०० रकम समेत दिलाई भराइपाउँ भन्ने समेतको दाबीकर्ताको दाबी ।

२. प्रत्यर्थी का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. २, लाजिम्पाटस्थित आन्तरिक राजश्व विभाग र निवेदक कम्पनी, पेरम पेरुराई बिच भएको सम्झौता बमोजिम मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधान गर्नु पर्ने भन्ने जिकिर निवेदक कम्पनीले लिनु भएको छ जब कि यस विभाग र निवेदक कम्पनी बिच भएको सम्झौता बमोजिमको कार्य (स्टिकर छपाइ र सप्लाइ) सम्पन्न भइसकेको छ । उक्त सम्झौता बमोजिमको सेवा प्रदान गर्दा कुनै विवाद नभई बिना विवाद सम्झौता बमोजिमको कार्य सम्पन्न भइसकेको छ । सम्झौताको बुँदा नं १४ को मनसाय कार्य सम्पादन गर्दाकै बखत कुनै विवाद भएको अवस्थामा आकर्षित हुने हो । निवेदकले अन्तःशुल्क स्टिकर छपाइ गरी सप्लाइ गरिसकेपछि पाउने भुक्तानीमा कर तिर्ने वा कर काट्ने विषय आयकर ऐन, २०५८ को विषय हो । आयकर ऐन, २०५८ मा कर तिर्ने बुझाउने विषयमा मध्यस्थता ऐन, २०५५ आकर्षित हुने कुनै प्रावधान नै छैन । कानुन बमोजिम कर तिर्नु पर्ने विषयमा निवेदकले मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गरिपाउँ भनी यस विभागमा निवेदन दिएकामा यस विभागबाट आयकर ऐन, २०५८ मा कर तिर्ने बुझाउने विषयमा मध्यस्थद्वारा कर निर्धारण गर्ने कुनै प्रावधान नै नभएको कारण मध्यस्थद्वारा कर तिर्ने वा बुझाउने विषय छिनोफानो गर्न मिल्दैन । प्रतीत पत्र मार्फत हुने कारोबारको अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन सम्बन्धमा प्रतीत पत्र मार्फत हुने कारोबारका लागि International Chamber of Commerce's (ICC) Commission on Banking Technique and Practice ले समय समयमा जारी गर्ने नियमबाट निर्दिष्ट गरेको हुन्छ । यस सन्दर्भमा उक्त संस्थाले जारी गर्ने नियम Uniform Customs and Practice for Documentary Credits (UCP) भनिन्छ । हाल उक्त नियमको छैटौँ संस्करण प्रचलनमा छ जसलाई UCP 600 को नामबाट चिनिन्छ । यस नियमको मुख्य आशय प्रतीत पत्र सम्बन्धी कारोबारमा एकरूपता ल्याउने रहेको छ । प्रतीत पत्र जारी गर्ने बैङ्क Issuing Bank ले प्रतीत पत्र खोल्ने व्यक्ति (Applicant) बाट भुक्तानी प्राप्त नभएको पनि Negotiating बैङ्कले प्रतीत पत्रको शर्तको अधीनमा रही दाबी गरेको रकमको सोधभर्ना (Reimbursement) दिनु पर्ने हुन्छ । यस सन्दर्भमा UCP 600 को Article 7 मा प्रतीत पत्र जारी गर्ने बैङ्क Issuing Bank को दायित्व सम्बन्धमा खरिदकर्ता (Applicant) बाट बिक्रेता (Beneficiary) ले Issuing Bank एवम् Negotiating Bank का माध्यमबाट भुक्तानी पाउने प्रावधानहरू स्पष्ट पारिएको छ । UCP 600 को Article 4 मा खरिदकर्ता एवम् बिक्रेता बिच भएको सम्झौतालाई मार्फत मार्फत गरिने भुक्तानी इन फरक राखिएको छ । UCP 600 को Article 4 मा उल्लिखित व्यवस्थाले प्रतीत पत्र मार्फत हुने भुक्तानीका सन्दर्भमा प्रतीत पत्रको अलावा खरिदकर्ता र बिक्रेता बिच छुट्टै सम्झौता हुन सक्ने तथ्य उजागर गरेको छ । UCP 600 Article 7 एवम् Article 4 अनुसार प्रतीत पत्रले भुक्तानीका सम्बन्धमा मात्र स्पष्ट पारेको छ भने खरिदकर्ता र बिक्रेता बिचको

- सम्झौता छुट्टाछुट्टै विषयवस्तु हुन् भनी खुलाएको पनि छ । यस अर्थमा प्रतीत पत्र मार्फत भुक्तानी भएकै आधारमा मात्र खरिदकर्ता र बिक्रेता बिचको सम्झौताको validity समाप्त भएको मानिँदैन ।
३. भुक्तानीका सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रचलन तथा आयकर ऐन, २०५८ मा भएको व्यवस्था अनुसार आयकरको दायित्व सम्बन्धित देशको आयकर ऐनमा भएको व्यवस्था बमोजिम गणना गरिने प्रचलन रहेको छ । यसरी करको दायित्व यकिन गर्दा धेरै देशमा Residential Principle का आधारमा गरिन्छ भने केही देशमा Nationality का आधारमा लिइन्छ । नेपाल, भारत, इन्डोनेसिया जस्ता देशमा Residential Principle का आधारमा करको दायित्व यकिन गरिन्छ । जस अनुसार बासिन्दा व्यक्तिले जुनसुकै मुलुकमा आय आर्जन गरेको भए तापनि आफु बासिन्दा रहेको देशमा आय विवरण पेस गर्नु पर्दछ भने गैरबासिन्दा व्यक्तिले जुन मुलुकमा आय आर्जन गरेको हो सो मुलुकमा त्यस्तो आयमा लाग्ने कर मात्र तिर्नु पर्दछ । अर्थात नेपालको गैरबासिन्दा एवम् इन्डोनेसियाका बासिन्दा पेरम पेरुलाईले नेपालमा आर्जन गरेको आयमा मात्र नेपालमा कर दाखिल गर्नु पर्ने हुन्छ भने इन्डोनेसियाको कर सम्बन्धी कानून बमोजिम नेपालमा आर्जेको आय समेत समावेश गरी इन्डोनेसियाका बासिन्दा पेरम पेरुलाईले नेपालमा आर्जन गरेको आयमा मात्र नेपालमा कर दाखिल गर्नु पर्ने हुन्छ भने इन्डोनेसियाको कर सम्बन्धी कानून बमोजिम नेपालमा आर्जेको आय समेत समावेश गरी इन्डोनेसियामा आय विवरण पेस गर्नु पर्ने हुन्छ । नेपाल सरकार र इन्डोनेसिया सरकार बिच कुनै दोहोरो कर मुक्ति तथा छल निरोधक सम्झौता समेत नभएको परिप्रेक्षमा निजले नेपालमा आपूर्ति गरेको उक्त आयमा नेपालको आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम कर तिर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने देखिँदैन ।
४. करकट्टी एवम् दाखिला सम्बन्धी दायित्वका सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ (२०६२) माघको स.स.को दफा ८९ को उपदफा (३) बमोजिम कुनै बासिन्दा व्यक्तिले कुनै ठेक्का वा करार अन्तर्गत कुनै गैरबासिन्दा व्यक्तिलाई दिने भुक्तानीमा करकट्टी गर्नु पर्ने प्रावधान रहेको छ र पेरम पेरुलाईसँग मिति २०६३ भदौ ६ गते (August 22, 2006) मा भएको सम्झौतामा कर नलाग्ने ब्यहोरा समेत उल्लेख नभएको एवम् उक्त सम्झौताको Clause 19.1 बमोजिम उक्त आपूर्तिमा लाग्ने करको दायित्व पेरम पेरुलाईमा रहेको देखिन्छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८९ को उपदफा (३) बमोजिम यस्तो भुक्तानीमा कर लाग्ने तथा सोही ऐनको दफा ९० को उपदफा (५) बमोजिम अग्रिम करकट्टी हुने व्यक्ति समेत कर भुक्तानीका लागि जिम्मेवार हुने देखिन्छ । तसर्थ दाबीकर्ताले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८९ (३) बमोजिम तिर्नु बुझाउनु पर्ने करबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था नहुँदा दाबी खारेज गरी यस विभागबाट जफत गरिएको परफरमेन्स ग्यारेन्टीको यु.एस. डलर २,६९,०००।०० रकम कटाई बाँकी आयकर ऐन, २०५८ बमोजिमको सम्पूर्ण खर्च समेत दिलाई भराइपाउँ भन्ने समेतको प्रत्यर्थीको प्रतिदाबी ।
५. करारमा सीमित रही करसँग सम्बन्धित बाहेकको विषय मध्यस्थले हेर्न मिल्ने देखिएकाले प्रस्तुत विवाद मध्यस्थ ट्राइबुनलबाट हेरी निर्णय गर्न मिल्ने नै देखियो । प्रस्तुत सम्झौता बमोजिम कार्य सम्पन्न भइसकेका अवस्थामा अग्रिम करकट्टी नभएको अवस्थामा पछि आएर आयकर लगाउन मिल्ने वा नमिल्ने अथवा लाग्ने हो भने के कति लाग्ने भन्ने विषय यस मध्यस्थ ट्राइबुनलले निर्णय निर्धारण

- गर्ने विषय भएन। बैङ्क ग्यारेन्टी छुट्टै करार भए तापनि काम सम्पन्न भई काम बापत पाउनु पर्ने सम्पूर्ण रकम भुक्तानी दिई कार्य सम्पादन पूर्ण भएको अवस्था आफुले कट्टा गर्न छुटाएको भनी अग्रीम कर बापत Performance Guarantee माग गरी भुक्तानी लिएपछि सो भुक्तानीको रकमले दाबीकर्तालाई असर पर्न जाने हुँदा Bank Guarantee को भुक्तानीको कार्य सम्पन्न भएको स्थितिमा सो अग्रीम कर बापत जारी नभएको बैङ्क ग्यारेन्टीबाट भुक्तानी लिएको सम्झौता अनुरूपको कार्य देखिन आएन। प्रतिदाबीकर्ता आन्तरिक राजश्व कार्यालयले आफैले गरेको करारमा अग्रीम आयकर लाग्ने कुरा स्पष्ट उल्लेख नगर्नु, राज्यको कर असुली गर्ने अधिकार र कर्तव्य भएको आफैले गरेको करारमा अग्रीम आयकर लाग्ने कुरा स्पष्ट उल्लेख नगर्नु त्यस्तो अग्रीम कर कट्टा नगरी आफैले भुक्तानी दिँदा पटक पटक अग्रीम कर कट्टा नगरी भुक्तानी गरेबाट भुक्तानी नै करकट्टी नगर्नुबाट यस्तो भुक्तानीमा अग्रीम कर कट्टा गर्न नपर्ने सहज अनुभव भुक्तानी प्राप्त गर्ने कम्पनीले गर्ने नै हुन्छ। यसलाई प्रत्यर्थी विभागको सामान्य गल्ती भनी छुट दिन पर्ने देखिँदैन। यस्तोमा एउटा कामका लागि जारी गराएको परफोर्मेन्स बैङ्क ग्यारेन्टीलाई अग्रीम कर प्रयोजनका लागि भनी बैङ्कलाई अवास्तविक कारण उल्लेख गरी बैङ्क ग्यारेन्टी दाबीकर्ताले अमेरिकी डलर २,६९,०००.०० आफ्नो खातामा जम्मा गराएको ठिक होइन तसर्थ त्यसलाई बदर गरी दिने ठहर्छ भन्ने मध्यस्थ ट्राइबुनलका बहुमत सदस्यहरूबाट मिति २०६८।१२।२४ मा भएको निर्णय।
६. सम्झौताको विषयभिन्न रही आयकर तिर्ने दायित्व कसमा रहने भन्ने प्रश्न र सोसँग सम्बन्धित अन्य प्रश्नमा विचार गरी निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार सम्झौताको दफा १४ अन्तर्गत गठन भएको यस मध्यस्थ ट्राइबुनल उपर रहेको देखिन आयो। कर कानुनका आधारभूत सैद्धान्तिक पक्ष पक्षहरू बिच भएको सम्झौता प्रचलित कानुनको विवेचना समेतबाट दाबीकर्ता पेरम पेरुराईउपर आयकर तिर्ने दायित्व रहेको देखिन आयो। कर लाग्ने कानुन रहे भएसम्म एल.सी. मार्फत भुक्तानी भएका कारणले मात्र कानुन बमोजिमको कर दायित्व समाप्त हुने होइन। प्रत्यर्थीद्वारा ग्यारेन्टी रकम जफत गर्ने कार्य कानुनतः त्रुटिपूर्ण मान्न सकिएन। दाबीकर्ता परम पेरुराईकै कारण नोक्सानि भएको आयकर रकम मध्ये US\$ २,६९,०००.०० का लागि स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड बैङ्कको शर्त अनुरूप नै ग्यारेन्टी जफत गरेको देखिएको हुँदा दाबी बमोजिम उक्त Performance Bond को रकम फिर्ता दिलाइपाउन सकिने देखिएन भन्ने मध्यस्थ श्री पवनकुमार ओझाको फरक राय।
७. यस विभाग र इन्डोनेसियाको जकार्तामा अवस्थित पेरम पेरुराईका बिचमा मिति २०६३।५।६ गते अन्तःशुल्क स्ट्याम्प छपाइ तथा सप्लाइ (Printing and supply of excise stamps) गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भई सम्झौता भई सम्झौता बमोजिमको अन्तःशुल्क स्ट्याम्प छपाइ तथा सप्लाइको कार्य सम्पन्न भएको भए तापनि उक्त सम्झौताको Conditions of Contract को clause १९ Taxes and Duties: अन्तर्गत १९.१ मा Supplier shall be entirely responsible for all taxes, stamps duties, license fees and other such levies up to the site of delivery भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएकामा निज विपक्षीबाट आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८९ (३) बमोजिमको कर रकम कट्टी नभएको र निजबाट कर रकम दाखिला नभएको हुँदा सम्झौताको लिखित शर्त अनुसार कर रकम दाखिला गराउनका लागि निजले राखेको बैङ्क ग्यारेन्टी उपर दाबी गरिएको हो। करारमा सीमित रही

करसँग सम्बन्धित बाहेकको विषय मध्यस्थले हेर्न मिल्ने भन्ने निर्णय भएको हुँदा कर लाग्ने वा नलाग्ने भन्ने कुरा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम हुने कुरालाई स्वीकार भएको स्पष्ट छ । विपक्षी पेरम पेरुलाईको नेपालमा अन्य कुनै किसिमको चल अचल सम्पत्ति नभएको हुँदा ग्यारेन्टी उपर दाबी गरिएको हो । उक्त ग्यारेन्टीबाट कर रकम दाखिला नहुने हो भने कर रकम असुली नहुने हुन्छ । कर कानून आदेशात्मक प्रकृतिको हुन्छ, यसको पालना बाध्यात्मक हुन्छ । सम्झौतामा सबै कर तिर्ने दायित्व पेरम पेरुलाईमा रहेको शर्त उल्लेख भएको र आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम निजले गरेको कारोबारबाट प्राप्त आयमा कर लाग्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा कर लाग्ने कुरामा कुनै विवाद छैन । कर तिर्नु पर्ने दायित्वबाट कसैलाई पनि उन्मुक्ति दिएको हुँदैन । कर तिर्ने दायित्व रहे भएपछि त्यस्तो कर तिर्नु पर्ने व्यक्तिको चल अचल सम्पत्ति, बैङ्क ग्यारेन्टी आदि सम्पत्तिबाट कर असुल उपर गर्ने अधिकार प्राप्त निकायमा निहित रहन्छ । सोही प्रावधान अनुसार आन्तरिक राजश्व विभागले निज आपूर्तिकर्ता पेरम पेरुलाईले बैङ्कमा राखेको बैङ्क ग्यारेन्टी रकमबाट कर असुली गर्न गरिएको कारबाही कानून सम्मत नै छ । अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्रका माध्यमबाट ठेक्का प्राप्त गरी कार्य गर्ने विपक्षीले नेपालमा व्यवसाय वा कारोबार गर्दा के कस्तो कर लाग्छ लाग्दैन भन्ने जानकारी राख्नु सम्बन्धित पक्षको दायित्व हो । निजले कानुनी जानकारी नराखेका आधारमा कर दाखिलाबाट मुक्त पाउने होइन । प्रस्तुत मुद्दाको विषय आयकरसँग सम्बन्धित भएको, सम्झौतामा उल्लेखित अन्तःशुल्क स्ट्याम्प छपाइ तथा सप्लाई र सोको भुक्तानी दिने कार्य सम्पन्न भइसकेको र कर रकम दाखिला गर्ने कार्य बाँकी रहेको, कर लगाउने असुल गर्ने विषयका सम्बन्धमा निर्णय दिन सक्ने अधिकार मध्यस्थको क्षेत्राधिकारभित्र नरहेको सम्झौता बमोजिम कर तिर्ने बुझाउने दायित्व विपक्षी पेरम पेरुलाईमा रहेको, विपक्षी पेरम पेरुलाईको कर दाखिला नगरेको, नेपालमा अन्य कुनै चल अचल सम्पत्ति भएको नदेखिएको, निजले राखेको बैङ्क ग्यारेन्टी उपर नेपाल सरकारको दाबी सिर्जना हुन सक्ने देखिएको, प्रचलित आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम लाग्ने र राज्यले प्राप्त गर्ने कर दाखिला नगराउँदा सार्वजनिक हित प्रतिकूल हुने देखिएको हुँदा मिति २०६८।१२३।२४ मा मध्यस्थद्वारा बैङ्क ग्यारेन्टी दाबीकारीले अमेरिकी डलर २६९००० आफ्नो खातामा जम्मा गराएको ठिक होइन त्यसलाई बदर गरिदिई सो रकम सम्बन्धित बैङ्कलाई फिर्ता दिनु भनी भएको निर्णय प्रचलित नेपाल कानून, सार्वजनिक हित र नीति प्रतिकूल भएको हुँदा उक्त निर्णय बदर गरी प्रतिदाबी बमोजिम गरिपाउँ भन्ने आन्तरिक राजश्व विभाग लाजिम्पाटका तर्फबाट आन्तरिक राजश्व विभागका महानिर्देशक टङ्कमणी शर्माको निवेदन पत्र ।

- द. मिति २०६३।५।६ (२२अगस्त २००६) मा दाबीकर्ता कम्पनी र प्रत्यर्थी आन्तरिक राजश्व विभागका बिच स्टिकर छपाइ तथा आपूर्तिको सम्झौता भई सो अनुसार कार्य सम्पन्न भइसकेको छ । "UCPDC 600 को दफा-7 अनुसार "प्रतीत पत्र शर्त अनुरूपको कागजात स्वीकार गरी भुक्तानी गर्ने मुख्य दायित्व प्रतीत पत्र जारी गर्ने बैङ्कको हुने र रकम भुक्तानी गर्दा प्रतीत पत्रको शर्त बन्देजमा उल्लेख नभएका कुनै पनि रकम कट्टा गर्न नमिल्ने भएकाले उल्लिखित प्रतीत पत्रको भुक्तानीमा कुनै रकम कट्टा गर्नु भएको प्रतीत पत्रमा आवश्यक संशोधन गराई संशोधन मान्य भएपछि मात्र संशोधनका शर्त अनुरूपको रकम कट्टा गर्न सकिने" भनी विपक्षी आन्तरिक राजश्व विभागले

आफुलाई सम्झौताको हितग्राही (Beneficiary) तथा सम्झौताको अर्को जवाफदेहीयुक्त पक्षको हैसियतमा नहेरी/नराखी/ राजश्व असुल गर्ने सार्वजनिक अधिकारीको अधिकार प्रयोगकर्ताको हैसियतले मात्रै दाबी गरेको समेत कानून सम्मत छैन । "मध्यस्थको अधिकार क्षेत्रभित्रको यो विवाद होइन" भनी जिकिर लिएकामा सम्मानित श्री पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६७।१०।९ को निर्णयले सो दलिल समेत अस्वीकृत भएको निर्णय अन्तिम छ । सम्झौताका पक्षहरूले राजीखुसीले सम्झौतामा कानुनी प्रावधान समेत सम्झौताको शर्तका रूपमा समाहित गर्ने स्वतन्त्रता (Freedom of Adoption/Incorporation) राख्ने हुँदा विवाद उठेको अवस्थामा त्यस्तो कानुनी प्रावधानको व्याख्या सम्झौताको शर्तको रूपमा मध्यस्थले व्याख्या गरी विवादको निरूपण गर्नु पर्ने हुन्छ । सन् २००६ अगस्त २२ को द्विपक्षीय सम्झौताको शर्त नं. १९ तथा Instruction Document को दफा ३.१७.२ अन्तर्गत गरेको दायित्व सम्बन्धी विवाद विपक्षीको रूपमा निरोपण गरिनु पर्ने मानेर नै प्रस्तुत विवादको रूपमा वाद/प्रतिवाद एवम् दाबी जिकिर गरेको निर्विवाद छ । मध्यस्थ ट्राइबुनलले "अग्रिम कर" लगायतका "कर सम्बन्धी दायित्व" सम्झौताकारी पक्षहरू मध्ये कसले कसरी व्यहोर्ने गरी दायित्व कबुल गरेका थिए वा रहेछन् भनी "दायित्व सम्बन्धी" विवादको निरोपण गर्ने अधिकार क्षेत्र प्रयोग गर्ने हो । करको कति रकम कुन विधि प्रक्रियाले असुल गर्ने भन्ने विषय मध्यस्थले हेर्दैन । सम्झौताको शर्त बमोजिम "दायित्व व्यहोर्ने" पक्ष यकिन भइसकेकपछि सम्बन्धित निकाय/ अधिकारीले असुल उपर गर्ने कुरा मात्र सम्बन्धित प्रचलित कानून बमोजिम हुने विषय हो । प्रस्तुत द्विपक्षीय सम्झौता अन्तर्गतको भुक्तानी विपक्षीले नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट प्रतीत पत्र मार्फत इन्डोनेसियामा पठाएको र दाबीकर्ताले इन्डोनेसियाको भूभागभित्र भुक्तानी प्राप्त गरेको क्रियालाई नेपालमा "आय आर्जन गरेको" भन्ने अनर्थ गर्न मिल्दैन । द्विपक्षीय सम्झौता अन्तर्गत प्रतीत पत्र मार्फत भुक्तानी हुने रकमको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कको निर्णय सम्झौताका दुवै पक्षका लागि मान्य एवम् बन्धनकारी हुने निर्विवाद छ । उपर्युक्त कानुनी एवम् द्विपक्षीय सम्झौताको शर्त विपरीत विपक्षीले दाबीकर्तालाई "अग्रिम कर" बापतको कर बुझाउन भनी विवादित पत्र लेखेको कारबाही/निर्णय समेत बदर गरी दाबीकर्ताले कर सम्बन्धी दायित्व व्यहोर्नु नपर्ने दाबी कायम ठहर्ने निर्णय गरी न्याय पाउँ । ICC Commission on Banking Technique and Practice तथा UCP 600 समेत अन्तर्गत विपक्षीको अग्रिम कर रकमको दायित्व सम्बन्धी दाबी/जिकिर अनुचित एवम् लगत हुँदा सो अस्वीकृत गरिपाउँ साथै दाबीकर्ताले दाबीपत्रको प्रकरण ३ मा उल्लेख गरेको मध्यस्थता मार्फत विवाद समाधान गराउनु पर्ने बाध्यता विपक्षीबाट सिर्जना गरिएको हुँदा सो अवस्थामा मनासिव खर्च रकम समेत विपक्षीबाट दिलाइपाउँ भनी गरेको अर्को महत्त्वपूर्ण दाबीका सम्बन्धमा कहीं कतै उल्लेख नगरेको मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा १८ को कानुनी व्यवस्थाका आधारमा समेत प्रस्तुत मिति २०६८।१२।२४ को निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने पेरम पेरुराई (Perum Percetakan Uang Republic of Indonesia जलान पलाटहन नं. ४ का तर्फबाट अधिकार प्राप्त प्रतिनिधि रविचन्द्र सिंहको मिति २०६९।२।३२ को निवेदन।

९. सुरुले गरेको फैसला उपर दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको हुँदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनका लागि दुवै पक्षको पुनरावेदन परस्परमा सुनाई पेस गर्नु भन्ने मिति २०७०।१।८ को आदेश।

१०. पेरुम पेरुराई इन्डोनेसियाबाट अन्तःशुल्क टिकट झिकाउने सिलसिलामा आन्तरिक राजश्व विभागबाट नेपाल राष्ट्र बैङ्क, प्रतीत पत्र शाखालाई लेखिएको प्रतीत पत्र नं. ०५३९३२/६३ को खाताबाट रकम भुक्तानी तथा खाता बन्द बारेको च.नं. ४३७ मिति २०६६।१२।०३ मा लेखिएको पत्रमा उल्लिखित मिति २०६६।११।२८ को निर्णयको प्रमाणित प्रतिलिपि पत्र प्राप्त भएको मितिले ३ दिनभित्र पठाउनु भन्ने ब्यहोरा जनाई आन्तरिक राजस्व विभागबाट झिकाउने । नेपाल राष्ट्र बैङ्क, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागले नेपाल राष्ट्र बैङ्क बैङ्किङ कार्यालय, थापाथलीलाई प्रतीत पत्र नं. ओ.एस. ३९३२/६३ सम्बन्धमा लेखेको पत्र सङ्ख्या वि.आ.प्र.८।२०।०६५ मिति २०६५।१।७ को पत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि पत्र प्राप्त भएको मितिले ३ दिनभित्र पठाउनु भन्ने ब्यहोरा जनाई नेपाल राष्ट्र बैङ्क विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटारबाट झिकाउने भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७०।८।२० मा भएको आदेश ।

ठहर खण्ड

११. नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा दाबीकर्ता पेरुम पेरुराई र आन्तरिक राजश्व विभाग बिच मिति २०६३।५।६ मा भएको सम्झौता अनुरूपको कार्य सम्पन्न भएर सम्झौताको शर्त बमोजिम भुक्तानी समेत प्राप्त भइसकेका अवस्थामा स्टयान्डर्ड चार्टर्ड बैङ्कबाट जारी USD २,६९,०००।- बैङ्क ग्यारेन्टी रकम तत्काल फुकुवा गर्नु पर्नेमा उल्टै कथित अग्रीम आयकर बापतको रकम भन्दै सो रकम जफत गर्ने कार्य गैरकानुनी र सम्झौता विपरीत भएको हुँदा उक्त रकम फिर्ता दिलाई ग्यारेन्टीको मितिदेखिको प्रचलित दरले हुने ब्याज, मध्यस्थ नियुक्ति तथा मध्यस्थता सम्बन्धी काम कारवाही बापतको मनासिव माफिकको खर्च र कानुन व्यवसायी शुल्क लगायतको रकम तथा उक्त ग्यारेन्टीको USD २,६९,०००।- रकम समेत दिलाई भराइपाउँ भन्ने ब्यहोराको दाबीकर्ताको दाबी रहेको देखिन्छ ।
१२. पेरुम पेरुराईसँग मिति २०६३।५।६ मा भएको सम्झौतामा कर नलाग्ने ब्यहोरा समेत उल्लेख नभएको एवम् उक्त सम्झौताको Clause 19.1 बमोजिम उक्त आपूर्तिमा लाग्ने करको दायित्व पेरुम पेरुराईमा रहेको तथा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८९ (३) बमोजिम यस्तो भुक्तानीमा कर लाग्ने तथा सोही ऐनको दफा ९० को उपदफा ५ बमोजिम अग्रीम करकट्टी हुने व्यक्ति समेत कर भुक्तानीका लागि जिम्मेवार हुने हुँदा दाबीकर्ताले तिर्नु बुझाउनु पर्ने करबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था नहुँदा दाबी खारेज गरी यस विभागबाट जफत गरिएको परफरमेन्स ग्यारेन्टीको USD २,६९,०००।- रकम कटाई बाँकी आयकर ऐन, २०५८ बमोजिमको सम्पूर्ण खर्च समेत दिलाई भराइपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रत्यर्थी विभागको प्रतिवाद तथा प्रतिदाबी रहेको देखिन्छ ।
१३. प्रतिदाबीकर्ता आन्तरिक राजश्व कार्यालयले आफैले गरेको करारमा अग्रीम आयकर लाग्ने कुरा स्पष्ट उल्लेख नगरेको, पटक-पटक भुक्तानी गर्दा त्यस्तो अग्रीम कर कट्टा नगरी भुक्तानी दिएको अवस्था तथा एउटा कामका लागि जारी गराएको परफरमेन्स बैङ्क ग्यारेन्टीलाई अग्रीम कर प्रयोजनका लागि भनी बैङ्कलाई अस्वाभाविक कारण उल्लेख गरी बैङ्क ग्यारेन्टी दाबीकारीले रकम आफ्नो खातामा

- जम्मा गराएको भन्ने आधारमा सो बैङ्क ग्यारेन्टीको रकम जफत गर्ने कार्य बढेर हुने ठहर्‍याई भएको मध्यस्थकर्ता ट्राइबुनलबाट भएको बहुमतको निर्णय (Award) गरिएको देखिन्छ ।
१४. मध्यस्थकर्ता ट्राइबुनलबाट भएको निर्णय (Award) उपर विपक्षी पेरम पेरुराईको सम्झौता बमोजिमको कार्य सम्पन्न गरेपछि कर रकम दाखिला गर्ने दायित्व बाँकी रहेको र निजको नेपालमा अन्य कुनै चल अचल सम्पत्ति नरहेको हुँदा निजले राखेको बैङ्क ग्यारेन्टी उपर नेपाल सरकारको दाबी सिर्जना हुन सक्ने साथै ऐन बमोजिम लाग्ने कर दाखिला नगराउँदा सार्वजनिक हित प्रतिकूल हुने देखिएको हुँदा (बैङ्क ग्यारेन्टीको रकम USD २,६९,०००।- बैङ्कलाई फिर्ता दिने ठहर्‍याई गरिएको मध्यस्थ ट्राइबुनलको निर्णय (Award) नेपाल कानून, सार्वजनिक हित र नीति प्रतिकूल भएको हुँदा) उक्त निर्णय बढेर गरी प्रतिदाबी बमोजिम गरिपाउँ भन्ने ब्यहोराको आन्तरिक राजश्व विभागका तर्फबाट निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।
१५. त्यसै गरी, कानुनी एवम् द्विपक्षीय सम्झौताको शर्त विपरीत अग्रिम कर बापतको रकम बुझाउनु पर्ने भनी विवादित पत्र लेख्ने निर्णय समेत बढेर गरिपाउँ साथै मध्यस्थताबाट निर्णय हुँदासम्मको यस दाबीकर्ताको भएको खर्च प्रतिदाबीकर्ता विभागबाट नबेहोर्नु पर्ने गरी भएको मध्यस्थ ट्राइबुनलको मिति २०६८।१२।२४ को निर्णय बढेर गरिपाउँ भन्ने ब्यहोराको दाबीकर्ता पेरम पेरुराईको यस अदालतमा निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।
१६. प्रस्तुत निवेदन इजलास समक्ष पेस भई सुनवाइ हुँदाका क्रममा निवेदक आन्तरिक राजश्व विभागका तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री उमाकान्त पौडेलले आयकर ऐनको व्यवस्था बमोजिम नै विभागले कर कट्टा गर्न लागेको र विपक्षीको नेपालमा अन्य कुनै सम्पत्ति नभएको अवस्थामा बैङ्क ग्यारेन्टीबाटै कर असुल्ने कुरालाई अन्यथा भन्न मिल्दैन, विभागले जहिलेसुकै कानून बमोजिमको विपक्षीबाट असुल्न सक्ने हुँदा मध्यस्थको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बढेर गरिनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस जिकिर सुनियो । त्यसै गरी निवेदक पेरम पेरुराईका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बन्नीबहादुर कार्की, विद्वान अधिवक्ता श्री तिलक शम्शेर ज.ब.रा. ले गर्नु भएको बहस जिकिर समेत सुनियो ।
१७. मिसिल संलग्न तथ्य, प्रमाण र विद्वान सरकारी वकिल र विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूको बहस जिकिर समेतलाई मध्यनजर गरी मध्यस्थ ट्राइबुनलबाट गरिएको निर्णय (Award) नेपाल कानून बमोजिम मध्यस्थद्वारा निर्णय हुन सक्ने हो होइन, उक्त निर्णय सार्वजनिक हित वा नीति प्रतिकूल हुने अवस्थाको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नु पर्ने देखियो ।
१८. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सर्वप्रथम, मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३० (२) मा पुनरावेदन अदालतले निर्णय बढेर गर्दा वा आवश्यकता अनुसार पुनः निर्णय गराउन आदेश दिनका लागि प्रस्तुत निवेदनमा निम्न बमोजिमको अवस्था विद्यमान छ छैन भनी विचार गर्नु पर्ने देखियो :
- (क) सम्झौताका कुनै पक्ष सम्झौता गर्दाका बखत कुनै कारणले सम्झौता गर्न अक्षम रहेको वा पक्षहरू जुन मुलुकको कानूनका अधीनमा रहेका छन्, सो कानून अनुसार वा त्यस्तो कानून स्पष्ट हुन नसकेकामा नेपाल कानून बमोजिम सो सम्झौता वैध नरहेको,

- (ख) निवेदन गर्ने पक्षलाई मध्यस्थ नियुक्त गर्नका लागि वा मध्यस्थताको कारबाहीका सम्बन्धमा समयमा नै रीतपूर्वक सूचना नदिएको,
- (ग) मध्यस्थलाई नसुम्पिएको विवादसँग सम्बन्धित विषयमा वा मध्यस्थलाई सुम्पिएको शर्त विपरीत वा मध्यस्थलाई सुम्पिएको क्षेत्र बाहिर गई निर्णय भएको,
- (घ) नेपाल कानून प्रतिकूल सम्झौता भएकामा बाहेक मध्यस्थताको गठन विधि वा त्यसका काम कारबाही पक्षहरू बिच सम्पन्न सम्झौता अनुरूप नभएको वा त्यस्तो सम्झौता नभएकामा यस ऐन अनुसार नभएको,
- (ङ) दफा ३० (३) मा उल्लेख भएको : (क) मध्यस्थले निर्णय गरेको विवाद नेपाल कानून बमोजिम मध्यस्थद्वारा निरोपण हुन नसक्ने अवस्थाको भएको, (ख) मध्यस्थले गरेको निर्णय सार्वजनिक हित वा नीति प्रतिकूल हुने अवस्थाको भएको ।
१९. उपर्युक्त उल्लिखित प्रकरण नं. १८ (क) को अवस्था विद्यमान छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित पक्षहरू आन्तरिक राजश्व विभाग र पेरम पेरुराई मध्ये आन्तरिक राजश्व विभाग नेपाल सरकारको एउटा सक्षम अङ्ग भएको र पेरम पेरुराई इन्डोनेसियामा कानून बमोजिम स्थापना भएको कम्पनी रहेको र यी दुबै पक्षको योग्यताको प्रश्न नउठेको र निजहरूको बिचमा भएको सम्झौताको वैधतामा प्रश्न नउठेको अवस्था विद्यमान रहेको देखिन्छ ।
२०. प्रकरण नं १८ (ख) को अवस्था विद्यमान छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदन गर्ने यी दुबै पक्षलाई मध्यस्थ नियुक्त गर्ने सन्दर्भमा वा मध्यस्थको कारबाहीका सम्बन्धमा रीतपूर्वक सूचना नदिएको भन्ने प्रश्न समावेश नभएको अवस्था विद्यमान रहेको देखिन्छ ।
२१. प्रकरण नं १८ (ग) को अवस्था विद्यमान छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, मध्यस्थलाई नसुम्पिएको विवादसँग सम्बन्धित विषय वा मध्यस्थलाई नसुम्पिएको शर्त विपरीत वा मध्यस्थलाई सुम्पिएको क्षेत्र बाहिर गई निर्णय भएको भन्ने प्रश्न प्रस्तुत निवेदनमा उठेको देखिँदैन ।
२२. प्रकरण नं १८ (घ) को अवस्था विद्यमान छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, मध्यस्थताको गठन विधि वा त्यसको काम कारबाही पक्षहरू बिच सम्पन्न सम्झौता अनुरूप नभएको वा त्यस्तो सम्झौता नभएकामा यस ऐन अनुसार नभएको भन्ने प्रश्न पनि समावेश भएको अवस्था प्रस्तुत निवेदनमा विद्यमान रहेको देखिँदैन ।
२३. प्रकरण नं. १८ ड (क) को अवस्था प्रस्तुत निवेदनमा मध्यस्थले निर्णय गरेको विवाद नेपाल कानून बमोजिम मध्यस्थद्वारा निरोपण हुन नसक्ने अवस्थाको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, त्यस्तो प्रश्न यस निवेदनमा विद्यमान देखिँदैन ।
२४. प्रकरण नं. १८ ड(ख) को अवस्था मध्यस्थले गरेको निर्णय सार्वजनिक हित वा नीति प्रतिकूल हुने अवस्थाको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदक आन्तरिक राजश्व विभागको यस अदालतमा दायर भएको निवेदनको मुख्य जिकिर नै मध्यस्थको निर्णय सार्वजनिक हित वा नीति प्रतिकूल छ, भन्ने रहेको देखिन्छ ।
२५. मध्यस्थले गरेको निर्णय (Award) मा प्रतिदावीकर्ता आन्तरिक राजश्व कार्यालयले आफैले गरेको करारमा अग्रिम आयकर लाग्ने कुरा स्पष्ट उल्लेख नगरेको, पटक पटक भुक्तानी गर्दा त्यस्तो अग्रिम

- कर कट्टा नगरी भुक्तानी दिएको अवस्था रहेको भन्ने र एउटा कामका लागि जारी गराएको परफरमेन्स बैङ्क ग्यारेन्टीलाई अग्रीम कर प्रयोजनका लागि भनी सो बैङ्क ग्यारेन्टी रकम प्रतिदाबीकर्ता विभागले जफत गरेको काम बदर हुने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।
२६. मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा (३) मा मध्यस्थले सम्बन्धित करारका शर्तहरू बमोजिम विवाद निरोपण गर्दा सम्बन्धित कारोबारमा लागु हुने व्यापारिक प्रचलनहरू (युसेज) उपर समेत ध्यान दिनु पर्दछ भन्ने उल्लेख भएको र प्रस्तुत निवेदनमा मध्यस्थ ट्राइबुनलले करारमा सीमित रही सोही अन्तर्गतको विषयमा हेरेको तर कर निर्धारण सम्बन्धी विषयमा हेरेको भन्ने अवस्था देखिँदैन ।
२७. करारका सम्बन्धमा विवादको विषय कुन हो भनी विचार गर्दा करार बमोजिमको अन्तःशुल्क टिकट छुपाइ तथा सप्लाइको मुख्य कार्य सम्पन्न भई करार बमोजिम निवेदक पेरम पेरुराईले परफरमेन्स ग्यारेन्टीको रूपमा बैङ्कमा जम्मा गरेको रकम यु.एस. डलर २,६९,०००।- प्रतिदाबीकर्ता विभागले अग्रीम कर प्रयोजनका लागि सम्बन्धित बैङ्कबाट उक्त रकम आफुले लिएकामा विभागको उक्त कार्य करार विपरीत भएको हो होइन भन्ने नै विवादको विषय रहेको देखिन्छ ।
२८. बासिन्दा प्राकृतिक व्यक्तिलाई कुनै आय वर्षमा लाग्ने अग्रीम आयकर LC बाट भुक्तानी गरिएको गैरबासिन्दा निवेदक दाबीकर्ता कम्पनीलाई लाग्न सक्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित करारमा आयकर ऐनको व्यवस्था आकर्षित हुने देखिँदैन । यसका साथै मध्यस्थ ट्राइबुनलबाट परफरमेन्स ग्यारेन्टीको रकम अग्रीम कर प्रयोजनका लागि प्रतिदाबीकर्ता विभागले लिन पाउने हो होइन भन्ने विषयमा नै निर्णय भएको अवस्था देखिन्छ ।
२९. यसरी करारमा उल्लेख भई जुन प्रयोजन र जे जस्तो अवस्थामा जे हुनु पर्ने भनी करारको अभिन्न अङ्गका रूपमा रहेको परफरमेन्स ग्यारेन्टीको रकम रहेको थियो, सोही करारको प्रावधान बमोजिम भए नभएको सम्बन्धमा विवाद उठ्दा सो विवादको मध्यस्थद्वारा निरोपण गर्ने सन्दर्भमा सोही विषयमा केन्द्रित रही गरिएको निर्णयबाट करार बमोजिम कुनै पक्षको अपेक्षित हित भई अर्को पक्षले आफ्नो कानुनी दायित्व अपरिपालनाका कारणले मात्र अनपेक्षित अहित हुन जान्छ भने त्यस्तो परिस्थितिमा मध्यस्थ ट्राइबुनलबाट भएको निर्णय सार्वजनिक हित वा नीति प्रतिकूल छ भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन ।
३०. करारको एउटा पक्ष रहेको प्रतिदाबीकर्ता आन्तरिक राजश्व विभागले कानून बमोजिम आफुलाई तोकिएको अग्रीम करकट्टी गरी कर उठाउने दायित्व पुरा गर्न अर्को पक्ष पेरम पेरुराईलाई करार बमोजिमको भुक्तानीको अङ्क जारी गर्दा पटक पटक करकट्टी गर्ने अवसर प्राप्त भए पनि त्यसतर्फ विभागले कुनै चासो र सरोकार राखेको थियो भन्ने देखिँदैन ।
३१. दाबीकर्ता पेरम पेरुराईसँग करार गर्दा कर सम्बन्धी प्रावधान समावेश गर्ने र त्यसरी करारमा सो कुरा समावेश गर्न छुटे पनि दाबीकर्तालाई भुक्तानी दिँदा त्यस्तो करकट्टी गर्न प्रतिदाबीकर्ता विभागलाई पर्याप्त अवसर प्राप्त हुँदाहुँदै त्यसतर्फ उदासीन रहेको देखिन्छ । करारको दायित्व सम्पन्न भई भुक्तानीको प्रक्रिया समेत पुरा भइसकेपछि परफरमेन्स ग्यारेन्टी प्रयोजनको अर्कै रकमलाई अग्रीम कर कट्टा भन्दै प्रतिदाबीकर्ता विभागबाट सो जफत गरिएको देखिन्छ । यसरी अर्कै प्रयोजनको रकम Taxing Authority को समेत रूपमा रहेको मध्यस्थताको एक पक्ष प्रतिदाबीकर्ता

- विभागले जहिलेसुकै र जुनसुकै परिस्थितिमा पनि स्वेच्छाचारी रूपमा करारको अर्को पक्षसँग व्यवहार गर्ने हो भनी Private International Law को अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोग र नेपालप्रतिको अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको विश्वसनीयतामा समेत प्रश्नचिन्ह उठ्न सक्ने परिस्थितिलाई नजरअन्दाज गर्न समेत मिल्ने देखिँदैन ।
३२. अतः द्विपक्षीय करारमा अग्रीम करकट्टी सम्बन्धी प्रावधान नराखेको, पटक पटक भुक्तानी दिँदा अग्रीम करकट्टी नगरेको र करार सम्पन्न भई करार बमोजिम बैङ्क ग्यारेन्टी फिर्ता गर्नु पर्ने अवस्थामा आएर अग्रीम करकट्टी भन्दै स्वतन्त्र रूपमा रहेको उक्त बैङ्क ग्यारेन्टी जफत गर्ने प्रतिदाबीकर्ता विभागको उक्त कार्यलाई बदर गर्ने गरी भएको मध्यस्थ ट्राइबुनलको निर्णय सार्वजनिक हित वा नीति प्रतिकूल हुने अवस्थाको छु भन्ने देखिँदैन ।
३३. तसर्थ, उपर्युक्त उल्लेखित आधार र कारणको विवेचनाबाट एउटा कामका लागि जारी गराएको परफरमेन्स बैङ्क ग्यारेन्टी जफत गरेको कार्य बदर गर्ने गरी र सम्झौता बमोजिम कार्य सम्पन्न भइसकेका अवस्थामा अग्रीम करकट्टी नभएको समेतको अवस्थामा पछि आयकर लगाउन मिल्ने वा नमिल्ने अथवा कर लाग्ने हो भने कति लाग्ने भन्ने विषयमा मध्यस्थ ट्राइबुनलले निर्णय गर्ने विषय भएन भनी मध्यस्थकर्ता ट्राइबुनलबाट मिति २०६८।१२।२४ मा भएको निर्णय (Award) मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । निवेदकहरूको निवेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी सरोकारवालाले नक्कल मागे नियमानुसार गरी नक्कल दिनु । फैसलाको विद्युतीय प्रति अपलोड गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(रत्नबहादुर बागचन्द)
न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(थीरबहादुर कार्की)
न्यायाधीश

फैसला तयार गर्न सहयोग गर्ने
इजलास अधिकृत : नवराज कार्की
कम्प्युटर टाईप गर्ने : नारायणप्रसाद आचार्य

इति सम्बत् २०७० साल पौष २९ गते रोज २ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर, दाङ
संयुक्त इजलास
माननीय का.मु. मुख्यन्यायाधीश डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णलाल भट्टराई
आदेश
सम्बत् २०६९ सालको वि.दे.नं.०६९-wo-००५४

मुद्दा : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निर्णय नं.....५

जिल्ला दाङ, पञ्चकुले गा.वि.स. वडा नं. ७ कालीतारा बस्ने वर्ष ६३ को बेकमान डाँगी क्षेत्री..... १	निवेदक
ऐ.ऐ. वडा नं. ६ मठेउरी बस्ने वर्ष ४२ को महादेव के.सी..... १	

विरुद्ध

जिल्ला दाङ, पञ्चकुले गा.वि.स. वडा नं. ६ मठेउरी बस्ने सातपोखरी सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको पूर्व अध्यक्ष अं. वर्ष ५५ का खुसीराम चौधरी..... १	विपक्षी
ऐ.ऐ. बस्ने उपभोक्ता समितिका वर्तमान अध्यक्ष अं. वर्ष ४२ का नेकमान बस्नेत..... १	
ऐ. वडा नं. ८ सिमलकुना बस्ने ऐ. उपभोक्ता समितिका कोषाध्यक्ष अं. वर्ष ४४ का तिलराम भण्डारी..... १	
इलाका वन कार्यालय, धनौरी दाङ..... १	
इलाका वन कार्यालय धनौरीका वन सर्वेक्षक, विनोद अधिकारी..... १	
जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनौरी दाङ..... १	
जिल्ला वन कार्यालय, घोराही दाङ..... १	

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

विपक्षी नं. १, २ र ३ ले सातपोखरी हरुम सामुदायिक वनमा २०६१/६२ मा ठेक्कापट्टा दिँदा अनियमित कार्य गरेको, उपभोक्ता समितिको रू. ३,३५०००।- भन्दा बढी रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकाले कारबाही गरी पाउन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी उक्त आयोगबाट उजुरीमा भएको निर्णय कार्यान्वयन गर्नु भनी विपक्षी नं. ६ र ७ लाई पत्राचार गरेकामा विपक्षी नं. ६ र ७ निष्क्रिय बसी आएको र हाल गठित सातपोखरी हरुम सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिमा गैरकानुनी रूपबाट निर्वाचित पदाधिकारी भएकाले निजहरूको अगुवाईमा गठित कार्य समितिलाई कुनै प्रकारको निर्णय नगर्नु भनी निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरी पाउनका साथै निजहरूले

गरेका निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउन तथा विपक्षी नं. ४, ५, ६, ७ लाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६६/४/१८ को पत्रानुसारको आयोगको निर्णय हालसम्म कार्यान्वयन नगरेको हुँदा उल्लेखित सामुदायिक वनको सार्वजनिक सम्पत्ति हिनामिना गर्ने व्यक्तिहरू उपर कानून बमोजिम कारवाही अगाडि बढाउनु भनि विपक्षीहरूका नाममा परमादेश सहितको जो चाहिने आदेश आज्ञा पुर्जी समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको रिट निवेदन ।

निवेदकको माग बमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए प्रमाण सहित बाटाका म्याद बाहेक १५ पन्ध्र दिनभित्र निवेदन पत्रमा उल्लेख भएको प्रत्यर्थी नं. ४, ५, ६ र ७ ले पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय तुलसीपुर मार्फत र प्रत्यर्थी नं. १, २ र ३ ले आफै वा आफ्नो कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी निवेदन पत्र र यो आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी प्रत्यर्थीहरूका नाममा म्याद जारी गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९/१२/२३ को आदेश ।

मानबहादुर डाँगीले दिएको उजुरी उपर यस कार्यालयबाट छानबिन भइरहेका अवस्थामा क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, सुर्खेतबाट टोली खटी सातपोखरी हरुम सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको स्थलगत निरीक्षण गरी छानबिन भई प्रतिवेदन समेत प्राप्त भएका सन्दर्भमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, दाङमा पनि उजुरी परेको र वन उपभोक्ता समूहको रेखेदेख सञ्चालन जस्ता विषयको निगरानी वन कार्यालयले गर्नु पर्ने कर्तव्य रहेकाले हिनामिना भए नभएका सम्बन्धमा यकिन गर्न गराउन र नयाँ कार्य समितिलाई खातापाता हस्तान्तरण गर्न गराउन निर्देशन दिने निर्णय भएकाले निर्णयानुसार गर्नु हुन भनी जिल्ला वन कार्यालय, दाङ र यस कार्यालय समेतलाई निर्देशन भएकामा उक्त निर्देशनको कार्यान्वयन वन कार्यालय दाङबाट गर्नु पर्ने देखिँदा यस कार्यालयबाट छानबिन प्रक्रिया अघि बढाउन आवश्यक नदेखिएको हो, निष्क्रिय रहेको होइन । निवेदकको झुट्टा ब्यहोराको निवेदन दाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको विपक्षी मध्येको जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङको लिखित जवाफ ।

मिति २०६७/३/२४ मा धनौरी इलाका वन कार्यालयका सहायक वन अधिकृतको उपस्थितिमा सातपोखरी हरुम सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिका उपभोक्ताहरू उपस्थित भई गरेको निर्णयबाट तत्कालका लागि मानबहादुर डाँगीको अध्यक्षतामा सबै पक्ष सम्मिलित तदर्थ समिति बनाई वन संरक्षण सम्बन्धमा सक्रिय हुने, कुनै गुट वा उपगुटमा विभाजित नभएर सबै पक्षलाई समेटेी सामुदायिक वनको मर्म र भावनानुसार कार्य सञ्चालन गर्ने र विगतमा आवेगमा आएर अख्तियार लगायतका निकायहरूमा गरेको उजुरहरूलाई स्थगन गर्दै सबै एकजुट भई अघि बढ्ने प्रतिबद्धता निजै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरीकर्ता अध्यक्ष मानबहादुर डाँगी समेतले व्यक्त गरेबाट सोही अनुसार अख्तियारको निर्णय कार्यान्वयन भएको छ । विभिन्न समयका विभिन्न पदाधिकारीहरू पदलोलुपताका कारण कहिले मिल्ने र कहिले बाझिने गरी उजुरबाजुर समेत गर्ने गरिरहेकाले उक्त सामुदायिक वनका बैङ्क खाताहरूसम्म रोक्का हुने गरेका छन् । हालसम्म सातपोखरी हरुम सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको पहिलो संशोधन विधान स्वीकृतसम्म भएको छ । अन्य संशोधित कार्य योजना निर्माण र आर्थिक क्रियाकलाप नभएको भन्ने समेत ब्यहोराको विपक्षी मध्येका जिल्ला वन कार्यालय, दाङ र ऐ. कार्यालयका जिल्ला वन अधिकृत श्री अरुण शर्मा पौडेलको लिखित जवाफ ।

निवेदन जिकिर आफैमा अस्पष्ट छ र गोलमटोल भाषामा लेखी अधिकार प्राप्त निकायहरूबाट कारबाही भई टुङ्गो लागिसकेको विषयवस्तुलाई मिलोमतोबाट कागज कित्ते भयो भनी कानुनी उपचारको बाटो अवलम्बन नगरी वैकल्पिक उपचारको बाटो नभएको भन्दै दिएको रिट निवेदन खारेजभागी भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मध्येका खुसीराम चौधरी, नेकमान बस्नेत र तिलकराम भण्डारीको संयुक्त लिखित जवाफ ।

मानबहादुर डाँगीको अध्यक्षतामा सबै पक्ष सम्मिलित तदर्थ समिति बनाई वन संरक्षण सम्बन्धमा सक्रिय हुने कुनै गुट उपगुटमा विभाजित नभएर सबै पक्षलाई समेटी सामुदायिक वनको मर्म र भावना अनुसार कार्य सञ्चालन गर्ने अख्तियार लगायतका निकायमा गरेका उजुरीलाई स्थगन गर्दै सबै एकजुट भई अधि बढ्ने प्रतिबद्धता व्यक्त भएको निर्णय कार्यान्वयनका लागि जिल्ला वन कार्यालय दाङमा पेस भएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको विपक्षी मध्येका धनौरी इलाका वन कार्यालय तुलसीपुर र ऐ. कार्यालयका सहायक वन अधिकृत समेतको हकमा वन अधिकृत श्री वेदबहादुर के.सी. ले पेस गरेको लिखित जवाफ ।

म जिल्ला वन कार्यालय अन्तरगत कौसिल्यापुर रेन्जपोष्टको वन रक्षक पदमा रही कामकाज गर्दै आएको छु । मेरो पदीय जिम्मेवारी अनुसार मैले कौसिल्यापुर रेन्जपोष्टका प्रमुखको मातहतमा रही रेन्जपोष्ट प्रमुखले दिएको निर्देशन बमोजिम राष्ट्रिय वनको संरक्षण गर्ने सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई आवश्यक प्राविधिक सहयोग गर्ने भएको ब्यहोरा अवगत गराउँदछु । मैले उजुरी लिई दबाई राखेको भन्ने कुरा झुट्टा हो र मैले त्यस किसिमको कुनै कार्य नगरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने धनौरी इलाका वन कार्यालय तुलसीपुर अन्तरगत कौशिल्यापुर रेन्जपोष्टका वन रक्षक विनोद कुमार अधिकारीको लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

नियम बमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकलाई इजलासबाट पुकार गर्दा उपस्थित नभएको तर सो कारणले पेसी चढिसकेको निवेदन हेर्न नरोकिने भई मिसिल कागज अध्ययन पश्चात विपक्षी जिल्ला वन कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान का.मु. सहन्यायाधिवक्ता श्री चक्रदेव आचार्य तथा विपक्षी सातपोखरी सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिका भूतपूर्व वा वर्तमान पदाधिकारी समेतका तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वामदेव शर्मा तथा अधिवक्ता श्री पुष्कर भण्डारीले गर्नु भएको बहस समेत सुनियो । आफ्नो बहसको क्रममा का.मु. सहन्यायाधिवक्ता श्री चक्रदेव आचार्यले विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय समेतको यो कार्य यो यस कारणले गैरकानुनी हुँदा बदर हुनु पर्छ भन्ने माग नै नहुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्छ भन्ने र अन्य विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले आ.व. २०६१/०६२ को काम कारबाहीको विषयलाई लिएर २०६९/१२/२२ मा चैतमा निवेदन गरेको हुँदा विलम्बको सिद्धान्तको आधारमा खारेज हुनु पर्ने, आ.व. २०६१/०६२ को आय व्ययको लेखा परीक्षण समेत भई विवाद समेत टुङ्गिसकेको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत बहस गर्नु भयो ।

निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी विद्वान कानुन व्यवसायीहरूको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ हेर्दा देहायका प्रश्नहरूको निरोपण हुनु पर्ने देखिएको छ ।

- (क) प्रस्तुत निवेदनलाई सार्वजनिक सरोकारको निवेदन मान्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- (ख) प्रस्तुत निवेदनमा विलम्बको प्रश्न उपस्थित छ वा छैन ?
- (ग) निवेदकले निषेधाज्ञा, उत्प्रेषण र परमादेशको आदेश समेत माग गरेकाले निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो होइन ?

सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा प्रस्तुत निवेदन दाङ जिल्ला अन्तरगत पञ्चकुले गा.वि.स. वडा नं. ६, ७ र ८ मा पर्ने सातपोखरी हरुम सामुदायिक वनको संरक्षण र व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित देखिन्छ । निवेदकहरू, विपक्षी बनाइएका सो गा.वि.स. निवासी व्यक्तिहरू सोही सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिका वर्तमान, भूतपूर्व पदाधिकारी वा उपभोक्ता देखिन्छन् । मिसिलबाट उक्त सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको गठन २०५२ सालमा भएको भन्नेमा पनि विवाद देखिँदैन । निवेदक र विपक्षीहरू बिच मुख्य विवाद उक्त सामुदायिक वनको उपभोक्ता समितिको गठन, यसको व्यवस्थापन र सो सन्दर्भमा प्राप्त रकमको हिनामिना भएको छ वा छैन, भएको भए त्यसलाई कसरी रोक्ने भन्ने विषयसँग सम्बन्धित देखिन्छ । त्यसैले गर्दा अ.वं. १० नं. का आधारमा निवेदन दर्ता गरेको भन्ने पनि निवेदकहरूको भनाइ देखिन्छ । अ.वं. १० नं. मा सार्वजनिक हित वा सरोकार निहित रहेको मुद्दा अड्डाको अनुमति लिई जोसुकैले पनि चलाउन पाउने कानुनी व्यवस्था रहे भएको देखिन्छ । यद्यपि यहाँ मूल निवेदन साथ अ.वं. १० नं. अन्तरगत अनुमतिको माग गरी निवेदन दर्ता भई अनुमति प्रदान गरेको अवस्था छैन । तर मूल निवेदनमा अ.वं. १० नं. का आधारमा अदालत प्रवेश गरेको कुरा उल्लेख भएको, यस अदालतले पनि निवेदन दर्ता गरिसकेको र निवेदनमा उठाएको विषयवस्तु सामुदायिक वनको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित भई सार्वजनिक सरोकारको विषय देखिँदा अ.वं. १० नं. मा व्यवस्था भए अनुसार अड्डाको अनुमति लिइएको थिएन भन्ने मात्र आधारमा निवेदन नै खारेज हुनु पर्छ भन्न मिल्ने देखिएन । तसर्थ सो आधारमा निवेदन खारेज हुनु पर्छ भन्ने विपक्षी तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

अब दोस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा विपक्षी तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूले २०६०/६१ मा ठेक्का लगाएको, वन कटानी गरेको विषयलाई लिएर २०६९ सालमा निवेदन दर्ता भएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन विलम्बको सिद्धान्तका आधारमा खारेज हुनु पर्छ भनी बहस गर्नु भयो । सिद्धान्ततः विलम्ब हदम्यादको सिद्धान्त होइन । त्यसैले हदम्यादमा जस्तो यति दिनभित्र निवेदन पढ्यो वा परेन भनेर यसमा हेरिँदैन । पक्षले अनुचित विलम्ब गरी अदालत प्रवेश गर्‍यो वा गरेन भनी हेर्दा मुख्यतः पक्षले उपचार खोज्नेतर्फ उदासीनता देखायो वा देखाएन । निवेदनमा जुन निर्णय बदर माग गरिएको छ सो निर्णयबाट तेस्रो पक्षको हकहित सर्जना भइसकेको छ वा छैन सो हेरिन्छ । यहाँ वनको संरक्षण र व्यवस्थापन बारे जुन प्रश्नहरू उठाइएका छन् ती विवादहरू २०६१/६२ मा उठी अन्त्य भइसकेका छैनन्, कोषको दुरुपयोगका प्रश्नहरू र उपभोक्ता समितिको वैधताका प्रश्नहरू उठिरहेका छन् । यस्ता सार्वजनिक सरोकारका प्रश्नहरू प्रस्तुत निवेदनमा उत्पन्न देखिँदा विलम्बको सिद्धान्तका आधारमा प्रस्तुत निवेदन खारेज गर्न मिल्ने देखिएन ।

अब तेस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा, निवेदनमा निवेदकहरूले उक्त सातपोखरी हरुम सामुदायिक वनमा ०६१/०६२ मा ठेक्कापट्टा दिँदा अनियमित कार्य भएको, उपभोक्ता समितिको रकमको दुरुपयोग र हिनामिना गरिएको, सो विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी सो आयोगबाट विपक्षी जिल्ला वन कार्यालयलाई लेखी आउँदा पनि विपक्षी जिल्ला वन, इलाका वन र जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरू निष्क्रिय बसेको, २०६६ सालमा सामुदायिक वन नवीकरण गर्नु पर्नेमा नगरेकोबाट उपभोक्ता समिति गैरकानुनी हुँदा सो समितिले जे जस्तो निर्णय गरेको भए पनि उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्नु पर्ने र विपक्षीहरू गैरकानुनी रूपमा निर्वाचित पदाधिकारी हुँदा निजहरूलाई कुनै निर्णय नगर्नु भनी निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्नु पर्ने र सार्वजनिक वनको सम्पत्ति दुरुपयोग गर्ने उपर अख्तियारको २०६६/४/१८ को निर्णय बमोजिम कारबाही अघि बढाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने माग लिएको पाइयो । विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा २०६१/०६२ मा कटानको ठेक्का, बन्दोबस्त, मानबहादुर डाँगी समेतको उपस्थितिमा गरिएको र सो कार्यमा कुनै अनियमितता नगरिएको, आ.व. ०६१/०६२ को लेखा परीक्षण भई २०६२/५/१७ को उपभोक्ता समितिको साधारण भेला समेत भएको, निवेदक महादेव के.सी. स्वयंले रू. ३४,२९०।- हिनामिना गरेको २०६४/०६५ को लेखा परीक्षणले देखाएको, उपभोक्ता समिति वन ऐन, २०४९ र नियमावली २०५१ अनुसार नै सञ्चालित हुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्ने जिकिर लिएको पाइयो ।

यसरी निवेदन र लिखित जवाफ हेर्दा निवेदक र विपक्षीहरू बिच माथि उल्लेख गरिए जस्तै सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको निर्वाचनको वैधता, त्यसको सञ्चालन, आर्थिक हिनामिनाको नियन्त्रण र व्यवस्थापन सम्बन्धमा विवाद परेको देखियो । यसै विषयलाई लिएर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा समेत उजुरी परेको र सो आयोगबाट २०६६/४/१८ मा जिल्ला वन कार्यालयलाई लेखी आएको पनि देखियो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र बमोजिम भयो वा भएन भन्ने कुरा सोही आयोगले हेर्ने र यो अदालत उक्त पत्रको कार्यान्वयन गराउने अड्डा नभएबाट प्रस्तुत निवेदनबाट सो पत्र बारे बोल्नु पर्ने अवस्था देखिँदैन । तर यहाँ २०५२ मा गठित सामुदायिक वनको पारदर्शी रूपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्रश्न उठेको र सो विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय समेत हुँदा सोमा सिमित रही न्याय निरोपण गर्नु पर्ने भएबाट सामुदायिक वनको अवधारणा त्यससँग सम्बन्धित उपभोक्ता तथा अन्य सरोकारवालाहरूले बहन गर्नु पर्ने दायित्वका विषयमा केही कुरा बोल्नु पर्ने हुन आयो ।

वस्तुतः सामुदायिक वनका लागि छुट्ट्याइएको वन पनि राष्ट्रिय वन नै हो । त्यस दृष्टिबाट यो राष्ट्रिय स्रोत साधन हो । यस्तो वनमा रहेको समुदायको निर्भरता समेतलाई हेरी सामुदायिक रूपमा राष्ट्रिय वनको केही अंश समुदायलाई व्यवस्थापनको लागि हस्तान्तरण गरिने हुँदा समुदायले पनि स्वीकृत कार्य योजना बमोजिम व्यवस्थापन गरी त्यसबाट सृजित स्रोत साधन सामुदायिक विकासमा लगाउनु पर्ने हुन्छ । सामुदायिक विकास हुने सम्भावना समेतलाई मध्यनजर गर्दै सामुदायिक वनको अवधारणालाई वन सम्बन्धी नीति, ऐन र नियममा समावेश गरिएको कुरालाई कसैले पनि बिर्सन मिल्दैन । वन ऐन, २०४९ को दफा २(ज) मा सामुदायिक वन भन्नाले **सामुदायिक हितको लागि वनको विकास संरक्षण र उपयोग गर्ने** कुरा उल्लेख भएको छ भने सोही ऐनको दफा २५(१) मा

"उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्र रूपले वन पैदावारको मूल्य निर्धारण गरी बिक्री वितरण गर्न पाउने गरी जिल्ला वन अधिकृतले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तोकिए बमोजिम सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई सुम्पन सक्नेछ" भन्ने उल्लेख भएको छ । सामुदायिक वनको परिभाषा र दफा २५(१) को व्यवस्थाको अध्ययनबाट सामुदायिक वनको व्यवस्था व्यक्तिगत नभई सामुदायिक हितका लागि गरिएको हो र वन उपभोक्ता समितिलाई वनको संरक्षण र उपयोगमा जुन स्वायत्तता प्रदान गरेको छ सो सामुदायिक हक हितका लागि हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । त्यसैले वनको उपयोग, विकास र व्यवस्थापन यही उद्देश्यलाई दृष्टिमा राखेर गरिनु पर्छ । यहाँ व्यक्तिगत स्वार्थको पूर्तिको लागि वन पैदावारको कटानी, हिनामिना गर्ने व्यवस्थापन र उपयोगबाट उठेको रकम हिनामिना गर्ने आदि कार्य भएको भन्ने जुन आरोप छ यस्तो कुनै पनि कार्यलाई ऐनले स्वीकृति दिँदैन । सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिले गरेको आर्जन के कसरी खर्च गर्ने भन्ने विषयमा सो ऐनको दफा ३० क मा रहेको व्यवस्थालाई सोही सन्दर्भमा बुझ्नु आवश्यक हुन्छ । वन नियमावली २०५१ को नियम २६ देखि नियम ३७ सम्म सामुदायिक वनको क्षेत्र निर्धारण, उपभोक्ता समूहको गठन र दर्ता, कार्ययोजनाको निर्माण, सुम्पने प्रक्रिया, वनमा गर्न नहुने काम, वन पैदावारको सङ्कलन तथा बिक्री वितरण, त्यसको लगत, टाँचाको व्यवस्था, ओसारपसार, उपभोक्ता कोषको सञ्चालन समेतको व्यवस्था छ भने नियम ३७ मा सामुदायिक वन फिर्ता लिन सकिने व्यवस्था समेत गरिएको छ । यसरी ऐन र नियमको व्यवस्था हेर्दा सामुदायिक वन भनेको समुदायलाई उपयोगका लागि हस्तान्तरण गरिएको राष्ट्रिय वनको हिस्सा हो र यसको संरक्षण र उपयोग सामुदायिक हितका लागि पारदर्शी र उत्तरदायी ढङ्गबाट गरिनु पर्छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । सो नगरिएमा अर्थात् ऐन र नियमका सर्तहरूको उल्लङ्घन गरी व्यक्तिगत फाइदा लिने कार्य गरिएमा सरकारले नियम ३७ बमोजिम सामुदायिक वन फिर्ता समेत लिन सक्ने व्यवस्था भएबाट सामुदायिक वनको संरक्षण, विकास र उपयोग जिल्ला वन कार्यालयको निर्देशनमा समन्वयात्मक किसिमले गरिनु पर्छ ।

यहाँ सातपोखरी हरुम सामुदायिक वनको रकमको हिनामिनाको प्रश्न आएको, उपभोक्ता समितिका विभिन्न माइन्टहरू हेर्दा निवेदक मध्येकै महादेव के.सी., विपक्षी मध्येका खुसीराम चौधरी लगायत विभिन्न पदाधिकारी व्यक्तिहरूले सामुदायिक वनको कोषको रकम लिई नबुझाएको, सेस्ता किताब, माइन्ट आदि नबुझाएको भन्ने मिसिल साथ पेस भएका कागजमा देखाइएको छ । ती सबै कुराहरूको निरोपण प्रस्तुत निवेदनबाट हुन सक्ने भएन । यी सबै कुराहरूको छानबिन र निरोपण जिल्ला वन कार्यालय स्वयंले गर्ने कुरा हो । वन नियमावली, २०५१ को नियम ३६(३) र (४) को व्यवस्थाले र नियम ३७ को व्यवस्थाले सोही कुरालाई इङ्कित गर्छ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिले जिल्ला वन कार्यालयकै सुपरीवेक्षणमा रही कार्य गर्ने हुँदा र निवेदन जिकिर र लिखित जवाफबाट तथ्यको निरोपण भइसकेको नदेखिँदा अहिले नै उपभोक्ता समितिका नाउँमा छुट्टै आदेश जारी गर्न आवश्यक देखिएन । तथापि तत्काल आदेश जारी भएन भन्दैमा जिल्ला वन कार्यालयले दिएको निर्देशनलाई उपभोक्ता समितिले पन्छाउन मिल्दैन ।

विपक्षी जिल्ला वन कार्यालयको लिखित जवाफको प्रकरण (३) हेर्दा उक्त सामुदायिक वनको खाता रोक्का गरेको र आर्थिक क्रियाकलाप नभएको भन्ने उल्लेख भए पनि आ.व.०६१/०६२ देखि नै समस्याग्रस्त रहेको सामुदायिक वनको कार्ययोजना वा व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने, आर्थिक हिसाब किताब पारदर्शी रूपले राख्न लगाउने आदि कार्यहरूमा विशेष सक्रियता देखाएको भन्ने देखिन आएन । बहसका क्रममा विवादित सामुदायिक वनले करिब ७०० हेक्टर वनको क्षेत्रफल ओगटेको छ भन्ने कुरा आएको छ । यति ठूलो सामुदायिक वनमा व्यवस्थापन सम्बन्धी समस्या देखिएको र यस्तोमा उजुरी परेपछि जिल्ला वनले इलाका वनलाई लेख्ने, एउटा प्रतिवेदन लिने अनि चुप लागेर बस्ने गरेको पाइयो । ऐन र नियमले सुम्पेको जिम्मेदारी यति मात्र होइन । जिल्ला वन कार्यालयले सामुदायिक वनको सन्दर्भमा अभिभावकको भूमिका खेल्नु पर्छ भन्ने वन ऐन र नियमको मनसायलाई जिल्ला वन कार्यालयले बुझेको वा बुझ्न खोजेको पाइएन ।

अतः उपर्युक्त कारणहरूबाट निवेदकहरूले निषेधाज्ञा र उत्प्रेषणको समेत आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने माग गरेकामा सो आदेश जारी हुनु पर्ने आधारहरू निवेदकले प्रस्तुत गर्न नसकेको, उपभोक्ता समितिले यो यस्तो निर्णय गर्नु भनी भन्न नसकेको, निवेदन र लिखित जवाफसाथ पेस भएका माइन्टुट भनिएका कागजहरूको आधिकारिकतामा विश्वस्त हुन नसकिएबाट उत्प्रेषणको आदेश माग भएको सन्दर्भमा सो आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था र कारण विद्यमान नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्नु परेन । तर निवेदन, लिखित जवाफ र सो साथ संलग्न कागजहरू समेतबाट जिल्ला दाङ, पञ्चकुले गा.वि.स. स्थित सातपोखरी हरुम सामुदायिक वनको सञ्चालन र व्यवस्थापन वन ऐन र नियमावलीको मर्म अनुरूप भएको नदेखिँदा वन ऐन, २०४९ को दफा २५(१) तथा वन नियमावली, २०५१ को नियम ३६(३) र (४) समेतको सन्दर्भमा उक्त सातपोखरी हरुम सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने र सोबाट प्राप्त हुने आम्दानी सामुदायिक वनको मूल उद्देश्य बमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग र सामुदायिक विकासमा खर्च हुने गरी पारदर्शी हिसाबले लेखाको व्यवस्थापन समेत गर्नु र कुनै किसिमले कसैबाट कोषको दुरुपयोग हुन नपाउने व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरू मध्येका जिल्ला वन कार्यालय दाङका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल खण्ड

प्रतिलिपि सहित प्रस्तुत आदेशको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय तुलसीपुरलाई तथा दुवै पक्षहरूलाई समेत दिनु..... १

प्रस्तुत आदेशमा चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी निवेदकलाई तथा जिल्ला वन कार्यालयलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु..... २

सरोकारवाला नक्कल माग्न आएमा नियमानुसार गरी नक्कल दिनु..... ३

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ४

(आनन्दमोहन भट्टराई)
का.मु. मुख्य न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(कृष्णलाल भट्टराई)
न्यायाधीश

फैसला तयार पार्नमा सहयोग गर्ने

इजलास अधिकृतद्वय : भूपाल भण्डारी, कमल कुमार आचार्य
कम्प्युटर गर्ने : टा.ना.सु. यादवबहादुर डाँगी

इति सम्बत् २०७० साल भदौ २५ गते रोज ३ शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत हेटौडा
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री सरोजप्रसाद गौतम
आदेश
दायरी नं. ०६९-WO-०३०४
रजिष्ट्रेसन नं. ०८-०६९-०२४४९
निर्णय नं. १२३

मुद्दा : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

जिल्ला बारा, गा.वि.स. पटेर्वा, वडा नं. ६ बस्ने नेपाल राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय, महेन्द्र निवेदक
आदर्श-६, बारामा कार्यरत प्राथमिक शिक्षक शंकरप्रसाद साह कानू.....१

विरुद्ध

निर्वाचन समिति, नेपाल शिक्षक युनियन, बारा मुकाम, श्री ३ चन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, बिपक्षी
बारा, कलैया.....१
जिल्ला कार्य समिति, नेपाल शिक्षक युनियन, बारा, कलैया.....१
जिल्ला शिक्षा समिति, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बारा.....१
अध्यक्ष, जिल्ला शिक्षक युनियन, नेपाल शिक्षक युनियन, बारा, कलैया.....१
तत्कालीन जिल्ला कार्य समिति, नेपाल शिक्षक युनियन, बारा.....१

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) अनुसार यसै अदालतको अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. म निवेदक नेपाल राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय, महेन्द्र आदर्श-६, बारामा कार्यरत प्राथमिक शिक्षक हुँ । विपक्षी तत्कालीन जिल्ला कार्य समिति, नेपाल शिक्षक युनियन, बारालाई नेपाल शिक्षक युनियन राष्ट्रिय कार्य समितिले स्थानीय अधिवेशन र जिल्ला अधिवेशन गर्न मिति २०६९।११।१५ गते पत्र पठाएकामा विपक्षी निर्वाचन समिति, नेपाल शिक्षक युनियन, बाराले स्थानीय अधिवेशन नै नगराई जिल्ला अधिवेशन गराएकाले शिक्षा ऐन, नियम तथा नेपाल शिक्षक युनियनको विधान विपरीत भएको उक्त कार्यमा मेरो चित्त नबुझेकाले बदर गराई माग्नको लागि आवश्यक कागजातको नक्कल माग्दा विपक्षी निर्वाचन समितिले इन्कार गरेको हुँदा यो रिट निवेदन लिई आएको छु । स्थानीय अधिवेशन नगरी जिल्ला अधिवेशनको लागि प्रतिनिधि छनौट हुन सक्दैन । मनोनित गर्नु पर्नेमा मनोनित गरिएको छैन । स्थानीय अधिवेशन र मनोनित नगरी जिल्ला

अधिवेशन हुन सक्दैन । विपक्षीहरू मिली गरिएको मिति २०६९।१२।३० र ३१ गते गरिएको जिल्ला अधिवेशन र सोबाट गठित जिल्ला कार्य समिति कानून प्रतिकूल छ । यसबाट मेरो अधिकार कुण्ठित भई पेसागत हकहित नहुने प्रस्ट छ । यस्तो गैरकानुनी कार्यले भएको शिक्षक युनियनको अध्यक्षलाई प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकार छैन । विपक्षीहरू मिली शिक्षा ऐन, २०२८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ ले गरेको कानुनी व्यवस्था अनुसार बनेको नेपाल शिक्षक युनियनको विधान, २०६० विपरीत भएको जिल्ला उक्त अधिवेशन, निर्वाचन परिणाम लगायतका सम्पूर्ण काम कारबाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी कानूनको परिपालना गरी स्थानीय तथा जिल्ला अधिवेशन गर्नु र निवेदन माग बमोजिमको कागजपत्रको प्रमाणित छायाप्रति निवेदकलाई उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ साथै निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म शिक्षक युनियन, बारा जिल्ला कार्य समितिका हैसियतले कुनै काम नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको निवेदन पत्र ।

२. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ? त्यस्तो आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए सो समेत उल्लेख गरी कानून बमोजिम म्याद सूचना तामेल भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र आफैं वा आफ्नो कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत यस अदालतमा लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना जारी गर्नु । अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा दुबै पक्षलाई राखी छलफल गराउनु उपयुक्त देखिएकाले मिति २०७०।३।२० गतेलाई छलफलको दिन तोकी सो अवधिसम्म शिक्षक युनियनको हैसियतले कुनै काम नगर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३.क (१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिई सोको म्याद सूचना जारी गरी छलफलको लागि झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।३।१३ गतेको आदेश ।
३. कार्यकाल समाप्त हुनुअघि निर्वाचन गराउनु पर्ने हाम्रो दायित्व र कर्तव्य हो । शिक्षक युनियन राष्ट्रिय समितिले मिति २०६९।११।१५ मा २०६९ चैत्र मसान्तसम्म अधिवेशन सम्पन्न गर्नु भन्ने परिपत्र अनुसार विधान बमोजिम तोकेको प्रक्रिया र रीत पुन्याई स्थानीय युनियनलाई प्रतिनिधि चयन गरी पठाउनु भनिएको र अधिवेशन तथा निर्वाचन सम्पन्न गरिएको हो । रीत नपुगेको भए तत्काल उजुर गरी बदर गर्न सक्नु पर्नेमा माग बमोजिम अधिवेशन र निर्वाचन प्रक्रिया बदर हुनु पर्ने अवस्था छैन । त्यसैले विपक्षीको दाबी र त्यसमा भएको अन्तरिम आदेश बदर गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको तत्कालीन जिल्ला कार्य समिति, नेपाल शिक्षक युनियन, बाराको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त तत्कालीन अध्यक्ष देवेन्द्रप्रसाद गिरीको लिखित जवाफ पत्र ।
४. यसमा नेपाल शिक्षक युनियनको विधान, २०६० को आधारमा निवेदकको निवेदन परेको देखिएको र उक्त विधान शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ अन्तर्गत बनेको भन्ने नदेखिँदा हाललाई यस अदालतबाट मिति २०७०।२।१३ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनु पर्ने अवस्था नदेखिँदा कानून बमोजिम गर्नु होला भन्ने समेत ब्यहोराको यस अदालतको मिति २०७०।३।२० गतेको आदेश ।

५. नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक युनियनको विधान शिक्षा ऐन, २०२८ तथा ऐ. को नियमावली बमोजिम बनेको विधान नहुँदा रिट निवेदन गर्ने हकद्वारा निवेदकलाई छैन । उक्त विधान शिक्षा ऐन र नियमले प्रत्याभूत गरेको नियम र निर्देशिका होइन । राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ अनुसार काठमाडौं जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दर्ता भएको युनियन भई महाधिवेशनबाट परिभाषित भएको विधान हुँदा निवेदकको हक प्रचलन गराउन अदालतबाट मिल्ने होइन र रिट क्षेत्रबाट हेर्न मिल्ने पनि होइन । त्यसैले सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तहरूका आधारबाट निवेदन प्रथम चरणमा नै खारेजभागी छ । मिति २०६९।१२।३० र ३१ गते सम्पन्न भइसकेको निर्वाचन बदर गराई मागलाई निवेदकले विलम्ब गरी अदालत प्रवेश गरेको कारणले मिल्ने होइन । विधान सम्मत भएको काम कारबाहीलाई चुनौति दिने हक अधिकार विपक्षीलाई छैन । विधान सम्मत नभएको भए तत्कालै उजुर गर्न सक्नु पर्ने थियो । निर्वाचन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यविधि निर्वाचन समितिले तोक्न सक्ने र समितिले गरेको निर्णय अन्तिम हुने भन्ने कुरा विधानमा स्पष्ट व्यवस्था छ । निवेदकले सफा हात लिई अदालत प्रवेश गरेको नहुँदा झुठ्ठा ब्यहोराको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको विपक्षी अध्यक्ष, जिल्ला शिक्षक युनियन, नेपाल शिक्षक युनियन, बारा कलैयाका तर्फबाट अख्तियार प्राप्त व्यक्ति भरत साहको लिखित जवाफ पत्र ।
६. विपक्षी निर्वाचन समिति र विपक्षी जिल्ला शिक्षा समितिले लिखित जवाफ पत्र नफिराई सुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

ठहर खण्ड

७. नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाश समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री गणेशप्रसाद दहालले शिक्षा ऐन, नियम र नेपाल शिक्षक सङ्घको विधानको प्रक्रिया नपुन्याई युनियनको अधिवेशन र निर्वाचन गरी कानुन विपरीत गठन भएको जिल्ला शिक्षक युनियन, बाराको कार्यसमिति उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानुन बमोजिम स्थानीय र जिल्ला अधिवेशन गरी मनोनित गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी र विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री ईश्वरराज ढकालले नेपाल शिक्षक सङ्घको विधानलाई कानुनको संज्ञा दिन मिल्ने नभएकाले निवेदन खारेजभागी छ । तोकेको प्रक्रिया पुन्याई रीतपूर्वक अधिवेशन तथा निर्वाचनको काम सम्पन्न भएको हुँदा माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था छैन भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।
८. प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।
९. यसमा विपक्षीहरू मिली शिक्षा ऐन, २०२८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ ले गरेको कानुनी व्यवस्था अनुसार बनेको नेपाल शिक्षक युनियनको विधान, २०६० विपरीत भएको जिल्ला उक्त अधिवेशन, निर्वाचन परिणाम लगायतका सम्पूर्ण काम कारबाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी कानुनको परिपालना गरी स्थानीय तथा जिल्ला अधिवेशन गर्नु र निवेदन माग बमोजिमको कागज

पत्रको प्रमाणित छायाप्रति निवेदकलाई उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी भई विधान बमोजिम तोकेको प्रक्रिया र रीत पुन्याई स्थानीय युनियनलाई प्रतिनिधि चयन गरी पठाउनु भनिएको र अधिवेशन तथा निर्वाचन सम्पन्न गरिएको हो । रीत नपुगेको भए तत्काल उजुर गरी बदर गर्न सक्नु पर्नेमा माग बमोजिम अधिवेशन र निर्वाचन प्रक्रिया बदर हुनु पर्ने अवस्था छैन भनी विपक्षी तत्कालीन जिल्ला कार्य समिति, नेपाल शिक्षक युनियन, बाराको तथा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक युनियनको विधान शिक्षा ऐन, २०२८ तथा ऐ. को नियमावली बमोजिम बनेको विधान नहुँदा रिट निवेदन गर्ने हकद्वारा निवेदकलाई नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी अध्यक्ष, जिल्ला शिक्षक युनियन, नेपाल शिक्षक युनियन, बाराका तर्फबाट लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

१०. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, रिट सधैं State को against मा जारी हुन्छ । यो संवैधानिक र कानुनी मान्यता हो । मौलिक हक (Fundamental rights) तथा कानुनी हक (Legal rights) को प्रचलनको सन्दर्भमा State को परिभाषा हाम्रो संविधान तथा कानूनले गरेको पाइँदैन । यस सम्बन्धमा विदेशी अदालती अभ्यास एवम् हाम्रो अदालती अभ्यासलाई नै हेर्नु पर्ने हुन्छ । सो मुताबिक State को परिभाषाका सम्बन्धमा दुई वटा Test अर्थात् Theories प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । जो निम्न बमोजिम छन्:

(१) Classical Test

(२) Agential Test or Instrumentality Test

११. Classical Test अनुसार राज्यका ३ अङ्गहरू कार्यपालिका, व्यस्थापिका र न्यायपालिका State हुन् र यिनीहरूको कार्यद्वारा व्यक्तिको/नागरिकको हक अधिकारमा आघात पर्न गए रिट क्षेत्र आकर्षित भई उपचार प्राप्त हुन्छ । न्यायपालिकाको हकमा त्यसको Administrative काममा मात्र प्रयुक्त हुन्छ ।

१२. Agential Test अन्तर्गत Ownership Control Test, Statutory Test, Functional Test र Management Control Test पर्दछन् । Ownership Control Test बमोजिम कुनै निकाय वा अधिकारी विरुद्ध रिट क्षेत्र आकर्षण हुनका लागि त्यो निकाय वा अधिकारी कार्यरत संस्थामा सरकारको स्वामित्व रहेको हुनु पर्दछ । Statutory Test बमोजिम त्यो संस्था, निकाय वा अधिकारी विरुद्ध रिट क्षेत्र आकर्षण हुन्छ जो छुट्टै कानूनद्वारा स्थापित भई सञ्चालन भएको हुन्छ । त्यसै गरी Functional Test अनुसार त्यो संस्था वा निकाय वा व्यक्तिहरू विरुद्ध रिट क्षेत्र आकर्षित हुन्छ जुन काम वा व्यवहारले सरकार (State) को हैसियत प्राप्त गरेको होस् । त्यसै गरी Management Control Test बमोजिम रिट क्षेत्र आकर्षित हुनका लागि त्यो संस्था/निकायमा सरकारको तर्फबाट व्यवस्थापकीय पक्षमा नियन्त्रण रहेको हुनु पर्दछ । अर्थात् Agential Test अन्तर्गत कुनै निकाय वा अधिकारी State को परिभाषाभित्र पर्नेको लागि त्यस उपर राज्यको लगानीको हिसाबले स्वामित्व हुनु पन्यो वा विशेष ऐनद्वारा स्थापित हुनु पन्यो वा कार्यगत तवरबाट सो कुराको पुष्टि हुनु पन्यो वा व्यवस्थापकीय तवरबाट त्यस उपर नियन्त्रण रहेको अवस्था हुनु पन्यो ।

१३. निवेदकले रिट निवेदनमा विपक्षी बनाएको खास गरी नेपाल शिक्षक युनियन जिल्ला कार्य समिति, बारा, नेपाल शिक्षक युनियन अन्तर्गत रहेको पाइन्छ । यही युनियनको निर्वाचनका सम्बन्धमा निवेदनमा प्रश्न उठाइएको छ । नेपाल शिक्षक युनियन माथि उल्लेख गरिए बमोजिमको Theories/Test मध्ये कुनै एक अन्तर्गत govern भएको युनियन हो भन्न सकिने अवस्था छैन । यो त केवल राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ बमोजिम एउटा निश्चित क्षेत्रको हकहित संरक्षणका लागि स्थापित संस्था हो । जसलाई संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम स्थापित एक गैरसरकारी संस्था/सङ्गठन (NGO) को समकक्षमा राखिन्छ । अर्थात् यो युनियन कुनै Independent Statutory body नभै राष्ट्रिय निर्देशन ऐनले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया बमोजिम संस्थापित संस्था हो, छुट्टै (Separate) कानूनद्वारा सृजित संस्था होइन । यस अर्थमा निवेदक युनियन State को परिभाषाभित्र पर्ने स्थिति रहेन । जब युनियन State को परिभाषाभित्र पर्दैन, तब त्यसले बनाएको विधानलाई कानूनको रूप दिन मिल्ने अवस्था रहँदैन । कुनै पनि नियम, विनियम वा विधानलाई तब मात्र कानूनको संज्ञा दिन मिल्छ जब उक्त नियम, विनियम वा विधान विधायिकाद्वारा निर्मित हुन्छ वा विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनद्वारा प्रत्यायोजित (Delegated) अधिकारद्वारा निर्मित हुन्छ । अन्यथा त्यस्तो कुराले कानूनको रूप धारण गर्न सक्दैन ।
१४. हाम्रो अदालती अभ्यास हेरिँदा राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ एवम् संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम संस्थापित संस्था/सङ्गठनलाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतले State को recognition दिएको पाइँदैन । दृष्टान्तका रूपमा डा. सोमप्रसाद पुडासैनी वि. नेपाल परिवार नियोजन सङ्घ, मुद्दा: उत्प्रेषण समेत (ने.का.प. २०५२, अङ्क ४, नि.नं. ५०७८, पृ. २७७), अधिवक्ता शुक्रदेव गौतम वि. नेपाल बार एसोसिएसन, पु.वे.अ. बार इकाइ, पोखरा समेत, मुद्दा: उत्प्रेषण (ने.का.प. २०६०, अङ्क ५/६, नि.नं. ७२३६, पृ. ५१२) तथा शिवहरि आचार्य वि. अर्थ मन्त्रालय समेत, मुद्दा: उत्प्रेषण (ने.का.प. २०६०, अङ्क ५/६, नि.नं. ७२३२, पृ. ४८७) लाई लिन सकिन्छ ।
१५. उल्लेखित मुद्दाहरूमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले ती ऐन अन्तर्गत स्थापित सङ्गठन/संस्थालाई State वा निकाय (Entity) को रूपमा recognition नदिई तिनीहरूका विधान एवम् नियम विनियमलाई कानूनको रूप दिन नमिल्ने भनी निम्न बमोजिम व्याख्या भएको पाइन्छ ।
- (क) नेपाल परिवार नियोजन सङ्घको विधान स्वयम् नै विधायिकाद्वारा निर्मित ऐन वा त्यस्तो ऐनले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार प्रयोग गरी बनेको नहुँदा परिवार नियोजन सङ्घको नियमावलीलाई कानूनको संज्ञा दिन नमिली उक्त विषयलाई लिएर संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत रिट निवेदन दिन पाउने हुन्छ भन्न मिल्ने नदेखिने । (डा.सोमप्रसाद पुडासैनी वि. नेपाल परिवार नियोजन सङ्घ, मुद्दा: उत्प्रेषण समेत, ने.का.प. २०५२, अङ्क ४, नि.नं. ५०७८, पृ. २७७)
- (ख) प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक व्यापारीहरूको एउटा सङ्घ भन्ने देखिन्छ । उक्त समुद्रपार निकासी पैठारी सङ्घको विधान, २०५३ को प्रस्तावनामा नै साधारण सभाद्वारा उक्त विधानलाई लागु गर्ने निर्णय भएको देखिएको र विधान बनाउने र लागु गर्ने अधिकार नेपाल कानून बमोजिम नभै साधारण सभाबाट हुने देखिन्छ । यसबाट निवेदक सङ्घ कानूनबाट

गठित निकाय भन्ने नदेखिएपछि निवेदक सङ्घको कुनै मौलिक वा कानुनी हकको उलङ्घन भएको भन्न मिलेन । (शिवहरि आचार्य वि. अर्थ मन्त्रालय समेत, मुद्दा: उत्प्रेषण, ने.का.प. २०६०, अङ्क ५/६, नि.नं. ७२३२, पृ. ४८७)

- (ग) विवादित विधान तथा विनियामवली स्वयं नै विधायिकाद्वारा निर्मित ऐन वा त्यस्तो ऐनले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार प्रयोग गरी बनेको नभई राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ अन्तर्गत स्थापित भई नेपाल बार एसोसिएसनका राष्ट्रिय अधिवेशन एवं केन्द्रीय कार्य समितिका निर्णयबाट निर्माण भएको देखिन्छ । नेपाल बार एसोसिएसन विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियामवली, २०४९ नेपाल बार एसोसिएसनको केन्द्रीय महाधिवेशनबाट निर्णय भई बनेको र विनियामवली, २०४९ सोही विधान अन्तर्गत बनेको दस्तावेज देखिँदा संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम उक्त विधानलाई कानुन सरह मात्र मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियामवली, २०४९ अन्तर्गतको हक प्रचलनको लागि धारा ८८(२) अन्तर्गत निवेदन दिएको र उक्त विधान एवम् विनियामवलीलाई प्रचलित नेपाल कानुनको संज्ञा दिन नमिल्ने भएबाट निवेदकको कानुनी हक अपहरण भएको भन्न मिल्दैन । (अधिवक्ता शुकदेव गौतम वि. नेपाल बार एसोसिएसन, पु.वे.अ. बार इकाइ, पोखरा समेत, मुद्दा: उत्प्रेषण, ने.का.प. २०६०, अङ्क ५/६, नि.नं. ७२३६, पृ. ५१२)
१६. माथि गरिएको विवेचना एवम् सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट उल्लिखित मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतका आधारमा राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ बमोजिम स्थापित नेपाल शिक्षक युनियनलाई State, निकाय वा अधिकारीको संज्ञा दिन मिल्ने अवस्था रहेन । सो अवस्थामा युनियनको महाधिवेशनद्वारा जारी गरिएको विधानलाई कानुनको संज्ञा दिन नमिली सोही विधानको व्यवस्था बमोजिम गठित नेपाल शिक्षक युनियन, बारा र सोद्वारा सिर्जित निर्वाचन समितिलाई समेत State, निकाय (Entity) वा अधिकारी मात्र मिल्ने अवस्था देखिएन ।
१७. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम व्यक्तिको कानुन प्रदत्त हकमा कुनै निकाय वा अधिकारीद्वारा आघात वा हस्तक्षेप गरेको वा गर्ने अवस्था रहेमा मात्र सोको संरक्षणका लागि रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्ने अवस्था हो । यहाँ रिट निवेदकले जुन विधानद्वारा प्रदत्त हकमा असर पऱ्यो भनी अदालत प्रवेश गर्नु भएको छ, उक्त विधान स्वयंमा कानुन नभएको सन्दर्भमा निवेदन माग बमोजिम विपक्षीका नाममा रिट जारी हुने अवस्था रहेन ।
१८. तसर्थ, माथि विवेचित आधार एवं कारणहरूबाट निवेदकको माग बमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गर्न परेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल खण्ड

१९. यो आदेशमा चित्त नबुझे न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(क) बमोजिम मुलुकी ऐन, अ.बं. १९३ मा निर्दिष्ट म्याद ३५ दिनभित्र सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु होला भनी निवेदकलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु ।
२०. प्रस्तुत निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(हरिप्रसाद भण्डारी)
न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

(सरोजप्रसाद गौतम)
न्यायाधीश

फैसला तयार पार्न सहयोग गर्ने
इजलास अधिकृत : गोविन्दप्रसाद घिमिरे
शाखा अधिकृत : वत्सराज कोइराला
कम्प्युटर गर्ने टा.ना.सु : केदारमान श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०७० साल पुस ३ गते रोज ४ शुभम् ----- ।

श्री पुनरावेदन अदालत विराटनगर
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भीमकुमार
माननीय न्यायाधीश श्री अग्निप्रसाद थपलिया
आदेश
रिट नं. ०६९-WO-०१७१
निर्णय नं. नम्बर : १९

मुद्दा : परमादेश

जिल्ला मोरङ विराटनगर उप म.न.पा. वडा. नं ८ बस्ने प्र.प्र.नं. २५२१ को अधिवक्ता विनयराज पाण्डे	१	निवेदक
ऐ.ऐ. वडा. नं. १ बस्ने प्र.प्र.नं. ६२६८ को अधिवक्ता मिना गौतम (सेडाई).....	१	
ऐ.ऐ. वडा. नं. ११ बस्ने प्र.प्र.नं. ६७२३ को अधिवक्ता हरि बराल.....	१	
ऐ.ऐ. वडा. नं. ६ बस्ने प्र.प्र.नं. ८४४२ को अधिवक्ता काशिमर घिमिरे.....	१	
ऐ.ऐ. वडा. नं. १३ बस्ने प्र.प्र.नं. ८७०० को अधिवक्ता राजकुमार राजवंशी.....	१	
ऐ.ऐ. वडा. नं. ७ बस्ने प्र.प्र.नं. ९५३३ को अधिवक्ता हरिशङ्कर मण्डल.....	१	

विरुद्ध

नेपाल खानेपानी संस्थान, जिल्ला कार्यालय विराटनगर उप म.न.पा.वडा नं. १२ देवकोटा चोक विराटनगरमोरङ	१	विपक्षी
विराटनगर उप म.न.पा. कार्यालय विराटनगर उपम.न.पा वडा नं. ९ शनिहाट विराटनगर मोरङ	१	
नेपाल खानेपानी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय त्रिपुरेश्वर काठमाडौं.....	१	

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ (२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र रही दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सङ्क्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :

हामी निवेदक नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ नागरिक अधिकार ऐन, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा नियमावली २०५६ एवं न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम निम्नानुसारको निवेदन लिएर उपस्थित भएका छौं ।

हामी निवेदकहरू विराटनगर उपमहानगरपालिकाभित्रका स्थायी बासिन्दा, कानून व्यवसायी र विभिन्न क्षेत्रमा सरोकार राख्ने सचेत नागरिक हौं । विपक्षी खानेपानी संस्थानलाई महसुल बुझाएर खानेपानीको सेवा लिने उपभोक्ता समेत भएकाले हाम्रो सार्थक सरोकार रहेको विषयमा निवेदन गर्दछौं ।

विपक्षी खानेपानी संस्थान नेपालका अधिकांश सहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनतालाई शुद्ध खानेपानीको व्यवस्था गरी सबैलाई शुद्ध खानेपानी पुर्याउने दायित्व भएको निकाय हो । जिल्ला खानेपानी कार्यालय, विराटनगरले पनि विशेष गरी सहरी क्षेत्रमा खानेपानी आपूर्तिको लागि जिम्मेवारी लिएको भए तापनि सबै ठाउँमा खानेपानीको आपूर्ति र समुचित व्यवस्थापनमा ढिलासुस्ती र लापरवाही गरिएको छ । निवेदकहरूको घरमा खानेपानीको लाइन जोडिएको भए पनि नालामा ज्यादै न्यून मात्रामा वा थोपाथोपा मात्र पानी आउने गरेको छ । खानेपानी संस्थानले खानेपानी सुलभ रूपमा आपूर्ति गर्ने कार्यमा लापरवाही गरिरहेको छ । थुप्रै स्थानीय खानेपानीका पाइप फुटेको देख्न सकिन्छ । विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट यस विषयमा समाचार आए पनि सोतर्फ विपक्षीको ध्यान गएको पाइँदैन । घर घरका धारामा फोहोर पानी आइरहेको अवस्था छ । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२ (१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ । पानी जीवनका लागि अत्यावश्यक छ र स्वस्थ पानी नभएका खण्डमा मानिसको जीवन सुरक्षित हुँदैन । खाद्य सम्प्रभुताको अधिकारभित्र स्वस्थ खानेपानी पनि पर्न आउँछ । स्वच्छ खानेपानी प्राप्त गर्न नागरिकको अधिकार तथा राज्यको दायित्वको विषय हो भन्ने कुरा विधिशास्त्रीय रूपमा नै स्थापित भइसकेको छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतको प्रकाशमणि शर्मा समेत विरुद्ध खानेपानी संस्था समेत (नि.मि.२०५८।३।२६) भएको मुद्दामा खानेपानी भनेको लोक कल्याणकारी राज्यको प्राथमिक दायित्वको विषय हो भन्ने कुरालाई स्थापित गर्दै खानेपानीको महत्त्वबारे निम्नानुसार व्याख्या गरेको पाइन्छ ।

जहाँसम्म शुद्ध खानेपानी र यसको महत्त्वको कुरा छ, त्यस सम्बन्धमा हेर्दा पानी नै जीवन नै पानी भन्ने...आधुनिक विज्ञान समेतले पुष्टि गरेको पाइन्छ । सृष्टिका यावत प्राणीहरूको जीवन रक्षाका लागि स्वच्छ खानेपानी हुनु पर्ने तथ्यलाई कसैले नकार्न नसकिने गरी शाश्वत रूपमा स्थापित यो संवेदनशील विषय हो । जीवाणु रहित, रसायन रहित, गन्ध रहित, क्षार रहित भई आत्मतृप्तिको गुण भएको पानी नै शुद्ध स्वच्छ पानी हो र यो खानयोग्य हुन्छ र मानवका लागि स्वच्छ र प्रदूषणमुक्त पानी चाहिन्छ भन्ने स्वास्थ्यविद्हरूको भनाइ रहेको पाइन्छ । पिउने पानी प्रदूषित वा जीवाणुयुक्त भएका अवस्थामा मानव मात्र नभई अन्य प्राणी जगतलाई नै अनेकन रोगव्याधिको प्रकोप हुने रोगका कारण शारीरिक वा मानसिक विकार उत्पन्न भई सामाजिक रूपमा नै फरक पर्न जाने अवस्थालाई नकार्न सकिन्न ।"

यसै सन्दर्भमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले पनि Hamid Khan Vs state of MP (AIR 1997) MP 98) को मुद्दामा स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउनु पर्ने राज्यको जिम्मेवारीका बारेमा निम्नानुसार गरेको व्याख्या पनि यस निवेदनमा सान्दर्भिक हुँदा निवेदन गर्दछौं ।

Under Art. 47.of the Constitution of India, it is the responsibility of the state to raise me level of nutrition and the standard of living of its people and improvement of public health is cumbent on state to improve the health of public providing unpolluted drinking water" "Therefore it was the duty of the state towards every citizen of India to provide pure drinking water. In the present case, it is the state which is responsible for not taking proper precaution to provide proper drinking water to the citizens"

नेपाल सरकारले जारी गरेको स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति २०६१ को दफा २ मा स्थानीय पूर्वाधारको परिभाषा गरिएको छ, जस अन्तर्गत खानेपानी ढल निकासलाई स्थानीय पूर्वाधारका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६ ले संस्थानको काम कर्तव्य अधिकार तोकेको छ, जसमा खानेपानी तथा ढल निकासको योजना तर्जुमादेखि कार्यान्वयनसम्मका कार्य रहेको देखिन्छ । उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को प्रस्तावनाले उपभोक्ताको स्वास्थ्य, सुविधा, आर्थिक हितलाई महत्त्व प्रदान गरेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५४ को दफा ९६ ले उपमहानगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकारमा खानेपानी र ढल निकास सम्बन्धी योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा सञ्चालन र मर्मत सम्भार गर्ने भनी तोकिएको पाइन्छ । मानिसका न्यूनतम आवास तथा खाद्य अधिकारलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानुनले पनि संरक्षण तथा प्रत्याभूत गरेको छ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८ र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी प्रतिज्ञा पत्र, १९६६ ले नागरिकका आर्थिक र सामाजिक अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ ।

साथै प्रतिज्ञा पत्र अन्तर्गतको आर्थिक तथा सामाजिक अधिकार समिति (Economic and social Council) को सामान्य टिप्पणी नं.१५ को बुँदा १ मा "Water is limited natural resources and a public good fundamental for life and health. The human right to water is indispensable for liding a life in human dignity. It is prerequisite for the realization of other human rights." उल्लेख गरिएको छ । यसमा खानेपानी मर्यादित जीवनका लागि अपरिहार्य विषय हो र यसको अभावमा अन्य मानव अधिकारहरूका विषयहरू निष्प्रभावी र महत्त्वहीन हुन्छन् भनिएको छ । यसै गरी उक्त सामान्य टिप्पणीको बुँदा नं. २ मा The human right to water entitles everyone to sufficient, safe, acceptable physically accessible and affordable water for personal and domestic use. An adequate amount of safe water is necessary to prevent death from dehydration, to reduce the risk of water –related disease and to provide for consumption, cooking, personal and domestic hygienic requirements ." भनिएको छ । यसमा पर्याप्त, सुरक्षित, स्वीकारयोग्य पानी रोगको प्रतिकार गर्न, उपयोग गर्न, खानाको लागि एवं व्यक्तिगत तथा घरायसी प्रयोजनका लागि अत्यावश्यक पदार्थ भएको स्वीकार गरिएको छ । त्यसै गरी सोही सामान्य टिप्पणीको बुँदा नं. ३ मा The right to water clearly falls within the category of guarantee essential for securing an adequate standard of living, particularly since it is one of the most fundamental conditions for survival." भनिएको छ । यसमा खानेपानी अत्यावश्यक पदार्थ अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानुनले सिर्जित गरेको दायित्वबाट राज्य पन्छिन मिल्दैन । संविधानको धारा ३३ अन्तर्गत नेपाल पक्ष भएका सन्धि सम्झौताका व्यवस्थाहरू प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने दायित्व निर्धारण गरिएको छ भने सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ ले नेपाल पक्ष भएका सन्धिका प्रावधानहरूले राष्ट्रिय कानुन प्रणाली अन्तर्गत प्राथमिकता पाउने व्यवस्था छ । सर्वोच्च अदालतले समेत यसअघि विभिन्न फैसला मार्फत उपभोक्ता अधिकार, आर्थिक तथा सामाजिक अधिकार र मानव अधिकारका विभिन्न पक्षमा जोड दिएको पाइन्छ ।

त्यसैले उपरोक्त बमोजिमको दायित्व अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानुन, राज्यको मूल संविधान र विभिन्न कानुनले सुम्पिएको भए तापनि उक्त दायित्व देहायका निकायले पुरा गरेको देखिएकाले उपरोक्त

अधिकार नागरिकहरूलाई प्रत्याभूत गर्न गराउनका लागि कानूनले जिम्मेवारी विपक्षी निकायका नाममा देहाय बमोजिमको कार्य गर्न परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६ को दफा ३ र ५ बमोजिम खानेपानी संस्थानलाई खानेपानीको धारा जडान भएका स्थानमा उपलब्ध गराउने खानेपानीको न्यूनतम मापदण्ड तोक्यो सो मापदण्ड बमोजिम खानेपानी सेवा सुचारु गर्न गराउन र शुद्ध खानेपानीको मात्र बिक्री वितरण गर्न र बिग्रिएका फुटेका पाइप तथा धाराहरू नियमित रूपमा मर्मत सम्भार गरी शुद्ध खानेपानी उपलब्धताको सुनिश्चितता गर्न गराउनका लागि परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

अब आइन्दा अपभोक्ताले खपत गरेको अर्थात् अपभोग गरेको खानेपानीको वास्तविक परिमाणको अनुपात बमोजिम मात्रै उपभोक्तसँग खानेपानीको शुल्क लिनु, लिन लगाउनु भने परमादेश जारी गरिपाउँ । साथै खानेपानीको लाइन उपलब्ध नगराएका कारण खानेपानीको सेवाबाट वञ्चित भएका ग्राहकक लागि यथाशीघ्र नयाँ खानेपानीको धारा जडान गर्ने गराउने व्यवस्थाक लागि खानेपानी संस्थानको शाखा कार्यालय, विराटनगरको नाममा आदेश जारी गरिपाउँ ।

खानेपानी वितरण तथा व्यवस्थापनमा कानूनद्वारा जिम्मेवारी तोकिएका दुई निकाय खानेपानी संस्थान र विराटनगर उपमहानगरपालिकाले आवश्यक समन्वय र सहकार्य गरी उपमहानगरपालिकाभित्र गुणस्तरीय खानेपानीको हद तथा पर्याप्त आपूर्तिलाई सुनिश्चित गर्नका लागि उपभोक्ता समूह तथा संस्थाहरू एवं नागरिक समाज समेतसँग परामर्श गरी विस्तृत कार्ययोजना बनाई लागु गर्नु गराउनु भनी उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? र निवेदकको निवेदन माग बमोजिम परमादेशको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? नेपाल खानेपानी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, त्रिपुरेश्वर बाहेक अन्य विपक्षीका हकमा आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए सोको सबुद प्रमाण समेत साथै राखी म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५(पन्ध्र) दिनभित्र आफै वा कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी आदेश र निवेदन पत्रको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीका नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यक्ति भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१२।१९ गतेको आदेश ।

यो संस्थान नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६ द्वारा गठित संस्थान हो । सोही ऐनको दफा ३ मा उल्लेख भए बमोजिम नेपाल सरकारले राजपत्रमा ५ जना प्रकाशित गरी तोकिएको क्षेत्रमा नियमित रूपले स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउन तथा दफा ७ ले निकास प्रणालीको समुचित व्यवस्था गर्नका लागि उपमहानगरपालिकामा पनि आफ्नो सेवा प्रदान गर्दै आएको छ । जहाँसम्म फोहोर पानी उपभोग गर्न बाध्य छौं भन्ने जस्ता कुराहरू रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको छ सो कुरा सर्वदा झुटा हो । संस्थानले विपरीत खानेपानी प्रदूषण भई सोही कारणले जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर परेको भए सरुवा रोगबाट पीडित बिरामीका कारण विराटनगरमा महामारीको अवस्था हुने थियो । संस्थाले आफुले वितरण गर्ने पानी जमिनमुनिबाट पम्पिड गरी प्रशोधन गरी परीक्षण गरी उपयुक्त भएपछि मात्र वितरण गर्ने गर्छ । खानेपानीका पाइप पुराना भई खिया लागी जीर्ण भएका अवस्थामा प्राप्त स्रोत साधन प्रयोग गरी नयाँ पाइप फेर्ने मर्मत सम्भार गर्ने गरेका छौं । उपभोक्ताले न्यूनतम मासिक १० हजार लिटर पानी उपभोग गरे

बापत रू. ५०।— र सोपछि प्रति युनिट थप रू. १५।— लिने गरेको छ । खानेपानी २४ सै घण्टा उपलब्ध गराउने भन्ने सन्दर्भमा पानी जमिनमुनिबाट पम्पका माध्यमले तान्नु पर्ने र विद्युतीय लोडसेडिङ हुने हुँदा बिजुली भएको समयमा मात्र खानेपानी उत्पादन गर्न सकिने हुँदा सो बखत उत्पादन भएको पानीलाई प्रशोधन गरी समानुपातिक गर्ने गरिएको छ । तसर्थ खानेपानी खपत गरेको अनुपातमा खानेपानी मापन गर्ने मिटरले परिमाण निर्धारण गरे बमोजिमको महसुल निर्धारण गर्ने गरिएको छ । तसर्थ जथाभावी शुल्क लिने गरेको छ, भन्ने विपक्षीको दाबी अनुमान र तथ्यमा आधारित नभएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल खानेपानी संस्थान, शाखा कार्यालय विराटनगरको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५४ को दफा ९६ को उपदफा ३ मा रहेको प्रावधान जस अन्तर्गत नगरपालिका क्षेत्रमा खानेपानी र ढल निकास सम्बन्धी योजना कार्यान्वयन गर्ने तथा त्यसको सञ्चालन मर्मत सम्भार गर्ने गराउने जिम्मेवारी यस नगरपालिकामा निहित रहे अनुरूप यस नगरपालिकाले प्रत्येक वर्ष नगर परिषद्ले स्वीकार गरेको बजेटको परिधिभित्र रही आफ्नो साधन र स्रोतले भ्याएसम्म स्वच्छ खानेपानीको सहज आपूर्ति र समुचित प्रबन्धका लागि आवश्यक काम कारवाही गरी आएको छ । नगरपालिकाको काम कर्तव्य अधिकार स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले अत्यन्त व्यापक रूपमा निर्दिष्ट गरेको छ । जसमध्ये खानेपानीको समुचित प्रबन्ध पनि एक हो । यस अर्थमा नगरपालिकाले आफ्नै बजेट केही रकमसम्म यस क्षेत्रमा छुट्याउन सक्ने र सो बमोजिम आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गरी आएको छ । मूलतः खानेपानीको सहज आपूर्ति स्वच्छ खानेपानीको वितरण र यस सम्बन्धी सम्पूर्ण व्यवस्थापन गर्ने प्रमुख दायित्व प्रत्यर्थी खानेपानी संस्थानको रहेको तथ्य निर्विवाद छ । यस अर्थमा पनि नगरपालिकालाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन आफैमा औचित्यपूर्ण नभएकाले खारेजयोग्य हुँदा खारेज गरिपाउँ भनी विराटनगर उपमहानगरपालिकाका तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको जवाफ ।

अदालतको ठहर

यसमा नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री विनयकुमार पाण्डे, श्री देवेन्द्र कोइराला, श्री प्रकाशबाबु पन्त, श्री पेसलकुमार न्यौपाने र श्री राजकुमार राजवंशीले खानेपानी मानिसको मर्यादित रूपमा बाँचन पाउने अधिकारसँग सम्बन्धीत कुरा भएकाले त्यस्तो महत्त्वपूर्ण कुरा वितरण गर्ने काम कर्तव्य विपक्षीहरूको भएकामा स्वच्छ पानी वितरण नगरेको/न्यूनतम पानी समेत वितरण नगरी पुरै शुल्क लिने गरेको र पाइप टुटफुट भई पानी खेर गरइहेको समयमा अनुगमन नगर्ने र मर्मत सम्भार नगर्ने र बाहिरको फोहर टुटफुट भएका पाइपहरूबाट भित्र प्रवेश भई पानी प्रदूषित भएकामा सोही पानी वितरण गरिएको हुँदा निवेदन माग बमोजिम परमादेशको आदेश जारी हुनु पर्छ भनी र प्रत्यर्थी विराटनगर उपमहानगरपालिकाको कार्यालय तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री डिल्लीबहादुर कार्की स्वच्छ खानेपानी भनेको सबैको सरोकारको विषय हुँदा साधन, स्रोत र बजेटले भ्याएसम्म खानेपानी तथा ढल निकासको व्यवस्थापनको काम गर्दै आइएको छ तथापि एकै पटक काम गर्न नसक्ने भई चरणबद्ध रूपले गर्दै जाने हुँदा रिट नै जारी गरिरहन पर्ने आवश्यकता नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा कानुनतः खानेपानी संस्थानलाई धारा जडान भएको स्थानमा खानेपानी

उपलब्ध गराउनु, खानेपानीको न्यूनतम मापदण्ड तोकी सो मापदण्ड बमोजिम खानेपानी सुचारु गर्नु गराउनु, शुद्ध खानेपानीको मात्र बिक्री वितरण गर्नु, बिग्रीएको, फुटेको पाइप तथा धाराहरू नियमित रूपमा मर्मत सम्भार गरी शुद्ध खानेपानी उपलब्धताको सुनिश्चित गर्नु गराउनु, उपभोग गरेको पानीको वास्तविक परिमाणको अनुपातमा मात्रै शुल्क लिनु, खानेपानीबाट वञ्चित भएका ग्राहकहरूलाई खानेपानी उपलब्ध गराउनु, खानेपानीको वितरण तथा व्यवस्थापनमा कानूनले समेत काम कर्तव्य तोकेका निकायले समन्वय र सहकार्य गरी गुणस्तरीय खानेपानी आपूर्तिको सुनिश्चित गर्नु भनी विपक्षी खानेपानी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, शाखा कार्यालय विराटनगर र उपमहानगरपालिका कार्यालय विराटनगर विरुद्ध परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी रिट परेकामा खानेपानी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय बाहेकका विपक्षीहरूसँग लिखित जवाफ माग भएकामा सो कार्यालयहरूबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत भई मुद्दाको अङ्ग पुगी प्रस्तुत रिट निवेदनको कारबाही किनारा लगाई दिए भएकाले विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षीमध्ये खानेपानी संस्थान शाखा कार्यालय विराटनगरको लिखित जवाफलाई हेर्दा संस्थानले स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउँदै आएको छ भने ढल निकास प्रणालीको समुचित व्यवस्था गर्नका लागि उपमहानगरपालिकाले सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ, फोहोर पानी उपभोग गर्न बाध्य भएको भन्ने कुरा झुठा हो, संस्थानद्वारा वितरीत खानेपानी प्रदूषित भएको भए जनस्वास्थ्यमा असर परी अस्पताल र क्लिनिकहरूमा उपचार गराउन घुइँचो हुन पर्थ्यो, संस्थानले जमिनमुनिको पानी पम्पिङ गरी प्रशोधित केन्द्र टेङ्कीमा पानी जम्मा गरी ब्लिचिङ पाउडर र रासायनिक पदार्थ हाली सो परीक्षण गरी वितरण गरिरहेको छ । जमिनमुनि गाडिएका पाइप खिया लाग्नु, भाँचिनु स्वाभाविकै भएकाले भएका स्रोत साधनको प्रयोग गरी नयाँ पाइप फेर्ने र मर्मत सम्भार गर्ने गरिन्छ भनेको पाइयो ।

खानेपानी वितरण, व्यवस्थापन जस्तो विषय मानिसको बाँचन पाउने अधिकारसँग सोझै सम्बन्ध भएको कुरामा दुई मत छैन । यस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक विषयमा विपक्षी खानेपानी शाखा विराटनगरले प्रदूषित खानेपानी वितरण भएको भए अस्पताल र क्लिनिकहरूमा उपचार गराउनेको घुइँचो लागेको हुनु पर्थ्यो भनेको पाइन्छ । यो तर्कका लागि तर्क जस्तो मात्र देखिन्छ । कानुनी कर्तव्य भएको निकायले भावनाका भरमा अदालतलाई जवाफ दिई जिम्मेवारीपूर्वक प्रस्तुत हुनु नितान्त आवश्यक छ । ब्लिचिङ पाउडर स्वच्छ खानेपानी वितरण भएकाले खानेपानी प्रदूषित छैन भने तापनि निवेदक मध्येका हरिशङ्कर मण्डलले (MN MMA Environment Laboratory) बाट विपक्षी खानेपानी संस्थानले वितरण गरेको खानेपानी जाँचाएकामा विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन (WHO) को न्यूनतम मापदण्ड Turbidity, Iron र Manganese अधिक मात्रामा रहेको देखिन आउँछ । विपक्षीले पुराना पाइपहरू फेर्ने कार्य गरी खानेपानी वितरण गरिएको भने तापनि निवेदकहरूले भनेको विराटनगर उपमहानगरपालिका क्षेत्रमा पुराना पाइपहरू के कति रहेका, के कति पुराना पाइप फेर्ने कार्य भएको छ, के कति कार्य गर्न बाँकी छ, सो कुरा स्पष्ट रूपमा लिखित जवाफ व्यहोरामा खुलाएको पाइँदैन । मिसिल संलग्न Media मा प्रकाशित समाचारहरूलाई अध्ययन गर्दा खानेपानीका पाइप तिन दशकभन्दा पुराना रहेको पाइन्छ । तसर्थ उक्त पाइपहरू के कति स्थानमा छन्, के कति स्थानमा रहेका छन् सोको यथार्थ विवरण लिखित जवाफ साथ पेश भई मिसिल सामेल भएको पाइँदैन ।

विपक्षी खानेपानी संस्थानले पेस गरेको लिखित जवाफको दोस्रो जिकिरमा उपभोक्ताले मासिक १० ह.लि. पानी उपयोग गरे बापत रू. ५०।— लिने र सोपछि प्रतिलिटर रू. १५।— लिने र २४ सै घन्टा खानेपानी उपलब्ध गराउने गरिएकामा विद्युत लोडसेडिङका कारणले सम्भव नभएको पाइन्छ । निवेदकहरूबाट पेस भएको एक युनिट खानेपानी उपयोग गरे बापत रू. ५०।— लिएको अवस्था समेत मिसिलमा संलग्न बिल समेतबाट पुष्टि भएको पाइयो । सेवा प्रदायक संस्थानले सर्वसाधारण उभोक्तालाई जति सक्दो बढी र गुणस्तरीय सेवा प्रदान गरी सन्तुष्टि दिलाउनु निजको कर्तव्य हुन आउँछ । सेवाका आधारमा शुल्क लिनु मनासिव हुन आउँछ । सेवा प्रदायक संस्थाले आफ्नो बोल कबुल अनुसार पानी वितरण नगरी कर्तव्यबाट विचलित भई तोकिएको १० हजार लिटर पानी उपलब्ध गराउन नसके पनि रकम पुरै लिने कार्य गर्दै आएको तथ्य प्रदर्शित हुन आयो । सेवा प्रदायक संस्थाले जनतालाई कबुल बमोजिमको सेवा प्रदान गर्न नसके बापत राहत वा छुट दिनु पर्नेमा उल्टो बढी आर्थिक भार पर्ने कार्य गर्नु किमार्थ न्यायोचित भए संस्थाले वैकल्पिक उपायको समेत खोजी गरी गराई आफ्नो काम कर्तव्य पुरा गर्नु पर्ने हुन आउँछ । कुनै जिम्मेवारी लिएपछि त्यसलाई हर हालतमा पुरा गर्ने दायित्व गर्ने निजकै हुन आउँछ । त्यसबाट आइपर्ने जोखिमको जिम्मेवारी पनि सोही संस्थाको हुन आउँछ ।

खानेपानी संस्थानले उपमहानगरपालिकासँग समन्वय गरी खानेपानी वितरण गर्दै आएको भनी आफ्नो लिखित जवाफमा उल्लेख गरे तापनि यी संस्थाहरूले लिखित जवाफ साथ आपसी समन्वयबाट यस क्षेत्रको खानेपानी व्यवस्थापनमा के कस्तो सुधार भए गरेको हो ? सो स्पष्ट रूपले खुलाउन सकेको पाइँदैन भने अन्य मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट समेत सो जिकिर समर्थित भएको पाइएन । तसर्थ खानेपानी संस्थानको लिखित जवाफबाटै कानुन बमोजिम यस क्षेत्रको खानेपानी व्यवस्थापनमा कर्तव्य पुरा गरेको भन्न सक्ने अवस्थाको विद्यमानता पाइएन ।

अर्को लिखित जवाफ प्रस्तुत कर्ता विराटनगर उपमहानगरपालिकाको लिखित जवाफलाई अध्ययन गर्दा सालवशाली खानेपानी तथा ढल निकासको प्रबन्ध गर्न केही बजेट विनियोजन गरी सोही आधारमा व्यवस्था गरिँदै आएको भन्ने भए तापनि खानेपानी संस्थानसँग समन्वय गरी स्वच्छ खानेपानी वितरण आदिको व्यवस्था गरिएको भन्न सकेकोसम्म पाइएन ।

रिट सम्बन्धी मुद्दामा पक्ष विपक्ष दुबैले आआफ्नो दाबी जिकिर पुष्टि गर्ने आधार प्रमाण, अध्ययन प्रतिवेदन, कुनै अमुक प्रतिष्ठान वा कार्यालय वा स्थानमा प्रमाण भए प्रस्तुत गर्नु वा उल्लेख गर्नु पर्ने हुन आउँछ । सामान्यतः रिट भनेको विशिष्ट किसिमको कानुनी उपचार भएकाले अदालतले निवेदन र विपक्षीहरूले पेस गरेको ब्यहोरा र प्रमाणबाटै निर्णयमा पुगी शीघ्र उपचार दिने प्रक्रिया हो । उपरोक्त विश्लेषणबाट कानुनले स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्थापन, वितरण अनुगमन आदि कार्य गर्न स्थापना गरेको निकायहरूबाट ती कार्यहरू सुचारु रूपले सम्पन्न गरेको अवस्था देखिन बुझिन आएन ।

विराटनगर उपमहानगरपालिका क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने बालक, वयस्क, वृद्ध सबै मानवलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ ले स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने पाउने वातावरण सम्बन्धी मौलिक हक अधिकारको प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ ।

यसै गरी उपरोक्त क्षेत्रका मानिसहरूको मौलिक अधिकारलाई कार्यान्वयन गरी सुनिश्चिता प्रदान गर्नका लागि संयन्त्र सहितको व्यवस्था गर्दै वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ बालबालिका सम्बन्धी ऐन,

२०४९ स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६ उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ तथा आवश्यक विभिन्न नियमावलीहरू जारी भएको अवस्था पाइन्छ ।

अर्कातर्फ नेपाल सन् १९५५ मा नै संयुक्त राष्ट्र सङ्घको सदस्यता प्राप्त गरी विश्वव्यापी सञ्जाल (Universal Network) को हिमायती बनेको कुरामा विवाद छैन । नेपालले डेढ दर्जनभन्दा अधिक मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजमा पक्ष बनेको अवस्था छ । एवं रीतले सोही सङ्ख्यामा वातावरण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूमा पक्ष बनेको तथ्य समेत स्मरणीय छ । नेपालको सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ लाई अध्ययन गर्दा नेपाल पक्ष बनेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू नेपाल कानून सरह लागु हुने भन्ने व्यवस्था गर्दै नेपाल कानून र उक्त नेपाल पक्ष बनेका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रावधानहरू बाझिन गए ती अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताका प्रावधानहरूले पाई लागु हुने स्पष्ट व्यवस्था लिपिबद्ध भएको कुरामा पनि कसैको विमति छैन ।

यी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूलाई अध्ययन गर्दा सर्वप्रथम संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बडापत्र, १९४५ लाई हेर्दा विश्वव्यापी अमनचयन र स्थायित्वका खातिर संयुक्त राष्ट्रसङ्घले मानवको समान अधिकार र आत्म निर्णयको अधिकारलाई सम्मान गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसमा भनिएको छ :

"The United Nation, shall promote higher standard of living, full employment , and conditions of economic and social progress and development. Solutions of international economic, social, health, and related problems and international cultural and education co-operations and Universal respect for & observance of human right and fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language or religion"^१

सिद्धान्ततः सर्वप्रथम मानव अधिकारका विषयवस्तुलाई लिपिबद्ध गर्न पुगेको मानव अधिकार विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८ जसप्रति नेपालको प्रतिबद्धता रहेको छ, सोमा उल्लेख भएको प्रावधानलाई दृष्टिगत गर्दा — "Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well being or himself and of his family, including food, clothing, housing, and medical care and necessary social services and the right to security in the event of employment sickness, disability widowhood, old age or other lack of at livelihood in circumstances beyond his control."^२

नेपालले अनुमोदन गरी पक्ष भएको "नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धले गरेको व्यवस्थालाई नियाल्दा "Every human being has inherent right to life. This right shall be protected by law. No one shall be arbitrarily deprived of his life."^३ भन्ने पाइन्छ ।

नेपाल पक्ष भएको अर्को अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्धले पनि उपयुक्त जीवन शैलीका लागि खाना, घर आदिका सम्बन्धमा उल्लेख गर्दै मुद्रण भएका शब्दावलीहरू दृष्टिगत गर्दा "The Covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for him (her) self and his(her) family, including adequate food, clothing and housing and to the continuous improvement of living conditions."^४ भन्ने पाइन्छ ।

१. The UN Charter 1945 Art. 55.

२. Universal Declaration of Human Right 1948 Art. 25.

३. International Covenant on civil and Political Right ,1966, art. 6(1).

४. International Covenant on Economic Social and Cultural Right ,1966, art. 11(1).

यति बेरसम्म आइपुग्दा विश्वव्यापी दस्तावेजहरूले समानता र स्वतन्त्रताको पृष्ठभूमिमा मानिसको बाँचन पाउने अधिकार अहरणीय अधिकार हो, कसैलाई बाँचने अधिकारबाट स्वेच्छाचारी रूपले वञ्चित गर्न हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । मानिसको बाँचन पाउने उक्त अधिकार भनेको उपयुक्त किसिमको खाना, कपडा र आवासबाट मात्रै सार्थक हुन्छ । मानिसको जीवन यापनका निमित्त नभई नहुने पदार्थहरूमा पानी आवश्यक पदार्थ हो । मानिसको स्वास्थ्य र सन्तुष्टि त्यति बेला हुन्छ जब खाना, आवास, पानी र चर्पीको उपयुक्त व्यवस्था हुन पुग्छ । मानिसको जीवन शैली स्तरीय हुनका लागि उपरोक्त वस्तुको उपयुक्त वितरण र उपलब्धता अवश्यक हुन्छ । यी वस्तु आपूर्ति भए मात्रै मानिसको बाँचन पाउने अधिकारको अर्थ रहन्छ । उपरोक्त मध्येको कुनै एक वस्तुको अभावमा मानिसको मर्यादापूर्वक बाँचन पाउने अधिकार असहज र अस्वाभाविक हुन पुग्छ ।" भनी व्याख्या गरेको पाइन्छ ।

यति हुँदाहुँदै पनि अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले मानिसको खानेपानी अधिकार सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । तथापि सन् १९४९ मा जारी भएको जेनेभा महासन्धिमा युद्धबन्दी, युद्धबाट प्रभावित मानिस, संरक्षित व्यक्ति र उनीहरूका परिवारहरूलाई उपयुक्त आवास, खाना र खानेपानीको व्यवस्था गर्नु पर्ने कुरा र युद्धका क्रममा खानेपानीका मुहान (Installation) र आपूर्तिमा आक्रमण गर्न र निकम्मा गराउन नपाइने भन्ने उल्लेख भएको अवस्था स्मरणीय छ ^५ ।

सन् १९७७ मा Mar Del-Plata मा सम्पन्न संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय पानी सम्मेलनले पारित गरेको घोषणा पत्रमा उल्लेख भएको व्यहोरा सान्दर्भिक देखिएकाले यहाँ पस्किएको छ जसमा व्यक्त भएको छ : "Water as right, declaring al people have the right to drinking water in quantities and of a quality equal to their basic needs."^६ यही सम्मेलनले सन् १९८० को अवधिलाई अन्तर्राष्ट्रिय ढल निकास तथा खानेपानी आपूर्ति (International Drinking Water supply and sanitation) दशकका रूपमा अभियान चलाउने घोषणा गर्दै "Water and sanitation For All" भन्ने नारा तय गरी सोही अनुरूप विश्वव्यापी रूपमा कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएको पाइन्छ ।

उपरोक्त पहिलो पानी सम्मेलन पश्चात जारी भएका महासन्धिहरूले स्वच्छ सफा पानीको अधिकारलाई महत्त्वका साथ समावेश गरेको पाइन्छ । सन १९७९ मा जारी भएको महिला विरुद्ध सबै विभेद अन्त्य गर्ने महासन्धि, १९७९ मा जारी उपयुक्त किसिमले जीवन यापन गर्नका लागि दुर्गम क्षेत्रका महिलाहरूले मुख्य गरी आवास, ढल निकास, महिला विरुद्ध सबै विभेद अन्त्य गर्ने महासन्धि, १९७९ मा जारी उपयुक्त किसिमले जीवन यापन गर्नका लागि दुर्गम क्षेत्रका महिलाहरूले मुख्य गरी आवास, ढल निकास, बिजुली, यातायात, सञ्चार र खानेपानीको (Particularly relating to housing, sanitation, electricity, transportation, communication and drinking water) आपूर्ति पाउने अधिकार रहने उल्लेख छ ।^७

बालअधिकार महासन्धिले बच्चाको रोग र कुपोषण निराकरण गर्न प्राथमिक स्वास्थ्यको संरचनाभिन्न त्यसका लागि आवश्यक पर्ने उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग, पोषणयुक्त खाना र सफा पिउने पानीको

५. Geneva Convention III 1949 art. 20.26.29.46 etc. Geneva Convention IV 1949 art. 85. 89. Additional Protocol, 1977art.54.55. Additional Protocol 1 1977 art 5,14.

६. <http://data.iucn.org/dbtw/edocs/yepld-osipdf.water.as.human.right-John.Scalon\Angela.Cassar\Noemi.Nemes\IUCN.EnvironmentLaw.Programme.IUCN.Environment.Police.and.Law.Partner.No.51.IUCN.the.World.Conversation.union.2004>.

७. ChDAW art14(h).

व्यवस्थालाई वातावरणीय प्रदूषणका कारण उत्पन्न खतरा र जोखिम महसूस गर्दै सुव्यवस्थित गर्नु पर्ने जनाइएको छ ।

(To combat disease and malnutrition including within the frame work of primary health care, through, inter alia, the application of readily available technology & through the provision of adequate nutritious foods and clean drinking water, taking in to consideration the dangers and risks of environmental pollution.)^८

एजेन्डा २१ को परिच्छेद १८ मा जुनसुकै आर्थिक सामाजिक हैसियतका मानिसहरूलाई आफ्नो आधारभूत आवश्यकता पूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि खानेपानीमा समान पहुँचको रहने उल्लेख भएको पाइन्छ । (All people whatever their stage of development and their social economic conditions, have the right to have access to drinking water in quantities and of a quality equal to their basic human needs)^९ । सन् २००० मा संयुक्त राष्ट्र सङ्घ महासभाले एक प्रस्ताव पारित गरिएको छ । यसमा व्यक्त भएको पाइन्छ "That the right to food and clean water are fundamental human right and their promotion constitutes a moral imperative both for national government and international community."^{१०}

सन् १९९४ मा Programme of Action को जनसङ्ख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले स्पष्ट रूपमा भनेको छ "States affirmed that all people have a right to an adequate standard of living, including adequate food clothing housing, water and sanitation."

संयुक्त राष्ट्र सङ्घ, महासभाले अर्को एक प्रस्ताव पारित गर्दै भनेको पाइन्छ : "Save and clean drinking water and sanitation each a human rights essential to the full enjoyment of life and all other human rights."^{११}

यसै प्रस्तावमा निश्चित विकासोन्मुख मुलुकलाई सफा पानीमा मानिसको पहुँच धान्न सक्ने हिसाबले वितरण गर्नका लागि त्यस्ता राज्यहरूको क्षमता विकासमा आवश्यक पर्ने प्रविधि हस्तान्तरण र आर्थिक सहयोग अन्य राज्यहरूले पुर्याउनु पर्ने समेत उल्लेख गरिएको छ ।

बेल्जियमको संविधानको धारा २३ ले नागरिकको मर्यादित जीवन यापनका खातिर स्वास्थ्य र वातावरण संरक्षण सम्बन्धी मौलिक हक प्रदान गरेको पाइन्छ । त्यहाँ संसदीय कानूनमा खानेपानीको महसुल नतिरेकामा पानीको आपूर्ति कटौति गर्ने कानुनी व्यवस्था भएकामा सो कानून बदर गरिपाँउ भनी परेको निवेदनमा संवैधानिक अदालतले कानूनको व्यवस्थालाई अमाननीय नगरी खानेपानीको महसुल तिर्नु उपभोक्ताको प्राथमिक दायित्व हुँदाहुँदै पनि खानेपानीको बिलको भुक्तानी नगरेको आधारमा न्यूनतम मात्राको पानीको आपूर्ति बन्द गर्न नहुने वातावरणीय अधिकारको व्याख्या गर्दै संवैधानिक अदालतले "Every person has a right to a minimum supply of drinking water" भनी निर्णय दिएको पाइन्छ । अदालतको आदेशलाई सम्मान गर्दै सङ्घीय व्यवस्थापिकाले स्वच्छ पानी नागरिकको मौलिकहकका रूपमा समावेश गर्न पुगेको प्रसङ्ग यहाँ सान्दर्भिक हुन आउँछ । बेल्जियमका राज्य तहका पनि "Every person is entitled to received a minimum amount of drinking water"^{१२} भन्ने सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गर्न पुगिएको

८. Convention on Child Rights ,1989,Art.24©.

९. Agenda 21 (chapter 18.47) reporting of world environment Conference 1992.

१०. GA\Res\54.75.15. Feb 2010.

११. GA\Res\64.292.28 July. 2010.

१२. www.20hchr.org/english\issue\water\contribution\beljiumpdf\ruling 9 Feb 8,constitution court.1996.

छ । बेल्जियमको राज्य तहमा कमजोर वर्गका लागि स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउन सामाजिक सुरक्षा कोष (Social security fund) समेत खडा गरिएको जनाइन्छ । स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउने अभियानले प्रगतिशील महसुलको व्यवस्था लागु गर्दै "Free or low price for essential consumption and high price in luxury consumption" नीति समेत अवलम्बन गर्न पुगेको सुझाइन्छ ।^{१३} यो नीतिलाई पनि संवैधानिक अदालतले मान्यता प्रदान गरेको बताइन्छ ।

दक्षिण अफ्रिकाको संविधान, १९९६ धारा २७(१) मा स्पष्ट रूपमा लिपिबद्ध भएको छ "everyone has the right to have access to sufficient food and water." । यहाँको संवैधानिक अदालतले पनि विना आधार र कारण खानेपानी कम्पनीले मानिसको बसोबास भएका स्थानमा खानेपानीको आपूर्ति बन्द गर्न नपाउने व्याख्या दिएको छ ।^{१४}

भारतीय सर्वोच्च अदालतको एक मुद्दामा पानी व्यक्तिको बाँचन पाउने अधिकारको सार हो भन्दै "Right to water is right to live and thus a fundamental right."^{१५} भनी व्याख्या दिइएको पाइन्छ ।

भारतीय सर्वोच्च अदालतले नै अर्को मुद्दामा "Water is one element without which life cannot sustain. therefore it is to be regarded as one of the primary duties of the government to ensure availability of water to the people."^{१६} भनिएको छ ।

आर्थिक सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी समितिले निर्णय गरेको General Comment No. 15 मा आर्थिक अनुबन्धको धारा ११, र १२ का सम्बन्धमा अर्थ गर्दै भनिएको छ- Art 11 (1) of covenant on ESCR specifies a numbers of rights emanating from, and indispensable for, the realization of the right to an adequate standard of living " including adequate food, clothing and housing" the use of the word "including " indicates that this catalogue right was not intended to be exhaustive. The right to water clearly falls within the category of guarantees essential for securing an adequate standard of living, particularly since it is one of the most fundamental condition for survival. The right to water is also inextricably related to the right to the highest attainable standard of housing and food (art. 12(1) and right to adequate housing and food (art 11(1). The right should also seen in conjunction with other rights enshrined in the International Bill of Human Rights, foremost amongst them the right to life and human dignity.

स्वच्छ सफा खानेपानी नागरिकको अधिकार सम्बन्ध राष्ट्रिय परिवेशलाई दृष्टिगोचर गर्दा निम्न बमोजिम पाइन्छ । वातावरणीय हासले माटो, हावा, पानी र वनस्पतिमा पर्ने असर र नोक्सानिलाई जनाउँछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ ले वातावरण तथा स्वास्थ्यको अधिकारलाई मौलिक अधिकारमा समावेश गर्दै प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने हक हुने सुनिश्चितता प्रदान गरेको पाइन्छ ।

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को प्रस्तावनालाई हेर्दा आर्थिक विकास र वातावरण संरक्षण बिचको अन्योन्याश्रित सम्बन्धबाटै दिगो विकास हुने कुरालाई ध्यानमा राख्दै वातावरणीय हासबाट मानव

१३. Ibid

१४. In the resident of Bon Vista Mensiousv.Southern Metropolitan Locval Council ,ibid6.

१५. State of Karnatakak kv. State of Andra Pradesh ,2000.

१६. Narmanda Bachao Andolon v. Union of India.2000.

जाति, जीवजन्तु, प्रकृति तथा भौतिक वस्तुमाथि हुन सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथाशक्य कम गरी स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरण कायम गर्न र प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग र व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षण गर्ने भन्ने पाइन्छ ।

उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६ मा उपभोक्ताको हक हित संरक्षण गर्ने प्रयोजनका निमित्त प्रत्येक उपभोक्तालाई कमसल उपभोग्य वस्तुबाट सुरक्षित हुन पाउने गुणस्तरीय सामान पाउने सेवाको छनौट गर्न पाउने, शोषण विरुद्धको र स्वच्छ सुनुवाइका अधिकारहरू प्राप्त हुने छन् भनी उपभोक्ता अधिकारको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन शीर्षकमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

नेपालको सर्वोच्च अदालतले वातावरणको अधिकार मानिसको बाँचन पाउने अधिकारको भित्री भाग (Inner part of Right to life) हो भनी गोदावरी मार्बलको मुद्दामा व्याख्या दिइसकेको कुरा उदाहरणीय छ ।^{१७}

उपरोक्त राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूले स्वच्छ र सफा पानी पिउन वा उपभोग गर्न पाउने व्यक्तिको मानव अधिकार हो । कुनै राज्यले सुरक्षित खानेपानीमाथि पहुँचको अधिकारलाई मानव अधिकारको श्रेणीमा स्वीकार नगरे पनि यो अधिकार मानिसको बाँचन पाउने अधिकारको अभिन्न अङ्ग भएको कुरालाई अन्यथा भन्न सक्ने गुन्जायस पाइँदैन । मानिसलाई बाँचनका लागि आवश्यक तत्वहरूमा पानी, खाना, कपडा र आवास हुन् । यसमा एकको अभाव हुने बित्तिकै मानवीय जीवनमा अभाव फैलिन पुग्छ । तसर्थ पानी मानिसलाई जीवन यापनका लागि नभई नहुने तत्व हो भन्ने कुरा सबैमा ज्ञात भएकै विषय हो । हामी अहिले संयुक्त राष्ट्र सङ्घले घोषणा गरेको (सन् २००५-२०१५ को उपाधि) "Water for Life" दशकको अन्तिम सङ्घारमा पुगिसकेको छौं । संयुक्त राष्ट्र सङ्घले सन् २००० मा घोषणा गरेको सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको सातौँ बुँदाको सी (7c of MDGs) मा ढल निकास तथा सुरक्षित खानेपानीको लक्ष्य निर्धारण गरेको पाइएको छ । यसमा भनिएको छ : (halve by 2015, the population of the population without sustainable access to safe drinking and basic sanitation) ।^{१८} नेपालले सहस्राब्दी विकासको लक्ष्यलाई आत्मसाथ गर्दै उक्त सातौँ "सी" को ढल निकास तथा सुरक्षित खानेपानीको लक्ष्य तोक्दै ग्रामीण, सहरी र आम रूपमा समेत तिन वर्गमा छुट्याएर सुरक्षित खानेपानीको स्रोतमा स्थायी रूपले पहुँचलाई अभिवृद्धि गर्ने लक्ष्य राखेको पाइन्छ ।^{१९}

मानव अधिकार विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणमा राज्यले ३ वटा कार्यहरू गर्नु पर्ने हुन आउँछ । मानव अधिकारको विषयलाई औपचारिक रूपले स्वीकार गर्नु, दोस्रो प्रभावकारी रूपले सम्पादन गर्नु र अर्को संरक्षण गर्नु नै हो । मानव अधिकारसँग साइनो सरोकार भएका आर्थिक तथा राजनीतिक अधिकार लगायतका अनुबन्धहरू अनुमोदन गरी पक्ष बन्नु, वातावरण र स्वास्थ्यको अधिकारलाई मौलिक अधिकारका रूपमा स्वीकार गर्दै विभिन्न ऐन कानूनहरूको तर्जुमा गरेबाट राज्यले स्वच्छ र सफा खानेपानीको नागरिकको अधिकारलाई सम्मान गरेको अवस्था देखिन आयो । राज्यले गर्नु पर्ने दोस्रो महत्त्वपूर्ण कार्य भनेको संयन्त्र सहितको कार्यान्वयन वा सम्पादनको पक्ष हो । खानेपानीको सुव्यवस्था

१७. निवेदक सुर्य दुङ्गेल वि. गोदावरी मार्बल उद्योग समेत ने.का.प. स्वर्ण जयन्ती विशेषङ्क २०५२. पृष्ठ १३९ ।

१८. UN Millennium Development 2000, Target 7c.

१९. Millennium Development Goal of Nepal, 7c Target: 10.

मिलाउने कार्यका हकमा खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६ को दफा ३ मा खानेपानी तथा ढल निकास सम्बन्धी योजना तर्जुमा गर्ने र योजना कार्यान्वयन गर्ने गराउने लगायतका खानेपानी आपूर्ति सम्बन्धी यावत व्यवस्थाहरू संस्थानले गर्नु पर्ने भनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । यसै गरी सोही ऐनको दफा ५ लाई हेर्दा संस्थानको काम, कर्तव्य र अधिकार उल्लेख भएको पाइन्छ । यसै गरी स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ख (३) लाई हेर्दा नगरपालिका क्षेत्रमा खानेपानी र ढल निकास सम्बन्धी योजना कार्यान्वयन गर्न तथा त्यसको मर्मत सम्भार गराउने नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार हुने भन्ने पाइन्छ ।

एशियाली अन्य मुलुकका तुलनामा नेपालको खानेपानी Fecal Coliform Bacteria युक्त भई प्रदूषित भएको तथ्य विभिन्न अध्ययनहरूले बताइरहेको पाइन्छ । यस्तो पानीले विभिन्न Bacteria, protozoal र Viral Water born रोग फैलिन गई सार्वजनिक जनस्वास्थ्यमा समस्या सिर्जना हुन पुग्ने खतरा रहन्छ । विराटनगर देशकै दोस्रो ठुलो र पूर्वाञ्चलको सबैभन्दा ठुलो र घना जनसङ्ख्या भएको उपमहानगरपालिका भएको एक औद्योगिक सहर पनि एक हो । यहाँ जिल्ला स्तरीयदेखि क्षेत्रीय स्तरका कार्यालयहरू समेत अवस्थित रहेका छन् । यस क्षेत्रमा कारागार र बाल सुधार गृह समेत रहेका छन् । यसको हाताभित्र विभिन्न सरकारी र निजी अस्पतालहरू सञ्चालनमा छन् । निजी र सरकारी विद्यालय, महाविद्यालयको सङ्ख्या पनि उल्लेखनीय रहेको छ । यस क्षेत्रमा होटल व्यवसाय समेत राम्रै फैलिएको अवस्था छ । तसर्थ यस क्षेत्रको खानेपानी वितरण र मर्मत सम्भारका विषयमा जिम्मेवारी पाएका निकायहरू विशेष रूपले संवेदनशील भई कर्तव्य पालनामा जुट्नु पर्ने अपरिहार्यता देखिन्छ ।

यस क्षेत्रको खानेपानीको व्यवस्थापन गर्न खानेपानी संस्थान शाखा कार्यालय, विराटनगर र विराटनगर उपमहानगरपालिकालाई कानूनतः कर्तव्य सुम्पिएको पाइन्छ । यी दुई निकायका बिचमा उक्त कार्य सम्पन्न गर्न निम्न लिखित कुराहरू खड्किएको निजहरूबाट पेस भएका लिखित जवाफहरूको विश्लेषणबाट देखिन आयो ।

- ० यी दुई निकाय बिच समन्वयात्मक संयन्त्र गठन नभएको,
- ० हाल क्षेत्रभित्र लक्ष्य सहितको प्रगतिशील योजना समेत तयार नभएको,
- ० आफ्नो क्षेत्रभित्र खानेपानी चुहावट नियन्त्रणका लागि अनुगमन संयन्त्र नभएको,
- ० यी निकायहरूबाट आफ्नो क्षेत्रमा खानेपानी उपभोक्ताहरूको प्राप्त गुनासोलाई समाधान गर्ने प्रभावकारी कार्य नभएको ।

निवेदकहरूको भनाइ, पत्रपत्रिका लगायत सन्चार माध्यम र ल्याब परीक्षण प्रतिवेदन समेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट विराटनगर उपमहानगरपालिकामा पानीको निम्नतम मात्रा समेत उपलब्ध नभएको, वितरित खानेपानी प्रदूषित भएको, न्यूनतम मात्राभन्दा कम पानी आपूर्ति गरी महसुल पुरै लिएको अवस्था देखिँदा देखिँदै पनि आफुले वितरण गरेको पानी स्वच्छ छ भनेर आफु जिम्मेवारीबाट पन्छिने किसिमको विपक्षी खानेपानी संस्थानको लिखित जवाफमा विश्वस्त हुन सक्ने अवस्था देखिएन । आफ्नो गुणात्मक सेवाबाट उपभोक्ताहरूलाई सन्तुष्टि दिएर महसुल लिनु स्वाभाविक भए तापनि आफुले कबुल गरेको न्यूनतम सेवा समेत प्रदान नगरी रकम असुल गर्नु कुनै दृष्टिकोणमा पनि न्यायिक मान्न सक्ने अवस्था हुँदैन ।

आजको २१ औं शताब्दी जसलाई स्वतन्त्रता र मानव अधिकार युगको उपमाका रूपमा लिइएको छ, यस परिप्रेक्षमा स्वच्छ खानेपानी वितरण आदिको जिम्मेवारी पाएका यी विपक्षी निकायहरूले आफ्नो कर्तव्य पुरा गरेको भन्न सक्ने स्थितिको विद्यमानता पाइएन ।

लिखित जवाफमा आफ्नो क्षेत्रमा उपभोक्ताको सङ्ख्या कति हो ? पानी कति वितरण हुन सकेको छ ? विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले तोकेको प्रतिदिन व्यक्ति खानेपानी पुर्याउन के योजना कार्यक्रम छ ? आदि विषयमा कुनै शब्द समेत खर्च नगरी लिखित जवाफ फिराएको पाइन्छ । विश्वभर नै संवेदनशील रूपमा लिइएको स्वच्छ, सफा र सुरक्षित खानेपानीको विषयलाई विपक्षी जिम्मेवार निकायहरू कुनै चासो साथ अघि बढेको अवस्था देखिन आएन । स्वच्छ पानीको अभावमा सहस्राब्दी विकासको लक्ष्य हासिल गर्ने, मातृ तथा शिशु मृत्युदर घटाउने, स्वास्थ्य र मर्यादित जीवनको अधिकार आदि सबैमा असर पर्न जान्छ । स्वच्छ र पर्याप्त सुरक्षित खानेपानीको अभावमा एक मात्रै होइन बहुपक्षीय असर पर्न जान्छ । पानीको अभाव भएमा वा अपुग भएमा मानवीय जीवन कठिन हुन पुग्छ भने प्रदूषित पानी वितरण भएका खण्डमा मानिसहरूलाई हैजा, टाइफाइड ज्वरो, पखाला, मासी आदि रोग लागी महामारी फैलिने खतरा रहिरहने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा ठुलो धन र जनशक्तिको क्षति हुने कुरामा कसैको बिमति छैन ।

अतः खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६ को दफा ३ र ५ तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ ख(३) ले निवेदकहरूले माग गरेको क्षेत्रमा खानेपानीको उपयुक्त व्यवस्थापन, वितरण, अनुगमनको कार्य गर्ने कर्तव्य विपक्षी खानेपानी संस्थान शाखा कार्यालय, विराटनगर र विराटनगर उपमहानगरपालिका कार्यालयको भएको र सो कार्य सुचारु रूपले भएको अवस्था उपरोक्त विश्लेषणबाट नदेखिएकाले निम्न बमोजिम कार्य गर्न गराउन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ ।

- ० दुबै निकायले समन्वय गरी विशेषज्ञहरू समेत संलग्न गराई अध्ययन टोली गठन गरी अध्ययन गराई एक वर्षभित्र लक्ष्य सहितको योजना निर्माण गरी नगरबासीलाई स्वच्छ, सफा, सुरक्षित एवं प्रदूषण रहित खानेपानी उपलब्ध गराउनु ।
- ० पानी चुहावट र प्रदूषण रोक्न दुबै निकायको समन्वयमा अनुगमन टोली गठन गरी नियमित अनुगमन गरी फुटेका पाइप लगायतको मर्मत सम्भार गरी पुनः खानेपानी आपूर्ति सुचारु गर्नु,
- ० उपभोक्ताहरूले गरेको गुनासो दर्ता गरी सोको निस्साह दिई शीघ्र समाधान गर्ने कार्य गर्नु,
- ० तोकिएको निम्नतम मात्राको खानेपानी उपलब्ध नगराएकामा आइन्दादेखि उपलब्ध गराएको पानीको हुन आउने रकम मात्रै हिसाब गरी महसुलका रूपमा असुल गर्नु ।

साथै यस अदालतबाट जारी भएका सार्वजनिक सरोकारका रिट आदेशहरूको कार्यान्वयन स्थितिका सम्बन्धमा सम्बद्ध निकायहरूको अनुगमन निरीक्षण कम्तीमा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका अधिकृतबाट गर्ने व्यवस्था मिलाउने यस अदालतका रजिष्ट्रारका नाउँमा निर्देशन समेत जारी गरिदिएको छ । नगरपालिका क्षेत्रभित्र खानेपानी व्यवस्थापन र आपूर्तिमा खानेपानी संस्थान तथा विराटनगर उपमहानगरपालिकालाई सहयोग पुर्याइदिनु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङलाई समेत एक एक प्रति फोटोकपी सहित जानकारी दिनु । उक्त आदेश कार्यान्वयनमा समन्वय

सहयोग पुर्याइदिन अनुरोध गर्दै पुनरावेदन न्यायिक समन्वय समिति विराटनगर र जिल्ला न्यायिक समन्वय समिति मोरङ समेतमा फैसलाको एक एक प्रति फोटोकपी उपलब्ध गराउनु । यो आदेशमा चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानू भनी विपक्षीलाई पुनरावेदनको म्याद दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(अग्निप्रसाद थपलिया)

न्यायाधीश

(भीमकुमार ओझा)

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : विदुर नेपाल

कम्प्युटर : सुरज क्षेत्री

इति सम्बत २०७० साल भाद्र ३ गते रोज २ शुभम् ..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत बागलुङ
संयुक्त इजलास
माननीय का.मु. मुख्य न्यायाधीश श्री शारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री लेखनाथ घिमिरे
आदेश ।
सम्बत् २०६९ सालको रिट नं. ०६९- WO-००२० नि.नं. ४९

मुद्दा : परमादेशयुक्त निषेधाज्ञा

बागलुङ जिल्ला वा.न.पा. वडा नं. ४ बस्ने अधिवक्ता बलराम शर्मा.....रिट	निवेदक
विरुद्ध	
मुस्ताङ जिल्ला मुक्तिनाथ गा.वि.स. १ स्थित मुक्तिनाथ विकास समितिका पदेन अध्यक्ष एवं	विपक्षी
जिल्ला प्रशासन कार्यालय मुस्ताङका प्रमुख जिल्ला अधिकारी..... १	
ऐ. का पदेन सदस्य एवं जि.वि.स. मुस्ताङका स्थानीय विकास अधिकारी..... १	
ऐ. का पदेन सचिव एवं मा.पो.का. मुस्ताङका मालपोत अधिकृत..... १	
ऐ. का पदेन सहसचिव एवं मुक्तिनाथ गा.वि.स.का गा.वि.स. सचिव..... १	
ऐ. का पदेन सदस्य एवं मुक्तिनाथ मन्दिरका प्रमुख लामा हीराबहादुर ठकुरी..... १	
ऐ. का पदेन सदस्य एवं मुक्तिनाथ मन्दिरका प्रमुख झुमा उप्पल ठकुरी..... १	
मुस्ताङ जिल्ला मुक्तिनाथ गा.वि.स. १ स्थित मुक्तिनाथ विकास समिति	१

न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य यस प्रकार छ । मुक्तिनाथ विकास समितिका पदाधिकारी तथा सदस्यहरू बनेका विपक्षीहरूले मुक्तिनाथ विकास समितिको उद्देश्य विपरीत गई खर्च गर्ने मुक्तिनाथ भगवानका मन्दिरमा चढ्ने चढाइने भेटी र जिन्सी सामान, सहयोगदाताहरूबाट स्थापित कोष मुक्तिनाथ विकास समितिको विधान र उद्देश्य विपरीत खर्च गर्ने आशङ्का भएको भगवानको मन्दिरमा चढ्ने भेटी विपक्षी झुमाले व्यक्तिगत रूपमा लगी खाने गरेको र विश्वप्रसिद्ध धार्मिक तीर्थस्थल मुक्तिनाथ क्षेत्रको पूर्वाधार विकास नगरिएकाले कोषको रकम अन्यत्र खर्च गर्न रोकि निषेधाज्ञा जारी गरी झुमाले खाइरहेको भेटी कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था मिलाई मुक्तिनाथ क्षेत्रको पूर्वाधार विकास गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको बलराम शर्माको रिट निवेदन । यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? जारी हुन नपर्ने कुनै आधार कारण भए सो खुलाई सूचना प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र विपक्षीहरू नं. १,२,३,४ ले पुनरावेदन सरकारी बकिल कार्यालय बागलुङ मार्फत र विपक्षी नं. ५,६,७ ले आफै वा आफ्नो कानून बमोजिमका प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ लिई आउनु होला साथै निवेदकले अन्तरिम आदेशको समेत माग गरेको देखिएकाले अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकले आफ्नो निवेदनमा परमादेशको आदेश समेत माग गरेको देखिँदा निवेदनमा उल्लेख गरेका विषय

निर्णय हुँदाका बखत कानुन बमोजिम निर्णय हुने नै हुँदा र हाल अन्तरिम आदेश जारी नगर्दा निवेदकलाई अपुरणीय क्षति हुन जान्छ भन्ने प्रथम दृष्टिमाै पुष्टि हुन नआएको हुँदा हाल माग बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन, कानुन बमोजिम गर्नु होला भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।३।१७ को आदेश ।

विश्वप्रसिद्ध मुक्तिनाथ मन्दिर परिसरमा ढुङ्गा छपाउने, हरियाली पार्क बनाउने, १०८ धारा मर्मत गरी स्नान गर्ने, कपडा फेर्ने ठाउँ बनाउने, बिरामीका लागि प्राथमिक स्वास्थ्य चौकी निर्माण गर्ने, आधुनिक शौचालयको निर्माण गर्ने, रेलिड निर्माण गर्ने, कुण्ड र यज्ञशाला निर्माण गर्ने, कागवेनी तीर्थ स्थलमा श्राद्धस्थल निर्माण गर्ने जस्ता कार्य अनिवार्य भएकामा त्यहाँ दर्शन गर्न आउने हिन्दु र बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको ठुलो सङ्ख्याले पुष्टि गरेको कुरामा विवाद छैन । कागवेनीमा श्राद्ध गर्न र मुक्तिनाथ मन्दिरमा दर्शन गर्न आउने भक्तजनहरूको सुविधा, सुरक्षा कागवेनी मुक्तिनाथ मन्दिर र वरिपरिको वातावरण भक्तजन मैत्री बनाउने, मुक्तिनाथ मन्दिरको मूर्ति पूजा दानपात्रमा रहेको रकम समेतको भरपुर रूपमा सही ठाउँमा प्रयोग गर्न म मेरो ठाउँबाट लागिपरेको छु । मन्दिरको माथिल्लो गेटदेखि मन्दिरसम्म ढुङ्गा छापिएको छ । मन्दिरको तल्लो गेटदेखि माथिल्लो गेटसम्मको बाटोमा रेलिड राखी सुरक्षित र सुविधा सम्पन्न बनाउन समिति लागिपरेको छ र मिति २०६९।६।५ गतेको यस समितिको बैठकबाट मन्दिरमा आएका तीर्थयात्रीहरूलाई समितिका तर्फबाट कम्तीमा अ.हे.व. स्तरको स्वास्थ्यकर्मी राख्ने निर्णय गरी सोका लागि समिति क्रियाशील रहेको छ । महिला तथा पुरुष तीर्थयात्रीका लागि छुट्टाछुट्टै शौचालय निर्माण गर्न जि.वि.स. तथा जिल्ला प्राविधिक कार्यालयबाट लगत इस्टिमेट गरी सो अनुसार काम कारवाही अगाडि बढिरहेको छ । १०८ धारा, कुण्ड मर्मत र कपाउन्ड वालको निर्माण कार्य समेत भइरहेको छ । हेलिप्याड सञ्चालनमा इस्टिमेट गरी आगामी आर्थिक वर्षमा बजेट व्यवस्था गर्न भनी निर्णय गरिएको छ साथै मुक्तिनाथ मन्दिरको दानपात्र मूर्ति, पूजा समेतबाट प्राप्त रकम यी र यस्तै प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा मात्र खर्च गरिएको छ । बाहिर खर्च गर्ने र चन्दा दिने काम भएको छैन । मुक्तिनाथ मन्दिर परिसरको पर्यावरण संरक्षण र विकास गरी तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित र सुविधालाई ध्यानमा राखी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने काममा म समितिको सदस्यको हैसियतले लागिपरेको छु । समितिले सधैं विशुद्ध धार्मिक हिसाबले न्यायोचित रूपमा आफ्नो विधानको प्रस्तावना, उद्देश्य, धार्मिक व्यवस्था र अन्य प्रचलित कानुनको पूर्ण परिपालना गर्दै यस विश्वप्रसिद्ध तीर्थस्थललाई अझ बढी कसरी व्यवस्थित र तीर्थयात्री मैत्री बनाउने भन्ने मूल उद्देश्य लिई काम गरेको हुँदा विपक्षीको निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन । निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला विकास समिति मुस्ताङका जिल्ला विकास अधिकारी डिल्लीराम सिग्देलको लिखित जवाफ ।

विश्वप्रसिद्ध आराध्य देव मुक्तिनारायण भगवान मुक्तिनाथ मन्दिरमा रहनु भएको र कागवेनीमा श्राद्ध गर्न र मुक्तिनाथ मन्दिरमा दर्शन गर्न आउने भक्तजनहरूको सुविधा, सुरक्षा कागवेनी मुक्तिनाथ मन्दिर र वरिपरिको वातावरण भक्तजन मैत्री बनाउने, मुक्तिनाथ मन्दिरको मूर्ति पूजा दानपात्रमा समेत रहेको रकम समेतको भरपुर रूपमा सही ठाउँमा प्रयोग गर्न म मेरो ठाउँबाट लागिपरेको छु । मन्दिरको माथिल्लो गेटदेखि मन्दिरसम्म ढुङ्गा छापिएको छ । मन्दिरको तल्लो गेटदेखि माथिल्लो गेटसम्मको बाटोमा रेलिड राखी सुरक्षित र सुविधा सम्पन्न बनाउन समिति लागिपरेको छ र मिति २०६९।६।५ गतेको यस समितिको बैठकबाट मन्दिरमा आएका तीर्थयात्रीहरूलाई समितिका तर्फबाट कम्तीमा अ.हे.व. स्तरको

स्वस्थ्यकर्मी राख्ने निर्णय गरी सोका लागि समिति क्रियाशील रहेको छ । महिला तथा पुरुष तीर्थयात्रीका लागि छुट्टाछुट्टै शौचालय निर्माण गर्न जि.वि.स. तथा जिल्ला प्रावधिक कार्यालयबाट लगत इस्टिमेट गरी सो अनुसार काम कारबाही अगाडि बढिरहेको छ । १०८ धारा, कुण्ड मर्मत र कपाउन्ड वालको निर्माण कार्य समेत भइरहेको छ । हेलिप्याड सञ्चालनमा इस्टिमेट गरी आगामी आर्थिक वर्षमा बजेट व्यवस्था गर्न भनी निर्णय गरिएको छ । साथै मुक्तिनाथ मन्दिरको दानपत्र मूर्ति पूजा समेतबाट प्राप्त रकम यी र यस्तै प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा मात्र खर्च गरिएको छ । बाहिर खर्च गर्ने र चन्दा दिने काम रतिभर भएको छैन र अब पनि समिति प्रतिबद्ध रहने कुरा जाहेर गर्दछु । मुक्तिनाथ मन्दिर परिसरको पर्यावरण संरक्षण र विकास गरी तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित र सुविधालाई ध्यानमा राखी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने काममा म समितिको सदस्यको हैसियतले लागिपरेको छु । समितिले सधैं विशुद्ध धार्मिक हिसाबले न्यायोचित रूपमा आफ्नो विधानको प्रस्तावना, उद्देश्य, धार्मिक व्यवस्था र अन्य प्रचलित कानूनको पूर्ण परिपालना गर्दै यस विश्वप्रसिद्ध तीर्थस्थललाई अझ बढी कसरी व्यवस्थित र तीर्थयात्री मैत्री बनाउने भन्ने मूल उद्देश्य लिई काम गरेको हुँदा विपक्षीको निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन । निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको मुक्तिनाथ गा.वि.स.का सचिव एवं मुक्तिनाथ विकास समितिका पदेन सहसचिव उत्तमप्रसाद शर्माको लिखित जवाफ ।

विश्वप्रसिद्ध ऐतिहासिक तीर्थस्थलको रूपमा रहेको मुक्तिनाथ मन्दिर परिसर एवं कागवेनी श्राद्धस्थलको बृहत्तर विकास एवं संरक्षण एवं सञ्चालन गर्ने र मर्मत गर्ने उद्देश्य अनुरूप २०६४ सालमा गठन भएको मुक्तिनाथ विकास समितिमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी अध्यक्ष, मालपोत अधिकृत सदस्य सचिव लगायतका सदस्यहरूको कार्य समिति कार्य गठन भएको मुक्तिनाथ मन्दिर विकासका लागि विभिन्न समयमा बसेको कार्य समितिको निर्णय अनुसार मुक्तिनाथ परिसरमा, कागवेनी श्राद्धस्थलमा र दामोदर कुण्डको लागि समेत मर्मत सम्भार, विकास निर्माण, संरक्षण, सुधार लगायतका विभिन्न कार्यहरू विधान सम्वत् निर्णय अनुसार गरिआएको छ साथै कोषमा जम्मा भएको रकम र जम्मा हुने रकमहरू समितिको निर्णय अनुसार नै मुक्तिनाथ मन्दिर क्षेत्रकै विकासका लागि खर्च भएको र बाहिर कतै खर्च नभएको हुँदा रिट निवेकदलाई कुनै अपुरणीय क्षति नपुगेको साथै मालपोत अधिकृतका तर्फबाट कुनै बाधा समेत नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको मालपोत कार्यालय मुस्ताङका मालपोत अधिकृत रमाकान्त सापकोटाको लिखित जवाफ ।

विश्वप्रसिद्ध आराध्यदेव मुक्तिनारायण भगवान मुक्तिनाथ मन्दिरमा रहनु भएको र कागवेनीमा श्राद्ध गर्न र मुक्तिनारायण भगवानको दर्शन गर्न यहाँ हिन्दु र बौद्धहरू ठुलो सङ्ख्यामा आउने कुरामा विवाद छैन । कागवेनीमा श्राद्ध गर्न र मुक्तिनाथ मन्दिरमा दर्शन गर्न आउने भक्तजनहरूको सुविधा, सुरक्षा कागवेनी मुक्तिनाथ मन्दिर र वरिपरिको वातावरण भक्तजन मैत्री बनाउने, मुक्तिनाथ मन्दिरको मूर्ति पूजा दानपत्रमा रहेको रकम समेतको भरपुर रूपमा सही ठाउँमा प्रयोग गर्न म मेरो ठाउँबाट लागिपरेको छु साथै मुक्तिनाथ विकास समितिको अध्यक्ष म कुनै राजनीतिक दल वा अन्य कसैको प्रभावमा परेको छैन र पर्ने पनि छैन भगवानले सबै धर्म र सबै धर्मालवम्बी बिच धार्मिक सद्भाव र पारस्परिक सहिष्णुता कायम राख्दै यहाँका मठमन्दिर १०८ धारा, कुण्ड, गुम्बा, कागवेनी घाट, वनस्पति पर्यावरणको संरक्षण र विकास गरी तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित र सुविधालाई ध्यानमा राखी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने काममा म

समितिको अध्यक्षका हैसियतले लागिपरेको छु । समितिले विशुद्ध धार्मिक हिसाबले न्यायोचित रूपमा विधानको प्रस्तावना उद्देश्य र अन्य प्रचलित कानूनको पूर्ण परिपालन गर्दै यस विश्वप्रसिद्ध तीर्थस्थललाई अझ बढी व्यवस्थित र तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल उद्देश्यका साथ धार्मिक सहिष्णुताले काम गरेको हुँदा विपक्षीको निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय मुस्ताङका प्रमुख जिल्ला अधिकारी जनकराज पाण्डेको लिखित जवाफ ।

यस मुक्तिनाथ विकास समितिका सदस्यहरू र म मुक्तिनाथ मन्दिरको प्रमुख लामा कुनै राजनीतिक दल वा अन्य कसैको प्रभावमा परेको छैन र पर्ने पनि छैन । भगवानले सबै धर्म र सबै धर्मावलम्बी बिच धार्मिक सद्भाव र पारस्परिक सहिष्णुता कायम राख्दै यहाँका मठमन्दिर १०८ धारा, कुण्ड, गुम्बा, कागवेनी घाट, वनस्पति पर्यावरणको संरक्षण र विकास गरी तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित र सुविधालाई ध्यानमा राखी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने काममा म प्रमुख लामाको हैसियतले लागिपरेको छु । यस पवित्र मुक्तिनाथ मन्दिरलाई तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल ध्येय लिई धार्मिक सहिष्णुताको भावनाले नित्य पूजाआजाको काम गरिरहेको छु र भविष्यमा पनि काम गरिरहने छु । समितिले विशुद्ध धार्मिक हिसाबले न्यायोचित रूपमा विधानको प्रस्तावना, उद्देश्य र अन्य प्रचलित कानूनको पूर्ण परिपालन गर्दै यस विश्वप्रसिद्ध तीर्थस्थललाई अझ बढी व्यवस्थित र तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल उद्देश्यका साथ धार्मिक सहिष्णुताले काम गरेको हुँदा विपक्षीको निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मुक्तिनाथ मन्दिरका प्रमुख लामा हीराबहादुर ठकुरीको लिखित जवाफ ।

यस मुक्तिनाथ विकास समितिका सदस्यहरू र म मुक्तिनाथ मन्दिरका प्रमुख लामा कुनै राजनीतिक दल वा अन्य कसैको प्रभावमा परेको छैन र पर्ने पनि छैन । भगवानले सबै धर्म र सबै धर्मावलम्बी बिच धार्मिक सद्भाव र पारस्परिक सहिष्णुता कायम राख्दै यहाँका मठमन्दिर १०८ धारा, कुण्ड, गुम्बा, कागवेनी घाट, वनस्पति पर्यावरणको संरक्षण र विकास गरी तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित र सुविधालाई ध्यानमा राखी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने काममा म प्रमुख लामाका हैसियतले लागिपरेको छु । यस पवित्र मुक्तिनाथ मन्दिरलाई तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल ध्येय लिई धार्मिक सहिष्णुताको भावनाले नित्य पूजाआजाको काम गरिरहेको छु र भविष्यमा पनि काम गरिरहने छु । समितिले विशुद्ध धार्मिक हिसाबले न्यायोचित रूपमा विधानको प्रस्तावना उद्देश्य र अन्य प्रचलित कानूनको पूर्ण परिपालन गर्दै यस विश्वप्रसिद्ध तीर्थस्थललाई अझ बढी व्यवस्थित र तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल उद्देश्यका साथ धार्मिक सहिष्णुताले काम गरेको हुँदा विपक्षीको निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मुक्तिनाथ मन्दिरका प्रमुख लामा उप्पल ठकुरीको लिखित जवाफ ।

यसमा मुस्ताङ जिल्ला स्थित मुक्तिनाथ मन्दिरमा चढाइने भेटी गरगहना लगायतको लगत राखी व्यवस्थापन गर्ने गरेको छ छैन ? छ भने के कसरी व्यवस्थापन गरिएको छ ? सो को विवरण सहितको जानकारी मुक्तिनाथ विकास समितिबाट लिनु साथै मुक्तिनाथ मन्दिरमा पूजा अर्चना गर्ने झुमाका विषयमा

कुनै ऐतिहासिक लिखत तथा अभिलेख भए सो समेत उक्त समिति मार्फत झिकाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।५।१० को आदेश ।

अदालतको आदेश

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदन र लिखित जवाफ सहितको मिसिल अध्ययन गरियो ।

रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुन भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री पद्मनाथ शर्मा र विद्वान अधिवक्ता श्री बलराम शर्माले मुक्तिनाथ मन्दिर हिन्दु र बौद्ध धर्मावलम्बीको आस्थाको केन्द्र भएको उक्त मन्दिरको दानपत्रमा चढाइने नगद जिन्सी गरगहना धर्मको संरक्षण र विकासका लागि खर्च नगरिएको मन्दिरमा चढ्ने नगद जिन्सी झुमा कन्याले हातहातै लिन खाने गरेकाले मन्दिरको विकासको लागि खासै काम नभएको हुँदा त्यस्तो कार्य रोकी धर्म संरक्षण र मन्दिरको आर्थिक विकासका लागि मन्दिरमा चढ्ने, भेटी लगायत नगद जिन्सी मन्दिरकै लागि खर्च गर्नु भन्ने आदेश गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो । त्यस्तै विपक्षी मुक्तिनाथ विकास समितिको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय बागलुङका सहन्यायाधिवक्ता श्री कुमुदप्रसाद शर्माले विश्वप्रसिद्ध आराध्यदेव भगवान मुक्तिनारायण भगवान मुक्तिनाथको मन्दिरमा प्राप्त हुने भेटी, नगद, जिन्सी र दानपत्रमा रहेको रकम समेत सही ठाउँमा प्रयोग गर्न समिति लागिपरेको छ । सोही अनुसार आ.व. २०७०।०७१ सालमा समितिले अनुमानित आयव्यय विवरण प्रस्तुत गरी सोही अनुसार खर्च गर्ने निर्णय भएको छ । मन्दिरमा दुङ्गा छान्ने रेलिड निर्माण गर्ने तथा तीर्थयात्रीको उपचारको लागि अ.हे.व. स्तरको स्वास्थ्यकर्मी राख्न समिति क्रियाशील रहेको छ । धारा, कुण्ड संरक्षण र मर्मत सम्भार तथा कम्पाउन्ड वाल लगाउने काम भइरहेको छ । मन्दिर परिसरमा रहेका मठ, मन्दिर, गुम्बा र कागवेनी घाटको वनस्पति पर्यावरण संरक्षण र तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित सुविधालाई ध्यानमा राखी समितिको अध्यक्ष तथा सदस्यहरूले इमानदारीपूर्वक कार्य गरी आएका र मन्दिरमा चढ्ने नगद तथा जिन्सीको दुरुपयोग नभएको हुँदा रिट जारी हुनु पर्ने होइन, खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

इन्साफतर्फ विचार गर्दा मुक्तिनाथ विकास समितिका पदाधिकारी तथा सदस्य बनेका विपक्षीहरूले मुक्तिनाथ विकास समितिको उद्देश्य विपरीत गई खर्च गर्ने विपक्षी झुमाले मुक्तिनाथमा चढ्ने चढाइने भेटी नगद, जिन्सी र गरगहना समेत आफुखुस गर्ने खाने, कोषको पूर्वाधार विकासका लागि अत्यन्त जरुरी र आवश्यक निर्माण कार्य पनि नगर्ने र कोषको रकमको कोषको उद्देश्य विपरीत दुरुपयोग गर्ने आशङ्का भएको नेपाल सरकारबाट तत्काल प्रभावकारी कारबाही नगरिएको समेतबाट विपक्षीहरूको उक्त गलत क्रियाकलाप रोकी सही दिशाबोध हुन जरुरी देखिएको हुँदा विपक्षीहरूको नाउँमा उक्त कार्य रोक्नु भनी परमादेशयुक्त निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागदाबी रहेकामा विश्वप्रसिद्ध आराध्यदेव मुक्तिनाथ भगवानको मन्दिरमा दर्शन गर्न आउने भक्तजनहरूको सुविधा सुरक्षा कागवेनी घाट मुक्तिनाथ मन्दिर र वरिपरिको वातावरण भक्तजन मैत्री बनाउने साथै मुक्तिनाथ मन्दिरको मूर्ति पूजा दानपत्रमा रहेको रकम समेतको भरपुर रूपमा सही ठाउँमा प्रयोग गर्न समिति लागिपरेको छ साथै मुक्तिनाथ विकास समिति कुनै राजनीतिक दल वा अन्य कसैको प्रभावमा परेको छैन र पर्ने पनि छैन । भगवानले सबै धर्म र सबै

धर्मावलम्बी बिच धार्मिक सद्भाव र पारस्परिक सहिष्णुता कायम राख्दै यहाँका मठमन्दिर १०८ धारा, कुण्ड, गुम्बा, कागवेनी घाट, वनस्पति पर्यावरणको संरक्षण र विकास गरी तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित र सुविधालाई ध्यानमा राखी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने काममा समिति लागिपरेको छ । मन्दिरमा दानपत्र मूर्ति पूजा समेतबाट प्राप्त रकम समितिको निर्णय अनुसार प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा खर्च गरिएको छ । बाहिर खर्च गर्ने र चन्दा दिने काम भएको छैन । समितिले सधैं विशुद्ध हिसाबले न्यायोचित रूपमा आफ्नो विधानको प्रस्तावना उद्देश्य धार्मिक व्यवस्था र अन्य प्रचलित कानुनको पूर्ण पालना गर्दै यस विश्वप्रसिद्ध तीर्थस्थललाई अझ बढी व्यवस्थित र तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल उद्देश्यका साथ धार्मिक सहिष्णुताले काम गरेको हुँदा विपक्षीको निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारी जनकराज पाण्डे, मालपोत कार्यालय मुस्ताङका प्रमुख रमाकान्त सापकोटा, जि.वि.स. मुस्ताङका स्थानीय विकास अधिकारी डिल्लीराम सिग्देल र मुक्तिनाथ गा.वि.स. का सचिव उत्तमप्रसाद शर्माको एकै मिलान व्यहोराको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ । त्यस्तै भगवानले सबै धर्म र धर्मावलम्बी बिच धार्मिक सद्भाव र पारस्परिक सहिष्णुता कायम राख्दै यहाँका मठ मन्दिर १०८ धारा, कुण्ड, गुम्बा, कागवेनी घाट, वनस्पति पर्यावरणको संरक्षण र विकास गरी यस मुक्तिनाथ मन्दिरलाई तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल ध्येय लिई धार्मिक सहिष्णुताको भावनाले नित्य पूजाआजाको काम गरिरहेका छौं र भविष्यमा पनि गरिरहने छौं । यस मुक्तिनाथ मन्दिरका प्रमुख लामा म हीराबहादुर ठकुरी र प्रमुख झुमा म उप्पल ठकुरी कुनै राजनीतिक दल वा कसैको प्रभावमा परेका छैनौं । मन्दिरमा चढ्ने दान, नगद, जिन्सी समेत समितिको निर्णय अनुसार खर्च हुने गरेको र प्रमुख लामा र प्रमुख झुमाले आफुखुसी लिने र खाने नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी मन्दिरका प्रमुख लामा हीराबहादुर ठकुरी र प्रमुख झुमा उप्पल ठकुरीको एकै मिलान व्यहोराको लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

रिट निवेदकको निवेदन दाबी र विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा मूलतः दुई वटा विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

क) प्रस्तुत विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय हो होइन र निवेदकलाई निवेदन दिने हकद्वैया छ छैन ?

ख) निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन ?

सर्वप्रथम निवेदकलाई प्रस्तुत निवेदन दिने हकद्वैया छ छैन ? भनी हेर्दा मुक्तिनाथ धाम हिन्दु तथा बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको पवित्र तीर्थस्थल तथा धार्मिक आस्थाको केन्द्र भएकाले हाम्रो राष्ट्रिय सम्पदा समेत भएकोमा विवाद छैन । मुक्तिनाथ क्षेत्रको समग्र विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको मुक्तिनाथ विकास समितिले आफ्नो उद्देश्य बमोजिमको कार्य सम्पादन नगरेको, मन्दिरको कोष हिनामिना भएको तथा तीर्थयात्रीको सुविधामा समुचित ध्यान नदिएको भनी त्यसलाई व्यवस्थित गर्न परमादेशको आदेश तथा कोष हिनामिनातर्फको कार्य तत्काल रोकी पाउन निषेधाज्ञाको आदेशको माग खास गरी निवेदकले गरेको पाइन्छ । सामान्यतया कुनै नागरिकले कानुन बमोजिम प्राप्त गरेको नागरिक अधिकारमा कसैद्वारा अपहरण तथा आघात पुऱ्याउने आशङ्का भएमा निषेधाज्ञाको आदेशद्वारा त्यसलाई सुरक्षित गर्ने तथा कानुन बमोजिमको काम, कर्तव्य तोकिएका संस्था पदाधिकारी तथा व्यक्तिले सो बमोजिमको काम नगरेमा

गर्न बाध्य पार्ने प्रयोजनार्थ परमादेशको आदेश जारी गरिने हाम्रो कानुनी व्यवस्था हो । तथापि प्रस्तुत रिट निवेदकको विषयवस्तुमाथि उल्लिखित व्यवस्थाको विपरीत छ । यहाँ निवेदकले व्यक्तिगत रूपमा फाइदा लिने वा कानुनले प्रत्याभूत गरेको निजको नागरिक हक अधिकारको संरक्षणार्थ प्रस्तुत निवेदन दिएको अवस्था होइन । निवेदकले नेपाली नागरिक एवं हिन्दु धर्मावलम्बी एवं बाबा मुक्तिनाथको हैसियतले निज समेतको सामूहिक आस्थाको प्रतीकका रूपमा रहेको मुक्तिनाथ मन्दिरको सम्पत्ति संरक्षणार्थ एवं तीर्थयात्रीका रूपमा उक्त पवित्र धाममा पुग्ने जोकोहीको स्वास्थ्य तथा सुविधाको दृष्टिकोणले आवश्यक व्यवस्थापनका लागि सार्वजनिक हित वा सरोकारको विषय उठाई प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको अवस्था हो । सार्वजनिक सम्पत्तिको विषय समाई देवानी प्रकृतिको मुद्दा समेत अदालतको अनुमतिले जोकोहीले दिन पाउने कानुनी व्यवस्थालाई हामीले कार्यान्वयनमा ल्याएका छौं भनी सार्वजनिक हित वा सरोकारको विषयमा संविधान तथा कानून बमोजिमका कार्यलाई चुनौती दिई जोसुकैले निवेदन दिई उपचार खोज्न सक्ने गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतले दिएको मार्गदर्शनलाई समेत बिर्सन मिल्ने हुँदैन ।

यसर्थ निवेदक समेतको धार्मिक आस्थाको केन्द्रका रूपमा रहेको मुक्तिनाथ धामको समग्र विकास जस्ता सार्वजनिक सरोकारको विषय उठाई प्रस्तुत निवेदन दर्ता भएको तथा हकदैयातर्फ विपक्षीले लिखित जवाफमा कुनै जिकिर लिई चुनौति दिएको समेत नपाइदा प्रस्तुत रिट निवेदन लिई अदालत प्रवेश गरेको कार्यलाई अन्यथा मान्न मिल्ने । सार्वजनिक सरोकारको विषय उठाई उचित उपचार माग गरी निवेदन दिने हकदैया निवेदकलाई रहे भएको पाइयो ।

अब मुक्तिनाथ विकास समितिले भगवानको मन्दिरमा पूजा गर्दा सर्वसाधारणले दानपत्र र मन्दिरमा चढाएको भेटी, नगद, जिन्सी त्यहाँ पूजा गर्ने झुमा र प्रमुख लामाले लिने खाने गरेकाले त्यसलाई व्यवस्थित गरी मन्दिरको विकासमा खर्च गर्ने व्यवस्था गरिपाउँ भन्ने बनाइतर्फ हेर्दा मुक्तिनाथ विकास समिति २०६४ सालमा गठन भएको र उक्त समितिको विधानको प्रस्तावनामा यस संस्थाले स्थापित परम्परा पुरातत्त्व विभाग र प्रचलित कानुनले निर्दिष्ट गरेको मान्यताको परिधिभित्र रहेर कार्य सम्पादन गर्ने छ भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा सो उद्देश्य परिपूर्तिका लागि सम्पादन गर्नु पर्ने कार्य संस्थाले प्रचलित स्थापित परम्परालाई मान्यता दिई कार्य सम्पादन गर्नु पर्ने अवस्था देखिएको र सोही कुरालाई ध्यानमा राखी मुक्तिनाथ विकास समितिले आवश्यक निर्णय समेत गरेको देखिँदा त्यस्तो कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने समेत देखिँदैन ।

निवेदकको निवेदन माग बमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन भन्ने दोस्रो विषयमा हेर्दा मुक्तिनाथ विकास समितिका पदाधिकारी तथा सदस्य बनेका विपक्षीहरूले मुक्तिनाथ विकास समितिको उद्देश्य विपरीत गई खर्च गर्ने विपक्षी झुमाले मुक्तिनाथमा चढ्ने चढाइने भेटी, नगद, जिन्सी र गरगहना समेत आफुखुस गर्ने, खाने, कोषको पूर्वाधार विकासका लागि अत्यन्त जरुरी र आवश्यक निर्माण कार्य पनि नगर्ने र कोषको रकमको कोषको उद्देश्य विपरीत दुरुपयोग गर्ने आशङ्का भएको नेपाल सरकारबाट तत्काल प्रभावकारी कारबाही नगरिएको समेतबाट विपक्षीहरूको उक्त गलत क्रियाकलाप रोकी सही दिशाबोध हुन जरुरी देखिएको हुँदा विपक्षीहरूको नाउँमा उक्त कार्य रोक्नु भनी परमादेशयुक्त निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागदाबी रहेको देखिएकामा विश्वप्रसिद्ध आराध्य देव मुक्तिनाथ भगवानको मुक्तिनाथ मन्दिरमा दर्शन गर्न आउने भक्तजनहरूको सुविधा सुरक्षा कागवेनी घाट, मुक्तिनाथ मन्दिर र वरिपरिको वातावरण भक्तजन मैत्री बनाउने साथै मुक्तिनाथ मन्दिरको मूर्ति पूजा दानपत्रमा रहेको रकम

समेतको भरपुर रूपमा सही ठाउँमा प्रयोग गर्न समिति लागिपरेको छ । साथै मुक्तिनाथ विकास समिति कुनै राजनीतिक दल वा अन्य कसैको प्रभावमा परेको छैन र पर्ने पनि छैन । भगवानले सबै धर्म र सबै धर्मावलम्बी बिच धार्मिक सद्भाव र पारस्परिक सहिष्णुता कायम राख्दै यहाँका मठमन्दिर १०८ धारा, कुण्ड, गुम्बा, कागवेनी घाट, वनस्पति पर्यावरणको संरक्षण र विकास गरी तीर्थयात्रीहरूको अधिकतम हित र सुविधालाई ध्यानमा राखी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने काममा समिति लागिपरेको छ । मन्दिरमा दानपत्र मूर्ति पूजा समेतबाट प्राप्त रकम समितिको निर्णय अनुसार प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा खर्च गरिएको छ । बाहिर खर्च गर्ने र चन्दा दिने काम भएको छैन । समितिले सधैं विशुद्ध हिसाबले न्यायोचित रूपमा आफ्नो विधानको प्रस्तावना उद्देश्य, धार्मिक व्यवस्था र अन्य प्रचलित कानूनको पूर्ण पालना गर्दै यस विश्वप्रसिद्ध तीर्थस्थललाई अझ बढी व्यवस्थित र तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल उद्देश्यका साथ धार्मिक सहिष्णुताले काम गरेको हुँदा विपक्षीको निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारी जनकराज पाण्डे, मालपोत कार्यालय मुस्ताङका प्रमुख रमाकान्त सापकोटा, जि.वि.स. मुस्ताङका स्थानीय विकास अधिकारी डिल्लीराम सिग्देल र मुक्तिनाथ गा.वि.स.का सचिव उत्तमप्रसाद शर्माको एकै मिलान ब्यहोराको लिखित जवाफ देखिन्छ भने विपक्षी मुक्तिनाथ मन्दिरका प्रमुख लामा हीराबहादुर ठकुरी र प्रमुख झुमा उपल ठकुरीले सबै धर्म र धर्मावलम्बी बिच धार्मिक सद्भाव र पारस्परिक सहिष्णुता कायम राख्दै यहाँका मठ मन्दिर १०८ धारा, कुण्ड, गुम्बा, कागवेनी घाट, वनस्पति पर्यावरणको संरक्षण र विकास गरी यस मुक्तिनाथ मन्दिरलाई तीर्थयात्री मैत्री बनाउने मूल ध्येय लिई धार्मिक सहिष्णुताको भावनाले नित्य पूजा आजाको काम गरिरहेका छौं र भविष्यमा पनि गरिरहने छौं । यस मुक्तिनाथ विकास समिति कुनै राजनीतिक दल वा कसैको प्रभावमा परेका छैन । मन्दिरमा चढ्ने दान, नगद, जिन्सी समेत समितिको निर्णय अनुसार खर्च हुने गरेको र प्रमुख लामा र प्रमुख झुमाले आफुखुस लिने र खाने नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी मन्दिरका प्रमुख लामा हीराबहादुर ठकुरी र प्रमुख झुमा उप्पल ठकुरीको एकै मिलान ब्यहोराको विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन आएको छ । यहाँ निषेधाज्ञातर्फको निवेदकको दाबीमा मुक्तिनाथ मन्दिरमा चढेको भेटी, नगद, जिन्सी समेत त्यहाँ पूजा गर्ने झुमा तथा प्रमुख लामाले लिने खाने गरेको, राजनीतिक प्रभावमा समितिको उद्देश्य विपरीत गई खर्च गर्ने गरेकाले सो रोकी पाउन माग गरेको स्थिति देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरे जस्तो समितिको उद्देश्यका खिलाफ हुने कुनै काम गरेको तथा मन्दिरको भेटी लगायतको समितिको कोष रकम दुरुपयोग भएको भनी निवेदकले देखाएको आशङ्काको विद्यमानता नपाइँदा र पुष्टि हुने कुनै प्रमाण निवेदकले पेश गर्न समेत नसकेका अवस्थामा अनुमानका आधारमा त्यसलाई रोक्न निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्नु परेन । सो हदसम्मको निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज हुन ठहर्छ ।

अब निवेदकले माग गरे बमोजिम परमादेशको आदेश जारी हुने नहुने के हो त्यसतर्फ विचार गर्दा खास गरी मुक्तिनाथ भगवानको मन्दिरमा चढ्ने चढाइने नगद, भेटी तथा जिन्सी सामान र गरगहना समेत लामा र झुमाले व्यक्तिगत रूपमा लिने खाने गरेको तथा कोषमा जम्मा भएको रकम मुक्तिनाथ क्षेत्र विकासको पूर्वाधार विकास बाहेक अन्यत्र समेत खर्च गर्ने गरेकामा सो रोकी मुक्तिनाथ क्षेत्रको पूर्वाधार विकासको लागि मात्र खर्च गर्ने प्रयोजनार्थ परमादेशको आदेशको माग निवेदकले गरेको पाइन्छ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट मन्दिरमा चढ्ने नगद तथा जिन्सी सामान लगायतको सम्पत्ति समितिको निर्णय बमोजिम खर्च गरेकामा पुजारी लामा तथा झुमाले व्यक्तिगत रूपमा लिने खाने गरेकामा इन्कार भएको तथा मुक्तिनाथ क्षेत्रको समग्र विकासका लागि विभिन्न कार्य सम्पन्न गरेको समितिका अध्यक्ष एवं प्रमुख जिल्ला अधिकारी लगायतको लिखित जवाफबाट देखिएको छ । यहाँ हिन्दु तथा बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको पवित्र तीर्थस्थल मुक्तिनाथ मन्दिर सोको सम्पत्ति परिसरमा रहेका स्नान धारा, कुण्ड लगायतका अन्य मन्दिर तथा गुम्बा, स्तुप लगायतको एकीकृत विकास तथा संभार गर्ने लक्ष्यका साथ मुक्तिनाथ विकास समिति, २०६४ गठन भई काम गर्दै आएको तथा सो क्रममा संस्थाले स्थापित परम्परा पुरातत्व विभाग तथा प्रचलित कानुनले निर्दिष्ट गरेको मान्यतालाई उल्लङ्घन भने गर्न नसक्ने संस्थाको विधानमा प्रस्ट गरेको पाइन्छ । मुक्तिनाथ मन्दिरमा पूजा गर्ने झुमा तथा लामाका बारेमा स्पष्ट लिखित अभिलेख भएको नपाइएता पनि लामा र झुमाले मन्दिरमा पूजा लगायतको काम गर्ने तथा मन्दिरमा चढाइने भेटी तथा अन्य सम्पत्तिबाट निजहरूको जिवन निर्वाह हुँदै आएको स्थापित परम्परा तथा मान्यता समेत हो । उक्त मान्यता र परम्परालाई मुक्तिनाथ विकास समितिले समेत अन्यथा गर्न सक्ने हुँदैन । तथापि यहाँ निवेदकले लिएको चासो तथा सरोकार भनेको मन्दिरमा चढ्ने भेटी तथा अन्य गरगहना लगायतको सम्पत्ति पारदर्शी भएन, हिसाब राखिएन, व्यक्तिगत रूपमा प्रयोग भयो भन्ने नै हो । मुक्तिनाथ विकास समितिको विधानले समेत संस्थाको कोषको रूपमा मन्दिरमा चढ्ने चढाइने नगद भेटी तथा अन्य चल सम्पत्तिलाई प्रस्ट रूपमा समावेश गरेको पाइँदैन । यसबाट निवेदकले उठाएको विषयवस्तुलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था समेत रहेन । तथापि पवित्र धार्मिक आस्थाको रूपमा रहेका मुक्तिनाथ मन्दिरमा चढ्ने चढाइने नगद तथा गरगहना समेतको सम्पत्तिलाई व्यक्तिगत रूपमा प्रयोग हुन नदिई पारदर्शी रूपमा सङ्कलन गरी मन्दिर क्षेत्रको समग्र विकास तथा तीर्थयात्रीको सुविधाको लागि खर्च गर्न कोषमा समावेश गर्नु अपरिहार्य भएको तथा सो सन्दर्भमा पशुपति क्षेत्र विकास कोषले अपनाएको भेटी व्यवस्थापन प्रक्रियालाई दृष्टान्तका रूपमा लिई कार्य गर्न सक्ने अवस्थालाई नकार्न सक्ने स्थिति समेत देखिँदैन । जहाँसम्म विधान बमोजिम तीर्थयात्रीको सुविधा तथा मन्दिरको पूर्वाधार विकासका लागि काम नगरेको भन्ने निवेदकको भनाइको हकमा हेर्दा लिखित जवाफको साथ पेस भएको विकास समितिको विभिन्न मितिको निर्णय प्रतिलिपिबाट निवेदकले चासो राखेको क्षेत्रमा केही काम भएको र केही गर्ने प्रक्रियामा रहेको पाइएको छ । तथापि समितिले लिएको लक्ष्य बमोजिम सम्पूर्ण काम भए गरेको भनी निष्कर्षमा पुग्न सकिने स्थिति नहुँदा निवेदकले लिएको दाबीलाई अन्यथा हो भनी इन्कार गर्न सकिने अवस्था भने यहाँ देखिँदैन ।

अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट निवेदकले उठाएको विषयलाई सम्बोधन हुने गरी मन्दिरमा पूजा गर्ने लामा तथा झुमाको वृत्ति विकासमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी स्थापित परम्परागत मान्यतालाई समेत दृष्टिमा राखी आवश्यक परे वैकल्पिक व्यवस्थाको लागि उचित प्रबन्ध समेत गरी मुक्तिनाथ मन्दिरमा चढ्ने तथा चढाइने भेटी गरगहना लगायतका सम्पत्तिको दुरुपयोग नहुने गरी पारदर्शी रूपमा सङ्कलन गरी समितिको कोषमा समावेश गराई दुरुस्त लेखा राखी प्रत्येक ३, ३ महिनामा सार्वजनिक गर्ने तथा समग्र मन्दिर परिसरको पूर्वाधारको विकास लगायत तीर्थयात्रीको अधिकतम सुविधाको लागि आवश्यक पर्ने अन्य काम गरी समितिको विधानले निर्धारण गरेको लक्ष्य प्राप्त गर्न तथा हिन्दु तथा बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको धार्मिक आस्थाको केन्द्रका रूपमा विकास गर्न अझ प्रभावकारी रूपमा आवश्यक कार्य

गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

१. माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेकाले उक्त इन्साफमा चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु भनी रिट निवेदकलाई ३५ दिने पुनरावेदको म्याद दिनु ।
२. विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहरेकाले फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी सोको सूचना पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय बागलुङ मार्फत विपक्षीहरूलाई दिनु ।
३. प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी पुनरावेदन परे मिसिल सर्वोच्च अदालतमा पठाइदिने गरी नियम अनुसार अभिलेख फाँटमा बुझाइदिनु ।

(शारदाप्रसाद घिमिरे)

का.मु.मुख्य न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

(लेखनाथ घिमिरे)

न्यायाधीश

इजलास नं. १

इजलास सहायक : ना.सु. गोपाल सुवेदी

क.अ. डोलमाया सारु थापा

इति सम्बत् २०७० साल पुस २२ गते रोज २ मा शुभम्..... ।

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री थीरबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर बागचन्द
आदेश

विक्रम सम्बत् २०७० को मुद्दा नं. ०७०-WO-०३६२

इजलास नं. : २

निर्णय नं. : २३५

मुद्दा : उत्प्रेषण समेत ।

का.जि.,का.म.न.पा. वडा, नं. ३१ कमलादी बस्ने पूर्णबहादुर श्रेष्ठ.....१ **निवेदक**
सिन्धुपाल्चोक जिल्ला, बाह्रबिसे गा.वि.स., वडा नं. ८ बस्ने जीतबहादुर श्रेष्ठ.....१

विरुद्ध

केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो, नेपाल प्रहरी, महाराजगंज काठमाडौं.....१ **विपक्षी**
नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटार, काठमाडौं.....१

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भई नियमानुसार पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. हामी निवेदकहरूमध्येका केही निवेदकहरूले विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू र विभिन्न कम्पनीहरू स्थापना गरी सलन गरिआएका छौं । यसरी बैंक वित्तीय संस्थाहरू स्थापना गरी सञ्चालन गर्ने क्रममा म जीतबहादुर समेत संस्थापक भई विदेशी लगानीकर्ता समेतको लगानीमा नेपाल बंगलादेश बैंक समेतको स्थापना गरी सञ्चालन गरिआएका छौं । नेपाल बंगलादेश बैंक लि. स्थापना भई बैंकले उद्देश्य अनुरूप तत्काल बहाल रहेको वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ लगायत अन्य प्रचलित कानून र बैंकको नियम र प्रत्यर्थी बैंकको निर्देशन लगायतको अधीनमा बैंकिङ कारोबार गरिआउने क्रममा अन्य विभिन्न ऋणीहरूका अतिरिक्त प्रचलित कम्पनी कानून अनुसार दर्ता भएका एन.वि. बात्रा हस्पिटल एन्ड मेडिकल रिसर्च सेन्टर लि. र ललितपुर इन्जिनियरिङ कम्पनी लि. समेतलाई मिति २०६१।३।३१ मा ऋण कर्जा प्रवाह तथा बैंकिङ सुविधाहरू उपलब्ध गराएको थियो । उल्लिखित दुबै कम्पनीहरू सीमित दायित्ववाला अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला पब्लिक लिमिटेड कम्पनीहरू हुन् र निजहरूको दायित्व सेयरहोल्डरहरूमा समेत कुनै पनि हालतमा विस्तारित हुँदैन । नेपाल राष्ट्र बैंकको सुपरिवेक्षण विभागले मिति २०६९।०९।०२ मा हामी सबै निवेदकहरूको नाम उल्लेख गरी हाम्रा नाममा रहेका सबै किसिमका निक्षेप, खाता तथा लकरहरू रोक्का राखिदिन भन्ने व्यहोराको पत्र प्रत्यर्थी नियमन विभागलाई लेखी उक्त विभागबाट सोही मितिमा "बैंक खाता तथा लकर रोक्का राख्ने" भन्ने व्यहोराको पत्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रेषित गरिएको रहेछ । त्यसै गरी मिति

२०७०।३।११ मा हाम्रा नामको अचल सम्पत्ति तथा जायजेथा रोक्का राख्ने भन्ने व्यहोराको पत्र प्रत्यर्थी अर्थ मन्त्रालयबाट भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई प्रेषित गरी बोधार्थ नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक सुपरिवेक्षण विभागलाई दिइएको रहेछ । निवेदकहरू आफ्नो चल-अचल सम्पत्ति बेचबिखन गर्न जाँदा सम्बद्ध मालपोत कार्यालय लगायतबाट सोही पत्र देखाई रोक्का भएको जानकारी गराइयो । त्यसै गरी मिति २०६९।१।२ मा निवेदकहरूक नामको सेयर खरिद बिक्री रोक्का राख्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंक, सुपरिवेक्षण विभागले नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई पत्र प्रेषित गरी बोधार्थ नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लि. लाई दिएको रहेछ । पछि बुझ्दै जाँदा हरिसिद्धि र यसको १०० होल्डिङ रहेका एन.वि. बात्रा हस्पिटल एन्ड मेडिकल रिसर्च सेन्टर लि. र ललितपुर इन्जिनियरिङ कम्पनी लि. समेतलाई मिति २०६९।३।३१ मा ऋण कर्जा प्रवाह तथा बैंकिङ सुविधाहरू उपलब्ध गराएकामा उल्लिखित ऋणहरू अनियमित भई चुक्ता हुन नसकेको भनी निवेदकहरू समेत उपर बैंकिङ कसुरमा कारवाही बढाउन प्रत्यर्थीहरूले प्रक्रिया थालेको भन्ने सूचना प्राप्त हुन आएको छ ।

२. प्रत्यर्थीहरूका उपरोक्त काम कारवाही र पत्रहरूले निवेदकहरूको उल्लिखित हकका अतिरिक्त नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६, १०, ११, १२ द्वारा प्रदत्त कानुनी हक, कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ८, ९, १५ परिच्छेद ५, ६ अन्तर्गतका विभिन्न कानुनी हक नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्याभूत गरेका हकाधिकारहरू आघातित, अपहरित हुन सक्ने भएकाले नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १७ तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ (२) अन्तर्गत सम्मानित अदालत समक्ष उपस्थित भएका छौं । यसर्थ निवेदकहरूको खाता तथा लकर रोक्का एवं सेयर खरिद बिक्री रोक्का राख्ने सम्बन्धमा प्रत्यर्थी सुपरिवेक्षण विभागबाट लेखिएको भनिएको मिति २०६९।१।२ को पत्र, प्रत्यर्थी नियमन विभागको सोही मितिको पत्र लगायत सो सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट भएगरिएका टिप्पणी आदेश, निर्णय पत्र, पत्राचार लगायतका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू र निवेदकको अचल सम्पत्ति तथा जायजेथा रोक्का राख्ने सम्बन्धमा प्रत्यर्थी अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०७०।३।११ मा प्रेषित पत्र लगायतका काम कारवाहीहरू न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ (संशोधन सहित) को दफा ८ (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी यस सम्बन्धमा निवेदकहरूलाई बैंकिङ कसुरमा गर्न खोजिएको छानबिन अनुसन्धान लगायतका कुनै पनि कार्य नगर्नु नगराउनु, दैनिक कार्य सञ्चालनमा कुनै बाधा अवरोध नगर्न नगराउनु भनी निषेधाज्ञा प्रतिषेधको आदेश जारी गरी पाऊँ साथै सम्मानित अदालतबाट निवेदन पत्रको किनारा नभएसम्म निवेदकहरूलाई अनुसन्धान र छानबिनको दायराभित्र ल्याउँदा प्रचलित कानून बमोजिम आर्जन र प्राप्त गरेका निर्विवाद हकाधिकारहरूको उपभोग गर्नबाट बञ्चित हुनु पर्ने भएको तथा यो निवेदन समेत निष्प्रयोजन हुने र सुविधा र सन्तुलनको सिद्धान्त बमोजिम ऋणी कम्पनी ललितपुर इन्जिनियरिङ लि. र एन.वि. बात्रा हस्पिटल एन्ड मेडिकल रिसर्च सेन्टर लि. सँग सम्बद्ध कर्जाको विषयमा निवेदकहरू उपर छानबिन लगायतका सम्पूर्ण अनुसन्धान, धरपकड, पक्राउ लगायतका काम, कारवाही अगाडि नबढाउनु, नगर्नु, नचलाउनु भनी पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३ क बमोजिम प्रत्यर्थीहरूका

नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०७०।७।४ को निवेदन पत्र ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण र प्रमाण भए सबुद प्रमाण सहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक पन्ध्र दिनभित्र विपक्षी नं.१ ले पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पाटन मार्फत र विपक्षी नं. २ को हकमा आफै वा आफ्नो कानुन बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु होला भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि समेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु होला । यसमा दुबै पक्षलाई राखी अन्तरिम आदेशको छलफलका लागि मिति २०७०।७।११ का दिन उपस्थित हुन जनाउ दिई छलफलका लागि उक्त दिन पेस गर्नु, सो दिनसम्मका लागि निवेदकको माग बमोजिमका कार्यहरू नगर्नु, यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३ क (१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । सोको जानकारी अविलम्ब विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।७।५ को आदेश ।
४. यसमा अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफलका लागि पेस हुनआएको प्रस्तुत निवेदनको व्यहोरा अध्ययन गर्दा वाणिज्य प्रकृतिको देखिई वाणिज्य इजलासबाट हेर्दा उपयुक्त हुने देखिएको हुँदा सो सुनुवाइको मितिसम्म यस अदालतबाट मिति २०७०।७।५ मा भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिई आवश्यक निर्देशन लिनु पर्ने भए लिई मिति २०७०।७।२१ गतेका दिन अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफलका लागि पेसी तोकी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।७।११ को आदेश ।
५. रिट निवेदक पूर्णबहादुर श्रेष्ठ समेतले नेपाल बंगलादेश बैंक लि., पुतलीसडक शाखाबाट एन.बि. बात्रा हस्पिटल एन्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.लाई रू. पन्ध्र करोड र ललितपुर इन्जिनियरिङ लि. लाई प्रवाह गरेको रू. पाँच करोड कर्जा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा एन.बि. समूहका सदस्य निजहरूको भागिदार तथा निजहरू संलग्न रहेका फर्महरूले सोही बैंक एवम् नेपाल क्रेडिट एन्ड कमर्स बैंकबाट लिइएको कर्जा तिर्न प्रयोग भएको, सोही बैंकको हकप्रद सेयर खरिद गर्न प्रयोग गरिएको कर्जाको निर्धारित उद्देश्यभन्दा फरक प्रयोजनमा लगाई कर्जा दुरुपयोग गरी कर्जा साँवा ब्याज नतिरी अपलेखन समेत गरी गराई बैंकिङ स्रोत साधनको दुरुपयोग गरेको स्पष्ट देखिनुका साथै उक्त व्यक्ति तथा फर्मलाई अनुचित फाइदा पुग्ने र बैंकलाई प्रत्यक्ष हानी नोक्सानी पुऱ्याएको साथै एन.बि. समूहका तर्फबाट बैंकको सञ्चालक समितिमा बसी उक्त कर्जा स्वीकृत गर्ने र सो कर्जाको साँवा ब्याज नतिरी सोही कर्जा अपलेखन गर्ने निर्णयमा समेत निजहरू संलग्न भएको पाइएकाले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ समेतका ऐन अनुसारको कसुरमा दण्ड सजाय गर्ने प्रयोजनका लागि आवश्यक अनुसन्धान तहकिकात गर्नु हुन भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक सुपरीवेक्षण विभागबाट प.सं. बै.सु.वि./प्र.का.म./बंगलादेश बैंक/ २१/०६९/०७० मिति २०६९।९।२ को पत्रबाट लेखिआएको र उपरोक्तानुसारको पत्र प्राप्त भएपश्चात यस व्युरोबाट प्रारम्भिक अनुसन्धान हुँदा पत्रमा

उल्लेख भए बमोजिमको कसुरमा थप अनुसन्धान तहकिकात गर्नु आवश्यक देखिएकाले सोका लागि यस ब्युरोबाट च.नं. १९३२ मिति २०७०।२।२ गतेको पत्रबाट महानगरीय प्रहरी परिसर हनुमानढोका, काठमाडौं पठाइएकामा उल्लिखित परिसरले कानुन बमोजिम मुद्दा दर्ता गरी अनुसन्धान तहकिकातको कार्य गरेको र यस ब्युरोबाट प्रचलित कानुनको उलङ्घन गरी रिट निवेदकहरूलाई गैरकानुनी रूपमा पक्राउ गर्ने, निजहरूको हक अधिकार कुण्ठित पार्ने लगायत कानुन विपरीतका कुनै पनि कार्य नभए नगरेको तथा गैरकानुनी कार्य गर्नका लागि मातहत कुनै निकायलाई निर्देशन पनि नभएकोले केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो समेत विरुद्ध दायर गरेको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो, महाराजगन्जको मिति २०७०।७।१५ को लिखित जवाफ ।

६. सहवित्तीयकरण समूहमा नेपाल बंगलादेश बैंक लि. लिड बैंकका रूपमा रहेको तथा तत्कालीन नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैकिङ एन्ड फाइनेन्स लि. र नेपाल बंगलादेश फाइनेन्स एन्ड लिजिड कम्पनी लि. Member Bank का रूपमा रहेको, उक्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संस्थापक पनि रिट निवेदक रहेको एन.वि. ग्रुप र उक्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ऋण प्रवाह गरेको फर्म तथा कम्पनीमा समेत एन.वि.ग्रुप नै आवद्ध भएको हुँदा ऋण दिने कार्य तथा ऋण लिने कार्यमा आवद्ध विपक्षीहरूले सीमित दायित्वको सिद्धान्तका आधारमा छुट पाउने अवस्था देखिँदैन । दुबै ऋणी कम्पनीको बैंक खाता खोल्नेदेखि कर्जा प्रवाहसम्मका प्रक्रियाहरूमा आवश्यक न्यूनतम प्रक्रियाहरू तथा प्रावधान पनि पूरा नगरिएको, परियोजना कर्जा स्वीकृत गर्दा विस्तृत रूपमा कर्जा मूल्याङ्कन नगरिएको, स्वीकृति पश्चात पनि प्रयोजनका आधारमा किस्ताबन्दी रूपमा रकम भुक्तानी गर्नु पर्नेमा सो नगरेको, कर्जा उपयोग सम्बन्धमा कुनै पनि अनुगमन नगरिएको, ऋणी कम्पनीको खातामा देखिने रकम जम्मा र खर्च भएका कारोबार सम्बन्धी चेक तथा कागजातहरू बैंकले राखेको स्थानमा प्राप्त हुन नसकेकाले योजनाबद्ध तवरले अनियमित गर्न उक्त बैंकका तत्कालीन समयका केही बैंक पदाधिकारी तथा उक्त तहका कर्मचारीहरू समेतको संलग्नता रहेको देखिन्छ । अतः एन.वि. बात्रा हस्पिटल एन्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. र ललितपुर इन्जिनियरिङ कम्पनी लि. लाई नेपाल बंगलादेश बैंक लि. बाट प्रवाह गरेको कर्जाको उपयोग प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा एन.वि. समूहका सदस्यहरू तथा जेन श्रेष्ठ, विनु श्रेष्ठ लगायत लक्ष्मी बहादुर श्रेष्ठ सहित अध्यक्ष सञ्चालक रहेका फर्महरूले लिएको ऋण तिर्न तथा रिट निवेदक पूर्णबहादुर श्रेष्ठ र रत्नकुमारी श्रेष्ठले धारणा माग गरेको नेपाल बंगलादेश बैंक लि. को हकप्रद सेयर खरिद गर्न प्रयोग भएको छानबिन प्रतिवेदन तथा विद्यमान कानुन तथा तथ्यगत आधारमा समेत विपक्षीहरूको माग बमोजिम रिट निवेदन जारी गर्न नमिल्ने भएकाले रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने गभर्नर डा. युवराज खतिवडाको मिति २०७०।८।७ को लिखित जवाफ ।
७. यसमा बैकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १७ (१) को कानुनी प्रावधानलाई दृष्टिगत गर्दा निवेदकहरू उपर परेको जाहेरी सन्दर्भमा निवेदकहरूलाई धरपकड, पक्राउ आदि गर्न मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नभएसम्म निवेदन माग बमोजिम निवेदकहरूलाई कुनै प्रकारको धरपकड एवं पक्राउ समेत नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३ क बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । अन्य कुराका हकमा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७०।७।५ मा जारी भएको

अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिइरहन परेन । प्रस्तुत मुद्दालाई अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।८।११ को आदेश ।

आदेश खण्ड

- द. नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको निम्न व्यहोरा रहेको देखिन्छ :
- (क) हामी निवेदकमध्येका म जीतबहादुर समेत संस्थापक भई नेपाल बंगलादेश बैंक समेतको स्थापना गरी सञ्चालन गरिआएका छौं साथै हरिसिद्धि इँटा टायल कारखानाको पूर्ण स्वामित्वमा सहायक कम्पनीको रूपमा ललितपुर इन्जिनियरिङ कम्पनी र एन.वि.बात्रा हस्पिटल एन्ड रिसर्च सेन्टर स्थापना भई यी दुबै विशुद्ध पब्लिक लि. कम्पनीहरू कानुनी व्यक्ति भएको हुँदा यसका सेयर होल्डरहरूभन्दा पृथक व्यक्तित्व भएकाले यी कम्पनीहरूको दायित्व कुनै पनि सेयर होल्डरहरूमा विस्तारित हुन नसक्ने कानुनी व्यवस्था भइरहेको र यी कम्पनीहरूले पर्याप्त धितो राखी मिति २०६१।३।३१ मा बंगलादेश बैंकबाट कर्जा तथा बैंकिङ सुविधा लिएको समेत विषयमा प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८६ को उत्पन्न भएको भनी प्रत्यर्थी नं. २ ले मिति २०६३।७।२६ मा दुई वर्षका लागि बंगलादेश बैंकको सञ्चालक समिति निलम्बन गरी व्यवस्थापन आफ्नो नियन्त्रणमा लिइएको हो;
- (ख) उपरोक्त कर्जाका सम्बन्धमा बंगलादेश बैंकको तत्कालीन अध्यक्ष म निवेदक जीतबहादुर लगायत सञ्चालक समितिलाई स्पष्टीकरण सोधी सञ्चालक समितिका अध्यक्षलाई मिति २०६४।४।४ मा विशेष सतर्कता अपनाउन निर्देशन दिई अनियमितता भएको भनिएका कर्जाका सम्बन्धमा नियमित गराई मिति २०६६।९।३० मा बैंकको व्यवस्थापन बैंकलाई नै फिर्ता गरिएको हो;
- (ग) उपर्युक्त दुई कम्पनीको ऋण असुली सम्बन्धमा अधिकार सम्पन्न कर्जा असुली न्यायाधिकरणमा कर्जावाल यी दुई कम्पनीहरू र सो ऋणको लागि जमानी दिने व्यक्तिहरूका विरुद्ध मुद्दा चलाई कर्जा लिँदा धितो राखिएका तमाम जग्गा समेतबाट सम्पूर्ण कर्जा असुली हुन सक्ने अवस्था विद्यमान रहेकामा उक्त कम्पनीको सञ्चालक वा जिम्मेवार पदमा नरहेका हामी निवेदकहरूलाई उक्त दुई कम्पनीहरूको ऋणका सम्बन्धमा जिम्मेवार ठानी हामी निवेदकहरूको खाता तथा लकर सेयर खरिद बिक्री र जायजैथाहरू रोक्का राखी अनुसन्धान गर्ने भन्ने विषयमा प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंक सुपरीवेक्षक विभागबाट बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागलाई मिति २०६९।९।२ मा लेखेको पत्र, सोही बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागबाट सोही मितिमा प्रेषित पत्र, अर्थ मन्त्रालयको २०७०।३।११ को पत्र, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको पत्र नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई नेपाल राष्ट्र बैंकबाट पत्रहरू लेखिएका छन्;
- (घ) उक्त पत्रहरू लेखिएका कारण हामी निवेदकहरूले हामीहरूको बैंक खाता, लकर, जग्गा जमिन, जायजैथा उपभोग बेचबिखन गर्न नपाई ऋणी कम्पनीले लिएको ऋणको सम्बन्धमा सरोकार र जिम्मेवार नै नभएका हामी निवेदकहरूको नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६,

११, १२ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुग्न गएकाले ऐ. ऐनको दफा १७ तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) अन्तर्गत हामी निवेदकहरू न्याय माग्न आएका छौं;

(ड) अतः हामी निवेदकहरूको खाता तथा लकर रोक्का एवं सेयर खरिद बिक्री रोक्का राख्ने सम्बन्धमा प्रत्यर्थी सुपरीवेक्षण विभागबाट लेखिएको भनिएको मिति २०६९।९।२ को पत्र तथा प्रत्यर्थी नियमन विभागको सोही मितिको पत्र, पत्राचार लगायत बैंकिङ कसुर सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट भए गरेका टिप्पणी आदेश, निर्णय पत्र र पत्राचार लगायतका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूको कानून बमोजिम सञ्चालन भई आएको खाता तथा लकरहरू सञ्चालनमा कुनै बाधा अवरोध नगर्नु, नगराउनु, सेयर खरिद बिक्री सम्बन्धमा कुनै अवरोध नगर्नु, नगराउनु, निवेदकको चल अचल सम्पत्ति तथा जायजैथाको हक हस्तान्तरण एवं बेचबिखनमा कुनै बाधा अवरोध नगर्नु नगराउनु, रोक्का नगर्नु नगराउनु भनी निषेधाज्ञा, प्रतिषेधको आदेश जारी गरी निवेदकहरू विरुद्ध जारी गरिएको मिति २०६९।९।२ मिति २०७०।३।११ पत्र लगायतका पत्रहरू, टिप्पणी आदेश निर्णयहरू र सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकहरू विरुद्धको बैंकिङ कसुर लगायतमा भए गरेको अनुसन्धान तहकिकात छानबिन लगायतको कार्य नगर्नु नगराउनु र बैंकिङ कसुरको कारवाही अगाडि नबढाउनु भन्ने निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ ।

९. रिट निवेदक पूर्णबहादुर श्रेष्ठ समेतले नेपाल बंगलादेश बैंकबाट एन.वी. बात्रा हस्पिटल एन्ड रिसर्च सेन्टर र ललितपुर इन्जिनियरिङ कम्पनीलाई प्रवाह गरेको ऋण, सो ऋणको दुरुपयोग सम्बन्धमा यी निवेदकहरूको संलग्नता रहेको र बैंकिङ कसुरमा दण्ड सजाय गर्ने प्रयोजनका लागि आवश्यक अनुसन्धान तहकिकात गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६९।९।२ को पत्र लेखिआएको तथा प्रारम्भिक अनुसन्धानपछि तथा उल्लिखित कसुरमा अनुसन्धान गर्न आवश्यक देखिएकाले यस ब्युरोबाट मुद्दा दर्ता गरी अनुसन्धानको कार्य गरिएकाले रिट निवेदकहरू विरुद्ध कानून विपरीत कुनै पनि कार्य नभएको भन्ने ब्यहोराको प्रत्यर्थी केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरोको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

१०. नेपाल बंगलादेश बैंक आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग मार्फत एन.वि.ग्रुपसँग सबन्धित कर्जाको छानबिन गरी पेस गरेको मिति २०६३।११।३ को प्रतिवेदनमा सो बैंकका तत्कालीन अध्यक्ष जीतबहादुर र अन्य रिट निवेदकहरू निजका परिवारका सदस्यहरू र एन.वी.ग्रुपमा आबद्ध छन् । निज जीतबहादुर समेतको संलग्नतामा सो बैंकबाट एन.वी. बात्रा हस्पिटल र ललितपुर इन्जिनियरिङ कलेजको नाममा ऋण जारी गर्दा नियम विपरीत ऋण जारी गरी सो कर्जाको उपयोग प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा एन.वी. समूहका सदस्यहरू जेन श्रेष्ठ, विनु श्रेष्ठ, पूर्णबहादुर श्रेष्ठ, लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठ समेतले दुरुपयोग गरेको भन्ने छानबिन प्रतिवेदन तथा विद्यमान कानून तथा तथ्यगत आधारबाट देखिएको हुँदा रिट निवेदकहरूको रिट निवेदन खारेजभागी भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने ब्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

११. प्रस्तुत रिट निवेदन इजलास समक्ष पेस भई सुनवाइ हुँदाको क्रममा रिट निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राधेश्याम अधिकारी, अधिवक्ताद्वय श्री मेघराज पोखरेल तथा श्री एगराज पोखरेलले गर्नु भएको बहस जिकिरको मुख्य बहस बुँदा निम्न रहेको छः

- (क) हरिसिद्धि इँटा तथा टायल कम्पनीको सहायक कम्पनी बात्रा हस्पिटल र ललितपुर इन्जिनियरिङ कलेजले बंगलादेश बैंकबाट कर्जा लिँदा हरिसिद्धि इँटा तथा टायल कम्पनीको ४१२ रोपनी जग्गामध्ये रू. १ अरब २० करोड मूल्य पर्ने ८१ रोपनी जग्गा सो कर्जा वापत धितो सुरक्षण राखिएको हो;
- (ख) दुबै ऋणी कम्पनीको परियोजनामा जग्गा अधिग्रहणको विवाद र स्थानीय व्यक्तिहरूको कारण परियोजना अघि बढ्न सकेन । परिणाम स्वरूप ऋण समयमा चुक्ता हुन नसक्दा सोही विषय समेतका कारणले नेपाल राष्ट्र बैंकले बंगलादेश बैंकको सञ्चालन आफ्ना हातमा लिई दुबै कम्पनीका ऋण प्रवाह र उपयोगका सम्बन्धमा छानबिनपछि निवेदकमध्येका बैंकका तत्कालीन अध्यक्ष जीतबहादुर श्रेष्ठलाई कारवाही स्वरूप विशेष सतर्कता अपनाई बैंकिङ कारोबार गर्न सचेत गराउने भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६४।४।४ मा निर्णय गरी बैंकको व्यवस्थापन फिर्ता गरेको हो;
- (ग) सोही कर्जाको सम्बन्धमा एक पटक यी निवेदक जीतबहादुरलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा १०० को उपदफा २ (क) बमोजिम सचेत गराउने सजाय गरिसकेको अवस्था र उक्त दुबै कम्पनीले मिति २०६१।५।११, मिति २०६१।३।२० मा समेत गरी तिन वटा कर्जा लिएको र सो चुक्ता गर्न नसकेको विषयमा सो कर्जा असुलीका लागि ऋण असुली न्यायाधिकरणमा नेपाल बंगलादेश बैंकले मिति २०७०।२।२२ मा मुद्दा दायर गरी विचाराधीन रहेको छ । साथै सो अघि मिति २०६९।९।२ मा सोही ऋणको विषयमा बैंकिङ कसुर ऐनको मुद्दा दायर गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले जाहेरी दरखास्त दर्ता गराएको थियो । मिति २०६१।३।२० र मिति २०६१।५।११ मा ऋण प्रवाह गर्दा र सोको दुरुपयोग भएको भन्ने कसुरका सम्बन्धमा २०६९।९।२ मा जाहेरी दरखास्त दर्ता भएको कार्य कानुन विपरीत छ;
- घ) बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १७ मा जाहेरी परेको छ महिनाभित्र मुद्दा चलाउनु पर्ने व्यवस्था भइरहेकामा जाहेरी दर्ता भएको एक वर्षसम्ममा पनि मुद्दा चलाएको अवस्था छैन;
- ङ) दुई ऋणी कम्पनीको ऋणको विषयमा नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल बंगलादेश बैंकको व्यवस्थापन मिति २०६३।७।२७ मा आफूले जिम्मा लिँदा नै जानकारीमा लिएको तथा सो समेत विषयमा तत्कालीन अध्यक्षलाई सजाय स्वरूप सचेत गराउने कारवाही गरिसकेपछि उक्त मिति २०६१ सालमा भए गरेको कुनै कार्यका लागि २०६४ सालमा लागु भएको बैंकिङ कसुर ऐन यसमा लागु नै नहुने अवस्थामा जाहेरी दिई, लिई सोको अनुसन्धानको लागि भनी एक वर्षभन्दा बढी समयसम्म सो ऋणसँग असम्बद्ध व्यक्ति यी रिट निवेदकहरूको सम्पत्ति रोक्का राख्ने पक्राउ गर्ने जस्ता कार्य गर्न नागरिक अधिकार ऐन समेतले प्रत्यर्थीहरूलाई अधिकार प्रदान गरेको नहुँदा रिट निवेदन माग बमोजिमको रिट आदेशहरू जारी गरिनु पर्दछ ।
१२. प्रत्यर्थी केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरोका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री गोविन्द उपाध्याय र नेपाल राष्ट्र बैंकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्तात्रय श्री रामहरि न्यौपाने, श्री रेशम आचार्य र श्री योगराज शर्माले गर्नु भएको बहसको मुख्य बहस बुँदा निम्न रहेको छ :
- क) ऋणी एन.वी. बात्रा हस्पिटल र ललितपुर इन्जिनियरिङ कम्पनी एन.वी. ग्रुपले स्थापना गरेको हरिसिद्धि इँटा कारखानाको सहायक कम्पनी जसमा एन.वी. ग्रुपका सदस्यहरू नै बंगलादेश

- बैंकका पनि पदाधिकारी सेयर होल्डर रहेको तथा ती कर्जा प्रवाह हुँदा साविकका पदाधिकारीलाई हटाई यी निवेदक जीतबहादुर समेतले कर्जा प्रवाहको निर्णय गरेको अवस्था छ;
- (ख) यी ऋणी कम्पनीको नाममा ऋण स्वीकृत गर्ने निवेदकमध्येका जीतबहादुर समेतले सो ऋण परियोजनामा नलगाई व्यक्तिगत तथा एन.वि. ग्रुपको अन्य कम्पनीको ऋण चुक्ता गर्न लगायतको कार्यमा दुरुपयोग गरेको अवस्था छ;
- ग) ऋणी कम्पनीमा आफू मातहतका कर्मचारीहरूलाई देखाई निवेदकहरूले ऋणको दुरुपयोग गरी निर्दोष कर्मचारीहरूलाई कालो सूचीमा राख्ने अवस्था पारी अन्याय गरेको अवस्था छ;
- घ) निवेदकहरूले नागरिक अधिकारमा बन्देज लगाएको भन्ने जिकिर लिँदैमा हुँदैन, Duty भनेको जहिले पनि Positive हुन्छ कसुर कायम हुन 'Actus reas र Mens rea' तथा mind र Hand को प्रयोग भएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले जाहेरी दिएको हो;
- ङ) निवेदकहरू बैंकिङ कसुरसँग सम्बद्ध कसुरमा संलग्न व्यक्तिहरू भएकाले सो मुद्दाको अनुसन्धानक लागि निजहरू उपर छानबिन गर्न निजहरूको सम्पत्ति रोक्का राख्नु पर्ने भएकाले निजहरूको रिट निवेदनको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, खारेज गरिनु पर्दछ ।
१३. प्रस्तुत रिट निवेदन तथा लिखित जवाफमा उल्लेख गरिएका तथ्य तथा मिसिल संलग्न प्रमाण कागज र विद्वान कानून व्यवसायीहरू तथा विद्वान सरकारी वकिलको बहस समेतलाई मध्यनजर गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निरूपण गरी रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नु पर्ने देखियो :
- (क) ऋणी कम्पनीहरूलाई प्रवाह गरिएको ऋणको सम्बन्धमा यी निवेदकहरू उपर अनुसन्धान गर्न खोजिएको बैंकिङ कसुरको वारदातको समयावधि बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ लागु हुन सक्ने समयावधिभित्रको हो होइन ? यी निवेदकहरू उपरको जाहेरी दरखास्त बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ को दफा ७ बमोजिमको अवधि र हदम्यादभित्र छ, छैन ? मुद्दाको अनुसन्धान र मुद्दा दायर गर्ने कार्य हदम्यादभित्र भएको छ, छैन ?
- (ख) कुनै कम्पनीको ऋणको दायित्व सञ्चालक वा सेयर होल्डरहरूमा विस्तार गर्न सकिन्छ सकिँदैन, ऋणी कम्पनीहरूको ऋणको दायित्व यी निवेदकहरूमा सर्न सक्छ, सक्तैन ?
- (ग) कुनै नागरिक विरुद्ध मुद्दा दायर नगरी निजहरूको सम्पत्ति रोक्का राख्न मिल्छ, मिल्दैन, बैंकिङ कसुरको अनुसन्धान प्रयोजनका लागि भनी यी निवेदकहरूको सम्पत्ति रोक्का राख्ने गरी प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंक र अन्य प्रत्यर्थीहरूको निर्णय तथा पत्राचार कानूनमा आधारित छ, छैन, प्रत्यर्थीहरूको निर्णय तथा कारवाही विरुद्ध नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ले निवेदकहरूको हक संरक्षण गर्छ, गर्दैन ?
१४. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सर्वप्रथम, ऋणी कम्पनीहरूलाई प्रवाह गरिएको ऋणको सम्बन्धमा यी निवेदकहरू उपर अनुसन्धान गर्न खोजिएको बैंकिङ कसुरको वारदातको समयावधि बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ लागु हुनसक्ने समयावधिभित्रको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, ऋणी कम्पनीहरूले नेपाल बंगलादेश बैंकबाट लिएको ऋण रकमबाट सोही बैंक समेतको कर्जा तिर्न प्रयोग गरेको, सोही बैंकको हकप्रद सेयर खरिद गर्न प्रयोग गरेको, कर्जाको निश्चित उद्देश्यभन्दा फरक प्रयोजनमा लगाई

कर्जा दुरुपयोग गरेको र कर्जाको साँवा ब्याज नतिरी अपलेखन समेत गरी गराई बैंकिङ स्रोत साधनको दुरुपयोग गरेको, बैंकलाई प्रत्यक्ष हानी नोक्सानी पुऱ्याई कसुरसँग सम्बन्धित कार्य भएको भन्ने लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । सो लिखित जवाफमा उल्लेख भए अनुसार ऋणी कम्पनीहरूको नाममा कर्जा प्रवाहको लागि निर्णय गर्दाको मिति २०६१।३।२४, मिति २०६१।३।२९, मिति २०६१।३।३० र मिति २०६१।४।५ मा उक्त बैंकिङ कसुरको कार्य भई नेपाल बंगलादेश बैंकको आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग मार्फत् एन.वी ग्रुपसँग सम्बन्धित कर्जाको छानबिन गरी पेस गरेको मिति २०६३।११।३ को प्रतिवेदनबाट देखिएको भन्ने प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफमा उल्लेख भएबाट निवेदकहरू विरुद्ध अनुसन्धान गर्न लागिएको बैंकिङ कसुरको वारदातको समयवधि मिति २०६१।३।२४ देखि प्रतिवेदन पेस भएको मिति २०६३।११।३ को बिचको हो भन्ने देखिन्छ । निवेदकहरूले गरेको भनिएको कसुरलाई समेटी तयार भएको प्रतिवेदनलाई नै निजहरू विरुद्धको कारवाहीको आधार मानिएको हुँदा सो प्रतिवेदन पेस भएको मिति (२०६३।११।३) पछिको अवधिमा भए गरेको कार्यलाई सो प्रतिवेदनले समेट्ने भन्ने हुन सक्ने ।

१५. उल्लिखित बैंकिङ कसुरको वारदात भएको भनिएको समयवधि र बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ लागु भएको अवधिलाई विचार गर्दा बैंकिङ कसुर ऐन २०६४ सालमा लागु भएको र उक्त वारदात सो ऐन लागु हुनुअघि अर्थात् २०६३ सालमै भएको भन्ने तथ्यमा विवाद हुन सक्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदकहरू विरुद्ध अनुसन्धान गर्न खोजिएको भनिएको अपराधको वारदात बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ लागु हुनुभन्दा पहिलाको भएको देखिएकाले सो ऐन अन्तर्गत उक्त वारदात सम्बन्धमा कारवाही चलाउन सक्ने भन्ने स्थापित न्यायको सिद्धान्तले समेत मिल्ने देखिँदैन ।
१६. यी निवेदकहरू उपरको जाहेरी दरखास्त बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ को दफा ७ बमोजिमको अवधि र हदम्यादभिन्न छु छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, यी निवेदक उपर मुद्दा चलाउनका लागि अनुसन्धान गर्न खोजिएको मुद्दाको वारदात बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ लागु हुनुपूर्वको २०६१ सालदेखि २०६३ सालसम्मको समयवधिको हो भन्ने देखिएको अवस्थामा उक्त वारदातको समयवधिमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ लागु भइरहेको र सो ऋणी कम्पनीहरूको ऋण प्रवाह सम्बन्धी कार्य फौजदारी अपराधको वर्गमा रहने गरी उक्त ऐनहरूले व्यवस्था गरेको देखिँदैन । यद्यपि, उक्त ऋण प्रवाह सम्बन्धी विषय समेतमा ऋण प्रवाह गर्ने नेपाल बंगलादेश बैंकले आफूले ऐन बमोजिम पूरा गर्नु पर्ने दायित्व पूरा गर्न नसकेको वा निक्षेपको अहित हुने कार्य गरेको भन्ने आधारमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनको दफा ८६ बमोजिम उक्त नेपाल बंगलादेश बैंकको सञ्चालक समिति निलम्बन गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले उक्त बैंकलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिनुको साथै उक्त ऋणी कम्पनीहरूलाई समेत कर्जा प्रवाहमा भएको कमजोरीका सम्बन्धमा सोही ऐनको दफा १०० (२) को (क) बमोजिम सो बंगलादेश बैंकका तत्कालीन अध्यक्ष तथा रिट निवेदक मध्येका जीतबहादुर श्रेष्ठलाई सजाय स्वरूप सचेत गराइने भन्ने निर्णय समेत नेपाल राष्ट्र बैंकबाट भएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ । ऋणी कम्पनीहरूलाई प्रवाह भएको कर्जा र सो कर्जा सम्बन्धी प्रश्नमा तत्कालीन समयमा आकर्षित हुने

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन अन्तर्गत नै कारवाही भइसकेको भन्ने देखिन्छ भने निज निवेदकमध्येका जीतबहादुर बाहेकका रिट निवेदकहरूको सम्बन्धमा निजहरू उक्त बैंकका सञ्चालक वा पदाधिकारी भएको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएको छैन, साथै निजहरू उपर विगतमा कारवाही भएको भन्ने समेत देखिँदैन ।

१७. उपर्युक्त उल्लिखित तथ्यगत अवस्थाका कारण बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ सो ऐन लागु हुन सक्ने देखिँदैन । उक्त ऐन अस्तित्वमा आएपछि भए गरेको बैंकिङ कसुर अपराधमा सो ऐनको दफा ७ ले वारदात भएको कुरा थाहा पाएको मितिले एकवर्षभित्र जाहेरी दिइसक्नु पर्ने र त्यसरी जाहेरी परेको मितिले छ महिनाभित्र अदालतमा मुद्दा दायर गरिसक्नु पर्ने भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।
१८. प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेखित ऋणी कम्पनीहरूलाई प्रवाह गरिएको ऋणकै सम्बन्धमा यदि बैंकिङ कसुर हुने वारदात उक्त ऐन लागु भएपछिको अवधिमा भएको रहेछ भने पनि वारदात भएको भनिएको मितिले थाहा पाएको एक वर्षभित्र जाहेरी दिएको र जाहेरी परेको छ महिनाभित्रको अवधिमा मुद्दा दायर भइसक्नु पर्ने भन्ने बैंकिङ कसुर ऐन, २०६४ को दफा ७ को बाध्यात्मक अवस्था रहन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा वारदात २०६१ सालदेखि २०६३ सालको विचको अवधिसम्ममा भएकामा सोको जाहेरी मिति २०६९।९।२ मा परेको तथा सो मितिले छ महिना अर्थात मिति २०७०।३।१ गतेसम्ममा मुद्दा दायर भइसक्नु पर्नेमा प्रत्यर्थी केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरोले अनुसन्धान कार्य समेत पूरा गरेको भन्ने देखिँदैन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा ऐनको हदम्यादभित्र जाहेरी नदिई अवधि नाघेपछि परेको जाहेरी र हदम्यादभित्र मुद्दा दायर नै नभएको अवस्था विद्यमान रहेको देखिन्छ ।
१९. कुनै कम्पनीको ऋणको दायित्व सञ्चालक वा सेयर होल्डरहरूमा विस्तार हुन सक्छ सक्दैन, ऋणी कम्पनीको ऋणको दायित्व यी निवेदकहरूमा सर्न सक्छ सक्तैन भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ७ ले कम्पनी अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र सङ्गठित संस्था हुने र कम्पनीले कम्पनी ऐनको अधीनमा रही व्यक्ति सरह सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, राख्ने, बिक्री गर्ने र आफ्नो नामबाट नालेस उजुर गर्ने र कम्पनी उपर पनि अरूको नालेस उजुर लाग्ने व्यवस्था हुनुका साथै कम्पनीको ऐनको दफा ८ ले कम्पनीको कारोवारका सम्बन्धमा सेयर धनीको दायित्व निजले खरिद गरेको वा खरिदको कबोल गरेको सेयरको अधिकतम हदसम्म मात्र सीमित रहने भन्ने व्यवस्था गरेबाट कम्पनीले लिएको ऋणको दायित्व सेयर धनीमा विस्तारित गर्न नसकिने देखिन्छ । त्यसै गरी कम्पनीका सञ्चालकको दायित्व र जवाफदेहिता सम्बन्धी कम्पनी ऐन, २०६३ दफा ९९ ले कुनै सञ्चालकले कम्पनीको कामको सन्दर्भमा व्यक्तिगत फाइदा लिएमा सो रकम ऋण सरह निजबाट भराइलिन पाउने भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । यद्यपि कम्पनीले लिएको ऋणका सम्बन्धमा सञ्चालकमा ऋणको दायित्व विस्तार गर्न सक्ने व्यवस्था कम्पनी ऐनले गरेको देखिँदैन । यस कानुनी पृष्ठभूमिमा ऋणी कम्पनीहरूको सञ्चालकका रूपमा नरहेका निवेदकहरू ऋणी कम्पनीहरूको सेयर धनीका रूपमा मात्र पनि रहेका छन् भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिँदैन । यसरी ऋणी कम्पनीको सेयर धनी समेत नरहेका यी निवेदकहरू उपर सो कम्पनीहरूको ऋणको दायित्व निजहरूमा सर्न सक्ने भन्ने देखिँदैन ।

२०. अब कुनै नागरिक विरुद्ध मुद्दा दायर नगरी निजहरूको सम्पत्ति रोक्का राख्न सकिन्छ, सकिँदैन भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८० ले कुनै पनि किसिमको कसुरको अनुसन्धानको सिलसिलामा समेत कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाको नामको बैंक खाताबाट कुनै पनि किसिमले भुक्तानी दिन वा रकमान्तर गर्न नपाउने गरी खाता रोक्का राख्न राष्ट्र बैंकले निर्देशन दिनसक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उपर्युक्त उल्लिखित ऐनको व्यवस्थालाई विचार गर्दा कुनै व्यक्तिको बैंक खाता रोक्का राख्न कुनै पनि अपराधको विषयमा कानून बमोजिमको जाहेरी दरखास्त दर्ता भई कानून बमोजिम अनुसन्धान भइरहेको अवस्थामा कुनै व्यक्तिको बैंक खाता रोक्का राख्ने कार्य उक्त भइरहेको अनुसन्धानको महत्त्वपूर्ण भाग हुने रहेछ भने सो रोक्का राख्न कानूनले अनुमति दिएको देखिन्छ । कुनै कार्यलाई तत्कालीन कानूनले अपराध भनी परिभाषित नगरेका कार्यको विषयमा त्यस्तो कार्य भइसकेपछि बनेको कानूनको हवाला दिँदै दायर गरेको जाहेरीको आधारमा कुनै व्यक्तिको बैंक खाता रोक्का राख्ने अधिकार प्रचलित कानूनले कसैलाई पनि प्रदान गरेको देखिँदैन । कुनै समयमा कुनै कार्य भएको रहेछ भने त्यस्तो कार्य भएको समयमा सो कार्य आर्थिक दायित्वको विषय रहेछ तर सो कार्यलाई आपराधिक दायित्वको विषय भनी तत्कालीन कानूनले मानेको रहेनछ भने त्यस्तो विगतको गैरआपराधिक कार्यको हवाला दिँदै कसैको नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६, १०, ११ र १२ द्वारा प्रदत्त अधिकारहरू कानूनको दृष्टिमा समानता र कानूनको समान संरक्षण, नेपाल राज्यभर विना रोकटोक घुमफिर गर्ने, सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने बेचबिखन गर्ने, कुनै पेसा, रोजगार उद्योग वा व्यापार गर्ने, तत्काल प्रचलित नेपाल कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरे बापत कुनै सजाय नहुने र कुनै व्यक्ति उपर एकै अपराधमा एक पटकभन्दा बढ्ता मुद्दा नचलाइने र दण्ड सजाय नगरिने भन्ने यी कानूनद्वारा संरक्षित नागरिकको हक भएकाले तिनको विपरीत हुने गरी राज्यका निकायहरूले स्वेच्छाचारी रूपमा कार्य गर्न सक्ने गरी कुनै कानूनले छुट दिएको भन्ने देखिँदैन ।
२१. प्रस्तुत रिट निवेदनमा बैंकिङ कसुरको अनुसन्धान प्रयोजनको लागि भनी यी निवेदकहरूको सम्पत्ति रोक्का राख्ने गरी नेपाल राष्ट्र बैंक समेतका प्रत्यर्थीहरूको निर्णय तथा पत्राचार कानूनमा आधारित छ छैन भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, सर्वप्रथम नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्यर्थी केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरोलाई लेखेको पत्र सहितको जाहेरी दरखास्त नै पहिले कानूनद्वारा अपराध नमानिएको कार्यलाई पछि अपराध मानिएको विषयमा पश्चातदर्शी प्रभाव हुने गरी दायर गरेको देखिएकाले त्यस्तो पश्चातदर्शी जाहेरीको अस्तित्व नै शून्य बराबरको रहने तथा त्यस्तो शून्यताको जाहेरीलाई आधार बनाई अन्य प्रत्यर्थीबाट भएका गरेका थप कार्य कानून अनुकूल छन् भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन । नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ले कानूनको दायराभन्दा बाहिर गई गरिने स्वेच्छाचारी नियन्त्रण विरुद्ध नागरिकको स्वतन्त्रता र कानूनको समान संरक्षणलाई प्रत्याभूत गरेको अवस्थामा यी निवेदकहरूको सम्पत्ति र स्वतन्त्रतालाई प्रत्यर्थीहरूले कानूनद्वारा बाहेक कुण्ठित र नियन्त्रित गर्न सकिने भन्ने देखिँदैन ।
२२. तसर्थ, उल्लिखित तथ्य र प्रमाणको विवेचनाबाट निवेदकहरूको माग बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंक सुपरीवेक्षण विभागबाट नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागलाई मिति

२०६९।९।२ मा लेखेको पत्र, सो सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट भए गरेका टिप्पणी, आदेश, निर्णय लगायतका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर भई निवेदकहरूलाई बैंकिङ कसुरमा गर्न खोजिएको छानबिन अनुसन्धान लगायतको कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिदिएको छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

- (क) प्रस्तुत आदेशको जानकारी सहित यस अदालतको आदेशमा चित्त नबुझे ऐनका म्याद ३५ दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी विपक्षीलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु ।
- (ख) प्रस्तुत आदेशको विद्युत्तीय प्रति अपलोड गरी सोको निस्सा फैसलाको पिठमा जनाइदिनु ।
- (ग) प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लागत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(रत्नबहादुर बागचन्द)

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(थीरबहादुर कार्की)

न्यायाधीश

फैसला तयार गर्न सहयोग गर्ने

इजलास अधिकृत : दीपक भण्डारी

कम्प्युटर टाइप गर्ने : नारायणप्रसाद आचार्य

इति सम्बत् २०७१ साल वैशाख १५ गते रोज २ शुभम्.....

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त वाणिज्य इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री शिवराज अधिकारी
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद बगाले
आदेश

सम्बत् २०७० सालको मुद्दा नं. ०७०-WO-०१०९

इजलास नं. : २

निर्णय नं. : १३०

मुद्दा : उत्प्रेषण परमादेश ।

नेपाल सरकार कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालय द.नं. १०९७८८/ २०६९।११।०४ तथा दर्ता **निवेदक**
कायम रहेको वीरगंज उ.न.पा.वडा नं. १८ मा रजिष्टर्ड कार्यालय भएको नेपाल इको भेन्चर
टायर रिसाइक्लिङ प्रा.लि.का तर्फबाट तथा आफ्नो हकमा समेत अख्तियार प्राप्त ओमकुमार
दाहाल..... १

विरुद्ध

उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं ..... १ **विपक्षी**
महानिर्देशक, उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं १
विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्राय, सिंहदरवार काठमाडौं..... १
सचिव, विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय, सिंहदरवार काठमाडौं..... १

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भई नियमानुसार
पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. निवेदक कम्पनी नेपाल इको भेन्चर टायर रिसाइक्लिङ प्रा.लि. प्रचलित कम्पनी ऐन, २०६३
अन्तर्गत नेपाल सरकार कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालय, त्रिपुरेश्वरमा मिति २०६९।११।०४ मा दर्ता
भई औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १० बमोजिम उद्योग विभागमा समेत Crumb
Rubber Fuel oil, Carbon Black, Steel Wire/Pyrolysis Gas-for Captive Use बनाउने उद्देश्यले
दर्ता रहेको उद्योगमा शत प्रतिशत विदेशी लगानी रहेको छ । कम्पनीलाई विदेशी लगानी स्वीकृति
पत्र तथा उद्योग दर्ता प्रमाण पत्रमा उल्लिखित उद्देश्य तथा क्षमता अनुरूपको उत्पादन अरूलाई
पीरमर्का नपर्ने गरी वातावरण दूषित नहुने गरी बारा जिल्ला सिमरा गा.वि.स. वडा नं ३ मा उद्योग
स्थापित रहेको र Waste to No Waste सिद्धान्तले अभिप्रेरित प्रस्तुत उद्योग सञ्चालन भएमा नेपालको
औद्योगिक आत्मनिर्भरता बढ्नुको साथ साथै सयौं व्यक्तिले रोजगारी पाउने र मुलुकको राजस्व
लक्ष्य प्राप्तिसमा समेत उल्लेखनीय सघाउ पुग्ने तथ्य निर्विवाद छ । यसरी उद्योग सञ्चालनका लागि

स्वीकृत भई उद्योगका लागि आवश्यक पर्ने मेसिन समेत आयात गरी Installation को कार्य सम्पन्न भए पश्चात उद्योग विभाग समक्ष Cramb Rubber को कच्चा पदार्थ Used Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्न सिफारिस तथा अनुमतिका लागि विपक्षी मन्त्रालय समक्ष निवेदन गरेकामा पुराना Used and Scrap Tyre प्रशोधन गर्दा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने हुँदा प्रतिबन्धित सूचीमा संलग्न भई यस मन्त्रालयको मिति ०७०।३।१० को सचिव स्तरीय निर्णय अनुसार Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्न नमिल्ने भनी विपक्षी मन्त्रालयले राय पठाए पश्चात यस उद्योगले आयात गर्न लागेको टायरको जाँचपास नभई पैठारी हुन नसकी उद्योग सञ्चालनमा आउन नसकी निवेदकलाई आर्थिक भार पर्न गएको छ । विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको उक्त २०७०।३।१० को निर्णय तथा च.नं. ४६३३ मिति २०७०।३।११ को मन्त्रालयको पत्र र सो पश्चात विपक्षी उद्योग विभागको मिति २०७०।३।२३ को पत्र बदर नभएसम्म उद्योग सञ्चालनमा आउन सक्ने अवस्था छैन । वैज्ञानिक एवं वस्तुनिष्ठ रूपमा पुराना टायर Recycle गर्दा वातावरणमा कुनै किसिमको उल्लेखनीय प्रभाव पाउँदैन । वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने सम्पूर्ण कार्य रोक्न सक्ने क्षमता कसैको नरहेकाले नै वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कार्यलाई नियन्त्रण गर्न खोजिएको हो । Basel Convention लगायत वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ एवं ऐ. नियमावलीले प्राप्त गर्न खोजेको उद्देश्य पनि त्यही हो । उद्योगलाई अनुमति एवं स्वीकृति प्रदान गर्दाका बखत हुँदै नभएको शर्त बन्देज अर्थात खुला रहेको वस्तुको आयातमा हठात पारी विपक्षी सचिवज्यूबाट गैरकानुनी निर्णय गरी प्रतिबन्ध लगाउने विपक्षी मन्त्रालयको कार्य वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २ (झ) र ७ (३) समेतको विपरीत छ । विपक्षीको उपरोक्त गैरकानुनी निर्णय र उल्लिखित विषयलाई प्रभावित गर्ने, पार्ने विपक्षीहरूको सबै पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पूर्ण क्षमतामा उद्योग सञ्चालन गर्नका लागि मुख्य कच्चा पदार्थको रूपमा प्रयोग हुने Use and Scrap Tyre विदेशबाट आयात पैठारी गर्नमा कुनै किसिमको रोक नलगाउनु तथा आयात इजाजत दिनु, प्रदान गर्नु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

२. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको निवेदन माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण भए सबुद प्रमाण सहित आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पाटन मार्फत लिखित जवाफ सहित उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई आदेशको प्रतिलिपि समेत साथै राखी म्याद जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु । निवेदकले अन्तरिम आदेश समेत माग गरेकामा निवेदनको विषयवस्तुलाई हेर्दा दुबै पक्ष राखी छलफल गर्न उपयुक्त देखिएकाले मिति २०७०।५।१०।२ मा अन्तरिम आदेशको छलफलमा उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना जारी गरी निवेदकलाई समेत सोही मितिको पेसी तारेख तोकी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७०।४।२८ मा भएको आदेश ।
३. यसमा निवेदकले आफूले सञ्चालन गर्ने उद्योगको विपक्षी उद्योग विभागबाट अनुमति लिँदा Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गरिने कुराको समेत अनुमति लिएको प्रमाण पेस गर्न सकेको नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो लागेका बखत ठहरे बमोजिम हुने गरी हाल निवेदन माग बमोजिम

अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । कानून बमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७०।५।१३ मा भएको आदेश ।

४. विपक्षी निवेदकले आफ्नो स्वीकृत IEE Report मा कच्चा पदार्थ स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने भनी उल्लेख गर्नु भएकामा हाल आएर वातावरणमा नकारात्मक असर पार्ने गरी त्यस्ता Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्ने अभिप्राय राख्नु भएकाले उद्योग स्थापना गर्ने निजको उद्देश्य नै दूषित मनसायबाट प्रेरित भएको र नेपाललाई फोहोर थुपार्ने Dumping Site मा परिणत गर्ने उद्देश्य समेत रहेको देखिँदा निजको निवेदन कानून सम्मत देखिँदैन । कुनै पनि उद्योगले उद्योग दर्ताको प्रमाण पत्र प्राप्त गर्नु मात्र सो उद्योग सञ्चालनमा आउनुको वैधानिक कारण बन्न सक्दैन । त्यस्तो उद्योग र उद्योगले उत्पादन गर्ने सेवा वा वस्तुले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रभाव पार्न समेत हुँदैन । प्रस्तावित उद्योगले उत्पादन गर्ने भनिएको Crumb Rubber तथा Oil ले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रभाव पार्ने भएकाले त्यस्तो उद्योग वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र तत्सम्बन्धी नियमावली, २०५४ ले निर्दिष्ट गरे बमोजिम वैधानिक मान्न सकिँदैन । नेपालमा Scrap जन्य धातुहरू लगायत Scrap Plastic र Recycles granulas तथा वायु प्रदूषण हुने अर्थात वायु प्रदूषणमा वृद्धि हुने वा वायु प्रदूषण गर्न सक्ने मोटरको Engine को Pump, Cylinder piston Head जस्ता पुराना सामान समेत आयात गर्न प्रतिबन्धित रहेका छन् । उद्योगहरूलाई उद्योगको कच्चा पदार्थका रूपमा आवश्यक पर्ने Lead Scrap, Lead Skimming, Lead Ash Lead Cyclone, Lead Dust र Zinc Scrap, Zinc Skimming, Zinc Ash, Zinc Cyeler, Zinc Dross, Zinc Dust आदि पनि आयात गर्न दिइएको छैन । Used and Scrap Tyre मा Zinc, Lead, Arsenic, Cadmium लगायतका विभिन्न Cancer गराउने घातक तत्व रहेका हुन्छन् । निवेदक आफैले उल्लेख गरे अनुसार Scrap Tyre मा १% zinc, ०.००१% Cadmium र ०.००५% Lead हुन्छ । तर ठुलो परिमाणमा Scrap Tyre भित्र्याउँदा यही सानो परिमाणको Zinc, Cadmium र Lead, जस्ता अत्यन्त हानिकारक धातुका यौगिकहरू जम्मा भई वातावरण र मानव स्वास्थ्यमा अत्यन्त प्रतिकूल असर पार्ने कुरा प्रस्ट छ । Basel Convention ले पनि Annex-1 मा Categories of waste to be controlled भनेर waste stream, waste having as constituents आदि उल्लेख गरी पारवहन एवं पैठारीमा नियन्त्रण गरेको छ । आयातित पुराना Used and Scrap Tyre रिसाइक्लिड गर्दा अत्यधिक वायु प्रदूषण बढी वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने भई नेपाल फोहोरको Dumping Site हुने भएको र Used and Scrap Tyre बाल्दा, जलाउँदा (Pyrolysis) निस्कने slag एवं Fly Ash मा विभिन्न प्रकृतिका र किसिमका Heavy Metal तथा Carcinogenic waste उत्सर्जन भई वातावरणमा प्रतिकूल हास आउने समेत भएकाले सो Used and Scrap Tyre पैठारी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने गरी वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारबाट मिति २०७०।०३।१० मा निर्णय भएकाले निवेदन दाबी तर्कसङ्गत र औचित्यपूर्ण देखिँदैन । स्वीकृत IEE Report मा उद्योगको सञ्चालन Pyraolysis Process बाट गरिने ब्यहोरा उल्लेख भएको र उक्त Process मा प्रशस्त मात्रामा स्वास्थ्य र वातावरणीय दृष्टिकोणबाट हानिकारक रासायनिक पदार्थहरू उत्पादन हुने भएको तथा १० लाख वटा टायरलाई Pyrolysis गर्दा २ लाख Liter run-off oil निस्कने (Basel Convention

UNEP/CHW/10/16 Add.1/ rev.1) र यसको उचित व्यवस्थापन नभएमा जल प्रदूषण लगायत यसले वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न जाने हुन्छ । तर IEE Report मा उक्त तेल bulk Quantity मा निस्कने र बेच्ने कुरा मात्र उल्लेख भएको हुनाले यसलाई वातावरण मैत्री व्यवस्थापन भन्न नसकिने हुँदा समेत निवेदन दावी भ्रमपूर्ण देखिन्छ । तसर्थ निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको विपक्षी विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयका तर्फबाट एवं आफ्ना हकमा समेत उक्त मन्त्रालयका सचिव डा. सोमलाल सुवेदीको लिखित जवाफ ।

५. विपक्षी नेपाल इको भेन्चर टायर रिसाइक्लिड प्रा.लि.ले उद्योग दर्ता क्रममा यस विभाग समक्ष पेस गरेको IEE प्रतिवेदनमा उद्योगलाई आवश्यक पर्ने Raw Materials स्वदेशबाटै उपलब्ध गराउने भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । उल्लेख भए विपरीत सो प्रा.लि. ले टायर रिसाइक्लिड गर्न आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्न यस विभाग समक्ष सिफारिस माग गरेकामा त्यस्ता प्रकृतिका उद्योगहरूलाई सो कच्चा पदार्थ विदेशबाट आयात गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा यस विभागबाट विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको राय माग गरिएकामा सो मन्त्रालयको च.नं. ४६३३ मिति २०७०।०३।११ को पत्रबाट "पुराना Used and Scrap Tyre प्रशोधन गर्दा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने हुँदा प्रतिबन्धित सूचीमा संलग्न भई यस मन्त्रालयको मिति २०७०।०३।१० को निर्णय अनुसार (सचिव स्तरीय) Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्न नमिल्ने राय पठाइएको ब्यहोरा अनुरोध छ भनी राय प्राप्त भए पश्चात यस विभागबाट मिति २०७०।३।२० मा निवेदक नेपाल इको भेन्चर टायर रिसाइक्लिड प्रा.लि. लाई Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्न सिफारिस गर्न नमिल्ने भनी निर्णय भएको हो । यसरी वातावरण संरक्षण गर्ने उद्देश्यबाट कानुन बमोजिम गरिएको निर्णयलाई कानुन विपरीत निर्णय भएको भनी विपक्षीले सम्मानित अदालतमा गरेको रिट निवेदनमा कुनै सत्यता नरहेकाले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने उद्योग विभाग समेतका तर्फबाट महानिर्देशक ध्रुवलाल राजवंशीको लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

६. नियमानुसार साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो ।
७. रिट निवेदकको तर्फबाट रहनु भएका वरिष्ठ विद्वान अधिवक्ता श्री अनिलकुमार सिन्हा र विद्वान अधिवक्ता श्री रमणकुमार कर्णले निवेदक कम्पनी इको भेन्चर टायर रिसाइक्लिड प्रा.लि. कानुन बमोजिम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय र उद्योग विभागमा समेत दर्ता भएको छ । यो उद्योग Waste to no waste सिद्धान्तले अभिप्रेरित भई वारा जिल्लाको सिमरामा Crumb Rubber Fuel Oil, Carbon Black, steel wire /pyrolysis Gas for captive ude बनाउने उद्देश्यले स्थापित भएको हो, यस उद्योगलाई प्राप्त स्वीकृतिमा Pyrolysis Gas समेत रहेको भए तापनि प्रथम चरणमा ३००० MT Crumb Rubber को मात्र उत्पादन गर्ने उद्देश्य रहेकाले सोका लागि Installation को कार्य सम्पन्न भएको छ, उद्योगका लागि आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ Used and Scrap, Tyre विदेशबाट

- आयात गर्न उद्योग विभाग समक्ष सिफारिस तथा अनुमति माग गरेकामा विभागले विपक्षी विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको राय प्रतिक्रिया मागेको र उक्त मन्त्रालयबाट पुराना Used and Scrap Tyre प्रशोधन गर्दा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने हुँदा प्रतिबन्धित सूचीमा संलग्न भई उक्त कच्चा पदार्थ विदेशबाट आयात गर्न नमिल्ने भनी मिति २०७०।३।१० मा निर्णय भएको र सोही अनुरूप उक्त कच्चा पदार्थहरू विदेशबाट आयात गर्न नमिल्ने भनी उद्योग विभागबाट मिति २०७०।३।२० मा निर्णय भएका कारण सो उद्योगले आयात गर्न लागेको Used and Scrap Tyre भन्सारमा जाँचपास नभई पैठारी हुन नसकी उद्योगलाई आर्थिक भार पर्नुका साथै उद्योग सञ्चालन हुन नसक्ने अवस्थामा पुगेको छ। तसर्थ विपक्षीहरूको मिति २०७०।३।१० र २०७०।३।२० को गैरकानुनी निर्णयहरू तथा उक्त निर्णयसँग सम्बन्धित पत्रहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी विपक्षीहरूको नाउँमा निवेदक उद्योगको लागि चाहिने कच्चा पदार्थ Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात पैठारी गर्न कुनै किसिमको रोक नलगाई आयात इजाजत प्रदान गर्नु भन्ने समेतको परमादेश जारी हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नु भएको र विपक्षी उद्योग विभाग तथा विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयका तर्फबाट उपस्थित पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पाटनका उपन्यायाधिवक्ताद्वय श्री शम्भु गौतम र उमाकान्त पौडेल समेतले निवेदक उद्योगको स्वीकृत प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन (IEE) मा स्वदेशका स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने कच्चा पदार्थहरू (Raw Materials) प्रयोग गर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ, सोको विपरीत निवेदक उद्योगले कच्चा पदार्थ (Used and Scrap Tyre) विदेशबाट आयात गर्न अनुमति मागेका कारणबाट विवाद उत्पन्न भएको हो, त्यस्तो अनुमति दिन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा उद्योग विभागले विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय समक्ष राय प्रतिक्रिया माग गरेकामा उक्त मन्त्रालयले वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न जाने विभिन्न कारणहरू सहित उल्लेख गरी अनुमति दिन नमिल्ने निर्णय गरेको छ, वातावरणमा पर्न सक्ने प्रतिकूल असरलाई के कस्तो नीति तथा मापदण्ड बनाई लागु गर्ने भन्ने विषयको अध्ययन तथा अनुगमन र नियन्त्रण गर्ने विशेषज्ञता तथा जिम्मेवारी वातावरण मन्त्रालयको नै हो, उद्योग विभागले निवेदकले माग गरे बमोजिमको अनुमति सिधै दिन नसक्ने हुँदा उक्त मन्त्रालयको नीति निर्णय र निर्देशन अनुरूप कच्चा पदार्थ विदेशबाट आयात गर्ने इजाजत प्रदान नगरेको हो, सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी राज्यले वातावरण जोगाउन संरक्षकत्वको भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ने हुन्छ र प्रचलित वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उद्योग विभाग तथा वातावरण मन्त्रालयबाट भए गरेका निर्णयहरू कानुन सम्मत नै हुँदा निवेदकको माग बमोजिम रिट जारी गर्नु पर्ने अवस्था नहुँदा निवेदन दाबी खारेज हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।
८. निवेदकको निवेदन मागदाबी, विपक्षीहरूका तर्फबाट परेको लिखित जवाफ तथा दुबै पक्षबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकिरहरू समेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था विद्यमान छ छैन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।
९. अब निर्णयार्थ विचार गरी हेर्दा निवेदक नेपाल इको भेन्चर टायर रिसाइक्लिन प्रा.लि. Used and Scrap Tyre जस्ता पुराना कच्चा पदार्थहरूको प्रयोग गरी Crumb Rubber, Fuel Oil, Carbon

Black, Steel Wire/Pyrolysis Gas-For Capative Ude बनाउने उद्देश्यले प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन (IEE) समेतको प्रक्रिया पुरा गरी विधिवत् दर्ता भएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । त्यसै गरी उद्योग दर्ता गर्ने क्रममा निवेदक कम्पनीले उद्योग विभाग समक्ष पेस गरेको IEE प्रतिवेदनमा उद्योगलाई आवश्यक पर्ने Raw Materials स्वदेशबाटै उपलब्ध गराउने भन्ने उल्लेख गरेको तथ्यलाई निवेदकले प्रस्तुत निवेदनमा नकार्न सकेको पाइँदैन । सोका विपरीत उद्योगका लागि आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्ने उद्देश्यले भारत कोलकत्ता र भन्सार कार्यालय वीरगन्जबाट त्यस्ता कच्चा पदार्थहरू छुटाउने क्रममा उद्योग विभागको आयात इजाजत आवश्यक परेको भनी आयात इजाजतको सिफारिस तथा अनुमति माग गरेकामा निवेदकको माग बमोजिम आयात इजाजत दिँदा वातावरणमा विभिन्न किसिमका प्रतिकूल असर पर्न जाने भनी विपक्षी उद्योग विभाग र विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयले आयात इजाजत नदिएको अवस्था देखिन्छ ।

१०. विपक्षीहरूबाट माग बमोजिमको आयात इजाजत प्राप्त नभएपछि विपक्षीहरूको मिति २०७०।३।१० र २०७०।३।२० को निर्णयहरूलाई चुनौति दिई निवेदकले प्रस्तुत रिट दायर गरेको अवस्था देखियो । निवेदकले आफ्नो निवेदन व्यहोरामा आफ्नो देशमा खपत भएको Tyre मा Zinc, Lead, Arsenic, Cadmium नहुने र विदेशबाट आयातित पुराना Tyre मा उक्त तत्वहरू हुने भन्ने विपक्षीहरूको निर्णय पूर्वाग्रही छ, Environment Friendly तथा मानवीय स्वास्थ्यलाई उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव नपर्दा Transboundry Movement गर्न हुने भनी Basel Convention ले समेत सुविधा प्रदान गरेको छ, उद्योग विभागले स्वीकृत गरेको IEE Report बाट समेत निवेदकको उद्योग वातावरण मैत्री रहेको छ, वातावरणमा उल्लेखनीय नकारात्मक प्रभाव (Significant Adverse Impact) को कार्यलाई मात्र वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ मार्फत रोकथाम एवं नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था छ, विपक्षी उद्योग विभागले उद्योग दर्ता गर्ने र IEE मा उल्लेख भएका कच्चा पदार्थहरू (पुराना तथा Used Tyre) को आयात एवं पैठारीमा रोक लगाउने विपक्षीहरूको कार्य न्यायोचित छैन, कच्चा पदार्थ आयातमा रोक लगाई अनुमति नदिनु भनेको उद्योगलाई कानून विपरीत एवं अप्रत्यक्ष रूपमा उद्योग बन्द गर भन्नु सरह भएकाले विपक्षी विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको एवं उद्योग विभागको निर्णय तथा पत्राचारको कार्य वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २ (झ) र ७ (३) समेतको विपरीत रहेकाले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी माग बमोजिमको आयात इजाजत दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकको मूल दावी रहेको पाइन्छ ।

११. निवेदकले चुनौति दिएका प्रश्नहरूका सन्दर्भमा विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा, निवेदकको स्वीकृत IEE Report मा उद्योगको सञ्चालन Pyrolysis Process (जलाउने तथा बल्ने प्रक्रिया) बाट गरिने उल्लेख भएको र उक्त प्रक्रियाबाट प्रशस्त मात्रामा स्वास्थ्य र वातावरणीय दृष्टिकोणबाट हानिकारक रासायनिक पदार्थहरू उत्पादन हुने भएको तथा १० लाख वटा टायर जलाउँदा २ लाख Liter Run-off Oil निस्कने (Basel Convention UNEP/CHW/10/16. Add.1/rev.1) र यसको उचित व्यवस्थापन नभएमा जल प्रदूषण लगायत यसले

वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न जाने हुन्छ । तर IEE Report मा उक्त तेल Bulk Quantity मा निस्कने र बेच्ने कुरा मात्र उल्लेख भएका हुनाले यसलाई वातावरण मैत्री व्यवस्थापन भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन दाबी भ्रमपूर्ण छ । प्रस्तावित उद्योगले उत्पादन गर्ने भनिएको Crumb rubber तथा Oil ले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रभाव पार्ने भएकाले यस्तो उद्योग वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र तत्सबन्धी नियमावली, २०५४ ले निर्दिष्ट गरे बमोजिम वैधानिक मान्न सकिँदैन । निवेदकले IEE Report मा कच्चा पदार्थ स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने भनि उल्लेख गरेकामा हाल आएर विदेशबाट आयात गर्ने इजाजत माग गरेबाट उद्योग स्थापना गर्ने उद्देश्य नै दूषित मनसायबाट प्रेरित रहेको भन्ने जिकिर लिएको पाइयो ।

१२. त्यसै गरी Used and Scrap Tyre मा Zinc Lead, Arsenic, Cadmium लगायतका विभिन्न Cancer गराउने घातक तत्व रहने हुँदा नेपालमा Scrap Plastic र Recycles granulas तथा वायु प्रदूषण हुने तथा वायु प्रदूषण वृद्धि हुने वा प्रदूषण गर्न सक्ने मोटरका Engine को Pump, Cylinder Piston Head जस्ता पुराना सामान समेत आयात गर्न प्रतिबन्धित रहेका र उद्योगहरूलाई कच्चा पदार्थका रूपमा आवश्यक पर्ने Lead Scrap, Lead skimming, Lead Ash, Lead Cyclone Lead Dust र zinc Scrap, Zinc Skimming, Zinc Ash, Zinc Cycler, Zinc Dross, Zinc Dust आदि समेत आयात गर्न दिइएको छैन । निवेदकले समेत Scrap Tyre मा १% Zinc, 0.001% Cadmium र ०.००५% Lead का तत्वहरू हुने तथ्यलाई निवेदनमा स्विकारेको देखिन्छ । तसर्थ ठुलो परिमाणमा Scrap Tyre भित्र्याउँदा माथि उल्लिखित अत्यन्त हानिकारक धातुका यौगिक जम्मा भई वातावरण र मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्न जाने हुन्छ । Basel Convention को Annex-1 ले पनि Categories of Waste to be Controlled भनेर Waste Stream having as Constituents ...आदि उल्लेख गरी पारवहन एवं पैठारी नियन्त्रण गरेको छ । आयतित पुराना Used and Scrap Tyre रिसाइक्लिङ गर्दा अत्यधिक वायु प्रदूषण हुने, वातावरणमा बढी नकारात्मक असर पार्ने र नेपाल फोहरको Dumping Site हुन जान्छ । साथै त्यस्ता Tyre बाल्दा जलाउँदा (Pyrolysis) निस्कने Slag एवं Fly Ash (छायी) मा विभिन्न प्रकृतिका Heavy Metal तथा Carcinogenic Waste उत्सर्जन भई वातावरणमा प्रतिकूल हास आउने समेत भएकाले Used of Scarap Tyre पैठारी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने गरी वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी विपक्षी मन्त्रालयबाट मिति २०७०।३।१० मा निर्णय भएको र सोही निर्णयका आधारमा निवेदकको माग बमोजिम Used and Scrap Tyre विदेशबाट आयात गर्न सिफारिस गर्न नमिल्ने भनी विपक्षी उद्योग विभागबाट मिति २०७०।३।२० मा निर्णय भएको देखिन्छ ।

१३. वातावरण संरक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २ को खण्ड (क) मा "वातावरण" भन्नाले प्राकृतिक, सांस्कृतिक र सामाजिक प्रणालीहरू, आर्थिक तथा मानवीय क्रियाकलापहरू र यिनका अवयवहरूका बिचको अन्तरक्रिया तथा अन्तरसम्बन्ध सम्झनु पर्छ भन्ने उल्लेख भएको र सोही दफाको खण्ड (ख) मा "प्रदूषण" भन्नाले वातावरणमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले परिवर्तन गरी वातावरणमा उल्लेखनीय हास ल्याउने, क्षति पुऱ्याउने वा वातावरणको लाभदायी वा उपयोगी प्रयोजनमा हानि नोक्सानी पुऱ्याउने क्रियाकलाप सम्झनु पर्छ

भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ । त्यसै गरी प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ७ (१) मा कसैले पनि वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी वा जनजीवन र जनस्वास्थ्यका लागि खतरा हुन सक्ने किसिमले प्रदूषण सृजना गर्न वा तोकिएको मापदण्ड विपरीत कुनै यान्त्रिक साधन, औद्योगिक प्रतिष्ठान वा अन्य ठाउँबाट ध्वनि, ताप, रेडियोधर्मी विकिरण तथा फोहर मैला निष्काशन गर्न गराउन हुँदैन भन्ने उल्लेख भएकाले कुनै पनि उद्योग वा प्रतिष्ठानले आफ्नो उद्योग कारखाना वा व्यवसायिक प्रतिष्ठान सञ्चालन गर्दा वातावरणीय प्रतिकूल नहुने गरी सञ्चालन गर्नु पर्ने र जनसाधारणको जीवन जनस्वास्थ्य र जैविक विविधता खतरा सिर्जना हुने गरी ध्वनि, ताप, विकिरण तथा, फोहर मैला निष्काशन गर्न नहुने गरी कानुनले रोकथाम र नियन्त्रण गरेको देखिन्छ । त्यसका विपरीत वातावरण प्रतिकूलको कार्य गरेमा सोही दफाको उपदफा २ (१) बमोजिम सम्बन्धित निकायले रोक लगाउन सक्ने र मर्का पर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई त्यस्तो वातावरण प्रतिकूल कार्य गर्नबाट ऐ. ऐनको दफा १७ अनुसार मनासिव क्षतिपूर्ति भराउनुका साथै स्वीकृत IEE र EIA (वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन) विपरीत कार्य गर्नेलाई सोही ऐनको दफा १८ बमोजिम सजाय गर्न सक्ने कानुनी प्रावधान समेत रहे भएको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा पनि निवेदकले स्वीकृत IEE विपरीत उद्योगको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुन सक्ने स्वदेशी कच्चा पदार्थको प्रयोग नगरी विदेशबाट कच्चा पदार्थ आयात गर्ने उद्देश्यले विपक्षीहरूसँग आयात इजाजत सिफारिस तथा अनुमति माग गरेको स्थिति विद्यमान देखिँदा निवेदकको मागदाबी उपरोक्त वर्णित वातावरण सम्बन्धी कानून अनुकूल रहे भएको मान्न मिल्ने स्थिति देखिएन ।

१४. वातावरण सम्बन्धी विवाद सन्निहित रहेको विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मुद्दाको छिनोफानो गर्दा न्यायालयहरूबाट ज्यादै संवेदनशील भएर न्यायिक सक्रियताको भूमिका निर्वाह गरी वातावरणीय न्याय सम्पादन हुने गरेको पाइन्छ । छिमेकी राष्ट्र भारतका न्यायालयबाट भएका केही फैसलाहरूलाई उदाहरण स्वरूप हेर्दा M.C.Mehta V. Union of India को मुद्दामा ओलिमय ग्यास चुहावटका प्रसङ्गमा उठेका विवाददेखि स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने जनताको अधिकारको सुरक्षाका लागि हानिकारक औद्योगिक क्रियाकलापमा नियन्त्रण गर्न सक्ने अधिकार राज्यलाई हुने भनी अदालतले व्याख्या गर्न सुरु गरेको (AIR 1987. Sc .985) देखिन्छ । त्यसै गरी वातावरणीय अधिकारको प्रस्ट मान्यता पहिलो पटक क्षेत्रीय प्रदूषण मुक्ति सङ्घर्ष समिति वि. उत्तर प्रदेश राज्यको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको फैसलाबाट प्राप्त भएको (AIR 1990 SC. 2060) पाइन्छ । यसका अतिरिक्त कारखानाबाट निस्कने फोहर पानीबाट सार्वजनिक स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव परेको देखिँदा त्यस्तो फोहोर पानी ७ दिनभित्र बन्द गर्नु र नगरे कारखाना बन्द गर्ने कारवाही चलाइने भनी नगरपालिकाले सूचना जारी गरेकामा उक्त सूचनाले भारतीय संविधानद्वारा प्रत्याभूत गरिएको पेसा व्यावसाय गर्ने स्वतन्त्रता हनन हुन जाने हुँदा उक्त सूचना बदर गरी पाउन माग गरेको Abhilash Textile V. Rajkot Municipal Corporation को मुद्दामा वातावरण अधिकारको व्याख्या गर्दै "The petitioners can not be allow to reap profit at the cost of the public health" भन्ने वाक्यांश उल्लेख गरी कुनै पनि उद्योग तथा कारखानाले सार्वजनिक

स्वास्थ्यको मूल्यमा प्रतिकूल असर पार्ने गरी नाफा कमाउन नपाइने भनी अदालतले निवेदन मागदाबी खारेज गरिदिएको (AIR 1988 GUJ -57) समेत पाइन्छ ।

१५. नेपालको न्यायपालिकाबाट पनि विभिन्न किसिमका वातावरण प्रदूषणको विवाद उठेका मुद्दाहरूमा जनस्वस्थ्य र वातावरणीय संरक्षणको पक्षलाई दृष्टिगत गरी महत्त्वपूर्ण फैसलाहरू भएका छन् । उदाहरण स्वरूप; राजेन्द्र पराजुली वि. श्री डिष्टिलरी प्रा.लि. समेत भएको मुद्दामा डिष्टिलरीबाट निष्कने फोहोर मैला र दुर्गन्धले वातावरण प्रदूषित बनाएको र उक्त फोहोर मैलाले अरूण खोलाको पानी प्रदूषित हुन गई स्थानीय जनसमुदायको स्वास्थ्य र जनजीवनमा प्रतिकूल प्रभाव परेको हुँदा प्राकृतिक सन्तुलन नबिग्रन र वातावरण विनास हुन नदिई उद्योग सञ्चालनमा उचित प्रक्रिया अपनाउनु भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट विपक्षीहरूका नाउमा परमादेश जारी भएको पाइन्छ (वातावरण संरक्षण सम्बन्धी मुद्दाहरूको सँगालो पृ. २०५, २०५७, प्रोपब्लिक) । त्यसै गरी अधिवक्ता भरतमणि गौतम वि. मन्त्री परिषद् सचिवालय समेत भएको मुद्दामा पवित्र धार्मिक स्थल गुहेश्वरी र पशुपतिनाथ मन्दिर हुँदै बग्ने वागमती नदीमा औद्योगिक र नगरका अन्य फोहोरहरू फाली प्रदूषित भएको हुँदा नदीलाई स्वच्छ र पवित्र राखी वातावरण प्रदूषण हुनबाट जोगाउन कानुनले निर्देशन गरे बमोजिम आवश्यक कार्य गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश जारी भएको (सम्बत् २०५४ सालको रिट नं ३०५४ मिति २०५६।३।२९ को फैसला) र विष्णुमती नदी प्रदूषण सम्बन्धी मुद्दामा पनि यस्तै प्रकृतिको आदेश भएको (सम्बत् २०५४ को रिट नं. ३१४१) देखिन्छ । निवेदक भरतमणि गौतम वि. मन्त्री परिषद् सचिवालय समेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा पनि गोकर्ण डम्पिङ साइटबाट निस्केको मिथेन ग्याँसको व्यवस्थापन गरी वातावरण संरक्षण गर्न सरकारका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको छ (सम्बत् २०५६ सालको रि.नं. ३४७८, मिति २०५९।१।७ को फैसला) । यसका साथै वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ (१) र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १५ मा उल्लिखित कुनै यान्त्रिक साधन औद्योगिक प्रतिष्ठान वा अन्य ठाउँबाट ध्वनि ताप रोडियोधर्मी विकिरण तथा फोहोर मैला निष्काशन गर्न नहुने जस्ता निषेधित कार्य रोक्न तथा कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि आवश्यक मापदण्ड निर्धारण गर्नु गराउनु भनी भोजराज ऐर वि. तत्कालीन जनसङ्ख्या तथा वातावरण मन्त्रालय समेत भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट परमादेश जारी भएको छ (२०५६ सालको रिट नं ४१९३ मिति २०५८।१०।२६ को फैसला) । यस्तै केदारभक्त श्रेष्ठ वि. यातायात व्यवस्था विभाग समेत भएको मुद्दामा काठमाडौं उपत्यका बाहिर डिजिटलबाट सञ्चालित ३ पाइप्रे टेम्पो दर्ता बन्द गर्ने गरी प्रकाशित सूचना बदर गरी पाउने मागदाबी लिएको उत्प्रेषणको रिटमा काठमाडौं उपत्यकाभित्र त्यस्तो टेम्पो सञ्चालन गर्न यसअघि नै प्रतिबन्ध लगाएको पृष्ठभूमिमा "स्वच्छ वातावरणमा जिउन पाउने हक काठमाडौं उपत्यका बासीहरूलाई मात्र नभई नेपालभरका सबै कुनाकाप्चामा बस्ने नेपालीले उपभोग गर्न पाउने हक हो" भन्ने व्याख्या गरी निवेदकको रिट खारेज भएको (स.अ. बुलेटिन, वर्ष १०, अङ्क १२, पृष्ठ ७ २०५८) छ । उल्लिखित दृष्टान्त बाहेक पनि वातावरण

संरक्षण र जनसाधारणको स्वच्छ वातावरणमा जिउन पाउने हकलाई सर्वोच्च अदालतले अभिभावकत्व ग्रहण गरी वातावरणीय संरक्षकको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको पाइन्छ।

१६. प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको निवेदन सन्दर्भलाई समेत दृष्टिगत गर्दा उत्प्रेषण र परमादेशको आदेश कस्ता आदेश हो र कस्तो अवस्थामा यस्ता आदेश जारी हुन्छन् भन्ने सम्बन्धमा पनि केही चर्चा गर्नु बाञ्छनीय देखियो। सिद्धान्तः उत्प्रेषणको आदेश प्रशासनिक, न्यायिक एवं सरकारी वा सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीहरूले आफ्नो क्षेत्राधिकार नाघी कुनै गैरकानुनी एवं अनधिकृत काम कारवाही वा निर्णय गरेमा त्यस्तो काम कारवाही र निर्णय सच्याउन वा बदर गर्न उत्प्रेषणको रिट जारी हुन्छ। त्यस्ता सार्वजनिक पदाधिकारीको निर्णय वा काम कारवाहीमा बदनियत, स्वेच्छाचारीपन र भेदभावपूर्ण कार्य भएको देखिएमा, स्वविवेकको दुरुपयोग भएको देखिएमा, गलत निर्णय भई न्यायिक मनको अभाव देखिएमा, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत निर्णय भई निवेदकको मौलिक हकमा आघात परेको र गलत निर्णय बदर गर्न वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था नभएका अवस्थामा अदालतले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा त्यस्तो गैरकानुनी वा गलत निर्णय बदर गर्न सक्ने हुन्छ। त्यसै गरी परमादेश माथिल्लो अदालतबाट कुनै सरकारी वा सार्वजनिक निकाय उपर जारी हुने आदेश हो। त्यस्तो निकायको कानुनी वा सार्वजनिक कर्तव्य पुरा गराउन यो आदेश जारी हुन्छ। कानुनले स्वच्छ रूपमा तोकेको सार्वजनिक प्रकृतिको कर्तव्य (Duty of Public Nature) भएका विपक्षी सरकारी वा सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीका नाउँमा कानुनले तोकेको कर्तव्य पुरा नगरेको देखिएमा यो आदेश जारी हुन्छ। तर त्यस्ता पदाधिकारीको स्वविवेकीय अधिकार उपर यस्तो आदेश जारी हुँदैन। साधारणतया परमादेश व्यक्ति विशेषका विरुद्धमा जारी हुँदैन। परमादेश समन्यायिक प्रकृतिको उपचार (Equitable Remedy) हुँदा यो अदालतको स्वविवेकभित्र पर्दछ। यसको नियमन स्थापित सिद्धान्त अनुसार हुन्छ। कानुनी कर्तव्य पुरा गर्नु पर्ने दायित्व भएका निकाय वा पदाधिकारी समक्ष लिखित अनुरोध गर्दा पनि सो निकाय वा पदाधिकारीले त्यस्तो कर्तव्य पुरा नगरेका अवस्थामा कानुनी कर्तव्य पुरा गराउन अदालतबाट परमादेश जारी हुने हो। तथापि निवेदकले असल नियत (In good Faith) ले निवेदन दिएको छ छैन र निवेदकको कुनै अप्रत्यक्ष भ्रमपूर्ण वा कलुषित भावना अन्तरनिहित छ छैन भन्नेतर्फ पनि अदालतले ध्यानदृष्टि पुऱ्याउनु पर्दछ। यस सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदनका विवादित विषयवस्तुलाई हेर्दा, विपक्षीहरू सार्वजनिक प्रकृतिको कर्तव्य भएका सरकारी निकाय वा सोका पदाधिकारी देखिएकाले निवेदकको माग बमोजिम उद्योगका कच्चा पदार्थहरू विदेशबाट आयात गर्ने इजाजत वा अनुमतिको सिफारिस गर्नु पर्ने अनिवार्य कानुनी कर्तव्य विपक्षीलाई तोकिएको छ छैन र निजहरूले कानुन बमोजिमको कर्तव्य पुरा नगरेको अवस्था हो होइन भन्ने नै मूल रूपमा हेर्नु पर्ने विषय देखियो।

१७. निवेदकको प्रस्तावित नेपाल इको भेन्चर टायर रिसाइक्लिड उद्योग दर्ता गर्ने क्रममा स्वीकृत भएको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा उद्योगका लागि चाहिने कच्चा पदार्थ (Used and Scrap Tyre) स्थानीय रूपमा स्वदेशबाटै उपलब्ध हुने भनी स्वीकारेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन। निजको उक्त उद्योग दर्ता गर्ने निकायले पनि सोही अनुरूप नेपालमा खेर गइरहेको र

कुनै प्रकारले जलाउनु वा नष्ट गर्नु पर्ने प्रकृतिका Used and Scrap Tyre जस्ता कच्चा पदार्थको सदुपयोग होस् र त्यसबाट वातावरणमा उल्लेखनीय मात्रामा प्रतिकूल असर नपर्ने र उद्योगबाट उत्पादित वस्तु नेपालमा खपत हुने सम्भावनाको आँकलन गरी उद्योग दर्ताको स्वीकृतिसम्म दिएको मात्रु पर्ने हुन्छ । तथापि निवेदकले हालसम्म आफ्नो स्वीकृत IEE बमोजिम स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने कच्चा पदार्थहरू सङ्कलन गरेको र उद्योग सञ्चालनमा ल्याएको अवस्था समेत देखिँदैन । जुन प्रयोजन र उद्देश्य राखी निवेदकले उद्योग दर्ता गरेका हुन् सो अनुसारको आफ्नो कर्तव्य पुरा गर्न स्थानीय स्तरमा खेर गइरहेको Waste to no Waste सिद्धान्त अनुसार कच्चा पदार्थ प्रयोग नगरी विदेश (भारत)बाट वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न सक्ने ठुलो मात्रामा कच्चा पदार्थ ल्याउने उद्देश्यले विपक्षीहरू समक्ष निवेदन दिई आयात इजाजत सिफारिस तथा अनुमति पत्र माग गरेको र उक्त कार्यमा सफलता प्राप्त नभएपछि, सोही उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिँदा निवेदक असल नियत (In good Faith) र सफा हात (Clean hand) लिएर अदालत प्रवेश गरेको अवस्था देखिँदैन । साथै त्यस्तो प्रकृतिका कच्चा पदार्थहरू विदेशबाट आयात गर्न इजाजत पाउने निवेदकको स्थापित तथा निर्विवाद कानुनी हक रहे भएको अवस्था पनि विद्यमान देखिँदैन । यो विषय विशुद्ध नेपाल सरकारको वातावरणीय संरक्षणसँग सम्बन्धित नीति तथा सम्भावित प्रदूषण रोकथाम तथा नियन्त्रणको अधिकार र कर्तव्यभित्र पर्ने देखिन्छ । विपक्षीहरूबाट त्यस्तो नीतिगत र स्वविवेकीय कानुनी अधिकारको प्रयोग गरी भएको निर्णयमा प्रत्यक्ष कानुनी त्रुटि नदेखिएकाले उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था पनि विद्यमान देखिँदैन । विपक्षीहरूले वातावरणीय प्रभाव र जनसाधारणमा पर्ने प्रतिकूल असर समेतको व्यापक विश्लेषण गरी निवेदकले माग गरे बमोजिमको कच्चा पदार्थ आयात इजाजतको सिफारिस वा अनुमति दिन नमिल्ने उचित र पर्याप्त आधार तथा कारणहरू खोली निर्णय गरेको पाइन्छ । विपक्षीहरूको निर्णयमा निवेदकले उल्लेख गरे बमोजिमको कानुनी त्रुटि भएको वा सो निर्णयले निवेदकको पेसा व्यवसाय वा रोजगार सञ्चालन गर्ने कानुनी तथा मौलिक हकमा आघात परेको अवस्था समेत विद्यमान नदेखिँदा निवेदकले माग गरे बमोजिम विपक्षीहरूबाट भएका मिति २०७०।३।१० र २०७०।३।२० का निर्णयहरू बदर गरी उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था देखिएन ।

१८. तसर्थ, उपरोक्त वर्णित वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा गरेको कानुनी व्यवस्था, छिमेकी राष्ट्र भारत तथा नेपालका न्यायालयहरूले वातावरणीय न्यायका सन्दर्भमा जारी गरेको आदेश तथा प्रतिपादित सिद्धान्तहरू, उत्प्रेषण तथा परमादेशको रिट जारी हुने नहुने अवस्थाहरू र विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा उल्लिखित आधार कारणहरू तथा निवेदकको उद्योगका लागि आवश्यक कच्चा पदार्थहरू (Used and Scrap Tyre) आयात एवं पैठारी गर्ने आयात इजाजत सिफारिस तथा अनुमति दिन नमिल्ने भन्ने विपक्षीहरूको निर्णयमा विवेचित Basel Convention UNEP/ CHW, वातावरणीय विधिशास्त्रको मूल्य मान्यता तथा सिद्धान्त एवं वायु प्रदूषण तथा मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकूल असर समेतका आधार कारणहरूबाट

निवेदकको माग बमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

तपसिल

- (क) प्रस्तुत निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज हुने ठहरेकाले यस आदेशमा चित्त नबुझे ऐनको म्याद ३५ दिनभित्र पुनरावेदन गर्न श्री सर्वोच्च अदालतमा जानु भनी निवेदकलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु ।
- (ख) सरोकारवालाले यस आदेशको नक्कल माग गरेमा नियमानुसार नक्कल दिनु ।
- (ग) प्रस्तुत आदेशको विद्युतीय प्रति अपलोड गरी मिसिल सुरक्षित राख्न अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(हरिप्रसाद बगाले)

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

(शिवराज अधिकारी)

न्यायाधीश

फैसला तयार गर्न सहयोग गर्ने

इजलास अधिकृत : नवराज कार्की

कम्प्युटर अपरेटर : नारायणप्रसाद आचार्य

इति सम्बत् २०७० साल पौष ३० गते रोज ३ शुभम्.....

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
माननीय न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
आदेश
मुद्दा नं. ०६९-WO-०३९६
इजलास नं. ३ को निर्णय नं.४१०

मुद्दा : निषेधाज्ञायुक्त परमादेश ।

गोर्खा जिल्ला, सिपिवास गा.वि.स., वडा नं. २ स्थायी ठेगाना भई हाल का.जि.,का.म.न.पा., वडा नं. १६ स्थित ओ.एम.जि. क्लबको सञ्चालक वर्ष २६ को सुधन गुरुङ..... १ **निवेदक**

विरुद्ध

श्री नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय सिंहदरवार, काठमाडौं..... १ **विपक्षी**
श्री जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बबरमहल, काठमाडौं..... १
श्री प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल, काठमाडौं..... १
श्री महानगरीय प्रहरी आयुक्तको कार्यालय, रानीपोखरी, काठमाडौं..... १
श्री महानगरीय प्रहरी परिसर हनुमानढोका, काठमाडौं..... १

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) ले यसै अदालतको त्राधिकारभित्रको भई दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

१. म निवेदकले प्रचलित कानून बमोजिम व्यवसाय दर्ता गरी रात्रीकालीन मनोरञ्जन व्यवसाय सञ्चालन गर्ने अनुमति प्राप्त गरी रात्रीकालीन मनोरञ्जन व्यवसाय डिस्को थेक सञ्चालन गर्दै आएको छु । नेपाल रात्री उद्योग व्यवसायी आचार संहिता, २०६५ ले राजधानीमा सम्पूर्ण रात्रीकालीन व्यवसाय साँझ ७ बजेदेखि बिहान ३ बजेसम्म सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको र जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंका प्रमुख जिल्ला अधिकारी रत्नराज पाण्डेको अध्यक्षतामा सर्वपक्षीय बैठकले डिस्कोलाई बिहान २ बजेसम्म खुल्न दिने भन्ने समेतको निर्णय बमोजिम सबै डिस्को थेक सञ्चालन भइरहेकामा हाल आएर प्रहरी परिसरका प्रहरी प्रवेश गरी तोकिएको सीमा पूर्व कहिले ११ बजे कहिले १२ बजे आफुखुसी स्वेच्छाचारी रूपमा बन्द गर्न धम्क्याउने र व्यवसाय सञ्चालन गर्न निरन्तर बाधा अवरोध खडा गरी दुःख हैरानी दिएकाले निवेदकलाई संविधान प्रदत्त एवं प्रचलित कानूनले व्यापार व्यवसाय गरी सम्पत्ति आर्जन गर्न पाउने हकमा आघात पर्ने गम्भीर आशङ्का विद्यमान भएकाले सर्वपक्षीय बैठकबाट भएको निर्णयको परिपालन गरी बिहान २ बजेसम्म डिस्को सञ्चालन गर्न रोक

- नलगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश सहित निषेधाज्ञायुक्त परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको निवेदन मागदाबी ।
२. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण भए सबुत प्रमाण सहित म्याद सूचना तामेल भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १ देखि ५ सम्मले पुनरावेदन सरकारी बकिल कार्यालय पाटन मार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी निवेदनको प्रतिलिपि समेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु । निवेदकले अन्तरिम आदेश समेतको माग गरे तर्फ विचार गर्दा विषयवस्तुको प्रकृतिबाट दुवै पक्ष राखी छलफल गरी सोको निष्कर्षमा पुग्न वाञ्छनीय देखिँदा मिति २०७०।७।२१ मा हुने छलफलमा उपस्थित हुन आउन विपक्षीहरूलाई सूचना दिई सो मितिसम्मको लागि मर्यादित एवं व्यवस्थित व्यवसाय सञ्चालनमा कानुन प्रतिकूल हुने कार्य बाहेकका डिस्को व्यवसायमा रोक लगाउन पर्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदकको व्यवसाय तथा गेष्टहरूलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३क. बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । सोको जानकारी विपक्षी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयलाई दिनु भन्ने मिति २०७०।७।१४ गतेको यस अदालतको आदेश ।
  ३. यस कार्यालयबाट निवेदनमा उल्लेख भए बमोजिम निजको हक हितमा असर पुग्ने कुनै काम कारबाही भएको भनी निवेदकले उल्लेख गर्न नसकेको र यस कार्यालयबाट निजका हकहितमा असर पुग्ने कुनै काम कारबाही भएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको महानगरीय प्रहरी आयुक्तको कार्यालय रानीपोखरीको लिखित जवाफ ।
  ४. यसमा निवेदन मागदाबी बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता छ, छैन भन्नेतर्फ विचार गर्दा विधिवत् रूपमा दर्ता गरी सञ्चालन भइरहेको व्यवसायलाई विधिवत् रूपमै कारबाही नगरी सञ्चालनमा अवरोध गर्नु कानुनी शासनको अवधारणाले अनुमति प्रदान नगर्ने हुँदा मर्यादित एवं व्यवस्थित व्यवसाय सञ्चालनमा कानुन प्रतिकूल कार्य बाहेकका निवेदकको व्यवसायमा रोक लगाउनु पर्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदकको व्यवसायलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी यस अदालतका एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७०।७।१४ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता प्रदान गरिदिएको छ । यसको जानकारी प्रत्यर्थीहरूलाई दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०७०।८।१० गतेको यस अदालतको आदेश ।
  ५. प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख भए अनुसार विपक्षीको पेसा व्यवसायमा बाधा पार्ने कार्य यस मन्त्रालयको तर्फबाट भएको छैन । समाजको शान्ति सुरक्षा खलल पर्ने, राज्य र समाजको हित प्रतिकूल हुने व्यवसाय राज्यले कानुन बमोजिम नियन्त्रण गरी त्यस्ता व्यवसाय कानुन सम्मत रूपमा चलाउन दिएको निर्देशनबाट निवेदकको व्यवसाय रोक लगाएको भन्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।
  ६. प्रहरी प्रधान कार्यालयको यस्तो कामबाट मर्का पर्न गएको भन्ने जिकिर पनि नरहेको र प्रचलित कानुन विपरीत हुने गरी कार्य सम्पादन गर्न यस कार्यालयबाट मातहत निकायलाई कुनै निर्देशन पनि नदिएको

- हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्सालको लिखित जवाफ ।
७. विपक्षी रिट निवेदकले उल्लेख गरे अनुसार रात्रीकालीन व्यवसाय अन्तर्गत डान्सबार समेतलाई सञ्चालनमा रोक लगाउने, कारोबार बन्द गराउने, नियन्त्रणमा लिने समेतका कुनै पनि कार्य एवं निर्णय यस कार्यालयबाट नभएको एवं प्रहरीलाई सो विषयमा निर्देशन समेत नदिएको अवस्थामा झुट्टा ब्यहोरा उल्लेख गरी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ ।
८. रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालन गर्ने रेस्टुरेन्टहरूले, सि.सी. क्यामेरा जडान नगरेको, जडान भएको दुरुस्त हालतमा नरहेको, साउन्ड प्रुफ सिस्टम नअपनाएकाले धेरै होहल्ला हुने गरेको, लोड सेडिडमा वैकल्पिक ऊर्जाको व्यवस्था नगरेको, धेरै नेपाली सर्वसाधारण र १८ वर्ष नपुगेका र स्कुल र कलेजका विद्यार्थीहरू समेत गई मादक पदार्थ सेवन गर्ने गरेको, मादक पदार्थ सेवन गरी अशान्ति मच्चाउने र विभिन्न आपराधिक काम समेत हुने गरेकाले रात्रीकालीन रेस्टुरेन्ट रातको २४ बजेपछि बन्द गर्न स्थानीय बासिन्दाबाट अनुरोध भई आएको समेतबाट निवेदकले रात्रीकालीन डिस्को सञ्चालन गर्न निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भनिदिनु भएको निवेदन आफैमा बदरभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

९. नियम बमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ता र प्रत्यर्थीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान शाखा अधिकृत समेतले गर्नु भएको बहस बुँदाहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेश चापागाई	प्रत्यर्थीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान शाखा अधिकृत श्री सानुबाबु श्रेष्ठ
<ul style="list-style-type: none"> निवेदकले रात्रीकालीन व्यवसाय सम्बद्ध निकायबाट इजाजत प्राप्त गरी सञ्चालन गर्दै आएको । कानूनतः राज्यलाई क्षतिपूर्ति गर्न समेत तिरिँ आएका छन् । निवेदकको व्यवसाय स्वभावैले रात्रीकालीन समयमा सञ्चालन गर्नु पर्ने हुन्छ । प्रस्ट कानुनी व्यवस्था नभएकाले व्यवसायीद्वारा आचार संहिता निर्माण गरी सो पालना गरी सञ्चालन गरी आएको अवस्था छ । कानून बमोजिम दर्ता गरी सञ्चालित व्यवसाय 	<ul style="list-style-type: none"> निवेदकले रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालनार्थ इजाजत पत्र लिँदैमा जथाभावी रूपमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने होइन । स्वतन्त्रताको अधिकार अनियन्त्रित हुन सक्दैन । व्यवसाय सञ्चालनार्थ इजाजत पत्र लिनु भनेको अवैध कार्य गर्न छुट पाउनु होइन । कानून विपरीत शान्ति सुरक्षामा असर पुग्ने अवस्थामा राज्यले कारबाही गर्न पाउने नै हुँदा निवेदन खारेज होस् ।

कानुन होइन । रूपमा पुन्याएकाले होस् ।	विपरीत । प्रत्यर्थीहरूले निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी	रोक्न आफुखुसी बाधा अवरोध आदेश जारी	मिल्ने स्वेच्छाचारी अवरोध आदेश जारी
---	--	---	--

१०. निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ता र प्रत्यर्थीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान शाखा अधिकृत समेतले गर्नु भएको बहस सुनी निवेदन पत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, माथि तथ्य खण्डमा उल्लिखित निवेदन दाबी र लिखित जवाफ परेको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा मूलतः निवेदन मागदाबी बमोजिम निषेधाज्ञायुक्त परमादेशको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता छ कि छैन ? भन्ने सन्दर्भमा निर्णय दिनु पर्ने देखिएको छ ।
११. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सिद्धान्ततः "निषेधाज्ञा" भन्नाले कुनै निकाय वा अधिकारी वा व्यक्तिले अवैध एवं अनधिकृत कार्य गरी कसैको कानुनी अधिकारमा आघात पुऱ्याउने आशङ्काको अवस्थामा सो कार्य रोक्नका लागि जारी गरिने आदेश हो भने "परमादेश" भन्नाले कुनै सार्वजनिक निकाय वा अधिकारीले आफ्नो कानुनी कर्तव्य (Legal duty) परिपालन गर्न इन्कार वा अनिच्छा वा अनुचित विलम्ब गरेमा सो कानुनी कर्तव्य परिपालन गराउनका लागि जारी गरिने आदेश हो । यस सैद्धान्तिक कोणबाट प्रस्तुत विवादको तथ्यावलोकन गरी हेर्दा, निवेदकले मूलतः पेसा व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने कानुन प्रदत्त हक भएकोमा बिना कानुनी आधार प्रत्यर्थीहरूबाट आफुखुसी रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालन गर्ने समय निर्धारण भएबाट पेसा रोजगार गर्ने हकाधिकार माथि आघात पर्न गएको हुँदा कानुनप्रतिकूल कुनै प्रकारले हस्तक्षेप, अवरोध र बाधा अड्चन नपुऱ्याई मिति २०६८।१२।१२ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा महानगरीय प्रहरी परिसर, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, ठमेल पर्यटन विकास परिषद् र डिस्कोथेकका प्रतिनिधीहरूको सर्वपक्षीय बैठकबाट भएको निर्णय परिपालना गरी विहान २ बजेसम्म ब्यान्ड तथा डिस्कोथेक सेवा सञ्चालन गर्न रोक नलगाउनु भनी निषेधाज्ञायुक्त परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन मागदाबी लिएको देखिन्छ । प्रत्यर्थी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँले रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालनमा रोक लगाउने र नियन्त्रणमा लिने समेत नगरेको भनी लिखित जवाफ दिएको देखिन्छ । त्यस्तै प्रत्यर्थी महानगरीय प्रहरी परिसर, काठमाडौँले रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालन गर्दा सर्वसाधारण जनताको शान्ति सुरक्षामा प्रत्यक्ष असर पर्न जाने समेत हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लिखित जवाफ दिएको देखिन्छ । अन्य प्रत्यर्थीहरूले रात्रीकालीन व्यवसाय रोक लगाउने कार्य नगरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लिखित जवाफ दिएको देखिन्छ ।
१२. वस्तुतः मानिसलाई बाँच्नका लागि केवल जिउज्यानको संरक्षण गरेर मात्र पुग्दैन । जीवन निर्वाह गर्नका लागि आय आर्जन गर्ने अधिकारको पनि उत्तिकै संरक्षण गर्नु आवश्यकता पर्दछ । यदि मानिसलाई जीविकोपार्जनको आधार खोज्ने स्वतन्त्रता नदिइने हो भने उसको जीवनको अधिकार (Right to life) स्वतः निष्क्रिय र निस्प्रभावित बन्न पुग्दछ । तसर्थ जीविकोपार्जनका लागि अनेकन अवसर खोज्नु मानिसको जन्मसिद्ध र प्राकृतिक अधिकार मानिन्छ । यस सन्दर्भमा मानव अधिकारको

विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ ले "Everyone has the right to work, to free choice of employment, to just and favourable conditions of work and to protection against unemployment."^१ भन्ने व्यवस्था गरी प्रत्येक व्यक्तिलाई कामको, रोजगारीको स्वतन्त्र छनौट, कामको उपयुक्त र अनुकूल अवस्थाहरूको र बेरोजगारी विरुद्धको संरक्षणको अधिकारको प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ । सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५ ले आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार अन्तर्गत "The right to work, to free choice of employment, to just and favorable conditions of work, to protection against unemployment....."^२ भन्ने व्यवस्था गरी सबै व्यक्तिलाई बिना भेदभाव काम गर्ने, स्वेच्छाले रोजगारी रोज्ने, कामको उचित र अनुकूल अवस्था प्राप्त गर्ने, बेरोजगार विरुद्ध संरक्षण पाउने अधिकारको प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ । आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा पत्र, १९६६ ले "The states parties to the present covenant recognize the right to work, which includes the right of everyone to the opportunity to gain his living by work which he freely chooses or accepts, and will take appropriate steps to safeguard this right"^३ भन्ने व्यवस्था गरी प्रत्येक व्यक्तिलाई निजले स्वतन्त्र रूपमा छनोट गरेको वा स्वीकार गरेको कामबाट आफ्नो जीवन धान्न सक्ने अवसरको अधिकार सुरक्षा गर्न राज्यले आवश्यक कदम चाल्न निर्देश गरेको पाइन्छ । महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि, १९७९ ले "To organize self-help groups and co-operatives in order to obtain equal access to economic opportunities through employment or self employment."^४ भन्ने व्यवस्था गरी महिलालाई पुरुष सरह रोजगारी वा स्वरोजगारी मार्फत आर्थिक अवसरहरूमा पहुँच प्राप्त गर्ने अधिकार समेतको प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ । हाम्रा सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता^५ र प्रत्येक नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम रोजगारीको हक^६ को प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ । त्यस्तै नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सबै नागरिकहरूलाई कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने अधिकारको^७ प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ ।

१३. सिद्धान्ततः पेसा, रोजगार, उद्योग, व्यापार र व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रतालाई जीवनको अधिकार (Right to life) र वैयक्तिक स्वतन्त्रता (Personal liberty) को अभिन्न अङ्ग मानिन्छ । पेसा, रोजगार, उद्योग, व्यापार र व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता सम्बन्धी हक अन्तर्गत पेसा, रोजगार, उद्योग, व्यापार र व्यवसाय गर्ने उपयुक्त र अनुकूल वातावरण पाउने हक समेत पर्दछ । वस्तुतः स्वतन्त्रताको अधिकार अनियन्त्रित अधिकार होइन । यसमा कानून बनाएर मनासिब प्रतिबन्ध लगाउन सकिने मान्यता समेत रहेको पाइन्छ । यस परिवेश र परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत विवादको तथ्यमा केन्द्रित रही विचार गर्दा, निवेदकले प्रचलित कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकार अन्तर्गत रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालनार्थ जिल्ला

१. Universal Declaration of Human Rights, 1948, Art.23(1)

२. International convention on the the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965, Art. 5(e)(i).

३. International Covenant on Economic, social and cultural Rights, 1966, Art. 6(1).

४. Convention on the Elimination of All forms of Discrimination Against Women, 1979, Art. 14(2)(e).

५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, धारा १२(३)(च)

६. उही, धारा १८(१)

७. नागरिक अधिकार ऐन, २०१२, दफा ६(७)

प्रशासन कार्यालय, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय समेतमा दर्ता गरी अनुमति प्राप्त गरी प्रचलित कानून बमोजिम कर प्रयोजनार्थ आन्तरिक राजस्व विभागबाट इजाजत पत्र लिई राज्यलाई कर समेत तिर्दै आएको भन्ने देखिन्छ । त्यस्तै नेपाल रात्रीकालीन मनोरञ्जन उद्योग व्यवसायीद्वारा नै आचार संहिता, २०६५ निर्माण समेत गरी रात्रीकालीन मनोरञ्जनात्मक व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आइरहेको देखिन्छ । यसरी निवेदकले कानून बमोजिम अनुमति प्राप्त गरी सञ्चालन गरी आइरहेको रात्रीकालीन व्यवसायमा रोक लगाउन वा नियन्त्रण गर्न कानुनी आधार नै आवश्यक हुन्छ ।

१४. कानुनी आधार बेगर नै प्रत्यर्थीहरूले निवेदकको व्यवसायमा रोक लगाउने वा नियन्त्रण गर्ने गरेको कार्य समेत कानुनी शासन (Rule of law) को अर्थ र अवधारणा अनुकूल मान्न मिल्दैन । कानूनको शासनमा सबैले कानून अनुरूप कार्य गर्नु पर्दछ । सबै कानूनको अधीनमा रहनु पर्दछ । सबैले समान रूपमा कानूनद्वारा निर्दिष्ट प्रक्रिया र पद्धतिको परिपालना गर्नु पर्दछ । यही नै कानूनको शासनको मर्म, मूल्य र मान्यता हो । कानूनको शासनमा स्वेच्छाचारी कार्यको मान्यता हुँदैन । किनकि "Rule of law is the antithesis of arbitrariness." भनिन्छ । अतः निवेदकले प्रचलित कानून बमोजिम अनुमति प्राप्त गरी सञ्चालन गर्दै आइरहेको रात्रीकालीन व्यवसायमा कानुनी आधार बेगर समय निर्धारण गरेर वा शान्ति सुरक्षामा असर परेको भनेर वा अन्य कुनै बहाना, बाध्यता र विवशता देखाएर बाधा अड्चन वा हस्तक्षेप गर्ने प्रत्यर्थीहरूको कार्यलाई वैध मान्न कानुनी शासन (Rule of law) को सिद्धान्तले अनुमति प्रदान गर्दैन ।

१५. वस्तुतः कानून बमोजिम अनुमति लिई कर समेत तिरी आएका निवेदकलाई सहज रूपमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न उपयुक्त र अनुकूल वातावरण मिलाइदिने, व्यवसायी र ग्राहक समेतलाई सुविधा र सुरक्षाको प्रत्याभूति दिने राज्यको कर्तव्य हो । तर कानुनी आधार बेगर शान्ति सुरक्षाका नाममा भिन्न भिन्न समयमा भिन्न भिन्न पदाधिकारीबाट व्यवसाय सञ्चालनको समय निर्धारण गर्ने, आफ्नो इच्छा अनुकूल निर्देशन दिने वा कानुनी आधार र अख्तियारभन्दा बाहिरका अनेकन बहाना, बाध्यता र विवशता देखाएर व्यवसाय सञ्चालनमा बाधा अवरोध खडा गर्नु वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न उपयुक्त र अनुकूल वातावरण सिर्जना नगर्नु भनेको पेसा, रोजगार, व्यापार, उद्योग र व्यवसाय गर्ने हकमाथि प्रहार गर्नु सरह हो । रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालनको सन्दर्भमा कसैले पनि कानूनको उल्लङ्घन गरेको अवस्थामा कानुनी कारबाहीबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन । यसरी कानूनको उल्लङ्घन कर्तालाई कानून बमोजिम कारबाही गर्नु राज्यको कर्तव्य नै हो । तर त्यसरी कारबाही गर्नुको सट्टा व्यवसाय नै कानून विपरीत नियन्त्रित र नियमित गर्नु उचित मान्न सकिन्न । त्यस्तै निवेदकले पनि प्रचलित कानूनको परिधिभित्र रहेर सर्वसाधारणलाई प्रतिकूल असर नपुऱ्याई विश्वव्यापी मान्यता र मापदण्ड समेतलाई आत्मसात गरेर मर्यादित एवं अनुशासित ढङ्गले रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालन गर्नुपर्ने दायित्वलाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन ।

१६. वस्तुतः विधिवत् रूपमा सञ्चालित व्यवसायको नियन्त्रण र नियमन विधिवत् रूपमै हुनु पर्ने सर्वमान्य सिद्धान्त हो । यस सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट "साधिकार निकायबाट अनुमति प्राप्त गरी व्यवसाय सञ्चालन गरी तोकिएको समयमा नवीकरण समेत गरिएको अवस्थामा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिको अधिकार स्वतः सिर्जना हुन जाने... 'स्लट मेसिन (मिनी क्यासिनो) सञ्चालनसम्बन्धी कानून र कार्यविधि नबन्दासम्म सो मेसिन सञ्चालन सम्बन्धी कार्य रोक्ने र रोक्न लगाउने' भन्नेसम्मको ब्यहोरा

कानून अनुरूपको देखिन आएन^८ र शान्ति सुरक्षा प्रदान गर्ने कर्तव्य निर्वाह गर्दा कसैको कानून प्रदत्त हक अधिकारमा रोक लगाउन, नागरिकको कार्य र व्यवहारलाई कानून विपरीत नियन्त्रित गर्नु र पेसा व्यवसायलाई कानूनको अधिकार र आधार बिना नियमन एवं सीमाङ्कन गर्नु युक्तिसङ्गत तथा कानुनी भन्न मिल्दैन ।... बिना कानुनी आधार केवल व्यवसाय गर्न पाउने समय निर्धारण गरी रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालन गर्ने समय तोकिदिएको देखिएकाले र कानून बिनाको नियन्त्रण र नियमनबाट निवेदकहरूको पेसा रोजगार गर्ने हकमा आघात नपरेको भन्न मिलेन ।... कानुनी व्यवस्थाको अभावमा भिन्न भिन्न समय वा भिन्न भिन्न पदाधिकारीबाट व्यवसायको समय निर्धारण गर्ने, आफ्नो इच्छा अनुकूलको निर्देशन जारी गर्ने र व्यवसायको सञ्चालनमा अवरोध उत्पन्न हुन सक्ने गरी अन्य काम कुरा गर्ने कार्य उचित र मनासिव मान्न सकिने हुँदैन ।^९ भनी कानुनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकले विधिवत् रूपमा दर्ता गरी सञ्चालन गर्दै आइरहेको रात्रीकालीन व्यवसायमा कानुनी आधार बेगर प्रत्यर्थीहरूले अवरोध सिर्जना गर्न कानून र न्यायको दृष्टिले उपयुक्त देखिएन । तसर्थ माथि विवेचना गरे अनुरूप निवेदन मागदावी बमोजिम निवेदकले सञ्चालन गरी आइरहेको रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालनमा कानुनी आधार बेगर कुनै प्रकारको बाधा व्यवधान गर्ने काम कारबाही नगर्नु नगराउनु र कानून बमोजिम रात्रीकालीन व्यवसाय सञ्चालन गर्न रोक नलगाउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाममा निषेधाज्ञायुक्त परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु होला ।

तपसिल खण्ड

१. यो आदेशमा चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानुहोला भनी प्रत्यर्थीलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु ।
२. अपलोड गरी फैसलाको पृष्ठमा जनाई प्रमाणित गर्नु ।
३. प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कडा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(द्वारिकामान जोशी)

न्यायाधीश

उपर्युक्त रायमा म सहमत छु ।

(डम्बरबहादुर शाही)

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : अरूणकुमार कोइराला

कम्प्युटर अपरेटर : दिनेश बन्जाडे

इति सम्बत् २०७० साल चैत्र १२ गते रोज ४ शुभम्..... ।

८. नेपाल कानून पत्रिका, २०७० नि.नं. ८९५९ पृ.२०८

९. नेपाल कानून पत्रिका, २०६८ नि.नं. ८६५४ पृ.११९५.

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
माननीय न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
फैसला
मुद्दा नं. ०७०-WH-००९७
इजलास नं. ३ को निर्णय नं.३७८

मुद्दा : बन्दी प्रत्यक्षीकरण

विनोदकुमार श्रेष्ठकी बुहारी, राजु भन्ने राजकुमार श्रेष्ठकी पत्नी का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. १६ बसोबास गरी हाल महानगरीय प्रहरी वृत्त सोहखुट्टेमा गैरकानुनी थुनामा रहेका सरुसिंह श्रेष्ठको हकमा सुमित्रा ठकुरी..... १ **निवेदक**

विरुद्ध

विनोदकुमारको छोरा का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. १७ घर नं. ५०४ खुशिक मार्ग बस्ने वर्ष ३९ को रजु भन्ने राजकुमार श्रेष्ठ..... १ **विपक्षी**
महानगरीय प्रहरी परिसर हनुमानढोका, काठमाडौं..... १
महानगरीय प्रहरी वृत्त सोहखुट्टे..... १
जिल्ला सरकारी वकिलको कार्यालय बबरमहल, काठमाडौं..... १
जिल्ला प्रशासन कार्यालय बबरमहल, काठमाडौं..... १

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सडिक्षप्त तथ्य तथा आदेश यस प्रकार छ :

तथ्यखण्ड

१. म निवेदकको विपक्षी राजकुमार श्रेष्ठसँग मिति २०५९।११।१८ मा विवाह भएको र सँगसाथमा नै रहने बस्ने क्रममा मिति २०६८।९।३ गतेदेखि कुनै हेरविचार नगरेकाले अंश दिलाइपाउँ भनी मिति २०६८।१०।२० मा सम्मानित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अंश चलन समेतका मुद्दाहरू दायर गरेकामा मिति २०७०।८।२३ मा म निवेदकको वादी दाबी नठहर्ने गरी फैसला भई उक्त फैसला उपर सम्मानित पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन पत्र दायर गरी हाल उक्त मुद्दाहरू विचाराधीन अवस्थामा रहेका छन् । म निवेदकले विपक्षी राजकुमार श्रेष्ठ विरुद्धमा अंश चलन, जालसाजी र अंश भरपाई लिखत बदर मुद्दाहरू दायर गरेका कारणबाट विपक्षी राजकुमार श्रेष्ठको उक्साहमा लागी म निवेदकलाई हतोत्साहित तुल्याउने हेतुले विपक्षी महानगरीय प्रहरी परिषद्को

निर्देशनमा विपक्षी प्रहरी वृत्त सोह्रखुट्टेको कार्यालयमा उक्त मुद्दाहरूको विषयमा छलफल गर्नु छ भनी बोलाई कथित सार्वजनिक अपराधमा मिति ०७०।११।१६ देखि म्याद थप गरी बिना कारण बन्दीको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गरी हालसम्म निरन्तर गैरकानुनी थुनामा राखेकाले निवेदकको मौलिक तथा कानुनी हकमा गम्भीर आघात पुग्न गएको हुँदा उक्त कार्य नगर्नु नगराउनु र बन्दीलाई गैरकानुनी थुनाबाट मुक्त गर्नु भनी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदाबी ।

२. यसमा के कसो भएको हो ? माग बमोजिम बन्दीलाई थुनाबाट छाड्नु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए सबै खुलाई मिति २०७०।११।३० मा दिनको ठिक ११:०० बजे पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय पाटन मार्फत लिखित जवाफ र बन्दीलाई समेत लिई सुनुवाइका लागि उपस्थित हुनु होला भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि समेत संलग्न गरी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी अविलम्ब तामेल गर्न लगाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७०।११।२८ को यस अदालतको आदेश ।
३. विपक्षी रिट निवेदकले मेरो घरबार व्यवसाय र सामाजिक एवं पारिवारिक जीवनमा आँच आउने कार्य विपक्षीबाट भएकाले केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को कसुर अपराधमा आवश्यक कानुनी कारबाही गरिपाउन महानगरीय प्रहरी वृत्त सोह्रखुट्टे काठमाडौँमा म लिखित जवाफकर्ताले जाहेरी दरखास्त दिएको थिएँ । सोही दरखास्तको आधारमा पक्राउ गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट म्याद थप गरी अनुसन्धानको कार्य भइरहेको अवस्था भएकाले विपक्षीको मागदाबी बमोजिम गैरकानुनी रूपमा थुनामा राखेको, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को विपरीत मौलिक तथा कानुनी हकमा आघात पुगेको भन्ने रिट निवेदकको दाबी झुट्टा हो । कानून बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारीले अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गर्नका लागि मनासिब आधार र कारणदेखि म्याद थप गरी कानून बमोजिम थुनामा रहेको हुँदा विपक्षीको मागदाबी बमोजिम अनुसन्धान प्रक्रियामा अवरोध पुग्ने गरी थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने राजकुमार श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।
४. विपक्षी रिट निवेदक रेखासिंह भन्ने सरुसिंह ठकुरीले निवेदनको ब्यहोरामा उल्लेख गरे अनुसार पक्राउ पुर्जी समेत नदिई गैरकानुनी थुनामा राखेको नभई पक्राउ पुर्जी समेत दिई कानून बमोजिम नै थुनामा राखी अनुसन्धानको कार्य यस कार्यालयबाट भए गरेकामा विपक्षी रिट निवेदकले आफ्नो व्यक्तिगत अंश चलन मुद्दालाई प्रभाव पार्ने र आफुले गरेको कसुर अपराधबाट उन्मुक्ति पाउने उद्देश्य राखी यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई सम्मानित अदालत समक्ष झुट्टा ब्यहोराको कपोलकल्पित रिट निवेदन दिएको देखिँदा सो रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने महानगरीय प्रहरी वृत्त लैनचौर काठमाडौँको लिखित जवाफ ।
५. रिट निवेदक निज सरुसिंह ठकुरीलाई केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसुर अपराधमा अनुसन्धान गर्न सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १५(४) बमोजिम अनुसन्धानका लागि महानगरीय प्रहरी वृत्त सोह्रखुट्टेबाट म्याद माग भएकाले मिति २०७०।११।१६ देखि लागु हुने गरी पहिलो पटक दिन ७(सात) को म्याद थप भएको र वारदात मितिदेखि लागु हुने

गरी ३५ दिन हदम्याद थप गरिएको हो । उक्त म्यादमा अनुसन्धान समाप्त नभएकाले पुनः म्याद पाउँ भनी माग भएकाले मिति २०७०।११।२३ गते देखि लागु हुने गरी दोस्रो पटक दिन ५(पाँच) र मिति २०७०।११।२८ गते देखि लागु हुने गरी तेस्रो पटक दिन ४(चार) म्याद थप भई अनुसन्धान भइरहेको हुँदा र कानुन बमोजिम म्याद थप भई हिरासतमा रहेकाले गैरकानुनी रूपमा थुनामा राखिएको भन्ने विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

६. विपक्षी रिट निवेदक उपर सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जाहेरी परी निजलाई कानुन बमोजिम पक्राउ पुर्जी एवं थुनुवा पुर्जी दिई ऐनका म्यादभित्र म्याद थप गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाई बयानका लागि यस कार्यालयमा उपस्थित गराई बयानसम्म गराएको अवस्थामा निज निवेदक उपर परेको उजुरीमा कानुन बमोजिम सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढिरहेका अवस्थामा निजको कुनै पनि हकमा आघात नपारेको हुँदा रिट निवेदन झुट्टा एवं कपोलकल्पित हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।
७. रिट निवेदिकाका विरुद्धमा राजकुमार श्रेष्ठले केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भनी महानगरीय प्रहरी वृत्त लैनचौर काठमाडौंलाई सम्बोधन गरी जाहेरी दिएकामा रिट निवेदिकालाई मिति २०७०।११।१६ मा पक्राउ गरी नियमानुसार स्वास्थ्य परीक्षण गराई पक्राउ तथा थुनुवा पुर्जी दिई सम्बन्धित निकायमा उपस्थित गराई प्रहरी हिरासतमा राख्न अनुमति लिई आवश्यक अनुसन्धान गर्दै रहेको यस परिसरको अभिलेखबाट देखिन आएको हुँदा यस परिसर समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने महानगरीय प्रहरी परिसरको लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

८. नियम बमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक र प्रत्यर्थीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानुन व्यवसायीहरू तथा विद्वान शाखा अधिकृत समेतले गर्नु भएको बहस बुँदाहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

<p>निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री शेरबहादुर के.सी, श्री रामचन्द्र पौडेल तथा विदुषी अधिवक्ता श्री शिवानी जोशी ।</p>	<p>प्रत्यर्थीको महानगरीय प्रहरी वृत्त समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान शाखा अधिकृत श्री सानोबाबु श्रेष्ठ ।</p>
<ul style="list-style-type: none"> • कानुन बमोजिम बाहेक कसैको पनि व्यक्तिगत स्वतन्त्रता अपहरण गर्न मिल्दैन । • व्यक्तिगत स्वतन्त्रता भनेको मानवाधिकार हो । • निवेदकले अंश चलन मुद्दा समेत दायर गरेका 	<ul style="list-style-type: none"> • व्यक्तिगत स्वतन्त्रतालाई कानुनद्वारा नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । • केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट थुनामा राख्न अनुमति लिई थुनामा राखी अनुसन्धान

<p>कारणले सार्वजनिक अपराधको कसुर गरेको अवस्था हुन सक्दैन ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ ले ७ दिनभित्र मुद्दा दायर गर्नु पर्नेमा आधार र कारण बेगर ३५ दिन हदम्याद एवं पटक पटक म्याद थप गरी थुनामा राख्नु भनेको कानुन र मानव अधिकारको ठाडो उल्लङ्घन गर्नु हो । • यसरी थुनामा राख्नु स्वतः अवैध र अनधिकृत हुन्छ । • अतः निवेदकको व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको रक्षार्थ निवेदन मागदाबी बमोजिम बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी होस् । 	<p>गरिरहेको अवस्था हुँदा गैरकानुनी थुना भन्न मिल्दैन ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • अतः निवेदन खारेज होस् । • प्रत्यर्थी राजकुमार श्रेष्ठका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामकुमार श्रेष्ठ तथा विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भट्टराई । • व्यक्तिगत स्वतन्त्रता अनियन्त्रित हुन सक्दैन । • स्वतन्त्रताको प्रयोग अरूको स्वतन्त्रता उल्लङ्घन गर्ने गरी हुन सक्दैन । • निवेदकले सार्वजनिक अपराध गरेकामा जाहेरी परेको छ । • कानुन बमोजिम जाहेरी परेपछि कानुन बमोजिम अनुसन्धान र अभियोजन हुनु पर्छ । • अतः मुद्दा हेर्ने अधिकारीको अनुमति लिई निवेदकलाई थुनामा राखी अनुसन्धान कार्य गरिरहेको अवस्था हुँदा अवैध र अनधिकृत थुना भन्न मिल्दैन । • मुद्दा हेर्ने अधिकारीले मनासिब आधार भएर नै म्याद एवं हदम्याद थप समेत गरेको हुँदा निवेदन खारेज होस् ।
--	--

९. निवेदक र प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानुन व्यवसायीहरू तथा विद्वान शाखा अधिकृत समतले गर्नु भएको बहस सुनी निवेदन पत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, माथि तथ्य खण्डमा उल्लिखित निवेदन दाबी र लिखित जवाफ परेको देखिन्छ । यसमा मूलतः निवेदकको मागदाबी अनुरूप बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता छ कि छैन ? भन्ने सन्दर्भमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।
१०. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सर्वप्रथम प्रस्तुत निवेदन वैयक्तिक स्वतन्त्रतासँग सम्बद्ध भएकामा विवाद छैन । वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण हुनु अति संवेदनशील विषय हो । यस्तो विषयमा अदालत गम्भीर हुनु पर्दछ । वस्तुतः वैयक्तिक स्वतन्त्रता भनेको त्यस्तो स्वतन्त्रता हो, जो व्यक्तिले आफ्नो व्यक्तित्व विकासका लागि राज्यद्वारा मौलिक हकको रूपमा प्राप्त गरेको हुन्छ । सामान्यतया वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अधिकार त्यस्तो अधिकार हो, जो कानुनी स्वीकृति प्राप्त नभएको थुना, गिरफ्तारी वा अन्य कुनै किसिमले शारीरिक जोरजुलुमबाट स्वतन्त्र हुन्छ तर आधुनिक अवधारणा अनुसार वैयक्तिक स्वतन्त्रता अन्तर्गत धेरै स्वतन्त्रता एवं अधिकारहरू पर्दछन् । जस्तै आवतजावत, बसोवास गर्ने स्वतन्त्रता, कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता आदि । अतः

वैयक्तिक स्वतन्त्रता भनेको धेरै स्वतन्त्रताको पुञ्ज हो । वैयक्तिक स्वतन्त्रताले अनेक प्रकारका अधिकारहरू (Variety of rights) समेट्दछ । यस कोणबाट वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण भनेको एकै पटक एकमुष्ठ रूपमा धेरै स्वतन्त्रता र अधिकारको अन्त र अतिक्रमण हो । तसर्थ मानव अधिकार अन्तर्गत व्यक्तिको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण अधिकार नै उसको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अधिकार मानिन्छ । केही परिस्थितिमा बाहेक वैयक्तिक स्वतन्त्रता व्यक्तिको अहरणीय अधिकार भएको तथ्यलाई विश्वव्यापी रूपमा मान्यता दिएको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८^१ ले "No one shall be subjected to arbitrary arrest, detention and exile" भन्ने व्यवस्था गरी कसैलाई पनि स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ गरिने वा थुनामा राखिने वा देश निकाला गरिने छैन भन्ने मान्यतालाई समाहित गरेको पाइन्छ । त्यस्तै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा पत्र, १९६६^२ ले "No one shall be subjected to arbitrary arrest or detention. No one shall be deprived of his liberty except on such grounds and in accordance with such procedure as are established by law." भन्ने व्यवस्था गरी कसैलाई पनि स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ गर्न वा थुनामा राख्न नपाउने र कानूनद्वारा निर्धारित आधारमा र कार्यविधि बमोजिम बाहेक कसैको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण नगरिने मान्यतालाई समाहित गरेको पाइन्छ । हाम्रा सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३^३ ले कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नहुने र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२^४ ले प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको ज्यान वा वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नहुने प्रत्याभूति प्रदान गरेको पाइन्छ ।

११. यसरी माथि उल्लिखित मानवाधिकार, प्रतिज्ञापत्र र राष्ट्रिय कानून समेतले मूलतः कानून बमोजिम मात्र कसैलाई वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट बन्चित गर्न सकिने सिद्धान्त (Principle of legality) लाई आत्मसात गरेको पाइन्छ ।
१२. तसर्थ कसैको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा असर पर्ने गरी कारबाही गर्दा 'due process of law' लाई अनिवार्य रूपमा अवलम्बन गर्नु पर्दछ । 'due process of law' अन्तर्गत 'Substantive due process' र 'procedural due process' दुबै पर्दछन् । यी दुईमध्ये कुनै एकको अभावमा भएको कारबाही कानून सम्मत मान्न सकिन्न । कानुनी आधार र अख्तियारभन्दा बाहिरका बहाना, बाध्यता र विवशताको आधार देखाई थुनामा राख्नु भनेको स्वेच्छाचारी एवं गैरकानुनी थुना हो ।
१३. यस्तो स्वेच्छाचारी एवं गैरकानुनी थुनाबाट मुक्त गर्नु नै बन्दी प्रत्यक्षीकरण (Habeas corpus) को अर्थ र अवधारणा हो । तसर्थ गैरकानुनी थुना विरुद्ध नागरिक स्वतन्त्रताको सुरक्षा कवचका रूपमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणलाई मानिन्छ । Black's Law Dictionary^५ मा बन्दी प्रत्यक्षीकरण (Habeas Corpus)

१. Universal Declaration of Human Rights, 1948 Art.9.

२. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 Art.9.

३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा १२(२)

४. नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ दफा १२.

५. Henry Campbell Black, Black's Law Dictionary, 6th ed., p.709.

को शाब्दिक अर्थ "You have the body" र यसको प्राथमिक कार्य भनेको "The Primary function of the writ is to release from unlawful imprisonment" भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । मूलतः बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश देहायका दुई अवस्थाको विद्यमानतामा जारी हुन्छ :

- कुनै व्यक्ति थुनामा रहेको हुनु पर्छ र
  - त्यो थुना गैरकानुनी भएको हुनु पर्छ ।
१४. यस सैद्धान्तिक कोणबाट प्रस्तुत विवादको तथ्यावलोकन गर्दा, निवेदकले मूलतः मेरो विवाह मिति २०५९।११।१८ मा राजकुमार श्रेष्ठसँग भई सँगसाथ रहेकामा मलाई कुनै हेरविचार नगरेकाले अंश चलन मुद्दा समेत दायर गरेका कारणले राजकुमार श्रेष्ठको उक्साहमा लागी महानगरीय प्रहरी परिसरको निर्देशनमा सार्वजनिक अपराध मुद्दाको सन्दर्भमा भनी मिति २०७०।११।१६ देखि बिना कारण म्याद थप समेत गरी वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गरी हालसम्म मलाई निरन्तर गैरकानुनी थुनामा राखेको हुँदा सो थुनाबाट मुक्त गर्न प्रत्यर्थीहरूका नाममा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन मागदाबी लिएको देखिन्छ । प्रत्यर्थी राजकुमार श्रेष्ठले निवेदक उपर सार्वजनिक अपराधमा कारबाही गर्न जाहेरी दिएको र केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारीको अनुमतिले म्याद थप समेत गरी अनुसन्धान प्रयोजनार्थ थुनामा राखेकाले निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लिखित जवाफ दिएको देखिन्छ । त्यस्तै अर्का प्रत्यर्थी महानगरीय प्रहरी वृत्त, लैनचौरले सार्वजनिक अपराधको सन्दर्भमा निवेदकलाई मिति २०७०।११।१६ मा पक्राउ गरी म्याद एवं हदम्याद समेत थप गरी हिरासतमा राखी कानुन बमोजिम अनुसन्धान कार्य जारी रहेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लिखित जवाफ दिएको देखिन्छ । अन्य प्रत्यर्थीहरूले पनि सोही ब्यहोरा मिलान लिखित जवाफ दिएको देखिन्छ ।
१५. वस्तुतः केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७^६ ले यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दा वारदात भएको ७ दिनभित्र दायर गरी सक्नु पर्ने भए तापनि अन्यायमा पर्ने कुनै व्यक्तिले यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दाको कारबाही चलाउन चाहेमा बाटाका म्याद बाहेक वारदात भएको ७ दिनभित्र प्रहरीमा उजुर गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यस्तोमा उजुर परेका मितिले म्याद प्रारम्भ हुने तर वारदात भएको ७ दिनभित्र मुद्दा दायर गर्न नसकिने मनासिब माफिकको कारण देखेमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले वारदात भएको ३५ दिनभित्र मुद्दा दायर गर्ने गरी म्याद थप गरी दिन सक्ने छ भन्ने कानुनी व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ । त्यस्तै सोही ऐनले^७ अनुसन्धानको सिलसिलामा मनासिब कारण देखिएमा थुन्नु पर्ने कारण खोली पर्चा खडा गरी बढीमा ३५ दिनसम्म थुनामा राख्ने आदेश दिन सक्ने कानुनी व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट देहाय बमोजिमका कानुनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भइरहेको पाइन्छ :

६. केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ दफा ४

७. उही, दफा ६(१)

- "म्याद थपको आदेशमा मनासिब माफिकको कारण उल्लेख गरेको देखिन आएन । कानुनले स्पष्ट निर्देशन गरेको कुरालाई पूर्ण रूपमा पालना गर्नु पर्ने हुन्छ । पालना नभएको कार्यलाई कानुन अनुरूप भन्न नमिल्ने"^८
- ".....ऐनको दफा (४) बमोजिमको मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद सात दिनभित्रमा मुद्दा दायर नगरेका अवस्थामा थुनामा राख्नु पर्ने मनासिब कारण सहितको पर्चा खडा गर्नुपर्ने दफा (६) को बाध्यात्मक कानुनी व्यवस्था पालना नगरी उक्त ऐनको दफा (४) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुसार ३५ दिन हदम्याद कायम गरी पुनः दोस्रो पटक १० दिन म्याद थप गरेको कार्य कानुन सम्मत नहुनुको अतिरिक्त उक्त कार्य औचित्यपूर्ण नदेखिएकाले निवेदनमा उल्लिखित व्यक्तिहरूलाई थुनामा राखिएको कार्य कानुन बमोजिम नहुँदा माग बमोजिम बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने....."^९
- ".....थप म्याद लिन मनासिब कारण चाहिने प्रावधानद्वारा विकिकर्ताले यो अख्तियारी दुरुपयोग नहोस् भन्ने अभिप्राय राखेको हो । यसका लागि अनुसन्धान अधिकारीले दिएका कारण मनासिब माफिकको हुनै पर्छ । यी शब्दद्वारा विधिकर्ताले स्वेच्छाचारिता नियन्त्रित गर्न खोजेको हो"^{१०}

१६. अब प्रस्तुत विवादमा निवेदकको थुनाको **Legality** परीक्षण गर्दा, मुद्दा हेर्ने अधिकारी अर्थात प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयबाट केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसुरमा अनुसन्धान गर्न निवेदकलाई पहिलो पटक मिति २०७०।११।१९ मा मिति २०७०।११।१६ देखि लागु हुने गरी ७ दिन म्याद थप र मिति २०७०।११।१६ देखि लागु हुने गरी ३५ दिनको हदम्याद समेत कायम हुने गरी आदेश दिएको देखिन्छ । तत्पश्चात मिति २०७०।११।२३ मा पुनः दोस्रो पटक ५ दिन र मिति २०७०।११।२८ मा तेस्रो पटक ४ दिन म्याद थप समेत गरेको देखिन्छ । तर मनासिब माफिकको आधार एवं कारण सहितको पर्चा खडा नै नगरी यान्त्रिक रूपमा ३५ दिनको हदम्याद कायम गरी पटक पटक म्याद थप समेत गरी निवेदकलाई थुनामा राखेको देखिन्छ । जुन कानुनको शासन (**Rule of law**) को अर्थ र अवधारणा अनुकूल देखिएन । हाम्रो मुलुकले कानुनको शासन (**Rule of law**) लाई आत्मसात गरेकामा विवाद छैन । तसर्थ सबैले कानुन अनुरूपको कार्य गर्नु पर्दछ । सबै कानुनको अधीनमा रहनु पर्दछ । सबैले समान रूपमा कानुनद्वारा निर्दिष्ट प्रक्रिया र पद्धतिको परिपालना गर्नु पर्दछ । यही नै कानुनको शासनको मर्म, मूल्य र मान्यता हो । कानुनको शासनमा स्वेच्छाचारी कार्यको मान्यता हुँदैन । किनकि "**Rule of law is the antithesis of arbitrariness.**" भनिन्छ । वस्तुतः केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ४ र ६ को बाध्यात्मक व्यवस्था बमोजिम मनासिब माफिकको वस्तुनिष्ठ र विश्वसनीय कारण सहितको पर्चा खडा नै नगरी ३५ दिन हदम्याद कायम गरी

८. सम्बत् २०६५ सालको रिट नं. ३९ एवं सम्बत् २०६५ सालको १०६५-wo-००४७

९. नेपाल कानून पत्रिका, २०६८ नि.नं. ८६७२ पृ. १४०३.

१०. सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०६८ पुष १ पूर्णाङ्क ४६७ पृ. २४.

पटक पटक म्याद थप समेत गरी निवेदकलाई थुनामा राखिएको कार्यलाई वैध मान्न 'Principle of legality' र 'Rule of law' ले अनुमति प्रदान गर्दैन । यसरी निवेदकलाई कानून विपरीत थुनामा राखिएको देखिन आएकाले निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको सुरक्षार्थ अन्य मुद्दाबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाबाट थुनामुक्त गर्न बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखियो ।

१७. तसर्थ माथि विवेचित आधार एवं कारणबाट निवेदक सरुसिंह श्रेष्ठलाई कानून विपरीत थुनामा राखेको देखिँदा निज निवेदकलाई थुनाबाट मुक्त गरी कानून बमोजिम गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिदिएको छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु होला ।

तपसिल खण्ड

१. यो आदेशमा चित्त नबुझे ऐनका म्याद पैतिस दिनभित्र सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्नु होला भनी प्रत्यर्थीहरूलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु ।
२. अपलोड गरी फैसलाको पृष्ठमा जनाई प्रमाणित गर्नु ।
३. प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

(द्वारिकामान जोशी)

न्यायाधीश

उपर्युक्त रायमा म सहमत छु ।

(डम्बर बहादुर शाही)

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : सीता रेग्मी

कम्प्युटर अपरेटर : दिनेश बन्जाडे

इति सम्बत् २०७० साल फागुन ३० गते रोज ६ शुभम् ..... ।

सम्पर्क ठेगाना :

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल

हरिहरभवन, ललितपुर

फोन नं. : ९७७-१-५५४९०५७/५५४९०६७

फ्याक्स नं. : ९७७-१-५५३०६६२

E-maill: info@njanepal.org.np

Website: njanepal.org.np